

INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE

PEUCE XII

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

TULCEA

1996

PEUCE XII

Colectivul de redacție:

Dr. GAVRILĂ SIMION
Coordonator științific

GABRIEL JUGĂNARU
Secretar de redacție

CAMELIA KAIM, CORNELIU DAN
Tehnoredactare computerizată

CIREAȘA GRECESCU
Traducere - limba franceză

CORNELIU DAN
Traducere - limba engleză

GEORGETA GRIGORIU, MIHALE MATARANGĂ
Fotografii alb-negru

CAMELIA GEAMBAI
Desene

GHEORGHE MATEI
Editor coordonator

Correspondența se poate expedia de adresa:

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale

Str. 14 Noiembrie, nr. 3

8800 - Tulcea

ROMÂNIA

Autorilor le revine întreaga responsabilitate științifică
a lucrărilor publicate în prezentul volum

INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE

PEUCE

XII

**STUDII ȘI CERCETĂRI
DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE**

TULCEA

1996

CUPRINS

1. I. VASILIU - Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea
Stone axes of Bronze Age in the collections of the Archaeological Museum of Tulcea9
2. I. VASILIU - Un nou topor de bronz cu tub de înmănușare transversal din nordul Dobrogei
Un nouveau hache en bronze à l'orifice d'emmenchement transversal découvert dans le nord de la Dobroudja27
3. G. JUGĂNARU - Câteva date referitoare la relația Babadag III - Basarabi
Quelques date sur la relation Babadag III - Basarabi31
4. MIHAELA MĂNUCU-ADAMEȘTEANU - Câteva piese corinthiene din colecția Muzeului de Arheologie al ICEM - Tulcea
Quelques pièces corinthiennes de la collection du Musée d'Archéologie d'ICEM - Tulcea39
5. VASILICA LUNGU - Aegyssus - documentare arheologică preromană
Aegyssus - Pre-Roman Archaeological Evidence.....47
6. MIHAELA MĂNUCU-ADAMEȘTEANU,
GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU
Contribuții la topografia antică a Dobrogei
Contribution to the Ancient Topography of Dobrudja..... 103
7. G. SIMION - Vase romane de bronz descoperite la Noviodunum
Seaux romaines de bronze trouvés à Noviodunum 113
8. AL. MADGEARU - O revoltă împotriva lui Constantin cel Mare în provincia Scythia
Une révolte contre Constantin le Grand dans la province de Scythie137
9. FL. TOPOLEANU - Ceramica romană târzie cu decor ștampilat descoperită la Halmyris
Late Roman Pottery with Stamped Sets Discovered at Halmyris..... 143
10. I. VASILIU - Considerații finale asupra locuirii feudale timpurii de la Babadag
Final Consideration on the Early Middle Age Living at Babadag 169
11. OANA DAMIAN - Considerații asupra ceramicii smălțuite cu decor zoomorf de la Dunărea de Jos
Consideration sur la céramique émaillé avec décor

12. I. VASILIU - Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medievale din colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea
Middle Age Objects of Decoration and Vestimentary Accesories in the Collections of the Archaeological Museum of Tulcea.....225
13. V.H. BAUMANN - Aspecte ale circulației monetare de la Gurile Dunării în secolul al IV-lea p.Chr.
Aspects of the Monetary Circulation at the Danube's Embouchure during the 4th century AD243
14. GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, D. GEORGESCU - Monede bizantine din colecția Georgescu (secolele X - XIII)
Monnaies byzantines de la collection Georgesco (Xe - XIIIe siècles)285
15. GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU - Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (VI)
Chronique des découvertes monétaires du nord de la Dobroudja (VI)295
16. GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU - Din nou despre monedele bizantine turnate, din secolul al XI-lea, descoperite în Dobrogea
New Points of View about the Moulded Byzantine Coins of the 11th Century discovered in Dobrudja.....321
17. S. HAIMOVICI - Studiul arheozoologic al materialului provenit din stațiunea gumelnițeană de la Carcaliu
L'étude archéozoologique du matériel provenant de la station gumelnitzienne de Carcaliu377
18. S. HAIMOVICI - Studiu arheozoologic al materialului din două villae romane din nordul Dobrogei prin comparație cu siturile autohtone contemporane lor
L'étude archéozoologique du matériel de deux villae romaines du nord de la Dobroudja par comparaison à celui des sites autochtones qui leurs sont contemporaines393

ABREVIERI

- Acta MNap.** - Acta Muzei Napocensis, Cluj-Napoca.
- AIIA Iași** - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol", Iași, I (1964) sqq.
- Apulum** - Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia, I (1939 - 1942) sqq.
- Arh. Mold.** - Arheologia Moldovei, Iași.
- Arheologija, Kiev** - Arheologija. Institut Arheologii Naukovii Jurnal, Kiev.
- Arhivele Olteniei** - Arhivele Olteniei, Craiova, I - 19 (1922 - 1948); s.n. București, I (1981) sqq.
- BAI** - Bibliotheca Archaeologica Iassiensis.
- Banatica** - Banatica, Reșița. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin.
- BCH** - Bulletin de Correspondence Hellénistique.
- BMI** - Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- BMJV** - Buletinul Muzeului Județean Vrancea.
- BOR** - Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei române, București.
- Brăilița** - N. Harțuche, F. Atanasiu, *Brăilița. Așezări și cimitire omenești datând din epoca neolitică până în pragul orânduirii feudale*, Muzeul Brăilei.
- BSNR** - Buletinul Societății Numismatice Române.
- București** - București. Materiale de istorie și muzeografie. Muzeul de Istorie a orașului București.
- Bul. Com. Mon. Ist.** - Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice (seria nouă), I, București, 1990.
- Bul. Soc. Rom. Geograf.** - Buletinul Societății Române de Geografie, București.
- Capidava I, 1958** - Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică I*, București, 1958.
- Carpica** - Carpica. Muzeul Județean de Istorie și Artă Bacău, I (1968) sqq.
- Cercetări arheologice** - Cf. de asemenea: CAB. Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie București.
- Cercet. Ist.** - Cercetări istorice 4, 1973, Iași.
- Cultură și civilizație la Dunărea de Jos** - Cultură și civilizație la Dunărea de Jos. Muzeul Dunării de Jos, Călărași.
- Dacia** - Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I (1924) - XII (1948); N.S. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I (1957) sqq.
- Danubius** - Danubius. Istorie, Etnografie. Muzeul de Istorie Galați.
- Dinogetia I, 1967** - Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967.
- Hierasus** - Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Histria II, 1966** - P. Alexandrescu, Histria II, *Necropola tumulară*, Monografie arheologică, vol. II, București, 1966.
- Histria IV, 1978** - P. Alexandrescu, Histria IV, *La céramique d'époque archaïque et classique, VIIe - IVe s.*, București, 1978.

- Histria V, 1979** - M. Coja, P. Dupont, *Histria V, Ateliers céramiques*, București, 1979.
- ISM** - Inscriptiones Scythiae Minoris (Inscripțiile din Scythia Minor), București, I (1974); II (1977); V (1980).
- Istros** - Istros. Muzeul Brăilei.
- Izvestia Institut** - Izvestia na Arheologesceskija Institut, Sofia.
- Izvestia-Varna** - Izvestia na okrijnia muzei v Târnovo, Varna.
- JHS** - Journal of Hellenic Studies.
- LRBC** - Late Roman Bronze Coinage (I, II), London, 1965.
- Materiale** - Cf. de asemenea: **Mater.** sau **MCA**. Materiale și cercetări arheologice, București (I - X); Oradea (1979); Tulcea (1980); Brașov (1984); Vaslui - București (1986); Ploiești - București (1993).
- MEFRA** - Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École française de Rome, Série Antiquité, Paris 1, 1880 sqq.
- Memoria Antiquitatis** - Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
- MIA** - Materiali i Issledovanija po Arheologhii SSSR, Moskva, Leningrad.
- Muzeul Național** - Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie al României, București.
- Oltenia** - Oltenia. Studii și comunicări - istorie, etnografie, științele naturii, Craiova.
- Peuce** - Peuce. Rapoarte, studii și comunicări - seria arheologie-istorie, Tulcea, II (1971); IV (1975); VI (1977); VIII (1980); IX (1984); X 1, 2 (1991); XI (1995).
- Pontica** - Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Constanța, I (= Pontice), 1968 sqq.
- Preistoria Alpina** - Stratto da "Preistoria Alpina", Edizioni del Museo Tridentino di Scienze Naturali.
- Pridik** - E.M. Pridik, *Inventarii Katalog Kleim na amfornih rucikah, gorliškah i na cierepriřah Iermitajnoga sobraniea*, Leningrad, 1917.
- RESEE** - Revue des études sud-est européennes.
- Revista monumentelor istorice LIX, 1990** - Cf. de asemenea: RMI, București, 1, 2 (1990), 3, 4 (1991).
- RRH** - Revue Roumaine d'Histoire, București, I, 1962 sqq.
- S.C.N.** - Studii și cercetări de numismatică, București, 1, 1957 sqq.
- SCIA** - Studii și cercetări de istoria artei, București.
- SCIV(A)** - Studii și cercetări de istorie veche (I, 1950 - 24, 1973) și arheologie (25, 1974 sqq.), București.
- Simposia Thracologica** - Lucrările Simpozionului național de tracologie.
- Studii dacice** - Studii Dacice, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.
- Studii și Cercetări de Antropologie** - revistă a Academiei Române.
- Thraco-Dacica** - Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie București.
- Tibiscus** - Tibiscus. Istorie-Arheologie. Muzeul Banatului, Timișoara.
- VDI** - Vestnik Drevnei Istorii, Moskva.

TOPOARE DE PIATRĂ DIN EPOCA BRONZULUI AFLATE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ARHEOLOGIE DIN TULCEA

Ioan Vasiliu

În colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea există mai multe topoare lucrate din piatră - întregi sau fragmentare - care, din punct de vedere cronologic, aparțin epocii bronzului.

Piesele în discuție provin, în marea lor majoritate, din achiziții sau din descoperiri întâmplătoare făcute în nordul Dobrogei și, doar în câteva cazuri, sunt rezultatul cercetărilor sistematice.

1. Bădila (com. Niculițel); descoperire întâmplătoare; inv. nr. 128.

Piesă deosebit de bine lucrată dintr-o rocă moale, ușoară, nedeterminată, de culoare verzuie-cenușie, foarte bine lustruită (Lăzarcă 1984, 282, cat. 31). În secțiune, ceafa este plan-convexă, ea terminându-se cu o suprafață ușor bombată. Orificiul pentru fixarea cozii, situat mai aproape de ceafă, de formă cilindrică, este foarte bine șlefuit în interior, la exterior fiind încadrat de două nervuri transversale. Axul longitudinal prezintă, pe toată lungimea piesei, o ușoară curbură, dar mai ales spre partea inferioară și pe latura dinspre ceafă. Umerii sunt puternic reliefați în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a toporului. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul este drept, dar spre latura mai arcuită prezintă o ușoară convexitate.

Dimensiuni: înălțimea = 0,102 m, lățimea maximă = 0,043 m, grosimea = 0,031 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,012 m (Pl. I/1; III/1).

2. Nordul Dobrogei; proveniență necunoscută; inv. nr. 126; piesă aflată în curs de prelucrare.

Topor lucrat din diabaz de culoare cenușie-verzuie, neșlefuit (Lăzarcă 1984, 288, cat. 29). Ceafa, plan-convexă în secțiune, se termină cu o suprafață ușor bombată. Axul longitudinal prezintă o curbură pe toată lungimea piesei, dar mai ales spre partea inferioară și pe latura dinspre ceafă. Umerii sunt puternic reliefați în zona de maximă lățime a toporului, acolo unde urma să fie executat orificiul pentru fixarea cozii. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul este drept, dar spre latura mai arcuită are o ușoară convexitate.

Dimensiuni: înălțimea = 0,124 m, lățimea maximă = 0,057 m, grosimea = 0,038 m (Pl. I/4; III/4).

Singura analogie pentru cele două piese prezentate mai sus provine de pe teritoriul Dobrogei și tot dintr-o descoperire întâmplătoare. Este vorba de toporul de la Medgidia, topor despre care se crede că ar fi făcut parte din inventarul funerar al unui

mormânt distrus (Hașotti 1985, 10, fig. 7) și care are asemănări cu o serie de piese descoperite pe teritoriul Germaniei (Mathias, pl. 58/6; 61/15; 65/22).

Ținând cont de aspectul general al celor două topoare descoperite la Bădila și în nordul Dobrogei, considerăm că pot fi încadrate, din punct de vedere cronologic, în Bronzul mijlociu, mai precis către sfârșitul acestei perioade.

3 . P a r c h e ș (com. Somova); inv. nr. 127; piesă intrată în colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea prin achiziționare (Lăzurcă 1977, 301 - 302, pl. I/1).

Topor masiv, lucrat din gresie arkoziană de culoare cenușie, slab roșcată, fin granulată, foarte bine șlefuită (Lăzurcă 1984, 282, 288, cat. 30). Piesa are formă bitronconică, fiind prevăzută în treimea superioară cu o șanțuire uniformă, marcată de muchii proeminente, lată de 0,040 m, dispusă perpendicular pe axul lung, plasată mai aproape de ceafa terminată printr-o suprafață ovală în secțiune, puțin convexă, cu urme vizibile de lovire. Marginile jumătății inferioare au fost netezite și șlefuite. Tăișul lat este puternic aplatizat și prezintă evidente urme de întrebuițare. Pe corpul uneltei se văd, de asemenea, urme de folosire provenite prin lovire sau frecare. Piesa are o suprafață mai bombată, cealaltă fiind aproape plată, deci este asimetrică.

Dimensiuni: înălțimea = 0,162 m, lățimea maximă = 0,100 m, grosimea = 0,065 m, lățimea tăișului = 0,080 m, greutatea = 1,450 kg (Pl. I/3; III/5).

Pe teritoriul României, astfel de piese, încadrate în categoria topoarelor de minerit, apar în eneolitic, în ariile culturilor Cucuteni (Dumitrescu 1933, 95, fig. 3/3; Dumitrescu 1954, 259, fig. 23/2, 3) și Gumelnița (Hartuche, Anastasiu 1968, 14, fig. 15/7; idem 1976, 83, fig. 95; Pricop 1983, 35 - 38, fig. 1; 3), fiind apoi întâlnite atât în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (Moscalu 1981, 141 - 144) cât și în perioadele timpurie și mijlocie ale acesteia din urmă (Comșa 1972, 256, fig. 8), în ariile culturilor Glina II, Monteoru, Tei, Verbicioara și Witenberg (Berciu 1939, 89 - 91, fig. 103, 104; idem 1961, 123 - 161; Ulanici 1975, pl. 2/2; Andrițoiu 1992, 44 - 45).

Topoare, mai mult sau mai puțin asemănătoare celui descoperit la Parcheș, întâlnim în regiunile de deal și de munte ale Olteniei, zone bogate în minereuri sau material litic, unele dintre acestea fiind încadrate, în mare, în epoca bronzului (Berciu 1939, 89 - 91, fig. 103, 104; idem 1953, 653, pl. XII/B-3), altele fiind atribuite culturii Glina III, ca de exemplu piesa de la Căzănești (Petre 1968, 279, fig. 1a - b). Topoarele de acest tip sunt considerate de marea majoritate a cercetătorilor ca fiind utilizate în minerit, părere confirmată și de descoperirea unui exemplar în mina Căraci-Țebea (Popescu 1956, 197; Andrițoiu 1992, 45, pl. 39/14).

Luând în considerație analogiile prezentate mai sus, toporul de minerit de la Parcheș poate fi atribuit perioadei timpurii a epocii bronzului, mai degrabă sfârșitului acesteia.

4 . L u n c a v i ț a ; inv. nr. 43.245; descoperit în inventarul funerar al mormântului nr. 8 din "Movila Mocuța".

Topor de luptă lucrat din șist de culoare cenușie-verzuie, de formă aproximativ triunghiulară. În secțiune ceafa este plan-convexă. Orificiul pentru fixarea

cozii, situat mai aproape de ceafă, de formă circulară, este foarte bine șlefuit în interior. Axul longitudinal are o curbură pe toată lungimea piesei, dar mai ales spre partea inferioară. Umerii sunt foarte puțin reliefați în zona de maximă lățime, în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul este drept, dar spre latura mai arcuită prezintă o ușoară convexitate. Întreaga suprafață a piesei este foarte bine lustruită. Tăișul prezintă știrbituri din vechime, ceea ce indică faptul că toporul a fost utilizat (Vasiliiu 1995, 91, pl. IV/3).

Dimensiuni: înălțimea = 0,091 m, lățimea maximă = 0,037 m, grosimea = 0,036 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,016 m (Pl. IV/1).

Găsit în inventarul funerar al mormântului nr. 8 din "Movila Mocuța", mormânt care, prin caracteristicile sale, a fost atribuit variantei Bugeac a culturii Iamnaia (Vasiliiu 1996), toporul de la Luncavița este de evidentă factură nord-pontică (Klociko, Ricikov 1989, 60 - 65, fig. 2; Ciubotin 1993, 13, fig. 2/9, 10), aparținând, din punct de vedere cronologic, perioadei timpurii a epocii bronzului din sud-estul României.

Forme oarecum apropiate cu piesa de la Luncavița găsim în descoperirile aparținând fazei B a culturii Schneckenberg (Prox 1941, fig. 5/3; Bichir 1961, 351, fig. 1; idem 1962 a, 283, fig. 5/3; idem 1962 b, fig. 12/1; Bichir, Dogan 1962, 294, fig. 5/1), precum și în cele făcute la Gîrceni (Florescu 1959, 225, fig. 5/1), Retevoiești (Popescu 1959, 703, fig. 1/2), Poiana (Vulpe 1933, 320, fig. 101/23; 102/7) și Copălău - Movila Părului (Sadurschi, Ursulescu 1989, 291, fig. 2/40), încadrate, în mare, în Bronzul timpuriu.

5. Nordul Dobrogei; proveniență necunoscută; inv. nr. 1.812; piesă aflată în curs de prelucrare, executată din șist verde, neșlefuită (Lăzuncă 1984, 282, 287, cat. 18).

Topor tipic de luptă care, din punct de vedere tipologic, aparține categoriei cu ceafa cilindrică, ușor evazată în partea superioară, terminată cu o suprafață circulară, puțin convexă. Axul longitudinal al piesei este drept. Umerii sunt arcuiți și puțin reliefați în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a toporului, orificiu aflat în curs de realizare și situat mai aproape de ceafă. Tăișul este ușor convex.

Dimensiuni: înălțimea = 0,125 m, lățimea maximă = 0,067 m, grosimea = 0,049 m (Pl. I/2; IV/3).

Toporul de luptă cu ceafă cilindrică, confecționat din piatră, categorie de arme bine definită din punct de vedere funcțional, tipologic și cronologic (Comșa 1972, 260, fig. 14), răspândit pe teritorii întinse (Tudor 1973a, 287, nota 11; Irimia 1978, 223 - 224, nota 3), apare în perioada de tranziție la epoca bronzului, constituind modelul pentru topoarele de aramă (Berciu 1942, 39 - 71; Vulpe 1959, 265 - 266; idem 1973, 217 - 237; Comșa 1972, 260; Irimia 1978, 224; Stoicovici, Blăjan 1979, 46), dar se menține paralel cu acestea până la mijlocul epocii bronzului (Vulpe 1959, 270 - 271; Comșa 1972, 260; Stoicovici, Blăjan 1979, 46).

Acest tip de topor a fost încadrat în două categorii:

- *varianta A*: profil longitudinal drept, caracteristică perioadei de tranziție și începutului epocii bronzului;

- *varianta B*: profil longitudinal curbat sau frânt în zona de maximă lățime, caracteristică bronzului timpuriu și mijlociu (Vulpe 1959, 271; Irimia 1978, 225).

Topoare de luptă din piatră, cu ceafa cilindrică, precum și miniaturi din lut care reproduc acest tip, se întâlnesc, mai ales, în complexele Glina III - Schneckenberg (Nestor 1928, 121, fig. 5/7; Vulpe 1959, 268; Morintz, Rosetti 1959, 21, pl. XVI/12 a - b; Comșa 1972, 260, fig. 14; Tudor 1973a, 285 - 287, fig. 2/2, 3/2; idem 1973b, 106, fig. 7/3; Alexandrescu 1974, 92, fig. 2), toporul descoperit în Nordul Dobrogei încadrându-se într-o etapă mai veche a categoriei B, după tipologia lui Al. Vulpe (Vulpe 1959, 271).

Primul topor de luptă cu ceafa cilindrică, aparținând perioadei de început a Bronzului timpuriu, descoperit într-un complex închis, pare a fi exemplarul de la Răcăciuni (Tudor 1973a, 285 - 287, fig. 2/2; 3/2), paralelizat cu cel mai timpuriu orizont Glina III - Schneckenberg (Roman 1981, 21 - 42; idem 1982, 45; idem 1986, 49 - 51).

Descoperiri similare se întâlnesc din Olanda, Italia Achterop, Brangers 231, pl. 85), Germania (Häusler 1976, 186, 196, 218, pl. 12/15; 22/67; 24/20), până în stepele nord-pontice (Dergacev 1973, 56, fig. 14/20; idem 1994, fig. 2A/7; 3A/6; 6/4; Iarovoi 1990, 20, fig. 6/4; Agulnikov 1992, 105, fig. 3/4; Ciubotin 1993, 13, fig. 2/9, 10) și până la sud de Dunăre la Varna (Mincev 1973, fig. 5), Dobromirca, Gabrovo, Bogatova, Kamianska (Koitscheva-Metscheva 1979, 9, 12, pl. IX/1, 2, 3, 5), Schumen (Popov 1994, 5, pl. I/4, 5) și Ezerovo II (Tonceva 1981, 57-58, fig. 24/15, 16, 17; 25/18 a-c), G. Tonceva considerându-le ca influență exercitată de cultura Iamnaia (*Ibidem*, 58).

Pe teritoriul Dobrogei, un exemplar similar provine tot dintr-o descoperire întâmplătoare făcută pe teritoriul Măcinului (Hașotti 1985, 7, fig.1), piesa fiind considerată ca parte componentă a inventarului funerar a unui mormânt de războinic de la începutul epocii bronzului.

Prin specificitatea sa, toporul din Nordul Dobrogei aparține, din punct de vedere cronologic, perioadei de început a Bronzului timpuriu.

6) Nordul Dobrogei; proveniență necunoscută; inv. nr. 1825; piesă aflată în curs de executare, lucrată din gresie silicoasă de culoare cenușie-verzuie, neșlefuită (Lăzurcă 1984, 282, 287, cat.20).

Topor de luptă cu ceafa cilindrică, având orificiul pentru fixarea cozii și tăișul abia începute. Umerii sunt ușor arcuiți și reliefăți în zona de maximă lățime a piesei, acolo unde urma să fie executat orificiul pentru fixarea cozii, orificiul plasat aproximativ la mijlocul distanței dintre tăiș și ceafă și având diametrul mic în raport cu dimensiunile toporului. Axul longitudinal este drept. Tăișul urma să fie ușor convex.

Dimensiuni : înălțimea = 0,133 m, lățimea maximă = 0,048 m, grosimea = 0,039 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,017 m (Pl. II/2; IV/3).

Acest topor prezintă asemănări cu cel precedent și, ca atare, îl atribuim grupei topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică. Deosebirea dintre cele două piese constă în faptul că toporul cu nr. inv. 1.825 are partea superioară mai mare.

Topoare de luptă cu orificiul pentru fixarea cozii plasat aproximativ central sunt destul de cunoscute în așa-numita "cultură a topoarelor de luptă" (Tudor 1973a, 287) care cuprinde mai multe orizonturi culturale ce se manifestă pe un larg spațiu european (Mathias, pl. 53/3; 62/3; Häusler 1976, pl. 12/15; 22/6; 44/20; Achterop, Brangers, pl. 40; Mincev 1973, fig. 4/4).

În Dobrogea, analogii pentru toporul cu nr. inv. 1.825 găsim în descoperirile făcute la Grădina (Hașotti 1985, 8, fig. 2) și Tuzla (Munteanu 1991, 413, fig. 13).

Datarea acestei piese, pe baza analogiilor prezentate mai sus, poate fi făcută, ca și pentru toporul precedent, în perioada timpurie a epocii bronzului.

7. **Nordul Dobrogei**; proveniență necunoscută; inv. nr. 68; topor lucrat din porfir diabazic de culoare verde-cenușie, foarte bine lustruit pe toată suprafața corpului (Lăzurcă 1984, 282, 288, cat. 28).

Piesa face parte din categoria topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică, plan-convexă în secțiune, terminată cu o suprafață ovală, ușor bombată. Axul longitudinal prezintă o ușoară curbură pe toată lungimea piesei, dar mai ales spre partea inferioară. Umerii sunt arcuiți și puternic reliefați în zona de maximă lățime. Orificiul pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, situat mai aproape de ceafă, este foarte bine șlefuit în interior. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul, știrbit din vechime, este ușor convex, cu o anumită pronunțare spre **latura** mai arcuită.

Dimensiuni: înălțimea = 0,134 m, lățimea maximă = 0,078 m, grosimea = 0,053 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,026 m (Pl. II/4, IV/3).

Cu similitudini în descoperirile făcute în stepele nord-pontice (Ciubotin 1993, 13, fig. 2/19; Dergacev 1994, 128, fig. 6/4) și la sud de Dunăre (Koitscheva, Metscheva 1979, 9, pl. IX/4; Popov 1984, 5, pl. I/5) toporul din Nordul Dobrogei poate fi atribuit, cu rezervele cuvenite, Bronzului timpuriu.

8. **Lunca vița**; punctul "Movila Mocuța"; fără nr. inv.; lucrat din șist de culoare verde, neșlefuit, aflat în curs de executare.

Fragment din partea superioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică, ușor evazată în partea superioară, terminată cu o suprafață aproximativ circulară, puțin convexă. Umerii sunt frânți și puternic reliefați în zona de maximă lățime, acolo unde era în curs de realizare orificiul pentru fixarea cozii, de formă circulară, mic în raport cu dimensiunile piesei. Axul longitudinal era probabil drept.

Dimensiuni păstrate: înălțimea = 0,059 m, lățimea maximă = 0,049 m, grosimea = 0,033 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,014 m (Pl. IV/2).

9. **Lunca vița**; punctul "Movila Mocuța"; fără nr. inv.; lucrat din șist de culoare verde, neșlefuit, aflat în curs de executare.

Fragment din partea superioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică, ușor evazată în partea superioară, terminată cu o suprafață ovală în secțiune. Umerii sunt frânți și puternic reliefați în zona de maximă lățime a piesei, acolo unde era în curs de executare orificiul pentru fixarea cozii, de formă circulară, mic în raport cu dimensiunile toporului. Axul longitudinal era probabil drept.

Dimensiuni păstrate: înălțimea = 0,035 m, lățimea maximă = 0,045 m, grosimea = 0,022 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,014 m.

Din punct de vedere tipologic topoarele fragmentare de la Luncavița - "Movila Mocuța", aparțin variantei B a topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică (Vulpe 1959, 271), cronologic situându-se în perioada timpurie a epocii bronzului.

10. L u n c a v i ț a ; descoperire întâmplătoare făcută în punctul "La Cioara" în anul 1975; inv. nr. 1.945; aflat în curs de executare, lucrat din bazalt hidrotermalizat de culoare cenușie-negricioasă, neșlefuit (Lăzurcă 1984, 288, cat. 25).

Fragment din partea superioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică, ușor evazată în partea superioară, terminată cu o suprafață ovală în secțiune, puțin bombată. Umerii sunt arcuiți și reliefați în zona de maximă lățime a piesei, acolo unde probabil urma să fie realizat orificiul pentru fixarea cozii. Axul longitudinal era probabil drept.

Dimensiuni păstrate: înălțimea = 0,051 m, lățimea maximă = 0,055 m, grosimea = 0,030 m (Pl. III/3; V/1).

Și această piesă poate fi atribuită, cu rezervele cuvenite, perioadei de început a epocii bronzului.

11. L u n c a v i ț a ; descoperire întâmplătoare făcută în punctul "6 izvoare"; inv. nr. 1.799; lucrat din bazalt hidrotermalizat de culoare cenușie - închisă cu nuanțe verzui, foarte bine lustruit (Lăzurcă 1984, 282, 287, cat. 11).

Fragment din partea inferioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică a cărui orificiu pentru fixarea cozii, de formă circulară, foarte bine șlefuit în interior, s-a executat puțin lateral, din această cauză toporul deteriorându-se în urma unei întrebuișări nu prea îndelungate. La partea inferioară toporul are secțiunea plan-convexă. Laturile arcuite sunt dispuse pe fețele care se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul concav este foarte bine ascuțit.

Dimensiuni păstrate : înălțimea = 0,062 m, lățimea maximă = 0,042 m, grosimea = 0,037 m (pl V/4).

Piese asemănătoare cu piesa de la Luncavița, punctul " 6 izvoare ", au fost găsite, pe teritoriul Dobrogei, la Izvorul Mare - Cochirleni (Hașotti 1985, 9, fig. 4) și Buceag - "Coadă Ghiolului" (Diaconu, Angelescu 1968, 350, fig. 3), iar la sud de Dunăre la Varna (Mincev 1973, fig.4/7; pl.3) și Krivenik (Koitscheva -Metscheva 1979, 13, pl.VIII/6).

Acest tip de topor, întâlnit în descoperirile arheologice pâna în vestul Europei (Mathias pl. 9/2, 6), este caracteristic pentru perioada mijlocie a epocii bronzului.

1 2 . S a r i c h i o i ; descoperire făcută în anul 1978 în punctul "La bursuci" (Oberländer - Târnoveanu 1979, 59 - 70, fig. 2); inv. nr. 3.314; lucrat din dolerit de culoare negricioasă-verzuie, foarte bine lustruit pe toată suprafața corpului (Lăzurcă 1984, 289, cat.35).

Fragment din partea inferioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică, orificiul pentru fixarea cozii, de formă circulară, foarte bine șlefuit în interior, fiind plasat puțin lateral, din această cauză piesa spărgându-se după o utilizare nu prea îndelungată. La partea inferioară, toporul are secțiune plan-convexă, laturile arcuite fiind dispuse pe fețele care se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul drept, foarte bine ascuțit, prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni păstrate : înălțimea = 0,054 m, lățimea maximă = 0,049 m, grosimea = 0,034 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,016 m (pl. V/3).

Ca și piesa precedentă, și toporul fragmentar de la Sarichioi poate fi atribuit, din punct de vedere cronologic, Bronzului mijlociu.

1 3 . S a r i c h i o i ; descoperire făcută în anul 1978 în punctul "La bursuci" (Oberländer - Târnoveanu 1979, 59-70, fig. 2); inv. nr. 3.315; lucrat din arkoză blastopsamitică de culoare cenușie-verzuie, foarte bine lustruită (Lăzurcă 1984, 282, 289, cat.34).

Fragment din partea inferioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică. Orificiul pentru fixarea cozii, de formă circulară, foarte bine șlefuit în interior, situat mai aproape de tăiș, a fost plasat puțin lateral, fapt ce a determinat ruperea piesei după o scurtă perioadă de utilizare. Umerii sunt arcuiți și reilefați în zona de maximă lățime a toporului, în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Axul longitudinal prezintă o curbură mai pronunțată spre partea inferioară. Atât pe partea inferioară, cât și pe cea superioară, toporul este străbătut, longitudinal, de o muchie mediană obținută prin șlefuirea rocii, muchie ce amintește de cusăturile de tumare ale topoarelor de metal. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul, ușor convex, mai puțin ascuțit, prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni păstrate : înălțimea = 0,066 m, lățimea maximă = 0,030 m, grosimea = 0,028 m (Pl. II/5; V/8).

Cele mai apropiate analogii pentru toporul fragmentar de la Sarichioi găsim în exemplarele descoperite la Răcăciuni (Tudor 1973a, 285 - 287, fig. 2/2; 3/2), Brăila (Munteanu 1991, 409, fig. 16) și Pietroiu (*Ibidem*, 413, fig. I a - f).

Din punct de vedere cronologic, piesa de la Sarichioi aparține Bronzului timpuriu din zona istro-pontică.

14. **Topraisar** (județul Constanța); descoperire întâmplătoare; inv. nr. 1.809; lucrat din anamesit negru cu nuanțe verzui, foarte bine lustruit (Lăzurcă 1984, 282, 288, cat.32).

Fragment din partea inferioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică, spart din vechime în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, după o folosire nu prea îndelungată. Orificiul, de formă circulară, situat aproximativ central, este foarte bine șlefuit în interior. Umerii erau arcuiți și reliefați în zona de maximă lățime a piesei, în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Axul longitudinal prezintă o ușoară curbură spre partea inferioară. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul este drept, dar spre latura mai arcuită prezintă o ușoară convexitate.

Dimensiunile păstrate : înălțimea = 0,082 m, lățimea maximă = 0,048 m, grosime = 0,038 m, diametrul pentru fixarea cozii = 0,020 m (Pl. II/1; V/7).

Analogii pentru piesa de la Topraisar găsim în descoperirile făcute la Grădina (Hașotti 1985, 8, fig. 2), Tuzla (Munteanu 1991, 413, fig. 13) și Nordul Dobrogei - exemplarul cu nr. 1.825.

Tipologic, toporul fragmentar de la Topraisar aparține categoriei topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică având orificiul pentru fixarea cozii plasat aproximativ central, cronologic putând fi atribuit perioadei de început a epocii bronzului.

15. **Sarichioi**; descoperire făcută în anul 1978 în punctul "La bursuci" (Oberländer-Tâmoveanu 1979, 59 - 70, fig. 2); lucrat din bazalt hidrotermalizat de culoare cenușie-negricioasă, foarte bine lustruit (Lăzurcă 1984, 289, cat 33); inv. nr. 3.313.

Fragmentul din partea superioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică, rupt din vechime, în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, de formă circulară și foarte bine șlefuit în interior. Umerii erau arcuiți și proeminenți în zona de maximă lățime a piesei. Pe corpul toporului se observă urme intense de folosire, provenite ca urmare a lovirii sau frecării.

Dimensiuni păstrate: înălțimea = 0,058 m, lățimea maximă - 0,032 m, grosimea = 0,037 m (pl. V/5).

16. **Sarichioi**; descoperire făcută în punctul "La bursuci", în anul 1978; inv. nr. 3.316; lucrat ca și piesa precedentă din bazalt hidrotermalizat de culoare cenușie-negricioasă, foarte bine lustruit (Oberländer-Tâmoveanu, 1979, 59 - 70, fig. 2).

Fragment din partea superioară a unui topor de luptă cu ceafa cilindrică, având orificiul pentru fixarea cozii plasat puțin laterat, ceea ce a determinat ruperea toporului în această zonă după o perioadă nu prea îndelungată de folosire. Orificiul pentru fixarea cozii, de formă circulară, este foarte bine șlefuit în interior. Umerii erau, probabil, arcuiți și proeminenți în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a piesei.

Dimensiuni păstrate : înălțimea = 0,041 m, lățimea maximă = 0,039 m, grosimea = 0,025 m (Pl. V/2).

Ținând cont de aspectul general al celor două topoare fragmentare de la Sarichioi, considerăm că pot fi încadrate, din punct de vedere cronologic, în perioada timpurie a epocii bronzului.

17. **Nordul Dobrogei**; proveniență necunoscută; fără nr. inv.; lucrat din bazalt de culoare cenușie cu nuanțe verzui.

Fragment din partea superioară a unui topor de dimensiuni mari, lucrat deosebit de îngrijit, la exterior prezentând un lustru puternic și uniform. În secțiune ceafa toporului este plan-convexă prezentând evidente urme de folosire, urme provenite prin lovire sau frecare.

Dimensiuni păstrate : înălțimea = 0,066 m, lățimea maximă = 0,073 m, grosimea 0,054 m (Pl. V/6).

Având formă tronconică, presupunem, cu probabilitatea de rigoare, că fragmentul în discuție provine, fie de la un topor cu ceafa cilindrică, fie de la un ciocan dublu (Comșa 1972, 260 - 261, fig. 13).

18. **Luncavița**; descoperit în mantaua movilei numită de localnici "Mocuța"; fără nr. inv.; lucrat din șist de culoare maronie, fin granulat, foarte bine lustruit.

Fragment dinspre tăișul vertical al unui topor-ciocan cu gaură pentru fixarea cozii, de dimensiuni relativ mari. Marginile care se unesc formând tăișul sunt drepte, netezite și șlefuite. Capătul cu tăișul are colțurile ușor rotunjite. Pe corp și pe tăiș se observă evidente urme de folosire.

Dimensiuni păstrate: înălțimea = 0,059 m, lățimea maximă = 0,074 m, lățimea tăișului = 0,071 m, grosimea = 0,017 m (Pl. V/9).

Cele două piese prezentate mai sus pot fi atribuite, din punct de vedere cronologic, cu rezervele cuvenite, Bronzului timpuriu, mai precis perioadei de început a acestuia.

19. **Calfa** (com. Topolog); descoperire întâmplătoare; nr. inv. 27.041; lucrat neîngrijit din gresie fosiliferă cu ciment calcaros, de culoare maronie-gălbui.

Topor de luptă cu ceafa plată, rectangulară în secțiune, marginile fiind rotunjite. Are formă aproximativ triunghiulară, asimetrică, una dintre fețe fiind plan-convexă, cealaltă ușor concavă. Orificiul pentru fixarea cozii, mare în raport cu dimensiunile piesei, de formă circulară, foarte bine șlefuit în interior, este plasat aproape la jumătatea distanței dintre ceafă și tăiș. Tăișul, ușor convex este știrbit din vechime prin dislocarea de așchii mari, Suprafața toporului prezintă pe anumite porțiuni, urme ușoare de lustruire.

Dimensiuni : înălțimea = 0,117 m, lățimea maximă = 0,066 m, lățimea tăișului = 0,052 m, grosimea = 0,055 m, diametrul orificiului pentru fixarea cozii = 0,027 m (Pl. IV/4).

În Dobrogea, singura analogie pentru piesa de la Calfa o reprezintă descoperirea făcută la Crucea (Munteanu 1991, 410, fig. 11), descoperire neîncadrată sigur din punct de vedere cronologic.

Aparținând, din punct de vedere tipologic, categoriei topoarelor de luptă având orificiul pentru fixarea cozii plasat aproximativ central, cu similitudini în faza B a culturii Schneckenberg (Prox 19441, pl. V/1, 3; Bichir 1961, 351, fig. 1; idem 1962a, 283, fig. 5/3) și în descoperirile atribuite perioadei post-Iamnaia (Iarvoi 1990, 84, fig. 37/3) sau culturii Edineț (Dergacev 1994, 137, fig. 7/6, 7), descoperiri făcute în stepele nord-pontice, precum și în aria culturii Monteoru, faza a II-a (Florescu, Constantinescu 1967, 302, fig. 12/5), toporul de la Calfa poate fi atribuit perioadei mijlocii a epocii bronzului.

20. **Luncavița**; descoperit în mantaua movilei I din punctul numit de localnici "Drumul Vacilor"; inv. nr. 43.987; lucrat din diabaz alb-gălbui, foarte bine lustruit.

Topor de formă trapezoidală, alungită, probabil cu ambele capete ascuțite - cel îngust fiind rupt din vechime, marginile ridicate și profilul lenticular. Fețele laterale sunt rotunjite lin. Capătul cu tăișul mare, foarte bine ascuțit, are colțurile ușor evazate. Deși pe una din laturi prezintă știrbituri din vechime, rezultate ca urmare a dizlocării de așchii mari, toporul de la Luncavița nu pare să fi fost utilizat.

Dimensiuni: înălțimea = 0,127 m, lățimea minimă = 0,025 m, lățimea tăișului = 0,050 m, grosimea = 0,019 m (Pl. IV/5).

Cele mai apropiate analogii pentru toporul de la Luncavița le găsim în descoperirea făcută la Grădina (com. Tîrgușor, jud. Constanța), de unde provine un exemplar similar lucrat însă din bronz (Irimia 1977, 297, fig. 1/3, 4) atribuit de către descoperitor, din punct de vedere cronologic, perioadei de început sau, mai degrabă, mijlocului epocii bronzului (*Ibidem*, 299).

Pe teritoriul României, piese similare cu cea de la Luncavița - "Drumul Vacilor" sunt cunoscute prin descoperiri făcute la Ostrovul Corbului (Berciu 1939, 102, fig. 111, idem 1942, 2, fig. 2), unde, un astfel de topor plat, lucrat din cupru a fost găsit în mediul Glina III împreună cu topoare de tip Baniabic (*Ibidem*) și Sînzieni (jud. Covasna) de unde provine un topor plat din bronz descoperit în mediul Schneckenberg (Székely 1970, 202, 204, fig. 1/2, 2a), ceea ce le asigură încadrarea, din punct de vedere cronologic, în Bronzul timpuriu.

Dălți și topoare plate, lucrate din bronz ori din piatră, cu forme mai mult sau mai puțin apropiate de exemplarul de la Luncavița sunt cunoscute din descoperirile făcute la sud de Dunăre (Merpert 1963, 29 - 30, pl. 10.1 - 5; Ilieva, Kokorkov 1979, 21, fig. 1 B) și în stepele nord-pontice (Kuzmina 1964, 12 - 140, fig. 3/5, 6, 13; Sokolski 1966, 80 - 81; Iarvoi 1990, 47, 64, fig. 19/2; 28/4; Molodțov 1993, 73, fig. 16/2).

Ca și în cazul topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică și pentru toporul găsit la Luncavița, în mantaua movilei I din punctul "Drumul Vacilor", considerăm că el reprezintă prototipul pentru cele turnate în bronz și că a circulat în paralel cu acestea,

putând fi atribuit, din punct de vedere cronologic, Bronzului timpuriu din sud-estul României.

Lipsa unor contexte arheologice clare, pentru marea majoritate a pieselor, nu ne-a permis avansarea unor concluzii amănunțite, ci doar prezentarea unor noi date privind răspândirea și circulația unor tipuri de arme din piatră șlefuită din epoca bronzului din zona istro-pontică.

ABREVIERI

- Achterop, Brangers** = S.H. Achterop, J.A. Brangers, *Stone caldchis with Handle (schlängel) in the Netherlands*, ROB.
- Agulnikov 1992** = S.M. Agulnikov, *Arheologhiceskaia issledovania v Moldavii (1986)*, 104 - 120.
- Alexandrescu 1974** = A.D. Alexandrescu, *Dacia N.S.*, 79 - 93.
- Berciu 1939** = D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova.
- idem 1942** = *Apulum*, 1, 1 - 23.
- idem 1953** = *Materiale*, 1, 589 - 691.
- idem 1961** = *Dacia N.S.*, 5, 123 - 161.
- idem 1942** = I. Berciu, *Apulum*, 1, 39 - 71.
- Bichir 1961** = Gh. Bichir, *Materiale*, 7, 351 - 359.
- idem 1962 a** = *Materiale*, 8, 283 - 290.
- idem 1962 b** = *Dacia N.S.*, 6, 87 - 114.
- Bichir, Dogan 1962** = Gh. Bichir, M. Dogan, *Materiale*, 8, 291 - 300.
- Ciubotin 1993** = L.V. Ciubotin, *Drevnosti Pricernomorskih Stepei*, 9 - 21.
- Comșa 1972** = E. Comșa, *SCIV*, 23, 2, 245 - 262.
- Degarcev 1973** = V.A. Degarcev, *Pamiatniki epokî bronzî*, Chișinău.
- idem 1994** = *Thraco-Dacica*, 15, 1 - 2, 121 - 140.
- Diaconu, Angheliescu 1968** = P. Diaconu, N. Angheliescu, *Revista Muzeelor*, 5, 4, 348 - 351.
- Dumitrescu 1933** = Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 3 - 4 (1927 - 1932), 88 - 114.
- idem 1956** = H. Dumitrescu, *Unelte de producție*, 224 - 273, în Hăbășești. Monografie arheologică, București.
- Florescu 1959** = A. Florescu, M. Florescu, *Materiale*, 6, 221 - 229.
- Florescu, Constantinescu 1967** = M. Florescu, Gh. Constantinescu, *SCIV*, 18, 2, 285 - 305.
- Hașotti 1985** = P. Hașotti, *Istros*, 4, 7 - 11.
- Hartuche, Anastasiu 1968** = *Brăițița. Așezări și cimitire omenești din epoca neolitică până în pragul orânduirii feudale*, Brăila, 11 - 17.
- idem 1976** = *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila.
- Häusler 1976** = Al. Häusler, *Die Gräber der ältere Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin.
- Iarovoi 1990** = E.V. Iarovoi, *Kurganî eneolita-epokî bronzî Nijnego-Podnestrovia*, Chișinău.
- Ilieva, Kokorov 1979** = V. Ilieva, Iv. Kokorov, *Jahrbuch der Museen in Nordbulgarien*, 5, 20 - 27.

- Irimia 1977** = M. Irimia, *Pontica*, 10, 297 - 300.
idem 1988 = *Pontica*, 11, 223 - 225.
Klociko, Ricikov 1989 = B.I. Klociko, M.O. Ricikov, *Arheologia*, 3, 60 - 65.
Koitscheva-Metscheva 1979 = K. Koitscheva-Metscheva, *Jahrbuch der Museen in Nordbulgarien*, 5, 5 - 19.
Kuzmina 1964 = E.C. Kuzmina, *Pamiatniki Kamennogo i bronzo-vogo vekov Evropii*, Moscova.
Lăzurcă 1977 = E. Lăzurcă, *Pontica*, 10, 301 - 305.
idem 1984 = *Peuce*, 9, 281 - 291.
Mathias = W. Mathias, *Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik*, vol. IV, Berlin.
Merpert 1963 = N. Ia. Merpert, *KS*, 93, 29 - 30.
Mincev 1973 = Al. Mincev, *Izvestija*, Varna, 9(14).
Moldoțov 1993 = G.A. Moldoțov, *Arheologhiceskie doslidjeniiia v Ukrajni 1991 roku*, 72 - 73.
Morintz, Rosetti 1959 = S. Morintz, D.V. Rosetti, *Din cele mai vechi timpuri și până la formarea Bucureștilor*, 11 - 47, în vol. *Bucureștii de odinioară*, București.
Moscalu 1981 = E. Moscalu, *SCIVA*, 32, 1 - 141 - 144.
Munteanu 1991 = M. Munteanu, *Pontica*, 24, 407 - 418.
Nestor 1928 = I. Nestor, *Prähistorische zeitschrift*, 121.
Oberländer-Târnoveanu 1979 = E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Materiale*, Oradea, 59 - 70.
Petre 1968 = Gh. I. Petre, *SCIV*, 19, 2, 279 - 281.
Popescu 1968 = D. Popescu, *Materiale*, 2, 197.
Popescu, Rosetti 1959 = D. Popescu, D.V. Rosetti, *Materiale*, 6, 703 - 717.
Popov 1984 = N. Popov, *Jahrbuch der Museen in Nordbulgarien*, 10, 5 - 10.
Pricop 1983 = C. Pricop, *Istros*, 2 - 3, 35 - 38.
Prox 1941 = A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov.
Roman 1981 = P. Roman, *SCIVA*, 32, 1, 21 - 42.
idem 1982 = *Carpica*, 14, 39 - 49.
idem 1986 = *SCIVA*, 37, 1, 29 - 55.
Sokoloski 1966 = N.I. Sokoloski, *Arheologhiceskie otrkítiiia 1965 goda*, Moscova.
Stoicovici, Blăjan 1979 = E. Stoicovici, M. Blăjan, *Apulum*, 17, 31 - 64.
Szekely 1970 = Z. Szekely, *SCIV*, 21, 2, 201 - 208.
Sadurschi, Ursulescu 1989 = P. Sadurschi, N. Ursulescu, *Hierasus*, 7 - 8, 281 - 298.
Tonceva 1981 = G. Tonceva, *Dacia N.S.*, 25, 41 - 62.
Tudor 1973 a = E. Tudor, *SCIV*, 24, 2, 283 - 289.
idem 1973 b = *Scripta Valachica*, 4, 93 - 107.
Ulanici 1975 = A. Ulanici, *Cercetări arheologice*, 1, 47 - 77.
Vasiliiu 1995 = I. Vasiliiu, *Peuce*, 11, 89 - 115.
idem 1996 = *Cultura lamnaia - varianta Bugeac - din zona istro-pontică*, referat pentru doctorat.

Vulpe 1933 = R. Vulpe, E. Vuple, *Dacia*, 3 - 4 (1927 - 1932), 253 - 351.

Vulpe 1959 = Al. Vulpe, *SCIV*, 10, 2, 265 - 276.

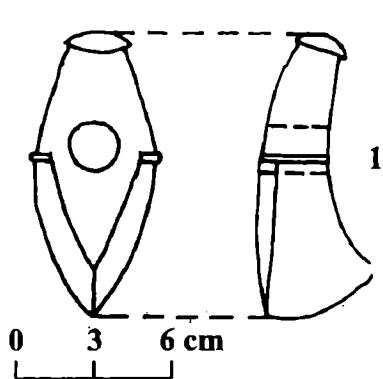
idem 1973 = *SCIV*, 24, 2, 217 - 237.

***Stone Axes of Bronze Age in the Collections of
The Archaeological Muzeum of Tulcea
Abstract***

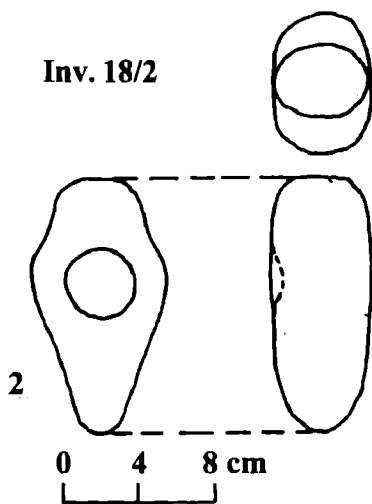
In this paper the author deals with some whole or fragmentary stone axes in the collections of the Archaeological Museum of Tulcea, and acquired by donation, acquisition or are fortuitously discovered.

The lack of the clear archaeological context for the greatest part of the pieces does not allow us to infer detailed conclusions. Our intention is only to present new data about the spreading and the circulation of certain types of polished stone weapons during the Bronze Age from the Istro-Pontic zone.

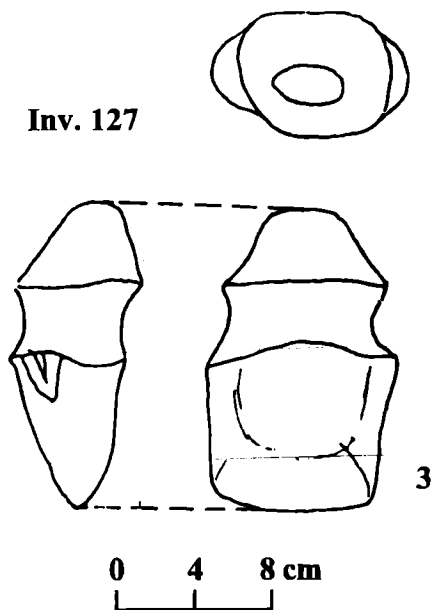
Inv. 128

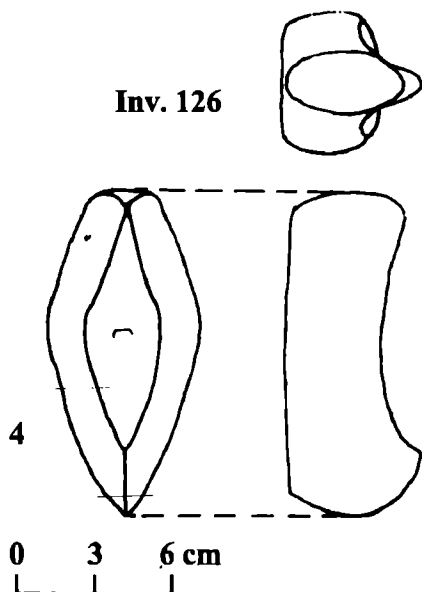
Inv. 18/2

Inv. 127

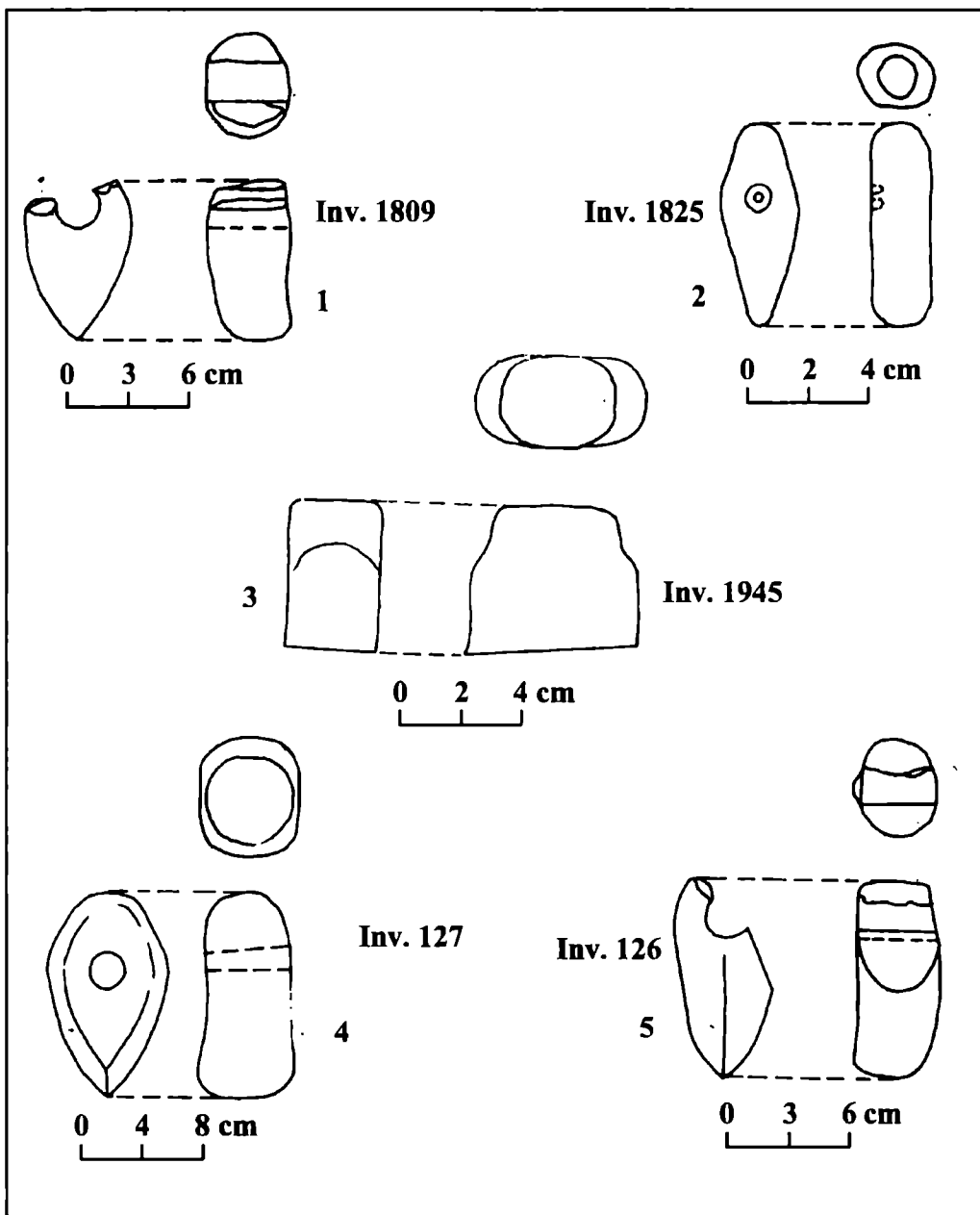

Inv. 126

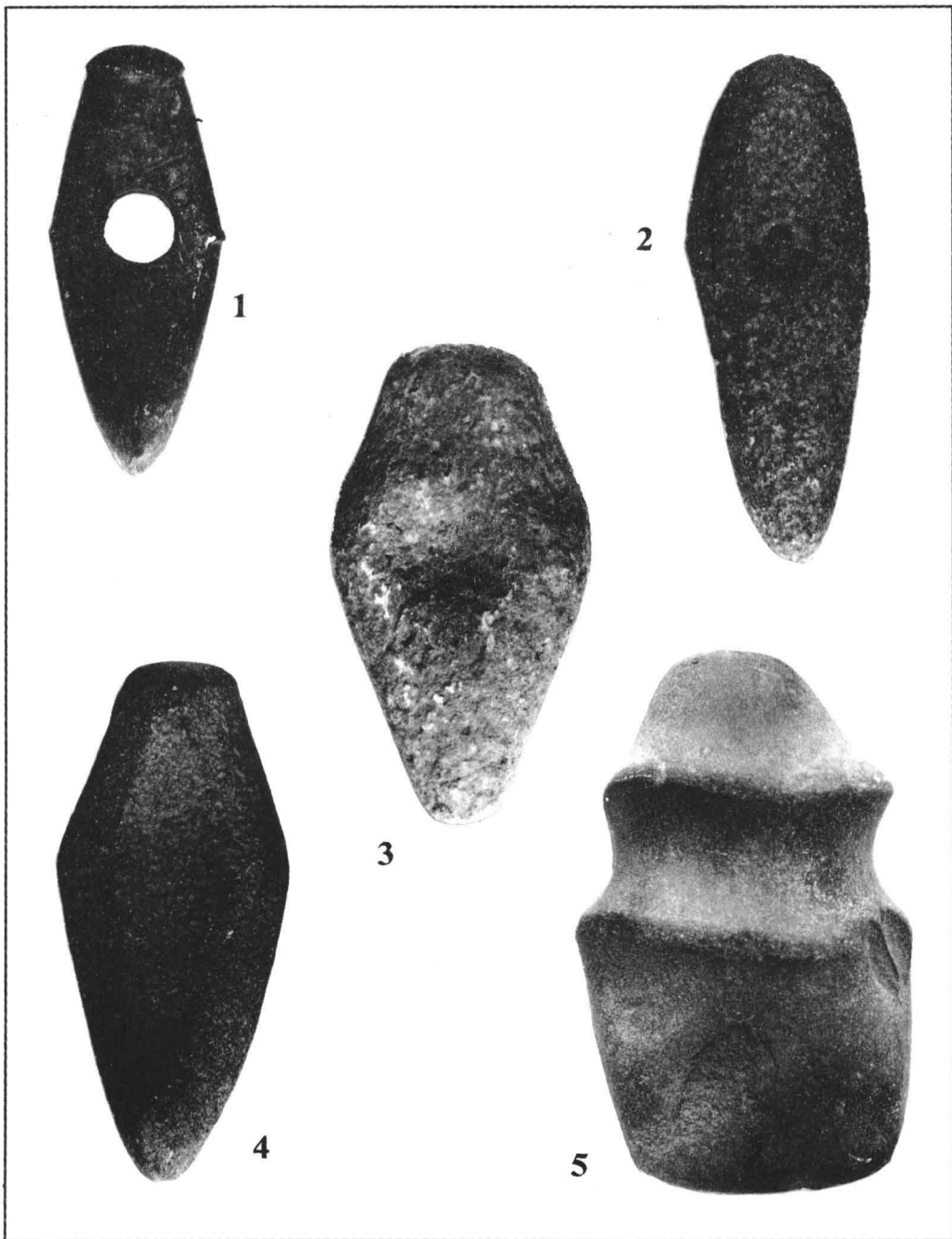
Pl. I. Topoare de piatră: 1 - Bădila; 3 - Parcheș; 2, 4 - Nordul Dobrogei.

Pl. I. Stone axes: 1 - Bădila; 3 - Parcheș; 2, 4 - Northern Dobruđja.

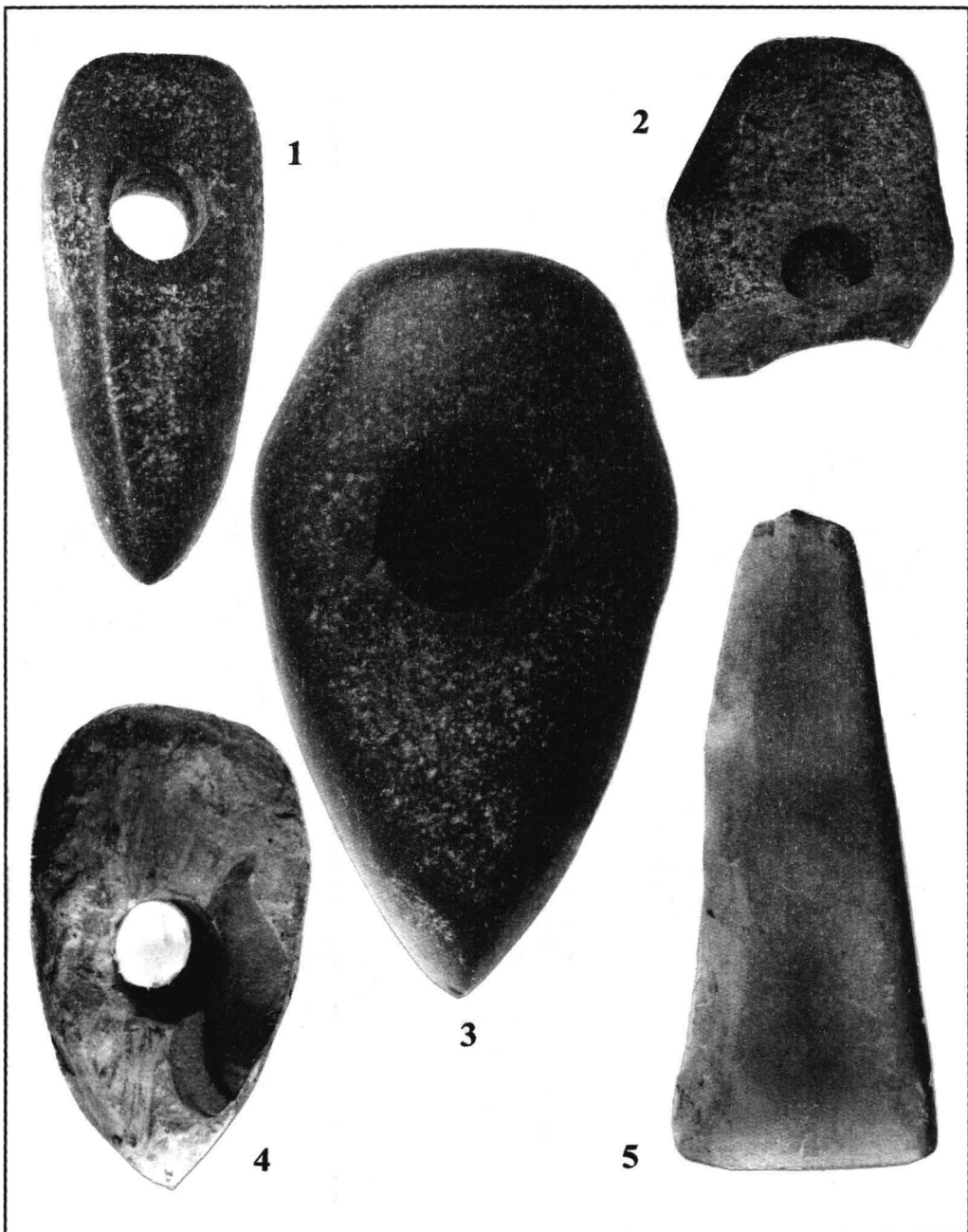
Pl. II. Topoare de piatră: 1 - Topraisar; 3 - Luncavița; 5 - Sarichioi; 2, 4 - Nordul Dobrogei.

Pl. II. Stone axes: 1 - Topraisar; 3 - Luncavița; 5 - Sarichioi; 2, 4 - Northern Dobrudja.

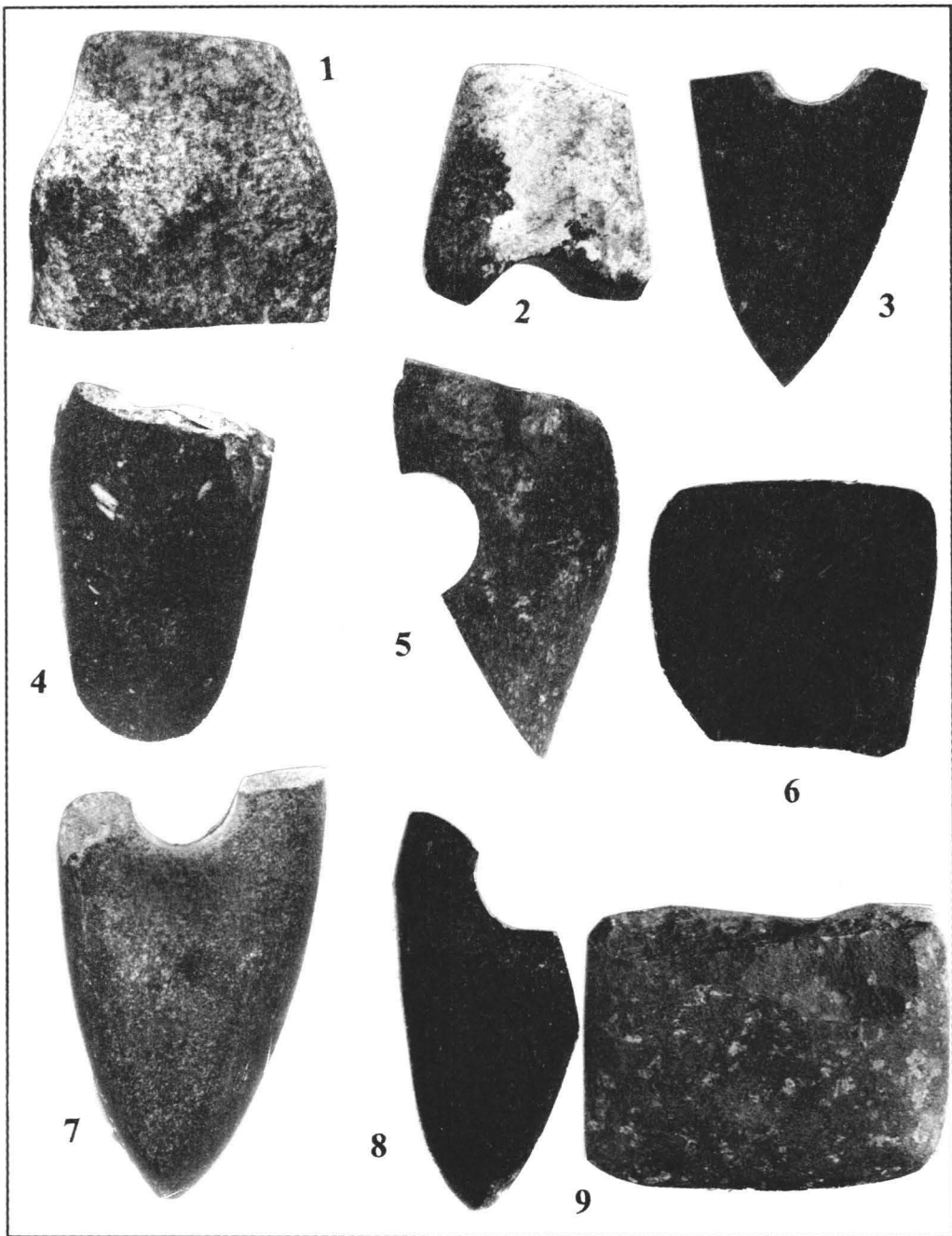
Pl. III. Topoare de piatră: 1 - Bădila; 5 - Parcheș; 2 - 4 - Nordul Dobrogei.

Pl. III. Stone axes: 1 - Bădila; 5 - Parcheș; 2 - 4 - Northern Dobrudja.

Pl. IV. Topoare de piatră: 1, 2 - Luncavița-Movila Mocuța; 4 - Calfa; 5 - Luncavița-Drumul Vacilor; 3 - Nordul Dobrogei.

Pl. IV. Stone axes: 1, 2 - Luncavița-Movila Mocuța; 4 - Calfa; 5 - Luncavița-Drumul Vacilor; 3 - Nordul Dobrogei.

Pl. V. Topoare de piatră: 1, 4, 9 - Luncavița; 2 - 3, 5, 8 - Sarichioi; 7 - Topraisar; 6 - Nordul Dobrogei.
 Pl. V. Stone axes: 1, 4, 9 - Luncavița; 2 - 3, 5, 8 - Sarichioi; 7 - Topraisar; 6 - Northern Dobrudja.

UN NOU TOPOR DE BRONZ CU TUB DE ÎNMĂNUȘARE TRANSVERSAL DIN NORDUL DOBROGEI

Ioan Vasiliu

Din nordul Dobrogei, de pe raza comunei Mahmudia, dintr-o descoperire întâmplătoare, provine un nou topor de bronz cu tub de înmănușare transversal.

Este o piesă masivă, simplă ca formă, a cărui tub de înmănușare nu se detașează de corpul toporului, foarte îngrijit lucrat, el neprezentând, pe suprafața exterioară, asperități sau mici goluri rămase în urma procesului de turnare, patina verde-închis păstrându-se atât pe întreaga suprafață a lamei și a tăișului, cât și pe tubul de înmănușare și în interiorul acestuia.

Lama toporului, lătită spre tăișul convex, este ușor curbată față de manșonul tubului de înmănușare, are colțurile rotunjite și secțiunea aproximativ rectangulară. Tăișul este tocit, prezentând evidente urme de folosire. Fețele laterale sunt puțin curbate spre interior, iar tubul de înmănușare este aproximativ rotund în secțiune.

Toporul a fost turnat într-un tipar bivalv cu o latură deschisă în dreptul muchiei inferioare a lamei, pe care se observă o linie ușor adâncită. Sunt, de asemenea, vizibile pe muchia superioară și pe spatele tubului de înmănușare, liniile de turnare rămase de la îmbinarea valvelor tiparului.

Dimensiuni: lungimea = 0,145 m, din care lama = 0,095 m; lățimea lamei sub manșon = 0,044 m; lățimea tăișului = 0,062 m; diametrul tubului de înmănușare = 0,026/0,025 m; grosimea lamei = 0,022 m; greutatea = 0,935 gr.

Din punct de vedere tipologic, toporul descoperit întâmplător la Mahmudia, aparține tipului Baniabic, tip caracterizat prin piese greoaie, simple ca formă, cu secțiunea lamei rectangulară și tub de înmănușare nedetașat de corp.

Caracteristic pentru acest tip de topoare este depozitul de la Vilcele (Baniabic) (Roșka 1933, 352 - 355, fig. 1 - 19; Berciu 1942, 1 - 18, fig. 1; Nestor 1960, 117; Vulpe 1970, 26 - 28, pl. I, II, III/25 - 32; Vulpe, Tudor 1970, 419, fig. 1; Andrițoiu 1992, 79), descoperit întâmplător în anul 1927 și din care se mai păstrează în muzeele din Cluj și Szeged (Ungaria) doar 32 de exemplare (Rotea 1995, 72 - 73, cat. 17).

Conform tipologiei întocmită de D. Berciu pentru depozitul de la Vilcele (Baniabic), toporul de la Mahmudia poate fi circumscris variantei b, variantă ce cuprinde piese având tăișul convex și colțurile rotunjite (Berciu 1942, 6, fig. 1/2; Roșka 1933, 352 - 355, fig. 18).

Din punct de vedere cronologic, topoarele de tip Baniabic, împreună cu cele de tip Vaselino I și Izvoarele (Dumitrescu, Bolomey, Mogoșanu 1983, 168), aparțin Bronzului timpuriu (Berciu 1942, 18 - 23; Vulpe 1970, 26 - 28; Vulpe, Tudor 1970, 425).

Marea majoritate a topoarelor de tip Baniabic se întâlnesc în Transilvania centrală (Vulpe, Tudor 1970, 419, nota 5; Andrițoiu 1992, 79), piese similare fiind atestate în Oltenia, unde, în depozitul de la Ostrovul Corbului, depozit găsit, de

asemenea întâmplător, în anul 1931 în mediu Glina III (Berciu 1939, 101 - 102, fig. 110 - 111; idem 1942, 1 - 3, fig. 2), alături de patru astfel de topoare au apărut și miniaturi ale acestui tip, descoperiri izolate fiind semnalate și pe teritoriul Moldovei, la Rădeni (comuna Păstrăveni, județul Neamț) (Dumitroaia 1980, 465 - 466, fig. 4a) și Osoi (comuna Comarna, județul Iași) (Chirica, Tanasachi 1984, 90, fig. 9/5).

Toporul de tip Baniabic prezentat în nota de față, este cel de-al treilea exemplar din categoria topoarelor de bronz cu tub de înmănușare transversal descoperit pe teritoriul comunei Mahmudia.

Primul topor, încadrat tipului Turbino (tip legat de cultura Fatianovo), pentru care s-a propus o datare mai târzie în cadrul perioadei mijlocii a epocii bronzului românesc (Vulpe, Tudor 1970, 426), se află în colecțiile Muzeului Județean Galați (*Ibidem*, 424, nota 21; Lăzurcă 1977, 302, nota 12; Morintz 1978, 92, nota 46; Harțuche 1979, 77 - 78), cel de-al doilea, aparținând tipului Darabani, în cele ale Muzeului de Arheologie din Tulcea.

Exemplarul din colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea (inv. nr. 129), descoperit întâmplător în punctul numit de localnici "Cairacul Mare", este o piesă greoaie cu profil longitudinal curbat și secțiune transversală hexagonală, lama lățindu-se spre tăișul convex ce nu a fost pregătit pentru utilizare. Aspectul toporului este foarte îngrijit, el neprezentând pe suprafața exterioară asperități sau mici goluri rămase în urma procesului de turnare. Patina, de culoare verde-închis, s-a păstrat atât pe întreaga suprafață a lamei și a tăișului, cât și pe manșon și în interiorul acestuia (Lăzurcă 1977, 302, pl. I/2).

Pentru exemplarul de tip Darabani de la Mahmudia au fost citate analogii cu toporul de la Găiceanca (turnat din cupru) și cu cel de la Vorgolska găsit într-o așezare a culturii Srubniia (*Ibidem*, notele 10 - 11).

Ca și tipul Turbino, și tipul Darabani este încadrat, cronologic, în Bronzul mijlociu (Vulpe, Tudor 1970, 426; Morintz 1978, 92).

Cele trei topoare cu tub de înmănușare transversal de la Mahmudia, nu sunt singurele topoare de bronz găsite pe teritoriul județului Tulcea. Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în anul 1939, în împrejurimile orașului Măcin, provin alte două exemplare aflate în colecțiile de arheologie ale Muzeului Brăilei.

Primul (inv. nr. I-12.565), având lama lungă cu secțiunea transversală și tăișul vertical foarte puțin convex, este atribuit tipului Vaselino II care, din punct de vedere cronologic, urmează după orizontul cronologic Glina III - Schneckenberg, deci poate fi încadrat la sfârșitul Bronzului timpuriu (Vulpe, Tudor 1970, 421 - 422, 426; Harțuche 1979, 77, fig. 7/2; 9/1; Harțuche, Anastasiu 1976, 171 - 172, cat. 356; Morintz 1978, 92, fig. 52/5).

Cea de-a doua piesă (inv. nr. I-10.521), având profilul longitudinal și tăișul foarte curbate, aparține tipului Cherson, de origine caucasiană, foarte puțin răspândit în țara noastră și plasat, din punct de vedere cronologic, la începutul Bronzului mijlociu (Vulpe, Tudor, 1970, 424, nota 22, fig. 1; Harțuche 1979, 77, fig. 7/1; 9/2; Harțuche, Anastasiu 1976, 171, cat. 355; Morintz 1978, 92, fig. 52/5).

Acestui tip de topor, datat în răsărit între 1700 - 1500 a. Chr., îi aparține și exemplarul de la Osebiți (comuna Măgura, județul Bacău), descoperit probabil în

mediu Monteorul Ic₃ (Florescu, Căpitanu 1968, 52, 55, fig. 2) și încadrat, din punct de vedere cronologic, în prima jumătate a Bronzului mijlociu (Vulpe, Tudor 1970, 424, fig. 1; Morintz 1978, 98; Harțuche 1979, 77).

În stadiul actual al cercetărilor, datorită faptului că toate topoarele de bronz cu tub de înmănușare transversal găsite pe teritoriul județului Tulcea provin, fără nici o excepție, din descoperiri întâmplătoare, și au fost încadrate cronologic, în linii mari, doar pe baza analogiilor cu exemplare similare, nu putem spune mai mult despre ele, decât faptul că, alături de celelalte categorii de obiecte, ilustrează relațiile pe care populațiile venite din stepile nord-pontice le-au întreținut cu comunitarii culturilor imediat învecinate: Glina III, Monteoru și Tei.

ABREVIERI

Andrițoiu 1992 = I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Biblioteca Thracologica, 2, București.

Berciu 1939 = D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova.

idem 1942 = Apulum, 1 (1939 - 1942), 1 - 23.

Chirica, Tanasachi 1984 = V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași.

Dumitrescu, Bolomey, Mogoșanu 1983 = Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București.

Dimitroaia 1980 = Gh. Dimitroaia, *Memoria Antiquitatis*, 9 - 11 (1977 - 1979), 465 - 481.

Florescu, Căpitanu 1968 = M. Florescu, V. Căpitanu, *Carpica*, 1, 49 - 61.

Harțuche 1979 = N. Harțuche, *Danubius*, 8 - 9, 67 - 92.

Harțuche, Anastasiu 1976 = N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila.

Lăzurcă 1977 = E. Lăzurcă, *Pontica*, 10, 301 - 305.

Morintz 1978 = S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I, București.

Nestor 1960 = I. Nestor, *Epoca bronzului*, în *Istoria României*, vol. I, București.

Roșka 1933 = M. Roșka, *Dacia*, 3 - 4 (1927 - 1932), 352 - 355.

Rotea 1995 = M. Rotea, *Depozite*, 72 - 73, în *Comori ale epocii bronzului din România*, București.

Vulpe 1970 = Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I., PBF, IX.2 (München).

Vulpe, Tudor 1970 = Al. Vulpe, E. Tudor, *SCIVI*, 21, 3, 417 - 427.

Resumée

L'auteur présente un hache découverte par hasard à Mahmudia, le district de Tulcea.

C'est un hache en bronze à orifice d'emmenchement transversal. Il appartient au type Baniabic, qui est caractéristique pour le bronze ancien.

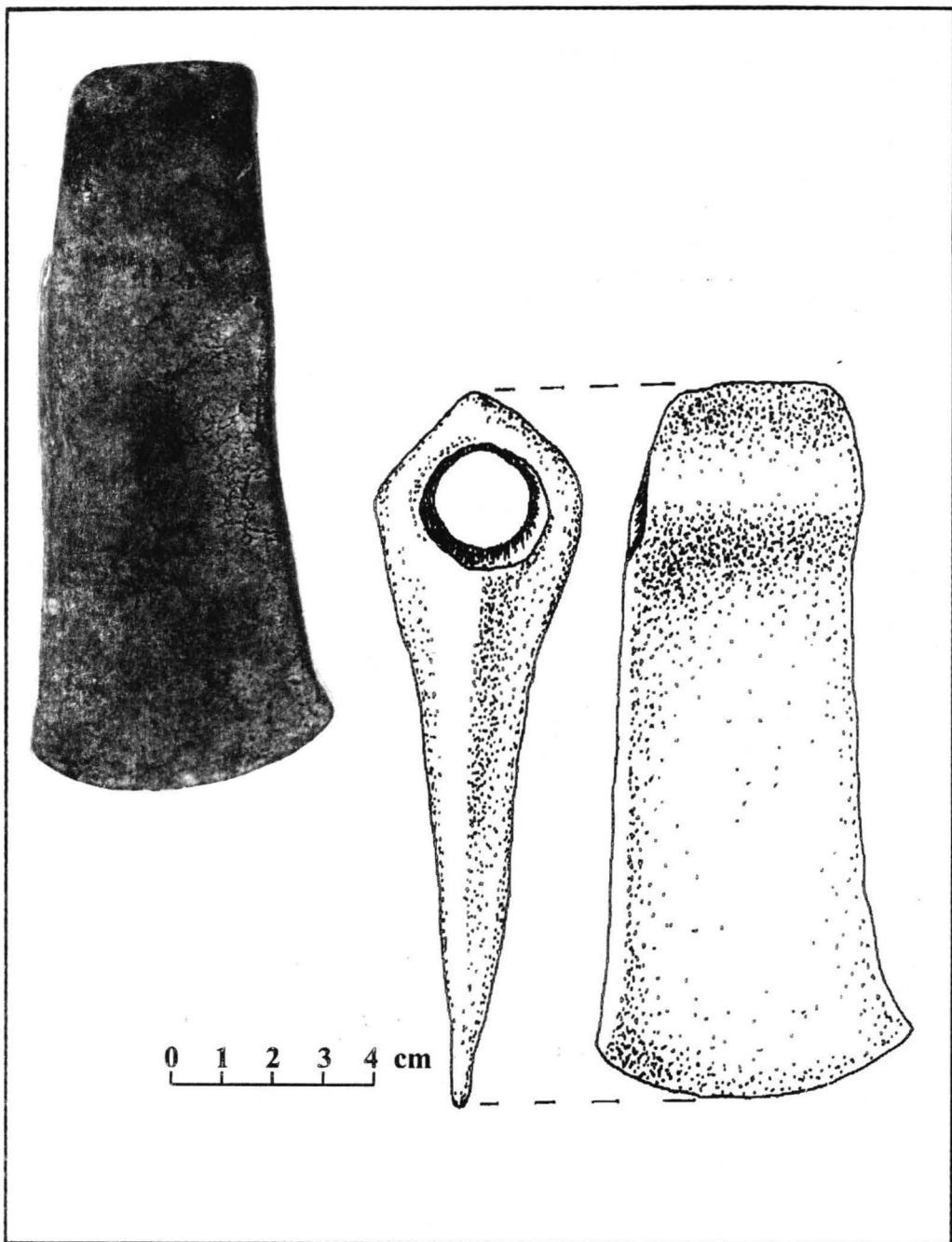

Fig. 1. Toporul de tip Baniabic de la Mahmudia.

Fig. 1. Hache de type Baniabic découverte à Mahmudia.

CÂTEVA DATE REFERITOARE LA RELAȚIA BABADAG III - BASARABI

Gabriel Jugănaru

Problema relației Babadag III - Basarabi în sud-estul României nu este de dată recentă. Ea a fost deschisă încă din 1964 când Sebastian Morintz menționa descoperirea unor fragmente ceramice Basarabi în stratul aparținând fazei Babadag III din așezarea eponimă (MORINTZ 1964, p. 117).

De atunci, o serie de specialiști, pe baza unor materiale mai mult sau mai puțin edificatoare, au încercat să contureze această relație (PIPPIDI, BERCIU 1965, pp. 87 - 88; VULPE 1965, p. 132, harta 11; HANSEL 1976, vol II, harta 6).

Recentele descoperiri din sudul Moldovei (BRUDIU 1991, pp. 221 - 239) și din nordul Dobrogei (V.H. BAUMANN 1995; G. SIMION 1992), ne-au determinat să reluăm această discuție, încercând să aducem noi precizări.

Cultura Babadag va evolua pe parcursul a trei faze (între secolul XI și prima jumătate a secolului VII î.Chr), pe un teritoriu ce a cuprins Dobrogea, estul Munteniei și sudul Moldovei (MORINTZ 1964, pp. 116 - 117; id. 1982, pp. 62 - 64; id. 1987, p. 65 - 66). Dacă pentru primele două faze (secolele XI - IX î.Chr) descoperirile sunt mai numeroase (harta nr. 1), pentru faza a treia acestea se reduc simțitor mai ales în afara Dobrogei (harta nr. 2).

Având ca arie de geneză nord-estul Iugoslaviei, sud-vestul României și nord-vestul Bulgariei, cultura Basarabi se va răspândi în decursul secolului VIII î.Chr. în sudul și centrul Transilvaniei, în Câmpia Romană, în sudul Moldovei, ajungând până la Nistrul mijlociu (VULPE 1965, p. 124; id. 1970, pp. 122 - 124; id. 1986, fig. 19; DUMITRESCU 1968, pp. 235 - 245; MORINTZ 1982; GUMĂ 1993, pp. 208 - 235).

Pe la sfârșitul secolului VIII î.Chr. asistăm la o sensibilă retragere a ariei culturii Babadag din fața noilor veniți, purtătorii culturii Basarabi. Astfel, în estul Munteniei și sudul Moldovei, zone aparținând anterior exclusiv culturii Babadag, încep să apară așezări Basarabi. Această invazie s-a produs pe două căi: fie prin ocuparea unor așezări Babadag - ca în cazul celor de la Ijdileni-Frumușița și Piscu-Cimitirul Vechi din jud. Galați (BRUDIU 1991), fie prin întemeierea unor așezări în teritorii nelocuite, dar aflate, probabil, în sfera de influență a purtătorilor culturii Babadag - cazul celor de la Suțești și Muchia din jud. Brăila (HARTUCHE 1980, p. 302, harta 4) și a celor de la Poiana (VULPE 1951, p. 183, fig. 10 - 12; DRAGOMIR 1983, p. 81 fig. 1), Lunca, Țigănești (DRAGOMIR 1983) și Suceveni (DRAGOMIR 1971, p. 144) din jud. Galați (harta nr. 3).

Puternica penetrație dinspre vest a culturii Basarabi s-a oprit totuși la Dunăre, aceasta fiind în ultimă instanță granița propriu-zisă dintre cele două culturi.

Ipoteza existenței unor așezări Basarabi în Dobrogea s-a dovedit a fi neîntemeiată. Până în prezent nu au fost depistate în această regiune așezări de tip Basarabi ci numai fragmente ceramice izolate aparținând acestei culturi. Asemenea

descoperiri au fost făcute la Rasova-Malul Roșu (IRIMIA 1974, pp. 103 - 124; id. 1988, pp. 150 - 151), Satu Nou (IRIMIA, CONOVICI, 1993, pp. 78, 83), Hîrșova (PIPPIDI, BERCIU 1965; BERCIU 1966, p. 238), Murighiol, Enisala, Histria (VULPE 1965; id. 1986) și Babadag (MORINTZ 1964).

La descoperirile menționate mai sus se adaugă un alt lot, relativ recent, constituit din materialele Basarabi apărute în două așezări de tip Babadag din nordul Dobrogei, situate în apropierea cursului Dunării.

În punctul "Dealul Tichilești" a fost cercetată o așezare fortificată, locuită în toate cele trei faze ale culturii Babadag (SIMION 1992). În unele complexe, ce aparțineau fazei a treia, s-au descoperit câteva fragmente de străchini cu buza trasă spre interior, negre cu lustru metalic sau cărămizii, decorate pe exterior cu șiruri de S-uri orizontale și verticale umplute cu o pastă albă, fragmente tipice pentru ceramica culturii Basarabi (fig. II/3-4).

La circa 150 metri nord față de așezarea fortificată, în lunca Dunării, a fost cercetat un bogat sit arheologic ce conținea materiale aparținând mai multor epoci - de la Hallstattul mijlociu până la feudalismul timpuriu (BAUMANN 1995). La baza sitului se afla un strat aparținând fazei a treia a culturii Babadag.

Autorul săpăturii, V. H. Baumann, a descoperit în acest strat mai multe gropi tronconice precum și câteva bordeie. În unul din aceste bordeie, pe lângă ceramică Babadag III (fig. II/1 - 2), s-au descoperit și fragmentele a două vase bitronconice și ale unei mici cești cu o toartă supraînălțată (fig. I), tipice pentru ceramica culturii Basarabi.

Cele două vase bitronconice (fig. I/1 - 2), de dimensiuni mijlocii, au fost lucrate dintr-o pastă de factură bună, de culoare neagră cu lustru metalic la exterior. Ele au fost decorate prin incizare, excizare și canelare cu o bogată gamă de romburi, clepsidre, șiruri de S-uri mari culcate, hașuri fine dispuse orizontal sau în zig-zag, umplute cu pastă albă.

Ceașca de mici dimensiuni (fig. I/3), cu gura pâniformă, corpul bombat și toarta supraînălțată, a fost lucrată dintr-o pastă fină de culoare maronie. Pe buză, la baza gâtului și pe pântec, ceașca a fost decorată cu benzi de hașuri fine dispuse orizontal sau în zig-zag, umplute cu pastă albă.

Descoperirile din cele două așezări Babadag din nordul Dobrogei sugerează existența unor contacte stabilite cu purtătorii culturii Basarabi. Cele câteva fragmente ceramice străine de mediul local pot fi considerate importuri, ele nefiind o mărturie a prezenței propriu-zise a purtătorilor culturii Basarabi în zonă.

Din punct de vedere stratigrafic, în cele două așezări din nordul Dobrogei nu s-a constatat existența unui nivel Basarabi care să suprapună nivelul Babadag.

O astfel de situație - în care nivelurile Babadag III sunt suprapuse la un moment dat de niveluri Basarabi - a fost întâlnită în sudul Moldovei în așezările de la Ijdileni-Frumușița și Piscu-Cimitirul Vechi (BRUDIU 1991). Din aceste motive considerăm că trebuie nuanțată evoluția fazei a treia a culturii Babadag. Pe de o parte, în estul Munteniei (chiar dacă pentru această zonă până în momentul de față nu avem descoperiri Basarabi) și în sudul Moldovei aceasta va fi întreruptă brusc de invazia culturii Basarabi, iar pe de altă parte, în Dobrogea (nucleul culturii Babadag), ea își

va continua în mod firesc existența până către mijlocul secolului VII î.Chr, când se va stinge în condiții încă neelucidate.

BIBLIOGRAFIE

- BAUMANN 1995** - V.H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I - IV p.Chr)*, ICEM Tulcea, 1995, pp. 229 - 232.
- BERCIU 1966** - D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Ed. Științifică, București, 1966.
- BRUDIU 1991** - M. Brudiu, *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei*, SCIVA 3 - 4, 1991, pp. 221 - 239.
- DRAGOMIR 1971** - I.T. Dragomir, *Așezarea neolitică fortificată din aria aspectului cultural Stoicani-Aldeni de la Suceveni*, Memoria Antiquitatis III, 1971, p.
- DRAGOMIR 1983** - I.T. Dragomir, *Mărturii hallstatiene traco-geto-dacice din regiunea de sud a Moldovei*, Istros II - III, 1983, pp. 81 - 117.
- DUMITRESCU 1968** - Vi. Dumitrescu, *La necropole tumulaire du premier age du fer de Basarabi*, Dacia N S XII, 1968, pp. 177 - 260.
- GUMĂ 1993** - M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Biblioteca Thracologica IV, București, 1993.
- HARTUCHE 1980** - N. Harțuche, *Preliminarii la repertoriul arheologic al jud. Brăila*, Istros I, 1980, pp. 281 - 354
- HANSEL 1976** - B. Hansel, *Beitrage zur regionalen und chronologischen Gliederung der alteren Hallstattzeit au der unteren Donau*, Bonn, 1976.
- IRIMIA 1976** - M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu. Raport preliminar. (Cu privire specială asupra Haliștattului în Dobrogea)*, Pontica VII, 1976, pp. 75 - 137.
- IRIMIA 1988** - M. Irimia, *Câteva precizări pe marginea unui articol*, Thraco-Dacica IX, 1 - 2, 1988 pp. 149 - 152.
- IRIMIA, CONOVICI 1993** - M. Irimia, N. Conovici, *Descoperiri hallstatiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța*, Pontica XXVI, 1993, pp. 51 - 114.
- MORINTZ 1964** - S. Morintz, *Quelques problemes concernant la periode ancienne du Hallstatt au Bas Danube a la lumiere des fouilles de Babadag*, Dacia N S, VIII, 1964, p. 101 - 118.
- MORINTZ 1982** - S. Morintz, *Săpăturile de la Babadag 1973 - 1974, 1977 - 1981*, Materiale, Vaslui, 1982, p. 58 - 64.
- MORINTZ 1987** - S. Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstatiene timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica VIII, 1987, pp. 39 - 71.
- PIPPIDI, BERCIU 1965** - D.M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, Ed. Academiei RPR, 1965.
- SIMION 1992** - G. Simion, *Săpăturile arheologice efectuate în așezarea hallstatiiană de la Tichilești*, Lucrare prezentată la Sesiunea anuală de rapoarte, Iași, 1992.

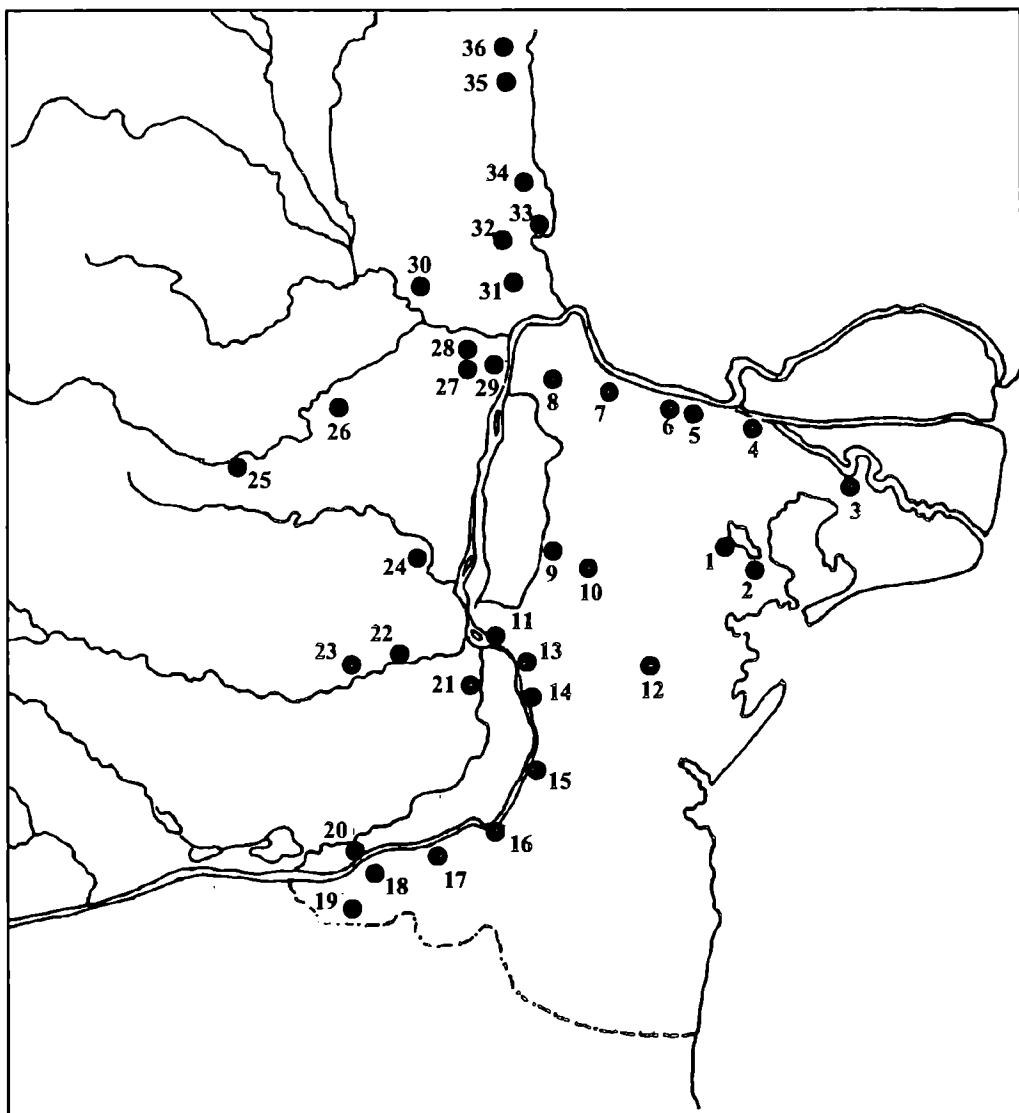
- VULPE 1965** - Al. Vulpe, *Zur Mittleren Hallstattzeit in Rumänien. (Die Basarabi Kultur)*. Dacia N S, IX, 1965, pp. 105 - 132.
- VULPE 1970** - Al. Vulpe, *Archaeologischen Forschungen und Historische betrachtungen uber 7 bis 5 Jh. im Donau-Karpatenraum*, Memoria Antiquitatis II, 1970, pp. 115 - 214.
- VULPE 1986** - Al. Vulpe, *Zur Entstehung der Geto-Dakischen Zivilization. Die Basarabi-Kultur I*, Dacia N S, 30, 1986, pp. 49 - 90.
- VULPE 1951** - R. Vulpe, *Activitatea şantierului arheologic Poiana Tecuci 1950*, SCIV 1, 1951, pp. 177 - 216.

Résumé

Le problème de la relation entre les cultures Babadag III et Basarabi dans le sud-est de la Roumanie n'est pas date récente. Il s'est posé des que S. Morintz annonça en 1964 la mise au jour des fragmentes céramiques de type Basarabi dans l'horizon culturel appartenant à la phase Babadag III de la station éponime.

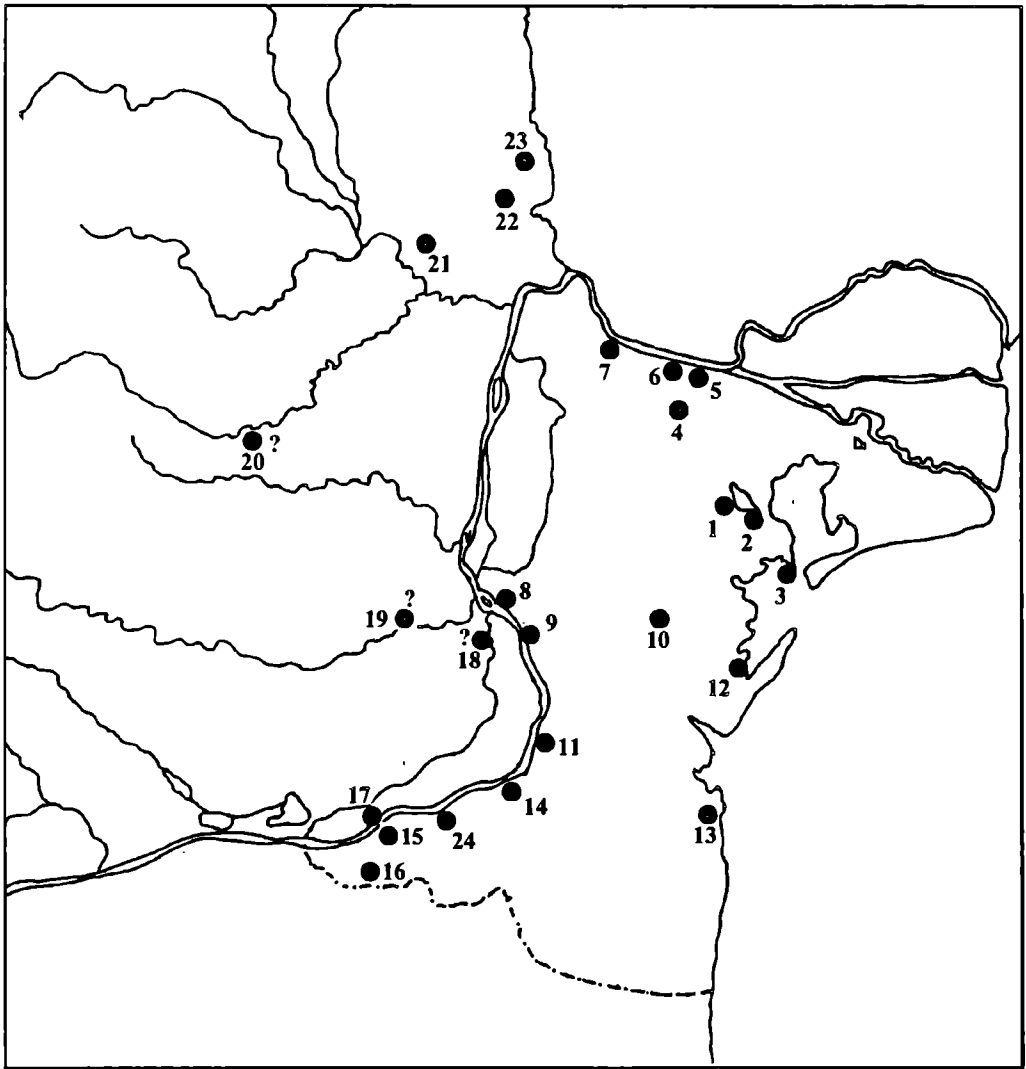
Les récentes découvertes de Moldavie méridionale (Ijdileni-Frumuşiţa et Piscu-Cimitirul Vechi) et du nord de la Dobroudja (Dealul Tichileşti şi Cotul Tichileşti) nous ont incité à reprendre le débat pour tâcher d'y apporter quelques nouvelles précisions.

La stratigraphie ne témoigne d'aucune présence Basarabi dans les deux station du nord du Dobroudja, à la différence de ce qu'a donné la Moldavie meridionale, où les stations d'Ijdileni-Frumuşiţa et Piscu-Cimitirul Vechi ont montré les horizons Babadag III superposés, à partir d'un certain moment, par des horizons Basarabi. C'est pourquoi nous estimons qu'il conviendrait de nuancer les considérations sur le développement de la culture Babadag. En ce qui concerne les zones qu'elle ocupait dans l'est de la Munténie et le sud de la Moldavie, son développement aura subi une brusque coupure, suite a l'invasion de la culture Basarabi. D'autre part, en Dobroudja (le véritable berceau de la culture Babadag), ce développement alait se poursuivre de façon normale jusque vers le milieu du VIIe siècle av. Chr., quand elle disparaître dans les circonstances encore peu élucidées.

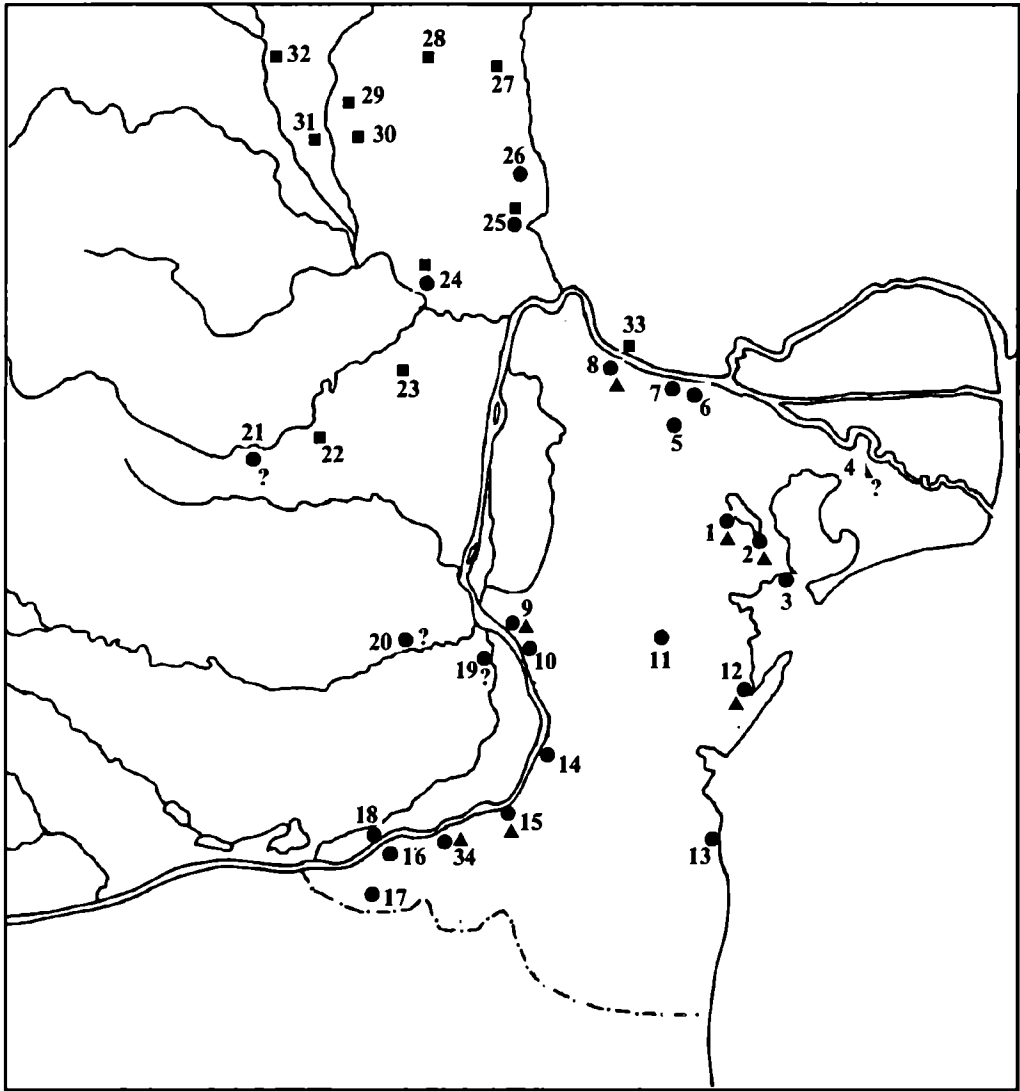
Harta nr. 1. Descoperiri Babadag I - II (*Carte no 1. Découvertes Babadag I - II*).

1. Babadag; 2. Enisala. 3. Murighiol-Ghiolul Pietrei; 4. Tulcea; 5. Teștița-Amza; 6. Niculițel-Cornet; 7. Tichilești. 8. Garvăn-Mlăjitul Florilor; 9. Piatra Frecăței; 10. Făgărașu Nou; 11. Hirșova; 12. Beidaud; 13. Ghindărești; 14. Topalu; 15. Cernavodă; 16. Rasova- Malul Roșu; 17. Satu-Nou; 18. Canlia; 19. Gîrlița; 20. Grădiștea Coslogeni; 21. Făcăieni; 22. Țândărei; 23. Bucu; 24. Spiru Haret; 25. Bălteni; 26. Rîmnicelu; 27. Siliștea-Nazîru; 28. Siliștea-Popina; 29. Brăilița; 30. Piscu-Cimitirul Vechi; 31. Vinători; 32. Ijdileni-Frumușița; 33. Tămăoani; 34. Stoicani; 35. Suceveni; 36. Cavadiinești.

Harta nr. 2. Descoperiri Babadag III. (*Carte no 2. Découvertes Babadag III*).

1. Babadag; 2. Enisala; 3. Argamum-Capul Dolojman; 4. Cilic Dere; 5. Telița-Amza;
6. Niculițel-Cornet; 7. Tichilești; 8. Hirșova; 9. Ghindărești; 10. Beidaud; 11. Cernavodă;
12. Histria; 13. Tomis; 14. Rasova-Malul Roșu; 15. Canlia; 16. Gîrlîța; 17. Grădiștea-
Coslogeni; 18. Făcăieni; 19. Țândărei; 20. Bălteni; 21. Piscu-Cimitirul Vechi; 22. Ijdileni-
Frumușița; 23. Stoicani; 24. Satu Nou.

Harta nr. 3. (Carte no 3). ● descoperiri (découvertes) Babadag III;
 ■ descoperiri (découvertes) Basarabi; ▲ descoperiri Basarabi în context Babadag III
 (découvertes Basarabi en context Babadag III).

1. Babadag; 2. Enisala; 3. Argamum-Capul Dolojman; 4. Murighiol; 5. Cilic Dere;
6. Telița-Amza; 7. Niculițel-Cornet; 8. Tichilești; 9. Hirșova; 10. Ghidărești; 11. Beidaud;
12. Histria; 13. Tomis; 14. Cernavodă; 14. Rasova-Malul Roșu; 16. Canlia; 17. Gîrlița;
18. Grădiștea-Coslogeni; 19. Făcăieni; 20. Țândărei; 21. Bălteni; 22. Șuțești; 23. Muchea;
24. Piscu-Cimitirul Vechi; 25. Ijdileni-Frumușița; 26. Stoicani; 27. Suceveni; 28. Lunca;
29. Țigănești; 30. Matca; 31. Drăgănești; 32. Poiana; 33. Orlovka; 34. Satu Nou.

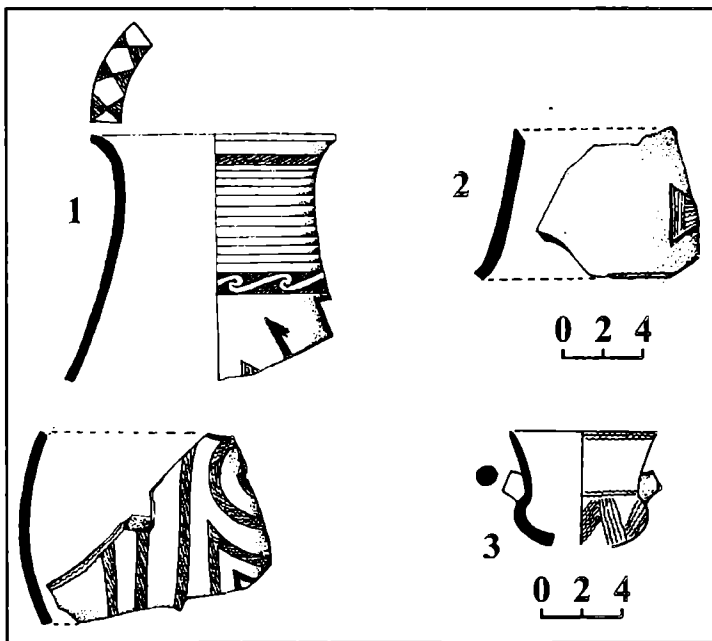

Fig. I. 1 - 3. Cotul Tichilești.
Ceramică de tip Basarabi.

Fig. I. 1 - 3. Cotul Tichilești.
C eramique de type Basarabi.

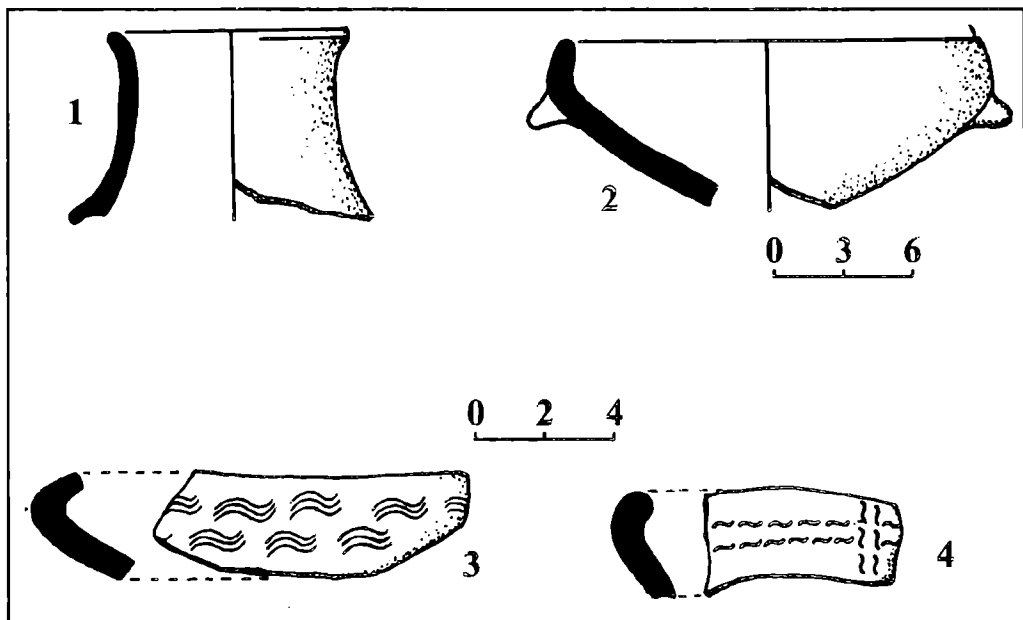

Fig. II. 1 - 2. Cotul Tichilești. Ceramică de tip Babadag III.

Fig. II. Cotul Tichilești. C eramique de type Babadag III.

CÂTEVA PIESE CORINTHIENE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ARHEOLOGIE AL ICEM -TULCEA

Mihaela Mănucu-Adameșteanu

Privite din perspectiva evoluției stilistice a producției ceramice corinthiene exemplarele ce urmează a fi prezentate nu aparțin, de bună seamă, categoriei privilegiate a capodoperelor, încadrându-se, cu o singură - și, din păcate, aproape derizorie - excepție, perioadei târzii a acesteia. Numărul lor redus, deasemenea, nu pretinde a aduce modificări semnificative unei eventuale prelucrări statistice a descoperirilor de ceramică corinthiană cunoscute până în prezent.

Dacă evaluarea artistică și statistică a lotului nostru nu fac din el unul semnificativ, oportunitatea publicării lui mi s-a părut justificată de proveniența pieselor care îl compun și de convingerea proprie că orice "evidence" corect comunicată conține o cantitate variabilă de informație, utilă cercetării.

Piesele au intrat în colecția Muzeului de Arheologie din Tulcea în ultimii zece ani și, cu o singură excepție (inv. 27.963), provin din săpăturile arheologice desfășurate în nordul Dobrogei. Precizările privind contextul imediat al fiecăreia vor fi aduse pe parcursul prezentării, însă mi se pare important de notat că toate provin din așezări (ceea ce explică, în parte, starea lor fragmentară): două din centrul grec Orgame/Argamum (Cap Dolojman, Jurilovca), situat pe malul lacului Razelm și câte una din așezările indigene de la Celic Dere (Telița) și Tichilești (Revărsarea), ambele aflate mai degrabă în vecinătatea Dunării decât în cea nemijlocită a mării (fig. 1).

CATALOG

1. *Aryballos globular* (fig. 2a - c; fig. 3,2).

Inv. 27.963. Achiziție¹; fără loc de descoperire.

Complet. Dimensiuni: înălțime: 0,070 m; diametrul maxim al pansei: 0,064 m; diametrul discului buzei: 0,047 m.

Argilă fină de culoare crem. Firmis negru, mat, pe alocuri deteriorat.

Roșu purpuriu de retuș.

Decor: discul buzei: bandă lată, circulară, încadrată, spre exterior, de filet rezervat; bordura buzei (răsfrântă, concavă): bandă lată; umăr: șir de puncte; toartă rezervată; sub toartă: urma unui motiv în "outline": animal spre dreapta (?); pansă: rozetă din cinci muguri de lotus cu dublu contur, dispuși radial în jurul unui motiv circular, aproape dispărut (mugurii superiori și cel inferior central poartă roșu purpuriu de retuș, neglijent aplicat; mugurii inferiori laterali sunt rezervați).

Corinthian târziu. Forma B 2.

Decor: cinquefoil Cf. H. Payne, *Necrocorinthia*, 1931, pp. 147 - 8, 287, 320 - 1; P.N. Ure, *Aryballoi and Figurines from Rhitsona in Boeotia*, 1934, pp. 43 - 6; R.J. Hopper, *ABSA*, 44, 1949, p. 201.

2. Aryballos ascuțit (alabastron ?)² (fig. 3,1).

Inv. 43.500. Orgame/Argamum, sector F. E. 1990, strat arhaic.

Fragment din partea superioară a pansei.

Argilă fină, de culoare crem. Firmis negru strălucitor; roșu purpuriu și, aparent, galben de retuș ("black polychrome technique").

Decor: solzi circulari, cu dublu contur incizat. Alternativ, roșu purpuriu (și galben ?) de retuș.

Tranzițional sau Corinthian timpuriu.

În tipologia lui H. Payne pentru *alabastra* Corinthiene timpurii s-ar încadra, probabil, tipului C IV - "with linear pattern". Cf. H. Payne, *op. cit.*, pp. 281 - 4 și fig. 8 A.

3. Kotyle miniaturală (fig. 2,3; fig. 3,4).

Inv. 38.522. Orgame/Argamum 1987, sector F. E., nivel arhaic I.

Fragment din partea superioară, cu toată orizontală. Diametrul gurii: 0,060 m; înălțime conservată: 0,028 m.

Argilă fină, de culoare bej-gălbuie.

Firmis negru-brun, mat.

Decor: interior: firmis pe toată suprafața conservată; exterior: în jurul buzei șir de baghete lanceolate, ușor ondulate spre capătul inferior; dedesubt filete și benzi late circulare, dispuse alternativ.

Corinthian târziu.

Cf. H. Payne, *op. cit.*, pp. 334 - 5: tip C - "miniature kotylai, decorated with horizontal bands".

4. Aryballos globular³ (fig. 2,2; fig. 3,3).

Inv. 43.498. Revărsarea/Cotul Tichilești 1990, S_{27a(2)}-0,90 m.

Fragment de pansă. Înălțimea conservată: cca 0,070 m.

Argilă fină, galben-verzuie. Firmis negru-brun, mat, pe alocuri deteriorat.

Decor: parțial conservat; partea centrală a motivului "quatrefoil".

Corinthian târziu. Forma B 1.

Decor quatrefoil. Cf. H. Payne, *op. cit.*, pp. 146 - 7, 320 - 1 și fig. 54 F pentru decor; P. N. Ure, *loc. cit.*

5. Cothon (?)⁴ (fig. 3,5).

Inv. 43.499. Telița/Celic Dere 1988/A 1, S II, c. 7 - 10⁵.

Fragment din partea inferioară, cu bază: suport profilat, scund; bol scund și bombat. Înălțimea conservată: 0,030 m; diametrul bazei: 0,10 m.

Argilă fină, de culoare ivoire. Firmis negru-brun, mat, parțial dispărut.

Decor: interior: tondo, delimitat de filet, bandă lată, acoperind și partea inferioară a peretelui bolului. Exterior: interiorul și exteriorul suportului; filet pe bol (în cea mai mare parte dispărut).

Corinthian târziu II.

Cf. H. Payne, *op. cit.*, pp. 331, 335 și fig. 183.

Dacă nici calitatea, nici numărul pieselor avute în vedere nu îndreptătesc un comentariu insistent, cu trimiteri directe la evoluția stilistică a picturii pe vase corinthiene arhaice, apariția celor patru fragmente în contextele arheologice menționate oferă prilejul câtorva observații.

După cum se știe, direcțiile principale (indicate de vechimea și cantitatea materialului descoperit) de difuzare a ceramicii pictate corinthiene au vizat, constant și aproape în exclusivitate, bazinul mediteranean⁶. Cât privește Marea Neagră, cele mai vechi piese corinthiene cunoscute până în prezent par a fi cele două fragmente Tranziționale de la Histria⁷, cărora li s-ar putea, eventual, adăuga minusculul document de la Orgame/Argamum, prezentat mai sus la nr. cat. 2.

În restul bazinului pontic Corinthul se face prezent începând din prima fază (Early Corinthian) - Berezan, Olbia, Nymphaion și din nou Histria - menținându-se până în faza târzie (Late Corinthian I și II⁸). Judecând după lotul descoperit la Histria⁹, importurile corinthiene descriu o curbă ascendentă, cu apogeul în primul sfert al secolului VI a.Ch. (50 % din total)¹⁰, după care urmează o descreștere lentă, marcată pe de o parte de scăderea calităților artistice ale produselor corinthiene, iar pe de alta de însăși diminuarea producției lor. Oricum, dată fiind originea predominant est-ioniană a coloniilor grecești din Marea Neagră, produsele corinthiene nu au ocupat niciodată un loc fruntaș pe piețele lor, fiind întotdeauna întrecute de cele greco-orientale și cedând treptat, ca și în restul lumii elene, în competiția cu cele attice.

La capătul acestui sumar "remember" al "aventurii" corinthiene în Marea Neagră atrage atenția faptul că, din punct de vedere cronologic, trei din cele cinci piese pe care le-am prezentat aparțin etapei de declin a importului de ceramică de Corinth¹¹. Alături de calitatea lor artistică, mai degrabă modestă, prezența a două dintre ele în mediul indigen, aflat la oarecare distanță de centrele grecești de pe litoral (Celic Dere: cca 66 km în linie dreaptă de Orgame/Argamum, peste 100 km față de Histria; Tichilești: cca 70 km în linie dreaptă față de Orgame/Argamum, peste 110 km față de Histria) - deci la periferia periferiei lumii grecești - reclamă cel puțin o explicație.

În primul rând, se cuvine reamintit că ambele fragmente (cat. 4 și 5) aparțin unor vase cu destinație deosebită în ansamblul formelor utilizate în lumea greacă: aryballos-ul este un recipient destinat păstrării unguentelor, intrând în categoria vaselor de toaletă¹², în timp ce cothon-ul este un vas cu funcție uneori rituală, destinat libațiilor¹³. Ambele forme par să fi făcut parte din repertoriul de bază al "industrii" ceramice corinthiene, ilustrând-o prin numeroase exemplare în toate fazele ei¹⁴. În cadrul evoluției stilistice proprii, există numeroase piese al căror decor este comparabil, din punct de vedere artistic, cu cel al altor vase corinthiene, ceea ce, desigur, nu făcea decât să adauge - într-o producție de serie, destinată pieții - valoare estetică valorii utilitare. În cazul nostru nu ne aflăm în fața unor produse atrăgătoare prin calitățile lor artistice¹⁵, ceea ce lasă loc gândului ca prezența lor în mediul amintit se datorează, în exclusivitate, originii și funcției lor¹⁶, punând accentul asupra caracterului singular al unor asemenea piese în contextele relative. Ca și în cazul asezării fortificate indigene de la Beidaud, și la Tichilești și la Celic Dere

specimenele comunicate de noi se disting din masa ceramicii grecești prezentă în stratul corespunzător (dominat, cantitativ, de amfore și ceramică cenușie) prin înseși forma și destinația lor aparte. Dacă abundența amforelor și a veselei cenușii răspund, oarecum, unor nevoi ale consumului curent (chiar dacă este de presupus că procurarea unei amfore cu vin mediteranean implică punerea în mișcare a altor mecanisme ale schimbului decât cele care funcționau în cazul ceramicii cenușii uzuale), însăși frecvența cu totul sporadică a produselor din categoria așa-zisei ceramici decorate constituie o trimitere în planul mai greu perceptibil al socialului și spiritualului, atât prin valoarea de *status symbol* pe care, probabil, o exprimă, cât și prin eventuala aspirație spre un model cultural străin, pe care o trădează¹⁷.

Tulcea, iunie 1993

Note

1. Obiectul a fost achiziționat în 1982 de la colecționarul Aurelian Popescu-Gorj, domiciliat în București (la data achiziționării). Fostul posesor nu cunoștea proveniența piesei.
2. Starea fragmentară împiedică reconstituirea cu certitudine a formei, identificată mai ales după aspectul general (curbură, grosime) și după decorul pe care-l prezintă. Stratul arhaic din extremitatea sectorului, unde a fost descoperit fragmentul nostru, este foarte eterogen, cumulând, ca urmare a unor repetate surpări și alunecări de teren, fragmente ceramice foarte diferite: amfore cu angobă (Chios), cupe greco-orientale B 1 și B 2, ceramică greco-orientală cu decor și opaițe, amfore de Lesbos, Clazomenae, Chios (sec. VI a. Ch.).
3. Adresc și pe această cale cele mai vii mulțumiri dr. V. H. Baumann, de la Muzeul de Arheologie al ICEM Tulcea, autorul săpăturii de la Revărsarea/Cotul Tichilești, pentru a-mi fi pus la dispoziție, pentru studiu și publicare, fragmentul de față. Aceleași mulțumiri și pentru informațiile referitoare la contextul arheologic aferent, furnizate cu multă amabilitate. La Revărsarea/Cotul
- Tichilești este vorba despre un sit cu durată de ocupare îndelungată, din perioada de tranziție de la Hallstatt la Latène, până la mijlocul sec. III d. C. Fragmentul nostru a apărut într-un orizont cultural caracterizat, ca formă de locuire, prin locuințe de suprafață, iar ca material arheologic, prin ceramică modelată cu mâna de "aspect nord pontic", ceramică cenușie lucrată la roată și amfore greco-orientale (Lesbos, Chios). Nu există indicii de fortificare a sitului.
4. Caracteristicile modelării - îndeosebi suportul scund și curbura amplă și rapidă a părții inferioare a bolului, precum și elementele de decor conservate mi-au sugerat această identificare.
5. Piesa a apărut în strat, asociată cu ceramică cenușie lucrată la roată și amfore (Chios, Clazomenae), pe de o parte, și ceramică modelată cu mâna, pe de alta. Așezarea ocupă o înălțime cu versanți abrupti - ceea ce sugerează exploatarea unei poziții fortificate natural, fără ca săpăturile să fi identificat, până în prezent, urme de fortificare artificială. Limitele cronologice ale locuirii înregistrate în cadrul sitului se situează între

Hallstattul mijlociu și mijlocul secolului V a. Ch. Îmi este plăcut să exprim și cu acest prilej întreaga mea grațitudine față de autorul săpăturii, dr. Gavrilă Simion, directorul ICEM Tulcea, care, cu amabilitatea ce-l caracterizează, mi-a oferit spre studiu și publicare fragmentul de față, furnizându-mi totodată și cele câteva informații necesare conturării contextului arheologic căruia acesta îi aparține.

6. Deși de la apariția monumentalei lucrări a lui H. Payne, *Necrocorinthia* (1931) cercetările arheologice au progresat considerabil, conducând la acumularea de noi "evidences", ele nu au fost în măsură să modifice fundamental datele înregistrate de H. Payne privind difuzarea produselor corinthiene (vezi volumul amintit, p. 184 - 9). Recenta lucrare a lui D.A. Amyx, *Corinthian vase-painting of the archaic period*, (1988) nu mi-a fost, din păcate, accesibilă.
7. P. Alexandrescu, *La céramique archaïque et classique*, Histria IV, 1978, p. 21.
8. H. Payne, *op. cit.*, pp. 184 - 190 ; J. Boardman, *The Greeks Overseas*, 1964, pp. 255 - 266; S. P. Boriskovskaja, *Wiss. Z. Univ. Rostock*, 16, 1967, Hft. 7/8, pp. 425 și urm. În legătură cu datarea în a doua

jumătate a secolului VII a. Ch. a unor vase având ca loc de proveniență Olbia, propusă de H. Payne, *op. cit.*, p. 187, S. P. Boriskovskaja, *op. cit.*, p. 426 și nota 7, atrage atenția asupra faptului că multe dintre ele provin din achiziții, locul descoperirii rămânând sub sem-nul incertitudinii.

9. P. Alexandrescu, *op. cit.*, cat. 258 - 290.
10. Observația și-ar putea găsi o confirmare, pentru cetățile nord-pontice, în remarca S. P. Boriskovskaja: "Apparently, the trade connections became regular in the 2nd quarter of the VIth century BC" (*op. cit.*, p. 426).
11. Numărul 1 din catalogul nostru având o proveniență incertă nu poate fi luat în discuție, iar numărul 2 aparține primei faze.
12. P.E. Arias (ed.) *Enciclopedia classica* (III), vol. XI, tom V, 1963, pp. 14 - 15.
13. *Ibidem*, p. 18.
14. *Ibidem*, pp. 14, 18 (cu bibliografie).
15. Al. Avram, *Symposia Thracologica*, 7, 1989, pp. 70 - 93 și îndeosebi p. 75.
16. M. Mănucu-Adameșteanu, *'Οργάνη πόλις επί τῷ Ἴστροῦ* în același volum.
17. K. Polanyi, în *Traffici e mercati negli antichi imperi* (ed. K. Polanyi, C. M. Arensberg și H. W. Pearson), 1978, p. 91.

Résumé

On présente cinq pièces corinthiennes (dont une complète et quatre fragmentaires) entrées dans les collections du Musée "Delta Dunării" au cours des dernières dix années. A l'exception du no. 2 du catalogue (provenance: Orgamé/Argamum), daté du Transitionnel ou Corinthien Ancien, les autres exemplaires appartiennent au Corinthien Récent.

La chronologie basse du lot, qui correspond à la période de déclin des importations de céramique corinthienne dans le bassin de la Mer Noire, et les provenances de deux pièces (les numéros 4 et 5 du catalogue) - habitats indigènes, situés à environ 100 km distance soit d'Orgamé, que d'Istros - offrent la possibilité de formuler quelques remarques quant à leur présence dans les milieux indigènes ouest-pontiques.

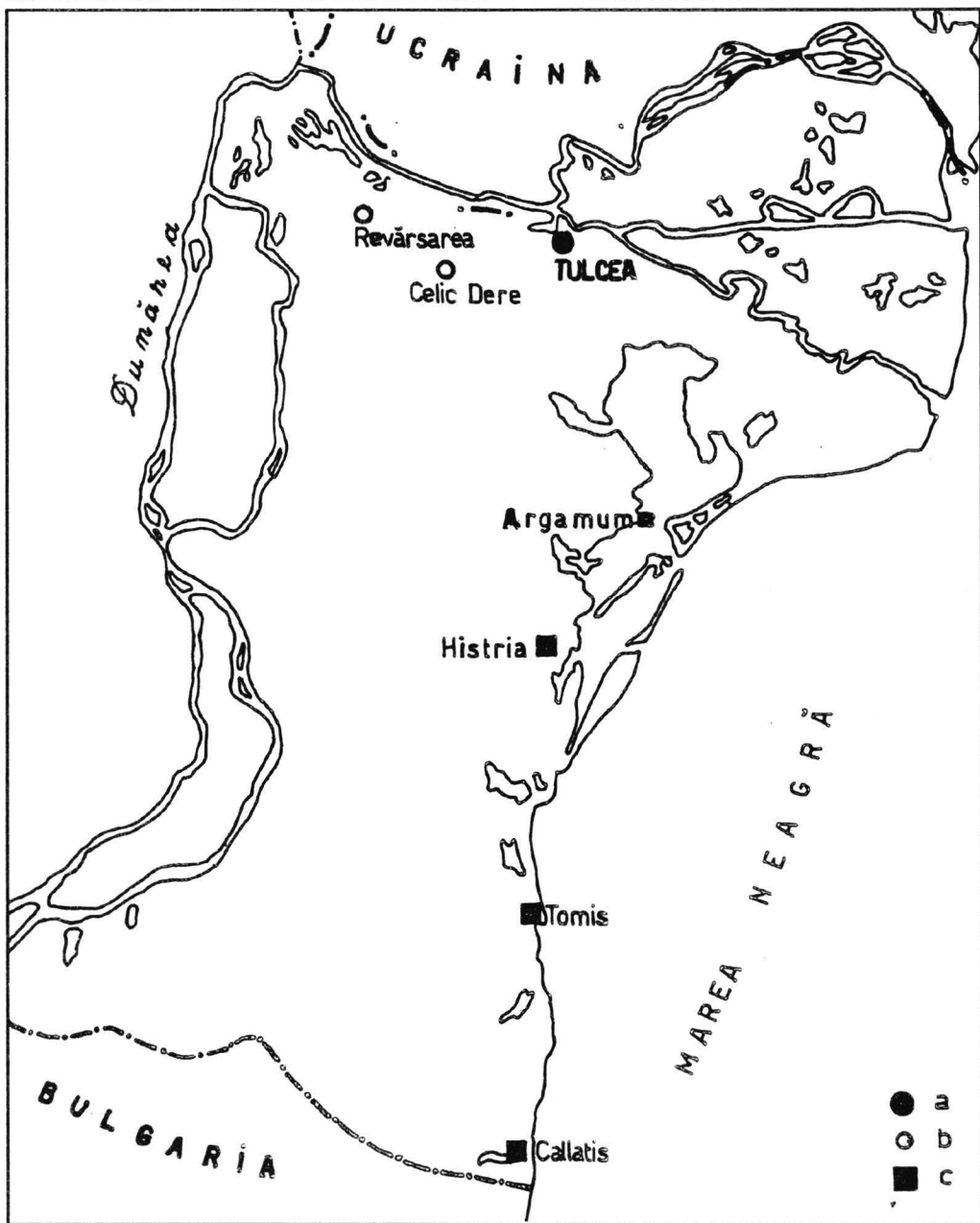

Fig. 1. Harta Dobrogei: a - localități moderne; b - așezări indigene; c - colonii grecești.

Fig. 1. Carte de la Dobroudja: a - localités modernes; b - habitats indigènes; c - colonies grecques.

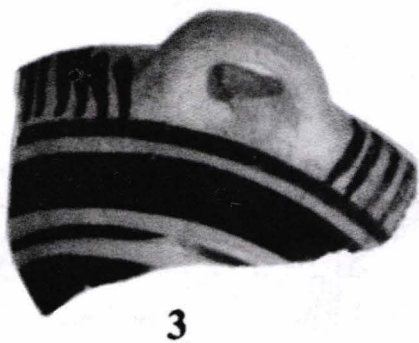
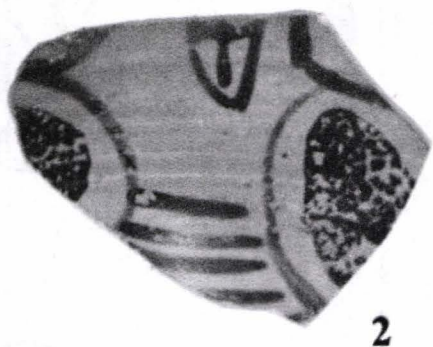
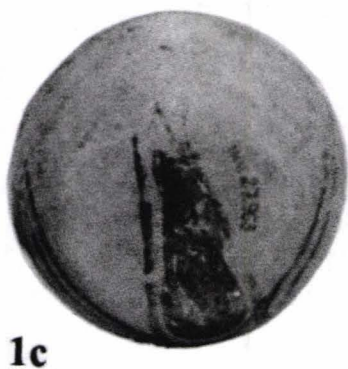

Fig. 2. Ceramică corinthiană: 1a - c - achiziție; 2 - Revărsarea; 3 - Argamum.
Fig. 2. Céramique corinthienne: 1a - c - acquisition; 2 - Revărsarea; 3 - Argamum.

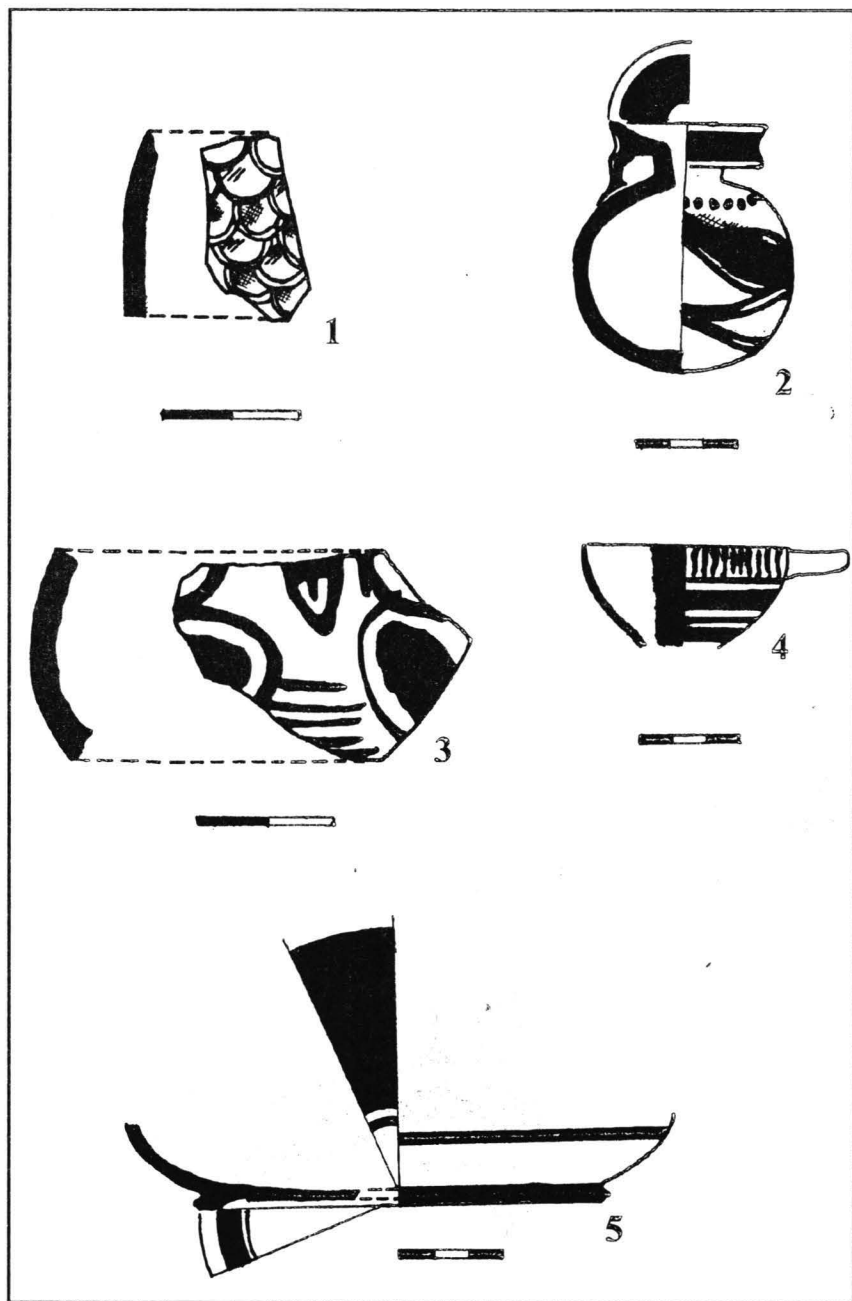

Fig. 3. Ceramică corinthiană: 1, 4 - Argamum; 3 - Revărsarea; 5 - Celic Dere; 2 - achiziție.

Fig. 3. Céramique corinthienne: 1, 4 - Argamum; 3 - Revărsarea; 5 - Celic Dere; 2 - acquisition.

AEGYSSUS

DOCUMENTARE ARHEOLOGICĂ PREROMANĂ

Vasilica Lungu

Descrierea anticului Aegyssus din versurile ovidiene rămâne o invitație permanentă la iscodirea adevărului istoric. Din strădania mai multor generații de specialiști s-au acumulat date care se referă în treacăt la toponim sau semnaleză sporadic evenimente legate de funcționalitatea fortăreței de pe dealul Hora.

Cunoscută mai întâi cu semnificativul calificativ de *vetus urbs* folosit de către Ovidiu în contextul descrierii unor conflicte de la începutul sec. I d.Chr. (EX PONTO, IV, 8, 11), așezarea de la Aegyssus pare să fi avut de jucat pentru multă vreme un important rol strategic pe *limes*-ul dunărean al Moesiei Inferior¹. Două secole mai târziu, mai exact în a doua jumătate a sec. III d.Chr., a găzduit între zidurile ei o *cohors*, a *II-a Flavia Brittonum* (OPAIȚ, 1981, 297 - 298). În locul acesteia găsim atestată la începutul sec. IV d.Chr. o a doua unitate militară, *vexillatio (A)egysse(n)sis*, din legiunea *I Jovia*, prin inscripția descoperită chiar în perimetrul orașului actual (BARNEA, 1950, 175 - 184). Pentru etapele următoare (secolele IV - V) documentația este completată de sursele literare bizantine. Acestea se referă la statutul de fortăreață militară, sediu al unui *cuneus equitum armigerorum*², sau reședință a unui *praefectus ripae legionis primae Joviae cohortium quinque pedaturae inferioris* (NOT. DIGN. OR., XXXIX, 18, 34). Un secol mai târziu este inclusă în proiectul de refortificare a *limes*-ului dunărean, conceput și susținut de către Justinian (PROCOPIUS, IV, 7). Singura variație funcțională o aduce informația din Notitia Episcopatum (DE BOOR, 531, 866) referitoare la înscrierea Aegyssus-ului pe lista celor 15 reședințe episcopale din Dobrogea sub numele *Ἀέσοϛ* (POPESCU, 1976, 280; 1994, 136 - 137, 212). Ultima mențiune a numelui este atribuită lui Constantin Porfirogenetul pentru sec. X (47, 1.58 - 60) (DORUȚIU BOILĂ, 1980, 294 - 295), moment din care săpăturile arheologice și cercetările numismatice suplinesc tăcerea altor surse. Documentația culeasă în urma mai multor ani de străduință a oferit posibilitatea specialiștilor să afirme existența unei *mici fortificații* pentru secolele X - XI (VASILIU - MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, 1984, 143 - 154). După o distrugere masivă suferită în sec. XI, așezarea va continua să existe în forme mai modeste, migrând din zona fortificației spre poala dealului. Reocuparea Colnicului Hora s-a petrecut "în prima jumătate a secolului al XIV-lea, dacă nu chiar la sfârșitul secolului al XIII-lea, continuând pe toată perioada stăpânirii otomane" (MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, 1995, 366). Două secole mai târziu, mai exact între anii 1515 - 1517, este atestat numele Tulcsa într-un registru vamal otoman, socotită a fi cea mai timpurie documentare (MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, 1995, 367)³. În 1529 este cunoscută cu numele Tulacca care apare pe *Il Grande Planisfero*, întocmit de Girrolamo da Verrazzano (expus la Muzeul Vatican).

Transformarea numelui așezării a preocupat pe mulți dintre cei care s-au aplecat cu interes asupra realităților nord-dobrogene în încercarea de identificare a medievalei așezări Tulcea cu anticul Aegyssus (azi Tulcea). O propunere a fost făcută la începutul sec. XIX de către istoricul și geograful german Conrad Mannert (BARNEA, 1950, 178). După el alți istoriografi ai secolului XIX și XX, dintre care cei remarcăți cu insistență sunt Tomashek (1894), Netzhamer (1907) și Weiss (1911), au consemnat rînd pe rînd această asociere. Ideea înlocuirii primului nume cu celălalt a fost preluată cu mai multă insistență de către specialiștii români: Gr. Tocilescu (1900), *F.Rech.*, 203,205, 208, 211 - 212; V. Pârvan, (1926, 62); R. Vulpe (1938).

Odată cu descoperirea în 1949 a inscripției funerare pusă de către Valerius Proclus în amintirea soldatului "necunoscut" a venit și confirmarea disputatelor ipoteze. La aceasta a fost adăugată mai târziu o nouă inscripție din necropola romană, pe care s-a propus întregirea numelui Aegyssus (BAUMANN, 1984, 223, 3). A rămas însă în continuare de dezlegat misterioasa etimologie celtică a toponimului (GOSTAR, 1970, 113 - 121).

I. Aegyssus - Zona fortificației romane târzii (Dealul Monumentului)

Insistența cu care Aegyssus revine în scrierile istoriografilor trebuie privită ca un privilegiu mai puțin evident pentru alte fortificații nord-dobrogene. Mulțimea știrilor târzii se plasează în total contrast cu tăcerea surselor, nu numai literare, din veacurile anterioare exilatului de la Tomis.

În *Getica*, p.62, V.Pârvan afirma: *pe platoul de la vest de Tulcea unde a fost cazarma regimentului 33 infanterie și unde terenul e grozav de răscolit de război, a fost probabil vechea cetate Aegyssus. Pe marginea dinspre Dunăre am găsit pe lângă cioburi romane, mai multe cioburi de epocă latene getică, lucrate cu mîna și prezentînd un luciu brun sau negru. Existența acestor cioburi acolo confirmă concluzia mai veche că Aegyssus a fost fortăreață getică înainte de a deveni tracă, apoi romană.*

Arhiva Polonic-Tocilescu (BAR, 5132, 97), conservă deasemenea cîteva date semnificative pentru istoricul acestei zone. Sunt amintite unele descoperiri fără o localizare sigură în perimetrul orașului modern, cum ar fi o inscripție greacă în versuri (inventariată la Muzeul Național de Antichități), o monedă de bronz histriană și o monedă de argint de la Alexandru cel Mare, sau lângă oraș, 104 monede histriene din argint în vas grecesc, alături de săgeți scitice din bronz⁴.

Alăturarea celor două surse pune în valoare o nouă categorie de informații semnificativă prin originea și calitatea obiectelor menționate. Între consemnarea obișnuitelor fragmente de ceramică getică (PÂRVAN, 1926, 62) și atestarea unui monument scris în limba greacă (POLONIC-TOCILESCU, 97) se deschide o nouă perspectivă în abordarea complexului fenomen interrelațional greco-indigen în spațiile periferice coloniilor grecești de pe țărmul Mării Negre.

Rolul determinant în analiza acestuia revine în cea mai mare măsură cercetării arheologice.

Aplicarea unui plan de cercetare exhaustivă a ariei fortificației de pe Colnicul Hora (Dealul Monumentului) s-a făcut relativ târziu, prin anii '70. Intenția de sondare era însă mult mai veche și datează de la începutul veacului XX. Primele săpături au fost executate în anul 1908, fără să fi fost publicate vreodată integral. S-au păstrat doar referiri răzlețe la materialul numismatic identificat, fără a-l integra unui context clar (DIMIAN, 200). Abia peste 50 de ani s-a încercat o nouă tentativă de sondare. Inițiativa a aparținut domnului Gavrilă Simion (1959) și a fost stimulată de apariția unui variat material arheologic, rezultat în momentul executării unor amenajări din gospodăriile particulare aflate pe panta estică a colinei (zona turnului A). În timpul săpăturilor cu caracter de salvare a fost dezvelit un segment din baza incintei romano-bizantine. Din momentul acesta traseul incintei a devenit reperul principal pentru orientarea viitoarelor cercetări. Din păcate, rezultatele obținute atunci au rămas încă necunoscute în cea mai mare parte. Au fost publicate ca provenind de aici doar două toarte ștampilate de la amfore thasiene cu numele lui *Τιμοκλής*, simbol *masca meduzei*, și *Αισχρίων Ι*, simbol *cîrma*, (BAUMANN, 1973 - 1975, cat. 21, 22).

În anii 1971 - 1972, V.H. Baumann controlează sectorul din zona intramurană deschis cu ocazia lucrărilor de amenajare a pavilionului principal al actualului Muzeu de Arheologie⁵.

În anii următori, 1973 - 1974, V.H. Baumann în colaborare cu A. Opaîț deschideau o nouă secțiune în zona extramurană din apropierea amintitului sondaj din 1959 ("La Ivli", pe latura de nord-est a fortificației), cu intenția promovării unui plan sistematic de cercetare⁶. Observațiile făcute cu acest prilej au fost mult mai ample și ele avertizează asupra complexității acestei cercetări, care implică degajarea unui strat de pământ gros de 2 pînă la 5 m. Primele rezultate au condus la consemnarea stratigrafică a două etape mari de ocupare a sitului:

- prima etapă atribuită perioadei Latène, identificată prin patru niveluri de locuire;
- a doua etapă reprezintă evoluția așezării în perioada romană și romano-bizantină și a fost semnalată prin 11 niveluri de locuire.

Cum intenția noastră este de a oferi cît mai multe date din perioada mai puțin cunoscută din evoluția așezării, vom focaliza discuția supra celor patru niveluri de locuire din perioada Latène descrisă pe baza relatărilor autorilor sondajului și a observațiilor personale.

Așadar, în secțiunea din afara zidului de la incinta romano-bizantină, **locuirea anterioară atestării ovidiene** a fost reperată pe un prim nivel (I) la adîncimea de -1,50 - 1,30 m, pe un sol brun-roșcat situat deasupra stîncii. El se prezenta slab conturat la -1,30 m de un strat de cenușă în amestec cu cărbuni, cu o grosime de 0.04 m. Acesta era urmat de un strat de pămînt gros de 0,30 - 0,35 m în amestec cu frecvente fragmente de chirpic ars, atribuite unei locuințe de suprafață, al cărei nivel a fost bine surprins la adîncimea de 1.10 m (nivelul II). Dărâmătura de chirpic a fost reamenajată în antichitate și acoperită cu un strat de pămînt galben,

deasupra căruia s-a identificat al treilea nivel de locuire (III). Aceștia i-au fost atribuite resturile unei vetre și o groapă de provizii, ambele surprinse pe profilul de nord-vest. Ulterior, aceste amenajări au fost căpăcuite de o nouă nivelare realizată cu pământ galben bătut, depistată între -0,60 - 0,80 m. Pe suprafața nivelată au fost găsite resturile unei locuințe incediate, într-un strat gros de cca. 0.40 m de dărîmătură atribuită ultimului nivel (IV).

Materialul arheologic semnalat din secțiunea respectivă era alcătuit din fragmente ceramice de factură getică și importuri grecești. Autorii săpăturilor enumeră în carnetul de lucru mai multe forme: căniță bitronconică, vas-borcan, străchini, unele dintre ele decorate cu butoni și/sau brîu alveolar. Conform tehnicilor de preparare a pastei ca și manierei de ornare, ceramica getică a fost apropiată de cea din necropolele de la Murighiol și Telița, încadrată cronologic între secolele IV - III î.Chr. Importurile grecești sînt ceva mai variate (cf. notările celor menționați mai sus): un fund de farfurie attică cu decor imprimat (palmete între două cercuri concentrice); ceramică de proveniență histriană (?); imitații de boluri megariene (cat. 9), datate la mijlocul secolului II î.Chr.; importuri de amfore din centrele: Thasos, recunoscute doar prin cîteva panse; Rhodos, două toarte șampilate culese din umplutură (cat. 2, 5); Cnidos, (cat. 7)⁷.

În intenția avansării proiectului de cercetare sistematică a Aegyssus-ului, V.H. Baumann și A. Opaïț au extins în anii următori aria săpăturilor și în interiorul perimetrului fortificat, atrăgând în colectiv și alți specialiști din muzeul tulcean (vezi nota 6). Rezultatele mai multor campanii de lucru sunt relevante pentru perioadele romană, romano-bizantină și feudal-tîmpurie, asupra cărora s-a concentrat și atenția cercetătorilor. În schimb, mai multe vestigii arheologice atribuibile ultimelor secole înainte de Christos au fost identificate întâmplător printre descoperirile din epoca romană. În acest sector săpăturile nu au avansat niciodată în straturile anterioare acestei perioade. Din informațiile primite de la autorii săpăturilor am reținut prezența unor fragmente de țiglă elenistică (informație fără posibilități de verificare în materialul preluat de noi), fragmente ceramice autohtone și mai multe toarte șampilate de la amfore (cat. 1, 3 - 4, 6, 8 - 14).

Fără a avea posibilitatea de a opera cu întregul material arheologic menționat, ci numai cu cel pus la dispoziție cu bunăvoință de către autorii săpăturilor, au fost luate în calcul mai cu seamă datele rezultate din analiza șampilelor de pe toartele de amforă (cat. 2, 5, 7) pentru a completa încadrarea sectorului respectiv între sfîrșitul secolului IV și prima jumătate a sec. II î.Chr.

Catalog (planșele III - IV)

ER = eponim rhodian

FR = fabricant rhodian

EK = eponim knidian

1. Inv. 41.326. Aegyssus, 1976, □ XIII, -1,30 (A. Opaït).

Ἐπὶ Αὐτ]ο

κρ[άτε]υς

Ἀρ[ταμι]τίου

Αὐτοκράτης, ER, gr. IV (176 - 146), GRACE - S. PETRAPOULAKOU, 1970, E 7

2. Inv. 43.607. Aegyssus, passim (A. Opaït).

Ἐπὶ Ἡράγορα

Καρνείου

Ἡραγόρας, ER, gr. IV (176 - 146), GRACE - SAVV. PETRAPOULAKOU, 1970, E 37 (cf. cele două exemplare găsite la Carthagine).

3. Inv. 20.026. Aegyssus, 1979, N 3, RC 1 (A. Opaït).

Ἐπὶ Πα[υσ]

ανία

Πανάμου

Παυσανίας, ER, gr. IV (176 - 146), GRACE - SAVV. PETRAPOULAKOU, 1970, E 12 (datat înainte de distrugerea Corinthului și a Carthaginei); către 150, NICOLAOU-EMPEREUR, 1986, 522, cat. 7.

4. Inv. 43.609. Aegyssus, 1976, □ 11, -0,20 (A. Opaït).

Αινέας Ἰακινθίου

floare

Αινέας, FR, gr. III (205 - 176), PERGAM, 825.

5. Inv. 43.608. Aegyssus, 1973, passim (A. Opaït).

Ἀνδρῖκου

caduceu

Ἀνδρῖκος, FR, gr. III - IV (205 - 146), PERGAM, 1155 - 1158; atestat în intervalul 191 - 188, cf. EMPEREUR-GUIMIER SORBETS, 1986, 130; gr. IV, cf. BRUGNONE, 1986, cat. 6, 44.

6. Inv. 20.027. Aegyssus, 1979, N 3, RC 1, B 1 (A. Opaït).

Μαρσύα

Ἀγριανίου

Μαρσύας, FR, atestat cu eponim din gr. III - IV, fără să atingă mijlocul sec. II. GRACE - SAVV. PETRAPOULAKOU, 1970, E 37; NICOLAOU-EMPEREUR, 1986, 516, cat. 2.

7. Inv. 43.606. Aegyssus, 1973, passim (A. Opaït).

Ἐπὶ Φιλομβροτίδα

Ξάνθου

Φιλομβροτίδας, EK, perioada V, 146 - 108, GRACE, 1985, 34.

8. Inv. 43.508. Aegyssus, 1976, □ XII, -1,20 - 1,10 (A. Opait).

Zηνα

ștampilă pe toartă de *lagynos* de origine chiotă, datat după 146, cf. BALD-ROMANO, 1994, pl. 20/43, pp. 78 - 80.

9. Inv. 449. Aegyssus (V.H. Baumann).

Cupă lucrată la roată.

Dimensiuni: h = 0,06 m; diam. gurii = 0,10 m.

D e s c r i e r e : corp emisferic; gât ușor înălțat; buză evazată; umăr profilat; fundul ascuțit, nu oferă stabilitate; produs probabil pentru suport. Argila este cenușie, în amestec cu nisip și calcare. Este modelat după tiparul fialelor alhemenide de tip macedonean (PFROMMER, M₂: 350 - 325)⁸.

A n a l o g i i : Apollonia, IVANOV, 1962, 240, fig. 95, nr. 666 d, sfârșitul sec. IV - prima jumătate a sec. III; Piscu Crăsani, ANDRIEȘESCU, 1924, fig. 168 - 170; PÂRVAN, 1926, 124; CASAN-FRANGA, 1967, fig. 12/2; Vlădiceasca, TROHANI, 1976, 112, fig. 18/4; Orbeasca, MOSCALU, 1977, fig. 4.2; Grădiștea, SÂRBU, ANASTASIU, 1982, 102, fig. 2/2; SÂRBU, 1982, fig. 5/5: a II-a jumătate a sec. II - sec. I î.Chr.

10, 11. Fără nr. inv. Aegyssus, fortificație.

Ceramică lucrată la roată.

(10) - castron, fragment; pastă cenușie-negricioasă, cu calcare și nisip.

(11) - fragment din buza unei amfore de Rhodos.

12 - 14. Fără nr. inv. Aegyssus, fortificație.

Ceramică lucrată cu mâna.

Forme obișnuite în repertoriul getic, lucrate cu mâna din pastă bej cenușie, poroasă, decorate cu brâu alveolar și buton.

Examinarea întregului material disponibil din aria fortificației (pl. II, vezi pp. 72 - 73), în special a ștampilelor de pe amfore, în scopul precizării etapelor cronologice a nivelurilor de locuire ne conduce la recunoașterea următoarei situații:

1. cele mai vechi date oferite de ștampilele de pe amfore, culese din sondajul extramuran, indică un **prim moment la sfârșitul secolului IV - începutul secolului III î.Chr.** Este vorba de cele două exemplare publicate de către V.H.Baumann și amintite mai sus, pentru care studiile recente în domeniu fixează noi limite cronologice: pentru *Τμοκλής*, 310 - 305, iar pentru *Αισχρίων I*, 290 - 285, (AVRAM, 1992).

2. atît în zona extramurană, dar mai ales în perimetrul fortificat romano-bizantin, remarcăm o aglomerare de material semnificativă pentru aprecierea evoluției cronologice a sitului în **prima jumătate a secolului II î.Chr.**, reflectată în lotul de ștampile rhodiene și cniadiene (cat. 1 - 8). Nu este lipsit de interes să amintim că sectorul aflat în interiorul fortificației târzii, de unde provin cele mai multe dintre

aceste descoperiri, se află în vecinătatea depozitului de amfore cercetat și datat de către A. Opaît între mijlocul sec. I î.Chr. - mijlocul sec. I d.Chr. (1987, 145 - 155). Lipsa unor elemente certe pentru spațiile rămase neocupate cred că nu trebuie interpretată în mod obligatoriu ca întrerupere a locuirii. Sigur că, numai o avansare a cercetării efective în nivelurile anterioare perioadei romane poate lămuri în termeni analitici și nu speculativi caracterul ocupării sitului.

Pentru extinderea proiectelor de lucru, consider oportună inserarea aici și a altor descoperiri reperate pe o rază de cca. 5 km în jurul cetății Aegyssus. Facem însă precizarea că acestea sînt rezultatul unor descoperiri cu totul întâmplătoare sau al săpăturilor de salvare, în cel mai fericit caz.

Pentru înlesnirea posibilităților de recuperare în timp a informațiilor, am procedat la numirea punctelor identificate cu denumiri actuale de străzi sau toponime deja consacrate.

II. Aegyssus - zona "Strada Nalbelor"

Mai multe intervenții de salvare executate la cca. 1,5 km sud-est de perimetrul fortificat de pe dealul Hora (Monumentului) au avut ca rezultat descoperirea câtorva morminte dintr-o necropolă plană birituală, datată în sec. II - I î.Chr. Zona de amplasament are, în momentul actual, forma unui platou cu o ușoară înclinare spre vest (pl. I/2, vezi pp. 56 - 57). Am menționat acest amănunt cu scopul de avertiza asupra eventualelor modificări de teren, inevitabile în condițiile actualei aglomerări urbane în continuă schimbare.

Prima recuperare s-a făcut în anul 1989 și a fost prilejuită de operațiunile de amenajare a unui șanț de canalizare, practicat de-a lungul străzii Nalbelor pe direcția est-vest⁹. De pe traseul acestuia au fost salvate parțial patru morminte, unul de incinerare cu depunere în urnă, celelalte de inhumație. Din păcate, atît specificul lucrării cît și aglomerarea amenajărilor moderne din zonă nu au permis o intervenție mai amplă din partea noastră. Așa se face că mormintele intersectate în momentul săpării șanțului au fost recuperate doar parțial dintr-un strat de pămînt argilos. Acestea se aliniază în direcția șanțului pe o distanță de cca. 16 - 18 m, la adîncimi variind între -0,90 - 3,80 m, cele de inhumație pe latura sudică și cel de incinerare spre nord. Din motivele invocate mai sus nu a fost posibilă nici urmărirea nivelului antic al gropilor, distrus în mare parte de amenajările contemporane.

DESCRIEREA MORMINTELOR

Mormântul nr. 1. A fost dezvelit în capătul estic al secțiunii în timpul lucrărilor de excavație și distrus în mare parte. Acesta conținea la cca. -3.80 m adîncime o dublă inhumație (bărbat și femeie), depusă în poziție dorsală pe direcția nord-nord-vest - sud-sud-est, cu mâinile pe lângă corp. În zona capului s-a găsit în poziție orizontală o placă de calcar de formă aproximativ circulară (diametrul de cca.0.75 m), asemănătoare unui capac de chiup din categoria celor de la Callatis sau

Cumpăna. Tot aici, pe dreapta, se aflau depuse ritual câteva ofrande: un opaiț modelat cu mâna din pastă poroasă de culoare cenușiu-gălbuie (cat. 17), o oglindă din bronz (cat. 18), un bol elenistic cu firmis negru, decorat cu o rozetă în interior (cat. 16). În zona membrilor inferioare era așezată în poziție orizontală o amforă din Rhodos, întreagă, care în momentul depunerii conținea vin sau o altă substanță lichidă, după cum lasă să se înțeleagă urmele impregnate în pereții interiori ai vasului. Importanță pentru cronologia complexului este prezența celor două ștampile de pe toartele amforei, databile în al doilea sfert al secolului II î.Chr. (cat. 15).

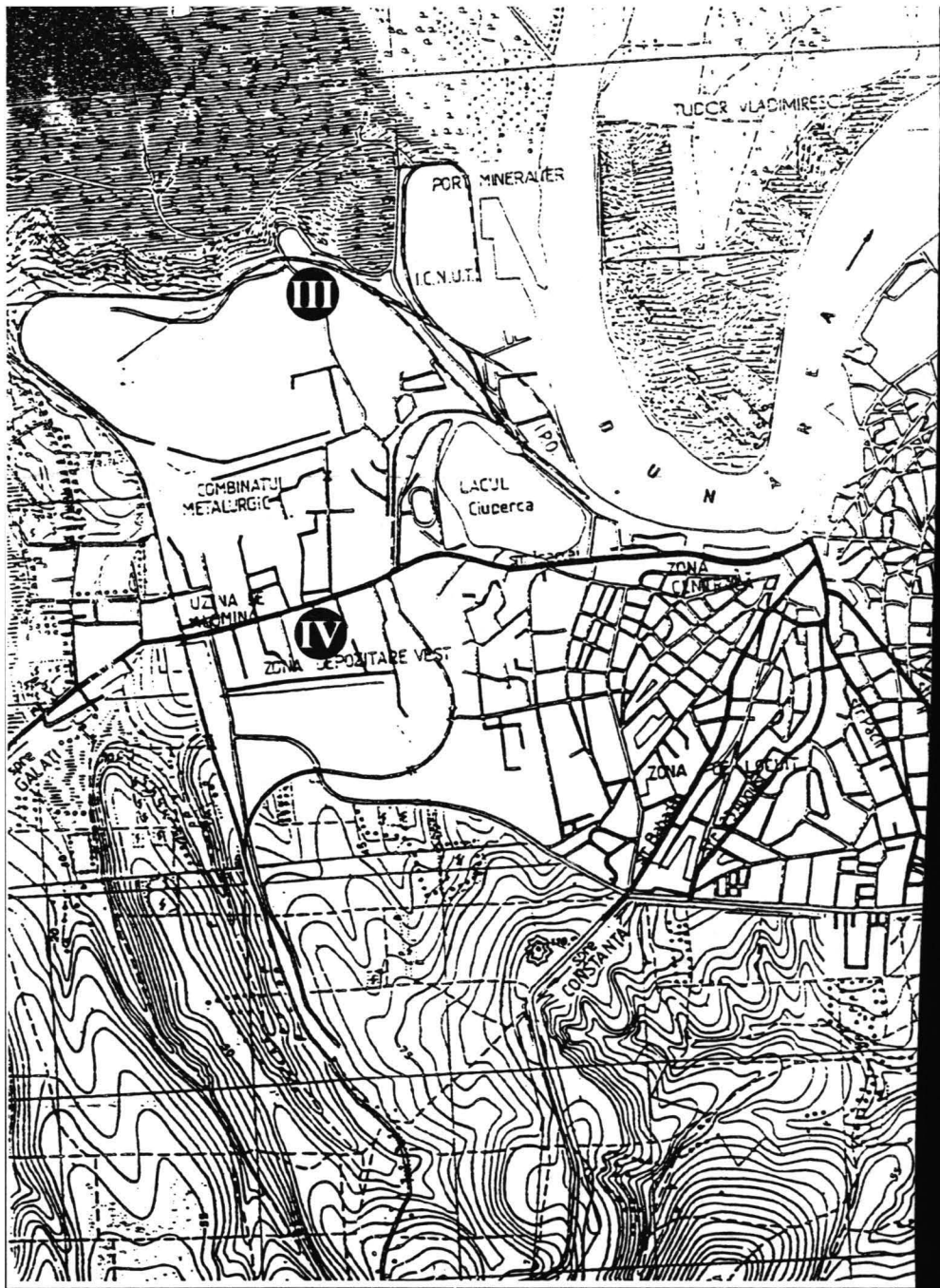
Mormântul nr. 2. Al doilea mormânt de înhumare, de data aceasta simplu, a apărut la adâncimea de -2,20 m și la cca. 8 m spre vest de cel prezentat anterior. Din păcate, condițiile de lucru improprie unei cercetări complete au permis doar o examinare sumară de la gât pînă în zona bazinului, craniul fiind distrus de cupa excavatorului, iar partea inferioară a rămas prinsă în profil. Din observațiile făcute s-a restabilit aceeași orientare și poziție ca mai sus, iar unele indicii anatomice atribuie mormântul unui individ adult de sex feminin. Dintre ofrande s-a recuperat doar un opaiț elenistic (cat. 19), din pastă cenușie cu firmis negru, de tipul celor întâlnite frecvent în necropolele elenistice cum ar fi cele de la Pella, Veroia sau Tomis (fig. 85/a, b), încadrat în secolul II î.Chr., și o fusaiolă din același material (cat. 21). Ambele obiecte erau depuse pe umărul drept. Din zona gâtului au mai fost culese câteva mărgelile mici din sticlă albastră, unele "cu ochi", realizați din pastă galbenă (cat. 20). Cea așezată în poziție centrală este mai mare, lobată, cu irizații verzui, asemănătoare cu cea de la Făgărașul Nou, dar mai mică decât aceasta. Toate obiectele din inventar asigură datarea mormântului între limitele secolului II î.Chr., fără precizarea unui interval anume.

Mormântul nr. 3. La cca. 2 m vest de mormântul 2, a fost recuperat de la jumătatea toracelui în jos scheletul unui adult (femeie ?), aflat în poziție orizontală, cu aceeași orientare ca în primele două cazuri, însă deosebindu-se prin unele detalii de dispunere: piciorul drept întins, în timp ce stîngul era flectat din genunchi¹⁰. Pe brațul drept s-au găsit două brățări din bronz, foarte oxidate. Una este lucrată dintr-un fir simplu, cu capetele răsucite în spirală, cealaltă, așezată spre umăr, este realizată în formă de șarpe cu două mărgelile bleumarin montate în locul ochilor, dar desprinsă în momentul intervenției noastre. În palma dreaptă ținea un obiect lamelar din fier - probabil un cuțit - foarte corodat și din această cauză imposibil de restaurat. Pe partea dreaptă, de-a lungul bustului, se afla depus ritual scheletul unui animal de talie mică (probabil câine), culcat pe-o parte, cu capul spre vest-sud-vest. Pentru încadrarea cronologică a mormântului aduce precizări brățara cu capetele răsucite, cu analogii în mormântul nr. 750 din necropola Apolloniei (MLADENOVA, 1962, 298, nr. 942, 943). Exemplarul 942 a fost găsit într-un mormânt de copil (inhumat) considerat ca aparținând unei familii bogate, datat în sec. III î.Chr. Mormântul nr. 750 a fost datat la vremea respectivă în sec. III î.Chr. Tot aici a mai fost găsit împreună cu brățara și un bol athenian (cat. 664), decorat cu motivul "Nymphaea caerulaea", a cărui datare a fost fixată de către Susan Rotroff (1982, 55)

între anii 225 - 175. Asemenea brățări cu capetele întoarse și răsucite în spirală sunt frecvente în lumea geto-dacă, mai ales în cea a *davelor* clasice, după cum o dovedesc descoperirile de la Popești, Bâta Doamnei, Poiana, cu predilecție în producția de argint (vezi tezaurul de la Dreșca).

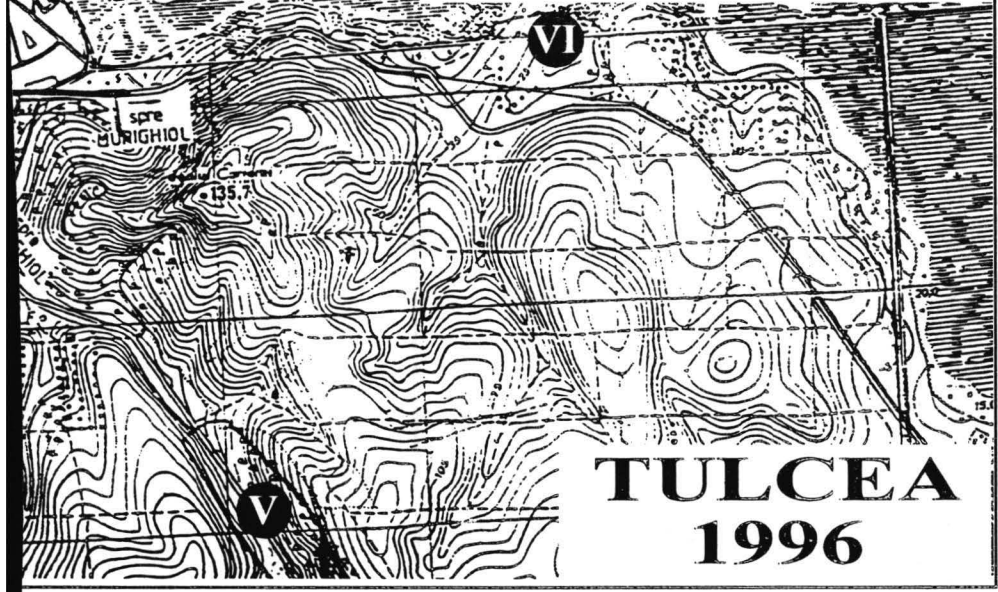
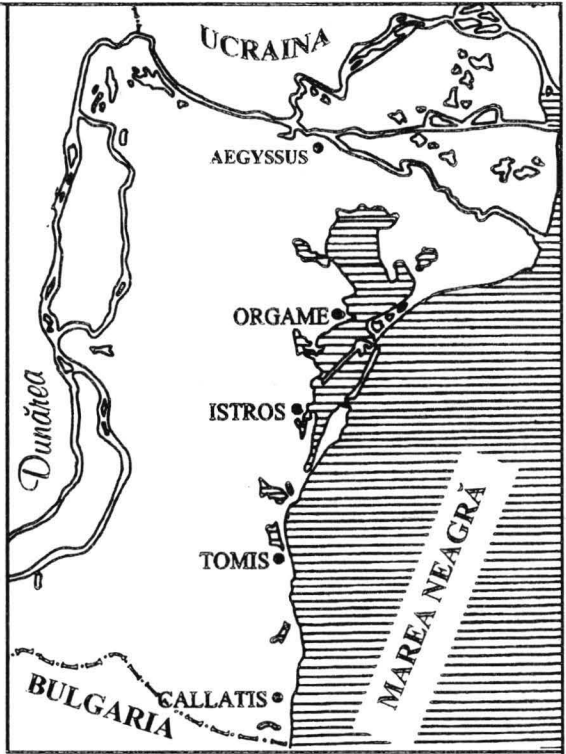
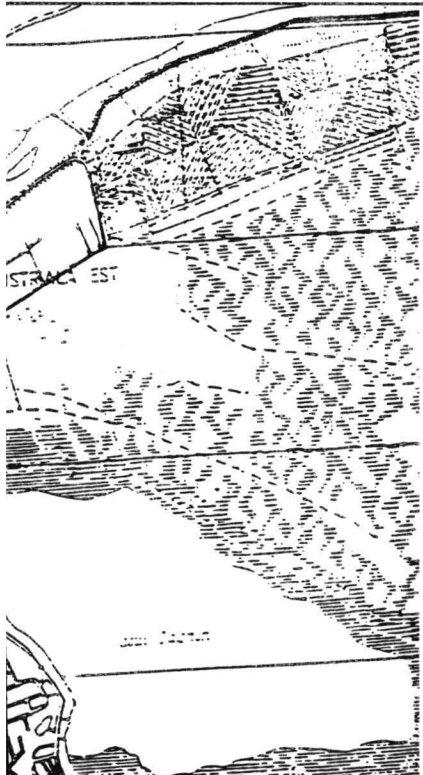
Mormântul nr. 4. Este vorba de un mormânt de incinerare cu depunere în urnă, așezată într-o groapă simplă, la adâncimea de aproximativ -0,90 m față de nivelul actual de călcare. În urnă s-au găsit împreună cu pământ și cenușă fragmente de oase calcinate și o brățară din fier cu capetele răsucite în spirală (cat. 24), identică cu piesa din bronz din mormântul 3. Cantitatea este foarte redusă, anunțând o selectare simbolică. Grosimea fragmentelor de os din braț și antebrăz indică un adult. Ca urnă a fost folosită o cană bitronconică, lucrată cu mâna din pastă cărămizie, cu toarta spartă din vechime. Un exemplar asemănător ca tip, dar cu dimensiunile mult mai reduse a fost găsit ca ofrandă în mormântul de inhumație de la Făgărașul Nou, datat aici în sec. II î.Chr., fiind foarte bine reprezentat pentru secolele anterioare în necropolele de la Telița și Enisala. Alături de cana urnă, brățara cu analogii în necropola Apolloniei încadrează mormântul în a doua jumătate a secolului III î.Chr. îngăduind chiar trecerea în primii ani ai secolului II î.Chr.

Mormântul nr. 5. A fost descoperit mai târziu, în anul 1995, în timpul supravegherii lucrărilor de construcție a unei locuințe particulare aflată la intersecția străzii Nalbelor cu strada Mistriei, la nr. 1, foarte aproape de zona mormântului 4 din grupul anterior, aliniindu-se tot pe latura nordică. Este al doilea mormânt de incinerare din aria necropolei dezvelite până acum și atrage atenția prin componența inventarului funerar. Din păcate, stratigrafia acestui mormânt rămâne greu de reconstituit din cauza multiplelor intervenții făcute în jurul amforei-urnă: gura acesteia se sprijinea pe marginea unei gropi reziduale moderne (pl. VIII). Din fericire, vasul a rămas întreg. Fragmentele care lipsesc din buză nu au fost găsite și credem că ele au fost înlăturate intenționat în momentul depunerii resturilor cinerare selectate. Operațiunea s-a produs după încercarea inițială de tăiere a gâtului amforei, rămasă fără rezultat. Aceasta se poate observa în urma păstrată pe gâtul vasului (pl. VIII, cat. 26). Identificarea acestui tip de amforă printre variantele stabilite de Alexandrescu (1977, 113 - 136) pentru exemplarele descoperite de o parte și de alta a Dunării s-a făcut în termenii enunțați la nota 14. Aproximarea sa de varianta odrisă se poate urmări pe baza unor detalii asemănătoare de profil. În lipsa altor contexte care să conțină elemente de datare sigură pentru această variantă, asocierea cu vârful de suliță datat în sec. I î.Chr. - I d.Chr. oferă o primă posibilitate. Vasul conținea, printre resturile de oase și cenușă depozitate, un fragment dintr-un lanț metalic (centură ?), compus din verigă, pinten de bronz și arc din fier, precum și un fragment de cuțit din fier, foarte deteriorat. În afara amforei și sprijinindu-se de ea se afla vârful de suliță din fier, având forma și dimensiunile tipului obișnuit epocii Latène târzie.

Pl. I. Harta descoperirilor elenistice de pe teritoriul orașului Tulcea.

Pl. I. Map of the Hellenistic discoveries within the territory of Tulcea town.

TULCEA 1996

Catalog (planşe V, VI, VII, VIII, IX)

15. Inv. 42.202. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 1.

a) 'Επι Ξενο	b) caduceu
φάντου	"Ιμα
'Αρταμπίου	

Ξενοφάντος, gr. IV, 176 - 146, GRACE - SAVV. PETRAPOULAKOU, 1970, E 7 (pe baza descoperirilor de la Pergam, Corinth și Carthagina s-a stabilit cronologia relativă a producătorului 'Ιμάς, între anii 180 - 146 î.Chr); BUZOIANU, 1980, 137, cat. 29. Pe umăr, *dipinto*: *ΒΟΙΩΝ*

16. Inv. 42.204. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 1.

Bol de tip campan¹¹.

Dimensiuni: h = 0,032 m; diam. gurii = 0,104 m; diam. fund = 0,044 m.

D e s c r i e r e : bol cu deschidere largă (outcurved rim); umăr profilat; fund inelar. Pastă de culoare roșie, uniformă în structură, fără particule de calcar, cu fine particule de mica. Firmis negru pe toată suprafața, cu irizații metalice. Decor central - rozetă.

D a t a r e : mijlocul sau al treilea sfert al sec. II î.Chr.; cf. MOREL, 1986, genre 2600 = forma 28 Lamboglia, Délos, cat. 18 (pentru decor), 20 (pentru profil).

17. Inv. 42.206. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 1.

Opaț lucrat cu mâna¹².

Dimensiuni: h = 0,065 m; diam. gurii = 0,05 m.

D e s c r i e r e : bazin încăpător, rotunjit, cu orificiu de umplere larg deschis; se prelungește cu cel de-al doilea orificiu pentru ardere; în partea opusă este adăugată o toartă inelară; fund plat. Pastă cenușie-gălbui, cu pietricele și calcare, lucrată destul de compact. Prezintă urme de ardere în zona fitilului.

18. Inv. 42.568. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 1.

Oglindă.

Dimensiuni: diam. = 0,124 m.

A fost găsită fără mâner, doar cu nitul de prindere al acestuia.

D e s c r i e r e : este făcută dintr-o placă circulară din bronz, decorată cu striuri pe ambele fețe.

A n a l o g i i : Enisala, sec. IV: m2 - M3/b; m5 - M6/B, SIMION, 1971, 111/b; 118/e.

19. Inv. 42.203. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 2.

Opaț clenistic¹³.

Dimensiuni: h = 0,03 m; diam. orificiu exterior = 0,056 m; interior = 0,03 m; diam. fund = 0,035.

D e s c r i e r e : pastă cenușie fină și dură, cu conținut de calcare și mica în particule foarte fine; profil biconvex angular, rezervor circular; se prelungește cu

orificiul de aprindere lățit la partea terminală în formă de ancoră; în partea opusă se află o toartă inelară; în lateral, pe corp, a fost aplicată o pastilă din argilă. A fost acoperit cu o vopsea neagră diluată, cu excepția fundului și a părții inferioare. Uzat în mare parte.

A n a l o g i i : tip "cnidian": Corinth tip XIII; Agora IV, tip 40 A; Delos, Priene, Thera, cf. BRUNEAU 1965, 35, cat. 1832; Pella, DROUGOU, 1992, 170, tip "efesian" (fără toartă), mijlocul sec. II î.Chr.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. II - sec. I î.Chr.

20. Inv. 43.988. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 2.

Mărgele din sticlă multicoloră.

D e s c r i e r e : Mai multe exemplare de dimensiuni și culori diferite: un exemplar este de culoare neagră, cu o bandă îngustă albă circulară pe centru; două - din pastă albastră, cu "ochi" galbeni; trei - simple, din pastă străvezic; un exemplar - mai mare din pastă albastră.

21. Inv. 42.205. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 2.

Fusaiolă din lut.

Dimensiuni: diam. maxim = 0,024 m; diam. orificiu = 0,006 m.

D e s c r i e r e : formă bitronconică. Este lucrată din pastă cenușie, cu particule fine de calcare și nisip, asemănătoare cu cea a opaițului, cat. 19.

22. Inv. 43.569. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 3.

Brățară din bronz.

Dimensiuni: diam. = 0,07 m.

D e s c r i e r e : este lucrată dintr-un singur fir de bronz cu secțiune circulară, având capetele subțiate vizibil și răsucite de câteva ori în spirală.

A n a l o g i i : Popești, VULPE, 1960, 318, fig. 12/7; Bâta Doamnei, MĂTASĂ, ZĂMOȘTEANU, 1961, 342, fig. 3/3; Apollonia, MLADENOVA, 1962, 298, 9; Dreșca (argint), CRIȘAN, 1980, 70.

23. Inv. 42.570. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 3.

Brățară din bronz.

D e s c r i e r e : este lucrată dintr-un singur fir de bronz, cu secțiune circulară, cu un capăt subțiat și celălalt îngroșat. Alături au fost găsite și două mărgele foarte mici albastre, care s-au exfoliat în timp. Recunoaștem aici tipul de brățară în formă de "șarpe".

A n a l o g i i : Brad, URSACHI, 1969, fig. 9/5, 8, 9.

24. Inv. 42.540. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 4.

Brățară din fier.

Dimensiuni: diam. = 0,07 m.

D e s c r i e r e : este lucrată ca și exemplarul cat. 22, dintr-un singur fir de fier, cu secțiune circulară, capetele subțiate și răsucite în spirală. Foarte puternic corodată.

A n a l o g i i : pentru model, aceleași ca la cat. 22.

25. Inv. 42.640. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1989, m 4.

Urnă.

Dimensiuni: h = 0,155 m; diam. gurii = 0,16 m; diam. fund = 0,095 m.

D e s c r i e r e : formă bitronconică, lucrată cu mâna din pastă cărămizie, arsă neuniform, cu nuanțe maronii-negricioase; conține pietricele și calcare. Cană cu umăr proeminent, toartă panglică, absentă probabil din vechime, anunțată doar prin atașul inferior.

A n a l o g i i : Telița, SIMION 1977, 57, pl. XII/B (sec. III - II î.Chr.); Vlădicasca, TROHANI, 1976, fig. 13/2, 6 (sec. II î.Chr.).

26. Inv. 43.926. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1995, m 5.

Amforă¹⁴.

Dimensiuni: h = 0,34 m; diam. gurii = 0,14 m; diam. maxim = 0,22 m;
diam. fund = 0,152.

D e s c r i e r e : corp globular, ușor canelat; buza evazată, marcată printr-o incizie circulară; fund inelar; toate aplatizate și ușor șanțuite. Pastă cenușe fină și dură cu conținut de calcare și mica, fără scoici.

A n a l o g i i : ALEXANDRESCU A.D., 1980, 85; ALEXANDRESCU P., 1977, 118 - 121, asemănare parțială; variantă pentru tipul III sau un alt tip, tip IV.

27. Inv. 44.017. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1995, m. 5.

Cârlig de centură (?).

D e s c r i e r e : fragmentară; confecționată dintr-un fir cu secțiune circulară din fier, în care este prinsă o za terminată cu pinten din bronz; lateral este adăugată o altă za din bronz.

28. Inv. 44.022. Aegyssus, Necropola - Nalbelor, 1995, m 5.

Vârf de lance.

Dimensiuni: L = 0,328 m; diam. tijă = 0,024 m.

D e s c r i e r e : vârful prelung, cu nervură mediană plată; tija cilindrică se lățește spre bază. În zona ruptă probabil se găsea orificiul pentru cui.

A n a l o g i i : tip I/b, GLODARIU-IAROSLAVSCHI, fig. 25 - 26; sec. I î.Chr. - I d.Chr.

III. Zona "Tulcea Tabără"

Amplasată la numai 5 km vest de anticul Aegyssus, zona numită arbitrar Tulcea Tabără este deja cunoscută prin bogatul său repertoriu arheologic.

Din punct de vedere geo-morfologic, aspectul zonei se inserează bine peisajului nord dobrogean. Caracteristica principală o dă relieful colinar, care înaintază spre apele Dunării și le modulează cursul.

De aici s-a acumulat, după mai multe cercetări de teren, un bogat și variat material arheologic. Acesta a constituit și motivul primului sondaj realizat de V. H.

Baumann în sectorul numit "Dealul Taberei". Cercetarea, chiar dacă parțială, a prilejuit identificarea mai multor etape cronologice de ocupare a zonei și delimitarea unei întinse arii cu vestigii antice.

Din repertoriul întocmit de către autorul principalului sondaj, am selectat numai acele informații care răspund obiectivului propus. În acest scop, readucem în actualitate mențiunea referitoare la prezența unei așezări getice din secolele IV - III î.Chr., de unde "apar fragmente de ceramică greacă, în exclusivitate material amforic de proveniență thasiană și rhodiană" (BAUMANN, 1973 - 1975, 219, pl. III/1). De aici este anunțată și o ștampilă cnidiană, pierdută între timp (BAUMANN, 1973 - 1975, cat. 24). Posibilitatea existenței unei necropole din aceeași vreme a fost deja confirmată prin descoperirea întâmplătoare a unui mormânt cu ring de piatră la numai 800 m sud-vest de așezare, de unde este menționată o amforă thasiană din secolul IV (BAUMANN, 1973 - 1975, 222)¹⁵.

IV. Zona "Tulcea Vest"

La câteva sute de metri sud-vest de "Tulcea Tabără" G. Simion (1969) a descoperit întâmplător un mormânt distrus în timpul lucrărilor de excavație din anexa Combinatului de Aluminii. Din acesta a fost recuperat un kantharos attic cu *graffito* ΠΡΟ (LUNGU, 1993, cat. 15)¹⁶. Din aceeași zonă a mai fost recuperată o solniță attică, care conținea o pudră de culoare roșie (LUNGU, 1993, cat. 28).

Între timp documentația noastră a acumulat noi date. Acestea ne-au fost puse la dispoziție de către Gh. Mănucu-Adameșteanu și identifică un nou sector din necropola amplasată în zona Combinatului de Aluminii de astăzi. De aici a fost recuperat parțial inventarul unui mormânt de inhumatie, distrus în momentul executării unor lucrări de construcție la depozitele Combinatului, fără să i se fi remarcat orientarea la momentul respectiv.

Cu toate că informațiile de care dispunem sunt foarte sumare, considerăm totuși oportună prezentarea materialului salvat, surprinzător de compact. Calitatea bună a pieselor, toate "cu etichetă" grecească, conferă o notă specială acestor descoperiri, cu atât mai mult cu cât se plasează într-o arie periferică, unde nu se poate vorbi de permanența și stabilitatea contactelor cu grecii pe măsura coloniilor. Cu toate acestea, piesele nu sunt cu nimic inferioare calitativ celor din componența inventarelor funcrare obișnuite în orașele grecești de pe țărmul mării, la Histria, Tomis și Callatis, sau din Grecia, la Kerameikos. Datarea acestui mormânt poate fi apreciată spre mijlocul sec. III î.Chr.

Catalog (planșe X, XI)

29. Inv. 237. Tulcea vest, Necropolă, passim (G. Simion, 1969).

Solniță attică.

Dimensiuni: h = 0,026 m; diam. gurii = 0,08 m; diam. fund = 0,048 m.

Descriere: bazinul scund și larg deschis; buza curbată în interior ("incurved rim"); picior inelar cu fundul profilat în umbo în exterior. Acoperită parțial cu firmis negru strălucitor. Rezervat: un filet la joncțiunea dintre bazin și

picior, o zonă mai mare din suprafața exterioară a fundului. Decor format din trei cercuri concentrice și punct central pe zona rezervată.

A n a l o g i i : Agora Athenei, SPARKES-TALCOTT, 134, pl. 33/9: 475 - 425 î.Chr.

B i b l i o g r a f i e : LUNGU, 1993, cat. 28.

30. Inv. 238. Tulcea vest, Necropolă, passim (G. Simion, 1969).

Kantharos attic.

Dimensiuni: h = 0,074 m; diam. gurii = 0,083 m; diam. fund = 0,052 m.

D e s c r i e r e : tipul "squat"; buza îngroșată și rulată în cornișă în exterior; bazin scund, aplatizat; picior inelar cu ombilic la exterior în zona centrală; incizie îngustă la joncțiunea dintre bazin și picior, o alta pe talpă. Acoperit complet cu firmis negru, de bună calitate. Decor imprimat în interiorul cupei, format din două șiruri paralele circulare de ove. Pe gât, graffito: ΠΡΩ (propunere de lectură: forma attică contrasă a adverbului *πρωί* tradus prin "noroc !").

A n a l o g i i : Agora Athenei, SPARKES-TALCOTT, cat. 698: 375 - 350 î.Chr.

B i b l i o g r a f i e : LUNGU, 1993, cat. 15, coboară datarea la 350 - 325 î.Chr.

31. Inv. 43.797. Aegyssus, mormânt₁ - vest, 1977 (Gh. Mănucu-Adameșteanu).

Kantharos West-Slope.

Dimensiuni: h = 0,10 m (incomplet); diam. gurii + toarte = 0,22 m.

D e s c r i e r e : Gât înalt, bazin scund și aplatizat, toarte cu pinten; pastă cărămizie-roșcată de bună calitate, cu particule fine de mica și calcare, abia vizibile; acoperit complet cu un firmis negru cu strălucire metalică. Este decorat cu ghirlande de iederă, cu crengile incizate și frunze aplicate din pastă bej.

A n a l o g i i : Macedonia, tip B ("Hellenistic Kantharos"), DROUGOU, 1991, 163, sec. III - II; BRAUN, 1991, 4 δ: 280 - 260: decor post 275 susținut prin lipsa din depozitul de la Seuthopolis, 1984, pl. XV (305 - 275).

32. Inv. 43.799 - 43.801 (a, b, c). Aegyssus, mormânt₁ - vest, 1977 (Gh. Mănucu-Adameșteanu).

Boluri, outcurved rim¹⁷.

Dimensiuni: diam. gurii = 0,18 m; 0,154 m; 0,14 m.

D e s c r i e r e : trei fragmente reprezentând variante ale aceluiași tip de bol: cu buza arcuită spre exterior, bazinul scund, fund inelar; pastă cărămizie-roșcată de bună calitate, cu particule fine de mica și calcare, greu perceptibile cu ochiul liber; acoperit cu firmis negru cu strălucire metalică, aplicat parțial la exterior și complet la interior.

A n a l o g i i : Agora Athenei, THOMPSON, A 9, A 71, D 5, cca. 280 - 240; Veroia (Π 4.346), Edessa, DROUGOU, 1991, 89; 126, 131: a doua jumătate a sec. III - prima jumătate a sec. II î.Chr.

33. Inv. 43.798. Aegyssus, mormânt₁ - vest, 1977 (Gh. Mănuclu-Adameșteanu).

Fund de vas închis (?).

Dimensiuni: 0,086 m.

Descriere: fund de vas închis cu bază inelară; pastă cărămizie-roșcată de bună calitate, ca mai sus; acoperit cu firmis negru, cu nuanțe metalice la interior și fundul rezervat la exterior.

34. Inv. f.n. Aegyssus, mormânt₁ - vest, 1977 (Gh. Mănuclu-Adameșteanu).

Fish-Plate.

Descriere: fragment din buză; pastă cenușie-maronie, cu o bandă rezervată la interior spre muchia buzei; acoperit cu firmis negru strălucitor.

35. Inv. f.n. Aegyssus, mormânt₁ - vest, 1977 (Gh. Mănuclu-Adameșteanu).

Amforă.

Dimensiuni: h = 0,30 m (incompletă); diam. gurii = 0,084 m; diam. maxim = 0,205 m.

Descriere: fragment din partea superioară; buză îngroșată și rulată; gât cilindric, ușor îngroșat în partea superioară; torți ovale în secțiune; corp conic, cu umeri largi și rotunjiți; argilă brun deschis cu aspect poros, conținând nisip și pietricele; angobă gălbuie; bandă de vopsea roșie pe buză și toarte. *Dipinto* pe gât: K.

Analogii: tipul "Islam-Geaferca", origine Pontică; BUJOR, 1961, 85 - 92; 1962, 475 - 478; sec. IV - III î.Chr. (Heraclea Pontică); VASILENKO, 1974, 7; mijlocul sec. III î.Chr., apud IRIMIA, 1983, 126¹⁸.

36. Inv. f.n. Aegyssus, mormânt₁ - vest, 1977 (Gh. Mănuclu-Adameșteanu).

Amforă.

Dimensiuni: h = 0,125 m (incompletă); diam. gurii = 0,082 m.

Descriere: fragment din partea superioară; gură circulară cu buza ușor îngroșată, formând un inel abia vizibil exterior, marcat printr-o șanțuire și o nervură; torți aproape circulare, cu impresiuni digitale la atașul inferior; argilă brun-cărămizie, cu aspect poros, cu granule alb-gălbui și rare paiete de mica aurie; la suprafață culoare neuniformă, cu nuanțe gălbui-roșcate.

Analogii: vezi cat. 35.

37. Inv. f.n. Aegyssus, mormânt₁ - vest, 1977 (Gh. Mănuclu-Adameșteanu).

Amforă.

Dimensiuni: diam. maxim = 0,22 m.

Descriere: fragmentară; reconstituită parțial partea centrală a corpului, fără gât, toarte și picior; corp bitronconic, cu umăr rotunjit; torțile ovale cu impresiuni digitale la bază, prinse deasupra diametrului maxim; argilă bună, cu aspect poros și minuscule particule de calcar și mica; angobă bej-gălbuie cu mica.

Analogii: vezi cat. 35.

V. Zona "Tulcea - kilometrul 2"

În urma mai multor cercetări de teren au fost adunate câteva toarte șampilate de amfore grecești dintr-un perimetru ocupat în sec. IV - III î.Chr., a cărui funcționalitate nu a fost încă verificată prin săpături arheologice.

Catalog (pl. XII)

38. Inv. 43.610. Aegyssus sud, km 2, passim.

[Θασ]/ιωv FIA - litera O (?)

39. Inv. 43.611. Aegyssus sud, km 2, passim.

Θασίωv

arc în gorith

[Σ]άτυρος

sigma lunar

BON 1517; Σάτυρος II, gr. E (287 - 247) GARLAN, 1986, 255, fig. 41/a.

AVRAM, 1992, ca. 250 - 240.

40, 41. Inv. 43.612, 43. 613. Aegyssus sud, km 2, passim.

Ναώνος

ἀστυνόμου

A doua jumătate a sec. III î.Chr., BORISOVA, 1974, 118, 119.

VI. Zona "Tulcea - kilometrul 4 - 5"

Mai multe tipuri de descoperiri din această zonă sunt deja cunoscute din lucrări sau comunicări referitoare la nordul Dobrogei: o șampilă rhodiană cu numele fabricantului *Δαμοκράτης* (gr. III, 205 - 175, BAUMANN, 1973 - 1975, cat. 27); un stater de tip Lisimach (cca. 150 î.Chr., LUNGU, 1989, comunicare Sesiunea IV de numismatică, Tulcea, POENARU-BORDEA - MITREA, 1990, nota 11). Dintr-o colecție particulară din Tulcea (colecția Georgescu) ne-a fost donată o toartă rhodiană cu șampilă împreună cu precizarea locului de descoperire la km 5 ("via Judecătorului").

Catalog (pl. XII)

42. Inv. 44033. Aegyssus, km 5 - "via Judecătorului". passim.

Ζηνο

δότου - floare de rodie

Ζηνόδοτος, FR. întâlnit împreună cu eponimul cnidian *Φιλομβροτίδας* (146 - 108), CROWFOOT, 385.

VII. Varia

De pe teritoriul oraşului Tulcea se mai cunosc câteva semnalări monetare, fără o localizare exactă: un stater de aur de la Alexandru cel Mare și un stater cu numele lui Lisimach emis la Tomis (Cab. Num. BAR, inv. 1.676, cronică SCIV II, 1963, 467); 72 denari romani republicani (Cab. Num. BAR, inv. 1.404), cronică SCIV 1958, 155.

CONSIDERAȚII GENERALE

Oricât de importantă ar fi semnificația acestor vestigii pentru istoricul anticului Aegyssus, o analiză completă nu poate fi totuși proiectată în lipsa unei cercetări sistematice a nivelurilor elenistice din ariile semnalate.

Documentele epocilor târzii, romană și medievală, se referă numai la statutul așezării fortificate de pe Colnicul Hora. Fie că este numită *vetus urbs* (Ovidiu) sau *polis* (Notitia Episcopatum), fie că e considerată indirect *castellum*, *oppidum* sau *civitas*, așezarea de aici a fost remarcată întotdeauna pentru particularitățile sale deosebite de ale unei așezări rurale. Chiar și pentru perioadele anterioare puținele documente puse aici în discuție ar putea sugera o anumită semnificație, cel puțin economică. Hazardul descoperirilor ne limitează însă formularea observațiilor asupra acestui aspect. În schimb, sectorul descoperit din necropola atribuită locuirii de la Aegyssus pune în evidență o oarecare coerență a informației, ce poate face obiectul unei analize mai detaliate.

Aegyssus - necropolă (sector "Strada Nalbelor")

În actualul context arheologic nord-dobrogean, descoperirile din necropola de la Aegyssus fac dovada prezenței manifestărilor birituale în secolele II - I î.Chr. în același spațiu funerar aferent unei așezări fortificate (OVIDIU, I, 8.13). Din grupul celor cinci morminte descoperite până în prezent, în sectorul de pe strada Nalbelor două sunt de incinerare și trei de înhumare.

Mormintele de incinerare (nr. 4 și 5), considerate în general ca cele mai frecvente în necropolele populațiilor locale din Dobrogea, se găsesc la o mică adâncime și se caracterizează în mod esențial prin prezența unei urne care conține resturile de cenușă și oase arse, împreună cu elemente din inventarul personal al defunctului. Acesta din urmă, reprezentat prin obiecte de podoabă și arme, a fost trecut în parte prin foc, odată cu arderea corpului (brățara din fier din mormântul nr. 4). Important de subliniat este faptul că numai o parte din materialul ars a fost depozitat în urnă. Cantitatea acestuia depinde în mare măsură și de dimensiunile vasului folosit. Deocamdată nu putem oferi o interpretare a criteriilor de selectare a diferitelor tipuri de vase destinate depozitării resturilor cinerare. Menționăm doar că

cele două urne găsite aici, amfora și cana bitronconică, au dimensiuni variabile și conțin cantități diferite, chiar dacă ambele au servit pentru indivizi adulți (determinările de ordin antropologic au fost făcute de către d-l Nicolae Mirițoiu în laboratoarele Institutului de Antropologie din București).

Calitatea modestă a urnelor, la care se adaugă absența vaselor obișnuite în asemenea ocazii pentru libații și ofrande, completează simplitatea ritualului. Alături de aceste particularități mai semnalăm lipsa oricărei intenții de a marca construcția interioară a mormântului prin pachete de piatră pentru protecție sau capace, urnele fiind depuse în groapă simplă, în poziția normală a vasului, și acoperite cu pământ.

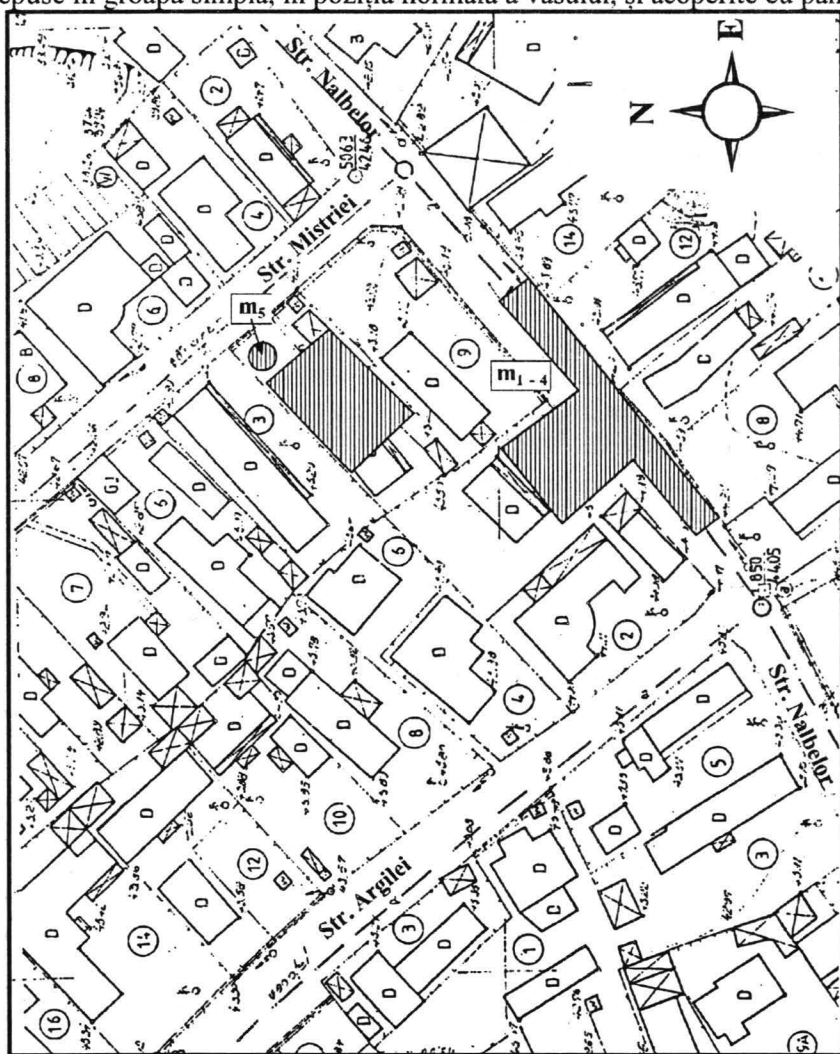

Fig. 1. Aegyssus - necropolă (sector "Strada Nalbelor").

▨ - zona excavată din care au fost salvate mormintele 1 - 5

În mormintele de inhumație cercetate (nr. 1 - 3) defuncții au fost întotdeauna așezați în decubitus dorsal, cu capul spre nord-nord-est, cu mâinile pe lângă corp. Toate mormintele de inhumație se aliniază pe direcția est-vest, la intervale suficiente pentru a evita suprapunerile, fapt ce reflectă, în opinia noastră, respectarea unui plan de organizare a spațiului funerar. Evidența acestor detalii poate sugera deasemenea utilizarea unor marcatori de suprafață ai mormintelor. Deocamdată aceștia nu au fost localizați în zona observată și din cauza distrugerilor provocate de intervențiile ulterioare asupra nivelurilor antice. Diferențele de adâncime înregistrate față de nivelul actual de călcare le atribuim în egală măsură aceluiași factori.

Construcția mormântului pare a fi simplă, defuncții fiind depuși unul câte unul pe fundul unei gropi, fără amenajări sau adaosuri speciale, însoțiți de ofrande și acoperiți cu pământ. Într-un singur caz s-a găsit o dublă înmormântare (m_1) cu defuncții așezați unul lângă celălalt, protejați în zona capului cu un bloc circular de calcar pus în poziție verticală.

Depunerile de ofrande se practică cu predilecție pe partea dreaptă a individului. Această preferință nu pare a fi întâmplătoare. Ea poate să reflecte, de pildă, credința că în "lumea de dincolo" se continuă anumite gesturi obișnuite în viața cotidiană: prinderea cu mâna dreaptă a opaițului, a oglinzii, a cuțitului etc.

Contrar simplității ritualului remarcat în cazul mormintelor de incinerare, aici se pot presupune oficii de libații, semnalate prin prezența amforei rhodiene și a bolului campan. Aceleași manifestări sunt mult mai evidente în cazul mormântului 1 din aria vestică, datorită numărului ridicat de vase destinate în general uzului lichidelor.

La un alt nivel din sfera semnificațiilor includem descoperirea scheletului de câine din mormântul nr. 3. Sacrificiile de animale sunt cunoscute pe spații largi, în culturi și civilizații diferite, după cum le inventariază vasta bibliografie dedicată acestui subiect (o trecere în revistă, vezi SÂRBU, 1993). Rezultate ale cercetării în domeniul semnificațiilor funerare și religioase în spațiul geto-dac atestă practicarea sacrificiilor de animale de talie mică, în special câini, în mod accidental. Urmărind acest fenomen în cadrul necropolelor, V. Sârbu (1993, 54) menționează doar cinci exemple certe de inhumări de câini datând din secolele IV - III î.Chr. și interpretează animalul îngropat ca "însoțitor" al defunctului. Numărul redus al cazurilor poate determina caracterul ocazional al unor asemenea practici, iar circumstanțele se motivează diferit. De pildă, în mediul grec sau roman, cercetarea arheologică și sursele literare înregistrează sacrificii de câini în oficierea anumitor ritualuri. "Câinele este o victimă de sacrificiu rară în Grecia ca și la Roma", afirma într-un recent studiu R. Roberts (1993, 124). În continuarea acestei afirmații sunt enumerate câteva cazuri relatate de textele literare antice, în care câinele era sacrificat: *robignalia* (OVIDIU, Fast. IV, 935 - 936: o sărbătoare legată de protecția recoltelor) sau *lupercalia* (PLUTARH, Quaest. rom., 68.280, b - c; cu referiri la cultul lupoaicei care a hrănit pe Romulus și Remus). În religia greacă câinele are un rol determinant în cultul zeiței Hecate, atribuindu-i-se dimensiuni chtoniene. Plutarh explică semnificația sacrificiului în ambele medii: "așa cum grecii îi sacrificau un câine zeiței Hecate, tot așa romanii îi sacrificau un câine zeiței Genita Mana, pentru copiii născuți în casă"

(Quaest. rom., 52.277 b, apud R. Roberts, 1993, 124 - 125). O asemenea relatare își găsește acoperire arheologică mai degrabă în descoperirile din perimetrul locuit: în gropi, sub locuințe, sub vetre, în sacuare etc. În ce măsură prezența câinelui înhumat din mormântul nr. 3 poate fi interpretată ca un sacrificiu cu valoare chthoniană, aducând în felul acesta lămuriri suplimentare asupra comunității căreia îi aparținea defuncta, rămâne însă un demers dificil de stabilit.

Dincolo de această particularitate, necropola de la Aegyssus se plasează, din punct de vedere al practicilor funerare, în continuarea descoperirilor din perioada anterioară (sec. IV-III î.Chr.) de la Enisala, Murighiol, sau Mahmudia. Din această perspectivă, ea constituie împreună cu semnalările de la Făgărașul Nou (sec. II î.Chr.; TOPOLEANU, 1985) și cei doi tumuli de la Murighiol (sec. II î.Chr.; SIMION, 1995) o importantă verigă cronologică, care face trecerea spre faza secolelor I - III d.Chr., reprezentată de necropola romană de la Enisala (BABEȘ, 1971; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU M., 1984). Această constatare exclude cel puțin pentru Dobrogea, practicarea curentă a unor forme așa-zis discrete, cum a fost considerată incinerarea cadavrelor și depunerea lor în gropi comune sau locuri izolate (peșteri ?), rezervate mării mase a populației (SÂRBU, 1986). După cum o dovedește necropola de pe str. Nalbelor, ambele rituri continuă să fie prezente într-o necropolă plană, iar descoperirile de la Murighiol (SIMION, 1995) atestă practicarea în continuare a incinerății în tumul pentru sec. II î.Chr. Aceste descoperiri își găsesc corespondențe nu numai în Dobrogea sau în spațiul geto-dac cuprins între sud-estul Munteniei și sudul Moldovei, ci și în lumea sud-thracică¹⁹.

Ceramica

Urmărind preponderența obiectelor ceramice de la începutul secolului II î.Chr., consemnăm corespondența cu cea de-a doua etapă a perimetrului locuit.

Apariția amforei rhodiene nu este întâmplătoare în contextul în care cele mai multe piese de import din așezare aparțin acestei categorii. Semnificația frecvenței amforelor din Rhodos capătă în felul acesta noi valențe. Prezența lor exclusivă în cei doi tumuli de la Murighiol (SIMION, 1995, LUNGU, 1990) sau procentajul ridicat înregistrat în așezarea de la Ghiolul Pietrei (la cca. 4 km vest de zona tumulilor de la Murighiol; LUNGU, 1990), în raport cu alte tipuri ceramice importate, sunt detalii de conjunctură care semnaleză puterea de penetrare a produselor acestui centru de-a lungul sec. II î.Chr. și, implicit, aderența ocupanților zonei la produsele de import.

Importantă este, deasemenea, descoperirea bolului cu rozetă din mormântul nr. 2, atribuibil, conform criteriilor stabilite de I. P. Morel, producției ceramice de tip A Campan din Italia. Atestarea sa în depozitul din "Maison des Comédiens" de la Délos, unde toate ștampilate rhodiene din grupul IV cronologic sunt, deasemenea, în număr ridicat, fixează o paralelă importantă pentru contextul nostru (MOREL, 1986, 465). Asocierea celor două categorii ceramice, atât în depozitul de la Delos cât și în complexul funerar de la Aegyssus, ne sugerează deplasarea lor comună prin intermediul negustorilor care se ocupau în special cu negoțul de produse transportate

în amfore rhodiene. Raportată la tipurile ceramice cunoscute din publicațiile rezervate Dobrogei elenistice, această piesă apare ca o semnalare izolată.

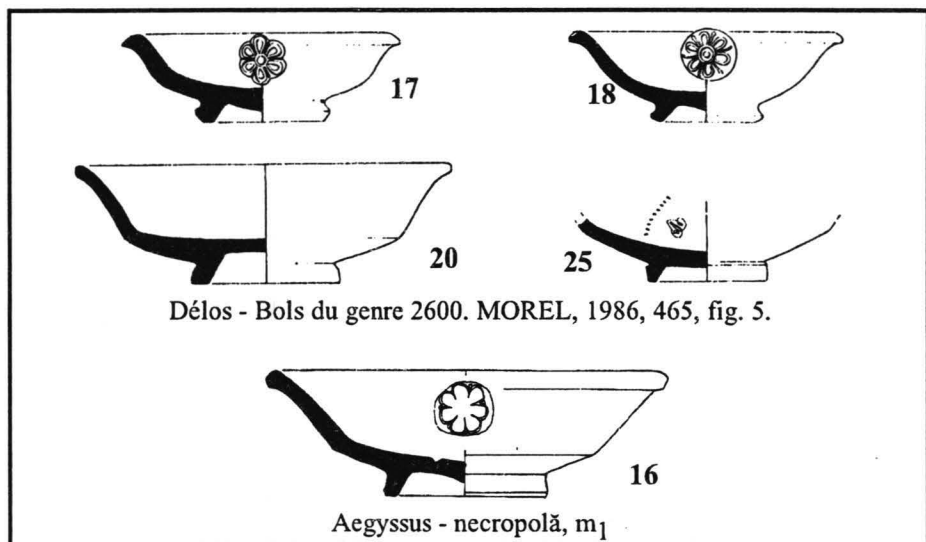

Fig. 3. Boluri de tip campan A

Dincolo de aportul cronologic, semnificativă este însăși originea sa. Pătrunderea produselor italiote cu mult înainte de înstăpânirea romanilor în Dobrogea se înscrie în contextul general, urmărit în tot spațiul mediteraneean, al circulației mărfurilor independente de un control militar sau economic efectiv. Din păcate, o evaluare corectă a acestui fenomen este păgubită în momentul de față din cauza unei breșe create între cele două tradiții de studiu asupra ceramicii elenistice, cea orientală și a doua, occidentală (subliniate de MOREL, 1986, 461).

Asocierea unor obiecte cu origine atât de diferită, explicabilă în contextul transformărilor marcante ale lumii elenistice - opaiț local împreună cu un bol campan și o amforă rhodiană (pentru oglinda din bronz originea ne este încă neclară) - înprospătează câmpul întrebărilor. Lor li se adaugă varietatea semnalărilor din toate celelalte puncte discutate, prin care am identificat produse din Attica, Thasos, Heraclea Pontică, Chersones, Macedonia sau Knidos. Cea mai timpurie atestare ceramică aparține repertoriului attic din sec. V și este reprezentată de solnița descoperită întâmplător în aria vestică a Tulcei (cat. 29). Cea mai târzie prezență ceramică greacă este documentată prin grupul de amfore descoperit în depozitul de la Aegyssus și datat în sec. I î.Chr. - I d.Chr. Între aceste limite repertoriul atât de variat al pieselor, consemnate mai mult întâmplător, indică o preocupare activă pentru schimbul de mărfuri.

Prin varietatea și valoarea sa materialul arheologic, în ansamblu, anunță o nouă etapă în problema abordării componente etnice și a caracterizării locuirii de la Aegyssus. Totodată, originea și calitatea documentelor avertizează asupra profunzimii impactului elenic la nivelul comportamentului indigen din așezările amplasate în

afara *chorei* coloniilor grecești vest-pontice. O abordare mai amplă a acestor aspecte urmează să fie făcută în cadrul unor cercetări arheologice exhaustive a nivelurilor de locuire preromană din perimetrul fortificat al cetății Aegysus.

Note de lectură pe marginea unui *dipinto* rhodian

Un bilanț, destul de modest deocamdată, al examinării termenului grec *ΒΟΙΩΝ*, trasat cu vopsea pe umărul amforei rhodiene, ar putea interesa în acest context. Marcajul se înscrie în seria însemnărilor particulare redată prin *graffiti* sau *dipinti*, descoperite pe vase de origine diferită. Asupra semnificației lor se îndreaptă preocuparea mai multor specialiști, ale căror păreri au fost rezumate de către Lawall în studiul său privind amforele și implicarea lor în comerț (LAWALL, 1995, 30 - 32): C. Koehler, pentru amforele corintiene tip A și B, G. Bertucci, pentru amforele massaliote și A. Johnston, pentru *graffiti* de pe amfore în general și ceramică fină. Acești trei autori consideră că asemenea marcaje conțin informații despre sursă, proprietar, cost, calitate sau cantitate a bunurilor.

În mod evident, sfera semantică a acestor tipuri de marcaje este separată de cea a ștampilelor de autentificare, folosite de diferite centre de producere a recipientelor. Asupra finalității procedurii ștampilării amforelor există o recentă lucrare care avertizează asupra criteriilor de apreciere cu totul diferite de cele rezervate semnelor particulare aplicate în afara centrului de producere a recipientelor (Y. GARLAN, 1993, 181 - 193).

Studiile lui Lang (1956) și Johnston (1979) asupra mai multor tipuri de marcaje, stabilesc modele de interpretare a sistemului numeric grec, aplicate în antichitate pentru a indica prețul, capacitatea sau greutatea. Inscripția de pe amfora noastră nu se încadrează în nici unul dintre aceste modele.

Testând în continuare propunerile, am avut deasemenea în vedere și o altă gamă de posibilități, cum ar fi indicarea unui nume de persoană (*Βοίων, ονος*, PAPE-BENSELER, 216) sau menționarea unor toponime deja atestate în literatura antică: *Βοίον*, oraș în Illyria, Polibiu, V, 108.8; *Βοίων* sau *Βαίων*, așezare neidentificată în peninsula taurică (PAPE-BENSELER, 216 - 217); *Βοίων*, unul dintre cele patru orașe doriene, Herodot, VIII, 43; Thucidide, 1, 107; Strabon, IX, 427; X, 476. Analiza acestora nu a oferit însă un răspuns mulțumitor.

La o examinare mai riguroasă a marcajului iese în evidență o particularitate grafică esențială care ne orientează atenția spre un alt tip de analiză. Este vorba de spațierea intenționată între primul grup de trei litere - *ΒΟΙ* - și următorul grup, format din două litere în ligatură - *ΩΝ*. Această situație poate să semnifice prezența unui cuvânt format din două segmente distincte.

Pentru prima parte a cuvântului grupul *ΒΟΙ* avem ca analogie un *graffito* de pe gâtul unei amfore protothasiene (P 15.347), găsită într-un depozit din agora Athenei, datat la începutul sec. V î.Chr. Inscripția: *ΑΙΣΧΕΙΟ ΕΜΙ / ΒΟΙ ΠΕ / Β...* a fost analizată de către A. Johnston (1991, 363 - 365). El consideră că "the largest is clearly a *non-Athenian* owner's mark". Ipoteza oferită prevede o origine beoțiană a celui menționat, conform interpretării în acest sens a abrevierii *ΒΟΙ* și adaugă

prevăzător că originea beoțiană nu este singura explicație posibilă (nota 6). Pornind de la această identificare autorul se întreabă dacă marcajul nu ar indica cumva traseul pe care l-a străbătut amfora din Thasos spre Athena prin Beoția sau dacă nu cumva proprietarul său din Athena a ținut să-și menționeze originea.

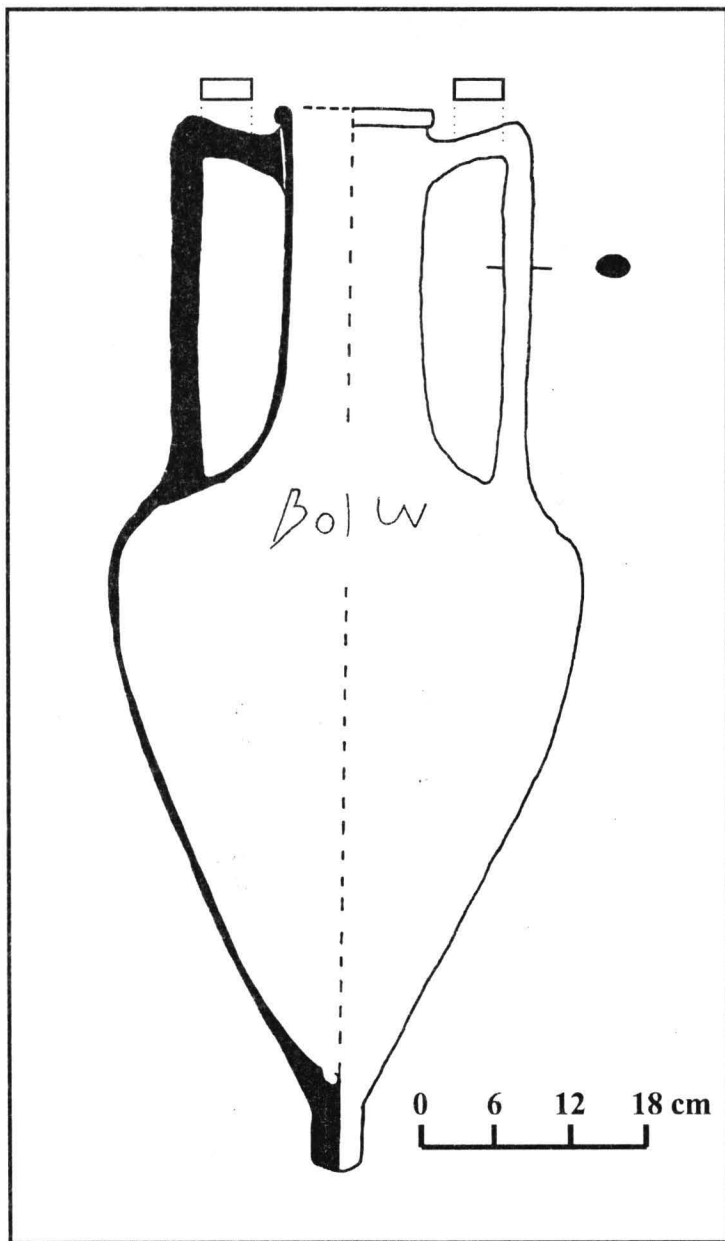
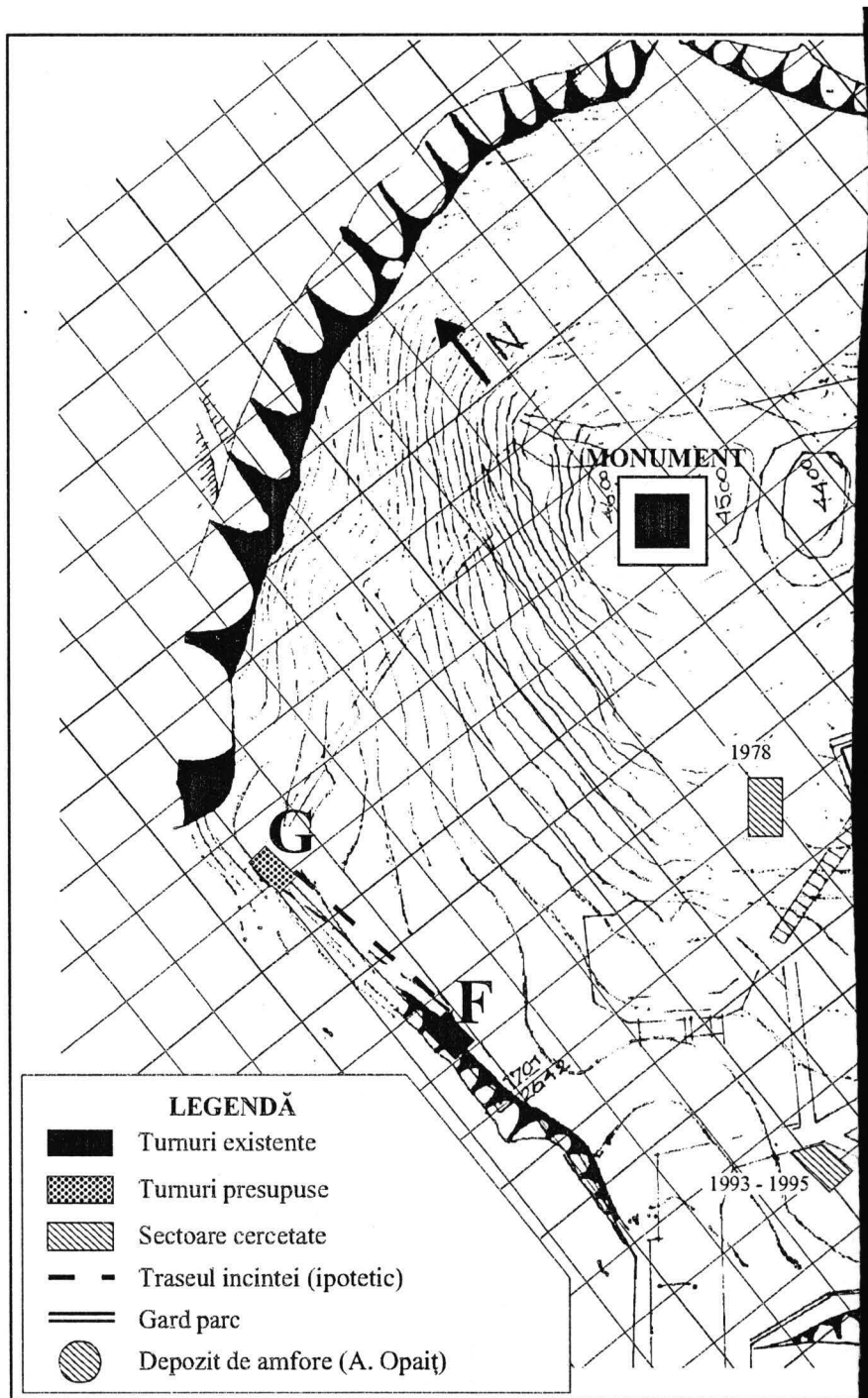
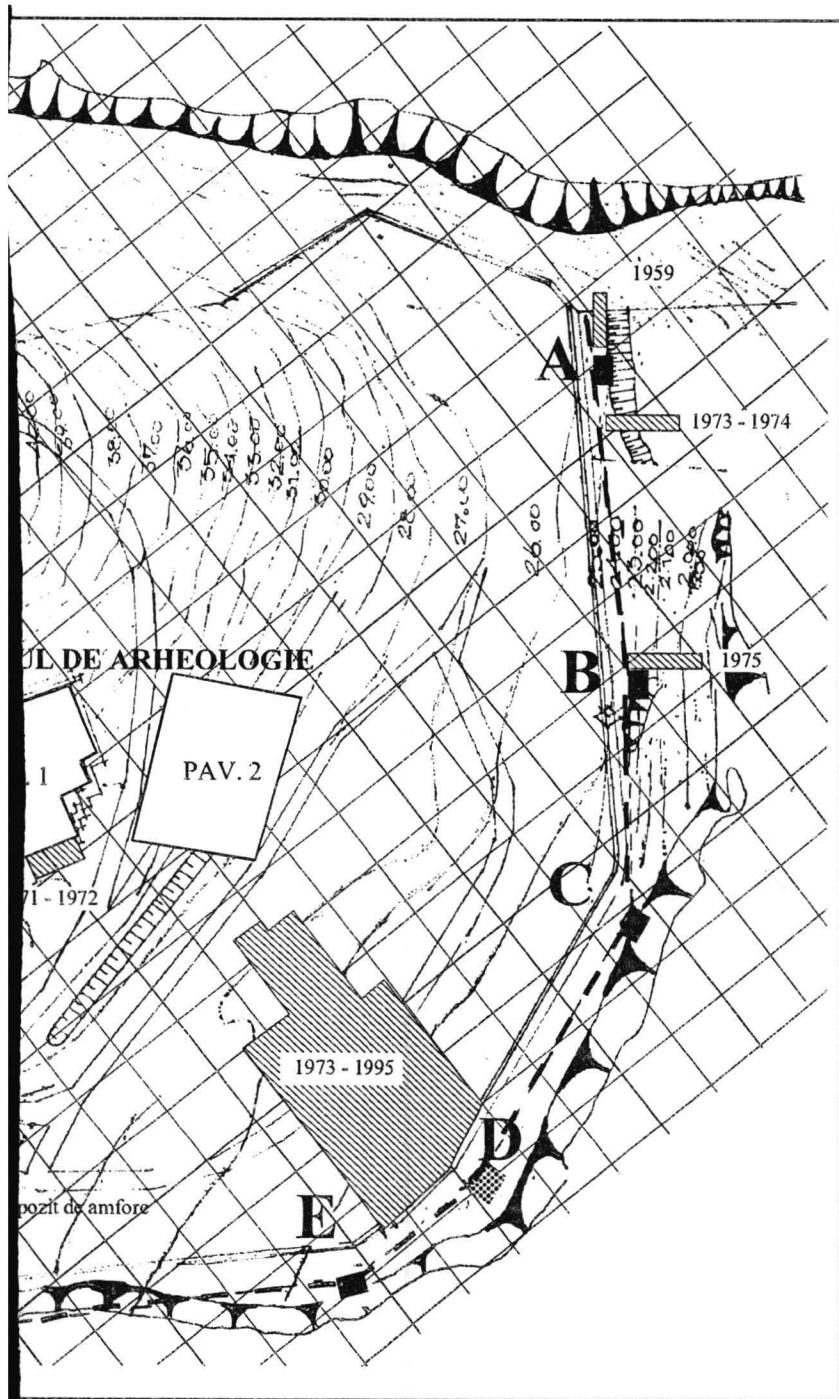

Fig. 2. Amforă rhodiană cu dipinto (m_1).

Pl. II. AEGYSSUS - Planul săpăturilor întocmit conform observațiilor: G. Sir
 Pl. II. AEGYSSUS - Plan of the excavations, according to the observations of

H. Baumann, A. Opaït.
 n, V.H. Baumann, A. Opaït.

Pentru cel de al doilea element $-ΩN$ din *dipinto*-ul nostru nu avem nici o paralelă. Propunem însă spre identificare radicalul $ων-$ ($Φων$) recunoscut într-o serie lungă de cuvinte grecești înscrise repertoriului referitor la actul de vânzare-cumpărare: $ῶνος, ου (ὀ), ὠνή, ἦς (ῆ), ὠνεομαι$ etc. Cea mai accesibilă documentare datorată frecvenței atestării în diferite tipuri de documente, epigrafice sau literare, o găsim în terminologia aprovizionării cu grâu: $σιτωνία, ας (ῆ) =$ ("cumpărarea de grâu"). În aria pontică prezența sa e remarcabilă pe documentele epigrafice referitoare la binefăcătorii diferitelor cetăți pontice. Pentru exemplificare, considerăm oportună rememorarea câtorva contexte binecunoscute. Aici acest verb apare în derivați simpli, ca în vestitul decret histrian pentru Aristagoras (sec. I î.Chr.): $...ὡς ἔπρεπεν ἀνδρὶ καλῷ καὶ ἀγαθῷ παραπολῶν σεῖτον ἄμα καὶ οἶνον καὶ τῶν λοιπῶν ὠνίων τὰς τεμᾶς καθαιρών λυσιτελέστατα τοῖς πολεῖταις, ...$ (... ca un bărbat ales și cu inimă, punând la dispoziția tuturor grâu și vin ieftin și făcând să scadă prețurile celorlalte produse **de cumpărat** în felul cel mai prielnic pentru locuitori...). Frecvente sunt, deasemenea, compusele acestui verb, în care al doilea element se referă fie la o b i e c t u l actului de cumpărare, ca în cazul lui $σιτωνέω$, atestat în decretul lui Protogenes (sec. III î.Chr., $σιτωνηθῆ$, rândul 6), cu sensul de "a cumpăra grâu, a aproviziona cu grâu cumpărat", fie la i n s t r u m e n t u l prin intermediul căruia se efectua operațiunea, ca în formula lui Herodot (IV, 72): $ἀγγυρῶνητοι δὲ οὔκ εισί σφι θεράποντες$, prin care ne anunță că scții nu obișnuiau să se folosească de sclavi cumpărați pe bani.

Un asemenea repertoriu de semnificații reclamă reconsiderarea posibilităților de interpretare a particulei *BOI-* de pe amfora studiată de către Johnston. Principiul de asociere a elementelor din compusele cu radicalul $ων-$ atestate în contextele de mai sus îngăduie elaborarea altor sugestii. Una dintre ele se referă la asimilarea lui *BOI-* cu substantivul $ὁ βοῖδης$, care înseamnă aprecierea calității de "bun", fiind echivalat semantic cu $πῶος, εὐήθης$ (PLANCHE, 205). O altă posibilitate de lectură a particulei *BOI-* de pe cele două amfore ne-a fost sugerată de semnificația termenului utilizat de către Herodot: $ἀγγυρῶνητοι$. Respectând principiul de asociere a segmentelor recunoscute aici, particula *BOI-* poate constitui o temă obținută pe radicalul substantivului comun $βούς, βοός$, ("bou, vită").

Varianta corectă de pe amfora rhodiană ar fi, în opinia noastră, *BOIΩN*, format prin alăturarea temei *βοι-* cu forma abreviată a lui $ῶνος, ου (ὀ)$, ("preț, valoare de cost"). Marcajul ar indica în felul acesta prețul la care a fost achiziționată amfora cu vin: "la preț de un bou". Potrivit acestei sugestii, am reconstitui pentru repertoriul comercial al epocii elenistice un model de estimare a unei măsurii de vin cuprinsă într-o amforă rhodiană (≈ 25 l) la prețul unui bou. Formula homerică prevedea evaluarea unui produs ce ține de sfera lui $τέχνη$ prin raportare la valoarea unui bou (*Iliada* 23, 884 - 885: $... καὶ δὲ λέβητ' ἄπυρον βοός ἄζιον, ἀνθεμόεντα... =$ "o căldare înflorită-n podoabe, încă nepusă pe foc, la preț de un bou"). O situație mai apropiată domeniului nostru o găsim și în inscripția $βόφεον$ identificată pe un vas apulian (LIDDLE-SCOTT; Glotta, 4201).

Ne gândim în momentul acesta, dacă nu cumva inscripția de pe amfora protohasiană s-ar putea deciptra și altfel. În absența obiectului ne permitem să

propunem pentru particula *BOI*- tema identificată de noi de la substantivul βούς, βοός, ("bou, vită"). În această situație grupul următor ΠΕΒ- (JOHNSTON 1991, 363) se pretează mai bine la o asociere cu radicalul ΠΕΡ- (περ-) al verbului πέρνῃμι = "a vinde, a exporta". Repertoriul construit pe acest radical este suficient de bogat și ocupă un loc special în terminologia schimbului de produse reconstituită pe baza operei homerice de către Chantraine în 1940.

Interpretat în termenii expuși mai sus, marcajul de pe amfora de la Aegyssus ar îmbogăți terminologia comerțului antic prin certificarea funcționării uceia dintre normele sale de bază privind *calcularea prețului unei amfore cu vin prin raportare la valoarea altui produs natural*. Asemenea marcaje puteau fi puse de către negustorul interesat de vânzarea amforei cu vin pentru a-și verifica în felul acesta contabilizarea valorică a întregului transport de marfă, format în mod cert din mai multe sortimente, după cum o mărturisesc adesea epavele descoperite (Antikythera, 1965; Cipru, 1973)²⁰. Că acesta era histrian sau rhodian sau de oriunde din aria egeeană nu o putem afirma cu certitudine, dar el era sigur cunoscător al limbii grecești și al regulilor comerciale.

Totodată, fixarea criteriilor de evaluare comportă particularități locale care se pot stabili prin recunoașterea tipurilor de produse specifice antrenate în operațiunile de schimb. Documentarea unui asemenea procedeu vine din relatările lui Polybios referitoare la schimbul de produse dintre Grecia egeeană și aria pontică, pentru exact aceeași perioadă: *Πρὸς μὲν γὰρ τὰς ἀναγκαίαις τοῦ βίου χρείας τὰ τε θρέμματα καὶ τὸ τῶν εἰς τὰς δουλείας ἀγομένων σωμάτων πλῆθος οἱ κατὰ τὸν Πόντον ἡμῖν τόποι παρασκευάζουσι δαψιλέστατον καὶ χρησιμώτατον ὁμολογουμένως... 5. δέχονται γε μὴ τῶν ἐκ τοῖς παρ' ἡμῖν τόποις περιπεύοντων ἔλαιον καὶ πᾶν οἴνου γένος* (... în privința celor necesare vieții, ținuturile pontice ne dau vite și sclavi în număr foarte mare și de o calitate recunoscută de toți ca excelentă... În schimb, primesc din prisosul regiunilor noastre ulei și tot felul de vinuri. IV.38, 4 - 5). Așa cum lasă să se înțeleagă acest text, vânzarea unei amfore cu vin la prețul unei vite putea să fie înlocuită cu schimbul direct al unui produs prin celălalt. Este interesant de remarcat aici, pentru o discuție mai amplă asupra istoricului economiei antice, că sensul inscripției "cumpărat la prețul unei vite" se referă direct la sfera *comerțului*, în timp ce Polybios atestă *schimbul* acelorași produse. Că locuitorii ținuturilor nord-dobrogene dădeau la schimb o vită contra o amforă cu vin, după cum galii ofereau un sclav pe o amforă cu vin (DIODOR, V, 26), ar putea să fi însemnat pentru ambii parteneri o afacere bună. Dacă lucrurile au stat așa, atunci identificăm aici un sector important al comerțului antic, cel redus la *schimbul surplusului de bunuri*. Un asemenea procedeu a fost deja enumerat de către Polany (1957) printre cele trei tipuri de comerț integrate vieții economice antice²¹: *de daruri* (conform interesului), *de tranzacții* (rezultat din autosuficiență), *de piață* (care presupune câștig).

Dacă ultima lectură propusă de noi are șanse să fie cea adevărată, atunci repertoriul semantic al marcajelor particulare pe vase s-ar completa cu o atestare importantă. În măsura în care am fost bine inspirați, am avea în față primul document ceramic integrat uzanțelor comerciale antice desfășurate în Dobrogea. Acesta precizează schimbul unei amfore rhodiene cu vin *la prețul sau contra* unei vite.

Note

1. Șirul documentelor literare deschis de către Ovidiu (Ex Ponto I, 8/11 - 14; IV, 7/21, 23, 24, *Aegyptos*, *Aegissos* 54 - 55) și continuat cu Itinerariul Antoninian (sec. III - IV), (226, 2, *Egiso*), Notitia Dignitatum (sec. IV), (Or. XXXIX, 8, 17, 13, *Aegissos*, *Accisso*), Hierocles (sec. VI), (Synecd. 637, 14, *Αἴγισσος*), Procopius (sec. VI), (De Aedificiis, IV, 7, 20, *Αἴγιστον*), Geograful din Ravena (sec. VII) (IV, 5, 47, *Aegyptum*), Notitia Episcopatum (sec. VIII) (531, 686, *ὁ Δέσποζ*), Constantin Porfirogenetul (sec. X), (De Them., 47, 1. 58 - 60 *Αἴγισσος*), consemnează cronologic evoluția sitului.
2. "Este interesant de remarcat că unitatea de la Aegyssus înregistrată de Notitia Dignitatum *cuneus equitum armigerorum* a fost timp de mai bine de 50 de ani după reformele lui Constantin, singura unitate de cavalerie pe *limes*-ul Dunării maritime în afară de cea de la Thalamonium, care este mult mai târzie" (ZAHARIADE, 1988, 79).
3. O bibliografie mai extinsă asupra Tulcei în perioada medievală, vezi Mănuca-Adameșteanu, Peuce XI, 1995, 363 - 371.
4. Încercările noastre de verificare a informațiilor au rămas până în prezent fără rezultate.
5. O parte din vestigiile descoperite aici se pot observa la intrarea în pavilionul principal al Muzeului de Istorie și Arheologie. Acestea au fost atribuite perioadei romane târzii.
6. Din acest an cercetarea s-a desfășurat după un program complex, în care au fost antrenați mai mulți specialiști de la muzeul tulcean: 1973 - 1974 - V.H. Baumann, A. Opaïț, au efectuat un sondaj de salvare în *extramuros* "La Ivli" și cercetări sumare în cetate; 1975 - A. Opaïț - *extramuros*; 1976 - V.H. Baumann, A. Opaïț, M. Mănuca-Adameșteanu, Gh. Mănuca-Adameșteanu, au efectuat săpături în cetate; 1978 - A. Opaïț, I. Vasiliu explorează noi spații în cetate; 1979 - 1984 - A. Opaïț, I. Vasiliu continuă cercetarea în cetate; 1993 - 1995 - V.H. Baumann, I. Vasiliu desfășoară noi lucrări în cetate (informații V.H. Baumann). Mulțumirile mele se îndreaptă cu precădere spre acest colectiv, care mi-a oferit cu amabilitate și profesionalism informațiile necesare în reconstituirea din puținul cules a unei documentări semnificative pentru atestarea Aegyssusului în ultimele trei secole înainte de Christos.
7. Mulțumim în mod deosebit domnului V.H. Baumann, care ne-a permis accesul la notițele proprii de șantier.
8. Cupele fără decor sunt cunoscute pe teritoriul României mai mult printre vestigiile davelor getice. Difuzarea lor coincide cu momentul de maximă dezvoltare a acestora: sec. II - I î.Chr. În cele mai multe dintre publicațiile menționate sunt considerate ca variante ale bolurilor cu decor în relief. I. Glodariu (57) consideră că ele ar putea să fie imitații de boluri "deliene" sau de vase similare din argint. După părerea noastră, cupele de acest tip sunt imitații după fialele de argint ahemenide de tip macedonean care au circulat în a doua jumătate a sec. IV î.Chr. până la

- începutul sec. III (PFROMMER 55 - 63). Aceste prototipuri metalice se găsesc frecvent în inventarele funerare sau în tezaurele din spațiul traco-macedonean (Rogozen, 1990, cat. 16; Vergina, cat. 464). O replică ceramică foarte apropiată cronologic este exemplarul din necropola Apolloniei, datat la sfârșitul sec. IV - începutul sec. III î.Chr. (IVANOV, 240). Piesele din inventarele geto-dace (sec. II - I î.Chr.) care se concentrează în partea de sud-est a României le considerăm variante târzii ale acestui tip. Cupa de la Aegyssus indică o eventuală cale de pătrundere a imitațiilor de fiale ahemenide de tip macedonean, din Dobrogea spre sud-estul Câmpiei Române și sudul Moldovei. Lipsa unui context arheologic clar limitează posibilitățile noastre de fixare a unei cronologii restrânse. O dată probabilă pentru exemplarul nostru ar fi între secolele III - II î.Chr. Circulația pieselor ceramice pe mai multe secole s-ar mai putea explica și prin conservarea exemplarelor metalice timp de mai multe generații în tezaurele curților regale sau ale templelor. O dovadă în acest sens este mărturia lui Plutarh referitoare la atitudinea lui Perseu, care se plângea că ar fi răspândit din nebăgare de seamă pe la cretani obiecte din tezaurul lui Alexandru (*L. Aemilius Paulus*, XXIII).
9. Mulțumim colegului I. Vasiliu, care ne-a avertizat asupra desfășurării acestor lucrări de excavație.
10. Detalii asemănătoare au fost înregistrate pentru aceeași perioadă și în necropola de la Abdera (Thracia), cf. Gilles Touchais: *Chronique des fouilles en 1987*, BCH 112; 1988, II, 664, fig. 99.
11. Unei discuții asupra ceramicii elenistice târzii i se poate adăuga și bolul cat. 14 din mormântul XXVI de la Histria, datat între 200 - 180 î.Chr. (ALEXANDRESCU, 1966). Decorul acestuia deosebit de al exemplarului nostru, dar totodată este comun repertoriului campan care a fost imitat în atelierele din Asia Mică. Acest tip de bol va fi preluat în *ceramica sigillata* romană cu unele caracteristici ale evoluției: se înalță bazinul și se pierde profilul umărului (POPILIAN, 1971, 348, 31). Pătrunderea produselor italiote la jumătatea secolului II î.Chr. precede campaniile romane în direcția Dunării care încep în al patrulea sfert al aceluiași secol, de când sunt pomenite triumfurile celebrate asupra populațiilor din Thracia de către C. Caecilius Metellus și Livius Drusus (Titus Livius, *Per.*, 62 - 63).
12. La Seuthopolis (Cicicova, cat. I.58, pl. IV) a fost găsit un exemplar lucrat cu mâna, imitând modele grecești din sec. IV î.Chr., cu bazinul rotunjit și ciocul scurt, lipsite de toartă. Modelul după care a fost executat exemplarul nostru se poate urmări printre exemplarele elenistice târzii datorită conservării unor particularități recunoscute în evoluția acestora: prelungirea ciocului, scăderea din înălțime a bazinului.
13. Pentru aceeași perioadă s-a remarcat că în necropolele de la Pella (Lilimbachi-Acamate, 1994) și Veroia (Drougou-Touratsoglou, 1980) trăsătura comună a opaițelor elenistice este absența torții. Exemplarele comportă însă asemănări de formă și modelarea

ciocului cu exemplarul nostru, asemănător tipului întâlnit și la Tomis (Bucovală, 85).

14. În articolul dedicat ceramicii thrace lucrate la roată după modele grecești, P. Alexandrescu face o primă clasificare a amforelor descoperite de o parte și de alta a Dunării. Acestea au fost repartizate pe trei variante care acoperă spații geografice și temporale diferite. Observațiile din finalul capitoulului subliniază "absența amforelor din cimitirele și așezările din zona de influență a orașelor pontice" (120). Dintre cele trei variante una este reprezentată prin exemplarul de la Sarinasuf, a doua prin exemplarele grupate în partea centrală și septentrională a teritoriului pus în discuție, iar a treia variantă se găsește în centrul Thraciei, în țara odrisilor. Toate sunt considerate imitații după modele grecești de amfore infiltrate pe direcția sud-nord. Cele trei variante acoperă intervalul cuprins între secolele VI - III î.Chr. Din observațiile noastre privind descoperirile de amfore dintr-un spațiu mai larg putem remarca absența completă a variantelor Alexandrescu din repertoriul ceramic din Macedonia pentru secolele IV - II î.Chr. În atelierele din spațiul macedonean se creează un tip special de amforă, cu gâtul subțire, gura pâlniformă și două toarte. Acesta se găsește răspândit în mai multe exemplare în necropolele de la Veroia, Pella sau Apollonia. După părerea noastră, acestea sunt imitații după tipul metalic al alabastrelor din argint, cum este cel din mormântul regal de la Vergina (1977, cat. 114, datat 350 - 325; DROUGOUCOURATSOGLU, 1991, 162).

Deasemenea, variantele analizate în lumea thracă nu-și găsesc analogii nici în repertoriul athenian al necropolelor de la Kerameikos (KNIGE, 1976; KOVACSOVICS, 1990; SCHLÖRB-KNIGE, 1966). Pe o arie mai largă din sudul lumii grecești sunt copiate modele cipriote sau alexandrine, așa cum se întâmplă la Rhodos, unde se creează un tip special. Absența lor din orașele pontice, remarcată deja de Alexandrescu, restrânge aria posibilităților la zona de interior a spațiului thrac. Pentru exemplarul nostru varianta odrisă ar fi o paralelă mai bună. Abandonarea unor detalii în modelarea amforei noastre, care definesc varianta lui Alexandrescu, cum ar fi marcarea gâtului printr-un prag, înseamnă probabil o altă etapă în evoluția tipului, mai târzie.

15. Autorul sondajului consideră că locuirea geto-dacă nu putea începe mai devreme de sec. IV î.Chr., cunoscând deasemenea o scurtă evoluție pe Dealul Taberei și încetând în sec. III î.Chr. (BAUMANN, 1973 - 1975, 222).
16. Semnalăm cu această ocazie tipărirea greșită a celor doi *graffiti* menționați în catalogul vaselor cu firnis negru (LUNGU, 1993): la cat. 8 - cupă (one-handler) a fost transcrisă greșit cu litere mici inscripția ΣΙ, iar la cat. 15 - kantharos a fost omisă complet inscripția ΠΡΩ. Printr-o regretabilă eroare de înregistrare, această piesă apare cu localizarea Enisala în catalogul publicat de noi în anul 1993 (cat. 15). În urma insistenței investigațiilor s-a precizat proveniența acestui kantharos dintr-o cercetare de teren efectuată de d-l Simion G. în anul 1969, în zona Tulcea Vest.

17. Toate aceste obiecte cu firmis negru prezintă caracteristici de pastă și de firmis comune, care ar putea să le plaseze în același atelier.
18. Contextul ne oferă un bun argument pentru datarea acestui tip de amfore în al doilea sfert al secolului III î.Chr.
19. În acest context, considerăm oportună precizarea unor inadvertențe apărute în publicații anterioare, necesare în aprecierea corectă a repertoriului arheologic din nordul Dobrogei. Statistica întocmită de M. Irimia (1986) privind necropolele din Dobrogea nominalizează printre localitățile cu asemenea descoperiri punctele Cerna, Horia, Malcoci, Nalbant, Valea Teilor, Războieni, Isaccea, bazându-se doar pe semnalări mai vechi de amfore, cele mai multe fragmentare, fără alte detalii. Consider că o asemenea evaluare, care nu-și găsește o acoperire documentară suficientă, este riscant de utilizat în întocmirea unor statistici comparative. Tot aici atragem atenția asupra încadrării greșite a tumulului de la Ceamurlia de Jos, cercetat și prezentat de D. Berciu (1966, 163, 166 - 168). Tumulul conține două morminte: unul - m₁ este de inumație, chirchit, datat pe baza ofrandelor - trei vârfuri de săgeți și două bucăți din fier informe - în sec. V - IV î.Chr. Celălalt - m₂ - era un mormânt de incinerare, acoperit cu țigle, având ca ofrandă un vas lucrat la roată, acoperit aproape în întregime cu angobă cafenie și el a fost atribuit perioadei elenistice. Vasul lucrat la roată din acest mormânt este o cană romană cu caneluri, întâlnită și în necropola Enisalei (sec. I - II d.Chr.). Deasemenea, procedeul acoperirii cu țigle a defunctului incinerat, ca și construirea așa-zisei gropi arse în sistemul cu treaptă, sunt întâlnite frecvent în necropola romană de la Noviodunum (informație G. Simion).
20. Keith Hopkins (1983) analizează un număr de 800 de epave, dintre care 550 pot fi datate cu exactitate. Capacitatea navelor comerciale variau între 65 tone și 1.200/1.900 tone (97 - 98).
21. Varietatea materialului ceramic presupune prezența negustorilor din diferite zone ale spațiului egeean.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- ALEXANDRESCU A.D., 1980, *La nécropole gète de Zimnicea*, DACIA N.S., XXIV, 19 - 126.
- ALEXANDRESCU P., 1966, HISTRIA II, *Necropola tumulară*.
- ALEXANDRESCU P., 1977, *Les modèles grecs de la céramique thrace tournée*, DACIA N.S., Tom XXI, 113 - 136.
- ALEXANDRESCU P., 1985, *Histria în epoca arhaică*, PONTICA 18, 41 - 53.
- ARICESCU A., 1977, *Armata în Dobrogea romană*, București.
- AVRAM A., NISTOR VL., 1982, *Apărarea teritoriului în cetățile grecești și problemele zonei pontice*, SCIVA 4, 365 - 376.
- AVRAM A., 1989, *Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci*, SYMPOSIA THRACOLOGICA 7, Al XII-lea Simpozion Național de Thracologie, Tulcea, 70 - 93.
- AVRAM A., 1992, *Thasian Stamps from Histria*, București (în manuscris).
- BABEȘ M., 1971, *Necropola daco-romană de la Enisala*, SCIV 22, 1, 19 - 46.
- BABEȘ M., 1988, *Descoperiri funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dace clasice*, SCIVA 39, I, 3 - 33.
- BABEȘ M., 1993, *Die Poenești-Lucașevka-Kultur, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den Lezten Jahrhunderten vor Christi geburt*, Bonn, 72 - 75.
- BALD ROMANO I., 1994, *A Hellenistic Deposit from Corinth. Evidence for Interim Period Activity (146 - 44 BC)*, HESPERIA 63, 1, 59 - 104.
- BARNEA I., 1950, *O inscripție de la Aegyssus*, SCIV I, 2, 175 - 184.
- BARNEA I., ȘTEFĂNESCU ȘT., 1971, *Bizantini, romani și bulgari la Dunărea de Jos*, DIN ISTORIA DOBROGEI III, București.
- BAUMANN V.H., 1973 - 1975, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic*, PEUCE IV, 213 - 224.
- BAUMANN V.H., 1984, *Piese sculpturale și epigrafice în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea*, PEUCE IX, 207 - 234.
- BAZARCIUC V.V., 1980, *Cetatea geto-dacă de la Bunești - Dealul Bobului (Vaslui)*, MCA, 1980, Tulcea, 164 - 177.
- BERCIU D., 1966, *Cultura Hamangia I*, 163, 166 - 168.
- BÎRLIBA V.M., 1990, *Dacia răsăriteană în secolele VI - I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, Ed. Junimea.
- BRAUN K., 1994, *Frühellenistische Brandgräber aus dem Theonichosbezirk, in Γ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΑ ΣΥΝΟΛΑ - ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ, 24 - 27 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1991 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΑΘΗΝΑ 1994, 23 - 24.*
- BRĂTESCU G., 1928, *Tulcea, schiță urbanistică*, ANALELE DOBROGEI II, 38.
- BRONNER O., 1930, CORINTH IV, II, *Terracotta Lamps*, Cambridge Mass.
- BRUGNONE An., 1986, *Bolli Anforari dalla Necropoli di Libileo*, ΚΩΚΑΛΟΣ, XXXII, 19 - 113.
- BRUNEAU Ph., 1965, DÉLOS XXVI, *Les Lampes*, Paris.

- BRUNEAU Ph., 1970, DÉLOS XXVII, *L'îlot de la Maison des comédiens*, Paris.
- BUCOVALĂ M., 1967, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța.
- BUZOIANU L., 1980, *Ștampile rhodiene de la edificiul roman cu mozaic*, PONTICA 13, 119 - 139.
- CASAN-FRANGA I., 1967, *Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele "deliene" getice de pe teritoriul României*, ARHEOLOGIA MOLDOVEI V, 7 - 37.
- CHANTRAINE, P., 1940, *Conjugation et histoire des verbes "vendres"*, REVUE PHILOLOGIQUE, XIV, 11 - 24.
- CHANTRAINE, P., 1970, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, Éditions Klincksieck.
- CICICOVA M., 1984, СЕБТОПОЛИС, Tom I: *Ancient Pottery*, 18 - 114.
- COJA M., 1962, *L'artisanat à Histria du VIe au Ie s. av. n. é.*, DACIA N.S., VI, 115 - 138.
- CONDURACHI E., 1960, *Istoria României*, I, București (486).
- CONDURACHI E., BARNEA I., DIACONU P., 1966, *Nouvelles recherches sur le "limes" byzantin du Bas-Danube aux Xe - XIe siècles*, în XIIIth International Congress of Byzantin Studies, Oxford.
- CRIȘAN I.H., 1969, *Ceramica geto-dacică, cu privire specială la Transilvania*, București.
- CRIȘAN I.H., 1980, *Apariția și dezvoltarea statului la daci*, REVISTA MUZEELOR ȘI MONUMENTELOR, Seria Muzeu, XVII, 4 - 5, 62 - 72.
- CROWFOOT G.M., 1957, *Hellenistic Pottery, Samaria-Sebaste III*.
- DIEHL E., 1900, *Thesaurus linguae latinae*, I, Leipzig (946).
- DIMIAN I., 1957, *Câteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul RPR*, STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ I, 200.
- DORUȚIU-BOILĂ E., 1980, *Inscripții din Scythia Minor*, vol. V, București (294 - 295).
- DRAGOMIR I.T., 1984, *Vestigii milenare inedite din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie Galați*, PEUCE IX, 157 - 185.
- ΔΡΟΥΓΟΥ Σ., ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ Γ., 1980, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα*.
- DROUGOU S. et alii, 1991, *The Hellenistic Pottery from Macedonia*, Thesalonik.
- ΔΡΟΥΓΟΥ Σ., 1992, *Ανασκάφη Πέλλας (1957 - 1962)*, ΑΘΗΝΑΙ.
- EMPEREUR J.Y., GUIMIER-SORBETS A.-M., 1986, *Une banque de données sur les vases conteneurs. Amphores et Lagynoi dans le Monde Grec et Roman*, BULLETIN DE CORRESPONDANCE HELLÉNIQUE, Supp. XIII, 127 - 141.
- FOL AI., GERGOVA D. et alii, 1990, *Der Thrakischer silberschatz aus Rogozeni, Bulgarien*, Hamburg.
- GARLAN Y., 1993, *A qui étaient destinés les timbres amphoriques grecs ?*, Académie des inscriptions et belle-lettres, 181 - 190.
- GIURESCU C.C., GIURESCU D.C., 1971, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București.
- GLODARIU I., 1974, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (secolele II - I î. Chr.)*, Cluj.
- GLODARIU I., IAROSLAVSCHI E., 1979, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca.

- GOSTAR N., 1970, *Caspios Aegisos, Ovidiu, Pontica*, I, 8, 13, DANUBIUS IV, Galați, 113 - 121.
- GRACE V., 1952, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, BULLETIN DE CORRESPONDANCE HELLÉNIQUE, 76, 514 - 540.
- GRACE V., 1985, *The Middle Stoa Dated by Amphora Stamps*, HESPERIA I,
- GRACE V., SAVVATIANOU-PETROPOULAKOU, 1970, DÉLOS XXVII, *L'îlot de la Maison des Comédiens. Les timbres amphoriques grecs*, 277 - 382.
- HARTUCHE N., 1983, *Importuri grecești în mormintele geto-dace din județul Brăila, ISTROS II - III*, (1981 - 1983), Brăila, 145 - 159.
- IRIMIA M., 1980, *Așezările getice din Dobrogea*, PONTICA 13, 66 - 118 (77, nota 98, în special).
- IRIMIA M., 1983, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, PONTICA 14, 69 - 148.
- IVANOV T., 1962, *La céramique antique de la nécropole d'Apollonia*, APOLLONIA, Les fouilles dans la nécropole d'Apollonia, 1947 - 1949, 65 - 274.
- JACOBSON, 1920, *Thesaurus linguae latinae*, ONOMASTICON II, Leipzig (229 - 231).
- JOHNSTON A.W., 1971, *Trade Marks on Greek Vases*.
- JOHNSTON A.W., 1991, *An Archaic Amphora of Thasian Type*, HESPERIA LX, 3, 363 - 365.
- KNIGGE U., SCHLÖRB-VIERNEISEL B., 1966, *Eridanos Nekropole*, MITTEILUNGEN DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS, Athenische Abteilung, Band 81.
- KNIGGE U., 1976, KERAMEIKOS IX, *Der Südhügel*, Berlin.
- KOVACSOWICS W.D., 1990, KERAMEIKOS XIV, *Die Ekterrasse an der Gräberstrasse des Kerameikos*, New York.
- LANG M., 1956, *Numerical Notation on Greek Vases*, HESPERIA XXV, 1 - 24.
- LASCU N., 1957, *Pământul și vechii locuitori ai țării noastre în opera de exil a lui Ovidiu*, în vol. PUBLIUS OVIDIUS NASO, XLIII î.e.n. - MCMLVII e.n., București.
- LASCU N., 1967, *Un manuscris necunoscut al Ponticelor lui Ovidiu*, APULUM VI, (282).
- LAWALL M.L., 1995, *Transport Amphoras and Trade Marks: Imports to Athens and Economic Diversity in the Fifth Century BC*, The University of Michigan.
- LIDDELL H.G., SCOTT, R., 1948, *Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press.
- ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΘΗ Μ., 1994, *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας, Αθήνα*.
- LUNGU V., 1990, *Nouvelles données concernant la chronologie des amphores rhodiennes de la fin du IIIe s. au début du IIe s av.J.C.*, DACIA N.S., XXXIV, 209 - 217.
- LUNGU V., 1990, *Spăturile arheologice de salvare de la Ghiolul-Pietrei, comuna Independența (Murighiol), jud. Tulcea*, PEUCE X, 63 - 68.
- LUNGU V., 1993, *Pour une chronologie de la céramique attique du nord de la Dobroudja*, PONTICA 26, 159 - 190.
- LUNGU V., 1994, *Amfore ștampilate din nordul Dobrogei*, PONTICA 27, sub tipar.
- MACREA M., GLODARIU I., 1976, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București.
- MARIN D., MĂGHIRESCU L., BOGHIAN D., 1983 - 1984, *Necropola tumulară daco-getică de la Cucuteni*, CERCETĂRI ISTORICE, 115 - 130.

- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU Gh., 1995, *Raport final asupra locuirii medievale timpurii de la Aegyssus-Tulcea (sec. X - XV)*, PEUCE XI, 363 - 371.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU M., 1984, *Necropola daco-romană de a Enisala*, PEUCE IX, 31 - 39.
- MĂTASĂ C., ZAMOȘTEANU I., ZAMOȘTEANU M., 1961, *Săpăturile de la Piatra-Neamț*, MCA VII, 339 - 350.
- MIHĂESCU H., 1964, *IZVOARE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI I* (ed. Gh. Ștefan, VI. Iliescu, V.C. Popescu), București (751).
- MITREA B., 1958, *Tezaure de monede romane din timpul Imperiului*, SCIV IX, 1, Cronică, 155.
- MITREA B., 1963, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în R.P.R.*, SCIV 2, XIV, Cronică, 467.
- MLADENOVA I., 1962, *Parrures de la nécropole d'Apollonia*, în APOLLONIA. Les Fouilles dans la nécropole d'Apollonia en 1947 - 1949.
- MOISIL C., 1910, BULETINUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE III (95).
- MOREL J.P., 1986, *Remarques sur l'art et l'artisanat de Naples antique*, ATTI DEL VENTICIQUESIMO CONVEGNO DI STUDI SULLA MAGNA GRECIA, Taranto (1985), 305 - 356.
- MOREL J.P., 1986, *Céramiques à vernis noir d'Italie trouvées à Délos*, BULLETIN DE CORRESPONDANCE HELLÉNIQUE, CX, I, 461 - 493.
- MOSCALU E., 1977, *Sur les rites funéraires des Gèto-Daces de la Plaine du Danube*, DACIA N.S., Tom XXI, 329 - 340.
- NICOLĂESCU-PLOȘOR C.S., 1941, *Le trèzor dace de Poiana-Gorj*, DACIA VII - VIII, 1937 - 1940 (203 - 215).
- OBERLÄNDER-TĂRNOVEANU E., 1980, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei*, PEUCE VIII, 505 - 506, 509.
- OPAIȚ A., 1977, *Aegyssus '76 - Raport preliminar*, PONTICA 10, 307 - 311.
- OPAIȚ A., 1980, *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine din Dobrogea*, PEUCE VIII, 291 - 327.
- OPAIȚ A., SION A., VASILIU I., 1980, *Aegyssus '79*, MCA XIV, Tulcea, 271 - 280.
- OPAIȚ A., 1981, *O nouă unitate militară atestată la Aegyssus*, SCIVA XXXII, 2, 297 - 298.
- OPAIȚ A., 1987, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, DACIA N.S., XXXI, 1 - 2, 145 - 155.
- PAPE W., BENZELER G., 1959, *Wörterbuch der griechischen Eigennomen*, Erster Band (A - K).
- PĂRVAN V., 1926, GETICA, *O protoistorie a Daciei*, București (96 - 97).
- PĂRVAN V., 1974 (Ed. II), *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* (Ed. Radu Vulpe), București.
- PFROMER M., 1989, *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik frühhellenistischer Zeit*, Berlin.
- PIPPIDI D.M., 1965, *DIN ISTORIA DOBROGEI I, Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București.
- PIPPIDI D.M., 1967, *Contribuții la istoria veche a României*, București (Ediția a II-a).

- PLANCHE J., 1838, *Dictionnaire grec-français*, Seconde édition (composé sur l'ouvrage intitulé *Thesaurus linguae graecae* de Henri Étienne), Paris, Le Normant.
- POENARU-BORDEA G., MITREA B., 1990, *Chronique. Découverts monétaires en Roumanie - 1989 (XXXIII)*, DACIA N.S., Tome XXXIV, 299 - 308, nota 11.
- POPEEA AL., BAUMANN V.H., 1977, *Monede bizantine anonime și schifate în colecțiile muzeului din Tulcea*, PEUCE VI, 207 - 226.
- POPESCU D., 1968, *Le trésor dace de Sâncrăieni*, Inv. Arh 3, R 17.
- POPESCU E., 1976, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV - XIII descoperite în România*, București (280).
- POPESCU E., 1994, *Christianitas Daco-Romana*, București.
- POPILIAN G., 1971, *Nouvelles découvertes de sigillés d'importation en Dacie*, DACIA N.S., XXI, 1.
- PREDA C., NUBAR H., 1973, HISTRIA III, *Descoperirile monetare. 1914 - 1970*, București.
- PREDA C., SIMION G., 1960, *Un tezaur cu monede romane republicane din Dobrogea*, STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ III, 545 - 546.
- PROTASE D., 1971, *Riturile și ritualurile funerare la geto-daci*, București.
- RICHTER G., 1956, *Catalogue of Greek and Roman Antiquities*, în *The Dumbarton Oaks Collection of Canbridge*.
- ROBERTS R., 1993, *Rites de protection et de défense. A propos des ossements d'un chien découverts au pied du rempart de Paestum*, ARCHEOLOGIA E STORIA ANTICA, XV, Napoli, Annali Dipartimento di studi del Mondo Classico e del Mediterraneo antico.
- ROMIOPOULOU K. et alii, 1978, *Treasures of Ancient Macedonia*, ed. by Archaeological Museum of Thessalonike.
- ROTROFF S., 1982, *Hellenistic Pottery Athenian and Imported Moldmade Bowls*, THE ATHENIAN AGORA, vol. XXII.
- RUGGIERO E. de, 1961, *Dizionario Epigraphico di Antichità Romane*, L'ERMA di Bretschneider - Roma (275).
- SANIE S., 1973, *Importuri elenistice și romane în Moldova*, SCIV 3, 407 - 435.
- SÂRBU V., ANASTASIU F., 1982, *Stațiunea geto-dacică de la Grădiștea, jud. Brăila*, MCA: A XVI-a Sesiune Anuală de Rapoarte, Vaslui, (1982), 100 - 104.
- SÂRBU V., 1982, *Importuri grecești în câmpia Brăilei (secolele V - I î.Chr.)*, PONTICA 15, 99 - 124.
- SÂRBU V., 1983, *Nouvelles considerations concernant l'importation des amphores*, PONTICA, 24, 43 - 68.
- SÂRBU V., 1985, *Ritualuri și practici funerare la geto-daci în secolele II î.e.n. - I e.n.*, ISTROS IV, 89 - 126.
- SÂRBU V., 1993, *Credințe și practici funerare religioase și magice în lumea geto-dacă*, Galați.
- SCHUCHHARDT C., 1895, *Die Inschriften von Pergamon*. ALTERTÜMER VON PERGAMON VIII 2, Teil von M. Fränkel, Berlin, 423 - 499.
- SIMION G., 1977, *Necropolele getice de la Enisala și Telița*, PEUCE VI, 49 - 72.

- SIMION G., 1971, *Descoperiri arheologice pe grindurile din Delta Dunării*, PEUCE II, 47 - 61.
- SIMION G., 1971, *Cultura traco-getică în lumina izvoarelor arheologice descoperite în necropola de la Enisala*, PEUCE II, 63 - 130.
- SPARKES B.A., TALCOTT L., 1974, *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries*, în THE ATHENIAN AGORA XII.
- STOIA A., 1975, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1973 - 1974)*, DACIA N.S., XIX, 303.
- SUCEVEANU AL., 1971, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, PONTICA 4, 105 - 125.
- SUCEVEANU AL., 1977, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I - III e.n.*, București.
- SZEKELY Z., 1973, *Vase grecești și imitații de la Cernat și Poiana, jud. Covasna*, SCIV 3, 527 - 533.
- ȘTEFAN Gh., 1954, *Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor din Dobrogea de Nord*, STUDII ȘI REFERATE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI, I, 29 - 40.
- TEODOR S., SANIE S., 1969, *Ceramica grecească din Muzeul de Istorie al Moldovei*, ARHEOLOGIA MOLDOVEI VI, 55 - 64.
- THOMPSON H., 1934, *Two Centuries of Hellenistic Pottery. The American Excavations in the Athenian Agora, Fifth Report*, HESPERIA III, 4.
- TOCILESCU GR., 1900, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București.
- TOMASCHEK W., 1894, *Real Encyclopädie der klasischen Altertumswissenschaft*, ed. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, I, (477).
- TOPOLEANU FL., 1985, *Un mormânt de epocă elenistică descoperit la Făgărașu Nou*, PONTICA 18, 99 - 105.
- TROHANI G., 1976, *Săpăturile din așezarea geto-dacă de la Vlădiceasca*, CERCETĂRI ARHEOLOGICE IV, 87 - 134.
- TUDOR D., 1967, *Răspândirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, ARHEOLOGIA MOLDOVEI V, 37 - 80.
- URSACHI V., 1969, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, MEMORIA ANTIQUITATIS I, 105 - 119.
- VASILIU I., 1980, *Două locuințe feudal-timpurii de la Aegyssus*, PEUCE VIII, 437 - 449.
- VASILIU I., MĂNUCU-ADAMEȘTEANU Gh., 1984, *Considerații finale asupra locuirii feudal-timpurii (sec. X - XI) de la Aegyssus-Tulcea (campaniile 1959 - 1980)*, PEUCE IX, 143 - 156.
- VULPE R., 1935, ANALELE DOBROGEI XVI, 192 (reluarea textului lui Pârvan, 62).
- VULPE R., 1938, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București (110).
- VULPE R., 1960, *Șantierul arheologic Popești*, MCA VI, 307 - 324.
- WEISS J., 1911, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo.
- ZAHARIADE M., 1988, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București.

GENERAL APPRECIATION

Beyond the meaning of these vestiges for the history of the ancient Aegyssus, an exhaustive analysis cannot be projected in the lack of a systematic research of the Hellenistic levels within the areas taken into discussion.

*The documents of the later epochs (Roman and Middle Age) only refer to the status of the fortified settlement found on Colnicul Hora. Either it is named *vetus urbs* (see Ovid's works) or *polis* (Notitia Episcopatum), or it is indirectly considered as *castellum*, *oppidum* or *civitas*, this settlement is always appreciated as having distinctive features from those of a rural settlement. Even for the previous periods, the scarcity of the documents mentioned above could suggest a certain meaning, at least an economic one. Still, the hazard of the discoveries limits the expressing of the observation on this aspect. On the other hand, the sector discovered in the necropolis considered as belonging to Aegyssus emphasises a certain coherence of the information, which can be the object of a more detailed study.*

Aegyssus - the necropolis ("Strada Nalbelor" street)

In the present archaeological context found in the Northern Dobrudja, the vestiges from Aegyssus necropolis certify the presence of bi-ritual manifestation during the centuries II - I BC within the same funerary space afferent to a fortified settlement (OVID, I, 8, 13). So far, five tombs were discovered in the sector of Strada Nalbelor. Two of them are of incineration and the other three are of inhumation.

The tombs of incineration (n. 4 and 5), considered as being the most frequent in the necropoleis of the local populations in Dobrudja, are found at a small depth and are essentially featured by the presence of an urn containing the remains of ashes and burnt bones, along with elements of the personal inventory of the defunct. This inventory, represented by jewels and weapons, was partially burnt, together with the burning of the corpse (the iron bracelet from the tomb n. 4). It is important to stress that only a part of the burnt material was put into the urn. Its quantity also strongly depends of the size of the vase used in this purpose. For the moment we are not able to give an interpretation of the criteria for the selection of the different types of vases in which the cinerary remains were put. We only assert that the two urns found here (amphora and bi-truncated cone shaped cup) have different sizes and contain different quantities, though they both were used for adults (the anthropological determination were made by Mr. Nicolae Mirițoiu in the laboratory of the Institute of Anthropology in Bucharest).

The poor quality of the urns, along with the absence of the usual vases for offerings and libations in such occasions, complete the simplicity of the ritual. Together with these particularities we underline the lack of any intention of marking the interior building of the tomb through blocks of stone for protection or lids, the urns being put into the simple pit, in the normal position of the vase, and covered with earth.

In the tombs of inhumation (n. 1 - 3) the defuncts were always laid in dorsal decubitus, the head oriented to north-north-west, the hands along the body. All tombs of inhumation are aligned on east-west direction, at a sufficient distance to avoid the

overlapping. In our opinion, this aspect reflects the complying with a plan of organization of the funerary space. The evidence of these details can also suggest the utilization of surface markers of the tombs. So far, these markers were not localized in the surveyed area and due to the damages provoked by the subsequent interventions on the ancient levels. The difference of depth from the actual level can be assigned to the same factors.

The building of the tomb seems to be simple, the defuncts being layed one by one on the bottom of a pit, without special arrangements, together with offerings and covered with earth. Only one of the tombs (m₁) presents a double burial, with the defuncts layed one by the other, protected with a circular block of limestone vertically disposed near the head.

The laying of the offerings is mainly practiced on the right side of the body. This preference does not seem to be fortuitous. It can mirror, for example, the belief that in the "world beyond" certain gestures, usual in the daily activity, keep on be used: grasping with the right hand of the lamp, mirror, knife, etc.

Contrary to the simplity of the ritual remarked for the tombs of incineration, in this case we can assume the act of libation, emphasized by the presence of the Rhodian amphora and of the Campan bowl. Thye same manifestations are much more obvious in the tomb n. 1 from the western area, due to the large number of vases which generally were used for liquids.

About the discovery of the dog skeleton in the tomb n. 3, we consider it at another level of the signification. The animal sacrifices are known on large areas, in various cultures and civilizations, as far as the huge bibliographie on this subject certifies (for a review, see SĂRBU, 1993). The results of the research in the field of the funerary and religious signification within Gettic-Dacian area certifies only accidentally the practice of the sacrifice of the small size animals, especially dogs. V. Sărbu, who studied thin phenomenon within the necropoleis (1993, 54), mentions only five doubtless examples of dog burials during the IVth - IIIrd centuries BC and considers that the animal "was joining" the defunct. The small number of this kind of situation can establish the occasional character of such practices, and the circumstances are variously motivated. For instance, in the Greek milieu and in the Roman one, the archaeological research and the literary sources certify dog sacrifices during certain rituals. "The dog is seldom a sacrifice victim both in Greece and in Rome", asserts in a recent study R. Roberts (1993, 124). This assertion continues with the quotation of several ancient literary sources which relate dog sacrifices: *r o b i g a l i a* (OVID, *Fast.* IV, 935 - 936: a feast related with the protection of the harvest) or *l u p e r c a l i a* (PLUTARH, *Quaest. rom.*, 68.280, b - c; refers to the cult of the wolf-female which fed Romulus and Remus). In the Greek religion the dog plays an important role in the cult of Hecate, acquiring chtonic dimension. Plutarh explains the meaning of the sacrifice in the both milieus: "as well as the Greeks sacrificed a dog to Hecate goddess, the Romans used to sacrifice a dog to Genita Mana, to goddess who protected the cjildren born in their houses (*Quaest. rom.*, 52.277 b, apud R. Roberts, 1993, 124 - 125). Such an information is archeologically sustained rather in the vestiges from the dwelt area: pits, under the buildings, under the hearths, sanctuaries, etc. Still, it is quite difficult to establish whether the dog buried in the tomb n. 3 can be considered as a chtonic sacrifice or not, bringing further details about the comunity to which the defunct woman belonged.

Beyond this feature, from the point of view of the funerary practice the necropolis at Aegyssus continues the discoveries from Enisala, Murighiol or Mahmudia, belonging to the previous period (IVth - IIIrd centuries BC). Accordingly, along with the findings from Făgăraşul Nou (IInd century BC; TOPOLEANU, 1985) and the two tumuli from Murighiol (IInd century BC; SIMION, 1995), it is an important chronological link which makes up the passage to the phase of the Ist - IIIrd centuries AD, represented by the Roman necropolis at Enisala (BABEŞ, 1971; MĂNUCU-ADAMEŞTEANU M., 1984). This assumption excludes, at least for Dobruđja, the current practice of the so-called "discrete" forms, as the incineration of the corpse and the laying in common pits or isolated places (caves ?), reserved for ordinary people (SĂRBU, 1986). As far as the necropolis from Nalbelor Street proves, both rites are present within a flat necropolis, and the findings from Murighiol (SIMION, 1995) certify the continuation of the incineration in the tumulus for the IInd century BC. These discoveries correspond to findings not only from Dobruđja, but also in the Geto-Dacian area between the south-eastern Vallachia and the southern Moldavia, as well as in the south-Thracian world¹⁹.

The pottery

Taking into account the prevalence of the ceramics during the beginning of the IInd century BC, we can remark the correspondence with the second stage of the dwelt zone.

The appearance of the Rhodian amphora is not fortuitous in the given context, where several pieces of importation found in the settlement belong to this category. Thus, the signification of the abundance of Rhodian amphoras gets new aspects. Their exclusive presence within the two tumuli from Murighiol (SIMION 1995, LUNGU 1990), as well as the high percentage recorded in the settlement from Ghiolul Pietrei (about 4 km westwards from the tumuli from Murighiol; LUNGU 1990) in comparison with other types of imported ceramics, are details which present the power of penetration of this center's products during the whole IInd century BC and, implicitly, the adherence of the inhabitants to the importation products.

We also consider important the discovery of the bowl with rosette found in the tomb n. 2. This piece can be assigned to the ceramics production of Campan A Type, according to the criteria established by I.P. Morel. Its certifying in the storehouse found in "Maison des Comédiens" at Délos, where Rhodian stamped ears belonging to the chronological group IV are also in a larger number, gives an important point of comparison with our context (MOREL 1986, 465). The association of the two ceramics categories, both in the store from Delos and in the funerary complex from Aegyssus, suggests their common transportation by the merchants who dealt especially with the trade of products carried in Rhodian amphoras. This piece seems to be an isolated signalation, in comparison with the ceramics types known from the sources which dwell upon Hellenistic Dobruđja.

Beyond the chronology, significant is its origin itself. The penetration of the Italiot products long before the rule of the Romans in Dobruđja is ranged among the general context of the circulation in the Mediterranean area of the goods, independently of the military of economic control. Unfortunately, we are not able to make a correct evaluation of this phenomenon, due to the gap and the unlikeness between the two traditions of study of the

Hellenistic pottery, the eastern tradition and the western one (emphasized by MOREL 1986, 461).

The association of so various objects, explainable in the context of the important changes of the Hellenistic world - local earthen lamp along with a Campan bowl and a Rhodian amphora (the origin of the bronze mirror still is unclear) - bring new questions. The variety of the findings from the rest of the points taken into discussion (Attica, Thasis, Pontic Heracleea, Chersones, Makedonia or Knidos) enrich the range of this uncertainty. The earliest ceramics certifying belongs to the Attic repertory from the Vth century and is represented by the salt cellar fortuitously discovered in the western area of Tulcea (cat. 29).

The latest Greek ceramics presence is certified by the group of amphoras discovered in the store at Aegyssus and dated in the 1st century BC - 1st century AD. Between these limits, the variety of the repertory of pieces, found rather by happen, shows a preoccupation for the exchange of goods.

*Through its richness and value, the whole archaeological material announce a new stage in the problem of the ethnic aspects and of the dwelling at Aegyssus. In the same time, the origin and quality of the documents notify to the profoundness of the Hellenistic impact to the autochthonous behavior from the settlements placed outside the *c h o r a* of the West-Pontic Greek colonies. A more detailed discussion of these aspects has to be done in the frame of the exhaustive research of the pre-Roman living levels within the fortified perimeter of Aegyssus.*

Rhodian dipinto readings

*As far as the research offers until now, a quite unassuming total of the examination of the Greek term *ΒΟΙΩΝ*, traced with paint on the shoulder of the Rhodian amphora, despite the scarcity of the data, could be interesting in this context. The marking belongs to the series of the notations in the *graffiti* or *dipinti* techniques, discovered on vases having different ethnic origin. Some specialists were preoccupied of this subject and their opinions were joined in a summary by Lawall in a very recent work (LAWALL 1995, 30 - 32). Thus, we can mention C. Koehler for the Corinthian amphorae of A and B types, G. Bertucci for Massaliote amphoras, and A. Johnston for the *graffiti* on the amphoras and fine ceramics wares. These three authors consider that such markings include information about the source, owner, price, quality and quantity of the goods.*

It is obvious that the sphere of the signification of these types of markings is separated from that of the stamps of authentication, used by the centers where these vases were made. As for the purpose of the stamping of amphoras, a recent work is available, notifying to the criteria of assessment totally different from those reserved for the particular signs used outside the center of the vases' production (Y. GARLAN 1993, 181 - 193).

The studies undertaken by Lang (1956) and Johnston (1979) regarding certain types of markings establish patterns for the interpretation of the Greek numerical system. These markings were applied during the ancient times in the purpose to indicate the price, the capacity or the weight. The inscription found on the amphora which we took in discussion does not belong to any of these patterns.

*Resuming the proposals for the interpretation, we also took into account another range of possibilities, as for example the indication of a person's name (*Βοίωv, οvοc*, PAPE-*

BENSELER, 216) or the mention of toponyms already certified in the ancient literature: Βοίοι, town from Illyria, Polybios V, 108.8; Βοίων or Βαίων, settlement still unidentified in the Taurian half-island (PAPE-BENSELER, 216 - 217); Βοίων, one of the four Dorian towns, Herodotus, VIII, 43; Thucydides, I, 107; Strabo, IX, 427; X, 476. The analysis of these sources did not offer a satisfying answer.

Examining more thoroughly the marking, an essential graphic detail becomes obvious. Thus, our attention is directed to another type of analysis. We refer to the intentioned spacing out between the first group of three letters - BOI - and the second group, consisting of two linked letters - ΩΝ. This situation perhaps indicates the presence of a word made of two different segments.

The first part of the word BOI is recognized in a *g r a f f i t i* found on the neck of a proto-Thasian amphora (P 15.347), discovered in a storehouse from the Athens's Agora, dated as being from the beginning of the Vth century BC. The inscription ΑΙΣΧΕΙΟ ΕΜΙ / BOI ΠΕ / B... was analyzed by A. Johnston (1991, 363 - 365). He considers that "the largest is clearly a non-Athenian owner's mark". This hypothesis presumes a Beotian origin of the mentioned person, according to this interpretation of the abbreviation BOI and he cautiously adds that this origin is not the only one which can be supposed (note 6). Starting from this point of the identification, the author asks himself whether this marking does not indicate the distance covered by the amphora from Thasos to Athens through Beotia, or whether the owner from Athens did not insist on mentioning his origin.

For the second element - ΩΝ - found on our *d i p i n t o* we have no parallel. We propose instead for the identification the root ων- (Φων), recognized within a long series of Greek words belonging to the vocabulary of the trading (buying-selling) activity: ὄνος, ου (ὄ), ὠνή, ἦς (ἦ), ὠνέομαι etc. The most accessible documentation, due to the frequent attestation in epigraphic and literary documents, is found in the terms concerning the supplying with wheat: σιτωνία, ας (ἦ) = ("buying wheat"). In the Pontic area it is often found on epigraphic documents with information about the benefactors of the Pontic towns. In order to illustrate with examples, we consider necessary to remember several contexts. This verb is found in simple derivatives, for instance in the famous Histrian Decree for Aristagoras (1st century BC): ...ὡς ἔπρεπεν ἀνδρὶ καλῷ καὶ ἀγαθῷ παραπολῶν σείτον ἄμα καὶ οἶνον καὶ τῶν λοιπῶν ὠνίων τὰς τιμὰς καθαίρων λυσιτελέστατα τοῖς πολεῖταις, ... (... as a distinguished and heartily man, who puts at everyone's disposal cheap wheat and wine and lowers the price of the other products for buy in the most favourable way for the inhabitants...). The compounds of this verb are also frequent, the second element referring either to the *o b j e c t* of the buying action, as for σιτωνέω, attested in Protogenes' Decree (IIIrd century BC, σιτωνηθῆ, line 6), with the sens of "buying the weath, supplying with bought wheat", or to the *t o o l* which intermediates this action, as in Herodotus' formula (IV, 72): ἀργυρώνητοι δὲ οὐκ εἰσι σφι θεράποντες, which specifies that the Scythian population did not use slaves bought with money.

Such a repertory of significations requires the reconsideration of the possibilities of interpretation of the particle BOI- found on the amphora studied by Johnston. The principle of association of the elements within the compounds with the root ὠν- certified in the contexts mentioned above allows other suggestions. One of them refers to the assimilation of the word BOI- with the noun ὁ βοῖδης, which means the appreciation of the

quality of "good", being semantically equalized with $\pi\rho\acute{\alpha}\sigma$, $\epsilon\upsilon\eta\theta\eta\varsigma$ (PLANCHE, 205). Another possibility of lecturing the root BOI- found on the two amphoras was suggested by the signification of the term used by Herodotus: $\acute{\alpha}\rho\gamma\upsilon\rho\acute{\omega}\nu\eta\tau\omicron\iota$. Taking into account the principle of the association of the segments recognized here, we shall read the particle BOI of the common noun $\beta\omicron\upsilon\varsigma$, $\beta\omicron\acute{\omicron}\varsigma$, ("ox, cow").

In our opinion, BOIΩN seems to be the right variant on the Rhodian amphora. Thus, the two associated elements could be: the root $\beta\omicron\iota$ - together with the abridged form of $\acute{\omicron}\nu\omicron\varsigma$, $\omicron\upsilon$ (δ), ("price, value of the cost"). In this respect, the mark could indicate the price of the acquisition of the amphora with wine: "at the price of an ox". In keeping with this suggestion, we are able to reconsider for the commercial repertory of the Hellenistic epoch the Homeric formula of evaluation of a product which belongs to the term $\tau\acute{\epsilon}\chi\upsilon\eta$, relating it to the value of an ox (Iliada 23, 884 - 885: ... $\kappa\acute{\alpha}\delta\ \delta\acute{\epsilon}\ \lambda\acute{\epsilon}\beta\eta\tau'\ \acute{\alpha}\pi\upsilon\rho\omicron\nu\ \beta\omicron\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$, $\acute{\alpha}\nu\theta\epsilon\mu\acute{\omicron}\nu\epsilon\tau\alpha$... = "an adorned pail, not yet put on the pyre, against the price of an ox"). A more adequate situation for our interpretation is also found in the inscription $\beta\acute{\omicron}\phi\epsilon\omicron\nu$ identified on an Apulian vase (LIDDLE-SCOTT; Glotta, 4201).

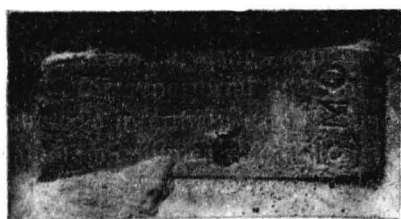
We think now whether the inscription on the proto-Thasian amphora could not be deciphered in another way. Due to the absence of the object, we dare to suggest for the root BOI- the theme identified from the noun $\beta\omicron\upsilon\varsigma$, $\beta\omicron\acute{\omicron}\varsigma$, ("ox, cow"). In this situation, the next group ΠΕΒ- (JOHNSTON 1991, 363) fits rather to an association with the radical ΠΕΡ- ($\pi\epsilon\rho$ -) of the verb $\pi\acute{\epsilon}\rho\eta\eta\mu\iota$ = "to sell, to export". The repertory built on this radical is quite rich and has a special place in the terminology of the products exchange, restored by Chantraine in 1940 according to the Homeric work.

Accordingly, the marking on the amphora found at Aegyssus could enhance the terminology of the ancient trade certifying one of the basic features regarding the calculation of the price of an amphora with wine relating it to the value of another natural product. Such markings perhaps were put by the merchant interested in the sale of the amphora with wine in order to verify the value of the whole consignment, which certainly consisted of different types of wares, as often prove the vestiges from the discovered wrecks (Antikythera, 1965; Cyprus, 1973)²⁰. It is not certainly whether the merchant was from Histria, Rhodos or elsewhere within the Aegean area, but we can be sure that he knew the Greek language and the commercial rules.

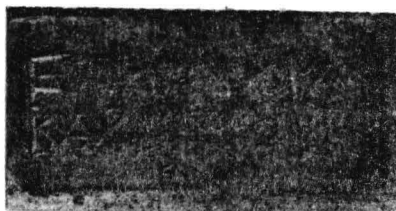
In the same time, the establish of the evaluation criteria has certain local features regarding the acknowledgment of the specific products which took part in the exchange action. This procedure is described by Polybios who relates about the products exchange between the Aegean Greece and the Pontic area, for this very period: $\Pi\rho\acute{\omicron}\varsigma\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\alpha\gamma\kappa\acute{\alpha}\iota\acute{\alpha}\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \beta\iota\omicron\nu\ \chi\rho\acute{\epsilon}\iota\acute{\alpha}\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\ \tau\epsilon\ \theta\rho\acute{\epsilon}\mu\mu\alpha\tau\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\ \tau\omicron\omega\upsilon\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \delta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\iota\acute{\alpha}\varsigma\ \acute{\alpha}\gamma\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\upsilon\ \sigma\omega\mu\acute{\alpha}\tau\omega\upsilon\ \pi\lambda\eta\theta\omicron\varsigma\ \omicron\iota\ \kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\ \tau\omicron\upsilon\ \Pi\acute{\omicron}\nu\tau\omicron\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \tau\omicron\pi\omicron\iota\ \pi\alpha\rho\alpha\sigma\kappa\epsilon\upsilon\acute{\alpha}\zeta\omicron\upsilon\sigma\iota\ \delta\alpha\psi\iota\lambda\acute{\epsilon}\sigma\tau\omicron\tau\omicron\nu\ \kappa\alpha\iota\ \chi\rho\eta\sigma\iota\mu\acute{\omega}\tau\omicron\tau\omicron\nu\ \acute{\omicron}\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$... 5. $\delta\acute{\epsilon}\chi\omicron\upsilon\tau\alpha\iota\ \gamma\epsilon\ \mu\eta\eta\ \tau\omicron\omega\upsilon\ \acute{\epsilon}\kappa\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \pi\alpha\rho'\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \tau\omicron\pi\omicron\iota\varsigma\ \pi\epsilon\rho\iota\tau\epsilon\upsilon\acute{\omicron}\nu\acute{\omicron}\tau\omega\upsilon\ \acute{\epsilon}\lambda\alpha\iota\omicron\nu\ \kappa\alpha\iota\ \pi\acute{\alpha}\nu\ \omicron\iota\upsilon\upsilon\ \gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ (... the Pontic territories give us those things necessary for the life, cattle and slaves in a very large number and of a quality unanimously recognized as excellent... In exchange of this stuff, they get from the surplus of our region edible oil and all kind of wines - IV.38, 4 - 5). As this text allows to understand, the sale of an amphora with wine at the price of a cow could be replaced by the direct exchange of a product with the other. For a

larger frame of the discussion about the history of the ancient trade, it is interesting to remark here that the sense of the inscription "bought at the price of a cow" directly refers to the sphere of the *t r a d e*; on the other hand, Polybios certifies the *e x c h a n g e* of the same elements. Both partners could benefit of a good deal whether the inhabitants of the Northern Dobrudja gave an ox for an amphora with wine, as well as the Gauls gave a slave for an amphora with wine (DIODOR, V, 26). In this case, we can identify here an important sector of the ancient trade, which consisted only in the exchange of the surplus of the goods. This procedure was already emphasized by Polany (1957) among the three types of trade integrated into the ancient economic life²¹: *g i f t s* (according to the interest), *t r a n s a c t i o n* (resulted from the self-sufficiency), *m a r k e t* (which suppose profit).

If the last lecture proposed by us could be a truthful one, then the semantic repertory of the particular markings on the vases could be completed by a precious attestation. In the case that we had a good inspiration, we are faced with the first ceramics document integrated to the ancient commercial use developed in Dobrudja. This emphasizes the exchange of a Rhodian amphora with wine at the *p r i c e* of a cow or *f o r* a cow.

1

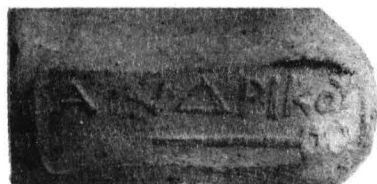
2

3

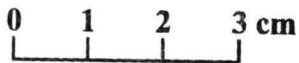
4

5

6

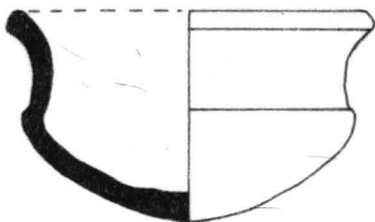
7

8

Pl. III. Descoperiri elenistice din perimetrul fortificației Aegyssus.

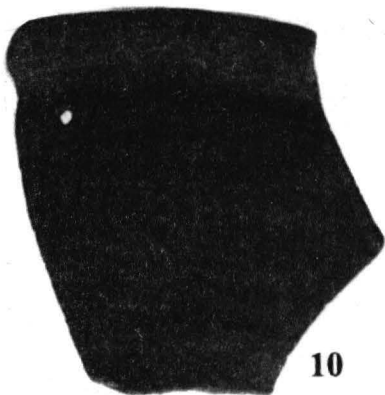
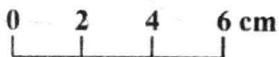
Pl. III. Hellenistic findings within the perimeter of Aegyssus fortification.

9

14

10

11

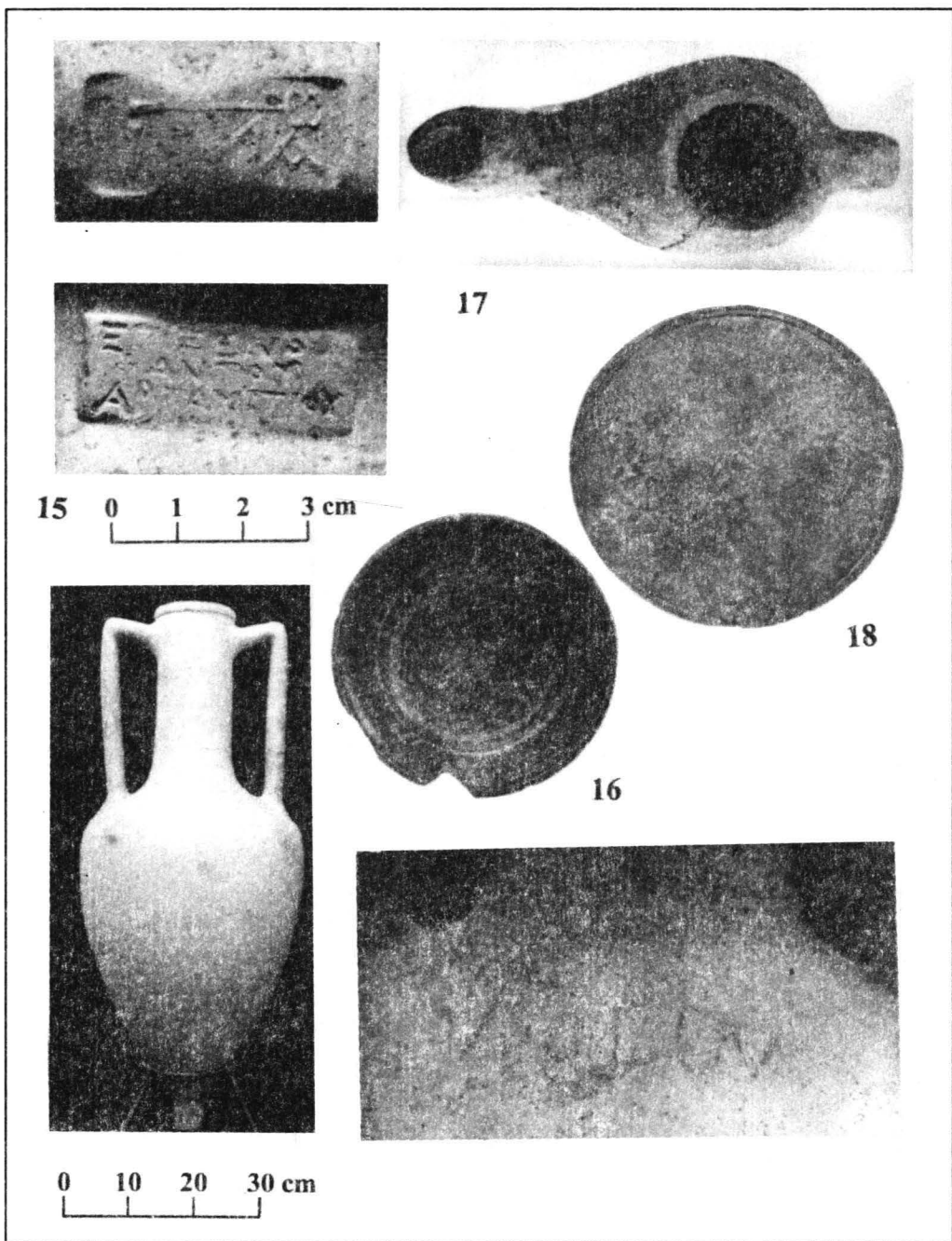

12

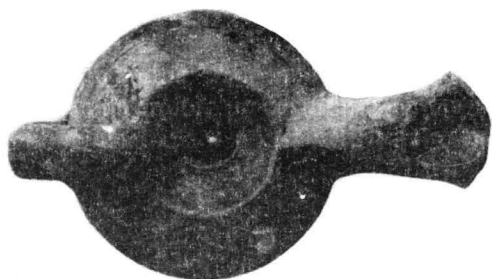
13

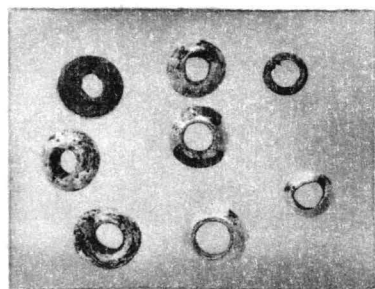
Pl. IV. Descoperiri elenistice din perimetrul fortificației Aegyssus.
 Pl. IV. Hellenistic findings within the perimeter of Aegyssus fortification.

Pl. V. Descoperiri elenistice din necropola de pe strada Nalbelor.
Pl. V. Hellenistic findings within the necropolis at Nalbelor street.

0 2 4 6 cm 19

21 0 1 2 3 cm

20

22 0 2 4 6 cm 23

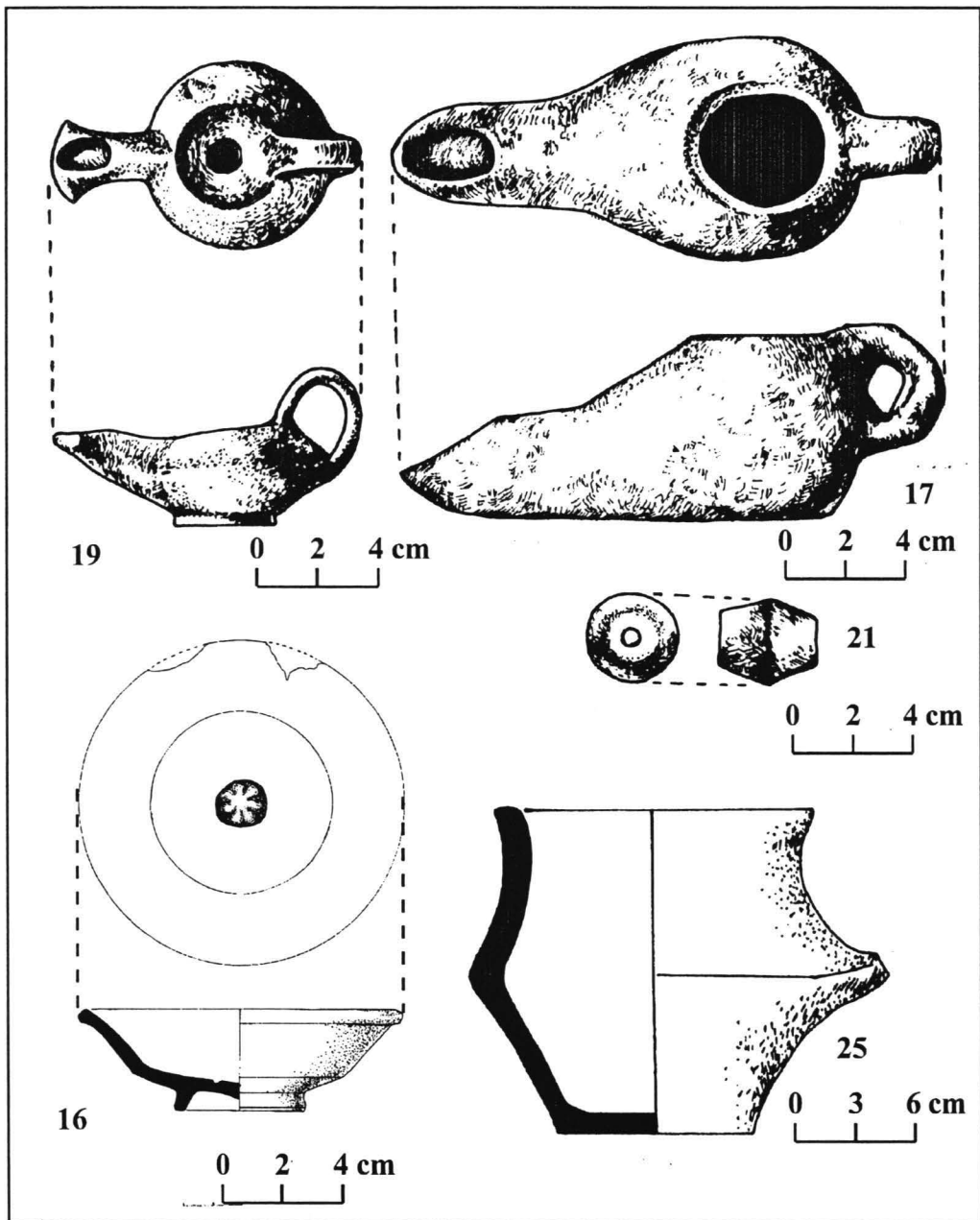
25 0 3 6 9 cm

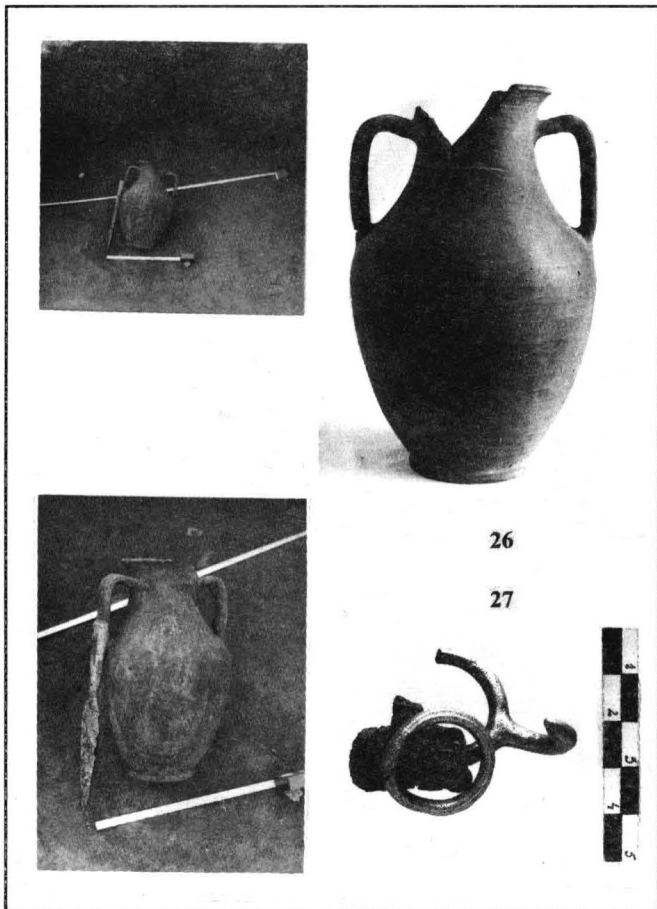
24

0 2 4 6 cm

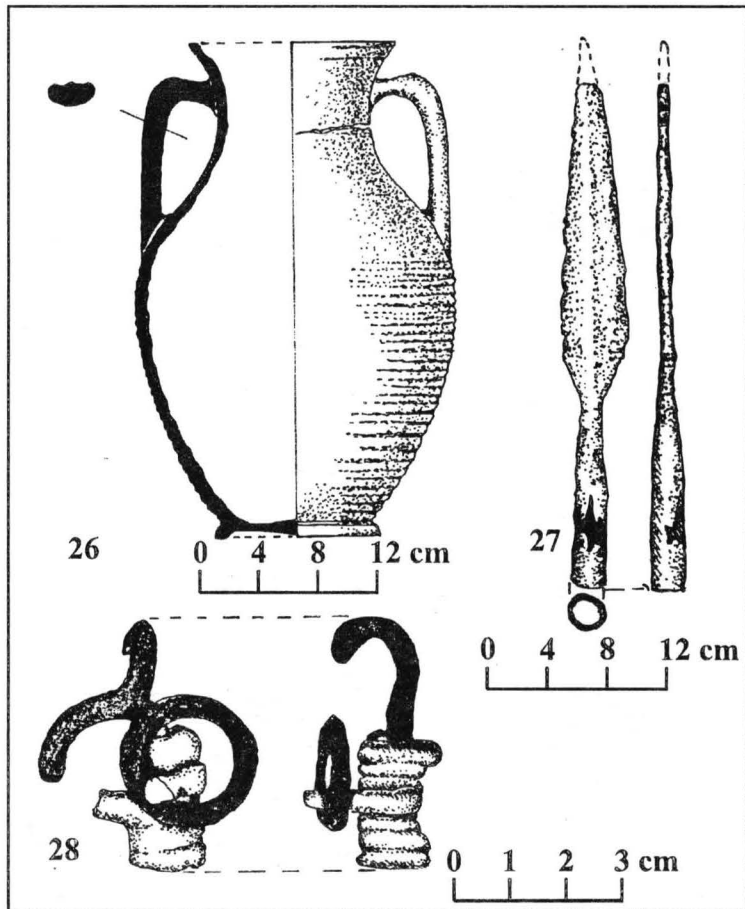
Pl. VI. Descoperiri elenistice din necropola Aegyssus.
Pl. VI. Hellenistic findings within Aegyssus necropolis.

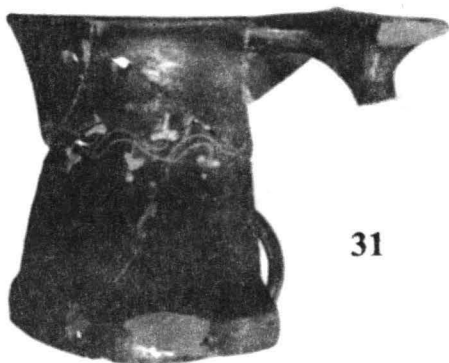
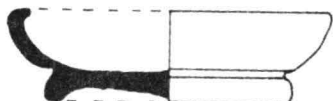
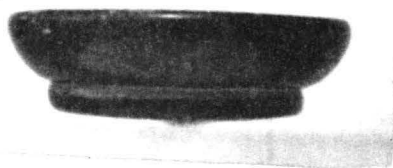
Pl. VII. Descoperiri elenistice din necropola Aegyssus.
 Pl. VII. Hellenistic findings from Aegyssus necropolis.

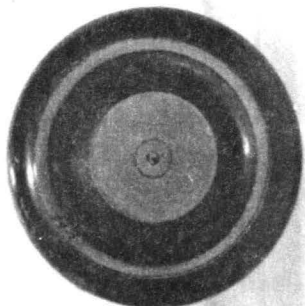
Pl. VIII. Inventar mormânt de incinerăție - necropola Aegyssus.
 Pl. VIII. Findings from the incineration tomb - Aegyssus necropolis.

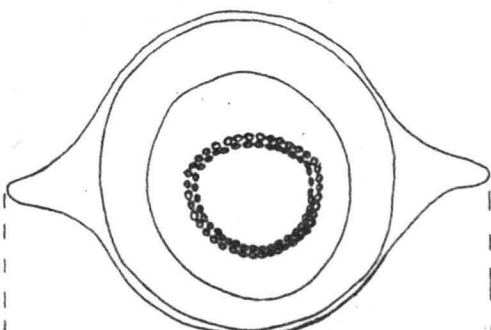
Pl. IX. Inventar mormânt de incinerăție - necropola Aegyssus.
 Pl. IX. Findings from the incineration tomb - Aegyssus necropolis.

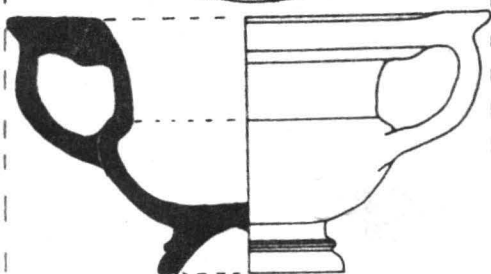
31

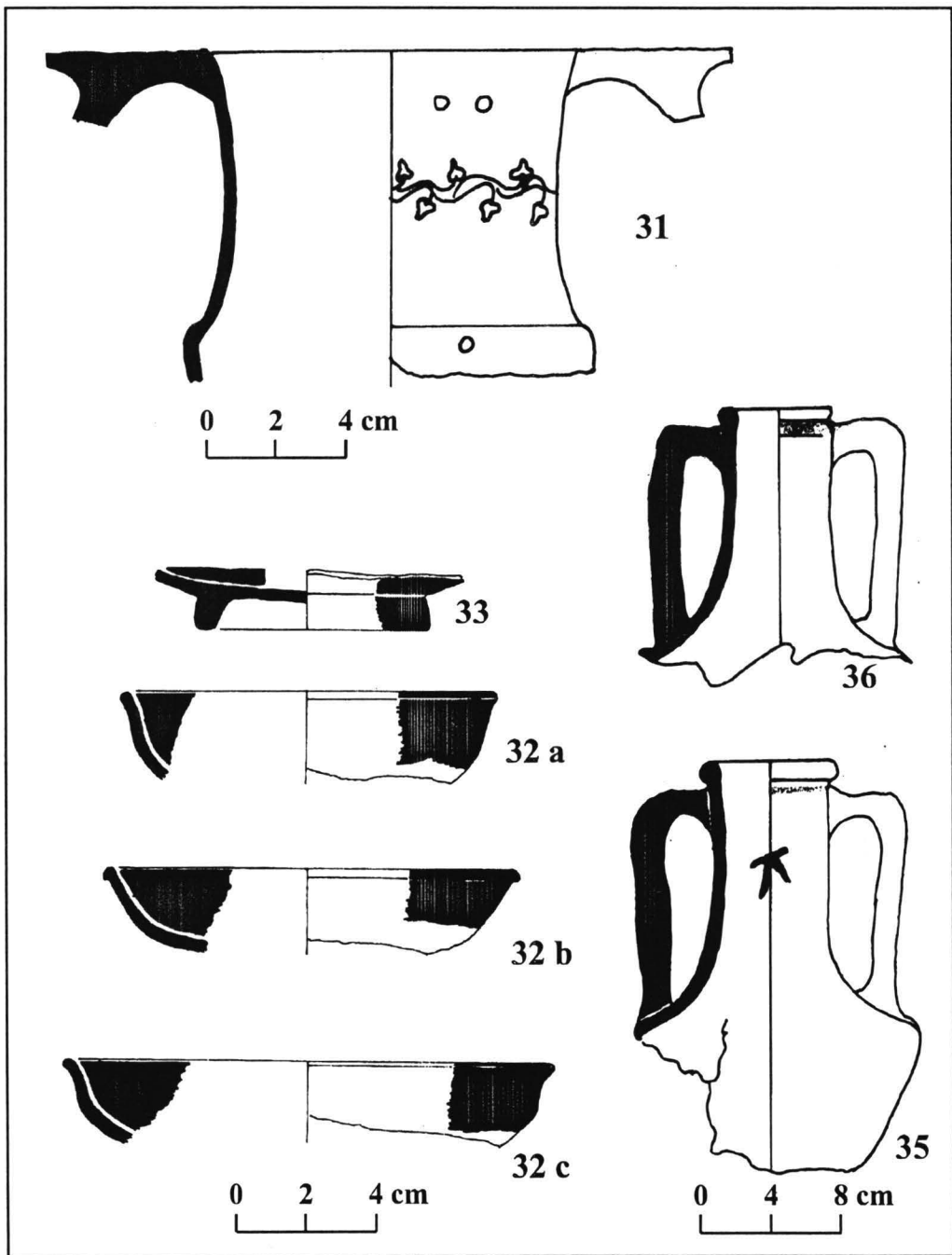
29

30

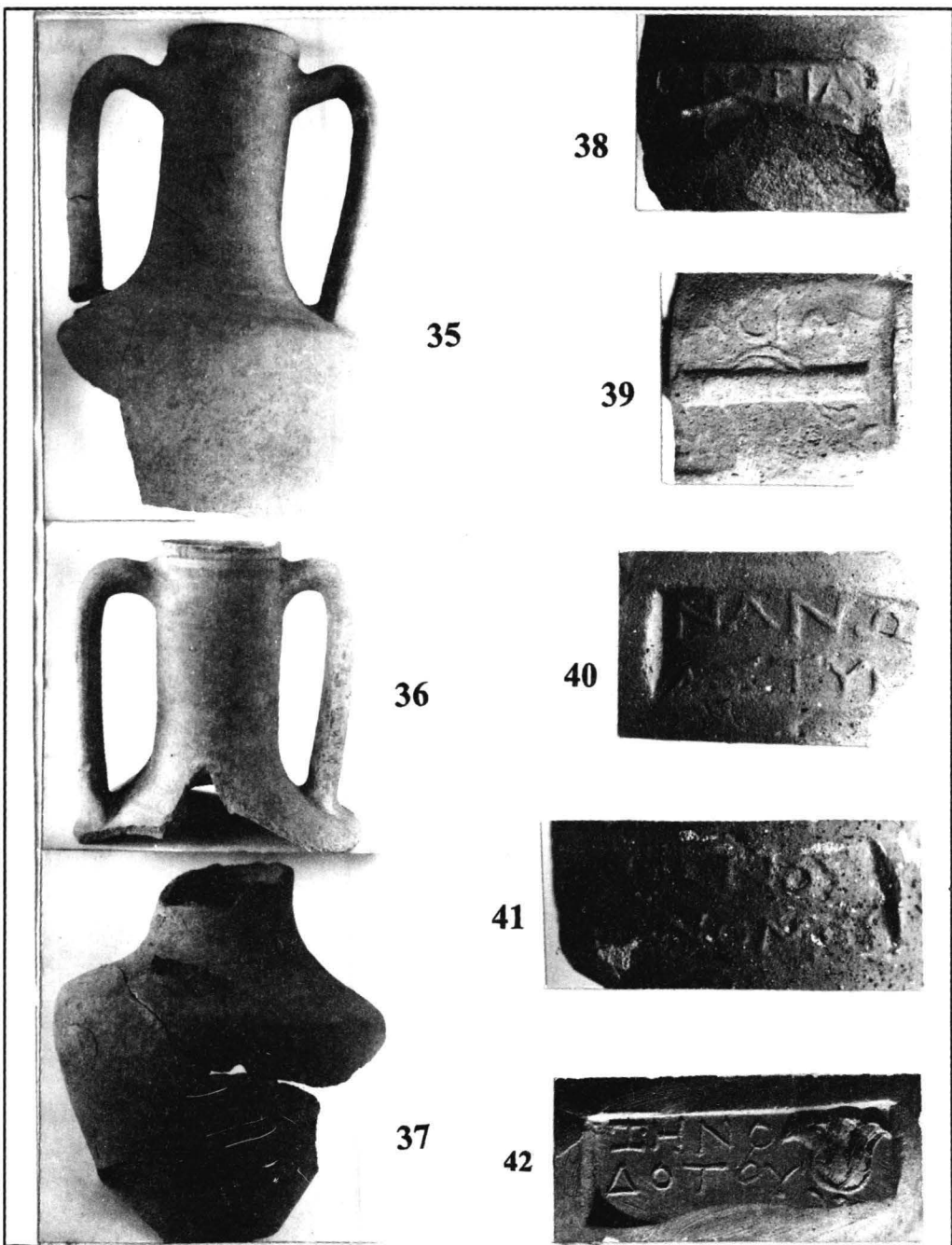

Pl. X. Descoperiri din necropola Tulcea vest.
Pl. V. Findings from the necropolis Tulcea West.

Pl. XI. Inventar - necropola Tulcea Vest.

Pl. XI. Findings from Tulcea West necropolis.

Pl. XII. 35 - 37 - Amfore din mormântul vest - Aegyssus; 38 - 42 - Descoperiri elenistice de la Tulcea - km 2.
 Pl. XII. 35 - 37 - Amphoras from the Western tomb - Aegyssus; 38 - 42 - Hellenistic findings from Tulcea - km 2.

CONTRIBUȚII LA TOPOGRAFIA ANTICĂ A DOBROGEI

Mihaela Mănucu-Adameșteanu
Gheorghe Mănucu-Adameșteanu

Localitatea 6 Martie*, (fostă Caramanchioi) este situată la limita sudică a litoralului vestic al lacului Razelm, în fundul unui mic golf al acestuia, delimitat la nord de Capul Iancina, iar la sud de Capul Dolojman, între care se măsoară, pe apă, o distanță de cca 7,5 km. Terenul se prezintă sub forma unei pante line, în sens descendent spre est, în timp ce spre nord și sud laturile golfului înregistrează o creștere mai accentuată a altitudinii. Nici în perimetrul locuit în prezent, nici în imediata vecinătate a acestuia nu se remarcă prezența unei forme de relief mai înalte, care să ofere, prin natura sa, o poziție dominantă în cadrul peisajului local.

În literatura cu caracter istoriografic, atât în publicații periodice cât și în sinteze de referință, numele localității asupra căreia ne-am oprit apare sporadic, în legătură cu descoperirea întâmplătoare a unor vestigii antice, aparținând, cu precădere, domeniului numismatic dar semnalând, în același timp și prezența unor ziduri de piatră.

Pornind de la această bază documentară mai mulți cercetători ai antichităților dobrogene, începând cu J. Weiss (J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 57) au propus localizarea, în acest punct, a toponimului antic *Ad Salices*, transmis de *Itinerarium Antonini*, Ammianus Marcellinus și, sub forma coruptă de *Tzasklis*, de Procopius din Caesareea (identitatea *Ad Salices* = *Tzasklis* este propusă de I. Barnea, *Din istoria Dobrogei II*, 1968, p. 421). Ipoteza formulată de J. Weiss la începuturile secolului a fost însușită cu mai puține rezerve de R. Vulpe (R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, pp. 301, 305), I. Barnea (R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei II*, 1968, pp. 205, 371, 400 și 421), Em. Popescu (Em. Popescu, ed., *Tabula Imperii Romani L 35*, 1969, pp. 21, 69), A. Aricescu (A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, 1977, pp. 140, 142) și Al. Suceveanu (Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, 1977, p. 57).

În schimb, D. M. Pippidi (D. M. Pippidi, *St Cl*, VII, 1965, pp. 330-1), fără a lua în discuție localizarea propusă, atrage atenția asupra faptului că "în ultimii 50 de ani, cunoașterea topografiei istorice a Scythiei Minor a făcut progrese neînsemnate" și că "transformările profunde petrecute în ținuturile dintre Dunăre și Mare riscă să șteargă în scurtă vreme orice posibilitate de identificare a așezărilor antice pe calea

* Actualmente (1996) Sălcișoara.

simplelor periegheze... Speranțele legate de posibilitatea localizării celor mai multe localități - Gratiana, Ad Stoma, Vallis Domitiana, *Ad Salices* - sunt departe de a fi realizate."

Contribuția de față nu se va referi la discuția privind ipotezele de identificare a vestigiilor de la 6 Martie cu una sau alta dintre localitățile al căror nume, transmis de izvoarele antice, nu a fost încă precizat topografic, ci, punând laolaltă descoperiri mai vechi sau mai noi, din intravilanul actual, să încerce a trasa un contur mai clar etapelor și formelor de ocupare a sitului în vechime, în măsura în care dovezile de care dispunem o permit.

Prima etapă de locuire, ilustrată de descoperirile întâmplătoare, ar putea fi atribuită secolelor IV - III a.C. Elementele care o documentează sunt, deocamdată, lipsite de consistența necesară aprecierii caracterului și intensității ocupării sitului. Este vorba de două monede histriene din argint, aparținând tipului prezentat de Pick la nr. 443 (B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenland, Dacien und Moesien*, I, 1, 1898) înregistrate în inventarul Muzeului de Arheologie al ICEM - Tulcea sub numerele 10398 și, respectiv, 10399. Ele au fost publicate de E. Oberländer-Târnoveanu (E. Oberländer-Târnoveanu, *Pontica*, XI, 1978, p. 75, cat. 15 și p. 76, cat. 16) împreună cu trei emisiuni de bronz ale aceleiași cetăți (*ibidem*, p. 77, cat. 22 - 24) și cinci monede tip Alexandru cel Mare - una de bronz, celelalte din argint - (*ibidem*, p. 81, cat. 45 - 48 și p. 82, cat. 49), toate zece fiind prezentate ca provenind de la 6 Martie. La o lectură mai atentă a lucrării citate se pot observa discordanțe flagrante între informațiile conținute în catalog, ilustrație și comentariu, în ceea ce privește lotul luat în discuție aici. Mergând mai departe, la confruntarea publicației cu evidența existentă la deținător se constată că, din lotul celor zece monede la care se face referire, numai primele două ocupă numerele de inventar indicate de autor. Am stăruit asupra acestei împrejurări întrucât astfel numărul documentelor numismatice privind secolele IV - III a.C. de la 6 Martie se reduce de la zece la două. Lor li se adaugă câteva fragmente ceramice getice modelate cu mâna și câteva fragmente de amfore grecești (atribuibile, după aspectul argilei, Thasosului), recoltate de noi din zona de est a satului. Deși puțin numeroase și lipsite de un context arheologic clar (ceramica a fost recuperată de la suprafața solului, în timpul unei periegheze) apreciem că materialele menționate oferă suficiente temeuri pentru postularea existenței unei forme de ocupare a sitului în perioada respectivă.

Etapa cronologică următoare, semnalată tot prin descoperiri întâmplătoare, aparține epocii romane: zece monede inedite (Othon, a. 51 - 59; Vespasian, a. 77 - 78; Traian, a. 115 - 116; o colonială histriană de la Elagabal; o colonială de la Dionysopolis, emisă în timpul lui Gordian; Licinius; Constantius II; Constantius Gallus, a. 351 - 354; Valentinian I; Mauriciu Tiberiu; cf. Gh. Poenaru-Bordea, *Mărturii numismatice privind locuirea antică de la 6 Martie*, comunicare susținută la

Sesiunea Societății Numismatice Române, Tulcea, 1989, mss.), precum și fragmente ceramice recoltate de la suprafața solului indică o locuire din această perioadă. Aceluiași interval îi mai pot fi atribuite, fără precizări suplimentare privind contextul, și numeroasele *dolia* (fig. 1 - 3) de dimensiuni diferite (între 1,05 m și 1,85 m), descoperite, de-a lungul anilor, cu prilejul unor amenajări gospodărești, de către săteni. În februarie 1979 am participat la degajarea a două asemenea recipiente, surprinse cu ocazia săpării conductelor pentru canalizarea localității (fig. 3). Datorită condițiilor de lucru nu am putut identifica nivelul cărora aparțineau cele două vase. În schimb a fost posibilă realizarea unei case de 2 m x 2 m pe una din laturile tranșeei de pozare a conductei. La adâncimea de aproximativ 1,45 m am identificat o porțiune dintr-o podea incendiată, pe care zăceau mai multe fragmente ceramice și un fragment de brățară de sticlă albastră, cu secțiune circulară. Ceramica aparținea categoriei uzuale (oinochoc, amfore, un "dop" de amforă, un opaiț cu bordura decorată cu un șir de granule conice, cu toarta plină, perforată orizontal) și sugerează o încadrare cronologică în secolele III - IV d.Ch. Brățara de sticlă și o monedă de la Constantius II, recuperată cu același prilej de la un locuitor din apropiere, confirmă această datare. Moneda a intrat în colecția Muzeului de Arheologie al ICEM cu numărul de inventar 42339 și a fost publicată de E. Oberländer - Târnoveanu (E. Oberländer - Târnoveanu, Cristina Opaiț, *Peuce*, IX, 1984, p. 273, cat. 102).

Începuturile evului mediu sunt atestate de trei categorii de documente:

a) Urme recuperate de localnici cu prilejul distrugerii unei necropole situată în partea de sud-vest a satului (fig. 4 - 5). Distrugerea s-a făcut cu ocazia regularizării unui curs de apă local. Câteva documente - urne - au fost păstrate de descoperitori, oferindu-ne prilejul unor observații de natură a facilita încadrarea cronologică a monumentului dispărut. Sunt vase dintr-o pastă relativ fină, cu un conținut ridicat de mica, de culoare cenușie, cu suprafața lustruită mecanic. Poartă ca decor incizii și cancluri înguste. Au fost identificate trei vase aproape întregi: o oală borcan (fig. 4,4 și 5,4) și două ulcioare (fig. 4,2 - 3; 5,2 - 3). Vasele se pot data în secolele IX - X, antrenând și pentru necropola distrusă o cronologie identică. Din nefericire, informațiile culese de la localnici nu îngăduie stabilirea tipului de necropolă (de incinerare sau birituală). Nordul Dobrogei este sărac în descoperiri funerare din această perioadă: cercetări s-au efectuat la Nalbant (G. Simion, *Peuce* II, 1971, pp. 221 - 248), iar descoperiri întâmplătoare la M. Kogălniceanu (inedit). La Chilia, Sarichioi și Mihai Bravu au fost investigate necropole de inhumație din această perioadă, amplasate, în poziție secundară, pe tumuli preistorici (cf. Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Symposia Thracologica*, 7, 1989, pp. 429 - 430. Pentru detalii, vezi lucrările aceluiași autor din volumul de față).

b). Fragmente ceramice modelate la roată, dintr-o pastă nisipoasă și decorate cu fasciole de linii incizate dispuse în benzi orizontale sau în val au fost recoltate din

jumătatea estică a localității. Ele ar putea indica o ocupare a zonei în secolele X - XI. Locuire contemporană se semnalează în apropiere de Vișina (M. Mănuclu-Adameșteanu, *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, pp. 174 - 178; Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Materiale și cercetări arheologice*, Ploiești, 1983 (sub tipar) și Isisala (Cf. Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Revista muzeelor*, XXVII 3 - 4, 1990, pp. 44 - 48).

c) Câteva monede bizantine anonime, descoperite întâmplător în diverse puncte ale intravilanului confirmă existența unor urme de locuire până la jumătatea secolului XI. Este vorba despre un *folles* anonim emis în timpul domniei lui Roman III (1028 - 1034) și aflat în colecția Institutului de Arheologie din București (cf. Gh. Mănuclu-Adameșteanu, E. Oberländer-Târnoaveanu, *Peuce IX*, 1984, pp. 351, 353 - nota 23). Încă doi *folles* anonimi - respectiv câte un exemplar de la Roman III (clasa B) și Mihail IV (clasa C) - aflați în colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (inv. 51102 și, respectiv, 51101) au fost publicați de A. Vertan și G. Custurea (A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, XV, 1982, p. 284, cat. 533 și 534) ca provenind din localitatea nord dobrogeană care ne reține atenția.

Inventarierea acestor noi date privind etapele mari în care s-a succedat ocuparea actualului amplasament al localității nu oferă, din păcate, posibilitatea determinării certe a caracterului acesteia în fiecare interval atestat. Cu excepția pieselor care indică amplasarea unei necropole feudal-timpurii în partea de sud-vest a localității, celelalte pot fi puse în legătură cu existența unei forme de locuire pe care, ținând seama de specificul locului, o identificăm cu o prosperă așezare rurală deschisă, fructificând pe de o parte pământul, pe de alta vecinătatea apei. Precizări cu privire atât la cronologia diferitelor etape, cât și la tipul de locuire specific fiecăreia sunt de așteptat de la viitoare săpături arheologice sistematice în intravilanul actual. Tot ele vor oferi, probabil, și ocazia verificării apartenenței așezării la teritoriul argamens (cf. Al. Suceveanu, *loc. cit.*) și, desigur, a propunerii de localizare aici a toponimului antic *Ad Salices*. Deocamdată, factorul militar implicat de termenul "*oppidum*", folosit de Am. Marcellinus în relatarea sa pentru *Salices* nu pare a-și găsi confirmarea pe teren.

Tulcea, 1993

Contribution for an Ancient Topography of Dobrudja
Abstract

The fortuitous discovery of ancient vestiges at Sălchioara village (its former name was Caramanchioi, 6 Martie) occasioned the initiative of localization on this place the toponym Ad Salices, found in Itinerarium Antonini by Ammianus Marcellinus and Procopius of Cesareea. The hypothesis proposed by J. Weiss at the beginning of this century (J. Weiss,

Die Dobrudscha im Altertum, Sarajevo, 1911, p. 57) was almost entirely embraced by R. Vulpe (R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, pp. 301, 305), I. Barnea (R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei II*, 1968, pp. 205, 371, 400 and 421), Em. Popescu (Em. Popescu, ed., *Tabula Imperii Romani L 35*, 1969, pp. 21, 69), A. Aricescu (A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, 1977, pp. 140, 142) and Al. Suceveanu (Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, 1977, p. 57).

In the article above, the authors revise, update and systematize the archaeological findings, revealing three stages of occupation of the ancient site:

- *The Pre-Roman stage (IVth - IIIrd centuries BC)* is represented by the fortuitous discovery of two Histrian silver coins (Pick, n. 443), several Gettic handmade ceramics fragments and of fragments of Greek amphoras (Thasos ?);

- *The Early and Late Roman stage* is represented by monetary findings dated from the 1st century AD (Othon) till the IVth century AD (Mauricius Tiberius) and of numerous dalia and other ceramics vases for common use dated in the IIIrd - IVth centuries AD;

- *The Early Middle Age* is certified for the IXth - Xth centuries by ceramics urns discovered in a necropolis found in the south-western part of the village, for the Xth - XIth centuries by ceramics fragments with a decoration consisting of incisions (horizontal strips or waves), and for the XIth century by anonymous Byzantine coins (Roman III, Mihail IV).

Unfortunately, the corroboration of these new data about the succession of the stages of occupation of the actual village does not give the possibility of precise determination of the features of each archaeologically certified period. Therefore, the term oppidum used by Ammianus Marcellinus for Salices in his work has to be checked through future systematic archeological researches. In the same time, it will be possible to verify the fact that this settlement belonged to the Argamens territory (cf. Al. Suceveanu, loc. cit.) and, of course, to review the proposal of localization on this place of the ancient Ad Salices.

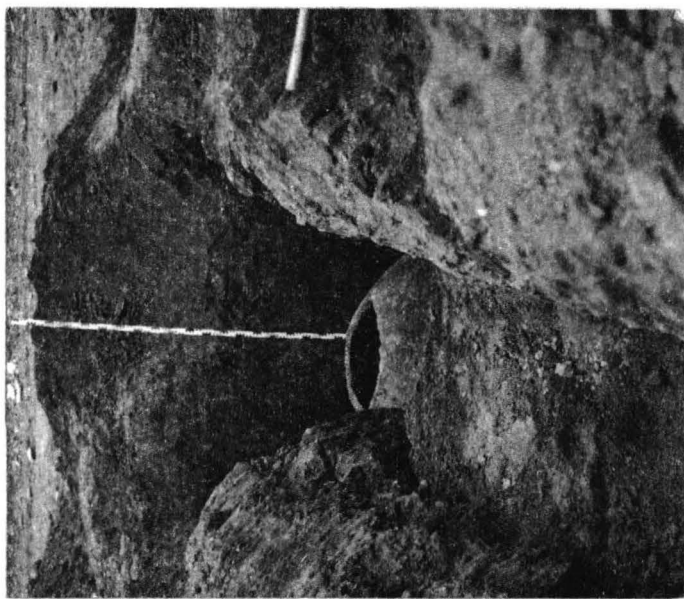
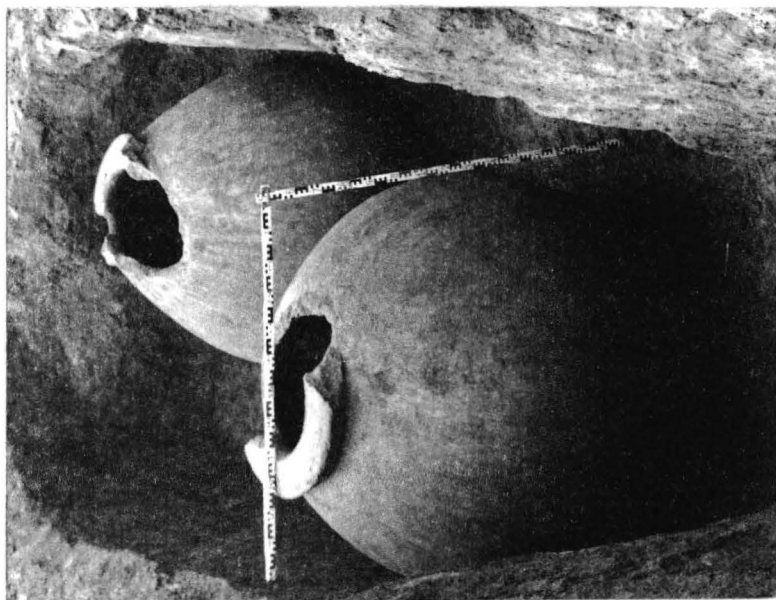

Fig. 1. Chiupuri descoperite întâmplător.
Fig. 1. Dolia fortuitously discovered.

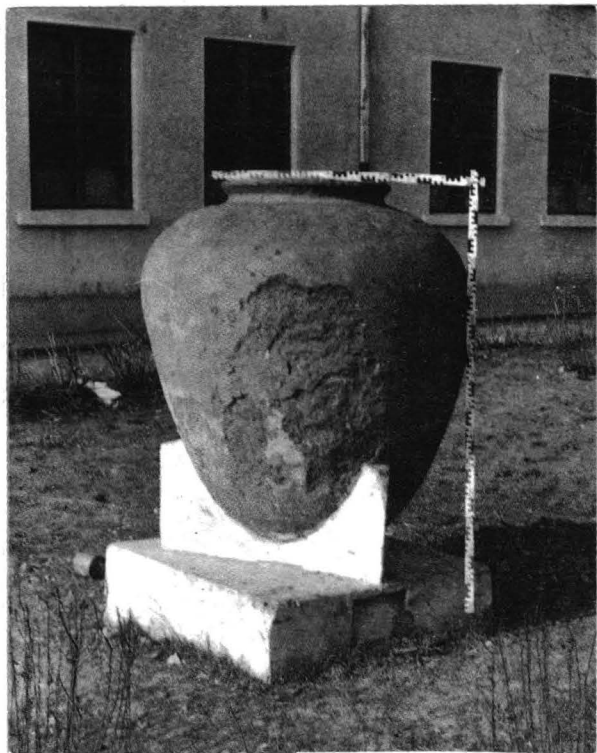
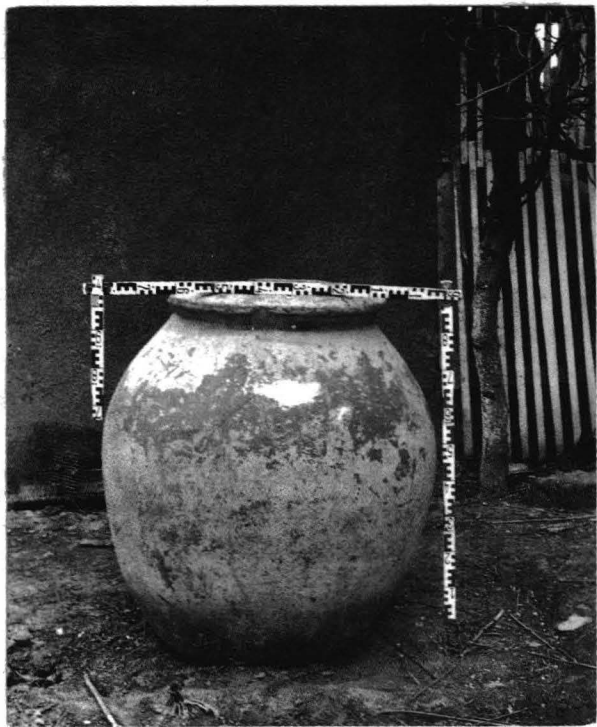

Fig. 2. Chiupuri descoperite în curtea școlii (1974).
Fig. 2. Dolia discovered in the school yard (1974).

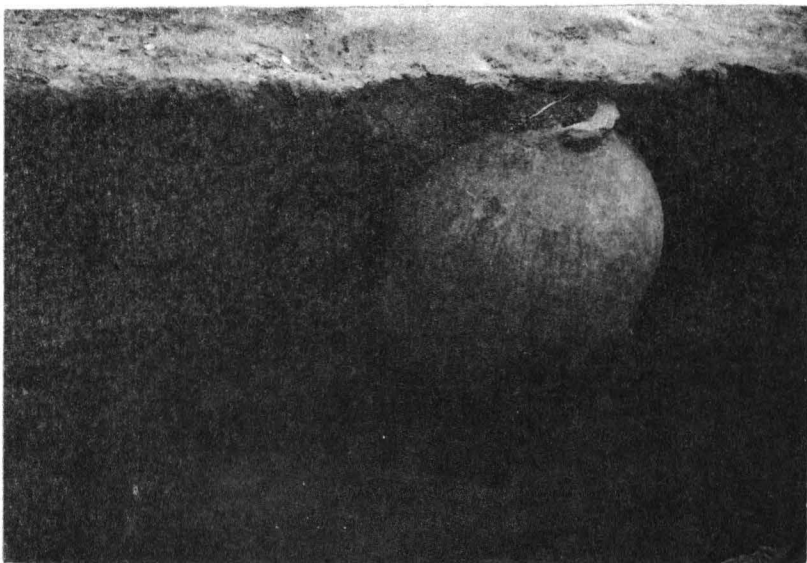
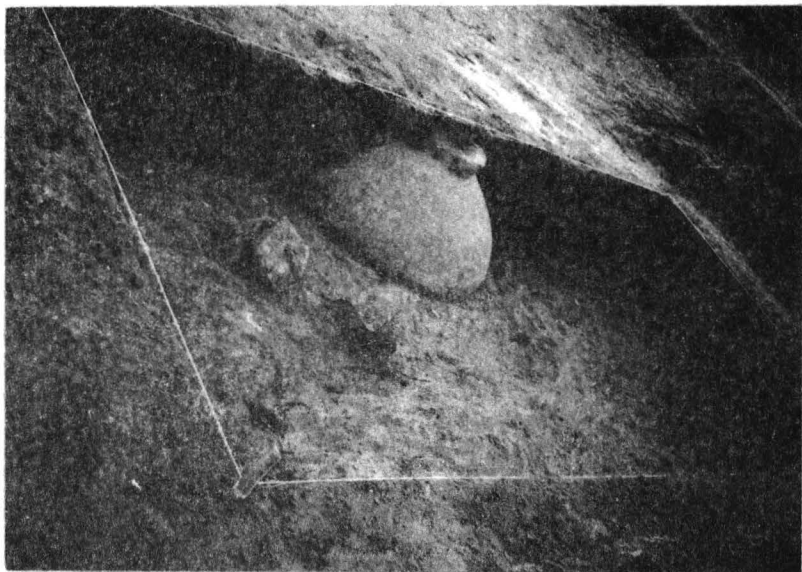

Fig. 3. Chiupuri descoperite în 1979.

Fig. 3. Dolia discovered in 1979

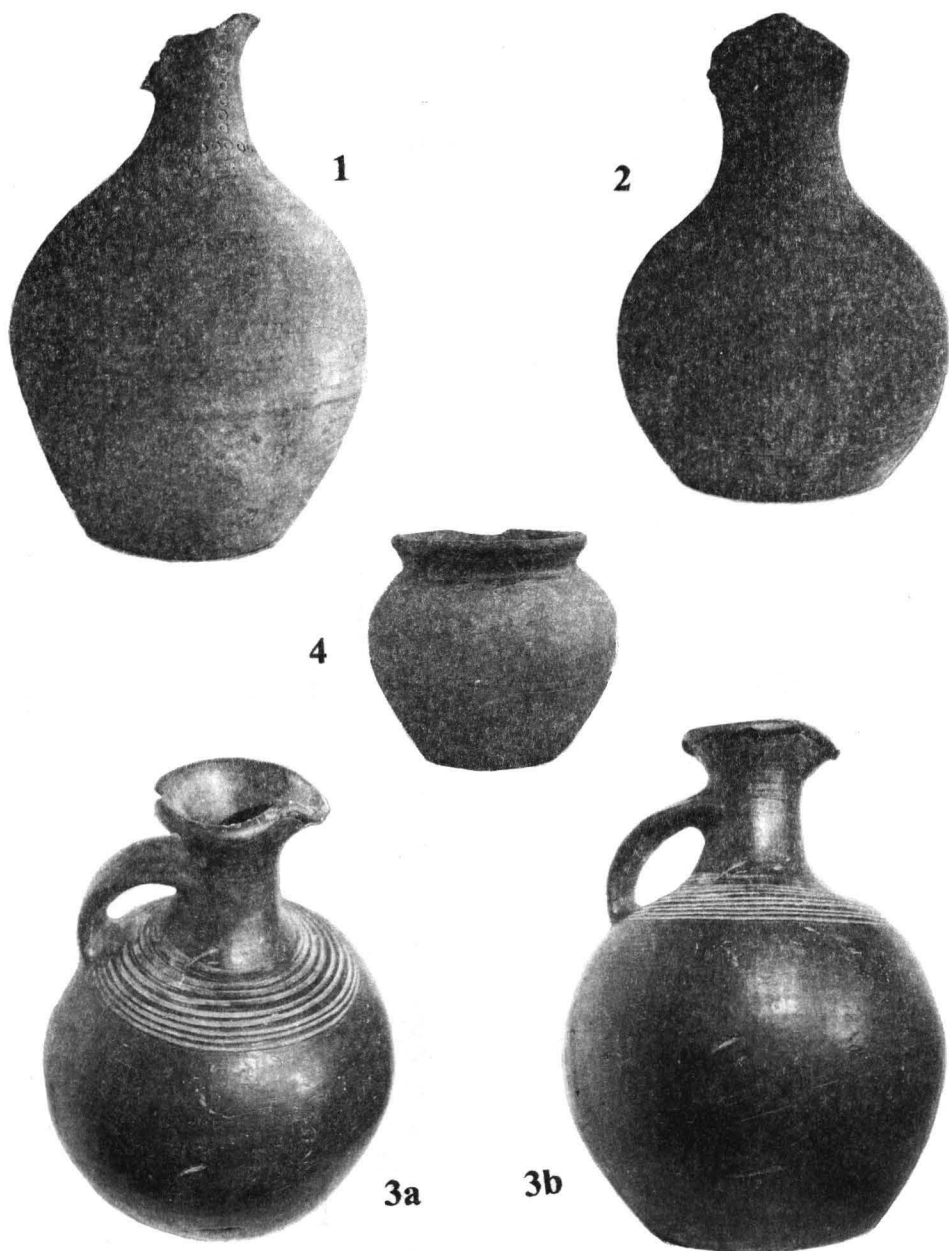

Fig. 4. Vase-urnă (2 - 4) și ulcior medieval (1).
Fig. 4. Urn-vases (2 - 4) and Middle Age pitcher (1).

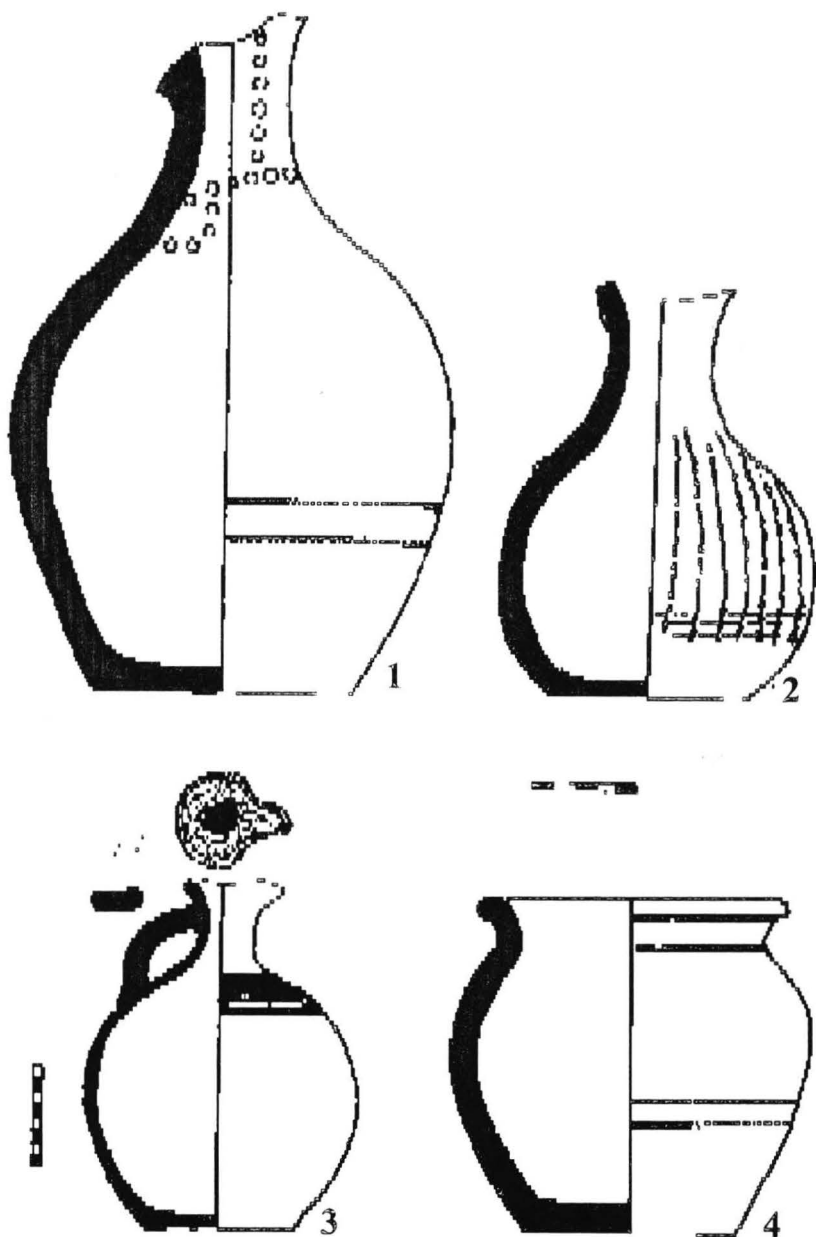

Fig. 5. Vase-urnă (2 - 4) și ulcior medieval (1).
 Fig. 5. Urn-vases (2 - 4) and Middle Age pitcher (1).

VASE ROMANE DE BRONZ DESCOPERITE LA NOVIODUNUM

Gavrilă Simion

Studiul de față se referă la două vase de bronz decorate cu figuri realizate în tehnica altorelief. Ele au fost descoperite în necropola tumulară a principalului vad de la gurile Dunării - Noviodunum, important centru economic în perioada romană, sediu al flotei dunărene *classis "Flavia Moesica"*¹.

Movilele cercetate se încadrau în aliniamentul de tumuli care flanca principalul drum ce pornea de la Noviodunum pe direcția sudică, prin centrul provinciei.

Primul vas (Fig. 1 și Fig. 2/a), aflat acum în colecția Institutului de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea - inv. 752, s-a descoperit împreună cu un strigil într-unul din mormintele de incinerare cu ardere pe loc, considerat de noi ca mormânt principal al unui tumul izolat, amplasat la cca 3 km sud de cetate². Nu este exclus ca acest tumul să fi constituit complexul funerar al unui proprietar de fermă - *villa rustica*. Analizat sub raport tehnic și tipologic, acesta este un vas de tip situlă, cu o formă sferoidală și se păstrează într-o stare de conservare foarte bună. Vasul este prevăzut cu o toartă ovoidală cu capetele întoarse în formă de "U", și realizată într-un raport dimensional perfect echilibrat (în exterior: înalt de 3,7 cm și lată de 7,4 cm, iar deschiderile interioare se corelează cu cel maxim al capetelor: H = 3,2 cm; lățime interior = 6,4 cm; distanța dintre capete = 9,6 cm). Este o toartă mobilă cu capetele introduse în orificiile a două bucle cu deschiderea de 0,7 cm, ce fac corp comun cu câte o mică bară (lungă de 6/0,8 - 0,6 cm lățime), ușor curbată, care se îmbucă exact în canelul gâtului. Prinderea acestor suporturi ai toartei de gâtul vasului a fost realizată probabil prin lipire; în momentul de față ele sunt desprinse. Toarta propriu-zisă este o bară simplă, în secțiune pătrată la capete și romboidală în zona de mijloc. Singurele intervenții ornamentale asupra ei sunt două incizii circulare spre capete.

Corpul propriu-zis al vasului are o înălțime de 8,5 cm și un diametru maxim (inclusiv figurile) de 12,5 cm. Deschiderea gurii este de 3,6 cm cu o buză rotunjită (lată de 6 mm și groasă de 3 mm), ce se profilează distinct datorită șanțului canelat de sub ea (lat de 6 mm). Această parte superioară a fost realizată prin strunjire, tehnică de cizelare ce se prelungește către umerii vasului pe o lățime de 1,6 cm, formând gâtul propriu-zis. Suprafața rezervată decorului are o lățime de 6,2 cm, sub care urmează iarăși o fâșie finisată prin strunjire ca și în partea superioară. Fundul este inelar, cu pereții înalți de 1,5 cm, evazați și ușor curbați, ce constituiesc suportul vasului și al cărui diametru măsoară 6,8 cm. Pe discul din interiorul inelului bazei se păstrează urmele mai multor striuri concentrice și un bolț central, martori ai tehnologiei folosite în realizarea și finisarea prin strunjire a acestor forme.

Compoziția alegorică ce acoperă pereții vasului este alcătuită din patru scene figurative, bine individualizate, ce alternează două câte două și sunt dedicate muncii și vicțiilor pescărești (Fig. 1). Personajele umane sunt figuri de copii realizate în

tehnica altoreliefului care, datorită calității artistice și detaliilor de execuție ale întregii compoziții, reușesc să redea nu numai natura activității pe care o îndeplinesc, forma și volumul siluetelor, ci și expresiile specifice momentului: efort, relaxare. Din cele patru scene figurative, două sunt asemănătoare, diferența constând doar în maniera de execuție a unor mici detalii. Subiectul tratat este pescuitul cu undița. Personajele au o atitudine de repaos, stând în picioare cu corpurile ușor aplecate spre stânga în poziție de contrapost, sprijinindu-se pe o stâncă sau pe o construcție portuară. Greutatea corpului cade la fiecare pe piciorul stâng, într-o expresie de echilibru și relaxare totală. Pe mâna stângă, sprijinită și ea pe aceeași stâncă, este petrecută toarta unui coșuleț, iar pe umărul aceluiași braț se conturează faldul unei părți din togă. Brațul drept este întins peste un zid sau un obstacol natural de care se lovesc valurile apei și ține o undiță în care s-a prins un pește. Poziția personajului din cea de a treia scenă redă efortul pentru scoaterea din apă a unui năvod cu pește. Atât toga în care este îmbrăcat personajul nostru, cât și unealta din mâinile sale sunt redată cu realism. Aceeași manieră de execuție s-a folosit și la cea de a patra scenă, unde este reprezentat un alt aspect al vieții pescărești. Personajul poartă pe trupul gol o simplă cingătoare de care, de o parte și de alta a șoldurilor, atârnă câte un cuțit. Povara din mâinile sale este un coș sau o traistă dintr-o împletitură ori chiar un burete abia scos la suprafață și din care se mai scurge încă apă. După felul cum este înfățișat personajul acestei scene, după tipul uneltelor prinse de cingătoare, ca și după forma obiectului din brațele sale, considerăm că aici este redat un pescuitor de bureți. Compoziția este completată în spațiile libere cu alte elemente, luate din specificul mediului natural al locurilor de acțiune; astfel, fiecare amoraș este încadrat de doi boboci de lotus, cu tija lor submersă și floarea deasupra apei. Spațiile dintre scenele figurative au mai fost completate cu alte două perechi de elemente compoziționale, dispuse simetric. Primul câmp este ocupat de un peisaj cu o potecă ce pornește de la malul apei și urcă panta colinei până la intrarea unui edificiu situat pe platoul din vârful dealului. Folosirea liniilor curbe în trasarea drumului, modelările în relief și folosirea inciziilor după turnare au dat posibilitatea artistului să sugereze cât mai aproape de veridic panta dealului și să redea într-o formă expresivă silueta edificiului prevăzut cu o mică terasă, ușă la intrare și acoperiș în două pante. Pe suprafața pereților clădirii se pot urmări liniile convenționale ce reproduc zidăria construcției din blocuri regulate de piatră fasonată. Cea de a doua pereche de elemente care se adaugă la scenele figurative se compune dintr-un altar, peste care se află un coș din împletituri cu gura evazată din care se ridică, descriind linii ondulatorii, corpurile a doi șerpi.

Cel de al doilea vas ce face obiectul studiului nostru a fost descoperit tot în groapa unui mormânt cu rital de incinerare pe loc interpretat de asemenea ca mormânt principal (m_1) al unei movile³. Aceasta era amplasată lângă același drum roman de care am amintit, în grupajul tumular din apropierea cetății, numit de localnici "La movilele dese" și numerotat MXXIX. Valul de bronz cu figuri în relief (inv. 8.008 din colecția Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea) a fost găsit cu un bol de argint, cataramă, aplice și alte mici obiecte din argint și bronz, o fibulă

figurativă (broșă din aur), oenochoe și alte vase ceramice de ofrandă, un strigil din bronz aurit, precum și o monedă emisiune de la Hadrianus (117 - 138).

Vasul (Fig. 2/b și Fig. 3) are figurile realizate tot în tehnica altorelief și este prevăzut cu o toartă ce descrie un arc aproape circular ($H = 7,5/9$ cm diam.), cu capetele întoarse în sus, de care se agățau inelele de prindere. Ceea ce caracterizează această componentă a vasului este forma ei care stilizează într-o manieră trofeică (gât și cap) poziția tipică a două lebede. Sistemul de prindere a ei de căldărușă nu s-a păstrat. Au rămas doar orificiile de pe umerii vasului care, cu siguranță, au avut rolul de fixare a sistemului respectiv prin nituire. Vasul se încadrează în același tip de situle cu formă sferoidală. Gura are o deschidere de 5,4 cm, cu buza inelară, groasă de 0,6 - 0,7 cm și profilată în afară. Gâtul vasului, realizat tot prin strunjire, își conturează forma printr-o buclă canelată, cu o deschidere ce măsoară 1,5 cm și diferențiată de umerii vasului prin două striuri concentrice. Pereții vasului constituie de fapt câmpul compoziției figurale pe o lățime de 6 cm. Sub el, partea inferioară a corpului este marcată de aceeași bordură strunjită ca și la partea superioară, lată de 1,3 cm și care se prelungește cu peretele circular al bazei. Înălțimea pereților fundului măsoară numai 0,5 cm, iar diametrul înscris ajunge aproape la 6 cm (5,8 cm). Pe discul fundului întâlnim și la acest exemplar mai multe striuri concentrice, paralele și repartizate la distanțe regulate, rămase desigur din procesul de strunjire, alcătuind acum un adevărat decor.

Compoziția figurativă ce decorează vasul este formată tot din patru scene care se asociază într-o alternanță de două cu două (Fig. 2/b și Fig. 3). Dintre acestea, prin bogăția de elemente și reușita imaginii, scena cu deznodământul acțiunii legendare "Căderea lui Phaëton" constituie partea centrală a compoziției. Un car de luptă în poziție răsturnată cu oiștea ruptă în două, din care partea finală cu jugul sunt aruncate în văzduh; în partea de jos a aceluiași registru apare cealaltă parte a carului, căreia i-au fost redade prin striuri și reliefuli cele cinci spițe de la roață și chiar și detaliile ale decorului care-i împodobește coșul. Din coșul carului, un tânăr cu trăsăturile frumoase, cu părul așezat în bucle ondulate, cu întreaga musculatură a trupului destinsă în relaxarea morții, cu brațul drept și capul care atârnă în voie, desemnează împreună cu restul carului de care a rămas prins, acea traiectorie imaginară a prăbușirii lor în Eridan.

De o parte și de alta a scenei, cei doi cai scăpați de cingătorile hamurilor și frâielor, se avântă într-o goană de spaimă, fiecare către o extremitate. În partea opusă a corpului vasului, scena cu bidivii în goană se repetă întocmai, având de data aceasta între ei un relief ce reprezintă o tânără cu partea inferioară a coapselor acoperită cu un șal înnodat în față și ale cărei falduri dau înfățișarea unui trunchi de copac. Către bază el se ramifică, creând impresia unei înrădăcinări. Brațele, care păstrează spre umeri rotunjimea lor naturală, treptat-treptat se aplatizează și se ramifică întocmai crengilor unui copac. Din vârfurile lor, patru grupaje din trei sau mai multe frunze, realizate prin strierea pereților vasului, alcătuiesc începutul formării coroanei viitorului copac. Cele două perechi de cai se avântă în goana lor către alte două tinere femei, dispuse pe corpul vasului în aceeași simetrie și realizate în aceeași manieră și imagine ca și prima pe care am descris-o mai sus.

Figurile feminine, ca și cea a tânărului, sunt executate îngrijit și cu măiestrie artistică demnă de remarcat atât în redarea formelor corpului și trăsăturilor feței cât și a detaliilor coafurii capului: simplă, cu cărare pe mijloc, cu părul buclat peste urechi și strâns în coc la spate.

Sub aspect tehnic figurile umane și carul sunt executate în basorelief, cu excepția capetelor care sunt modelate în altorelief. Pentru redarea cailor s-a folosit deasemenea tehnica altorelief, fapt ce a avut ca urmare ca o parte din picioarele unor cai să nu se mai păstreze. Aceași clară expresivitate și grijă pentru detalii a fost folosită și la redarea animalelor. Realizate prin intermediul striurilor, cele șapte bucle care alcătuiesc coama cailor, ce flutură în vânt, imagine urmărită și la ondulațiile cozilor și poziția urechilor - ascuțite și aplecate spre spate, întreaga rețea de linii ce accentuează mișcarea, aflată și ea în relație perfectă cu poziția capetelor și expresivitatea privitorilor, toate concură la sugerarea acelei alergări intense izvorâte din spaimă, dând astfel întregii compoziții o valoare artistică de ținută.

În concluzie, cele două vase descrise mai sus și considerate ca recipiente de pomezi și parfumuri, se asociază și se caracterizează prin următoarele:

01. Prin *destinația* ce le-a fost dată, adică *vase de ofrandă* în morminte. Accastă semnificație nu poate fi generalizată, întrucât multe din asemenea descoperiri sunt întâmplătoare, fără să se cunoască contextul, iar altele provin din locuințe, cum este vasul de la Emona (Iugoslavia)⁴ și cel de la Gilău-Cluj⁵.

02. Strigiile care au însoțit în morminte situlele de la Noviodunum constituite printre celelalte aspecte de ordin ritual-funerar și cea care presupune ideea depunătorilor că cele două obiecte (vasul și strigilul), formau serviciul complet pentru folosirea pomezii. De altfel, Maria H.P. den Boesterd⁶ le numește de la bun început *vase pentru pomezi și parfumuri cu decor în relief*. Edificator în acest sens este balsamariul aflat în Muzeul de Arheologie din Plovdiv, cu nr. de inv. II/51 și II/52. Este un vas cu o figură ce reprezintă un negroid care ține în mâna dreaptă un strigiliu iar în cea stângă un vas de tip situlă cu aspect sferoidal identic celor ce constituiesc subiectul comunicării noastre.

03. Condițiile în care ele s-au descoperit ne-au dat certitudinea încadrării lor în timp, având ca *perioadă de fabricație* și de folosință *secolul I și sigur prima jumătate a secolului II d. Chr.*

1.1. Examele metalografice care s-au făcut la Institutul de Fizică și Inginerie Nucleară de către S. Apostolescu și El. Popescu⁷ asupra celor două vase figurale de la Noviodunum au găsit în compoziția aliajului următoarea concentrație de elemente:

	%				
	Cu	Sn	Pb	Zn	Ni
1) Vasul ornat cu scene de pescuit - Eros	86,25	8,57	4,05	1,13	-
2) Vasul ornat cu "Căderea lui Phaeton"	86,30	9,42	3,55	0,73	-

Proporțiile de mai sus ce compun aliajul vaselor noastre le încadrează în grupul de bronzuri de tip greco-roman din clasificarea făcută de M. Picon, J. Condamin și S. Bouchez⁸. Caracteristica aliajului acestui tip de bronzuri este determinată de cantitatea mică de zinc (Zn) care oscilează în jurul cifrei de 1 %, iar cea de cositor (Sn) este înregistrată la mai toate piesele între 6 și 10 %, pe când la obiectele de bronz galice sau galo-romane procentajul de cositor nu depășește 6 %. În același timp, la majoritatea pieselor de tip galic sau galo-roman cantitatea de plumb (Pb) depășește procentul de 20 și chiar 30 %, în contrast cu concentrația descoperită la vasele noastre, care măsoară între 3 și 4 %⁹.

1.2. Ele au fost făcute *prin turnare*, după care s-a intervenit pentru detalii și finisare *cu strunjirea* la strung a unor suprafețe și *strierea* unor elemente figurate.

2.1. Ca formă, ele alcătuiesc grupul de vase de tip *situle cu aspect sferoidal* și se asociază până la identitate cu multe din asemenea descoperiri făcute în provinciile din celelalte extreme ale Imperiului Roman. Aceasta presupune o răspândire destul de largă a lor și că au fost realizate de multe ateliere, deși astăzi nouă ne-au parvenit foarte puține. Din această cauză nu putem face o clasificare a originii lor nici după formele pe care le au și nici după temele scenelor figurate pe suprafața pereților.

Asemenea vase figurate cu aspect sferoidal și cu toarta prinsă de corp cu același sistem de legătură și după aceleași procedee tehnice s-au mai descoperit în Iliria¹⁰, în Panonia¹¹, în Galia¹² ca și în stațiunile arheologice din provinciile nordice ale imperiului¹³. Vase figurale cu aspect ovoidal s-au găsit aici atât în apropiere de gurile Dunării, într-un mormânt la Capidava¹⁴, sau în Thracia meridională - la Stara Zagora¹⁵, ca și în Gallia, la Sisteron și Vichy¹⁶, pe când cele cu aspect tronconic, cu partea superioară evazată ne sunt cunoscute până acum numai în zonele nordice, la Millingen¹⁷ și la Köln¹⁸. Nici la aceste ultime vase descoperite în localitățile amintite nu putem face aprecieri certe. Descoperirea la Romula¹⁹ (Dacia Inferior) a unui tipar din lut ars, desigur mulaj după un vas de bronz, a cărui reprezentare figurală este identică cu cea de pe vasul de bronz din Millingen²⁰, ne dă certitudinea că asemenea tip de vas a circulat nu numai în zonele nordice, ci și în părțile răsăritene. Ca atare, relația respectivă acceptă posibilitatea circulației lui și în alte provincii ale Imperiului unde n-a fost încă descoperit.

3.1. *Decorul* situlelor de la Noviodunum este realizat prin *tehnica altoreliefului*, dominantă la al doilea vas și care face să se remarce între toate celelalte descoperiri similare, lucrute mai mult în tehnica basoreliefului.

3.2. Cu toate că datele procentuale ale elementelor aliajului susțin că în prelucrarea bronzului s-au folosit aceleași formule și procedee tehnice, o analiză mai atentă asupra tehnologiei folosite în finisarea și patinarea bronzului, în modelarea și cizelarea figurilor, ne face să apreciem că vasele de la Noviodunum se deosebesc între ele. Dacă la primul vas se remarcă existența unei porozități pe suprafața pereților, iar ansamblul artistic compozițional este modelat mai robust și mai stilizat, cu figurile

mai puțin cizelate și lipsite de claritatea expresivității, al doilea însă se evidențiază printr-o calitate și o finețe elevată în toată ornamentica sa. Astfel, trăsăturile tehnologice redată succint mai sus susțin ipoteza că vasele provin din ateliere de execuție și chiar din centre meșteșugărești diferite. În același timp, această analiză a obținut certitudinea asocierii primului vas de la Noviodunum cu cele descoperite în Panonia²¹, cu cele din nord de la Kösching²² și Nijmegen²³ și din Gallia de la Hautot-l'Auray²⁴, d'Auvergne²⁵ și cel din Musée de Beaux-Arts din Lyon, pe care S. Boucher îl înscrie în grupa celor de origine elenistică, de tip alexandrin²⁶.

Atât cât ne-a permis calitatea reproducerilor tot numai sub aspectul tehnologiei folosite la redarea decorului, cel de al doilea vas de la Noviodunum se grupează cu vasul de la Emona și mai ales cu cele descoperite la Bakar (Iugoslavia)²⁷ și la Tongeren (Limburg)²⁸, acestea din urmă având toarte identice ca formă și realizare cu aceea de la recipientul nostru - cap de lebădă cu petală la baza gâtului.

4.1. Creatorii anonimi ai vaselor figurale au redat prin intermediul compozițiilor decorative o gamă de subiecte cu o tematică foarte variată și despre al căror conținut putem spune că altenează de la transpunerea preocupărilor din viața cotidiană și până la reprezentarea de noțiuni abstracte, așa cum sunt cele ce simbolizează anotimpurile. Din nefericire, descoperirile de acest gen sunt atât de reduse, încât la ora actuală nu putem stabili o similitudine iconografică între asemenea situle și, ca atare, nu putem face o corelare sau o clasificare a subiectelor după forma vaselor și nici după alte criterii.

În iconografia acestor vase sunt scene cu temă pastorală identificate atât pe situlele de la Hautot-l'Auray și de la Nijmegen, cât și pe cea din Panonia²⁹. Subiecte de vânătoare cu scene dure, reprezentări ale luptei omului cu fiarele le găsim pe frumosul vas de la Emona-Ljubljana sau numai în imagini comune ca pe cel de la Bakar-Zagreb³⁰. Îl întâlnim deasemenea pe Heracles în lupta lui cu Antaeus și care, împreună cu alte figuri de atleți, alcătuiesc decorul de pe vasele ovoidale descoperite în Gallia la Vichy și Sisteron³¹, ca și pe cel din Balcani de la Stara Zagora³². Cu același subiect de lupte sau gimnaști la palestre este figurat și vasul din Palais de Beaux-Arts din Lyon³³. Cele mai multe însă au teme din mitologie în care sunt personificate atât divinitățile mult adorate, cum este Eros, ca și cele minore (ex. scena de pe vasul nostru cu Phaëton).

Eros ne este redat în diferite ipostaze, cum sunt: figurile realizate în altorelief pe situla din Panticapaeum și determinate ca fiind Eros-Genius³⁴, precum și cele de pe vasul descoperit în Panonia la Szönyben, interpretate de I. Paulovics ca fiind o scenă idilică cu Amor-Genius³⁵. Tot ca o personificare a noțiunilor abstracte - "Genius al anotimpurilor", au fost identificate de către A.D. Rider și scenele de pe piesa găsită la Millingen³⁶, ca și cele de pe vasul de la Köln³⁷, iar noi acordăm aceeași interpretare și figurilor de pe cel de al doilea vas descoperit în Panonia³⁸.

*Putti*³⁹ de pe vasul-situlă de la Tongeren și cei de pe vasul în formă de casoletă din Borsu (Boit-et-Borsu, Liège, art Huy)⁴⁰, care poartă în mâini ciorchini cu struguri și dansează într-un decor încărcat cu struguri, printre copaci și coșuri cu fructe, au fost considerați deasemenea ca reprezentări ale anotimpului bogat (*putti*

culegători de struguri)⁴¹. Aceeași interpretare de *putti* - simbol al noțiunilor abstracte, a fost dată și figurilor de pe vasul de la Kösching⁴².

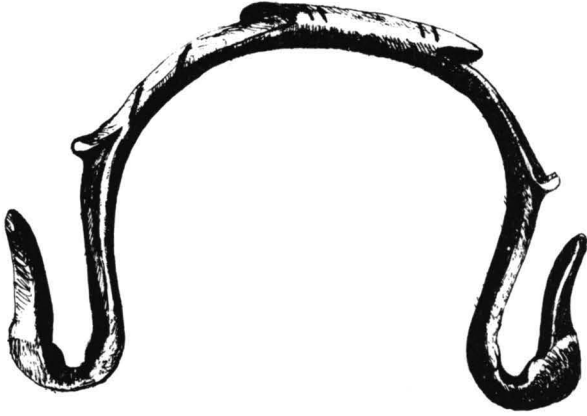
4.2. Tot în reprezentările cu Eros se încadrează și subiectul compoziției de pe primul vas descoperit la Noviodunum, Eros fiind zeul protector al pescarilor, el însuși pescar⁴³. Scenele ce reprezintă pescuitul cu undița și cu instrumentul confecționat din plasă (năvod, setcă, avă etc.) sunt reprezentări ale acestei munci de oriunde și în orice anotimp. De aceea nu le putem atribui ca simboluri ale unor astfel de noțiuni abstracte, iar cea de a patra figurină, interpretată de noi ca fiind un pescuitor de bureți, ne trimite a localiza pe artizanul creator într-o zonă unde această formă de activitate intră în specificul cotidian, adică undeva pe coastele mediteraneene.

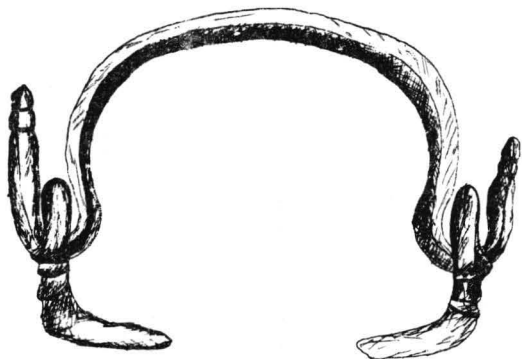
4.3. Bobocii de lotus care în spațiul compozițional încadrează cele patru figurine antropomorfe, constituie însă un argument susținător al ideii că vasul provine dintr-unul din centrele est-mediteraneene. O întrebare firească se pune asupra lor: dacă în acest ansamblu compozițional prezența bobocilor de lotus ne apare împreună cu celelalte elemente ca simple decorații, reprezentări specifice unui cadru geografic, sau mai degrabă avem de-a face cu simboluri dintr-un anume epos mitic. Totul pledează pentru îmbrățișarea ultimei idei, căci oricât de îndepărtat s-ar pierde în timp mitul "Originei", în care Lotusul era floarea răsărită din Apele primordiale ca să poarte la suprafața lor pe zeul Soare-copil, sau poate acel primordial boboc din lacul Hermopolis din care avea să se nască "copilul sacro-sanct, moștenitorul perfect zămislit de Odgoadă"⁴⁴, pentru artizanul care a creat vasul descoperit de noi la Noviodunum, floarea de lotus simboliza cu siguranță, cel puțin planta care a germinat din sămânța divină.

4.4. Motivul șarpelui este o altă reprezentare plastică ce s-a introdus în elementele compoziționale ale vasului nostru. Imaginea ne este realizată printr-un coș din împletitură, deus ca ofrandă pe un altar din care se înalță doi șerpi. Corpurile lor, cu cozile împerecheate jos la gura coșului, se ridică, se desprind și pornesc prin mișcări ondulatorii în direcții opuse, imprimând cu claritate o imagine-simbol. Același motiv îl găsim redat, fie izolat într-o poziție firească atârnat cu capul în jos și coada prinsă de creanga unui copac - pe vasul din Panonia⁴⁵, fie în imagini alegorice, stilizând crengile coroanei copacilor - pe vasele din Hautot l'Auvray, Tongeren și Emona⁴⁶, sau chiar în formă de copac ca în cadrul situlei din Musée des Beaux-Arts din Lyon⁴⁷.

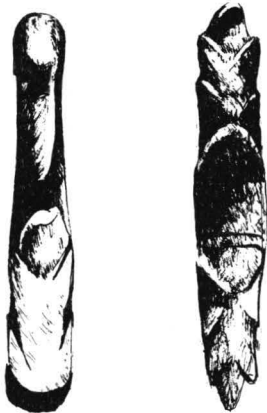
Și de această dată ne punem întrebarea, dacă redarea acestui motiv este o simplă replică după un decor alexandrin care, așa cum s-a spus, a circulat prin tot imperiul⁴⁸, sau avem de a face - după cum credem, cu un simbol al unor idei mitice. Șarpele ne este cunoscut în doctrina divină a mai multor popoare antice ca una din figurile antagonice⁴⁹, ca simbol al vieții și procreerii, ori, în antipod - ca întruchipare demonică a răului și vrăjitoriei. Reprezentarea lor în coșul de împletituri deus pe altar - cum figurează scena de pe vasul nostru, simbolizează elementul vieții, al virtualității Focului, al nemuririi⁵⁰, sau contrariul, deus pe altarul

Fig. 2.

inv. 752 sc. 1:1 0 1 2 3 cm

inv. 0000 sc. 1:1 0 1 2 3 cm

sacrificiului pentru moartea întruchipării vrăjilor. Această ultimă interpretare pe care am dat-o celor două scene cu șerpii se corelează în simetria compozițională a decorului prin alternarea lor cu reprezentarea edificiului unui templu.

4.5. Edificiul reprezentat este un templu de tip megaron în formă dreptunghiulară, cu intrarea pe una din laturile mici și acoperiș în două pante. Pereții templului, construiți din blocuri de piatră fasonată, se înalță de pe un soclu masiv ce dă imaginea existenței unei terase continui.

4.6. Tema pescuitului sau a altor ocupații cotidiene, corelate cu ideile mitice, homerice sau vergiliene, se întâlnește pe mai multe genuri de obiecte, în special pe cele ceramice. Pescuitul este tema preferată a multor mozaicuri romane descoperite în centrele de pe coasta Africii de nord, unde fauna acvatică abundă prin reprezentarea de variate specii. Această temă și-a păstrat actualitatea până în epocile târzii, când constatăm că a fost preluată și de creștinism. Compoziția de pe vasul nostru își găsește un apropiat termen de comparație în sec. IV d.Ch. pe o cupă de sticlă descoperită în termele lui Antonius din Cartagina⁵¹ (Fig. 5). Această compoziție vitralică abundă în elemente ce alcătuiesc o serie de reprezentări pe care le-am descris mai sus ca: pescarul cu undița sprijinit pe o stâncă, pescarul cu plasa, o faună piscicolă foarte bogat reprezentată în mediu acvatic și pești prinși pe mal - ilustrând desigur "tainele înmulțirii pâinii și peștilor". Textul însoțitor: "APOSTOLI PETRUS ET IOHANNES" evocă misiunile apostolice, iar casa ce figurează în partea superioară a scenei și pe care o găsim și pe mozaicul funerar descoperit la Tabarka, a fost interpretată ca simbol al "Bisericii-Mamă" sau sanctuarul oferit de împăratul Constantin învierii lui Cristos⁵², dar care, după cum vedem, nu este nici ea un element nou în compoziția cu subiect creștin, ci tot o preluare a elementelor și formelor spirituale mai vechi.

Fig. 5. Scena de pe vasul de sticlă descoperit în termele lui Antonius din Cartagina (Apud - M. Yacoub, *op. cit.*, fig. 50).

5.1. Subiectul scenelor figurative de pe cel de al doilea vas se încadrează în limitele oferite de mitul lui Phaëton, redându-ne doar partea finală "Căderea lui în Eridan" însoțit de surorile sale într-un moment al procesului de metamorfozare a lor în ploi. Altorelieful de pe vasul nostru se adaugă în mod fericit la iconografia lui Phaëton, care este destul de săracă.

Prin intermediul operei lui Pausanias⁵³ ni s-a transmis informația că o reprezentare a preacuzătorului tânăr era pe propileele din Corint și tot acest mare centru grecesc l-a personificat pe emisiunile sale monetare, unde figurează împreună cu Helios într-o cvadrigă⁵⁴. Se înțelege de la sine că venerația corintienilor pentru Phaëton - simbol al credinței despre moarte și viața subpământeană, a călătoriei sufletului spre împărăția lui Hades⁵⁵, a fost adoptată ușor și de lumea italică⁵⁶, unde îl găsim reprezentat pe mai multe sarcofage din sec. II - III d.Ch.⁵⁷. Scenele de pe frumoasele monumente funerare romane se rezumă la cele două

momente ale mitului: rugămintea lui Phaëton către Apollo pentru a-i da carul Soarelui și unde ne apare însoțit de obicei de Horae, sau de acela care ilustrează căderea lui în Eridan. O reprezentare pe o gemă⁵⁸, o scenă realizată pe o friză descoperită la Bolsena și alta într-o frescă din palatul Farnesina din Roma⁵⁹ încheie scurta listă iconografică a reprezentărilor lui Phaëton.

6.1. Problema provenienței vasului-situlă decorat cu figuri în relief a fost abordată aproape în toată literatura de referință. Inexistența unor astfel de vase în centrele antice din Italia, numărul mic al descoperirilor de acest gen pentru un studiu comparativ, precum și parțialitatea cercetărilor tehnice, toate au favorizat susținerea unor ipoteze contradictorii asupra originii lor⁶⁰.

Față de tezele emise în acest sens, este dificil să acceptăm ideea că la această dată - sec. I și începutul sec. II p.Ch. - provinciile periferice ale imperiului și mai ales cele lipsite de tradiție în tehnica prelucrării bronzului pe toată epoca fierului, așa cum erau Galia, Panonia și toată Tracia septentrională, să fi ajuns așa de repede la stadiul de creatoare și producătoare de asemenea lucrări care se înscriu în arta oficială romană.

6.2. Prin elementele sale decorative de inspirație mitică greco-egipteană care a dat temei compoziționale o atmosferă exotice, prin bogăția de simboluri care este caracteristică exteriorizării spirituale a artizanului obișnuit, primul vas se încadrează în grupul pieselor de bronz de tip alexandrin. La cel de al doilea vas, tematica subiectului ornamental, grija manifestată în execuția detaliilor și redarea expresivității și mai ales gradarea elementelor compoziționale care merge de la gândire la emoție, toate ne trimit spre trăsăturile elevate ce caracterizează arta elenistică și ne dă certitudinea că este produsul unui creator dintr-unul din marile centre grecești, eventual Corintul. Mai putem adăuga că în evoluția artei oficiale romane, asemenea trăsături înscriu piesa noastră în grupul valorilor artistice din etapa elenofilă. De altfel și moneda descoperită în același mormânt este o emisiune de la Hadrianus (117 - 138), încadrându-l în aceeași etapă cronologică cu cel de la Emona, Kösching, Bakar și Tongeren⁶¹, prin care se asociază ca manieră de lucru, stil și, la ultimele, prin asemănarea toartelor. După aceleași criterii tehnologice, susținute și de dovada numismatică descoperită în același context - o monedă de la Antoninus Pius (138 - 161), primul vas se încadrează în cronologia evoluției artei romane într-o etapă imediat post celei elenofile.

6.3. Examenul metalografic care ne-a arătat că la realizarea vaselor de la Noviodunum s-a folosit același procedeu tehnic și le-a încadrat sub acest aspect în aceeași "grupă de tip greco-romană", a creat ipoteza asupra provenienței lor dintr-unul din centrele din sudul peninsulei italiice. Ipoteza este susținută și de cunoașterea generală că centrele meșteșugărești din sudul Italiei, aveau o veche tradiție în relațiile lor cu cetatea Corinth și marile orașe est-mediteraneene. Aceste centre meșteșugărești din sudul Italiei, care în secolele I și II d.Cr. ajunseseră să fie mari producătoare de asemenea piese de artă, urmăreau, totodată, să impună modelele lor ca notă a artei

romane oficiale. De aici porneau spre cele mai îndepărtate provincii ale Imperiului obiecte din bronz caracteristice tradiției stilului elenistic, precum și cele de tip alexandrin cu figuri de negroizi, satiri, figuri grotești de bătrâni și alte piese ce ilustreau arta romană imperială⁶².

6.4. Prezența acestor bronzuri figurale alături de alte numeroase și felurite piese de import este urmarea firească a cerințelor noii componente etnice și a noilor forme morale pe care le-a cunoscut Noviodunum-ul după instaurarea puterii romane. Ca centru strategic - stațiune a flotei romane dunărene - *classis "Flavia Moesica"*, sediu de legiune și unul din principalele vaduri de trecere spre regiunile nord-pontice, comerțul Noviodunum-ului cu vechile centre vest-pontice și est-mediteraneene cunoaște o intensificare și, în același timp, o extindere în amonte, pe linia *limes*-ului dunărean⁶³. Ritul și ritualul întâlnit în necropola orașului⁶⁴ sunt dovezi ale componenței etnice și a formelor morale în perioada imediat de după venirea romanilor. Formele și aspectele indică faptul că noii veniți ar putea fi de origine sud-balcanică și chiar anatoliană.

SEAUX ROMAINS DE BRONZE TROUVÉS À NOVIODUNUM

Gavrilă Simion

Le présent exposé a pour objet deux seaux de bronze décorés de figures en haut-relief que l'on a récupérés à la suite des fouilles archéologiques de la nécropole tumulaire d'époque romaine de Noviodunum, important centre économique et port d'atache de la *Classis Flavia Moesica* dans le voisinage immédiat du principal gué du Delta danubien¹. Toute une rangée de buttes explorées par les fouilles se rattachent aux tumuli que flanquent la grande route de Noviodunum dont le tracé se dirige vers le sud à travers le centre de la province de Dobroudja.

A l'heure actuelle au Musée de Tulcea (no. d'inv. 752), l'une de ces deux pièces (Fig. 1 et Fig. 2/a) a été trouvée, de même qu'un strigile, dans une tombe à incinération *in situ* représentant, à notre avis, la sépulture principale d'un tumulus isolé. Celui-ci se dresse à environ trois kilomètres au sud de la cité de Noviodunum². Peut-être s'agissait-il en l'occurrence du "cimetière" desservant quelque *villa rustica*.

Nous avons affaire, sous le rapport technique et typologique, d'un récipient sphéroïdal de type situle parfaitement conservé: son seul défaut réside dans le trou de son registre inférieur. Le tour ayant sans doute mordu par trop l'épaisseur de la parois, celle-ci a dû finir par céder sous la pression de la terre endommageant la silhouette du vase. Celui-ci est doté d'une anse ovoïde, les extrémités retroussées en U, qui s'accorde à sa taille: hauteur extérieure = 3,7 cm, large de 7,4 cm, les ouvertures intérieures corrélées au diamètre maximum des extrémités (H = 3,2; largeur intérieure = 6,4; distance entre les deux bouts = 9,6 cm). C'est une anse mobile, dont les bouts passent à travers deux boucles larges de 0,7 cm pour faire corps commun avec une baguette (longue de 6 cm, pour 0,8 - 0,6 de large), légèrement incurvée et s'ajustant parfaitement au canal du col. Ces supports de l'anse, actuellement détachés, devaient être soudés d'une façon ou d'autre au col du seau, mais il n'y a aucune trace de nos jours quant à la manière dont ils étaient maintenus en place. Quant à l'anse proprement-dite, c'est une simple baguette à la cassure carrée aux extrémités et rhomboïdale au milieu et avec deux incisions circulaires comme seul ornement des extrémités.

Cette pièce mesure 8,5 cm de haut (8,4 cm dans la zone de son affaissement) pour un diamètre maximum de 12,5 cm, ornements en haut-relief y compris. Sa lèvre arrondie (large de 6 mm

et épaisse de 3 mm) se profile nettement, soulignée par un sillon cannelé large de 6 mm. L'embouchure est large de 3,6 cm. Le finissage de ce récipient a été réalisé au tour qui, opérant sur une largeur de 1,6 cm à l'épaule a formé le col. Le diamètre de la panse sphéroïdale est de 6,2 cm. Celle-ci repose sur un fond bagué exécuté lui aussi tour et qui, haut de 1,5 cm, s'évase suivant une ligne légèrement arquée pour former le pied dont le diamètre est de 6,8 cm. A l'intérieur, plusieurs striures concentriques autour d'un bouton central marquent le disque du fond, témoignant justement du finissage au tour comme opération technologique de la ciselure.

La décoration extérieure de cette pièce comporte quatre scènes allégoriques, nettement individualisées et disposées par couples alternatifs (Fig. 1). Leur sujet s'inspire du travail et de la vie des pêcheurs, illustrés par des enfants représentés en haut-relief. La qualité artistique de l'exécution se laisse saisir non seulement dans les formes et volumes de silhouettes respectives, mais aussi dans les expressions traduisant les états d'âme des personnages respectifs, l'effort et la décontraction sont également saisissables. Deux des quatre scènes allégoriques sont à peu près similaires, avec pour sujet la pêche à la ligne. Leur personnage central, debout et décontracté, présente un léger déhanchement à gauche, afin de s'appuyer à un pilier ou à un rocher, le poids de son corps portant sur le pied gauche, en parfait équilibre et dans une attitude tout-à-fait abandonnée. Le bras gauche, dont, à l'épaule, on distingue les plis de la toge, passe à travers l'anse d'une petite corbeille pour prendre lui aussi appui sur le pilier ou le rocher susmentionné, alors que la main droite, tendue à bout de bras par-dessus une murette ou quelque autre barrière opposée aux vagues, tient la ligne au bout de laquelle est suspendu le poisson à peine retiré de l'eau. Une troisième scène représente un personnage qui retire de l'eau un filet rempli de poissons; le réalisme des détails (sa toge, le filet, etc.) écarte le moindre doute quant à l'interprétation de cette scène. Enfin, la même exécution réaliste se retrouve dans la quatrième scène donnant l'aperçu d'un autre aspect de l'activité de ceux qui demandent à l'eau leurs moyens d'existence. Pour cette fois-ci, le personnage central est entièrement nu, mais ceint néanmoins d'une ceinture à travers laquelle sont passés deux couteaux, un sur chaque hanche. Il porte à deux mains un fardeau à peine sorti de l'onde et encore tout dégoulinant, dont l'aspect fait penser soit à une corbeille, soit à un sac natté, voire à une éponge même. Selon les apparences, il doit s'agir d'un pêcheur d'éponge, comme la nature de ses ustensiles le suggère.

Les vides de cette composition décorative sont comblés par divers éléments, des symboles évoquant le milieu naturel ou les caractéristiques de l'environnement des personnages ou leur vie spirituelle. Notons, entre autres, les petits amours flanqués, chacun, de deux boutons de lotus reproduits dans leur milieu aquatique, la tige submergée et la fleur flottant sur l'eau, ou encore les couples d'éléments de composition disposés symétriquement. Le premier de ces ensembles représente un paysage: un sentier qui, partant du bord de l'eau, escalade une colline jusqu'au plateau qui la couronne et où se dresse un édifice. Les courbes de la sente, le relief du modelage et les incisions pratiquées après coulage ont permis à l'artiste de suggérer l'escarpement de la colline, conférant un caractère de véridicité à l'habitation avec son porche, sa porte d'entrée et son toit à deux pentes. Et le réalisme de l'exécution va jusqu'à l'évocation de la maçonnerie au moyen des lignes conventionnelles qui en dessinent les briques. Un second couple d'éléments de composition reproduit l'image d'un autel sur lequel repose une corbeille nattée, de forme évasée, qui abrite deux serpents dont les corps ondulants sont dressés à la verticale.

Le deuxième seau faisant l'objet de notre attention fait lui aussi partie d'un mobilier funéraire, avec un bol d'argent, quelques boucles, des appliques, plusieurs autres petits objets d'argent et de bronze, une fibule figurative en or, une oenochoé et autres poteries à offrandes, un strigile de

bronze doré et une pièce de monnaie appartenant aux émissions d'Adrien (117 - 138). Le tout a été déterré dans une tombe à incinération *in situ*, tombe considérée comme la sépulture principale (M 1) d'un ensemble tumulaire³ du même groupe déjà mentionné, du voisinage de la route ramaine de Noviodunum. Son emplacement se trouve dans les environs de la cité, au lieu-dit "La movilele dese" et l'ensemble figure dans le compte-rendu respectif sous le sigle M XXIX.

Notre pièce (no inv. 8008, Musée d'Archéologie d'ICEM Tulcea) (Fig. 2/b et Fig. 3) est ornée de haut reliefs. Il s'agit toujours d'un seau, dont l'anse décrit un arc de cercle presque parfait ($h = 7,5$ cm pour un diamètre de 9 cm). Ses extrémités retroussées passent à travers des oreillettes spécialement prévues. A retenir comme caractéristique la forme de cette anse qui prend l'aspect d'une double tête de cygne avec son col ondulé. Là encore on ne saurait se prononcer sur la manière dont l'anse était fixée au seau, mais les deux trous qui percent l'épaule du récipient suggèrent la présence des rivets. De toute façon, sous le rapport morphologique la-dite pièce se range de même que la première dans la catégorie des situles sphéroïdales. Elle présente une ouverture large de 5,4 cm, avec une base baguée de 0,6 - 0,7 cm et nettement profilée vers l'extérieur. Dans ce cas aussi on a réalisé au tour l'exécution du col, qui se dessine sous la forme d'une boucle cannelée, dont l'ouverture mesure 1,5 cm et que deux stries concentriques départagent de l'épaule. La panse du récipient qui lui confère son aspect sphéroïdal, lui fournit aussi le champ nécessaire à la composition figurative. Cette panse mesure 6 cm de large. Une bordure réalisée au tour de la même manière que celle qui souligne la base du col se confond avec la parois circulaire de la base, mesurant 1,3 cm. Haut d'à peine 0,5 cm, le fond dispose d'un disque dont le diamètre est de presque 6 cm (5,9 cm). A l'intérieur, le disque du fond présente les mêmes traces de tournage faites de striures parallèles et concentriques, dont la distribution régulière réalise un véritable motif ornemental. Mais, tout comme dans le cas de l'exemplaire précédent, le tournage par trop prolongé a dû mordre profondément dans la parois, juste au-dessus du fond bagué, ce qui entraîna la rupture par la longue pression de la terre, le fond du vase se trouvant du coup enfoncé à l'intérieur de la pièce.

Là encore la composition figurative qui décore le vase comporte quatre scènes s'associant par couples alternatifs (Fig. 2/b et Fig. 3). Le dénouement tragique de la légende de Phaéton en constitue le thème central. En-haut, l'image d'un char renversé, le timon brisé par le choc violent qui fit voler en air son tronçon antérieur avec le collier. L'autre moitié du char git en-bas, minutieusement reproduit grâce aux stries et reliefs qui dessinent les cinq rayons de l'unique roue visible et le détail des ornements du coffre. Celui-ci retient le corps d'un jeune homme tombé à la renverse, dont la tête bouclée aux traits fins et le bras droit pendent dans l'immobilité totale de la mort. L'ensemble - char et homme - évoque la chute dans les eaux de l'Éridan, cependant que les chevaux fous qui ont cassé leur harnais flanquent les deux côtés de cette scène, dans une fuite éperdue. Les mêmes chevaux emballés, dans la scène faisant pendant à la première, encadrent cette fois-ci l'image en relief d'une jeune fille, dont la taille s'enveloppe d'un châle noué par-devant; les plis et le drapage de ce châle suggèrent l'écorce d'un tronc d'arbre d'autant plus que vers la base des ramifications sont reproduites comme des véritables racines. Le haut du corps et les traits du visage sont d'une grande perfection, mais à l'épaule, l'arrondi des bras fait peu à peu place à des ramilles dont les extrémités se chargent déjà de deux ou même plusieurs feuilles formant la couronne du l'arbre en devenir. Symétriquement par rapport à ces deux scènes et entre elles se dressent les silhouettes de deux jeunes femmes à l'image de celle que nous venons de décrire. C'est vers elles que semblent se diriger les deux paires de coursiers dans leur galop effréné.

Les personnages, jeune homme et jeunes femmes, sont exécutés avec soin, d'une main de maître. Il convient de souligner le souci du détail, ainsi que la maîtrise artistique attestés par les lignes de leurs corps, par les traits des visages et les coiffures. Dans le cas des personnages féminins celles-ci sont d'une grande simplicité: une raie médiane sépare les cheveux bouclés qui retombent sur les oreilles et sont noués en chignon sur la nuque. Au point de vue technique, notons, par ailleurs, que si les figures humaines sont presque toutes des bas-reliefs, à part leur tête nettement dégagée de la parois de bronze, les chevaux sont rendus en haut-relief (ce qui explique la perte partielle de leurs jambes). Le même souci du détail uni à la même force d'expression se retrouve chez ces bêtes. Les sept mèches de leurs crinières flottant au vent de la course, leurs queues ondulées, les oreilles pointues couchée en-arrière, le regard des yeux et l'ensemble des lignes rendent le mouvement rapide s'accordant à la position de la tête: tout concourt à suggérer la vitesse de l'affolement et confère à cette composition une haute tenue artistique. Plus encore que la première situle déjà décrite, ce deuxième exemplaire témoigne de qualités artistiques qui nous renvoient à l'art hellénistique.

Certaines conclusions sont à tirer de l'étude de ces deux récipients en ce qui concerne les traits qui les rapprochent et qui les caractérisent, à savoir:

0.1. L'un des traits de rapprochement serait leur destination identique, s'agissant de vases d'offrandes. Pourtant, on ne saurait généraliser, car bon nombre de trouvailles analogues ont été faites de façon fortuite ou à l'intérieur des habitations, comme c'est le cas de l'exemplaire d'Ermona (Yougoslavie)⁴ ou de celui de Gilău-Cluj⁵.

0.2. Les strigiles trouvés aux côtés des deux situles de Noviodunum, en plus de leur signification d'ordre rituel-funéraire, supposent aussi chez ceux qui les y ont déposés la pensée d'avoir assuré de la sorte au défunt un service complet (vase et strigile) pour l'utilisation des onguents. Du reste, Marie H.P. dev Boesterd⁶ ne se fait pas faute de désigner d'emblée les récipients de cette catégorie comme des *vases pour les onguents et les parfums décorés de reliefs*. Eloquent sous ce rapport se révèle par exemple le balsamaire du Musée d'Archéologie de Plovdiv (inv. no II/51 et 52): un négroïde tenant dans sa main droite un strigile et dans l'autre main une situle sphéroïdale dont le profil rappelle en tout point celui des deux pièces dont nous nous occupons ici.

0.3. Des certitudes quant à leur chronologie sont fournies par le contexte de leur mise au jour, indiquant comme *période de fabrication* et d'utilisation le *Ier siècle et sûrement aussi la première moitié du IIe siècle de n. è.*

1.1. L'examen métallographique effectué par le docteur S. Apostolescu et El. Popescu à l'Institut de Physique Nucléaire⁷ a précisé comme suit l'alliage des pièces en question:

	%				
	Cu	Sn	Pb	Zn	Ni
1) La vase orné de scènes de pêche - Eros	86,25	8,57	4,05	1,13	-
2) La vase décoré de "la chute de Phaéton"	86,30	9,42	3,55	0,73	-

Il s'en suit de ce tableau que le *taux des éléments composants de leur alliage range les dites pièces dans la catégorie des bronzes de type gréco-romain* selon la classification de M. Picon, J. Condamin et S. Boucher⁸. Le trait caractéristique d'un tel alliage réside dans la quantité modique du zinc (Zn), qui varie autour de 1 %, alors que l'étain (Sn) monte dans le cas de presque toutes les pièces analysées de 6 à 10 %, contrairement aux gaulois ou gallo-romains dont le pourcentage en étain ne dépasse jamais 6 %. Chez les exemplaires de cette dernière catégorie le plomb (Pb) dépasse le taux de 20 %, souvent même 30 %, en contraste avec nos exemplaires⁹.

1.2. La technologie mise en oeuvre pour la fabrication des deux situles de Noviodunum est celle de la fonte, complétée pour l'exécution des détails et le finissage par un travail au tour, de certaines surfaces et des striures dans la composition de certains éléments figuratifs.

2.1. Au point de vue morphologique, les deux pièces en question font partie des récipients de type situle d'aspect sphéroïdal, similaires jusqu'à l'identité à maintes autres trouvailles des provinces romaines sises à l'autre bout de l'Empire. Ceci implique une diffusion assez importante des pièces respectives sorties de quantité d'ateliers, bien que les exemplaires connus de nos jours soient en très petit nombre. Justement, en raison, en raison du petit nombre d'exemplaires disponibles il ne peut être question de procéder à une classification au point de vue de leur origine ou suivant les thèmes dont s'inspirent les scènes figuratives qui les décorent.

Notons toutefois que des pièces analogues, de profil sphéroïdal et dotées d'une anse attestant le même système de sa mise en place et les mêmes procédés techniques, pièces ornées de scènes figuratives, ont été trouvées en Illyrie¹⁰, Pannonie¹¹, Gaule¹², ainsi que dans les champs de fouilles archéologiques des provinces septentrionales de l'Empire¹³. Quant aux pièces ovoïdes également décorées de scènes figuratives, elles ont été mises au jour aussi bien dans le voisinage des bouches du Danube, dans une tombe de Capidava¹⁴, ou en Thrace méridionale, à Stara Zagora¹⁵, qu'en Gaule, à Sistéron et à Vichy¹⁶. Enfin, les exemplaires de forme tronconique, avec le tronçon supérieur évasé, sont attestés jusqu'à présent seulement dans les régions septentrionales, à Millingen¹⁷ et à Köln¹⁸. Mais, ni à propos des exemplaires trouvés dans ces dernières localités on ne saurait s'avancer à des certitudes. Il y a, cependant, cette trouvaille de Romula¹⁹, en Dacia Inférieure, d'un moulage en terre cuite d'après un vase de bronze avec une représentation figurative identique à celle du bronze de Millingen²⁰. La présence de cette pièce en Dacie témoigne de ce que le type de récipient respectif a circulé non seulement dans le nord de l'Empire, mais aussi dans ces régions orientales. On serait donc en droit d'induire la possibilité de sa diffusion également dans d'autres provinces romaines, bien que les fouilles archéologiques ne l'aient pas encore attesté.

3.1. La décoration des situles de Noviodunum a été réalisée suivant la technique du haut-relief, qui domine surtout dans le cas du deuxième exemplaire. Cette technique les rend remarquables parmi les pièces de ce genre, généralement ornées de bas-reliefs.

3.2. Malgré les données de l'analyse métallographique qui prouvent que les mêmes formules et procédés techniques ont servi au travail du bronze, une étude plus approfondie du finissage et de la patine, du modelage et de la ciselure des figures montre que les deux pièces de Noviodunum diffèrent entre elles.

Si dans le cas de la première pièce on constate la porosité des parois, ainsi qu'un modelage plus robuste et schématisé, avec les figures moins fouillées et dépourvues d'expressivité, le second s'impose par la qualité et la finesse de l'ornementation. Il en résulte l'hypothèse que les pièces respectives sont sorties d'ateliers différents, voire de centres artisanaux différents. L'étude sous ce rapport conduit à la certitude qu'en ce qui concerne le premier exemplaire, on peut l'inscrire dans la série des trouvailles de ce genre faites en Pannonie²¹, dans le nord à Kösching²² et à Nijmegen²³ et en Gaule aussi, à Hautot-l'Auvray²⁴ et en Auvergne²⁵, sans oublier celui du Musée des Beaux-Arts de Lyon, que S. Boucher rangent dans la catégorie des pièces hellénistiques de type alexandrin²⁶. Pour ce qui est du deuxième exemplaire de Noviodunum, dans la mesure où la qualité des reproductions l'a permis, on le placerait avec le récipient d'Emona et surtout avec ceux trouvés à Bakar (Yougoslavie)²⁷ et à Tongeren (Limbourg)²⁸, tous dotés d'anses identiques sous le rapport morphologique et de l'exécution avec le nôtre, c'est-à-dire accusant la forme d'une tête de cygne avec une pétale à la base du col.

4.1. Les artisans anonymes des récipients ornés de scènes figuratives reproduisent par l'intermédiaire de leurs *compositions tout un éventail de sujets à thèmes très variés*, qui vont de la représentation des scènes de vie quotidienne jusqu'à celle des notions abstraites - les symboles des saisons, par exemples. Malheureusement, une fois de plus le nombre réduit des pièces de cette sorte empêche pour le moment la moindre classification des sujets respectifs à partir des similitudes iconographiques, de la forme des situles respectives ou de tout autre critère.

L'iconographie des pièces déjà connues comporte, certes, des scènes pastorales, comme dans le cas des situles d'Hautot-l'Auvray et de Nijmegen ou de celle mise au jour en Pannonie²⁹. Mais on y trouve aussi les sujets de chasse, les images dures du combat de l'homme avec les bêtes sauvages, comme dans le cas du très beau vase d'Emona (Ljubljana) ou de celui, ordinaire, de Bakar (Zagreb)³⁰. Il y a aussi le thème d'Héraklès se mesurant avec Antée et d'autres athlètes encore constituant la décoration des pièces ovoïdes mises au jour en Gaule, à Vichy et à Sistéron³¹, ainsi que de l'exemplaire trouvé dans les Balkans, à Stara Zagora³². Enfin, le même thème des compétitions athlétiques ou palestiques se retrouve sur la situle du Palais des Beaux-Arts de Lyon³³. Mais les plus fréquentes sont sans doute les scènes mythologiques avec la représentation des divinités les plus généralement honorées, par exemple Eros, ou des personnages mythiques de moindre importance, tel Phaéon du récipient de Noviodunum.

Les reproductions d'Eros le montrent dans diverses hypostases: Eros-Genius comme dans les figures en haut-relief de la situle de Panticapée³⁴ ou celles du vase trouvé en Pannonie à Szonyben, que I. Paulovics interprète comme une scène idyllique avec Amor-Genius³⁵. Une personnification d'une idée abstraite - le Génie des saisons - seraient, selon A. D. Ridder, les scènes reproduites sur la pièce de Millingen³⁶ et celles ornant le vase de Köln³⁷. Nous-même nous donnons la même interprétation aux représentations du deuxième vase trouvé en Pannonie³⁸. Les putti³⁹ de la situle de Tongeren et de celle dont la forme est une cassolette, trouvée à Boit-et-Borsu (Liège, arr. Huy)⁴⁰, qui dansent les mains chargées de grappes de raisin dans un décor encombré de vigne, parmi les arbres et les corbeilles de fruits ont été interprétés également comme des représentations de la riche saison automnale (les putti-vendangeurs)⁴¹. Cette même interprétation de "putti" symbolisant des notions abstraites a été donnée aux figures qui ornent le récipient de Kösching⁴².

4.2. C'est dans cette même catégorie des représentations d'Eros que s'inscrit également la situle de Noviodunum à scènes de pêche, Eros, lui-même pêcheur, étant la divinité protectrice des pêcheurs⁴³. Les scènes de la pêche à la ligne ou avec tout autre instrument (filet, seine, drège, épervier, etc) évoquent cette activité n'importe où et à n'importe quelle saison de l'année. Aussi, ne saurait-on les interpréter comme des symboles de quelque notion abstraite. Quant à la quatrième scène, que nous avons interprétée comme reproduisant un pêcheur d'éponge, elle nous renvoie à une zone géographique où cette forme d'activité est quotidienne et donc caractéristique, autrement-dit elle évoque le littoral méditerranéen.

4.3. Les boutons de lotus de l'espace vide encadrant les quatre figurines anthropomorphes apportent un surcroît d'information quant à l'endroit d'origine de la pièce respective, à savoir qu'elle doit provenir de quelque atelier de l'un des centres situés en Méditerranée orientale. Toutefois, la présence des boutons de lotus dans l'ensemble de la composition pose une question, à savoir: seraient-ils reproduits en tant que simples motifs décoratifs ou s'agirait-il plutôt de symboles d'un épos mythique déterminé ? Or, tout plaide en faveur de cette seconde interprétation. En effet, quelque'éloigné dans le temps le mythe originaire où le Lotus est la fleur surgie des Eaux primordiales en vue de porter à leur surface le Dieu-Soleil enfant ou celui du bouton primordial de lotus du lac de

Hermopolis où devait éclore "l'enfant sacré, l'héritier conçu dans la perfection par Odgod"⁴⁴, l'artisan du récipient en question savait sans doute encore que la fleur de lotus symbolisait la sémence divine.

4.4. Le motif du serpent entrant dans la composition de cette pièce de Noviodunum a lui aussi un caractère symbolique. Il s'agit de cette scène représentant la corbeille d'offrande déposée sur l'autel, dans laquelle se dressent deux serpents, les queues emmêlées, les corps ondulant dans deux directions opposées - comme on le voit, sans l'ombre d'un doute, nous avons affaire à une image symbolique. On retrouve le motif du serpent, tantôt isolé, tantôt dans des scènes allégoriques. Par exemple, sur la situle annoncienne⁴⁵, il figure dans une attitude qui lui est habituelle: suspendu, tête en-bas, à une branche d'arbre, cependant que les exemplaires d'Hautot-l'Avray, Tongeren et Emona⁴⁶ s'ornent d'allégories où les arbres ont des branches en forme de serpents ou bien, comme c'est le cas du vase de Lyon⁴⁷ l'arbre tout entier est figuré par un serpent.

Là encore se pose la question s'il s'agit d'un simple motif calqué sur la décoration alexandrine qui à un moment donné s'était généralisée dans l'empire⁴⁸, ou si le motif est utilisé (comme nous le pensons, pour notre part) en tant que symbole mythique. En effet, chez nombre de peuples le serpent est une des images antagoniques⁴⁹, symbolisant tout à la fois la vie et sa perpétuation ou incarnant le mal et la magie noire. Dans le cas de sa représentation dans une corbeille nattée déposée sur un autel, il représente le symbole de la vie, la virtualité du Feu, l'immortalité⁵⁰ ou encore, comme offrande sacrificielle, la mort de la magie. Et c'est cette dernière interprétation que nous avons donnée aux deux scènes symétriques du décor alternant avec la représentation de l'édifice d'un temple.

4.5. En abordant maintenant l'étude de l'édifice qui couronne un sommet reproduit sur le premier vase de Noviodunum, notons l'artiste ciseleur a rendu la hauteur du monticule respectif en se servant des courbes dans le tracé de la route. Par le même procédé des saillies ménagées au moyen des incisions, il a réussi à nous donner la certitude que l'édifice en question était un temple, un mégaron rectangulaire, avec l'entrée sur l'un des petits côtés et toit à deux pentes, les murs bâtis de blocs de pierre façonnés. L'édifice se dresse sur un socle massif qui donne l'impression d'une terrasse continue. Dans l'ensemble de cette composition, la présence de cet édifice cultuel vient compléter les éléments d'un sujet mythologique à travers lequel l'artisan anonyme exprimait sa foi, ses aspirations et sa principale activité.

4.6. Le thème de la pêche ou autres activités quotidiennes en corrélation avec les mythes, les sujets homériques ou virgiliens, est assez fréquemment représenté sur les divers objets qui s'y prêtent et notamment sur des pièces céramiques. Sous le rapport artistique, la première place reviendrait comme de juste aux motifs créés dans la mosaïque ou la peinture, mais, malheureusement, les illustrations qui s'en sont conservées à cet égard sont par trop rares. Toutefois, on remarquera que la pêche constituait un thème de prédilection pour bon nombre des mosaïques romaines mises au jour dans les centres nord-africains et la faune aquatique y est représentée selon une gamme aussi riche que variée. Ce fut un sujet d'inspiration pour les artistes et artisans païens qui le léguèrent ensuite au christianisme. On retrouvera, par exemple, maintes similitudes iconographiques entre la situle de Noviodunum et la décoration d'une coupe en verre du IVe siècle de n.è. trouvée dans les thermes d'Antoine à Carthage⁵¹ (Fig. 5). Cette dernière pièce reproduit tout une série d'éléments de ceux que nous venons de décrire, à savoir: le pêcheur à la ligne adossé à un rocher, ainsi que le pêcheur au filet, une riche faune piscicole dans son milieu aquatique et le tableau de pêche illustré par les poissons rejetés à terre. Il s'agit sans doute d'images évoquant "le miracle de la multiplication des pains et du poisson". La légende dont ces scènes s'accompagnent: "APOSTOLI PETRUS ET IOHANNES"

époque des missions apostoliques, quant à l'édifice représenté en-haut de l'image - édifice qui figure aussi dans la mosaïque funéraire de Tabarka -, il a été interprété comme symbolisant l'"Eglise-Mère" ou le sanctuaire consacré par l'empereur Constantin à la Résurrection du Christ⁵². Comme on peut le constater, rien de neuf dans cette composition de caractère chrétien, qui se borne à faire sienne des éléments et des formes déjà utilisés par la culture matérielle et spirituelle antérieure.

5.1. Pour ce qui est des scènes figuratives du second exemplaire de Noviodunum, leur sujet s'inscrit dans le mythe de Phaéon, dont elles rappellent l'épisode final, celui de la chute dans les eaux de l'Eridan en présence de ses soeurs, saisies au moment de leur métamorphose en peupliers. Ce haut-relief vient enrichir l'iconographie du Phaéon, autrement plutôt pauvre.

A travers l'oeuvre de Pausanias⁵³, nous savons que les propilées de Corinthe reproduisaient l'image du par trop audacieux jeune homme. Son image figurait également sur les émissions monétaires de cette ville, en compagnie de Hélios dans un quadrigé⁵⁴. Cette vénération des Corinthiens pour Phaéon - symbole de leurs croyances sur la mort et la vie infernale, du voyage de l'âme dans le royaume de Hadès⁵⁵ - devait trouver comme de juste un large écho dans le monde italique⁵⁶, où l'image du héros figure sur plusieurs sarcophages des IIe siècles de n.è.⁵⁷. Les scènes des beaux monuments funéraires romains ont pour sujet l'un des deux épisodes importants de l'histoire: celui de la prière adressée par Phaéon à Apollo pour lui confier le char du soleil, et où il apparaît généralement en compagnie des Héliades et celui de sa chute. Une représentation sur une gemme⁵⁸, une autre sur une frise de Bolsena et celle d'une fresque du palais Farnesina de Rome⁵⁹ complètement pour le moment la brève liste iconographique des représentations de Phaéon.

6.1. L'origine de la situle décorée de figures en relief est une question débattue par presque toute la littérature spécialisée. C'est que l'absence de cette sorte de pièces des centres italiens antiques, le petit nombre d'exemplaires susceptibles de se prêter à une étude comparée, ainsi que l'insuffisance à l'heure actuelle des recherches d'ordre technique sont autant d'éléments propices à l'éclosion de maintes théories contradictoire quant à leur origine⁶⁰.

Notons à ce sujet, pour notre part, qu'il serait difficile d'admettre qu'à l'époque concernée - Ier siècle et commencement du IIe siècle de n. è. - les provinces périphériques de l'Empire, notamment celles qui, comme c'était le cas de la Gaule, de la Pannonie et de la Thrace septentrionale, manquaient d'une tradition ancienne pour le travail du bronze, ne s'y étant guère exercées durant toute l'époque du fer, avaient pu quand même progresser au point de créer des oeuvres dignes de figurer dans le répertoire de l'art romain officiel.

6.2. De par ses éléments décoratifs d'inspiration mythique gréco-égyptienne qui confèrent à l'ensemble de la composition un caractère exotique, ainsi que de par la richesse des symboles à travers lesquels s'expriment la personnalité de l'artisan respectif, la première pièce des deux situles de Noviodunum se rattache aux bronzes de type alexandrin. Quant au second exemplaire, le thème ornemental, la souci manifeste du détail et de l'expressivité, le développement des éléments de la composition de façon graduelle, allant de la simple pensée jusqu'à l'état émotionnel, tout renvoi à l'art hellénistique, suggérant un créateur de l'un des grands centres grecs, peut-être même Corinthe. Ajoutons aussi qu'en considérant l'évolution de l'art romain, cette pièce se rattache à l'étape hellénophile. Du reste, la pièce de monnaie trouvée dans la même tombe que la situle est une émission d'Adrien (117 - 138), ce qui date notre pièce de la même étape chronologique que les exemplaires d'Emona, Kösching, Bakar et Tongeren⁶¹. Du reste, elle présente des analogies techniques et stylistiques avec ces exemplaires et même des similitudes marquées avec la disposition de l'anse, dans le cas des derniers exemplaires précités.

Les mêmes critères technologiques, corroborés en plus par le témoignage numismatique de la monnaie d'Antonin le Pieux (138 - 161), interviennent en ce qui concerne la première situle de Noviodunum. De ce fait, elle s'inscrit sous le rapport chronologique dans l'étape de l'évolution parcourue par l'art romain qui a fait directement suite à la période philohellénique.

6.3. Pour ce qui est de l'origine des deux pièces en question, les résultats de l'analyse métallographique à laquelle on les a soumises montrent qu'elles se rattachent au même "groupe de type gréco-romain", ce qui plaide en faveur de leur provenance de l'un des centres d'Italie méridionale. L'hypothèse est vraisemblable compte tenu de ce qu'aux Ier et IIe siècles de n. è. les centres de sud de l'Italie étaient les principaux producteurs des objets de ce genre. De là partaient vers les coins les plus éloignées de l'Empire toutes sortes de bronzes de type alexandrins, que décoraient des images de négroïdes, de satyres, de vieux bonhommes grotesques et autres, illustrées par l'art romain d'époque impériale⁶².

6.4. La présence à Noviodunum de ces bronzes associés à tout une gamme aussi riche que variées d'objets d'importation est l'une des conséquences naturelles de l'état des choses caractérisant l'époque. C'est qu'une fois installé le pouvoir romain, la composition ethnique et spirituelle de la cité s'est renouvelée, ainsi que les exigences du marché. La chose s'explique par l'essor de la ville. A ce moment-là, l'ancienne Noviodunum était devenue un important point stratégique de part la proximité du principale hué des Bouches du Danube ouvrant la voie vers les contrées nord-pontiques. Un légion y était cantonnée et la flotte fluviale, la *Classis Flavia Moesica* y stationnait également, de sorte que la ville et son port constituaient un grand centre militaire. Par ailleurs, le commerce avec les centres ouest-pontiques et est-méditerranéens devait y prendre un développement intensif, englobant peu à peu le *limes* danubien en amont du fleuve⁶³. La composition ethnique, ainsi que les manifestations d'ordre spirituel des nouveaux habitants de la ville pendant la période immédiatement ultérieure à l'arrivée des Romains se laissent saisir à travers les rite et rituel funéraires illustrés par la nécropole de la cité⁶⁴. Divers indices semblent suggérer en ce qui concerne ces nouveaux-venus une origine sud-balkanique, voire anatolienne.

Notes

1. Em. Condurachi, *Classis Flavia Moesica au Ier siècle de n.è.*, Actes du IXe congrès des frontières romaines, Bucarest 1974, pp. 83 - 88; études plus récentes relatives à la zone archéologique et à la vie économique de Noviodunum: Al. Suceveanu, *Viaja economică în Dobrogea romană sec. I - III e.n.*, Bucarest, 1977, passim; Al. Ștefan, *Noviodunum - studiu de fotointerpretare archeologică*, BMI, CLII, 1, 1973, pp. 3 - 14; I. Barnea, Al. Barnea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Peuce IX, 1984, pp. 97 - 105 avec la bibliographie respective; G. Simion, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, Peuce, IX, 1984, pp. 75 - 96 avec la bibliographie mentionnée par les notes 1 - 2.
2. G. Simion, *Descoperiri noi pe teritoriul Noviodunensis*, Peuce, VI, 1977, pp. 123 - 136 et pl. IX.
3. G. Simion, *op. cit.*, Peuce, IX, 1984, pp. 78, 83, 90, 93 et 495, pl. XI/2.
4. L. Plesnicar-Gec, *Bronsata posada iz Emone s figuralnim prizorom*, Ljubljana, 1982, pp. 7, 15.
5. Dan Isac, Communication à la Session scientifique du Musée d'Histoire de la Transylvanie, Cluj-Napoca, mai 1980.
6. *The Bronze Vessels in the Rijksmuseum G. M. Kam ot Nijmegen*, Nijmegen 1956, p. 88.
7. Nous avons le plaisir de formuler ici notre gratitude vis-à-vis des spécialistes dr. S. Apostolescu et Elene Popescu, nous leur sommes très reconnaissants pour l'aide et l'intérêt accordés à l'études des pièces archéologiques respectives.

8. M. Picon, J. Condamin, St. Boucher *Recherches techniques sur les bronzes de Gaule Romaine*, I. Gallia, XXIV, 1966, pp. 189 - 215 avec un regard spécial pour le chapitre V de cette étude et son appendice, ainsi que, et surtout, pour la seconde partie de cette étude: Gallia, XXV, 1967, 1, pp. 153 - 160.
9. *Ibidem*, Gallia XXV, 1967, pp.1, 153 et sq. Voir aussi le schéma graphique p. 157 et les tableaux p. 159 et sq.
10. L. Plesnicar-Gec, *op. cit.*, p. 13, fig. 1 - 4; I. Paulovics, *Brigetiói Kisbronzok magángyűjteményekbül*, Arch. Ert., III, 3, 1942, pp. 228 - 234, pl. XXXIV, fig. 4 et 5 pour la pièce de Bakar (Zagreb-Yougoslavie).
11. I. Paulovics, *op. cit.*, pl. XXXIII, fig. 1 - 3.
12. E. Esperandieu, H. Rolland, *Bronzes antiques de la Seine-Maritime*, XIIIe S. Gallia, 1959, pp. 69 - 70 et pl. XLII - XLIII; S. Tassinari, *La vaisselle de bronze ramaine et provinciale au Musée des antiquités Nationales*, XXIXe S. Gallia, 1975, 75, pl. XXXIX, fig. 204/a - d; St. Boucher, *Bronzes grecs, hellénistiques et étrusques... des Musées de Lyon*, Lyon, 1970, pp. 64, 65 avec fig. 43.
13. Maria H.P. den Boesterd, *op. cit.*; cf. aussi n. 6 ci-dessus et pl. XVII/310 a - c (la pièce trouvée à Nijmegen); J. Reichart, *Römische Salbengefäße aus Bronze*, Germania, 33, 1955, pp. 244 sq., p. 26, fig. 1 - 4; G. Faider-Feytmans, *Les bronzes ramains de Belgique*, Mainz am Rhein, 1979, pp. 170 - 171 et pl. 129 - 130; p. 182 et pl. 152 - 153.
14. La pièce se trouve au Musée National d'histoire et d'archéologie de Constanța. Elle a été trouvée par Valerian Georgescu auquel l'auteur remercie une fois de plus pour la grande obligeance avec laquelle il lui a fourni tous les renseignements désirés.
15. *Ancient Bronzes - Catalog*, District Historica Museum Stara Zagora, 1984, fig. 69; D. Nikolov - contribution au VIIIe Colloque international des bronzes, Stara Zagora, mai 1984.
16. H. Rolland, *Bronzes antiques de Haute Provence*, XVIIIe S. Gallia, 1974, fig. 298.
17. Maria H.P. den Boesterd, *op. cit.*, p. 89, pl. XVII, fig. 311 a, b, c, d.
18. *Römer am Rhein. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museum Köln*, Köln, 1967, pp. 28, 545, pl. 87.
19. G. Popilian, Ch. Poenaru-Bordea, SCIV, 24, 1973, 2, 239 - 257
20. G. Petolescu, *Un tipar pentru vase cu figuri în relief de la Romula*, AMN, XVIII, Cluj-Napoca, 1981, 469 - 473, fig. 1 mais il renvoie de façon erronée à la pièce de Nijmegen, qui est de forme sphéroïdale.
21. I. Paulovics, *op. cit.*, pl. XXXIII 1 - 3 la pièce de Szönyben et pl. XXXIII 4.
22. J. Reichart, *op. cit.*, pl. 26/1 - 4.
23. Maria H. P. den Boesterd, *op. cit.*, pl. XVII/310.
24. E. Esperandieu, H. Rolland, *op. cit.*, pl. XLII - XLIII.
25. S. Tassinari, *op. cit.*, pl. XXXIX/204, a - d.
26. S. Boucher, *Bronzes grecs, hellénistiques et étrusques.....*, fig. 43; M. Picon, et collab, *op. cit.*, Gallia, 25, 1967, 1, p. 166, fig. 15.
27. *Op. cit.*, ci-dessus n. 10.
28. G. Faider-Feytmans, *op. cit.*, pl. 129 - 130. Pour la pièce de Bois-et-Borsu, Liège, artt. Huy, l'auteur ne la connaît qu'à travers le texte de cette même oeuvre citée, p. 182, mais elle semble présenter les mêmes qualités artistiques que celle de Tongeren.
29. Cf. les notes ci-dessus 21, 23 et 24.
30. Cf. ci-dessus, n. 10.
31. H. Rolland, *Bronzes antiques de Haute-Provence*, fig. 298.
32. *Ancient Bronzes Catalog...*, Stara Zagora (n 15 ci-dessus) fig. 69. C'est la seule pièce connue avec les figures disposées en deux registres.
33. S. Boucher, *op. cit.*, 64 - 65, fig. 43.
34. Chez L. Plesnicar-Gec, *op. cit.*, pp. 10, 18.
35. I. Paulovics, *op. cit.*, pp. 30 sq.
36. Chez Boesterd, Maria H.P. *op. cit.*, p. 89 et pl. XVII/311 a - d.
37. *Römer am Rhein. Ausstellung...* (n. 18 ci-dessus), pl. 87, p. 28, no 5450.
38. I. Paulovics, *op. cit.*, pl. XXXIII/4 et pl. XXXIV/1 - 2.
39. L. Plesnicar-Gec, *op. cit.*, p. 18. Il interprète les figures des pièces de Borsu et de Tongeren comme des Eros. Voir aussi C. Petolescu, *Reprezentări ale anotimpurilor în Dacia Romană*, AMP, V, 1981, p. 290 où il fait dater les premières représentations putti du IIe et surtout du IIIe siècle de n.è.
40. G. Faider-Feytmans, *op. cit.*, p. 182 en ce qui concerne la pièce de Bois et Borsu; 170 - 171 pour celle de Tongeren (Limbourg).

41. *Ibidem*, p. 182. Tout en gardant le nom que l'auteur de l'étude attribue à ces figures nous pencherons, pour notre part à les considérer comme des représentations d'Eros ou de quelque génie de l'automne.
42. J. Reichart, *op. cit.*, pp. 244 sq., fig. 26/3.
43. RE, IV, 1909, col. 497 - 516; col. 514: Eros protecteur des pêcheurs et pêcheur lui-même; col. 515 où il est dit que: "... L'art a attribué à Eros toutes les activités humaines possibles ... activités quotidiennes et toutes sortes de métiers".
44. S. Morenz, *La religion égyptienne*, Paris, 1959, pp. 229, 234 sq. Chez M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Bucarest, 1981, I, pp. 91 sq.
45. I. Paulovics, *op. cit.*, pl. XXXIV/1 - 2 scène 4.
46. Ch. Picard, *Propos et documents concernant la toreutique alexandrine*, - RA, 1961, 1, estime que cette image du serpent est une réplique locale d'un motif alexandrin.
47. St. Boucher, *Bronzes grecs, hellénistiques et étrusques...*, p. 65, fig. 43.
48. G. Faider-Feytmans, *op. cit.*, p. 171 n'est pas d'accord avec l'hypothèse de Ch. Picard.
49. M. Eliade, *o. cit.*, pp. 213 sq.
50. *Ibidem*, p. 214.
51. M. Yacoub, *Les verres romains du Musée de Sfar, de Sousse et du Bardo*, Bull. de l'Association Internationale pour l'histoire du verre, 6, 1971/1972, pp. 65 sq., fig. 50, 51; p. 67.
52. *Ibidem*, p. 68.
53. Pausanias, *Description de la Grèce*, Enciclopedia dell'arte antica-classica ed orientale, Roma, 1960, pp. 635 sq.; RE, 1938, XIX, col. 1508 - 1515 et notamment 1514 - 1515.
54. Enciclopedia dell'arte..., 636, pl. II/9
55. M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*², II. München, 1961, 544 - 545.
56. Dû aux colonies corinthiennes d'Italie méridionale et aux rapports de celles-ci avec leur ancienne métropole.
57. C. Robert, *Die antiken Sarkophagreliefs* III, 3, 1919, pp. 405 sq. fig. 332 - 350.
58. A. Furtwängler, *Gemmen*, I, t. 58, 2 et II, 263 apud: enciclopedia dell'arte antica..., 636.
59. Enciclopedia dell'arte antica... pp. 635 sq.
60. J. Reichart, *op. cit.*, p. 245 pense que la pièce de Kösching est un produit italien datée avec une monnaie de l'an 80 de n. è.; M.H.P. den Bosterd, *op. cit.*, pp. 88, 89 affirme que les pièces de Millingen et Nijmegen sont le produit d'ateliers romains provinciaux. Voir aussi M. Picon, J. Condamin, S. Boucher, *op. cit.*, p. 155, note 16 où se trouve citée Maria H. P. den Boesterd et les analyses spectrochimiques de 1966 effectuées sur les pièces du musée de Nijmegen, que cette dernière traite étant des produits étrangers au district rhénan, originaires plutôt des centres métal-lurgiques d'Europe centrale; M. Picon et collab., *op. cit.*, les ranges dans le groupe "de type alexandrin"; I. Paulovics, *op. cit.*, pp. 231 sq. pense que les pièces trouvées en Pannonie supposent l'existence d'un atelier locale à Aquincum ou Brigetia, mais leur origine est en Orient, en Syrie ou Egypte; L. Plesnicar-Gec, *op. cit.*, p. 18 associe la pièce d'Emona à celles trouvées en Gaule.
61. La pièce d'Emona a été datée du Ier siècle de n. è., avec la mention qu'elle est de tradition hellénistique. Mais l'auteur n'écarter pas, non plus, l'hypothèse de son appartenance chronologique à l'époque de la renaissance constantiniennne; L. Plesnicar-Gec, *op. cit.*, p. 19; la pièce de Kösching a été trouvée dans une tombe et datée par une monnaie de l'an 80 de n. è.; J. Reichart, *op. cit.*, p. 244; I. Paulovics, *op. cit.*, pp. 230 sq. date la pièce de Bakar du IIe siècle de n. è.; quant à celle de Tongeren, elle a été trouvée avec une monnaie de Faustina et datée vers l'an 140 de n. è., cf. G. Faider-Feytmans, *op. cit.*, pp. 170 - 171.
62. D. Mano-Zisi, *Problem of import and official art in roman time*, In *Antika bronz v Jugoslaviji*, Beograd, 1969, pp. 28 sq.
63. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, sec. I - III e.n.*, București, 1977, pp. 60, 133 - 135, 158.
64. G. Simion, *l.c.*, Peuce, IX, pass.

Fig. 1

Fig. 3

O REVOLTĂ ÎMPOTRIVA LUI CONSTANTIN CEL MARE ÎN PROVINCIA SCYTHIA

Alexandru Madgearu

Opera împăratului Constantin VII Porfirogenetul, cunoscută sub titlul de *De Administrando Imperio*, conține numeroase informații - unele cu valoare de unicat - referitoare la ținuturile Dunării de Jos. Una dintre ele se găsește acolo unde ne-am aștepta mai puțin, și anume în ultimul capitol (53), care este un fel de istorie a orașului Chersones. De fapt, așa cum consideră unii dintre comentatorii izvorului, este vorba de o scurtă cronică, întocmită special pentru informarea împăratului, de către un funcționar local. Rostul acestui "documentar" era prezentarea câtorva episoade din istoria relațiilor dintre acest oraș și Imperiul Bizantin. Mai precis, textul se ocupă de trei războaie purtate de Chersones împotriva Regatului Bosporan, între sfârșitul secolului al III-lea și mijlocul secolului al IV-lea, precum și de alt conflict, asupra căruia ne vom opri mai jos¹.

Primul război (relatat pe larg) este cel declanșat între Imperiul Roman și Regatul Bosporan, în vremea lui Diocletian, război la care a participat, ca aliat al romanilor, și orașul Chersones. Armata romană era comandată de *Κώνστας*, adică de Constantius Chlorus, în calitate de tribun (*De Adm. Imp.*, cap. 53. 2-123). Acest fragment de capitol se încheie cu menționarea proclamării lui Constantius ca împărat, la scurt timp (*μετ' ὀλίγον τιῶν χρόνων*) după consumarea conflictului cu Regatul Bosporan. O cercetare recentă, întemeiată pe mărturi epigrafice², datează conflictul în intervalul 286 - 293 și confirmă prezența militară romană la Chersones, în perioadă respectivă. Așadar, tradiția consemnată în cronică din secolul al X-lea se verifică³.

Imediat după ce menționează înălțarea lui Constantius Chlorus (*Κώνστας*) la demnitatea de împărat, cronică urmează astfel: "După moartea lui Constans a domnit în Roma fiul său Constantin. Când s-a dus el în Bizanț s-a produs o revoltă împotriva sa în Scithia. I s-au amintit cele spuse de tatăl său Constans despre bunăvoința și ajutorul de arme al celor din Chersones. El a trimis soli la cei din Chersones cu rugămintea de a trece prin țara sciților și de a lupta împotriva celor care i se împotriveau. Atunci a fost încoronat și domnea asupra chersoniților Diogenes, fiul lui Diogenes. Chersoniții au primit cu plăcere rugămintea și au pregătit în grabă arme de luptă și mașinile de aruncat, au pus stăpânire pe fluviul Istru, au trecut peste acest fluviu, s-au rânduie în luptă împotriva celor revoltați și i-au învins"⁴. Textul relatează, în continuare, primirea de către împărat, la Bizanț, a conducătorilor chersoniților (cap. 53, 124 - 161). După aceea, cronică vorbește de un nou război între Chersones și Regatul Bosporan (cap. 53, 162 - 178), petrecut cândva pe la mijlocul secolului al IV-lea.

În recenzia sa la ediția din 1949 a scrierii lui Constantin Porfirogenetul, P.Ș. Năsturel se oprea în treacăt asupra pasajului referitor la revolta din Scythia, considerând că, deși s-ar părea că ar fi vorba de Constantin cel Mare, evenimentele s-ar fi petrecut, în realitate, în timpul lui Constantin IV (668 - 685)⁵. Ipoteza a fost

preluată și dezvoltată de Ion Barnea, mai întâi într-un articol consacrat relațiilor dintre Dobrogea și Chersones⁶, iar apoi în monografia sa despre Dobrogea romano-bizantină⁷. De asemenea, cea mai recentă sinteză de istorie a Dobrogei romane preia acest punct de vedere⁸.

Primul argument invocat de Ion Barnea este acela că tatăl lui Constantin este numit *Κώνστας*, *vu Κωνσταντιος*. *Δεξι, αρ φι υορβα δε Εορστανσ II* (641-668). *Δαρ, αξεστ Κώνστας* este, categoric, una și aceeași persoană cu protagonistul primului război relatat de cronică. Acesta din urmă este, fără îndoială, Constantius Chlorus. Următorul argument este că nu sunt cunoscute legături între Chersones și Constantius Chlorus (spre deosebire de Constans II, ale cărui relații cu Chersonesul sunt menționate de Theophanes). Am văzut însă că relatarea despre războiul purtat de Constantius Chlorus alături de Chersones este confirmată epigrafic. Mai departe, Ion Barnea explică domnia la Roma a celor doi (*Κώνστας* și Constantin), amintind temporara mutare a împăratului Constans II în Occident (dar în Sicilia, nu la Roma!). Constantin IV a domnit însă doar la Constantinopol.

Considerăm că este mult mai firesc ca pasajul să fie înțeles astfel: după moartea lui Constantius Chlorus, Constantin (cel Mare) a devenit împărat la Roma, iar apoi s-a mutat la Bizanț. Suntem de părere că interpretarea propusă de P.Ș. Năsturel și I. Barnea nu este posibilă. **Atât textul, cât și contextul ne determină să atribuim evenimentele respective epocii lui Constantin cel Mare, așa cum nu se îndoia nimeni înaintea recenziei lui P. Ș. Năsturel.**

Motivul cel mai însemnat pentru care nu putem fi de acord cu P. Ș. Năsturel și I. Barnea este acela că, în timpul lui Constantin IV, Scythia Minor nici nu avea cum să se revolte împotriva împăratului, deoarece în a doua jumătate a secolului al VII-lea nu poate fi admisă o dominație bizantină decât pe Dunăre și, eventual, la Durostorum și în alte puncte strategice. Provincia nu mai exista ca atare, și **nu este de conceput prezența unei structuri administrative bizantine care, prin eventuale neajunsuri (fiscale, confesionale etc.) provocate locuitorilor, să fi determinat o revoltă.**

Fiind mai probabilă identificarea aceluși Constantin din cronică Chersonesului cu Constantin cel Mare, rămâne de văzut la ce evenimente se referă relatarea și care este datarea lor.

Din cronică reiese că în provincia Scythia s-a petrecut o revoltă, o rebeliune (*ἀντίστασις*) împotriva împăratului, într-un moment când acesta tocmai ajunsese la Bizanț. Constantin a rămas în continuare la Bizanț, căci tot acolo i-a primit pe solii chersoniților. De aceea, R. J. H. Jenkins aprecia că, dacă luăm textul *mot-à-mot*, *evenimentele nu se pot data înainte de 326, când Constantin s-a stabilit în orașul care va deveni noua capitală*⁹. Însă, împăratul s-a aflat la Bizanț și în perioada imediat următoare victoriei de la Chrysopolis împotriva lui Liciniu, din 18 septembrie 324. Întemeierea orașului și delimitarea perimetrului său s-au petrecut în noiembrie 324. Chiar din 324 au început emisiunile monetare locale, iar în cursul anului 325 s-a lucrat din plin la ridicarea noului oraș¹⁰. Dealtfel, tot T.J.H. Jenkins sugera că evenimentele ar putea avea o legătură cu războiul din 323 dintre Constantin cel Mare și căpetenia sarmată Rausimodus, purtat în apropierea Scythiei Minor. La rândul său, E. H. Minns vedea în evenimentele cu pricina o invazie a "sciților" (goților) la sudul

Dunării¹¹, deși textul nu vorbește decât de o revoltă, de un conflict intern. Singurul izvor care ar putea conține o aluzie la o asemenea rebeliune locală care ar fi fost prilejuită de o invazie este decretul din 28 aprilie 323, prin care erau condamnați localnicii care au dat ajutor năvălitorilor (*Cod. Theod.*, VII. 1. 1)¹². Invazia goților și sarmaților a fost respinsă cu succes de armata condusă personal de Constantin cel Mare. De aceea, momentul nu se potrivește cu situația amintită în cronica Chersonesului. Potrivit acesteia, revolta nu a fost reprimată de armata Imperiului, ci de trupele venite din Chersones. Este, într-adevăr, ciudată această chemare (κέρλευσις) în ajutor a Chersonesului, pentru a interveni într-o provincie a Imperiului. Desigur că patriotismul local a putut exagera mult faptele. Este mai probabil ca trupele respective să fi făcut parte, de fapt, din vexilațiile legiunilor I Italica și II Herculia, care erau dizlocate la Chersones începând de la sfârșitul secolului al III-lea¹³. Dar, chiar așa, este mai greu de înțeles de ce a apelat Constantin cel Mare la trupe din afara provinciei Scythia, care au avut de străbătut o distanță apreciabilă, pentru a putea ajunge în zona de conflict.

Dacă dăm crezare celor consemnate de Constantin Porfirogenetul, ar trebui să admitem că împăratul Constantin cel Mare nu dispunea de suficiente trupe în zonă. Or, o asemenea situație a existat și a fost înregistrată de un izvor contemporan cu evenimentele. Referindu-se la invazia goților din 323 (cea pe care am amintit-o mai sus), autorul anonim de la care au rămas așa-numitele *Excerpta Valesiana* (V. 21) spune că această invazie a fost posibilă fiindcă limes-ul a fost neglijat (*per neglectos limites eruperunt*). Informația din *Excerpta Valesiana* a fost pusă în legătură cu dizlocările masive de trupe, cauzate de desfășurarea conflictului dintre Constantin și Liciniu¹⁴. În conflict au fost angrenate forțe imense (165.000 de soldați de partea lui Liciniu și 130.000 de partea lui Constantin, la care se adăuga și flota celor două tabere)¹⁵.

Suntem de părere că o rebeliune împotriva lui Constantin cel Mare s-a putut produce în lunile care au urmat după bătălia de la Chrysopolis din 18 septembrie 324, atunci când frontiera dunăreană a rămas slab apărată. După ce a fost înfrânt, Liciniu a fost totuși cruțat, fixându-i-se domiciliu obligatoriu la Thessalonic. Se știe că el a încercat să recapete puterea cu ajutorul goților¹⁶.

Într-un izvor foarte târziu, din secolul al XII-lea - cronica lui Zonaras (XIII. 1) - se afirmă chiar că Liciniu s-ar fi refugiat în "Munții Serrilor", care, în conformitate cu un pasaj din Ammianus Marcellinus (XXVII. 5. 3), ar putea fi situați în zona Buzăului (sau, în orice caz, la nord de Dunăre)¹⁷. Recent s-a arătat însă că Zonaras a săvârșit o confuzie, prin preluarea eronată a unei informații dintr-un izvor din secolul al IV-lea; în realitate, este vorba de o localitate Serrai, de lângă Thessalonic¹⁸.

În orice caz, apelul la goți arată că el putea conta pe un sprijin în zona Dunării de Jos. Liciniu mai putea conta și pe simpatia țăranilor, care au fost favorizați de politica sa fiscală. Domnia lui Liciniu a rămas multă vreme în memoria colectivă ca un model de prosperitate¹⁹. Abrogarea, de către Constantin, a întregii legislații a lui Liciniu, la 16 decembrie 324 (*Cod. Theod.*, XV. 14. 1), a putut constitui scânteia care să aprindă o revoltă a partizanilor și simpatizanților lui Liciniu. În plus,

atitudinea pro-creștină a lui Constantin era și ea de natură a stârni ostilitatea ruralilor, care erau mai puțin dispuși să renunțe la tradițiile păgâne.

La revoltă au putut participa civili din provincie, dar și militari care îi rămăseseră fideli lui Liciniu. În acest ultim caz, ar fi pe deplin explicabil apelul lui Constantin la trupele din Chersones. O anumită stare de ostilitate față de Constantin a soldaților din provincia Scythia pare să transpară din textul cunoscutei inscripții votive de la Salsovia, datată în 322 - 323. Închinată Zeului Soare, ea nu-i amintește de cât pe Liciniu și pe fiul său, nu și pe Constantin²⁰.

În asemenea condiții putea izbucni o revoltă, bunăoară în primăvara anului 325. În Dobrogea este atestată o stare de nesiguranță în primăvara și vara anului 325 - dovadă fiind ascunderea marelui tezaur de la Măcin, încheiat cu monede emise la începutul anului 325²¹. Cauza îngropării tezaurului poate fi căutată fie într-un atac al goților, fie în unele tulburări interne.

Nu trebuie să ne mirăm că izvoarele contemporane nu au menționat revolta din provincia Scythia. Cele mai multe izvoare ajunse până la noi sunt favorabile lui Constantin cel Mare, iar cele ostile au putut omite evenimentul, fiindcă el s-a petrecut într-o zonă despre care, în general, s-au transmis foarte puține informații. Evenimentul era însă memorabil pentru istoria orașului Chersones, astfel că el s-a păstrat în tradiția locală.

Chersonesul avea chiar un interes particular în reprimarea revoltei anticonstantiniene. Inamicul principal al orașului, Regatul Bosporan, fusese condus între 308/309 și 322/323 de către regele sarmat Rhadamsadios²². Din Zosimos, II. 21 aflăm că regele sauromaților (sarmaților) Rausimodus a fost ucis în timpul ofensivei nord-dunărene a lui Constantin cel Mare, din 323²³. Se poate presupune că Rausimodus și Rhadamsadios sunt una și aceeași persoană. La vremea sa, Rausimodus a fost aliat cu goții, care, la rândul lor, l-au sprijinit pe Licinius. Atunci, în acest joc al alianțelor, Chersonesul avea - cum spunea cronică - "plăcerea" de a se răzbuna pe aliații dușmanilor săi.

Desigur că nu putem ajunge la o concluzie fermă, doar pe baza unui izvor atât de târziu, cum este opera lui Constantin VII Porfirogenetul. Totuși, ipoteza datării acelei revolte în epoca lui Constantin cel Mare are mai multe șanse de a fi adevărată, decât cea a plasării ei în vremea lui Constantin IV. Rebeliunea împotriva lui Constantin cel Mare a locuitorilor sau soldaților din provincia Scythia ar putea fi confirmată, eventual, prin descoperirea unei inscripții care să facă o aluzie oarecare la ea.

Note

1. Despre această cronică a Chersonesului, vezi Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, vol. II, *Commentary*, ed. by R. J. H. Jenkins, London, 1962, p. 205.

2. T. Sarnowski, *Das römische Heer im Norden des Schwarzen Meeres*, "Archeologia" (Varșovia), 38, 1988 (1989), p. 96 - 97; Idem, *Die Anfänge der spätrömischen Militärorganisation des unteren Donauraumes*, în Akten

- des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum, Wien, 1990, p. 858. Trupele de balistarii amintite în text sunt menționate într-o inscripție din vremea lui Zenon (488) - vezi la A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge (Mass.), 1936, p. 43 - 44.
3. Din păcate, nu am putut consulta studiul lui B. Nadel, *Literary Tradition and Epigraphical Evidence: C. Porphyrogenitus' Information on the Bosphoran Kingdom in the Time of Emperor Diocletian Reconsidered*, în "Dialogues d'Histoire Ancienne", 3, 1977, p. 87 și urm.
4. Constantine Porphyrogenitus, *op. cit.*, vol. I, ed. G. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, ed. a 2-a, *Dumbarton Oaks*, 1967, p. 264. Traducerea o preluăm după H. Mihăescu (FHDR II, p. 669). Preferăm însă să traducem cuvintele κατά την τῶν Σκυθῶν χώραν ἀστυλιῶν (de a merge) către țara scitilor". Traducerea lui R. J. H. Jenkins sună: "...that they should go to the country of the Scythians".
5. P. Ș. Năsturel, în "Dacia, N.S.", 1, 1957, p. 372.
6. I. Barnea, Cu privire la relațiile dintre Dobrogea și Chersones în secolele IV-X, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 162 - 163.
7. R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 389, 441.
8. A. Suceveanu, A. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 247.
9. R.J.H. Jenkins, în Constantine Porphyrogenitus, *op. cit.*, II, p. 207.
10. G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, 1984, p. 16 - 17, 32 - 33.
11. E.H. Minns, *Scythians and Greeks. A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, Cambridge, 1913, p. 526.
12. Vezi R. Vulpe, I. Barnea, *op. cit.*, p. 388; A. Suceveanu, A. Barnea, *op. cit.*, p. 160.
13. T. Sarnowski, *Das römische Heer...*, p. 96 - 97.
14. M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 73î A. Suceveanu, A. Barnea, *op. cit.*, p. 160. În același context pot fi amintite și destul de obscurele informații aduse de Ioannes Lydos (*De Magistratibus*, II. 10, III. 31, 33, 40, în FHDR II, p. 493, 495), referitoare la mutarea, la ordinele lui Constantin, a trupelor din Scythia și Moesia în Asia, "de teama unei tiranii". Totuși, M. Zahariade, *op. cit.*, p. 76 înclină să dateze acest fapt într-un moment mai târziu al domniei lui Constantin cel Mare.
15. I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 44.
16. O. Seeck, *Licinius*, în RE, XIII, col. 230î I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 106 - 107; H.; Wolfram, *History of the Goths*, Berkeley, 1988, p. 60.
17. Despre Montes Serrorum, vezi M. Cazacu, "Montes Serrorum" (*Anmianus Marcellinus, XXVII, 5, 3*). Zur Siedlungsgeschichte der Westgoten in Rumänien, "Dacia, N.S.", 16, 1972, p. 299 - 301 și H. Wolfram, *op. cit.*, p. 60.
18. Bleckmann, *Die Chronik der Johannes Zonaras und eine Pagane Quelle zur Geschichte Konstantins*, "Historia",

- 40, 1991, 3, p. 350, nota 32.
19. Vezi E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, I, 1, Paris, 1959, p. 96; I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 41.
20. E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV - XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 283 - 284 (nr. 271).
21. Ocheșeanu, *Tezaurul de nummii constantinieni de la Arrubium (1908). Contribuții la cunoașterea circulației monedatere în Scythia Minor între anii 318 - 324*, Peuce, 10, 1991, p. 417 - 455 (în special, p. 422).
22. E. H. Minns, *op. cit.*, p. 527, 609; V. F. Gajdukevic, *Das Bosphoranische Reich*, Berlin- Amsterdam, 1971, p. 574.
23. Despre Rausimodus, vezi: O. Seeck, *Rausimodus*, în RE, Zweite Reihe, I, col. 296; E. A. Thompson, *Constantine, Constantius II and the Lower Danube Frontier*, "Hermes", 84, 1956, 3, p. 378; F. Paschoud, în *Zosimos, Histoire Nouvelle*, I, Paris, 1971, p. 92 - 93, 213; A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire, I, A.D. 260-395*, Cambridge, 1971, p. 762; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 60.

UNE RÉVOLTE CONTRE CONSTANTIN LE GRAND DANS LA PROVINCE DE SCYTHIE

Résumé

La "chronique" de Chersonèse insérée par Constantin Porphyrogènetè dans *De Administrando Imperio*, 53 raconte la victoire d'un certain empereur Constantin sur une révolte produite dans la province de Scythie, avec la collaboration des troupes venues de Chersonèse. L'identification de l'empereur avec Constantin IV (soutenue par P. Ș. Năsturel et I. Barnea) est erronée. Tout au contraire, il s'agit de Constantin le Grand. Son père, Κώνστας, est mentionné non seulement dans le récit discuté ici, mais aussi dans la relation d'un conflit entre Chersonèse et le royaume de Bosphore (daté dans la période des années 286-293 et confirmé par des sources épigraphiques). Donc, Κώνστας est Constance Chlore. Les troupes de Chersonèse sont probablement les vexillations des légions I Italica et II Herculia.

L'appel aux troupes de Chersonèse peut être expliqué si on suppose que les forces de la province de Scythie auraient été insuffisantes pour la répression. Une telle situation est attestée par les *Excerpta Valesiana*. Une partie des troupes de Scythie ont été disloquées en vue de la guerre civile de 324.

On peut supposer que l'abrogation des lois favorables de Licinius, à 16 décembre 324 (et aussi l'attitude pro-chrétienne de Constantin) a provoqué des troubles parmi les soldats ou les paysans de la province, dans le mois suivants. L'enfouissement du trésor de Măcin dans le printemps de 325 signale un moment de troubles dans la province de la Scythie, provoqué par une invasion gothique ou par une révolte.

Les gens de Chersonèse avaient même un certain intérêt dans l'action contre les fidèles de Licinius, parce que leur ennemi, le roi sarmate Rhadamsadios (identique avec Rausimodus de Zosime, II. 21) a été allié avec les Goths, donc avec les amis de Licinius.

CERAMICA ROMANĂ TÂRZIE CU DECOR ȘTAMPILAT DESCOPERITĂ LA HALMYRIS

Florin Topoleanu

Cercetările arheologice sistematice începute în anul 1981¹ în apropierea com. Murighiol, jud. Tulcea, au dat la iveală importante și spectaculoase monumente de arhitectură militară și civilă, alături de o mare cantitate de vase ceramice, întregi sau fragmentare, monede, unelte, arme, obiecte de podoabă și de artă. Toate aceste descoperiri atestă o locuire neîntreruptă în așezarea de aici, din sec. IV a.Ch. până la începutul sec. VII d.Ch.².

O fericită coroborare a izvoarelor literare antice cu rezultatele săpăturilor arheologice, a permis identificarea atât a numelui antic al cetății, Halmyris³, cât și al așezării civile extramurane, "vicus classicorum", aceasta din urmă amintită pe mai multe inscripții latinești descoperite la poarte de nord⁴.

În cadrul materialului ceramic⁵, extrem de bogat și variat, un loc aparte îl ocupă ceramica romană târzie cu decor ștampilat⁶. Această categorie ceramică, găsită la Murighiol, în condiții stratigrafice sigure, cu numeroase analogii atât în Scythia Minor cât și în alte provincii, mai apropiate sau mai îndepărtate, ale Imperiului Roman, constituie un prețios instrument de datare, dar și de cunoaștere a vieții economice și religioase a sitului.

Ceramicii romane târzii cu decor ștampilat i s-au consacrat importante studii, de referință fiind cele ale lui F.O. Waagé⁷ și J.W. Hayes⁸, iar mai recent, cel al lui M. Mackensen⁹ și capitolele referitoare la ceramica târzie din Enciclopedia dell'arte antica¹⁰. În Dobrogea, această categorie ceramică este întâlnită în special în marile centre urbane de pe litoral, Histria¹¹ și Tomis¹², dar nu lipsește nici în alte așezări romane târzii¹³.

Lucrările de specialitate subliniază deosebirea dintre ceramica produsă și difuzată în partea occidentală a lumii romane¹⁴ de cea orientală¹⁵ și africană¹⁶, recunoscând acesteia din urmă rolul de model, cel puțin pentru cea microasiatică. Deși lotul de la Halmyris este relativ modest, această diferențiere este evidentă, confirmând astfel încă o dată apartenența Dobrogei la zona economică și spirituală orientală a imperiului, mai ales pentru perioada târzie¹⁷. Cele 15 modele diferite de decor ștampilat descoperite în cetatea de la Murighiol sunt aplicate pe bazele interioare ale unui număr de 35 de farfurii¹⁸, lucrute dintr-o pastă de bună calitate, cu nuanțe de roșu-cărămiziu. Majoritatea vaselor fiind găsite în stare fragmentară, în tipologia noastră am luat în considerare decorul păstrat, imprimat central sau repetat în bandă circulară, chiar dacă în acest ultim caz el conține ca element auxiliar. Cele patru tipuri de decor întâlnite pe ceramica romană târzie de la Halmyris sunt:

- Decor tip I: motive geometrice și vegetale. Acest tip cuprinde 15 farfurii, întregi și fragmentare, pe care au fost imprimate șase modele diferite de decor: ramuri de palmier, cercuri concentrice, muguri de lotus, volute și lanț.

- Decor tip II: motive zoomorfe. Este prezent la Halmyris pe nouă vase cu patru modele decorative: iepuri, lei, cerbi și păun.

- Decor tip III: motive antropomorfe. Acest tip de decor este prezent pe o singură piesă.

- Decor tip IV: motive creștine. Pe zece vase este imprimată crucea în cinci ipostaze: cruce grecească, cruce cu dublu contur, cu pandantive, monogramatică și crucea simplă.

C A T A L O G ¹⁹

Decor tip I: motive geometrice și vegetale

Ramură de palmier

1. Farfurie, fragment, profil întreg; inv. 40.415, S II, □ 77, -3,10 - 3,70 m, Ng; pl. I, (numărul de ordine în catalog corespunde cu nr. fig. din planșa indicată).

Dg: 34,5 cm; Db: 13 cm; I: 5,5 cm.

Pastă fină cu mica albă în compoziție, culoare bej, vopsea bej-cărămizie, subțire, inegal aplicată la exterior. Pereții vasului sunt perforați pentru reparare.

Motivul ramurei de palmier se repetă în bandă în jurul a două cercuri concentrice incizate; Decor realizat cu roțița pe buză și în jurul motivului central.

A n a l o g i i : Hayes 1972, pp. 408 - 410, fig. 92/4, sec. V - VII d.Ch.; Atlante I, p. 232, pl. CXVII/45, sec. V - VII d.Ch.; Mackensen 1992, pp. 192 - 194, fig. 46 - 47, 51 - 56, pp. 523 - 528, pl. 1 - 4, sec. IV - V d.Ch., pentru decor asemănător în ceramica africană.

B i b l i o g r a f i e : Opaïț 1991, p. 166, nr. 309, pl. 45; idem, *Aspecte ale vieții economice din Scythia Minor în sec. IV - VI e.n. Producția ceramicii și de import*, Iași, 1995 (teză de doctorat - lucrare în manuscris), p. 70, pl. 57/4 (= Opaïț 1995).

D a t a r e : prima jumătate a sec. V d.Ch.

2. Farfurie, fragment bază; inv. 29.714, S I, □ 78, -0,85 m, N₁₁; pl. I.

Pastă dură cu granule de calcar în compoziție, maronie-roșcată, angobă la culoare.

Motiv în bandă circulară, ramura de palmier alternând cu un cantharos.

A n a l o g i i : Waagé 1933, fig. 32; Hayes 1972, pp. 362 - 363, motiv 59, fig. 78/a - c, anii 440 - 580, și p. 270, tip 272 - 278, fig. 53, anii 480 - 600, pentru ceramica africană; Atlante I, p. 232, pl. CXVII/3 - 5, cca. 520 - 600; *Atelierele ceramice de la Pergam. Campaniile 1978 - 1986* (material inedit păstrat în depozitul Muzeului din Bergama, Turcia. Fotografii și desene încredințate spre studiu de Octavian Bounegru), C 29, C 39, C 42, sec. VI d.Ch. (= Pergam 1978 - 1986); Popescu 1965, p. 701, fig. 2/9, sec. III - V d.Ch.; Papuc 1973, pp. 167 - 168, fig. 11/8, anii 440 - 480.

B i b l i o g r a f i e : Opaïț 1991, p. 165, nr. 292, pl. 48.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Cercuri concentrice

3. Farfurie, fragment bază; inv. 38.665, pass. extramuros; pl. I.

Pastă cu pietricele și mica albă în compoziție, culoare cărămizie, vopsea maronie-roșcată, aplicată în strat gros.

Cercul imprimat în mijlocul bazei este înconjurat cu un decor în bandă realizat cu roțița.

A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 351, motiv 2, fig. 72/a, b, h, j, sec. V d.Ch.; Atlante I, p. 232, pl. CXIV/22 - 26, cca. 520 - 600.

B i b l i o g r a f i e : Opaiț 1991, p. 165, nr. 287, pl. 48.

D a t a r e : sec. V d.Ch.

4. Farfurie, fragment bază; inv. 43.792, □ X 20, -0,70 m, N₁₁, pl. I, fig. 4.

Pastă cu granule de calcar în compoziție, roșie-cărămizie, angobă la culoare.

Cercurile concentrice sunt separate de carouri incizate cu laturi duble.

A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 351, motiv 2, fig. 72/b, h, sec. V d.Ch.; Atlante I, p. 232, pl. CXIV/23 - 26, cca. 520 - 600; P. M. Kenrick, *Excavations at Sidi Khrebish Bengazi (Berenice)*, volume III. Part I: The Fine Pottery, Tripoli, 1985, p. 375, B 671, fig. 69, pl. XXIV, sec. IV - V d.Ch. (= Kenrick 1985); Papuc 1973, p. 156, fig. 1/2, 5, fig. 2/1 - 5, anii 360 - 450; pentru ceramica africană, vezi: Mackensen 1992, p. 526, tip 6, pl. 4/10, 11, p. 530, tip 16, pl. 5/28 - 32.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Mugure de lotus

5. Farfurie, fragment bază; inv. 37.144, S I, □ 18, -2,40 m, N₉ (groapă); pl. I.

Pastă cu granule de calcar și mica albă în compoziție, culoare cărămizie-roșcată, angobă maronie-roșcată.

Motivul se repetă în bandă, spre interiorul a două incizii circulare dispuse în jurul bazei.

A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 353, motiv 12, fig. 73/m, n, anii 440 - 490; Atlante I, p. 232, pl. CXV/13, cca. 520 - 600; Papuc 1973, p. 160, fig. 4/1 - 7, anii 440 - 490; Munteanu, Papuc 1976, p. 149, pl. 1/2, anii 440 - 490.

B i b l i o g r a f i e : Opaiț 1991, p. 165, nr. 287, pl. 48.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. V d.Ch.

6. Farfurie, fragment bază; inv. 43.791, □ X 20, -0,70 m, N₁₁, pl. I.

Pastă cu granule de calcar în compoziție, cărămizie-roșcată, angobă maronie-roșcată.

Motiv repetat în bandă circulară.

A n a l o g i i ș i d a t a r e : vezi inv. 37.144 (catalog nr. 5).

Volute

7. Farfurie, fragment bază; inv. 29.727, S I, □ 107, -1,20 m, N₉; pl. II.

Pastă cu pietricele și mica albă în compoziție, cărămizie-roșcată, angobă la culoare.

Motiv format din două volute alcătuind litera S, repetat între două benzi circulare realizate cu roțița.

A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 353, 355, motiv 19, fig. 73/2, anii 450 - 500; Atlante I, p. 232, pl. XV/26, cca. 520 - 600; Pergam 1978 - 1986, C 31 - 33; C 35, C 37, sec. VI; Popescu 1965, p. 706, fig. 7/2, sec. IV d.Ch. (?); Munteanu, Papuc 1976, p. 149, pl. 1/3, anii 440 - 490.

B i b l i o g r a f i e : Opaiț 1991, p. 165, nr. 293, pl. 48.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. V d.Ch.

8. Farfurie, fragment bază; inv. 38.669, S II, □ 71 - 75, -1,40 m, N₉, pl. II.
Pastă cu granule de calcar în compoziție, roz-cărămizie, angobă maron-roșcată, mată.
Motiv format din patru volute dispuse în jurul unui cerc incizat, motiv repetat în bandă circulară.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 357, motiv 33, fig. 74/i, anii 470 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXV/39, cca. 520 - 600; Pergam 1978 - 1986, C 23 - 25, sec. VI d.Ch.; Papuc 1973, p. 176, fig. 15/7 - 9, anii 440 - 490.
B i b l i o g r a f i e : Opaiț 1991, p. 165, nr. 295, pl. 48.
D a t a r e : a doua jumătate a sec. V d.Ch.
9. Farfurie, fragment bază; inv. 43.787, □ X 20, -0,70 m, N₁₁; pl. II.
Pastă cu pietricele și granule de calcar în compoziție, roșie-cărămizie, angobă la culoare.
Patru volute dispuse în jurul unui romb, motiv repetat în bandă de cinci ori în jurul centrului bazei.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 353, motiv 17, fig. 73/v, w, anii 440 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXV/22, 23, cca. 520 - 600; Papuc 1973, p. 160, fig. 5/1 - 3, anii 440 - 490.
D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.
10. Farfurie, fragment bază; inv. 41.149, pass.; pl. II.
Pastă cu pietricele în compoziție, cărămizie-roșcată, angobă la culoare.
Pe fragmentul păstrat, varianta a celui anterior, motivul se repetă de două ori.
A n a l o g i i și d a t a r e : vezi inv. 43.787 (catalog nr. 9).
11. Farfurie, fragment bază; inv. 43.789, □ P stradă, N₁₁; pl. III.
Pastă cu granule de calcar în compoziție, cărămizie-roșcată, angobă maron-roșcată.
Variantă, motiv repetat în interiorul unei bande circulare realizate cu roțița.
A n a l o g i i și d a t a r e : vezi inv. 43.787 (catalog nr. 9).
12. Farfurie, fragment bază; inv. 29.706, S I, □ 76, -1,10 - 1,30 m, N₁₁; pl. III.
Pastă cu mica albă în compoziție, culoare roșie-cărămizie, angobă roșcată.
Variantă, motiv repetat în bandă circulară.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 353, motiv 16, fig. 73/t, u, anii 440 - 490; Atlante I, p. 232, pl. CXV/20, 21, cca. 520 - 600; Papuc 1973, p. 160, fig. 5/2, anii 440 - 490.
B i b l i o g r a f i e : Opaiț 1991, p. 165, nr. 290, pl. 48.
D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Romb

13. Farfurie, fragment, profil întreg; inv. 40.722, U-3 (tum), -1,20 m, N₁₁; pl. III (desen)
Dg: 20 cm; Db: 9 cm; I: 5,5 cm.
Pastă cu granule de calcar în compoziție, maron-roșcată, angobă la culoare, groasă, lucioasă.
În centrul bazei este imprimat un romb, umplut cu granule în relief.
A n a l o g i i : Hayes 1972, pp. 152 - 153, 155, forma 99, fig. 28/B 18, anii 530 - 580; Atlante I, p. 109 - 110, pl. LI/3 - 8, sec. V - VII d.Ch.; Mackensen 1992, p. 609, forma 29, pl. 67, sec. VI d.Ch., pentru forma vasului. Hayes 1972, p. 247, tip 98, 100,

101, fig. 44/g, h, i, j, anii 380 - 500; Atlante I, p. 126, pl. LVI(b)/69 - 76, forme asemănătoare de ștampile.

Bibliografie: Opaïț 1991, p. 163, nr. 247, pl. 25, 48.

Datare: a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Lanț

14. Farfurie, fragment bază; inv. 43.793, □ X 20, -0,70 m, N₁₁; pl. II.

Pastă cărămie-roșcată, angobă la culoare.

Motiv repetat în bandă circulară.

Analogii: Hayes 1972, p. 355, motiv 22, fig. 73/dd, anii 470 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXV/30, cca. 520 - 600; Papuc 1973, p. 160, fig. 5/7, 8, anii 440 - 490.

Datare: a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

15. Farfurie, fragment bază; inv. 43.786, S x, -0,55 m, N₁₂; pl. III.

Pastă dură, cu particule de calcar în compoziție, maronie-roșcată, angobă la culoare, luciu metalic.

Analogii și datare: vezi inv. 43.793 (catalog nr. 14).

Decor tip II: motive zoomorfe

Iepure

16. Farfurie, fragment bază; inv. 37.143, S I, □ 49, -2,50 m (groapă), N₉; pl. III.

Pastă cu granule de calcar, cărămie deschisă, angobă la culoare.

Se păstrează jumătatea din față a unui iepure, motiv repetat în bandă circulară.

Analogii: Waagé 1948, fig. 33; Hayes 1972, p. 357, motiv 35, fig. 74/y, fig. 75/b, c, anii 440 - 490; Atlante I, p. 232, pl. CXV/55, 57 - 60, cca. 520 - 600; Kenrick 1985, p. 386, B 692.4, fig. 72, anii 440 - 490; Popescu 1965, p. 703, fig. 4/4, 7, a doua jumătate a sec. IV - începutul sec. V d.Ch.; Papuc 1973, p. 176, fig. 8/4, anii 470 - 580.

Bibliografie: Opaïț 1991, p. 165, nr. 288, pl. 48.

Datare: a doua jumătate a sec. V d.Ch.

17. Farfurie, fragment bază; inv. 41.148, pass.; pl. IV.

Pastă dură cu granule de calcar în compoziție, roșie-cărămie, angobă roșie mată.

Motiv în bandă.

Analogii: Waagé 1948, fig. 33; Hayes 1972, p. 357, motiv 35, fig. 74/t, anii 440 - 490; Atlante I, p. 232, pl. CXV/50, cca. 520 - 600; Papuc 1973, p. 176, fig. 8/6, anii 470 - 580.

Bibliografie: Opaïț 1991, p. 165, nr. 299, pl. 48.

Datare: sec. V d.Ch.

18. Farfurie, fragment bază; inv. 43.846, □ V 19, -2,25 m (groapă), N₁₀; pl. IV.

Pastă dură, cu granule de calcar în compoziție, roșie-cărămie, angobă roșcată.

Motiv repetat în bandă, spre interiorul a trei benzi incizate concentrice; pe fragment se păstrează doar picioarele animalului (iepure ?).

Analogii și datare: vezi inv. 37.143, 41.148 (catalog nr. 16, 17).

Leu

19. Farfurie, fragment bază; inv. 43.785, S x, -1,10 m, N₁₀; pl. IV.
Pastă cărămizie, angobă la culoare. Motiv central.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 359, motiv 37, fig. 75/k, anii 470 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXVI/4, cca. 520 - 600; Kenrick 1985, p. 386, B 692.5, fig. 72, anii 470 - 580; Papuc 1973, p. 176, fig. 12/2, 3, 5, 7, anii 470 - 580.
D a t a r e : prima jumătate a sec. VI d.Ch.
20. Farfurie, fragment bază; inv. 40.721, S I, □ 22, N₁₁; pl. IV.
Pastă dură cu granule de calcar în compoziție, maronie-roșcată, puternic arsă secundar.
Motiv în bandă, uzat.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 359, motiv 37, fig. 75/j, anii 470 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXVI/3, cca. 520 - 600.
B i b l i o g r a f i e : Opaïț 1991, p. 165, nr. 297, pl. 48.
D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Cerb

21. Farfurie, fragment bază; inv. 43.790, □ X 20, -0,70 m, N₁₁; pl. IV.
Pastă compactă, roșie-cărămizie, angobă la culoare.
Motiv central.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 359, 361, motiv 41, fig. 76/a, b, anii 470 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXVI/2 - 20, cca. 520 - 600; Papuc 1973, p. 176 - 177, fig. 13/7 - 11, anii 470 - 580.
D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.
22. Farfurie, fragment bază; inv. 40.819, S I, □ 23, N₁₀; pl. IV.
Pastă cu granule de calcar în compoziție, roșie-cărămizie, angobă la culoare.
Motiv în bandă, neglijent aplicat.
A n a l o g i i : vezi inv. 43.790 (catalog nr. 21).
B i b l i o g r a f i e : Opaïț 1991, p. 165, nr. 296, pl. 48.
D a t a r e : prima jumătate a sec. VI d.Ch.
23. Farfurie, fragment bază; inv. 29.713, S I, □ 77, -0,55 m, N₁₂; pl. IV.
Pastă dură cu granule de calcar în compoziție, maronie-roșcată, angobă la culoare.
Motiv central.
A n a l o g i i : Hayes 1972, și Atlante I, idem inv. 43.790 (catalog nr. 21); Papuc 1973, p. 176 - 177, fig. 13/3, anii 440 - 580.
B i b l i o g r a f i e : Opaïț 1991, p. 165, nr. 291, pl. 48.
D a t a r e : sfârșitul sec. VI d.Ch.

Păun

24. Farfurie, întregă; inv. 27.959, S I, □ 22, -0,80 m, N₁₁; pl. V (desen).
Dg: 28 cm; Db: 10,7 cm; I: 6,5 cm.
Pastă cu granule de calcar, maron-deschisă, angobă roșcată la exterior, gri deschisă și slab aderență la interior.

Motiv central, uzat.

A n a l o g i i : Waagé 1948, fig. 33; Hayes 1972, p. 343 - 345, forma 10, fig. 71/1, sfârșitul sec. VI - începutul sec. VII d.Ch., pentru forma vasului și p. 361, motiv 48, fig. 77/f, anii 470 - 580, pentru ștampilă; Atlante I, p. 232, pl. CXIII/9, 570 - începutul sec. VII, pentru forma vasului și p. 232, pl. CXVI/35, anii 520 - 600, pentru ștampilă; Popescu 1965, p. 706, fig. 6, sec. VI; Papuc 1973, p. 177, fig. 16/5 - 7, anii 470 - 580; Mieczysław Rodziewicz, *La céramique romaine tardive d'Alexandrie*, Alexandrie I, Varsovie, 1976, p. 39, pl. 9/Ck, Cl, sec. V - prima jumătate a sec. VII d.Ch. (= Rodziewicz 1976), motiv asemănător și în ceramica africană.

B i b l i o g r a f i e : Opaïț 1991, p. 164, nr. 280, pl. 43, încadrează tipologic doar forma vasului, (Hayes 1972, forma 6A), nu comentează ștampila.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Decor tip III: motive antropomorfe

25. Farfurie, fragment bază; inv. 43.856, □ P 16, -1,30 m, N₁₀; pl. V (desen).

Pastă cu granule de calcar și mica albă în compoziție, culoare roșie-cărămizie, angobă roșcată, mată.

Motiv figurat central, înconjurat de un cerc dublu incizat.

A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 261, 263, motiv 223, 224, fig. 50/a - e, anii 530 - 600; Atlante I, p. 134, pl. LXVI/2 - 7, anii 530 - 600; Kernick 1985, p. 375, fig. 69/672.2, anii 530 - 600.

D a t a r e : prima jumătate a sec. VI d.Ch.

Decor tip IV: motive creștine

Cruce grecească

26. Farfurie, fragment, profil complet; inv. 40.733, S II, □ 30, N₉; pl. VI.

Dg: 37 cm; Db: 22 cm; I: 7 cm.

Pastă cu granule de calcar în compoziție, roșie-cărămizie, angobă roșcat-maronie, cu irizații.

Motiv central mărginit de palmete și volute; în jur cercuri fin incizate.

A n a l o g i i : Hayes 1972, pp. 329, 331, 333, 335 - 338, forma 3 B, fig. 67/5, a doua jumătate a sec. V d.Ch., pentru forma vasului și p. 365, motiv 69, fig. 78/p, anii 440 - 490, pentru cruce, p. 353, motiv 9, fig. 73/g, anii 440 - 490, pentru palmete, p. 353, 355, motiv 19, fig. 73/z, p. 357, motiv 33, fig. 74/i, pentru volute dispuse perechi sau înscrise în cerc, anii 440 - 490, respectiv 470 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXII/3, a doua jumătate a sec. V d.Ch., pentru forma vasului și p. 232, pl. CXVII/18, 19, cca. 520 - 600, pentru cruce, p. 232, pl. CXV/7, anii 520 - 600, pentru palmete, p. 232, pl. CXV/26, 39, cca. 520 - 600, pentru volute; T.N. Knipovici, *Krasnolekovaia Keramika pervih vekov n.e. iz raskopok bosporskoj ekspedicii 1935 - 1940 gg.*, în MIA nr. 25, Moskva, Leningrad, 1952, p. 320, fig. 14/2 cruce și palmetă, sec. III - IV d.Ch. (?) (= Knipovici 1952); Michael Mackensen, *Eine befestigte spätantike Anlage vor den Stadtmauern von Resafa, Ausgrabungen und spätantike Kleinfunde eines Surveys im Umland von Resafa - Sergiupolis*, Mainz am Rhein, (1984), p. 45, 84, FP 302, pl. 24/9, sec. V d.Ch. (= Mackensen 1984); Popescu 1965, p. 710, fig. 11/8, 9, sec. VI d.Ch.;

Papuc 1973, p. 168, fig. 15/1 - 6, anii 440 - 490; I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Pontificio Instituto di Archeologia Cristiana, Roma, 1977, pp. 236 - 237, fig. 92/7, sec. V - VI d.Ch. (= Barnea 1977); idem, *Arta creștină în România*, I, sec. III - VI, București, 1979, pp. 242 - 243, fig. 3, sec. V - VI d.Ch., pentru cruce (= Barnea 1979); Munteanu, Papuc 1976, p. 151, pl. V, fig. 14, anii 440 - 490, 470 - 580, pentru palmetă. Palmetă asemănătoare și în ceramica africană, vezi Hayes 1972, p. 249, tip 118, fig. 46/c, mijlocul sec. V - începutul sec. VI d.Ch.

Bibliografie: Opaïț 1991, p. 163, nr. 260, pl. 41; idem 1995, p. 68, pl. 54/4.

Datare: a doua jumătate a V d.Ch.

27. Farfurie, fragment bază; inv. 38.600, S II, □ 84 - 86, -1,80 m (groapă), N₁₂; pl. V. Pastă cu granule de calcar și mica albă în compoziție, culoare cărămizie-roșcată, angobă maronie-roșcată.

Motiv central.

Analogii: Mai apropiate ca formă sunt crucile de pe ceramica cipriotă: Hayes 1972, p. 383, 385, forma 12, fig. 84/k - o, jumătatea sec. VII d. Ch.; Atlante I, p. 239, pl. CXXII/22 - 26, jumătatea sec. VII d.Ch.; Rodziewicz 1976, p. 45, pl. 16/Dc 16, sfârșitul sec. VI - începutul sec. VII d.Ch.

Bibliografie: Opaïț 1991, p. 165, nr. 294, pl. 48.

Datare: sfârșitul sec. VI d.Ch.

Cruce cu dublu contur

28. Farfurie, fragment bază; inv. 43.840, □ X 20, -0,70 m, N₁₁; pl. VI. Pastă cu granule de calcar și mica albă în compoziție, culoare cărămizie-roșcată, angobă roșie-portocalie.

Motiv central.

Analogii: Waagé 1948, fig. 34; Hayes 1972, p. 365, motiv 71, fig. 79/c - e, anii 470 - 580; Atlante I, p. 232, pl. CXVII/24, 25, cca. 520 - 600; V.F. Gaiduckevici, *Raskopki Tiritaki*, v. 1935 - 1938, gg., în MIA, 25, 1952, p. 126, fig. 160/1, 2, sec. IV - V d.Ch. (= Gaiduckevici 1952); Knipovici 1952, p. 320, fig. 14/1, sec. III - IV d.Ch. (?); T.J. Colin Baly, *Excavations at Nessana*, vol. I, London, (1962), p. 300, pl. LIX/C, sec. VI d.Ch. (= Baly 1962); Kenrick 1985, p. 386, B 692.9, B 692.10, fig. 72, sfârșitul sec. V - începutul sec. VI d.Ch.; Veronica Mitsopoulos-Leon, *Die Basilika am staatsmarkt in Ephesos. Kleinfunde. I. Teil: Keramil hellenistischer und römischer Zeit*, în *Forschungen in Ephesos IX, 2/2*, Wien, 1991, p. 142, M₇, pl. 199, sec. V d.Ch. (= Mitsopoulos-Leon 1991); Popescu 1965, p. 707, fig. 7/3 - 6, sec. IV - V d.Ch.; idem 1994, p. 372, fig. 81/a - d, sfârșitul sec. V - începutul sec. VI d.Ch.; Papuc 1973, p. 180, fig. 23/4 - 7, anii 470 - 580; Barnea 1977, pp. 236 - 237, fig. 92/4, 93/1, sec. IV - VI d.Ch.; idem, 1979, p. 244, 245, fig. 1, sec. IV - V d.Ch.; idem și colab., *Tropaeum Traiani I, Cetatea*, Editura Academiei RSR, București, 1969, p. 186, fig. 160/2.3, fig. 161/2.3, sec. V - VI d.Ch. Cruce asemănătoare și în ceramica africană: M.G. Fulford, O.P.S. Peacock, *Excavations at Carthage: The British Mission*, volume I, 2, University of Sheffield, 1984, p. 101, nr. 154, fig. 31/154, anii 480 - 580.

Datare: a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

29. Farfurie, fragment bază; inv. 43.841, □ X 20, -0,70 m, N₁₁; pl. VI.
Pastă cu granule de calcar în compoziție, cărămie-roșcată, angobă bej-cărămizie.
Pe fragment se păstrează și picioarele unui animal (iepure ?), repetat în bandă în jurul motivului central.
A n a l o g i i : vezi inv. 43.840 (catalog nr. 28). Pentru animalele figurate în jurul motivului central, vezi: Papuc 1973, p. 176, fig. 8/7, anii 470 - 580; Barnea 1979, p. 242, 243, fig. 2, sec. V - VI d.Ch.
D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Cruce cu pândantive

30. Farfurie, fragment bază; inv. 43.842, □ X 20, -0,70 m, N₁₁; pl. VII.
Pastă cu granule de calcar, roșie-cărămizie, angobă la culoare.
Imagine centrală, crucea este decorată cu patru motive circulare între brațe.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 365, motiv 68, fig. 78/m, n, datat în jurul anului 500; Atlante I, p. 232, pl. CXVII/15, 16, cca. 520 - 600; Kenrick 1985, p. 386, B 692.11, fig. 72, sec. V d.Ch.; Popescu 1965, p. 710, fig. 11/2 - 4, sec. VI d.Ch.; Papuc 1973, p. 187, fig. 20/1, 2, 4, 6, anii 470 - 580; Munteanu, Papuc 1976, p. 151, pl. IV, fig. 10, anii 470 - 580; Barnea 1979, pp. 242 - 243, fig. 1, sec. V - VI d.Ch.; idem 1977, p. 237, fig. 92/1, sec. IV - VI d.Ch. Pentru ceramica africană: Rodziewicz 1976, p. 39, pl. 9/Cn, sec. V - prima jumătate a sec. VII d.Ch.
D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.
31. Farfurie, fragment bază; inv. 43.845, □ Y 17, -0,10 m, N₁₃; pl. VII.
Pastă cu granule de calcar în compoziție, cărămie-roșcată, angobă roșcată.
Imagine centrală, crucea este decorată cu două motive circulare sub brațele orizontale.
A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 365, motiv 68, fig. 78/j, k, sfârșitul sec. V - începutul sec. VI d.Ch.; Atlante I, p. 232, pl. CXVII/11 - 13, cca. 520 - 600; Gaiduckevici 1952, p. 42, fig. 40/2, sec. IV - V d.Ch.; Knipovici 1952, p. 320, fig. 14/3, sec. III - IV d.Ch. (?); Baly 1962, p. 300, pl. LIX/CVII, sec. VI d.Ch.; Kenrick 1985, p. 386, B 692.8, fig. 72, sfârșitul sec. V - prima jumătate a sec. VI d.Ch.; Mitsopoulos-Leon 1991, p. 143, M₂₀, pl. 202, anul 500; Alexandra Uscătescu Barrón, *Ceramica importada en Gerasa (Yaras, Jordania): el lote de las excavaciones del Macellum*, în *Caesaraugusta*, 69, Zaragoza, 1992, p. 115 - 181, p. 147, 150, fig. 15/115, anul 500; Popescu 1965, p. 710, fig. 9/1, sec. VI d.Ch.; Papuc 1973, p. 187, fig. 19/7, anii 470 - 580; Munteanu, Papuc 1976, p. 150, pl. III, fig. 8 a, pl. IV, fig. 9, anii 470 - 580; Barnea 1977, pp. 236 - 237, fig. 92/1, 93/2; idem 1979, pp. 242 - 243, fig. 4, sec. V - VI d.Ch. Pentru ceramica africană: Rodziewicz 1976, p. 39, fig. 9/Cm, sec. V - VII d.Ch. Piesa fiind găsită în stratul vegetal nu o putem atribui cu siguranță N₁₃.
D a t a r e : sfârșitul sec. VI (începutul sec. VII d.Ch. ?)
32. Farfurie, fragment bază; inv. 40.723, U-3 (turn), -1,10 m, N₁₁; pl. VII.
Pastă cu granule de calcar și mica albă în compoziție, culoare roșcată, angobă maron-roșcată.
Crucea, motiv central, este însoțită de două cerculețe incizate, cu punct în centru; trei benzi incizate înconjoară motivul.

Ceramica ștampilată de la Halmyris

Nr. catalog	Nivel	Pass.	Sec.	Stare de conservare		Pastă cu:		
				Profil întreg	Fragm.	Mica albă	Calcar	Pietricele
1	8		V	●		●		
2	11		VI		●		●	
3		●	V		●	●		●
4	11		VI		●		●	
5	9		V		●	●	●	
6	11		VI		●		●	
7	9		V		●	●		●
8	9		V		●		●	
9	11		VI		●		●	●
10		●	VI		●			●
11	11		VI		●		●	
12	11		VI		●	●		
13	11		VI	●			●	
14	11		VI		●			
15	12		VI		●		●	
16	9		V		●		●	
17		●	V		●		●	
18	10		VI		●		●	
19	10		VI		●			
20	11		VI		●		●	
21	11		VI		●			
22	10		VI		●		●	
23	12		VI		●		●	
24	11		VI	●			●	
25	10		VI		●	●	●	
26	9		V	●			●	
27	12		VI		●	●	●	
28	11		VI		●	●	●	
29	11		VI		●		●	
30	11		VI		●		●	
31	13		VI		●		●	
32	11		VI		●	●	●	
33	12		VI		●	●		
34	10		VI		●	●	●	
35	11		VI		●	●	●	
Total 35	32	3	-	4	31	12	26	4
100 %	91,42	8,57	-	11,42	88,57	34,28	74,28	11,42

istic

Decor					Centre de producție		
Tip II	Tip III	Tip IV	Central	În bandă	Late Roman C Ware	Africa Red Slip Ware	Altele
				•			Knidos ?
				•	•		
			•		•		
			•		•		
				•	•		
				•	•		
				•	•		
				•	•		
				•	•		
			•			•	
				•	•		
•			•		•		
•				•	•		
•				•	•		
•			•		•		
•			•		•		
•			•		•		
•			•		•		
•			•		•		
	•		•			•	
		•	•		•		
		•	•				Cipru ?
		•	•		•		
		•	•		•		
		•	•		•		
		•	•		•		
		•	•		•		
		•	•		•		
		•	•		•		
		•	•		•		Local ?
9	1	10	19	17	30	2	3
25,71	2,85	28,57	54,28	48,57	85,71	5,71	8,57

A n a l o g i i : vezi inv. 43.842, (catalog nr. 30); fără analogii exacte.

B i b l i o g r a f i e : Opaiț 1991, p. 165, nr. 298, pl. 48.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Cruce monogramatică

33. Farfurie, fragment bază; inv. 43.843, S x, -0,45 m, N₁₂; pl. VII.

Pastă cu mica albă în compoziție, culoare cărămizie, angobă roșcată, lucioasă.

Rho deschis în stânga sus, A și Ω sub brațul orizontal. Motiv central.

A n a l o g i i : Hayes 1972, p. 367, motiv 66, fig. 78/h, sec. V d.Ch.; Atlante I, p. 232, pl. CXVII/10, cca. 520 - 600; Gaiduckevici 1952, p. 126, fig. 160/3, sec. IV - V d.Ch.; Knipovici 1952, p. 320, fig. 14/4, sec. III - IV d.Ch. (?); Popescu 1965, p. 712, fig. 13/1, 2, 5, sec. VI d.Ch.; Barnea 1977, pp. 236 - 237, fig. 92/6, sec. V - VI d.Ch.; Papuc 1973, p. 180, fig. 19/2, anii 470 - 580.

D a t a r e : sfârșitul sec. VI d.Ch.

34. Farfurie, fragment bază; inv. 38.648, S II, \square 75, -1 m, N₁₀; pl. VII.

Pastă cu granule de calcar și mica albă în compoziție, culoare cărămizie-roșcată, angobă roșcată, lucioasă.

Motiv central, variantă pentru Ω .

A n a l o g i i : vezi inv. 43.843 (catalog nr. 33).

B i b l i o g r a f i e : Opaiț 1991, pl. 48 (fără descriere în catalog).

D a t a r e : prima jumătate a sec. VI d.Ch.

Cruce simplă

35. Farfurie, fragment bază; inv. 43.844, S x, -0,97 m, N₁₁; pl. VII.

Pastă moale, aspect grosier, cu granule de calcar și mica albă în compoziție, culoare gri-cărămizie, angobă cărămiziu-portocalie.

Motiv central înconjurat cu ștampila repetată de șase ori în bandă a unui leu. Produs local (?).

A n a l o g i i : cruce asemănătoare la Hayes 1972, p. 367, motiv 73, fig. 79/j, sfârșitul sec. V - sfârșitul sec. VI d.Ch.; Atlante I, p. 232, pl. CXVII/31, cca. 520 - 600; leu asemănător la Hayes 1972, p. 359, motiv 39, fig. 75/p, q, anii 470 - 580.

D a t a r e : a doua jumătate a sec. VI d.Ch.

Prima din cele 15 farfurii cu decor ștampilat aparținând tipului I (42,85 % din total), este și piesa cea mai timpurie (catalog nr. 1), descoperită pe nivelul 8, datat în prima jumătate a sec. V d.Ch., cu bune analogii însă și în a doua jumătate a sec. IV d.Ch. Vasul, unul dintre puținele păstrate cu profilul întreg, este decorat cu motivul ramurei de palmier, repetat în bandă circulară. Pasta, forma farfuriei și decorul își găsesc analogii în ceramica knidiană, centru producător singular în lotul studiat.

A doua piesă, păstrată cu profilul întreg, aparținând acestui tip este de origine nord-africană (catalog nr. 13), cu analogii exacte pentru forma vasului și apropiate pentru decorul în formă de romb, imprimat central. Celelalte 13 fragmente ale tipului I decorate cu cercuri concentrice, muguri de lotus, volute și lanț sunt

produse în ateliere micro-asiatice; aici regăsim analogii foarte apropiate, încadrate cronologic de la începutul sec. V până la sfârșitul sec. VI d.Ch.

Din cele nouă vase aparținând tipului II (25,71 % din total) doar unul s-a păstrat cu profilul întreg (catalog nr. 24). Decorul - imprimat central - reprezintă un păun, model întâlnit în ceramica micro-asiatică, unde au fost identificate și analogii pentru forma farfuriei.

Iepurele, leul și cerbul, imprimați central sau repetați în bandă circulară pe celelalte opt farfurii, sunt modele folosite frecvent atât în atelierele nord-africane cât și în ele orientale ale imperiului; pentru acestea din urmă însă analogiile merg până la detalii. Aspectul general diferit al pastei farfuriilor, dar mai ales tipurile stilistice diferite ale modelelor șampilate în cadrul grupelor, sugerează producerea lor în mai multe ateliere sau centre ceramice. Această diversitate, greu de localizat în stadiul actual al cercetării, ar indica multiplele legături de schimb ale cetății cu lumea romană.

Decorul de tip III este prezent pe o singură piesă (catalog nr. 25; 2, 85 % din total). Din imaginea imprimată central pe jumătatea inferioară a unei farfurii se păstrează partea dreaptă a bustului și a capului unui personaj, elemente ce au permis identificarea motivului "Bacchus cu panteră și amforă"²⁰. Frunzele de viță-de-vie figurate deasupra umărului, constituie un detaliu particular al imaginii șampilate de la Halmyris, acest motiv găsindu-se în ceramica africană numai deasupra umărului stâng.

O contribuție semnificativă la completarea informațiilor privind fenomenul religios la Halmyris o aduc cele 10 vase aparținând tipului IV de decor (28,57 % din total). Din pantheonul roman timpuriu sunt prezenți aici Hercule, divinitate căreia îi dedică un altar o vexilație a Legiunii I Italica și a XI-a Claudia Pia Fidelis²¹, Iupiter Optimus Maximus, titular al inscripțiilor oficiale din "vicus classicorum"²² și Venus Anadyomene, a cărei statueta din bronz pare a fi un produs local²³.

Apariția creștinismului și violentele persecuții din primii ani ai Dominatului, prilejuiesc pomenirea cetății Halmyris într-un important izvor literar antic. Este vorba de "Acta Sanctorum"²⁴, în care, pe lângă informațiile prețioase privind organizarea urbană și existența portului cetății - de altfel confirmat arheologic la poarta de nord²⁵ - este relatat episodul execuției lui Epictet și Astion, după ce aceștia convertiseră mai mulți localnici²⁶. Evenimentul s-a petrecut pe la anul 290, cei doi fiind "poate cei dintâi martiri creștini cunoscuți pe teritoriul Dobrogei"²⁷.

Prezența creștinismului la Halmyris este documentată și printr-o simbolică specifică întâlnită pe trei categorii de vase ceramice: amfore²⁸, opaite²⁹ și farfurii cu decor șampilat. Singurul vas cu profil complet aparținând tipului IV, decorat cu o cruce grecească - central imprimată, însoțită de palmete și volute - este produs în atelierele orientale (catalog nr. 26). Analogiile și condițiile stratigrafice ale descoperirii încadrează piesa în a doua jumătate a sec. V d.Ch., dată relativ timpurie de reprezentare grafică a crucii, dacă luăm în considerare faptul că acest simbol creștin a apărut și s-a răspândit în a doua jumătate a sec. IV d.Ch.³⁰. Un alt model de cruce grecească (catalog nr. 27), este mai apropiat de cele șampilate pe ceramica cipriotă; farfuria pe care a fost imprimată o cruce simplă, înconjurată de imaginea

unui leu, repetat în bandă (catalog nr. 35), a fost atribuită unui atelier local datorită aspectului grosier al pastei și stângăciei decorului³¹. Crucea cu dublu contur³² și cea decorată cu pandantive³³, dispuse sub brațul orizontal sau între brațele crucii, sunt motive comune în ceamica orientală, analogiile găsite fiind și de această dată identice până la detalii. În sfârșit, crucea monogramatică cu *Rho* deschis - imprimat în stânga brațului superior vertical - și literele apocaliptice *A* și *Ω* - figurate sub brațul orizontal - este prezentă la Halmyris pe două fragmente ceramice de origine microasiatică (catalog nr. 33, 34). Trăsătura comună a decorului de tip IV este imprimarea crucii numai ca motiv central, însoțită în unele cazuri de elemente auxiliare: animale (catalog nr. 29, 35) sau palmete și volute (catalog nr. 26).

Determinarea centrului producător pentru ceramica romană, în lipsa unor serioase analize chimice ale pastei, a descoperirii cuptoarelor și a surselor de argilă a constituit întotdeauna o problemă, în multe cazuri rezolvată subiectiv sau chiar ignorată. În contextul studierii ceramicii romane în general, cea cu decor șampilat este avantajată în acest sens de posibilitatea unei mai sigure identificări a centrului de producție prin intermediul stabilirii de analogii pentru imaginea imprimată. Pentru lotul de la Halmyris s-a ținut cont și de compoziția și culoarea pastei, iar unde a fost posibil, de forma vaselor. Chiar și în aceste condiții, identificările pot fi discutabile (vezi tabelul statistic). Astfel, nu excludem posibilitatea ca cele patru piese cu picturile în compoziția pastei să fie produse locale, cu toate că analogiile pentru decorul șampilat indică altă origine³⁴.

După cum era și firesc, cea mai mare parte a ceramicii "are caractere comune, până la identitate cu ceramica din zona orientală a Imperiului Roman"³⁵, reprezentând 87,71 % din lotul studiat (vezi graficele 3, 4, 5). Centrelor nord-africane le-au fost atribuite două piese reprezentând 5,71 % din total, alte trei exemplare, 8,57 % din total, fiind produsele altor ateliere (vezi tabelul statistic).

Analogiile au constituit un element important și pentru încadrarea cronologică. Determinant însă a fost contextul arheologic al descoperirilor, în condițiile în care stratigrafia de la Halmyris a fost sigur stabilită prin secțiunile magistrale practicate în primii ani ai cercetărilor³⁶, verificate apoi în case, mai ales pentru perioada romană târzie³⁷. În aceste condiții, ceramica cu decor șampilat confirmă cronologia nivelurilor (vezi și grafic 1):

- N₈ - prima jumătate a sec. V d.Ch.;
- N₉ - a doua jumătate a sec. V d.Ch.;
- N₁₀ - prima jumătate a sec. VI d.Ch. (până la atacul kutrigurilor);
- N₁₁ - al treilea sfert al sec. VI d.Ch. (sfârșitul domniei lui Iustinian, până către sfârșitul secolului);
- N₁₂ - sfârșitul sec. VI d.Ch. - începutul sec. VII d.Ch. (monedă Heraclius 612/613);
- N₁₃ - post 612/613.

Cele mai multe fragmente ceramice cu decor șampilat au fost găsite pe N₁₁ (17 piese = 48,57 % din total), nivel de reconstrucție după distrugerile provocate de atacul kutrigurilor din anul 559, cu multe descoperiri monetare, modificări și completări ale edificiului din centrul cetății - probabil *principia*³⁸ - și importante faze

constructive la porțile de nord și de vest. Îi urmează în ordine N₉ (7 piese = 20 %), N₁₀ (5 piese = 14,28 %) și N₁₂ (4 piese = 11,42 %), cele mai puține fiind găsite pe N₈ și N₁₃ (câte 1 piesă = 2,85 %); situația se datorează sistemului de cercetare - în suprafață în primul caz și slabei reprezentări în general pentru Dobrogea a monumentelor începutului sec. VII d.Ch., în al doilea caz.

Tabloul vieții economice din cetatea de la Murighiol va fi cu adevărat complet abia în momentul finalizării studierii tuturor monumentelor relevante pentru acest domeniu. În acest cadru, în care ceramica are un rol hotărâtor, publicarea lotului de vase cu decor ștampilat nu este decât un modest început.

Note

1. Cercetările sunt conduse de către un colectiv de arheologi de la Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară București (Mihail Zahariade, Alexandru Madgearu, Traian Dvorski), Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" București (Alexandru Suceveanu) și Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea (F. Topoleanu).
2. Al. S. Ștefan, *Cetatea romană târzie de la Murighiol. Studiu aerofotografic*, Peuce 9, 1984, pp. 297 - 310; 663 - 664; M. Zahariade, A. Opaïț, C. Opaïț, Al. Suceveanu, F. Topoleanu, *Șantierul arheologic Independența (Murighiol)*, Materiale și Cercetări Arheologice, 14, 1986, pp. 180 - 186; Al. Suceveanu, M. Zahariade, *Un nouveau "vicus" sur le territoire de la Dobroudja romaine*, Dacia, N.S., XXX, 1986, pp. 109 - 120; M. Zahariade, *Vexillation in Northern Dobrudja*, Dacia, N.S., XXX, 1986, pp. 173 - 176; Al. Suceveanu, M. Zahariade, *Du nom antique de la cité romaine tardive d'Independența (dép. de Tulcea)*, Dacia, N.S., XXXI, 1987, pp. 87 - 96; M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaïț, C. Opaïț, F. Topoleanu, *Early and Late Roman Fortification at Independența, Tulcea County*, Dacia, N.S., XXXI, 1987, pp. 97 - 106; Al. Suceveanu, *Așezarea getică și cetatea romană de la Independența (jud. Tulcea)*, Revista de Istorie, 41, 1988, pp. 597 - 608; M. Zahariade, *An Early and Late Roman Fort on the Lower Danube Limes: Halmyris (Independența, Tulcea County, Romania)*, în V.A. Maxfield, M.J. Dobson (ed.), *Roman Frontier Studies 1989*. Proceed. XVth International Congress Roman Frontier Studies (Exeter, 1991), pp. 311 - 317; M. Zahariade, *New Epigraphical Finds in the Roman Fort of Independența, Tulcea County, Dacia*, N.S., XXXIV, 1990, pp. 259 - 266; F. Topoleanu, *Două reprezentări ale zeiței Venus descoperite recent în nordul Dobrogei*, Peuce X, 1991, vol. I, pp. 101 - 104, vol. II, p. 99; A. Opaïț, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol) sec. V î.e.n. - VII e.n.*, Peuce X, 1991, vol. I, pp. 133 - 182, vol. II, pp. 165 - 216 (în continuare, în notele de la text și catalog = Opaïț 1991); C. Opaïț, *Descoperiri monetare în fortificația de la Independența, jud. Tulcea*, Peuce X, 1991, vol. I, pp. 457 - 493; F. Topoleanu, *Halmyris - un nouveau centre de production de lampes dans le nord de la Dobroudja (Ier - VII^{ie} s.ap.J.-C.)*, RCRF, Acta 33, Abington, 1996, pp. 91 - 94.

3. Al. Suceaveanu, M. Zahariade, *op. cit.*, 1987, pp. 87 - 96.
4. Idem, *op. cit.*, 1986, pp. 104 - 120.
5. Materialul ceramic descoperit la Halmyris în campaniile 1981 - 1986 (fără opaițe) a fost publicat de A. Opaïț (Opaïț 1991).
6. Din lotul publicat în articolul de față sunt reluate de la A. Opaïț (1991), un număr de 15 motive șampilate, p. 163, nr. 260, pp. 165 - 166, nr. 287 - 299, p. 166, nr. 309, un motiv șampilat a fost omis din catalog, inv. 38.648, pl. 48, iar un altul nu a fost observat pe un vas păstrat întreg, p. 164, nr. 280, pl. 43. Un alt fragment decorat cu cruce monogramatică, notat greșit în pl. 48 cu nr. 289, inv. 38.665, omis din catalog, nu a mai fost găsit.
7. F.O. Waagé, *The Roman and Byzantine Pottery*, Hesperia, II, 1933, pp. 279, 293 - 304 (= Waagé 1933); idem, *Antioch on the Orontes*, IV, 1, Ceramic and Islamic Coins, Princeton, 1948 (= Waagé 1948).
8. J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972 (= Hayes 1972).
9. Michael Mackensen, *Die Spätantiken Sigillata- und Lampentöpfereien von El Mahrine (Nordtunesien). Studien zur Nordafrikanischen Feinkeramik des 4. bis 7. Jahrhunderts*, München, (1992) (= Mackensen 1992).
10. *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero)*, în *Enciclopedia dell'arte antica. Classica e orientale*, Roma, (1981) (= Atlante I).
11. Emilian Popescu, *Ceramica romană târzie cu decor șampilat descoperită la Histria*, în SCIV, 4, 16, 1965, pp. 695 - 724 (= Popescu 1965); idem, *Les antiquités paléochrétiennes d'Histria, în Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 306 - 396 (= Popescu 1994).
12. Gh. Papuc, *Ceramica romană târzie cu decor șampilat descoperită la Edificiul roman cu mozaic de la Tomis*, în Pontica, VI, Constanța, 1973, pp. 153 - 192 (= Papuc 1973); Maria Munteanu, Gh. Papuc, *La céramique romaine tardive à décor estampé découverte à Tomis*, în Pontica, IX, Constanța, 1976, pp. 147 - 154 (= Munteanu, Papuc 1976).
13. Papuc 1973, p. 154, notele 4 - 11, la care se adaugă descoperirile de la Troesmis, Noviodunum și Argamum, material inedit.
14. Popescu 1965, p. 697, nota 14.
15. Prin partea orientală a imperiului înțelegem provinciile romane din Asia Mică și Peninsula Balcanică. De la Hayes 1972, p. 323 și urm. am preluat expresia consacrată care desemnează această zonă, Late Roman C. Ware.
16. Papuc 1973, p. 154, nota 17, la care se adaugă Mackensen 1992 și Atlante I.
17. Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 246.
18. Nu excludem posibilitatea ca fragmentele ceramice șampilate să fi aparținut și altor forme de vase pentru servitul mâncării (*vasa escaria*): boluri, străchini sau platouri.
19. Prescurtări folosite în catalog: Dg = diametru gură; Db = diametru bază; I = înălțime; m = metri; cm = centimetri; S = secțiune; □ = carou; N = nivel; inv. = număr de inventar; pl. = planșa; fig. = figura; d.Ch. = după Christos (era noastră).
20. Vezi catalog nr. 25.

21. M. Zahariade, *op. cit.*, 1986, pp. 173 - 176.
22. Al. Suceveanu, M. Zahariade, *op. cit.*, 1986, pp. 109 - 120.
23. F. Topoleanu, *op. cit.*, 1991, vol. I, pp. 101 - 104, vol. II, p. 99.
24. Acta Sanctorum III, Mensis Iulius, Analecta Balandiana, Paris, 1911, f. 538 - 551; I. Rămureanu, în BOR, XCII, 1974, nr. 7 - 8, pp. 979 - 1001.
25. Acta Sanctorum III, f. 547, 33; Al. Suceveanu, M. Zahariade, *op. cit.*, 1987, pp. 94 - 95.
26. Aderența populației locale la religia ce se generalizase în Imperiul Roman pare confirmată la câteva secole după acest eveniment prin dezvelirea în ultima campanie arheologică a unui mare edificiu, al cărui plan general este apropiat de cel al unei basilici. Edificiul cu dimensiunile de 17,70 x 42 m, este situat în partea de vest a cetății, în apropierea porții. Planul său general este asemănător bazilicilor tip sală, fără absidă, de la Kekkút și Teurnia, cf. Dinu Theodorescu, *L'édifice romano bizantin de Callatis*, în Dacia, N.S., VII, 1963, pp. 286 - 287, fig. 18.
27. Barnea 1977, p. 11; idem 1979, p. 7.
28. Material inedit.
29. La Halmyris au fost descoperite peste 150 de opaițe în care se disting 16 tipuri diferite datate în sec. II - VII d.Ch. Majoritatea pieselor târzii sunt decorate cu simboluri creștine: tipuri diferite de cruci, arborele vieții, capul de berbec și porumbelul (F. Topoleanu, *Opaițele romane de la Halmyris, sec. II - VII d.Ch.*, lucrare în manuscris, în curs de apariție). Din acest lot au fost publicate doar opaițele produse la Halmyris: F. Topoleanu, *op. cit.*, 1996, pass.
30. Waggé 1933, p. 302; A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, vol. II, Paris, 1946, p. 276; Popescu 1965, p. 707.
31. Prin produs local înțelegem piesele realizate în atelierile din Dobrogea, dar și din zona circumponică, cf. Al. Suceveanu, *La céramique romaine à Histria (Ier - IIIe s.)*, în RCRF, Acta 33, 1996, p. 26.
32. Două dintre opaițele de tip XII descoperite la Halmyris au apucătoarea în formă de cruce dublu conturată.
33. Pandantivele imită flacăra unei lumânări, simbolizând lumina care vine de la cruce, cf. Popescu 1965, p. 710.
34. Arheologic este atestată doar producerea opaițelor la Halmyris, prin descoperirea unui atelier ce folosea tipare de bună calitate de origine microasiatică: cf. F. Topoleanu, *op. cit.*, 1996. Existând acest precedent, nu excludem posibilitatea producerii aici a ceramicii șampilate care ar fi putut folosi tipare aduse din centre de tradiție sau imitând astfel de tipare.
35. Popescu 1965, p. 697.
36. M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaț, C. Opaț, F. Topoleanu, *op. cit.*, 1987, pp. 97 - 100.
37. Casetele vor dezveli 1/4 din suprafața intramurană până la N₁₀, ultimul bine reprezentat urbanistic la Halmyris.
38. Comunicări la Sesiunile de Rapoarte Arheologice din anii 1993 - 1995.

Abstract

The systematic archaeological research begun in 1981 in the proximity of Murighiol commune, Tulcea County, brought to light important and spectacular military and civil architectural

monuments, as well as a large quantity of whole or fragmentary ceramics vases, coins, unelte, weapons, jewelry and artifacts.

Within the extremely rich and various ceramics material, a special place has the late roman pottery with stamped sets, found at Murighiol in definite stratigraphic conditions. Therefore, this material is a precious tool for the datation and for the knowledge of the economic and religious life of the site.

The 35 plates on which 15 different patterns of decoration were applied belong to the following four types:

- Decoration of Type I: geometric and vegetal motifs. This type consists of 15 whole or fragmentary plates (42.85 % from the total), on which six different patterns of decoration were applied: palm branches, concentric circles, lotus buds, volutes and chain.

- Decoration of Type II: zoomorphic motifs. At Halmyris this type is found on nine vases (25.71 % from the total), having four decorative patterns: rabbits, lions, deers and peacock.

- Decoration of Type III; antropomorphic motifs. This type of decoration is found only on a piece (2.85 % from the total).

- Decoration of Type IV: christian motifs. The cross in different shapes is stamped on ten vases (28.57 % from the total). We found the Greek cross, the double outlined cross, with pendants, the monogramatic and the simple cross.

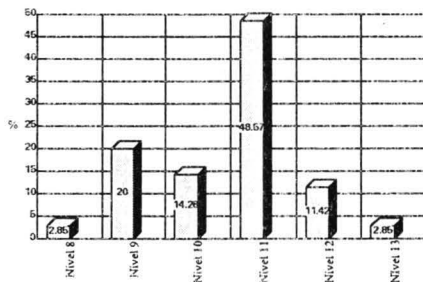
The most of the stamped plates found at Halmyris were made in the Oriental workshops of the Roman Empire (Late Roman C Ware) (30 pieces = 87.71 % from the total), two pieces were attributed to the North-African centers (5.71 % from the total), other three of them being made in other workshops.

Finally, according to the analogies and to the context of the discovery, eight pieces (22.85 % from the total) were framed from the chronological point of view in the Vth century AD, the other 27 belonging to the VIth century AD (77.14 % from the total).

Grafic 1. Repartizarea pe niveluri

◆ Nivel 8	1 piesă	= 2,85 %
◆ Nivel 9	7 piese	= 20,00 %
◆ Nivel 10	5 piese	= 14,28 %
◆ Nivel 11	17 piese	= 48,57 %
◆ Nivel 12	4 piese	= 11,42 %
◆ Nivel 13	1 piesă	= 2,85 %

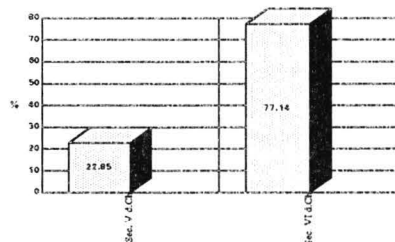
TOTAL 35 piese = 100,00 %

Grafic 2. Repartizarea pe secole

◆ Sec. V d.Ch.	8 piese	= 22,85 %
◆ Sec. VI d.Ch.	27 piese	= 77,14 %

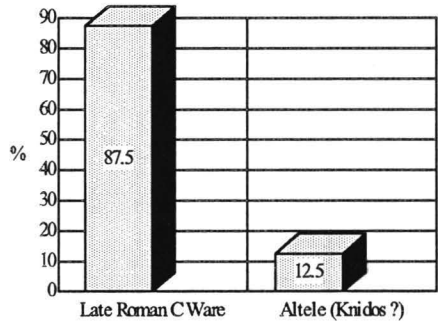
TOTAL 35 piese = 100,00 %

Centre de producție

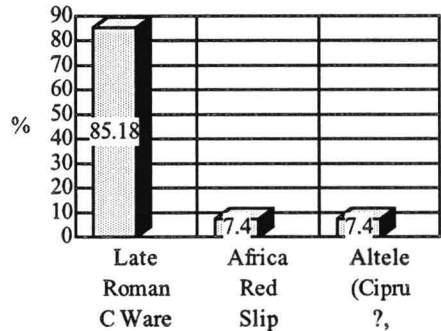
Grafic 3. Sec. V d.Ch.

♦ Late Roman C Ware	7 piese	= 87,5 %
♦ Altele (Knidos ?)	1 piesă	= 12,50 %
<hr/>		
TOTAL	8 piese	= 100,00 %

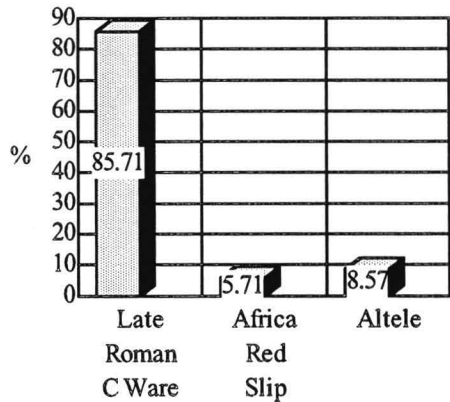
Grafic 4. Sec. VI d.Ch.

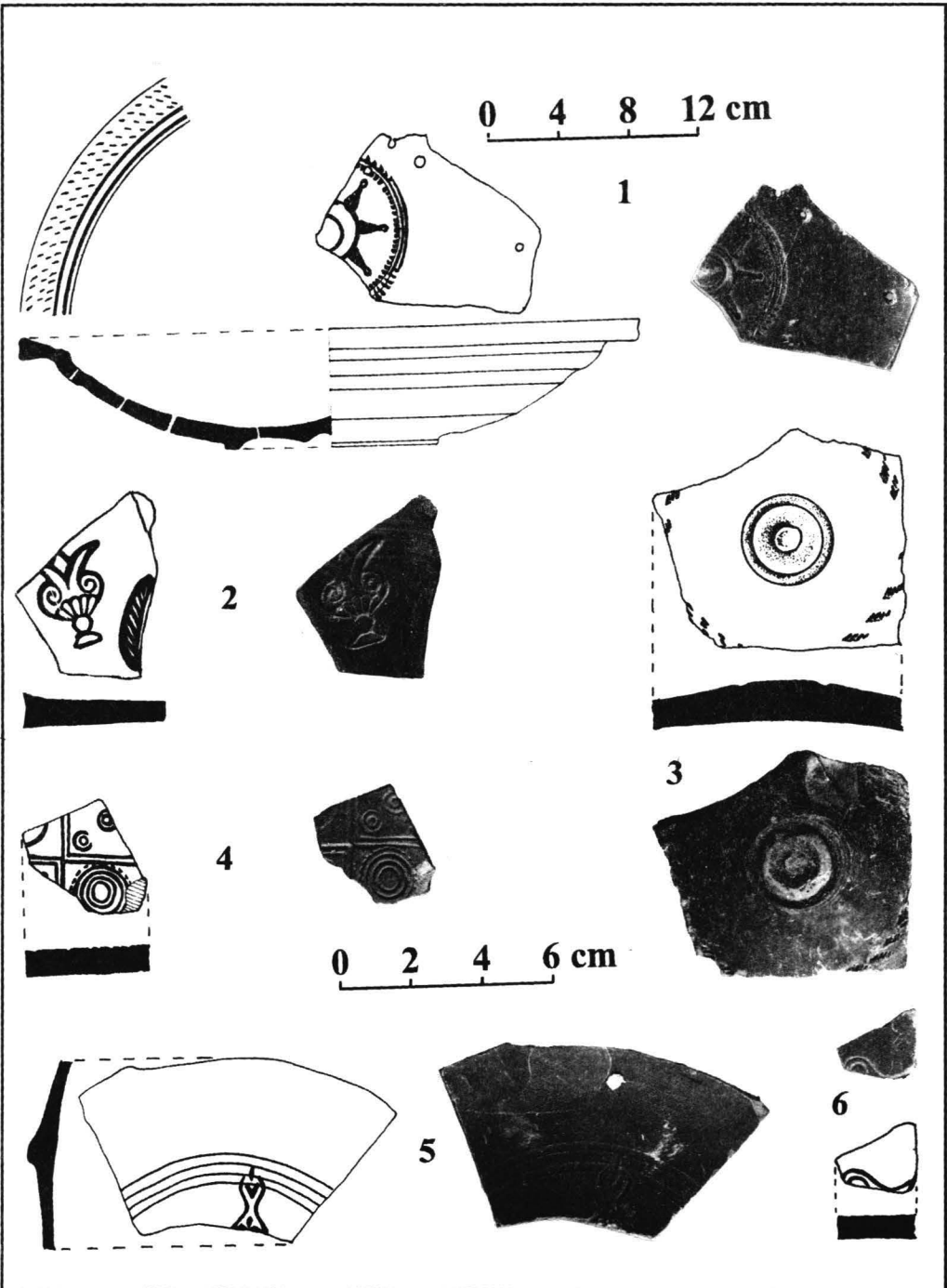
♦ Late Roman C Ware	23 piese	= 85,18 %
♦ Africa Red Slip Ware	2 piese	= 7,40 %
♦ Altele (Cipru ?, Local ?)	2 piese	= 7,40 %
<hr/>		
TOTAL	27 piese	= 100,00 %

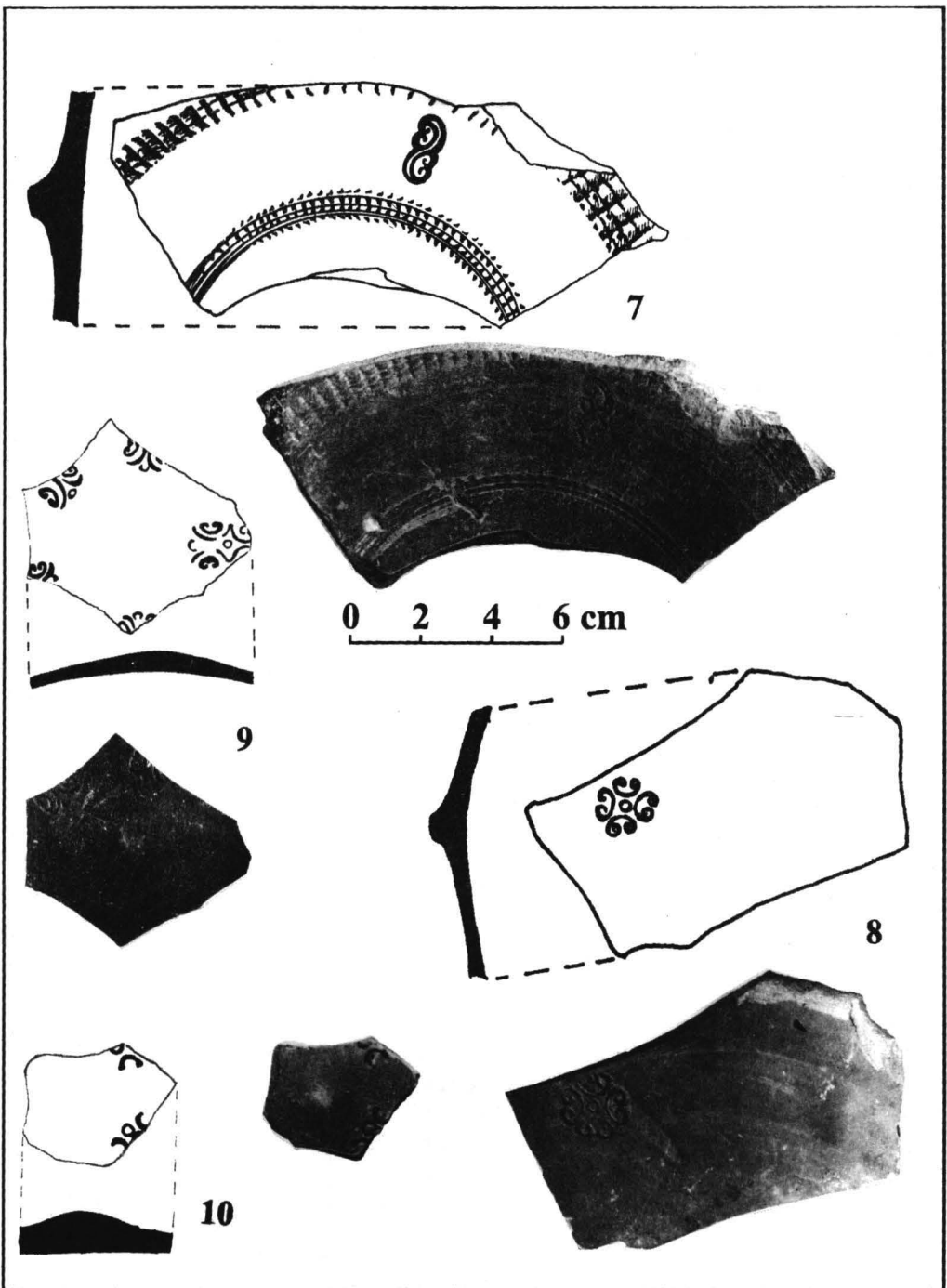
Grafic 5. Total

♦ Late Roman C Ware	30 piese	= 85,71 %
♦ Africa Red Slip Ware	2 piese	= 5,71 %
♦ Altele (Cipru ?, Local ?)	3 piese	= 8,57 %
<hr/>		
TOTAL	35 piese	= 100,00 %

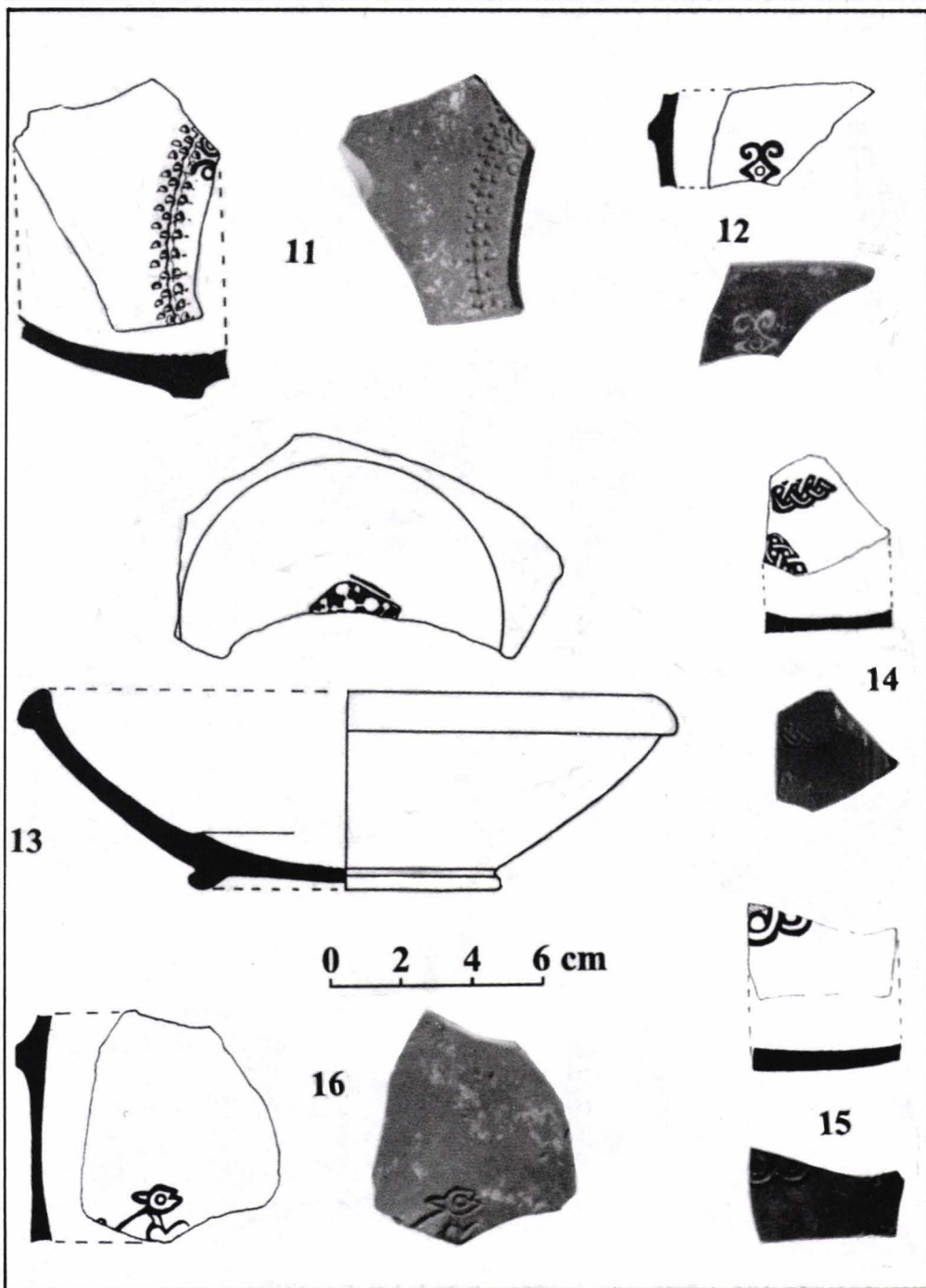

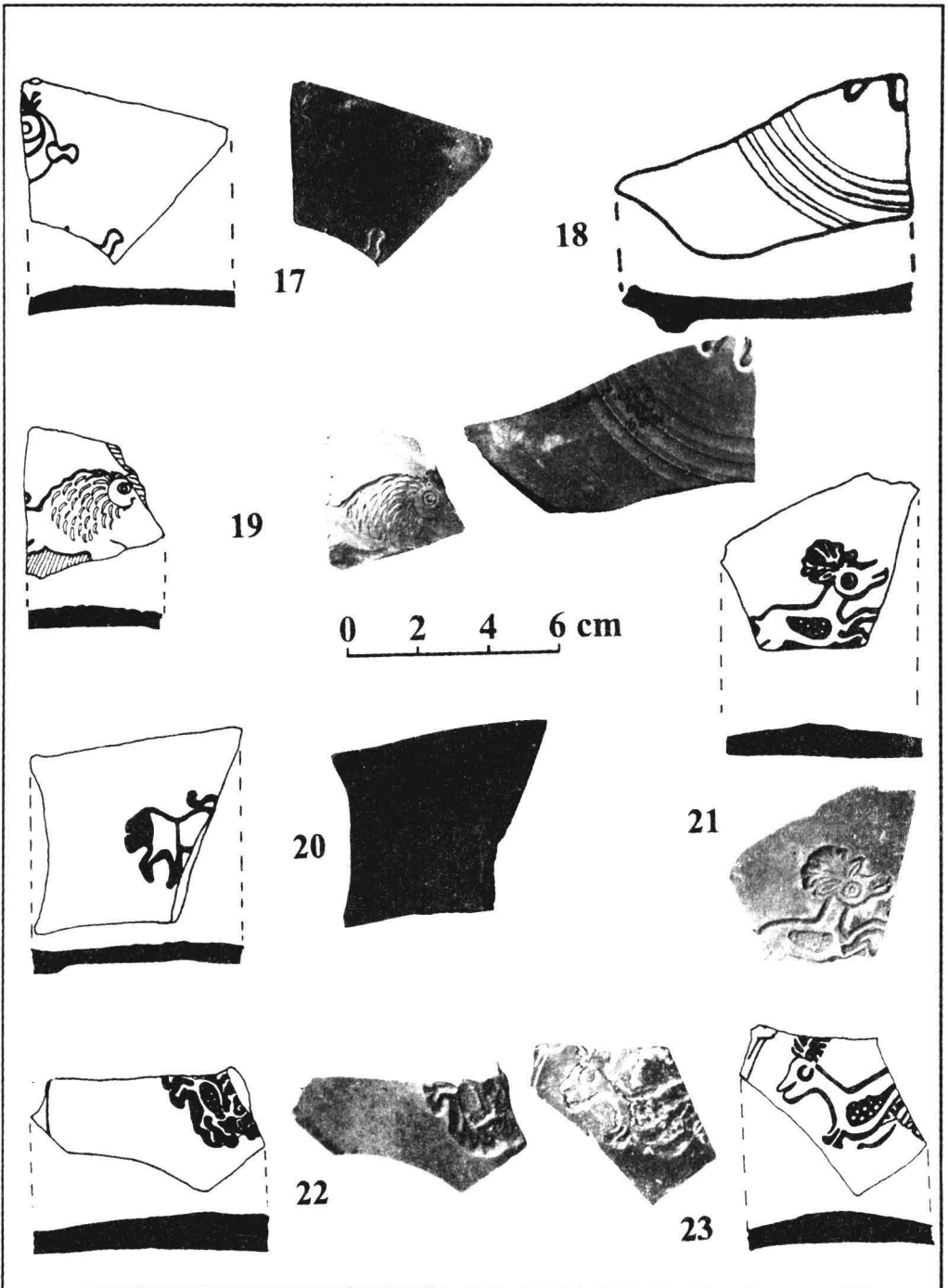

Pl. I.

Pl. II.

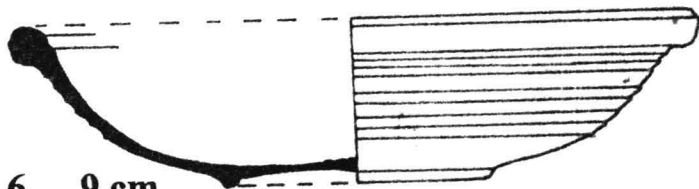

24

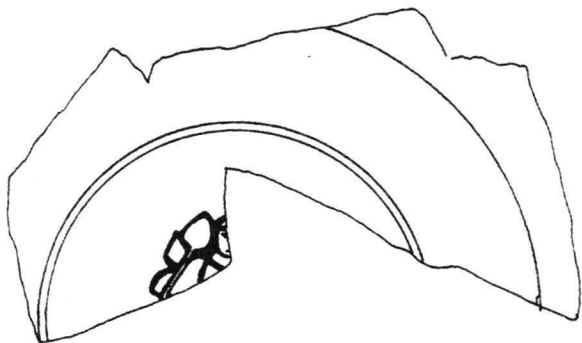

0 1 2 3 cm

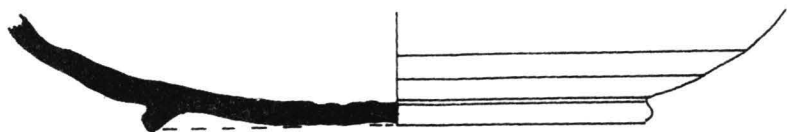
0 3 6 9 cm

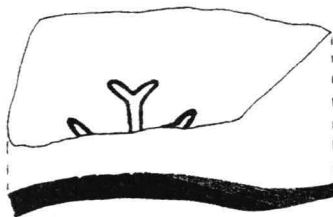
25

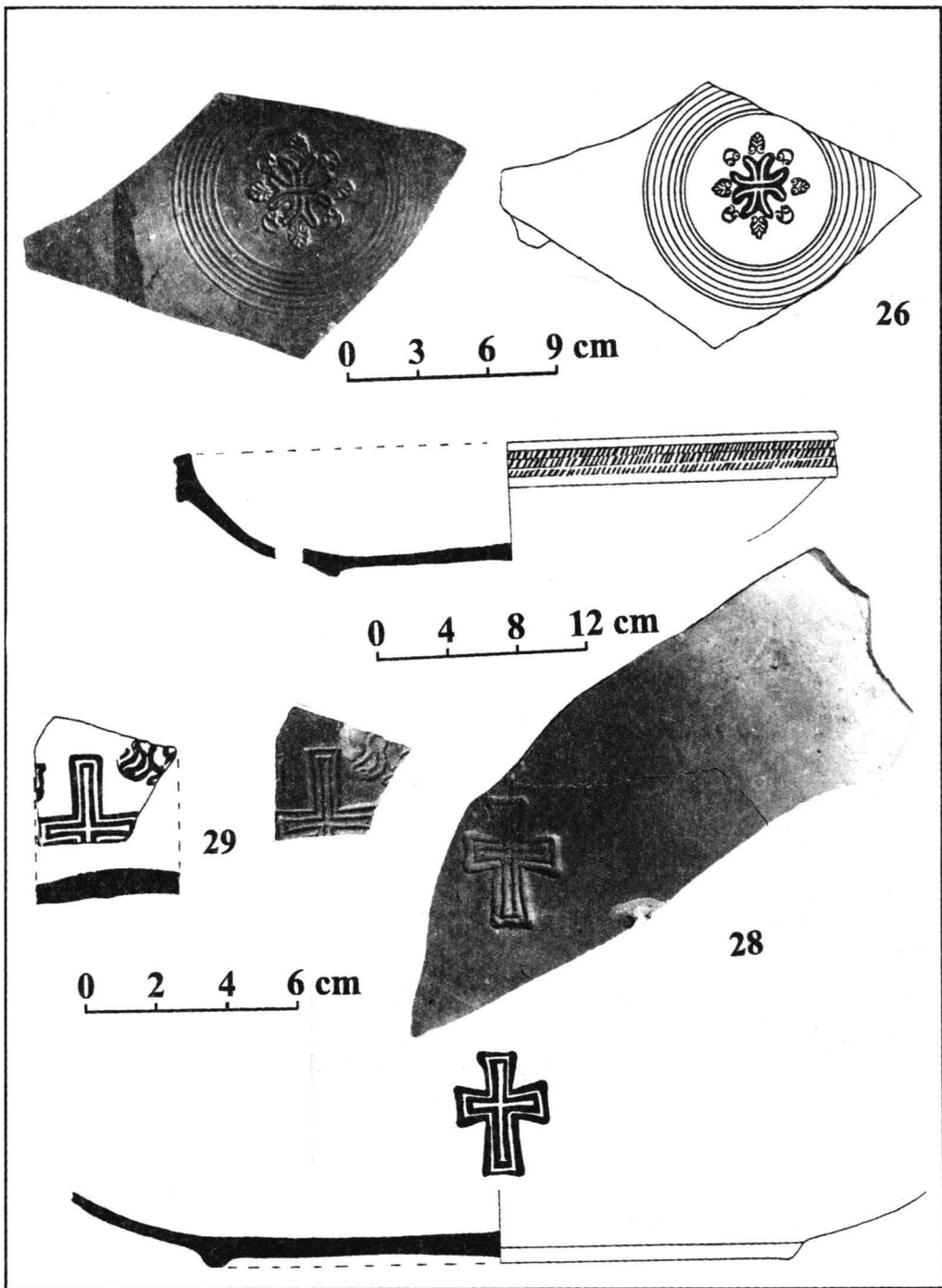

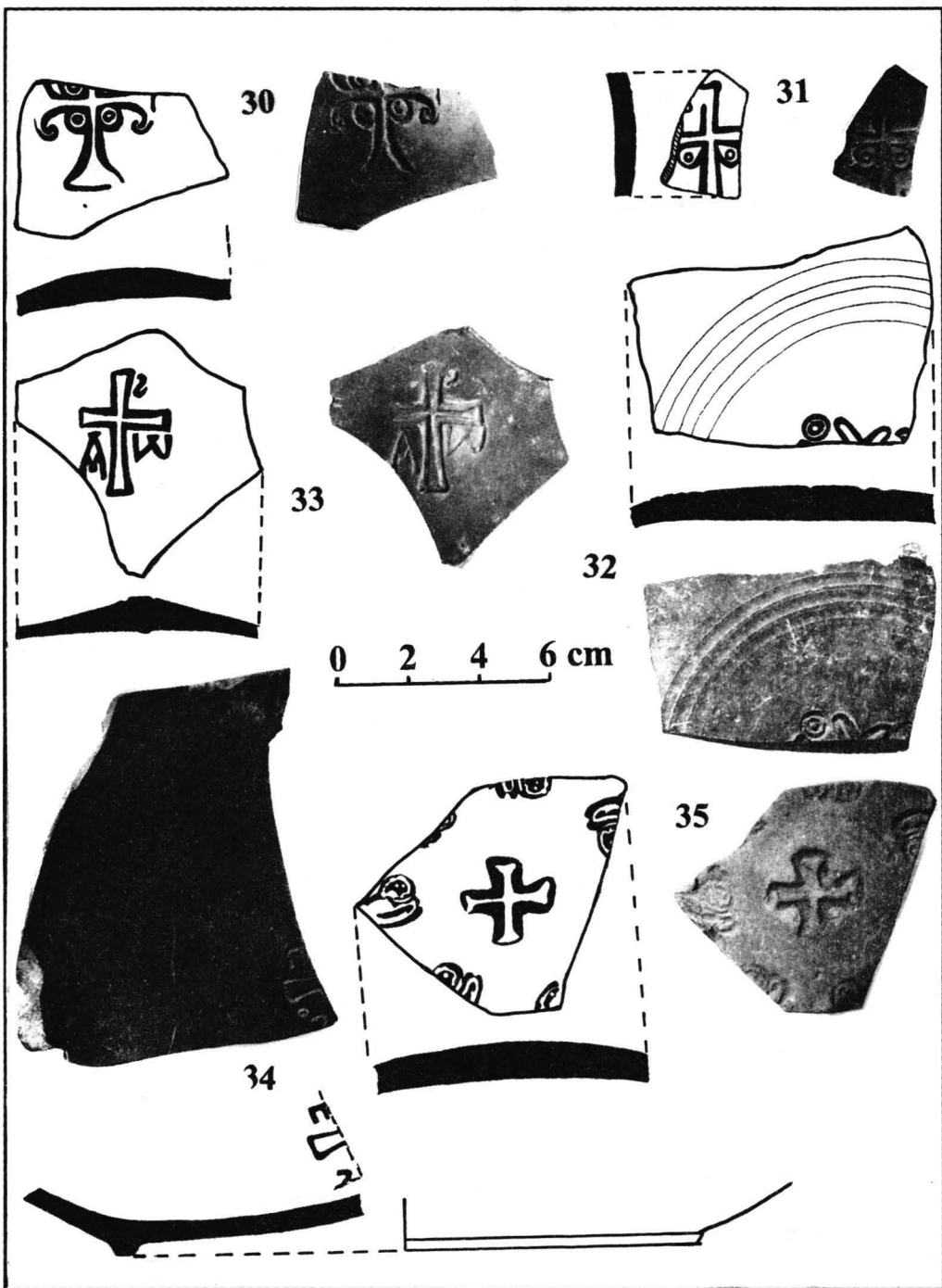
0 2 4 6 cm

27

CONSIDERAȚII FINALE ASUPRA LOCUIRII FEUDALE TIMPURI DE LA BABADAG

Ioan Vasiliu

În cadrul săpăturilor arheologice întreprinse la Babadag, în actualul perimetru al curții geamiei lui Ali-Gazi pașa, au fost descoperite, printre altele, și urme materiale datând de la sfârșitul secolului al X-lea și începutul celui de-al XI-lea p.Chr.

Pe teritoriul orașului, cu excepția curții geamiei "Ali Gazi pașa", nu mai este cunoscut nici un alt punct cu urme de locuire din veacurile X - XI p.Chr., situația datorându-se lipsei de informații, cercetările de teren viitoare având drept scop depistarea vetrei de locuire din această perioadă, în literatura de specialitate fiind semnalată descoperirea la Babadag a patru *folles* anonimi, trei piese de la Vasile II și Constantin VIII, cea de-a patra aparținând împăratului Constantin IX (Popcea, Baumann 1977, 208, cat. 12, 17, 20; Oberländer - Târnoveanu 1980, 509, cat. 143).

Pentru o cât mai bună înțelegere a situației din curtea geamiei de la Babadag, sunt necesare câteva precizări. Spre deosebire de perioada ulterioară (secolele XVII - XVIII p.Chr.), pentru care s-au putut surprinde niveluri clare de locuire și complexe închise, fapt ce ajută în privința datării materialelor arheologice descoperite și contribuie la o cunoaștere cât mai bună a vieții din respectiva etapă, pentru perioada de sfârșit a secolului al X-lea p.Chr. și începutul celui următor, pe toată suprafața cercetată, locuirea medievală intensă din secolele XVII - XVIII p.Chr. - edificiul monumental, caravansarai-ul - a distrus complexe pe care le suprapunea nemijlocit. Datorită acestui fapt tot materialul arheologic provine din situații stratigrafice nu prea clare, din care cauză încadrările cronologice vor fi făcute doar pe bază analogiilor cu descoperiri similare.

De asemenea, uniformitatea materialului rezultat ca urmare a cercetărilor de la Babadag, material reprezentat în marca lui majoritate de ceramică, găsită în exclusivitate în stare fragmentară, reprezintă un alt neajuns în încercarea de a prezenta anumite coordonate pentru locuirea de aici.

Materialele arheologice aparținând feudalismului timpuriu au apărut aproape pe toată suprafața cercetată, o anumită concentrare fiind surprinsă în cadrul sudic al secțiunii XI, în exteriorul unei amenajări dreptunghiulare, probabil o amenajare tombală, și ea distrusă de edificiul monumental ridicat la începutul secolului al XVII-lea p.Chr. (Vasiliu 1996) (Pl. I).

Însă, cele mai numeroase și mai reprezentative materiale de la sfârșitul secolului al X-lea p.Chr. și din prima jumătate a celui de-al XI-lea p.Chr., au apărut în caseta practică în capetele sudice ale secțiunilor II și IV. Aici, au fost dezvelite

resturile unei locuințe cu temelii din piatră de carieră, sumar cioplită, dispusă în asize oarecum regulate, legate între ele cu pământ. Constructorii medievali au demantelat o porțiunea din latura vestică a locuinței pentru a putea ridica zidul de sud al edificiului monumental (Pl. I; II).

Așa cum am arătat mai sus, materialul cel mai numeros rezultat în urma cercetărilor arheologice de la Babadag, îl reprezintă ceramica, care, în totalitatea ei, este lucrată la roată, marea majoritate la cea cu turație înceată.

În raport de compoziția pastei și de tehnica de lucru, ea poate fi împărțită în trei categorii distincte: ceramica de uz comun, ceramica din pastă caolinoidă și ceramica din import.

I. Ceramica de uz comun conține în pastă, ca degresanți, nisip, microprundișuri, calcar pisat, mică, în foarte rare cazuri fiind prezent și un mic procentaj de cioburi pisate.

Vasele au fost arse în cuptoare mai puțin perfecționate, căpătând culori ce variază de la roșu-cărămiziu până la negru și negru închis, atunci când au suferit o ardere secundară, miezul fiind negricios sau cenușiu din cauza arderii incomplete.

Forma predominantă este cea de oală-borcan, formă ce constituie o păstrare îndelungată a tradiției vaselor provinciale romane de uz comun, un singur fragment ilustrând oala cu una sau două toarte.

După profilul buzei distingem două tipuri :

a) Vase-borcan cu buza evazată la exterior și gâtul bine reliefat, caracteristice pentru sfârșitul secolului X și începutul celui următor (Comșa 1967 a, 203);

b) Vase-borcan cu buza răsfrântă la exterior și îngroșată ca un colac, gâtul fiind aproape inexistent, trecerea spre restul corpului făcându-se imediat, caracteristice pentru secolul al XI-lea (*Ibidem*).

Decorul, format din două elemente majore, este dispus, uneori, pe tot corpul vaselor până aproape de bază. Marea majoritate a oalelor-borcan sunt decorate cu linii incizate orizontale, executate cu pieptenele cu dinți rari și, în proporție mai mică, cu un instrument cu dinți fini (Pl. III; IV/2).

Acest motiv decorativ este întâlnit pe corpul vaselor, în combinație cu inciziile în val, alcătuite din una sau mai multe linii (Comșa 1967 a, 196), și doar în două cazuri cu grupe de linii oblice, scurte, dispuse pe umăr (Pl. IV/4, 7).

În așezarea feudală-timpurie de la Garvăn - Dinogetia, în complexe date de monede emise de împărații Ioan Tzimiskes - Vasile II, este întâlnit frecvent, pe ceramică, decorul de linii orizontale asociat cu una sau mai multe linii în val (*Ibidem*) și apar destul de rar inciziile orizontale combinate cu cele verticale sau oblice, scurte

(*Ibidem*, 137), decor întâlnit frecvent într-o perioadă ulterioară, fiind preluat din ornamentica ceramicii lucrate din caolin (*Ibidem*, 142).

Doar pe un singur exemplar întâlnim decorul cu benzi de linii horizontale dispuse în portativ, motiv ce apare la jumătatea secolului al XI-lea p.Chr. și este caracteristic pentru a doua jumătate a acestui secol (Barnea 1971, 151 - 156), (Pl. IV/3).

În proporție mai mică, doar pe câteva fragmente, apare și decorul realizat cu roțița dințată, motiv decorativ ce devine prioritar pe ceramica de uz comun începând din al doilea sfert al secolului XI p.Chr. (Comșa 1967a, 137, 174), registrul decorativ fiind mai sărac, motivul realizat cu ajutorul roțiței dințate acoperind singur suprafața exterioară a vaselor (Pl. IV/1, 5 - 6, 8).

Pe două fragmente de buză, decorul, dispus atât pe fața exterioară cât și pe cea interioară, este redat sub forma unei benzi de incizii în val (Pl. III/4 - 5), motiv decorativ ce persistă, în tehnica înfrumusețării vaselor de uz comun din Dobrogea, atât în decursul secolului al X-lea p.Chr., cât și la începutul celui următor, numeroasele descoperiri făcute pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră confirmând această afirmație.

În urma analizei ceramicii de uz comun descoperită la Babadag, constatăm că ea este foarte slab reprezentată, formele deschise lipsind cu desăvârșire, iar dintre cele "clasice" pentru sfârșitul secolului al X-lea p.Chr. și prima jumătate a celui următor, fiind prezentă doar oala-borcan și într-un singur caz oala cu una sau două toarte.

Prin caracteristicile sale, compoziția pastei, tehnica de lucru și motivele decorative, ceramica de uz comun de la Babadag, poate fi circumscrisă, din punct de vedere cronologic, la sfârșitul secolului al X-lea p.Chr. și în prima jumătate a celui următor.

Analogiile cele mai apropiate le întâlnim la Dinogetia - Garvăn (Comșa 1967 a, 123 - 229), Păcuiul lui Soare (Harhoiu 1972, 71 - 78, fig. 22 - 27), Capidava (Florescu, Diaconu 1958, 162 - 205, fig. 107 - 108, Pl. I; II/1 - 5, 7; III - IX; XI - XXVI), Noviodunum - Isaccea (Barnea 1984, 103, pl. XIV - XV), Aegyssus - Tulcea (Vasilii, Mănușcu-Adameșteanu 1984, 148, pl. VI, XII/2; XVII/1-4; XIX), Troesmis (Mănușcu-Adameșteanu 1980, 231 - 234, pl. 54 - 55, 59 - 61, 62/4, 5), în castrele valului de piatră (Comșa 1951, 233 - 238, fig. 4; idem 1957, 325 - 334, fig. 4/1 - 7, 9 - 10; Diaconu 1976, 199 - 211, pl. II), și în așezările rurale de la Satu Nou (Mitreă, Preda, Angelescu 1961, 287), Istria (Pippidi 1959, 316, fig. 13; Zaharia 1967, 112; Zirra 1963, 402 - 404), Basarabi (Barnea 1962, 353 - 354), Tulcea - Tabără (Baumann 1976, 213 - 231, pl. IV/11; V/2, 4), Niculițel (idem 1977, 245 - 255, pl. VI/1 - 5) și Ghiolul Pietrei (Mănușcu-Adameșteanu 1991a, 367 - 368, pl. VI/1 - 4; VII/1 - 3; XI/3; XIII/1; XIV/1 - 2; XV/1; XVI/1 - 2).

II. Ceramica din pastă caolinoidă este reprezentată prin câteva fragmente, două dintre ele purtând la interior decorul realizat cu ajutorul smalțului.

Unul dintre cele două fragmente provine de la un castron de dimensiuni mici, lucrat la roata cu turație rapidă. Are buza dreaptă, subțiată lin spre marginea rotunjită, corpul oval terminându-se, probabil, cu un picior scund, inelar. Pe fața interioară este decorat cu smalț de culoare vernil aplicat pe un strat subțire de angobă albă, strat ce se întinde, pe o lățime de circa 5 - 8 mm, și la exterior.

Dimensiuni păstrate : înălțimea = 5,6 cm, diametrul gurii = 11,00 cm (Pl. V/5).

În privința formei și a tehnicii decorative, exemplarul de la Babadag se aseamănă, până aproape la identitate, cu cel descoperit la Dinogetia - Garvăn în bordeiul nr. 184 (Vasilie 1991, 374 - 375, Pl. IX/1).

Cel de-al doilea fragment, având smalțul de culoare verde-oliv aplicat direct pe pastă, fără intermemdiul stratului subțire de angobă, provine de la buza unui vas închis - ulcior sau oală, starea lui fragmentară nepermițându-ne să spunem mai mult în privința formei.

Dacă, în ceea ce privește originea autohtonă a acestei categorii ceramice părerile specialiștilor concordă (Florescu 1958, 136 - 138; Comșa 1957, 280; idem 1963a, 109, 113; idem 1963b, 425 - 426, idem 1968, 337; Diaconu 1972a, 85-89; idem 1973, 211- 213), nu același lucru se întâmplă atunci când se pune problema atelierelor în care era lucrată, unii considerând-o produsul atelierelor ce modelau ceramică uzuală (Florescu 1958, 136; Barnea 1962, 360), alții susținând că ea provine din alte ateliere decât cele în care se executau vasele de uz comun (Diaconescu 1972a, 87 - 88).

În Dobrogea, în afara descoperirilor de la Babadag, această categorie ceramică este documentată prin intermediul cercetrărilor efectuate la Dinogetia - Garvăn (Comșa 1967a, 163 - 164; idem 1968, 337), Tulcea - Aegyssus (Vasilie, Mănușu-Adameșteanu 1984, 149, pl.XXI/3), Noviodunum - Isaccea (Barnea 1962, 369, nota 1; Barnea 1984, 103), Capidava (Florescu 1958, 131 - 139; Murfatlar (Barnea 1962, 357 - 360; Diaconu 1962, 321, nota 24), Rasova (Scorpan 1968, 371, fig. 24 a), Tulcea - Tabără (Baumann 1976, 220), precum și în castrele valului de piatră (Comșa 1957, 333; Diaconu 1976, 204), fiind prezentă, în proporții mult mai mici, și în așezările din Moldova (Teodor 1967, 130 - 131, 135, fig.5; idem 1968, 241, fig. 17/7 - 8; idem 1970, 114; idem 1978, 113) și Muntenia (Zirra 1959, 505; Mitrea, Angelescu 1959, 532 - 533; Comșa 1963a, 93 - 99).

Acest tip de ceramică își încetează circulația în Dobrogea în cursul secolului al XII-lea p.Chr., reîntâlnindu-l în secolele XV - XVIII p.Chr. în descoperirile de la Enisala (Baraschi, Cantacuzino, 1980, 468; Mănușu-Adameșteanu 1991b, 393 - 394, pl. IV/1 - 2; IX/1 - 2), Isaccea (Vasilie 1995, 373 - 409), Tulcea - str. 14 Noiembrie, pe locul fostului platou al pieții pescarilor - și Babadag (Vasilie 1996).

III. Ceramica de import. În această categorie se includ amforele, ceramica fină și ceramica smălțuită.

A) Amforele au fost descoperite numai în stare fragmentară, putând fi înscrise, din punct de vedere tipologic, în două grupe:

A.1. Amforele sferoidale. S-a descoperit un singur fragment provenind din toarta și buza unui exemplar (pl. V/6). Situația de la Babadag nu este singulară, și în alte așezări din Dobrogea această categorie cunoscând o folosire nu prea îndelungată (Vasiliu, Mănușu-Adameșteanu 1984, 148, pl. III/5; IX/5), fiind înlocuită cu tipul de amforă având buza răsfrântă ca un "guler" și "îngropată" între două toarte late, doar la Dinogetia - Garvăn și la Păcuiul lui Soare amforele sferoidale fiind mult mai numeroase decât cele cu toartele supraînălțate.

A.2. Amfore piriforme. Fragmentele ce provin din exemplare aparținând acestei categorii, sunt lucrate dintr-o pastă de bună calitate, de culoare galbenă-portocalie, ce capătă uneori o tentă roșiatică, peste care s-a aplicat un strat subțire de angobă gălbuie. Buza, răsfrântă ca un "guler", este "îngropată" între două toarte ușor supraînălțate, late de 5 - 6 cm și groase 2 - 4 cm. Corpul ușor alungit, se termină cu o bază globulară. Sunt decorate cu caneluri, repartizate în registre, dispuse în zona umerilor și a bazei (Pl. V/7).

Acest tip de amforă cunoscut în Dobrogea prin descoperirile făcute în cetățile de la Garvăn - Dinogetia (Barnea 1967a, 257 - 159, fig. 159/1; 161/1 - 14; idem 1971, 265 - 266; idem 1954, 518 - 519, fig. 3/1; 5/1 - 3; idem 1973, 305, 325, fig. 25; Vasiliu 1991, 383 - 384, pl. IV/2; VI/2 - 3), Păcuiul lui Soare (Diaconu 1959, 659, fig. 6/1, 3; idem 1961a, 604, fig. 5/1 - 2; idem 1961b, 497, fig. 9/1 - 14), Capidava (Florescu, Diaconescu 1958, 209; Florescu 1959, 626, pl. V/8; Florescu 1965, fig. 39/b), Noviodunum - Isaccea (Barnea 1984, 103, pl. XVI), Aegyssus - Tulcea (Vasiliu 1980, 437 - 449, pl. V - VI; Vasiliu, Mănușu-Adameșteanu 1984, 143 - 144, 146, 148, pl. III/5 - 6; IX/4 - 5), Mangalia (Barnea 1959, 906 - 907, fig. 3/1), Nufăru (*Ibidem*, fig. 3/2; Baraschi, Moghior 1979, 189, 191; idem 1981 - 1982, 80, fig. 8/7, 9, 11; Diaconu 1978, 127, nota 609) și în așezările de la Enisala (Mănușu-Adameșteanu 1991b, 393, nota 6) și Ghiolul Pietrei (idem 1991a, 368), circulă din primele decenii ale secolului al XI-lea p. Chr. până spre sfârșitul acestui secol, după cum o dovedesc descoperirile de la Constantinopol (Demangel, Mamboury 1939, 149, fig. 198/1) și din fostele teritorii ale Cnezatului Kievean (Pletneva 1959, 244, fig. 31/1 - 3; idem 1953, 48 - 52, fig. 32; Diaconu 1961b, 495, fig. 7/2).

B) Ceramica fină. În această categorie se includ, după culoarea căpătată în urma arderii, două grupe distincte: ceramica cenușie și ceramica roșie, ambele

caracterizându-se prin calitatea pastei, bine aleasă, având în compoziție ca degresanți, nisip cu bobul fin și paiete de mica.

B.1. Ceramica roșie, apărută și în alte așezări dobrogene (Vilceanu 1972a, 108 - 113; Florescu 1961, 199 - 210; Vasiliu, Mănucu-Adameșteanu 1984, 149), neavând încă lămurită problema începuturilor (Florescu 1961, 199 - 210; Zaharia 1967, 105 - 107; Barnea 1971, 268 - 275), este o categorie ceramică de factură superioară, lucrată dintr-o pastă de foarte bună calitate, cu pereții subțiri și bine arși, ce au căpătat o culoare roșie, adesea cu nuanțe, mai mult sau mai puțin pronunțate, de galben.

Ca formă, în săpăturile de la Babadag, a fost descoperită doar oala cu o toartă, starea mult prea fragmentară a materialului arheologic nu ne permite deocamdată să spunem mai mult.

B.2. Ceramica cenușie este ilustrată prin intermediul a doar două fragmente ce au căpătat în urma arderii nuanțe de portocaliu murdar, fragmente provenind de la baza unor ulcioare purtând la exterior decorul de linii lustruite dispuse oblic pe corpul vaselor.

C) Ceramica smălțuită este reprezentată de un număr mic de fragmente provenind de la vase deschise, lucrate din pastă de bună calitate, arsă înfundat, acoperite, atât la interior cât și pe o anumită porțiune din suprafața exterioară, cu smălț de culoare verde-deschis și maron. Ca element decorativ, smălțul, dispus peste un strat subțire de angobă albă, apare pe corpul vaselor în combinație cu tehnica inciziei (sgraffito).

Dintre fragmentele ceramice smălțuite se remarcă cel pe care este redată, în tehnica inciziei, figura unei păsări, probabil un porumbel, motiv creștin căruia i se atribuie puritatea divinității (el simboliza "Duhul sfânt"), fiind în egală măsură considerat și ca simbol al sufletelor pure, mântuite de demoni și malfic. Reprezentarea porumbelului este încadrată de un motiv decorativ realizat din linii ondulate (Pl. V/2).

Fragmentele ceramice decorate cu ajutorul smălțului, descoperite în urma săpăturilor de la Babadag, provin de la vase de excepție, produse ale unui atelier constantinopolitan.

În săpăturile de la Babadag, pe lângă ceramică, au mai fost descoperite: unelte, piese de armament și obiecte de podoabă.

IV. Uneltele. Descoperirile sunt inegale ca număr și valoare, și documentează destul de slab ocupațiile locuitorilor de aici. Ele sunt reprezentate de trei fusaiole (două întregi și una fragmentară), de un cârlig pentru undiță sau prapon,

ori carmac (Antipa 1916, 93 - 94, 304 - 318, 319 și urm.) și de patru greutateți pentru plasa de pescuit, cioplite din cărămidă, având formă circulară sau dreptunghiulară și prezentând, la capete ori pe mijloc, câte o perforație verticală (Pl. VI/8 - 9).

A) *Fusaiiolele* găsite în săpăturile de la Babadag pot fi incluse atât în categoria uneltelor cât și în cea a obiectelor de uz casnic (Pl. VI/5, 7).

Două dintre ele sunt lucrate din lut, având în compoziție ca degresanți nisip cu bobul mare și microprundișuri, căpătând în urma arderii inoxidante culoarea cenușie-negricioasă. Se înscriu în categoria fusaiiolelor bitronconice având diametrul maxim aproximativ egal cu înălțimea, marginile ușor arcuite descriind în secțiune un oval, porțiunile din jurul orificiului de fixare pe fus fiind mai late și aplatizate.

Cea de a treia fusaiolă este confecționată din cărămidă, marginile drepte descriind, în secțiune, un dreptunghi având colțurile rotunjite, porțiunile din jurul orificiului de fixare pe fus fiind aplatizate.

Astfel de unelte sau obiecte de uz casnic sunt cunoscute în Dobrogea, prin descoperirile de la Garvăn - Dinogetia (Comșa 1967b, 105, 108, fig.57/1 - 2, 11; 58/1 - 2, 7 - 9, 13, 18; Vasiliu 1991, 379 - 380), Capidava (Florescu, Diaconu 1958, 237, fig.120/1), Păcuiul lui Soare (Vîlceanu 1972b, 170 - 173, fig. 69 - 70), Noviodunum (Barnea 1984, 103, pl. XII/5; XIII), Aegyssus - Tulcea (Vasiliu, Mănușu-Adameșteanu 1984, 147, pl. VIII/5 - 6) și Nufăru (Baraschi, Moghior 1981 - 1982, 81, fig.10/3, 7).

B) *Cârligul* pentru prins pește este lucrat din fier având secțiunea tijei rectangulară, vârful cu pinten de oprire situat pe partea interioară, fiind bătut și pilit. Capătul superior al tijei este turtit, sfoara înnodându-se, după toate probabilitățile, sub partea lătită (Pl. VI/6).

Analogii pentru cârligul de prins pește de la Babadag găsim în descoperirile făcute la Dinogetia - Garvăn (Olteanu 1956, 407, 410, fig. 1/1; Barnea 1967b, 55, fig. 35/11, 15), Păcuiul lui Soare (Vîlceanu 1972c, 174, fig.71/3, 6; Diaconu 1959, 659, fig 12/3) și Noviodunum - Isaccea (Barnea 1977, 107, pl. XIII/g; Barnea 1984, 103).

C) În Dobrogea, numărul cel mai mare de *greutăți pentru plasa de pescuit* s-au descoperit în bordeiele și gropile menajere de la Garvăn - Dinogetia, majoritatea fiind cioplite din cărămizi sau din țigle romane, iar câteva din piatră ori din fragmente de vase (Barnea 1967b, 51 - 52, fig. 33 - 34; idem 1973, 297, fig.8/8 - 9, 17; Vasiliu 1991, 380, pl. VIII/6; XIII/6 - 7; Barnea 1971, 285, fig. 95/7 - 10; Constantinescu 1956, 410, fig. 6/1 - 6).

Astfel de unelte, atestând practicarea pescuitului, sunt documentate și în așezările de la Noviodunum - Isaccea (Barnea 1957, 167, idem 1977, 107, pl. XIII/h -

i; Barnea 1984, 102), Capidava (Florescu, Diaconu 1958, 236, fig. 120/2 - 5), Aegyssus - Tulcea (Vasilu, Mănușu-Adameșteanu 1984, 144, pl. VIII/8) și Păcuiul lui Soare, unde diferă ca material și ca formă de cele descoperite în așezările mai sus menționate, marea majoritate fiind cioplite din calcar (Vilceanu 1972c, 176, fig. 71/8 - 9, pl. XXXIII/4 - 8).

V. Armele, puțin numeroase, sunt reprezentate prin patru proiectile pentru praștie, având formă aproximativ sferică, de dimensiuni relativ apropiate: $D = 3,2 - 4,1$ cm, confecționate din lut în amestec cu nisip și calcar pisat, ceea ce le face friabile, fiind destul de bine arse (pl. VI/1 - 4).

În funcție de celelalte descoperiri din perimetrul cercetat la Babadag, bilele pentru praștie pot fi încadrate cronologic în prima jumătate a secolului al XI-lea p.Chr.

Piese asemănătoare, ca formă, dimensiuni și compoziția pastei, s-au descoperit la Garvăn - Dinogetia (Barnea 1967c, 344, fig. 184/10 - 12; 185), Aegyssus - Tulcea (Vasilu, Mănușu-Adameșteanu 1984, 147, pl. VIII/7), Nufăru (*Ibidem*, nota 20) și Păcuiul lui Soare, unde, însă, sunt confecționate numai din piatră (Baraschi 1977, 144, fig. 106/2).

VI. Obiecte de podoabă. Descoperirile sunt foarte sărace și se rezumă la un inel confecționat din bronz și la un fragment de brățară lucrată din sticlă.

A) Fragmentul de brățară din sticlă provine de la un exemplar lucrat din bară de culoare neagră, ovală în secțiune, având la exterior, încrustată cu vopsea galbenă, o linie continuă. Fragmentul se încadrează, după tipologia întocmită de E. Comșa, în categoria C (Comșa 1967, 305 - 306, fig. 174/C).

Cunoscută pe teritoriul țării noastre încă din perioada geto-dacică (Aldea 1972, 14, fig. 10/2 - 3), documentată în așezările și necropolele din secolele IV - VI p.Chr. (Diaconu 1964, 719, fig. 4/1; Preda 1980, 52 - 53, pl. XXII - XXIII; XLVI; LXII - LXIV; Tudor, Toropu, Tătulea, Nica 1980, 362; Bîrzu 1973, 69 - 70), fiind semnalată și la sud de Dunăre în complexe datate în aceeași perioadă (Cangova 1961, 179 - 188, fig. 19), prezentă în Bizanț în perioada secolelor VII - X p.Chr. (*Ibidem*, pl. 1/3), această categorie de podoabe cunoaște maxima răspândire în intervalul cuprins între secolele X și XII p.Chr., descoperirile făcute în Dobrogea, la Garvăn - Dinogetia (Comșa 1967, 302 - 315, fig. 174 - 175; Barnea 1973, 300 - 301, 325, fig. 8/2 - 3; 26/8 - 9; Vasilu 1991, 380 - 381), Noviodunum - Isaceea (Barnea, Angelescu 1957, 167; Vasilu 1984, 110 - 111, Pl. VI - VII; IX - X; XI/6: XII - XIV; Mănușu-Adameșteanu 1984, 241 - 243, pl. II/17 - 22), Nufăru (Cihodaru 1965, 264; Baraschi, Moghior 1979, 189; idem 1980, 130, fig. 6/10, 13 - 14, 16 - 18, 21 - 23; idem 1981 - 1982, fig. 10; idem 1983, 138; Mănușu-Adameșteanu 1983, 472; Mănușu-Adameșteanu 1986, 211 - 212, fig. 4/1 - 3), Capidava (Florescu, Diaconu 1958, 237 - 238), Aegyssus - Tulcea (Vasilu, Mănușu-Adameșteanu 1984, 149, pl. VIII/3),

Beroe - Piatra Frecăței (Mănușu-Adameșteanu 1980, 234, nota 58), Troesmis (Ibidem, 238, Baumann 1980, 175, pl. 24/3 - 6), Ghiolul Pietrei (Mănușu-Adameșteanu 1991, 367), precum și cele de la sud de Dunăre (Cangova 1961, 179 - 188, fig. 1/10 - 11; Antonova 1967, 3 - 27, pl. IV; Totev 1967, 35 - 53, fig. 6; Borisov 1980, 95 - 108, pl. X; Aldazov 1969, fig. 4; Zerovica 1975, 53 - 60, pl. I/5 - 6; III/3; Nurkov, Pissarev 1979, 42 - 48, fig. 24) și din Crimeea și regiunile caucaziene (Rîbakov 1948, pass.), impresionând prin număr și varietatea formelor.

Brățări din sticlă sunt semnalate, pentru perioada secolelor X - XII p.Chr., în număr ceva mai mare în Banat (Uzum 1977, 220, fig.1/5 - 6) și extrem de rar în Muntenia la București, Dridu (Zaharia 1967, 94) și Bucov (Comșa 1978, 121, pl. XVI/8 a - n; XXIV/6), precum și în așezările din această perioadă din Moldova (Teodor 1978, 79).

La sfârșitul secolului al XII-lea p.Chr. și la începutul celui următor, în Dobrogea, această categorie de obiecte de podoabă își încetează existența, fiind apoi semnalată în Țara Românească, la Giurgiu, în nivelele datate în secolele XIV - XV p.Chr. (Barnea, Cernovodeanu, Preda 1957, 255), pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră reapărând mult mai târziu, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea p.Chr., în mormintele de la Niculițel (Bătrâna 1977, 540) și Isaccea - biserica Sf. Gheoghe (Vasilu 1995, 373 - 409), fiind totodată atestată, pentru această perioadă, și în Muntenia, prin descoperirea de la Văcărești (Tico 1981, 251 - 252, fig. 4/8).

Descoperirile mai sus menționate și faptul că, în împrejurimile Ostrovului, la sfârșitul secolului al XIX-lea p.Chr. erau meșteri care lucrau brățări din sticlă albastră (Comșa 1967, 313), dovedesc perpetuarea acestei mode până aproape de zilele noastre.

B) Inelul din bronz, lucrat din verigă lamelară în secțiune, face parte din categoria inelelor având montura turnată odată cu veriga.

Astfel de podoabe sunt cunoscute, în Dobrogea, încă din secolul al VIII-lea p.Chr. prin descoperirea făcută în necropola de la Satu Nou, unde s-a găsit un inel de bronz ce are veriga, pe o anumită porțiune, aplatizată și rotunjită (Mitrea 1961, 555, fig. 6/5), un exemplar asemănător provenind din așezarea de la Spinoasa - Iași și fiind încadrat în secolele VIII - IX p.Chr. (Teodor 1978, fig. 43/12).

Din așezarea de la Garvăn - Dinogetia, din nivelele aparținând secolului al XI-lea p.Chr., provin douăsprezece inele din bronz cu veriga ușor lățită, ornamentate pe montură, unele dintre ele, cu simbolul pentagramei sau cu câte un vultur având aripile desfăcute, motiv decorativ de cea mai autentică tradiție bizantină (Barnea 1967d, 284 - 286, fig. 170/1 - 3, 7 - 14, 16).

Exemplare asemănătoare, având sau nu incizată pe montură pajura cu aripile desfăcute ori pentagrama, sunt cunoscute și prin descoperirile făcute la Beroe - Piatra Frecăței (Aurelian 1962, 585, fig. 21b/2 - 3; 22), Capidava (Florescu, Diaconescu

1958, 232, 235, fig. 118/2 - 3) și Păcuiul lui Soare (Diaconu 1972b, 147, fig. 56/3, 5 - 6, 8), fiind încadrate cronologic în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al X-lea p.Chr. și mijlocul celui de-al XII-lea p.Chr.

Pe baza analogiilor de mai sus, credem că inelul găsit în săpăturile de la Babadag poate fi atribuit, din punct de vedere cronologic, primei jumătăți a secolului XI p.Chr.

Ținând cont de materialele prezentate mai sus, putem afirma că la Babadag a existat o așezare, ale cărei dimensiuni nu pot fi deocamdată precizate, așezare întemeiată, după toate probabilitățile, în ultimul sfert al secolului al X-lea p.Chr. odată cu revenirea stăpânirii bizantine la Dunărea de Jos în timpul împăratului Ioan Tzimiskes, dezvoltându-se în perioada de liniște și prosperitate a provinciei - primul sfert al secolului XI p.Chr. și fiind distrusă la mijlocul acestui secol, când în anul 1064 are loc puternicul și pustiitorul atac al uzilor, în urma căruia unele cetăți de pe linia Dunării își încetează existența (Barnea 1971, 133 - 135, Theodorescu 1974, 52; Vasiliu, Mănușcu-Adameșteanu 1984, 150).

Afirmațiile de mai sus sunt susținute de către descoperirile arheologice, marea majoritate a ceramicii decorată cu incizii orizontale, datându-se la sfârșitul secolului X p.Chr. și începutul celui următor, lipsa materialelor din a doua jumătate a secolului XI p.Chr. fiind semnificativă în acest sens (Mănușcu-Adameșteanu 1980, 234; Diaconu 1969, 437 - 452).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Aldazov 1969 = D. Aldazov, *Izvestija*, 1, Fig. 4.
 Aldea 1972 = I. Al. Aldea, *Apulum*, 10, 14.
 Antipa 1916 = Gr. Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București.
 Antonova 1967 = V. Antonova, *Mittlungen des Volksmuseums Schumen*, 4, 3 - 27.
 Aurelian 1962 = P. Aurelian, *Materiale*, 8, 585.
 Baraschi 1977 = S. Baraschi, *Arme și piese de echipament (secolele X - XIV)*, 144, în *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII - XV)*, vol. II, București.
 Baraschi, Cantacuzino 1980 = S. Baraschi, Gh. I. Cantacuzino, *Peuce*, 8, 468.
 Baraschi, Moghior 1979 = S. Baraschi, N. Moghior, *SMMIM*, 12, 189, 191.
 idem 1980 = *SMMIM*, 13, 130.
 idem 1981 = 1982 = *SMMIM*, 14, 80.
 idem 1983 = *SMMIM*, 15, 138.
 Barnea 1954 = I. Barnea, *SCIV*, 5, 3 - 4, 518 - 519.
 idem 1957 = *Materiale*, 4, 167.
 idem 1959 = *Materiale*, 6, 906 - 907.
 idem 1962 = *SCIV*, 13, 2, 353 - 354, 369.
 idem 1967a = *Ceramica de import*, 257 - 259, în *Dinogetia. Așezarea feudală-timpurie de la Bisericiuța - Garvăn*, vol. I, București.
 idem 1967b = *Pescuitul*, 51 - 55, în *Dinogetia. Așezarea feudală-timpurie de la Bisericiuța - Garvăn*, vol. I, București.

- idem 1967c = *Arme pentru lupta de la distanță*, 344, în *Dinogetia. Așezarea feudală-timpurie de la Bisericuța - Garvăn*, vol. I, București.
- idem 1967d = *Podoabele întrebuițate de locuitorii de la Bisericuța - Garvăn*, în *Dinogetia. Așezarea feudală-timpurie de la Bisericuța - Garvăn*, vol. I, București.
- idem 1971 = *Cultura pe teritoriul Dobrogei în secolele X - XII*, 169 - 335, în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, București.
- idem 1973 = *Materiale*, 10, 305, 325.
- idem 1977 = *Peuce*, 6, 107.
- Barnea, Angelescu 1957 = I. Barnea, N. Angelescu, *Materiale*, 4, 167.
- Barnea, Cernovodeanu, Preda = I. Barnea, P. Cernovodeanu, C. Preda, *Materiale*, 4, 225.
- Barnea 1984 = I. Barnea, Al. Barnea, *Peuce*, 9, 97 - 105.
- Baumann 1976 = V.H. Baumann, *Peuce*, 4, 213 - 231.
- idem 1977 = *Acta Musei Napocensis*, 14, 245 - 255.
- idem 1980 = *Peuce*, 8, 159 - 196.
- Bîrzu 1973 = L. Bîrzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV - V (Cimitirul I de la Bratei)*, București.
- Borisov 1980 = B. Borisov, *Expeditio Thracica*, I, 95 - 108.
- Bătrîna 1977 = L. Bătrîna, A. Bătrîna, *SCIVA*, 28, 4, 540.
- Cangova 1961 = I. Cangova, *Studia in memoriam Karel Skopil*, 179 - 188.
- Cihodaru 1965 = C. Cihodaru, *AIIA*, Iași, 2, 264.
- Comșa 1951 = E. Comșa, *SCIV*, 2, 2, 233 - 238.
- idem 1957 = *Materiale*, 4, 325 - 334
- idem 1967 = *Podoabele de sticlă*, 305 - 306, în *Dinogetia. Așezarea feudală-timpurie de la Bisericuța - Garvăn*, vol. I, București.
- Comșa 1957 = M. Comșa, *SCIV*, 8, 1 - 4, 280.
- idem 1963a = *SCIV*, 14, 1, 93 - 113.
- idem 1963b = *Dacia*, N.S., 7, 425 - 426.
- idem 1967a = *Olăritul*, 134 - 205, în *Dinogetia. Așezarea feudală-timpurie de la Bisericuța - Garvăn*, vol. I, București.
- idem 1967b = *Fusaiole*, 105 - 108, în *Dinogetia. Așezarea feudală-timpurie de la Bisericuța - Garvăn*, vol. I, București.
- idem 1968 = *Dacia*, N.S., 12, 337.
- idem 1978 = *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII - X de la Bucov - Ploiești)*, București.
- Constantinescu 1956 = Șt. Constantinescu, *SCIV*, 7, 3 - 4, 410.
- Demangel, Mamboury 1939 = R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople*, Paris.
- Diaconu 1959 = P. Diaconu, *Materiale*, 6, 659.
- idem 1961a = *Materiale*, 7, 604.
- idem 1961b = *Dacia*, N.S., 5, 497.
- idem 1962 = *Dacia*, N.S., 6, 321, nota 24.
- idem 1964 = *Glasul bisericii*, 22, 719.
- idem 1969 = *SCIV*, 20, 3, 437 - 425.

- idem 1972a = *Ceramica din humă albă decorată cu vopsea roșie*, 85 - 89, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București.
- idem 1972b = *Obiecte de podobă*, 147, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București.
- idem 1973 = *Slavianite i sredizemnonorskiat sviat VI - XI vek*, 211 - 213, Sofia.
- idem 1976 = *Peuce*, 4, 199 - 211.
- idem 1978 = *Les Coumans au Bas-Danube au XIe-XIIIe siècles*, București.
- Florescu 1958 = R. Florescu, *SCIV*, 9, 1, 136 - 138.
- idem 1961 = *Omagiul lui George Oprescu*, 199 - 210, București.
- idem 1965 = *Capidava*, București.
- Florescu 1959 = Gr. Florescu, R. Florescu, *Materiale*, 6, 626.
- Florescu, Diaconu 1958 = Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava (Monografie arheologică)*, vol. I, București.
- Harhoiu 1972 = *Ceramica de la Păcuiul lui Soare*, 71 - 78, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București.
- Mitrea 1961 = B. Mitrea, *Materiale*, 7, 555.
- Mitrea, Angelescu 1959 = B. Mitrea, N. Angelescu, *Materiale*, 5, 532 - 533.
- Mitrea, Preda, Angelescu 1961 = B. Mitrea, C. Preda, N. Angelescu, *Materiale*, 7, 287.
- Mănucu-Adameșteanu 1980 = Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Peuce*, 8, 231 - 234.
- idem 1983 = *Materiale*, București, 472.
- idem 1984 = *Peuce*, 9, 237 - 255.
- idem 1991a = *Peuce*, 10, 365 - 370.
- idem 1991b = *Peuce*, 10, 393 - 397.
- Mănucu-Adameșteanu 1986 = Gh. Mănucu-Adameșteanu, M. Mănucu-Adameșteanu, *Materiale*, București, 211 - 212.
- Nurkov, Pissarev 1979 = Chr. Nurkov, At. Pissarev, *Jarbuch de Museen in Nordbulgarien*, 5, 42 - 48, Varna.
- Oberlander-Tîmroveanu 1980 = E. Oberlander-Tîmroveanu, *Peuce*, 8, 509, cat. 143.
- Olteanu 1956 = St. Olteanu, *SCIV*, 7, 3 - 4, 407, 410.
- Pippidi 1959 = D. Pippidi, *Materiale*, 5, 316.
- Pletneva 1953 = A. Pletneva, *Keramica i steklo drevni Tmutarakani*, Moscova.
- idem 1959 = *MLA*, 75, 224.
- Popeea, Baumann 1977 = Al. Popeea, V.H. Baumann, *Peuce*, 6, 208, cat. 12, 17, 20.
- Preda 1980 = C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București.
- Rîbakov 1948 = B. A. Rîbakov, *Remeslo drevnei Rusi*, Moscova.
- Scorpan 1968 = C. Scorpan, *Pontice*, 1, 371.
- Teodor 1967 = Dan Gh. Teodor, *Danubius*, 1, 130 - 131, 135.
- idem 1968 = *SCIV*, 19, 2, 241.
- idem 1970 = *SCIV*, 21, 1, 114.
- idem 1978 = *Teritoriul est-carpatic în veacurile V - XI e.n. Contribuții istorice și arheologice la problema formării poporului român, Iași*.
- Theodorescu 1974 = R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X - XIV)*, București.
- Totev 1967 = T. Totev, *Mittelungen des Volkmuseums Schumen*, IV, 35 - 53.

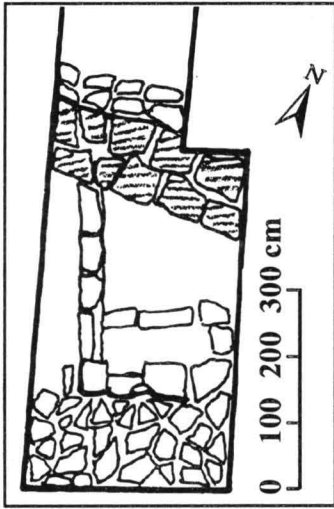
- Tudor, Toropu, Tătulea, Nica 1980 = D. Tudor, C. Toropu, C. Tătulea, M. Nica, *Materiale*, Tulcea, 362.
- Tico 1981 = C. Tico, *CAB*, 3, 251 - 252.
- Uzum 1977 = I. Uzum, *Banatica*, 4, 220.
- Vasiliu 1980 = I. Vasiliu, *Peuce*, 8, 437 - 449.
- idem 1991 = *Peuce*, 10, 371 - 391.
- idem 1995 = *Peuce*, 11, 373 - 409.
- idem 1996 = *Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu*, *Peuce*, 12 (sub tipar).
- Vasiliu, Mănucu-Adameșteanu 1984 = I. Vasiliu, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Peuce*, 9, 143 - 155.
- Vilceanu 1972a = D. Vilceanu, *Ceramica de factură superioară*, 108 - 113, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București.
- idem 1972b = *Obiecte atestând prelucrarea fibrelor textile*, 170 - 173, în *Păcuiul lui Soare. Cetate bizantină*, vol. I, București.
- idem 1972c = *Pescuitul*, 174, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București.
- Zaharia 1967 = E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București.
- Zerovica 1975 = Z. Zerovica, *Veres médiéval aux Balkans (X^e - XVe s.)*, 53 - 60, Belgrad.
- Zirra 1959 = Vl. Zirra, *Materiale*, 5, 505.
- idem 1963 = *Dacia*, N.S., 7, 402 - 404.

Abstract

In this paper the author deals with the discoveries at Babadag belonging to the Early Middle Age. These discoveries were dated at the end of the Xth century and the first half of the following one.

The dating of the archaeological material, the most of it proceeding from unclear stratigraphic situations, was made within large limits, according to analogies with similar findings from Dobrudja and neighboring territories.

At Babadag, in the yard of the mosque Ali-Gazi Pașa, a settlement was discovered. So far, its limits cannot be fixed. This settlement was founded, in all probability, at the end of the Xth century. It reached to its maximum extent in the first quarter of the XIth century and was destroyed during the middle part of this one, due to causes unknown so far.

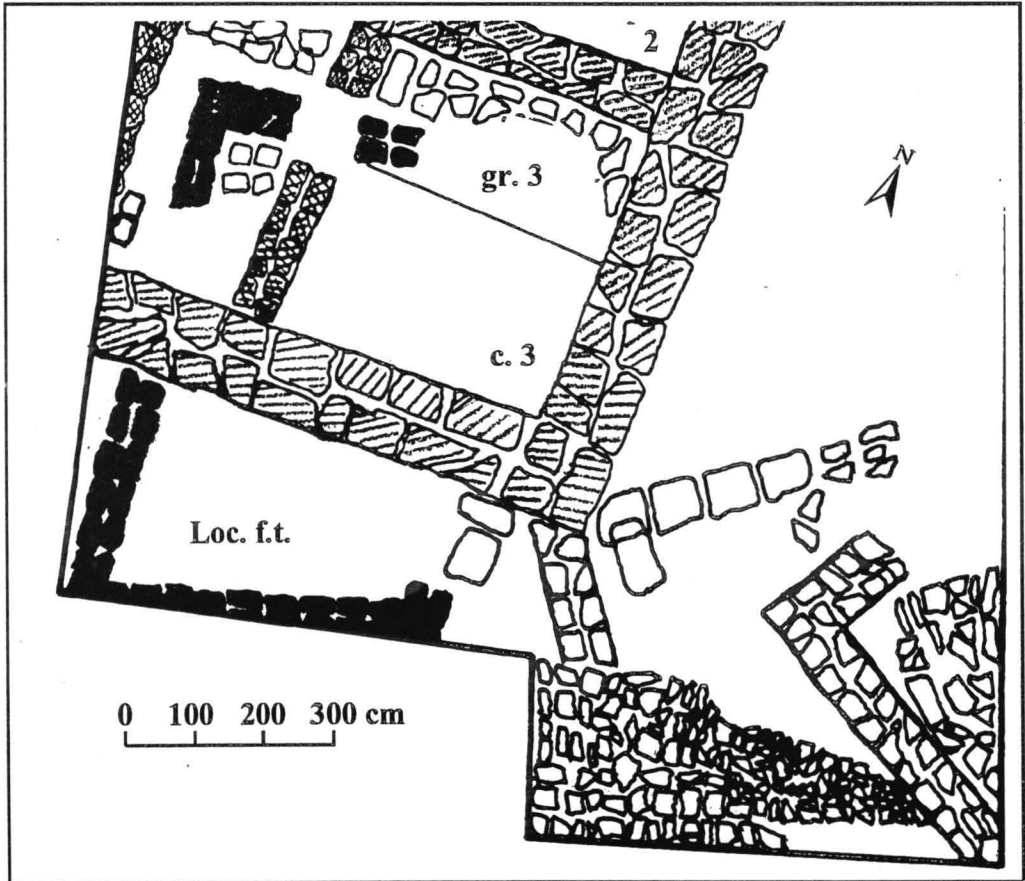

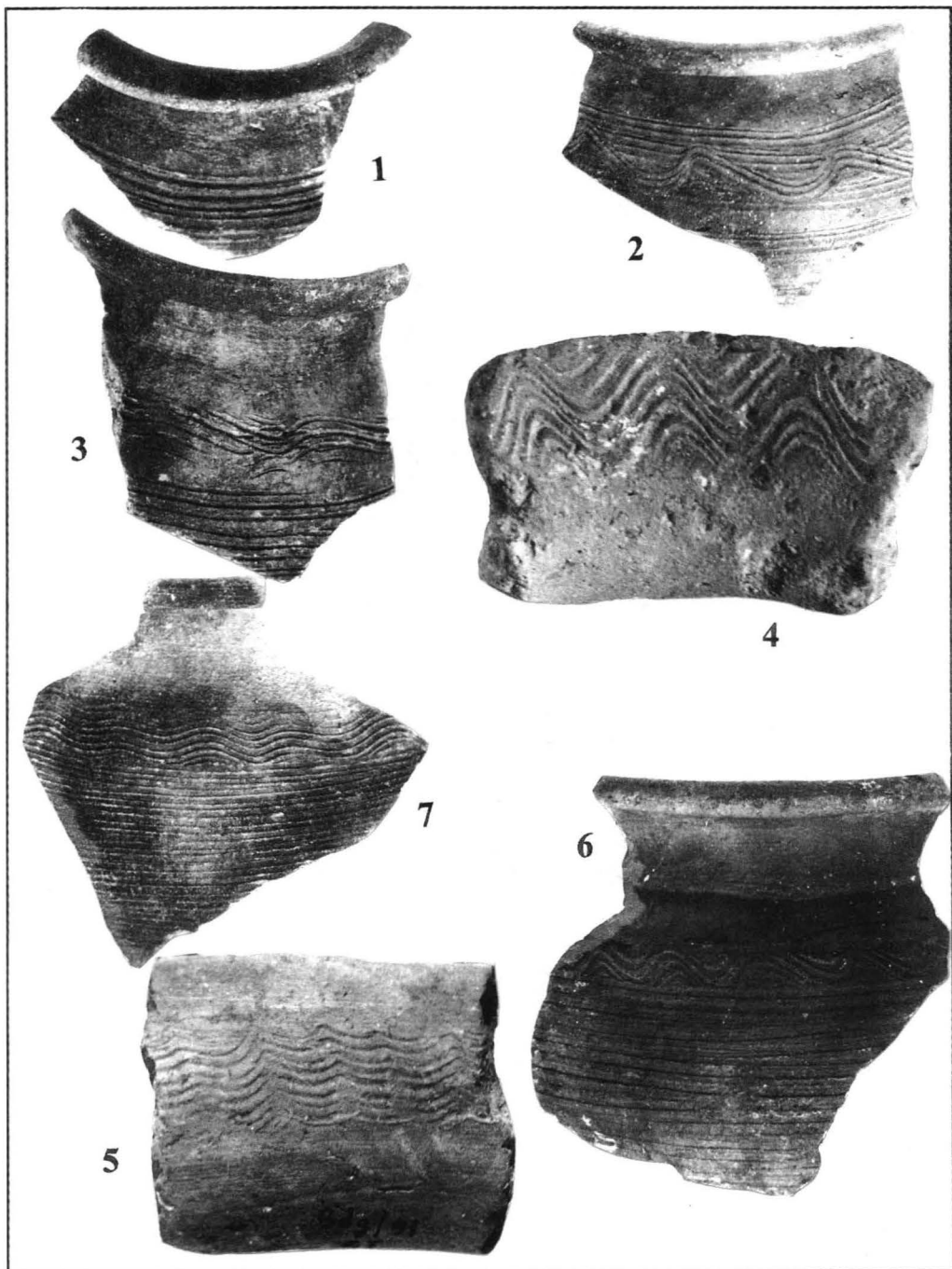
Pl. I. Amenajare tombală (?).

Pl. I. Tomb construction (?).

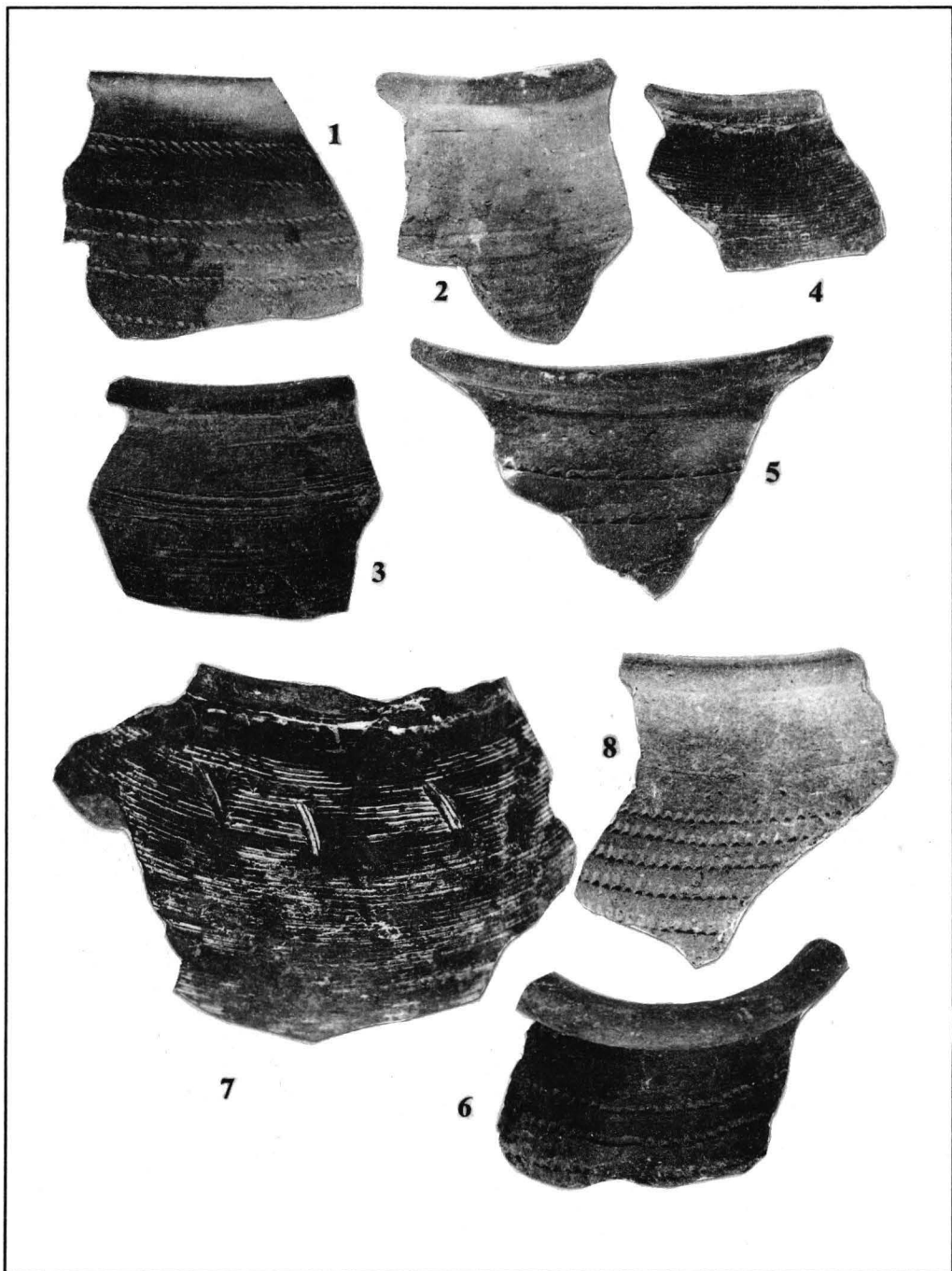
Pl. II. Resturi ale unei locuințe de sec. X - XI.

Pl. II. Remains of a Xth - XIth century dwelling.

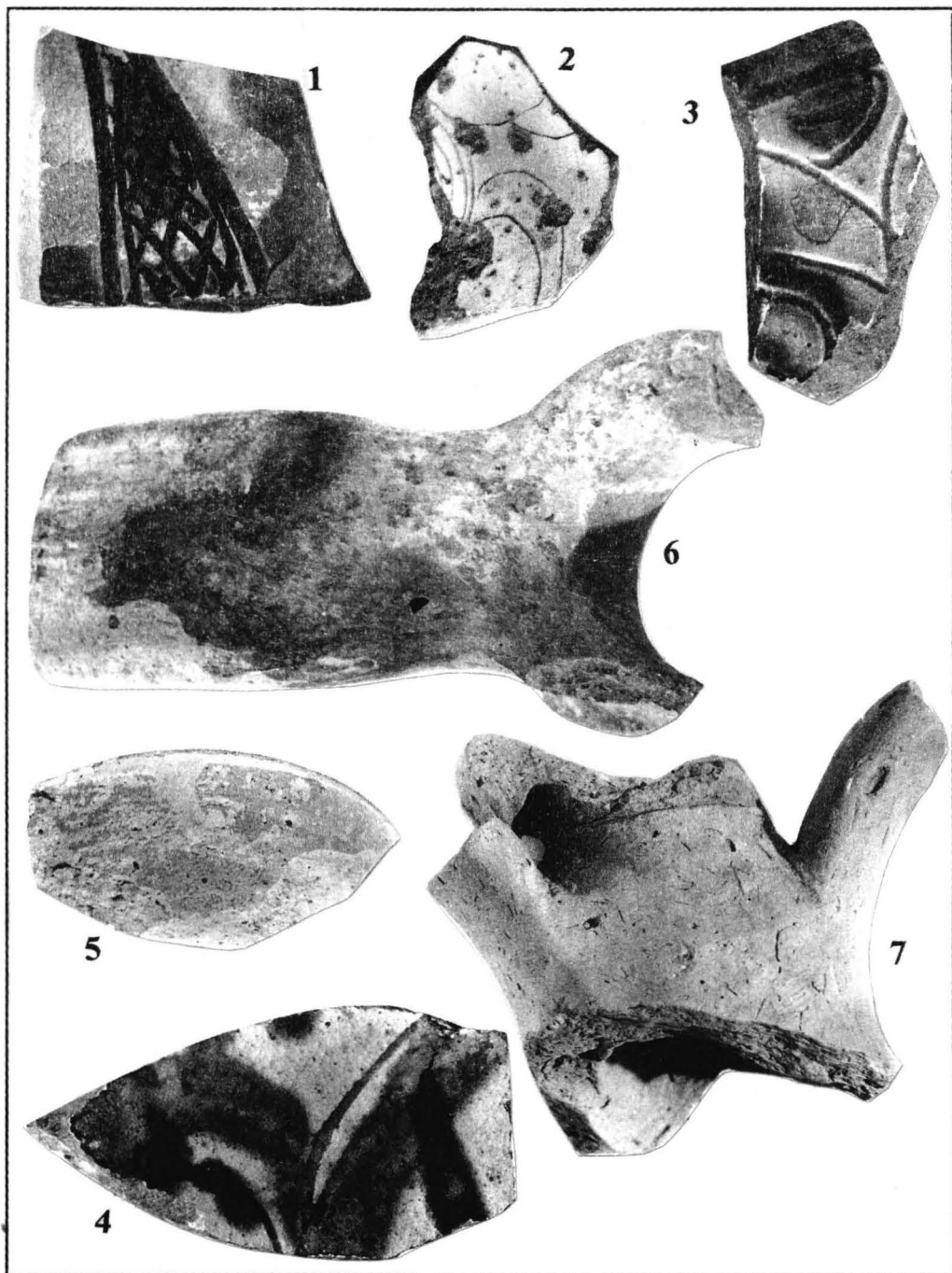

Pl. III. Ceramică de uz comun.
Pl. III. Common use pottery.

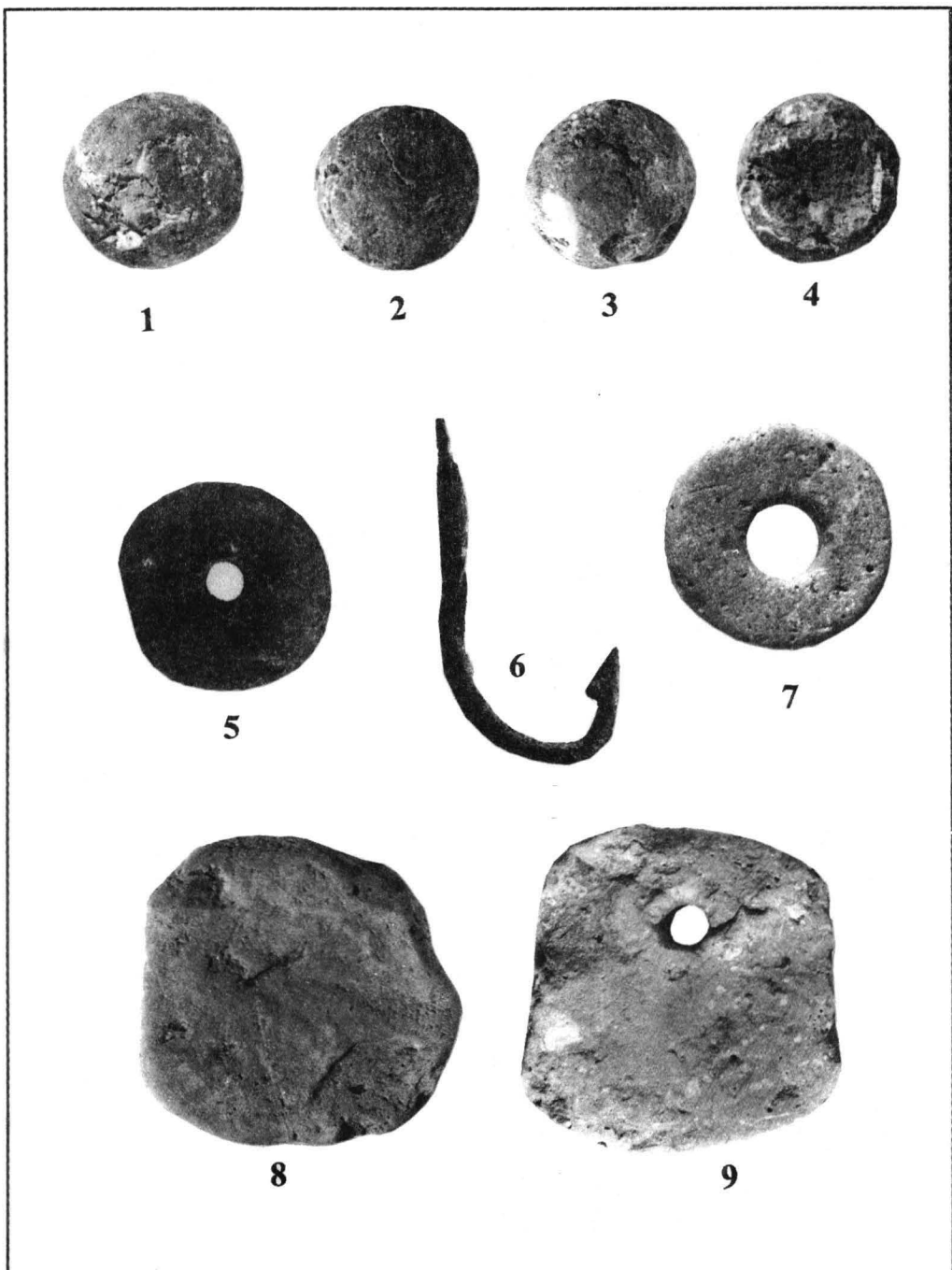
Pl. IV. Ceramică de uz comun.

Pl. IV. Common use pottery.

Pl. V. Ceramică de uz comun.

Pl. V. Common use pottery.

Pl. VI. Unelte și piese de armament.

Pl. VI. Tools and pieces of armament.

CONSIDERAȚII ASUPRA CERAMICII SMĂLȚUITE CU DECOR ZOOMORF DE LA DUNĂREA DE JOS

Oana Damian

Printre speciile ceramice întâlnite în spațiul Dunării de Jos se numără și cea smălțuită olive¹, în cadrul acesteia un loc aparte îl ocupă vasele cu formă parțial sau total zoomorfă sau, cel mai adesea, ornamentate cu figurine zoomorfe, aplicate pe torțile, capacele sau corpul lor, încadrate în limitele secolului al XI-lea². Astfel de vase au fost descoperite într-o serie de situri dunărene, precum Dinogetia³, Nufăru⁴, Capidava⁵, Păcuiul lui Soare⁶, Ostrov⁷, Silistra⁸, Tzar Asen⁹, reprezentările fiind de mistreți¹⁰, bovidee¹¹, urși¹², broaște țestoase¹³, cai¹⁴, păsări¹⁵, elefanți¹⁶, feline¹⁷, hipopotami¹⁸. Repertoriul descoperirilor de acest gen a fost îmbogățit prin două reprezentări de feline (leu, leoaică) provenind de la Păcuiul lui Soare și, respectiv, de la Nufăru, ambele figurine fiind aplicate pe torțile unor vase.

Piesa de la Păcuiul lui Soare (fig. 1/1), descoperită întâmplător pe "plaja" creată de apele Dunării în cadrul cetății bizantine din insulă, reprezintă o felină, probabil o leoaică (sau eventual un leopard). Figurina, lungă de 75 mm și înaltă de 35 mm, a fost modelată dintr-o pastă fină, gălbui-roșiatică, bine arsă, acoperită cu smalt olive mat, bătând spre gălbui și pe alocuri spre brun, destul de exfoliat. Dimensiunile ei sunt mai mari decât ale reprezentărilor cunoscute și este realizată cu deosebită măiestrie. Animalul este figurat întins, sprijinit pe labele din față. Corpul este proporționat, cu două incizii prelungi de o parte și de alta a sa, sugerând arcuirea mușchilor spatelui, decorat cu incizii scurte, indicând coama, și cu mici cercuri, de asemenea incizate. Coada este scurtă și răscuită pe spate. Labele din față sunt redete realist, cu pronunțată sugestie a ghearelor, cele din spate având terminațiile rupte din vechime. Capul este foarte expresiv, cu botul scurt, urechile bine precizate și ochii ușor adânciți. La Păcuiul lui Soare a mai fost descoperită o reprezentare de felină, și anume, capul unui leopard¹⁹, care, împrumută forma sa tubului de scurgere al unui ulcior.

Piesa de la Nufăru (fig. 1/2), descoperită în curtea dispensarului uman, în apropierea incintei estice a cetății bizantine de aici, din păcate nu într-un context stratigrafic clar²⁰, aparține unui vas din pastă cenușie, grosieră, cu o toartă solidă, lată de 40 mm și groasă de 10 - 14 mm, cu nervură longitudinală, cu buza dreaptă ușor șanțuită spre interior, acoperit pe partea exterioară a torții, pe cea interioară a buzei și pe figurina propriu-zisă cu un smalt olive strălucitor bătând ușor spre gălbui. Figurina, lungă de 60 mm și înaltă de 25 mm, este aplicată longitudinal în partea superioară a torții, aproape de zona de contact a acesteia cu buza vasului, botul animalului depășind-o, probabil, spre interior. Corpul figurat - al unui leu - este alungit și destul de suplu, cu coada lungă, aruncată pe spinare și labele având forma celor ale animalelor de apă. Pe spatele animalului se poate observa reprezentarea unei

coame leonine. Din păcate, capul figurinei este rupt, astfel că identificarea cu o felină, mai precis cu un leu, nu poate fi făcută decât în funcție de modul de realizare a cozii și a coamei. Maniera de redare a picioarelor este neobișnuită pentru o felină, dar ea poate fi explicată fie prin stângăcia olarului în reprezentarea labelor cu gheare, fie ca un mod specific de aplicare a figurinelor pe torțile vaselor pentru asigurarea stabilității lor. Această sugestie provine de la asemănarea labelor leului cu cele ale unuia dintre hipopotamii descoperiți tot la Nufăru. De altfel, maniera foarte asemănătoare de realizare a reprezentărilor zoomorfe descoperite la Nufăru - leul și hipopotamii - ar sugera provenința lor din același atelier, dacă nu chiar de la același olar. Prezentarea este realistă, dar destul de stângace, sugerând fie un meșter mai puțin înzestrat, fie o insuficientă cunoaștere a animalului (animalelor) figurat(e), deci, eventual o proveniență locală a piesei, prin local neînțelegând doar așezarea de la Nufăru, ci spațiul Dunării de Jos.

În ceea ce privește încadrarea cronologică²¹ a aceste ceramici, piesele aduse în discuție nu oferă nuanțări în plus. Descoperirea ei la Nufăru, așezare care își continuă viața în secolul al XII-lea, ar putea sugera prezența acestei specii și dincolo de bariera secolului al XI-lea, dar, din păcate, absența unor contexte stratigrafice clare ale descoperirilor nu ne permite asemenea concluzii.

În legătură cu originea ceramicii smălțuite olive cu reprezentări zoomorfe, despre care s-a emis deja opinia unei influențe sarmato-alanice prin intermediul centrelor bizantine din nordul Mării Negre²², prezența, printre figurinele amintite, pe lângă elefant, a hipopotamilor și a felinelor - leopard și lei, ar putea constitui un argument în plus la ipoteza avansată de Dumitru Vâlceanu, cu mai bine de trei decenii în urmă, potrivit căreia aceste tipuri de reprezentări ar constitui de fapt un reflex al tradițiilor orientale ale culturii materiale bizantine, "influența realistă care se manifestă în cazul vaselor de la Corinth și probabil și din alte centre, mai ales sudice, ale Bizanțului, răsfrângându-se și asupra zonelor de la periferia imperiului"²³. Dacă factura destul de modestă, atât ca execuție, cât și ca pastă, a hipopotamilor și a leului de la Nufăru, ar putea sugera o producție locală și o inspirație mediată, în schimb tehnica superioară de realizare a capului de elefant de la Ostrov și a felinelor de la Păcuiul lui Soare indică un centru de producție situat într-o zonă în care motivul real de inspirație era accesibil sau, eventual, prezența unui meșter itinerant provenind dintr-un astfel de centru.

În ceea ce privește noua reprezentare zoomorfă introdusă prin intermediul pieselor ceramice invocate - leul/leoaica -, aceasta mai poate fi întâlnită în spațiul de influență bizantină al epocii și pe alte categorii de ceramică smălțuită, cu precizarea că nu întotdeauna este vorba de întruchipări leonine, ci și de feline în general, considerată de multe ori pantere. Este vorba de fragmente ceramice cu decor în relief, cum ar fi cel purtând imaginea unui cap de leoaică văzut din profil descoperit tot la Nufăru²⁴, ca și de cele cu reprezentări de pantere de la Chersones²⁵, de exemple de piese ceramice pictate descoperite la Constantinopol - lei sau leopardzi figurați pe vase²⁶ și pe plăci²⁷, precum și pe vase de la Corinth²⁸ și Chersones²⁹ sau decorate în tehnica sgraffito, cu reprezentări de lei, leopardzi, pantere, descoperite la Cetatea

Albă și Turnu Severin³⁰ și Cetatea Albă³¹, la Constantinopol³², Corinth³³, în Bulgaria (la Caliacra³⁴, Varna³⁵, Nessebăr³⁶ și Veliko Tîrnovo³⁷), în sudul Rusiei, la Chersones³⁸, în Grecia³⁹ sau estul mediteraneean⁴⁰.

Motivele zoomorfe, cu încărcătura lor magico-religioasă, reprezintă o categorie de elemente caracteristice ceramicii bizantine, felinele fiind prezente mai ales în olăria Orientului bizantinizat al Asiei Mici și bazinului Mării Negre, în timp ce în ceramica constantinopolitană și mediteraneeană elementul principal este pasărea⁴¹.

Utilizarea pentru decorarea ceramicii bizantine a unor reprezentări zoomorfe ca leul sau leopardul, creaturi înzestrate cu o forță distructivă, era probabil motivată de rolul lor de talisman în cultura bizantină, puterea lor putând fi convertită în sens pozitiv, în folosul proprietarului sau utilizatorului vaselor respective. Dintr-o altă perspectivă, leii și leoparzii evocă imageria aulică, aceste animale fiind folosite ca simboluri ale puterii și prestigiului imperial, iar prezența lor pe veselă exprimă probabil tocmai dorința de extindere a luxului puterii⁴².

Reprezentările de feline nu constituie însă doar un apanaj al ceramicii, ele fiind prezente în epocă și pe reliefuri în piatră (precum cele de leoaică de la Murfatlar⁴³, Stara Zagora⁴⁴, Chersones⁴⁵ sau din nordul Greciei⁴⁶), pe reliefurile din os cu reprezentări de pantere de la Chersones⁴⁷ sau pe piese metalice descoperite mai ales în Bulgaria, cum ar fi un pandantiv descoperit la Veliko Tîrnovo⁴⁸ sau cataramele de la Pliska⁴⁹ și Stărmene⁵⁰.

Note

1. Vezi descoperirile de la **Dinogetia** (I. Barnea, *Ceramica smălțuită*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I, Așezarea feudală timpurie de la Biseriçușa - Garvăn*, București, 1967, mai departe *Dinogetia, I*, pp. 230 - 238; idem *Materialle*, 10, 1973, p.293, 297, 300 și fig. 5/1, p. 305, 319, 321 și fig. 19/5, p.325; I. Vasiliu, *Peuce*, X, 1991, 1, p. 375, 384; 2, p. 351, pl. IX/1), **Isaccea** (I. Barnea, Al. Barnea, *Peuce*, IX, 1984, p. 103), **Troesmis** (Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Peuce*, VIII, 1980, p. 242), **Tulcea** (I. Vasiliu, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Peuce*, IX, 1984, p. 149, pl. XXI/5), **Nufăru** (Silvia Baraschi, Oana Damian, *Dacia, N.S.* 37, 1993, p. 238 și n. 12), **Cernavodă** (I. Barnea, *SCIV*, XI, 1960, 1, pp. 77 - 78), **Capidava** (R.

Florescu, *Ceramica feudală timpurie de la Capidava*, în Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, I*, București, 1958, p.179, 193, 205 - 209), **Hîrșova** (I. Barnea, *Ceramica smălțuită* în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, mai departe *DID*, III, p. 273), **Mangalia** (*ibidem*, p. 273), **Murfatlar** (I. Barnea, *SCIV*, 13, 1962, 2, pp. 361 - 363, fig. 7), **Păcuiul lui Soare** (D. Vilceanu, *Ceramica smălțuită*, în P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare, Cetatea bizantină, I*, București, 1972, mai departe *Păcuiul lui Soare, I*, pp. 89 - 107), **Dervent** (*ibidem*, p. 105, n. 66), **Silistra** (Stefka Agelova, *Sur la caractéristique de la céramique du Haut Moyen Age provenant de*

- Drăstăr (Silistra), în Dobrudza. Etudes ethno-culturelles*, Sofia, 1987, pp. 100 - 101 - grupa I C, pp. 104 - 105, grupa III B, fig. 1 - 5, 7 - 8, pl. VII/1, 3, 4, 10 - 12, VIII, IX, X/1 - 9). Vezi de asemenea I. Barnea, *La céramique byzantine de Dobroudja, X^e - XIIe siècles*, BCH Suppl. XVIII, 1989, pp. 137 - 138.
2. În legătură cu ceramica smălțuită olive cu reprezentări zoomorfe descoperită în Dobrogea vezi *Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 3, 1952, p. 359; I. Barnea, SCIV, 3 - 4, 1953, p. 652; idem, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală*, în Studii și referate privind istoria României, I, București, 1954, pp. 213 - 215; idem, *Byzance, Kiev et Orient sur le Bas-Danube du Xe au XIIe siècles*, în Nouvelles études d'histoire, București, 1955, p. 179; P. Diaconu, R. Popa, N. Anghelescu, *Materiale*, 8, 1962, p. 411 și mai ales articolul de sinteză al lui D. Vilceanu, SCIV, 13, 1962, 2, pp. 373 - 386; vezi de asemenea I. Barnea, în *Dinogetia, I*, pp. 235 - 237; D. Vilceanu, în *Păcuiul lui Soare, I*, pp. 96 - 98.
 3. Idem, SCIV, 13, 1962, 2, pp. 374 - 375, fig. 1- 2, pp. 378 - 379, fig. 4/2, pp. 380 - 381, fig. 5/2; I. Barnea, în *Dinogetia, I*, pp. 235 - 237, fig. 144/10, 16, 145/14; idem, în *DID, III*, pp. 275 - 277, fig. 91.
 4. [Silvia Baraschi], Oana Damian, *op. cit.* p. 239, fig. 3/48 - 49, 12/48 - 49.
 5. D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 379, fig. 4/1, pp. 380 - 381, fig. 5/1.
 6. *Ibidem*, pp. 374 - 375, fig. 1/1, pp. 376 - 377, fig. 2/1, pp. 377 - 378, fig. 3/1-2; D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare, I*, pp. 96 - 100, fig. 39, 40/4, 41/1 - 4.
 7. Idem, SCIV, 13, 1962, 2, pp. 378 - 380, fig. 4/3.
 8. Stefka Angelova, *op.cit.*, pp. 101 - 102, fig. 2, p. 106, pl. VII/11, 12, pp. 112 - 113, fig. 7-8.
 9. D. Dimitrov, *Dobrudja*, 10, 1993, p. 102, 104, fig. 19/24.
 10. Astfel de figurine au fost descoperite la Dinogetia, aplicate fiind pe torțile vaselor (I. Barnea, SCIV, 3, 1952, p. 359, fig. 11/13; idem, SCIV, 3 - 4, 1953, p. 653, fig. 3/7; D. Vilceanu, *op.cit.*, pp. 374 - 375, fig. 1/2; I. Barnea, în *Dinogetia, I*, pp. 235- 237, fig. 144/10, 145/14) și Păcuiul lui Soare aplicate pe pereții unor vase (D. Vilceanu, *op. cit.*, pp. 377 - 378, fig. 3/1).
 11. Astfel de figurine au fost descoperite la Păcuiul lui Soare aplicate pe torțile sau pe corpul vaselor (*ibidem*, pp. 374 - 376, fig. 1/1, pp. 377 - 378, fig. 3/1; D. Vilceanu, în *Păcuiul lui Soare, I*, p. 97, 100, fig. 42/1 - 2).
 12. Cf. P. Diaconu, R. Popa, N. Anghelescu, *op.cit.*, p. 717, 719, fig. 6/1; D. Vilceanu, SCIV, 13, 2, pp. 374 - 375, fig. 1/1 consideră aceeași figurină ca reprezentând un bovidu.
 13. O astfel de figurină, aplicată pe toarta unui vas, a fost descoperită la Păcuiul lui Soare (*ibidem*, pp. 376 - 377, fig. 2/1; D. Vilceanu, în *Păcuiul lui Soare, I*, p. 97, 100, fig. 42/4, p. 265, pl. XXV/1).
 14. Un tub de scurgere de ulcior în forma unui cap de cal a fost descoperit la Capidava (idem SCIV, 13, 1962, 2, p. 379, fig. 4/1, pp. 380 - 381, fig. 5/1).
 15. Este vorba de descoperiri de la Dinogetia, constând atât din fragmente atât din gâtul unui ulcior, în formă de cap de pasăre (*ibidem*, pp. 378 - 379, fig. 4/2, pp. 380 - 381, fig. 5/2),

- cât și dintr-un vas în formă de pasăre (I. Barnea, *SCIV*, 3 - 4, 1953, p. 652, fig. 3/3; idem, în *Dinogetia*, I, pp. 235 - 236, fig. 144/16). Figurine în formă de pasăre, aplicate pe corpul vaselor, au fost descoperite și la Păcuiul lui Soare (D. Vilceanu, în *Păcuiul lui Soare*, I, pp. 97 - 98, fig. 40/4, p. 266, pl. XXVI/4).
16. Este vorba de o apucătoare de capac în formă de cap de elefant descoperită la Ostrov (idem, *SCIV*, 13, 1962, 2, pp. 378 - 380, fig. 4/3).
17. Un tub de scurgere al unui ulcior, în formă de cap de leopard, a fost descoperit la Păcuiul lui Soare (Corina Nicolescu, în Corina Nicolescu, *Ceramica românească tradițională*, București, 1974, p. 53, fig. 36).
18. Două astfel de figurine, aplicate pe torțile unor vase, au fost descoperite la Nufăru (Silvia Baraschi), Oana Damian, *op. cit.*, *loc. cit.*).
19. Este vorba de reprezentarea identifi-cată astfel de Corina Nicolescu, (*op. cit.*, p. 53, fig. 36), dar socotită de D. Vilceanu, după părerea noastră fără temei, ca fiind un cerb (vezi în *Păcuiul lui Soare*, I, pp. 96 - 97, fig. 39/1 - 3, p. 266, pl. XXVI/3).
20. Piesa a fost găsită într-o depunere contemporană, conținând material ceramic amestecat.
21. Idem, *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 381.
22. I. Barnea, *Elemente de cultură mate-rială veche rusească și orientală*, Studii și referate privind istoria României, București, 1954, p. 213; idem, *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du Xe au XIIe siècles*, Nouvelles études d'histoire, București, 1955, p. 179; P. Diaconu, *Dacia, N.S.*, 5, 1961, p. 498; idem, R. Popa, N. Anghelescu, *op.cit.*, p. 717.
23. D. Vilceanu, *SCIV*, 13, 1962, 2, pp. 383 - 384; idem, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 97, n. 40.
24. Material inedit.
25. A. L. Jakobson, *Srednekovoye Krym*, Moscova - Leningrad, 1964, pl. XV/v; idem, *Keramika i keramiceskoe proizvodstvo srednekovoj Tavriki*, Leningrad, 1979, p. 88, fig. 53/3 - 4.
26. R. B. K. Stevenson, *The Pottery, in The Great Palace of the Byzantine Emperors*, First Report, Oxford, 1947, p. 45, pl. 22/5.
27. D. Talbot Rice, *The Pottery of Byzantium and the Islamic World*, în *Studies in Islamic Art and Architecture in Honour of Professor K.A.C. Creswell*, Cairo, 1965, p. 207 - 208, fig. 12.
28. Ch. Morgan, *Corinth. XI. The Byzantine Pottery*, Cambridge, Massachusetts, 1942, pl. XVI, a, XXV, c.
29. A.L. Jakobson, *MLA*, 17, 1950, p. 220, pl. XIX, 71, XXXVIII, 15 - 17.
30. Feline precum pantera, leul, leopardul, asociate cu motivul chiparosului, apar figurate pe ceramica din Moldova și Muntenia secolelor XIII - XIV, probabil sub influența ceramicii din estul Mării Negre - vezi Corina Nicolescu, *La céramique à vernis plombé des Xe - XIVe siècles dans les Pays Roumains*, Faenza, 1965, no. 5 - 6, pl. LXIII, a - b - Turnu Severin; pl. LVIII, b - c - Cetatea Albă; idem, *La céramique émaillée de Moldavie et de Proche Orient*, în *Studia et acta orientalia*, 7, 1968, p. 195, fig. 9, sus - sudul Moldovei; idem, *Ceramica*

- românească tradițională, București, 1974, p. 54, fig. 37.
31. Vezi Corina Nicolescu, *La céramique à vernis plmbeux des Xe - XIe siècles dans les Pays Roumains*, Faenza, 1965, no. 5 - 6, pl. LVIII, b - c - Cetatea Albă; idem, *La céramique émaillée de Moldavie et de Proche Orient*, în *Studia et acta orientalia*, 7, 1968, p. 195, fig. 9, sus - sudul Moldovei; idem, în *Ceramica românească tradițională*, București, 1974, p. 54, fig. 37. Pentru descoperiri de reprezentări de feline (leopardzi) la Cetatea Albă, vezi și V. Spinei, *Carpica*, 24, 1993, p. 43, fig. 1/5, p. 45, fig. 3/6, 9.
32. D. Talbot Rice, *op.cit.*, p. 224 - 226, fig. 33 - exemple foarte asemănătoare cu vesela persană.
33. Ch. Morgan, *op. cit.*, pl. XLII, e; LI, a.
34. Maria Josifova, *Byzantino-bulgarica*, VII, 1981, p. 442, fig. 6 a.
35. *Archäologisches Museum Varna*, Sofia, 1965, cat. 82 - 83, p. 150.
36. Corina Nicolescu, *op.cit.*, p. 55, fig. 38.
37. *Izkustvo i kultura na sredno vekovnata bălgarskata dărzava*, Sofia, 1976, cat. nr. 379.
38. Este vorba de un platou purtând imaginea unui erou înfruntând un leu cu câte o spadă în fiecare mână, aflat în colecția muzeului din Ermitaj (A.H.S. Megaw, *ABSA*, 63, 1968, p. 80, pl. 20 a; A.L. Yakobson, *Keramika i keramiceskoe proizvodstvo srednovekovoj Tavriki*, Leningrad, 1979, p. 122, fig. 75/3).
39. Vezi leopardul incizat pe un platou descoperit la Nea Anchialos (în *Byzantini kai metabyzantini tehni*, Athena, 1985, p. 233, cat. nr. 276), precum și felina incizată pe un platou aflat în colecția Walters Art Gallery, Baltimore (în *Ceramic Art from Byzantine Serres*, Urbana and Chicago, 1992, p. 10, fig. 5). Vezi de asemenea unele farfurii purtând imaginea incizată a unui animal - posibil o felină, descoperită în Agora atheniană (Alison Frantz, *The Middle Ages in the Atheninan Agora*, Princeton-New Jersey, 1961, fig. 19) sau în Grecia de nord, exemplarul aflându-se într-o colecție belgiană (în *Splendeur de Byzance*, Europalia 82, Bruxelles, 1982, p. 235, C.10). Un exemplu aparte este reprezentat de un leu cu cap uman figurat pe un castron aflat într-o colecție particulară (D. Talbot Rice, *Byzantine Glazed Pottery*, Oxford, 1930, pl. XIV/b).
40. Este vorba de reprezentări de lei pe două vase aflate în colecția Dumbarton Oaks (D. Talbot Rice, *DOP*, 20, 1966, p. 216 - 217, 219, nr. 11 - 12, fig. 13 - 14), ca și de piese provenind de la Fustat (idem, *The Pottery of Byzantium and the Islamic World*, în *Studies in Islamic Art and Architecture in Honour of Professor K.A.C. Creswell*, Cairo, 1965, p. 221 - 223, fig. 29 - 30).
41. Corina Nicolescu, *op.cit.*, p. 53. În secolele XIII - XIV, în repertoriul decorativ al ceramicii smălțuite de tip bizantin apar animale specifice artei persană - leul, panteră, leopardul, păunul etc. (*ibidem*, p. 50); vezi și D. Talbot Rice, *DOP*, 20, 1966, p. 216 - 217, despre influența persană asupra ceramicii bizantine, est mediteraneene și occidentale în privința utilizării simbolului heraldic leonin.

42. Eunice Dauterman Maguire, Henry Maguire, *Byzantine Pottery in the History of Art*, în *Ceramic Art from Byzantine Serres*, Urbana and Chicago, 1992, p. 9, 11.
43. T. Papasima, comunicare susținută la sesiunea Muzeului Județean Ialomița, Slobozia, noiembrie 1992.
44. N. Mavrodinov, *Starobălgarskoto iskustvo*, Sofia, 1959, p. 216, fig. 249 - 250.
45. A.L. Yakobson, *Srednekovoye Krym*, Moscova-Leningrad, 1964, pl.XVI/2 a - b.
46. Etylianos Pelekanidis, în *Thessaloniken Philippou Basilissan*, Thessalonice, 1985, p. 483, fig. 3.
47. A.L. Yakobson, *op. cit.*, pl. XVII/d - e.
48. M. Vaklinova, *Medaillon avec des lions de Veliko Tîrnovo*, Vekove, 1, 1976, p. 67 - 70.
49. N. Mavrodinov, *op. cit.*, p. 232, fig. 277.
50. *Ranno-srednekovnoto selište pri selo Styrmen*, p. 58 - 59, fig. 60, 2; 61.

Résumé

Parmi les matériaux archéologiques découverts dans quelques stations de Dobroudja du Haut Moyen Age, comme Dinogetia, Nufărui, Capidava, Păcuiul lui Soare, Ostrov, Silistra, Tzar Asen, on compte une série de fragments céramiques à représentations zoomorphes (des sangliers, des bovidés, un ours, une tortue, un cheval, des oiseaux, un éléphant, des hippopotames) recouverts d'un émail vert-olive et datant du XIe siècle. La série des représentations de genre se trouve enrichie par deux figurines, en forme de lion/lionne, appliquées à l'extrémité supérieure des anses de certains vases découverts à Nufărui (dép. de Tulcea) et à Păcuiul lui Soare (dép. de Constanța). Ces pièces, corroborées avec la tête de léopard trouvée à Păcuiul lui Soare, la tête d'éléphant découverte près d'Ostrov et les hippopotames découverts à Nufărui, peuvent constituer un argument supplémentaire au dossier de l'hypothèse que nous propose D. Vilceanu à savoir: ces trois types de représentations (l'éléphant, les hippopotames, les félines) seraient un reflet des traditions orientales dans la culture matérielle byzantine.

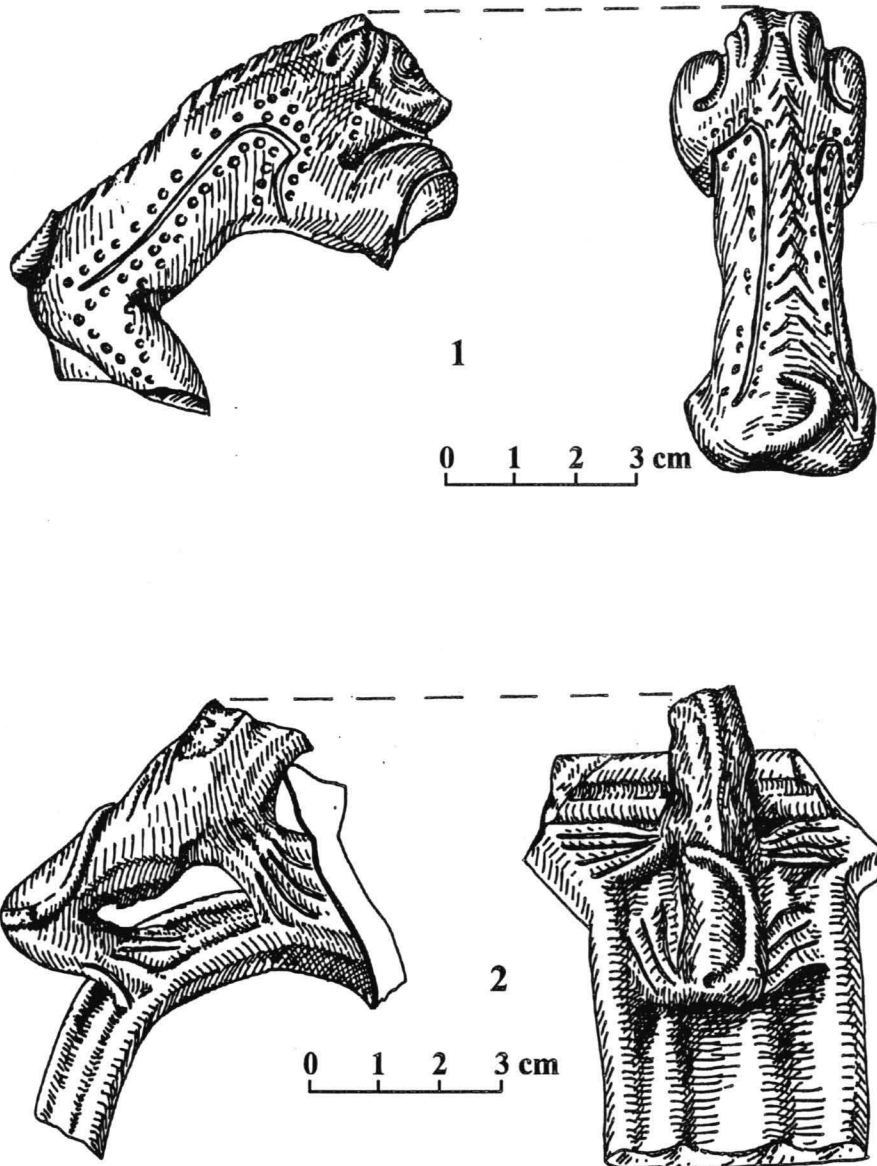

Fig. 1. Figurine zoomorfe (leoaică / leu) aplicate pe torți de vase descoperite la: 1 - Păcuiul lui Soare (jud. Constanța); 2 - Nufăru (jud. Tulcea).

Fig. 1. Appliques zoomorphes découvertes à: 1 - Păcuiul lui Soare (dépt. de Constanța); 2 - Nufăru (dépt. de Tulcea).

STIRI ISTORICE ȘI DATE ARHEOLOGICE REFERITOARE LA ORAȘUL BABADAG ÎN EVUL MEDIU*

Ioan Vasiliu

În istoriografia românească a secolului XX, problema expansiunii și instaurării dominației otomane în ținutul dintre Dunăre și "Marea cea Mare" - formulă adoptată de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn pentru traducerea termenului folosit de către italieni: "Mare Maius" sau "Mare Maggiore"¹, apare tratată în mod diferit.

Conform majorității opiniilor, teritoriul danubiano-pontic - Dobruca-eli, "Țara Dobrogei"² - parte componentă a statului feudal Țara Românească, a fost ocupat de otomani în urma campaniei din 819 după Hegira (23 martie 1416 - 17 februarie 1417)³, o parte dintre cercetătorii care au abordat această problemă considerând anul 1416 drept an al începutului stăpânirii otomane în Dobrogea⁴, ceilalți înclinând pentru 1417⁵.

Potrivit altor puncte de vedere, otomanii reușesc, într-o primă etapă, să-și extindă dominația asupra unei părți importante din Dobrogea abia în timpul domniei lui Mihail, urmașul lui Mircea cel Bătrîn, în anul 1419⁶ sau în primăvara lui 1420⁷, frontiera nordică a imperiului fiind stabilită pe linia de demarcație formată de cetățile Enisala (Yeni-Salâ, Yeni-Sale, Yeni-Salla, Sala) și Isaccea (Sakci, Isakci, Ishaki) care devin în acest fel serhat-uri (cetăți de margine) fiind, conform informațiilor cronicarilor Sükrüllah bin Sehebeddin Ahmed și Idris Bitlisi, reparate și întărite din ordinul sultanului Mehmed I Celebi⁸.

Regiunea gurilor Dunării, situată din punct de vedere geografic la est de Isaccea și la nord de Enisala, delimitată de Dunăre și lacul Razelm, înglobând delta și întinzându-se până la Marea Neagră⁹, va rămâne sub administrație românească până în 1484 când, în urma campaniei întreprinsă de sultanul Baiazid al II-lea, sunt cucerite Chilia și Cetatea Albă, fixându-se totodată și granița dintre Moldova și Imperiul Otoman¹⁰.

Așadar, timp de aproape un secol, între expediția lui Ali pașa din 1388, expediție în care marele vizir a fost însoțit de Iacși bei, fiul lui Timurtas și cea a sultanului Baiazid al II-lea, Dobrogea a fost supusă unei permanente agresioni, otomanii organizând, cu trupele de acângii și azapi, campanii de distrugere a cetăților și de jefuire a ținutului danubiano-pontic, în acest fel putând fi explicată afirmația lui Evliyâ Celebi, afirmație din care rezultă că pentru prima oară Babadagul (Babadag, Baba, Babe, Babadaia, Babasi, Baghbaghdagh) a fost cucerit de către Baiazid I Ildîrîm în timpul luptelor cu Țara Românească, Moldova, bulgarii și genovezii¹¹.

Datorită așezării sale geografice prielnice, aflat în apropierea vadului de trecere de la Isaccea și oferind posibilitatea joncțiunii oștilor otomane în drumul lor spre țările inamice (dar-ul-harb), orașul Babadag devine capitala eyalet-ului Dobrogei¹², fiind frecvent vizitat de numeroși cărturari, diplomați, clerici, cronicari și comercianți care ne-au lăsat relații de o deosebită valoare documentară¹³.

Prima informație scrisă despre Babadag datează de la jumătatea secolului al XIV-lea, la șapte decenii de la instalarea aici, cu acordul basileului Mihail al VIII-lea Paleologul (1259 - 1282), a zece mii de familii de turci selciuchizi în frunte cu legendarul conducător Sarî-Saltuk-Baba, spre a se bucura de împrejurimile, înverzite, de apele bune și de aerul plăcut¹⁴, eveniment despre care relatează, la mijlocul secolului al XV-lea, și cronicarul Yazigi oğlu Ali¹⁵, cel care și-a redactat lucrarea în primii ani de domnie ai sultanului Murad al II-lea, îndată după ocuparea unei părți importante din Dobrogea de către otomani.

Această primă informație o datorăm geografului arab Ibn Battuta, care în 1330 sau 1331, însoțind alaiul principesei bizantine "Balayun", fiica naturală a împăratului Andronic al III-lea, una dintre soțiile hanului Özbek, în drum spre Constantinople, trece prin oraș, pe care, din punct de vedere geografic, îl plasează greșit la nord de Dunăre și îl desemnează cu numele de Baba-Saltik, afirmând că *este cel mai depărtat oraș care aparține turcilor; între acest oraș și începutul imperiului grecilor sînt 18 zile de mers printr-un pustiu, cu totul lipsit de locuitori*¹⁶.

După un secol și jumătate, cu prilejul campaniei militare din 1484, campanie întreprinsă de către sultanul Baiazid al II-lea pentru cucerirea Chilie și Cetății Albe, orașul Babadag este aminit din nou.

Relatând desfășurarea operațiunilor, cronicarii Mehmed Neşri (secolul XV), Sa'Adeddin Mehmed Hodja Efendi (secolul XVI), Hodja Husein (secolul XVII), Salakzade Mehmed Hemdemi (Hemdemi Celebi) (secolul XVII) și Müneggimbaşi Derviş Ahmed Dede B. Lütfullah (secolul XVII), arată că, la întoarcere, în drum spre Adrianopole, sultanul a trecut prin oraș, pe care cu toții îl desemnează cu numele de Sarî-Saltik-Baba, pe lângă mormântul dervișului, după 22 regeb 889 (15 august 1484)¹⁷.

Referindu-se la același eveniment, Evliyâ Celebi, ne oferă informații mult mai ample. Cronicarul arată că, sultanul Baiazid al II-lea, fiind evlavios - i se zicea Bâyezid-i Veli, "Sfîntul" - după ce a înălțat rugăciuni la mormântul lui Saltuk Mehmed Buhari, apărându-i acesta în vis, a hotărât să-i închine orașul Babadag(i), făcându-i-l vacuf. De asemenea, lângă mormântul sfântului, a construit o geamie, un imaret, un han și o medrese, iar deasupra mormântului a înălțat o boltă strălucitoare cu următoarea inscripție: *veniți și vizitați poarta cea înaltă*¹⁸.

Incepând din prima jumătate a secolului al XVI-lea, când stăpânirea otomană era instaurată temeinic, datele scrise referitoare la Babadag devin mult mai numeroase.

Itinerarul turc, întocmit de către un anonim în anul 1538, descriind campania de pedepsire a domnului Moldovei, Petru Rareș, amintește de popasul făcut la Babadag, unde, așteptând răspunsul domnului moldovean, sultanul Soliman Magnificul, împreună cu fii săi Mustafa și Selim, face, la 20 august 1538, pelerianj la mormântul lui Sarî Saltik /Baba/¹⁹.

Însoțindu-l pe Andrei Bzëcki, castelanul de Kulm, solul polon acreditat la Constantinople de către regele Sigismund al II-lea August, Erasm Otwinowski, poposind în 1557 o noapte în Babadag, află că aici este *loc de închinăciune idolatră la mormântul unui derviș sau călugăr turc, a nume Nicolae*²⁰.

Informația, de o deosebită importanță în ceea ce privește permanența și continuitatea românilor pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, i-a fost furnizată călătorului polon de către localnicii de religie ortodoxă, iar identificarea lui Saif Saltuk Baba cu mai mulți sfinți creștini - Nicolae, Naum, Spiridon - dovedește că, în acea perioadă, în nordul Dobrogei trăiau numeroși români a căror tradiții religioase le-au influențat, cel puțin sub aspect onomastic, pe cele ale populației turco-tătare cu care convețuiau.

În 1570, în al său sumar și lipsit de detalii jurnal de călătorie, alt sol polon, Andrei Taranowjki, amintește *un oraș numit Babadag*²¹.

Orașul Babadag este marcat laconic, ca loc de popas pe drumul de la Isaccea la Hagioglu-Bazarî (Bazargic), și de către Trifon Korobeinikov, călător prin Dobrogea anulului 1593²², diacul moscovit pomenind și de *tătarii care atunci se așezaseră acolo, lângă Babadag*...²³.

Devenit unul dintre centrele militare importante ale provinciei, orașul este amintit în relațiile de călătorie de la sfârșitul secolului al XVI-lea, din timpul domniei lui Mihai Viteazul, în legătură cu strălucitele victorii reputate de către acesta în lupta pentru unitate și independență națională.

Paolo Giorgi, membru al unei familii de negustori raguzani, include în relatarea sa importanta știre cum că, încurajați de izbânzile domnitorului român, peste o mie de haiduci, conduși de un anume Velișco²⁴, organizează o incursiune de mare amploare în Dobrogea, arzând cetatea Babadagului, înainte ca împotriva lor să fie trimise, de către autoritățile otomane, mari forțe militare²⁵.

Despre atacarea Babadagului de către haiducii lui Mihai Viteazul aflăm, din *Letopiseșul Cantacuzinesc*, următoarele: *Iar când fu în cursul anilor 7105, mai 6 deni trimise Mihai Vodă pe Velicico cu haiducii la Baba(dag) de-o ocoliră și o aprinseră și multă bunătate și avuție ei dobîndiră. Și întorcîndu-se înapoi cu dobîndă, iar turcii se strînseră pe toate părțile și purceseră după Velicico și-l ajunseră la un loc ce se chiamă Comisul și deteră război cu alții și fu război trei zile, turcii tot înglotiia și fu biruit Velicico și pieiră toți haiducii și-și luară turcii tot pleanul înapoi.*

Relatând același eveniment, olandezul Joris van der Does (Georgius Dousa) afirmă despre Babadag, pe care-l desemnează cu numele de Babam, următoarele: *un oraș odinioară foarte mare, pe cît se poate bănuî după ruinele sale; dar astăzi - adică în 1597 - zace la pămînt, dărîmat și făcut una cu fărîna*²⁶.

În timpul campaniei din 1598, campanie întreprinsă de Mihai Viteazul împotriva cetăților turcești de la sud de Dunăre, este solicitată, pentru a face față atacurilor armatei domnului muntean, și oastea pașei din Babadag, *Letopiseșul Cantacuzinesc* transmițându-ne următoarea informație: *...Iar sangeacul de acolo încă trimise degrab de strînse toți turcii din ținutul Diului (Vidin) și trimise și la beiu de la Baba(dag) de veniră cu oști întrajutor, ieșind întru întîmpinarea lui Mihai Vodă și multă pieire se făcu turcilor, cît puțini scăpară în cetate iar alții fură tăiați, alții gonîți și risipiți.*

În anul 1612 Babadagul este din nou atacat, de data aceasta de 60 de șăici căzăcești venite dinspre gura Portița, acum fiind, probabil, devastat și jefuit, după cum afirmă Evliyâ Celebi, mormântul lui Saif-Saltuk-Baba: *Cazacii veneau aici*

*adeseori cu săcile, prin localitatea Ienisala și atacau Babadagul. Odată ei au devastat și au luat vasele și tingirile și alte lucruri aparținând lui Saltuk-Bay...*²⁷

Începând cu 1616, când în luna august este amintit la Babadag, Iskender pașa, numit serdar în Moldova pentru a împiedica instalarea pe tron a lui Alexandru Movilă de către polonezii conduși de Wiszniewiecki și Korecky, ginerii Elisabetei Movilă și cumnații lui Alexandru, orașul devine principalul lagăr de concentrare al oștilor otomane în vederea expedițiilor din nord, întâi contra Poloniei și, mai târziu, contra Rusiei²⁸.

Lângă Babadag, în aprilie 1628, Kantemir Mîrza bey, cel răsplătit pentru faptele sale de arme de la Hotin (1621) cu pašalâcul de Silistra, Babadag și Özü, constituit în acei ani în eyalet-ul de Özü, va obține o mare victorie împotriva kalgay-ului Sahin Ghiray care, din septembrie 1624, conducând forțele tătărăști din Crimeea, devastase întreaga Moldovă și o bună parte din estul Țării Românești²⁹, lovind în același timp și cetățile otomane de la Dunăre și așezările din Dobrogea, astfel încât Radu Mihnea, domnul Moldovei, scriind din Suceava, la 13 septembrie 1624, lui Stalislav Koniecpolski, afirma următoarele: *...De cealaltă parte a Dunării ei au distrus rînd pe rînd, orașele și satele turcești...*³⁰.

Confruntarea dintre oștile otomane conduse de Kantemir Mîrza bey și tătarii kalgay-ului Sahin Ghiray, lângă Babadag, este amintită succint și de cronicarul Mustafa Naima (secolele XVII - XVIII) care, greșit, plasează înfrângerea kalgay-ului în anul 1624³¹.

Misionarul catolic dalmațian, Andrei Bogoslavici autor al însemnărilor despre Moldova din timpul domniei lui Radu Mihnea, amintește despre existența la Babadag a unor "schismatici" ostili catolicismului, afirmând în mod surprinzător că orașul făcea parte din Moldova "dinspre Marea Neagră"^{31a}.

În acești "schismatici" pot fi recunoscuți cu ușurință ortodocșii români, relatarea fiind o nouă dovadă despre permanența și continuitatea populației autohtone în această zonă de mare interes a Dobrogei.

De la mijlocul secolului al XVII-lea deținem informații din relatările celui dintâi arhiepiscop al bisericii catolice bulgare, Petru Bogdan Baksic (Pietro Deodato Baksic), scrise în urma vizitelor sale apostolice efectuate în Dobrogea, în anii 1640 - 1641.

Baksic prezintă Babadagul ca pe un *...oraș deschis așezat în vale, la poalele unui munte. Către răsărit se află Marea Neagră și lacurile pe care le face Dunărea străbătînd acele locuri și se văd din oraș, precum și un alt lac, nu prea mare, la o jumătate de milă de oraș... Se află aici un turn clădit de un pașă... - autorul se referă, probabil, la cetatea ce începuse să fie construită de Kodja Kenan pașa din însărcinarea sultanului Murad al IV-lea³² - spre a se putea adăposti la nevoie, pentru că deseori vin în aceste regiuni cazacii ca să prade și de aceea tot timpul sînt ființi anume oameni care să facă de stajă la țărmul mării³³.*

Mult mai importantă și mai concludentă, în privința permanenței și continuității românilor în Dobrogea, este afirmația prelatului catolic referitoare la una dintre cele 20 de geamii existente în oraș în acel moment, și anume că *fusese catedrală/creștină, iar astăzi își păstrează forma de biserică clădită în cruce,*

deasupra cu două turle; atît doar că turcii au scos crucile de pe biserică, construită după obiceiul vechi și au clădit alături turnul de pe care se strigă credincioșii la rugăciune. În vremea cînd Mihail, domnul Țării Românești devasta Turcia a lovit-o cu bombarde și astăzi se află dărîmată³⁴.

La fel de importată este informația pe care ne-o oferă Baksic cu privire la populația ortodoxă din Babadag, aproape 450 de suflete, și la lăcașul ei de cult: o biserică de lemn, acoperită cu paie, închinată Sf. Paraschiva sau Sf. Vineri³⁵.

Tot despre populația creștină din oraș, schismatici bulgari, greci, români, vreo 2000 de suflete, vizitată de arhiepiscopul de Durostor, relatează și episcopul romano-catolic Filip Stanislavov, cu ocazia trecerii sale prin Dobrogea în anul 1659, cel care confundă Babadagul cu anticul Tomis³⁶.

Remarcabila lucrare Seyahatname (Carte de călătorii) a marelui cronicar și călător turc Evliyâ Celebi, care a vizitat în mai multe rânduri Dobrogea și a participat la diverse campanii militare organizate la nord de Dunăre, ne oferă un impresionant volum de informații despre Babadag la mijlocul secolului al XVII-lea, atît în privința rolului politic cît și al celui economic pe care-l juca orașul în acea perioadă ...*În prezent, aceluia oraș i se zice Babadag (Babadagi) și este un oraș plăcut. Aici toate sînt vacufuri pentru Mehmed Buhari Sarî-Saltuk-Sultan... Orașul a fost numit Babadag deoarece aici se află înmormîntat Saltuk-Bay. Se spune că altă dată era un loc păduros... Unul dintre stăpînitorii orașului Baba(dag) este și intendentul vacufului Baba-Sultan. Aici se găsește un chehaia de spahii, un serdar de ieniceri, un șeih ülislam(muftiu), nakib, un muhtesib și chehaia de oraș. Acest oraș are o vale largă și dreaptă, vii și grădini și e foarte frumos. La Babadag se află trei mii de clădiri cu un cat și seraiuri înalte cu două caturi, clădite din piatră, precum și alte numeroase case³⁷... Sînt trei sute nouăzeci de dughene, dar nu există tîrg de stofe. Cele mai multe dughene sînt raguzane și în ele se vînd stofe³⁸; sînt și prăvălii de săgeți și de arcuri. Are opt cafenele și tăbăcării și unsprezece lăcașuri³⁹.*

Ulu-Djami (Ulu-Cami, Geamia cea mare), construită de sultanul Baiazid al II-lea Veli lângă mormîntul lui Sarî-Sultak-Baba, complet ruinată în 1919⁴⁰, actualmente total suprapusă de clădirile ridicate pe stada Măcin, despre care se afirmă în mod eronat în vol. VI, parte a II-a din *Călători străini despre țările române* cum că ar fi în curs de restaurare, beneficiază din parte lui Evliyâ Celebi de următoarea prezentare: *este o ctitorie plăcută și o geamie frumoasă, cu neputință de descris... Cele patru colțuri ale ei sînt așezate pe patru ziduri de piatră; tot la cele patru colțuri se găsesc bolți de lemn; este o geamie plină de strălucire, fiind acoperită cu plumb, colorat albastru. Are două uși laterale și una în partea de sud. De la această ușă pînă la mihrab, în lung și în lat sînt o sută optzeci de picioare. Sîlpii interiori ai geamiei, de la un capăt la altul, sînt sculptați în diferite culori, demne de admirat. În partea dreaptă are un minaret. Mihrabul și mimberul sînt în stil vechi...⁴¹.*

Despre populația creștină din Babadag amintește în raportul său către cardinalii congregației, raport întocmit la 26 august 1671, misionarul catolic Vito Piluzzi din Vignanello. Vorbind despre mica colonie raguzană existentă în oraș, arată că, începînd din anul 1670, aceasta beneficiază de serviciile preotului Don Giovanni

Bulgarul, fugit din Huși după ce slujise credincioșilor de acolo timp de nouă ani de zile⁴².

În timpul expediției din 1672 organizată împotriva cetății Cămenița, una din ultimele victorii militare importante ale Imperiului Otoman, expediție condusă personal de către sultanul Mehmed al IV-lea, acesta poposește la Babadag unde, după informațiile oferite de cronicarul Hagi Ali (secolul XVII), primește știri privind tabăra polonă de la prizonierii trimiși de voievodul Moldovei, Gheoghe Duca⁴³.

Relatând despre același eveniment, cronicarii Yusuf Nabi (secolele XVII - XVIII) și Mehmed Rașid (secolele XVII - XVIII) arată că, impresionat de clima plăcută a Babadagului, despre care Evliyâ Celebi afirmă următoarele : *Aerul și apa orașului Baba(dag) sînt foarte bune...*⁴⁴, sultanul hotărăște ca aici să rămână fiul său împreună cu sultana favorită și să fie instalat *...haremul împărătesc împodobit cu perdele, și să fie un menzil de odihnă*⁴⁵.

Referindu-se la același eveniment, cronicarul Silhader Findillidi Mehmed aga (secolele XVII - XVIII) istorisește că, la remarcă medicului șef al curții (hekimbași) cum că la Isaccea clima ar fi mai plăcută și mai temperată, haremul imperial este mutat aici până la terminarea expediției și că la întoarcere, în drum spre Hagioglu-Pazarî, sultanul poposește zece zile la Babadag, unde la 2 decembrie 1672 dă o petrecere cu prilejul nașterii unui nou fiu, viitorul sultan Ahmed al III-lea (1703 - 1730)⁴⁶.

Despre popasul făcut de sultanul Mehmed al IV-lea la Babadag, relatează succint și secretarul de La Croix, arătând că, ajunși în oraș, la 20 iunie 1672, fiul sultanului și sultana haseki sunt lăsați aici sub paza lui Ibrahim pașa⁴⁷.

În anul următor sultanul Mehmed al IV-lea așteaptă în tabăra de la Babadag rezultatul campaniei întreprinsă asupra cetății Hotinului de către marele vizir Ahmed pașa, campanie desfășurată sub auspiciu nefavorabile otomanilor. Abia trecute Dunărea, trupele turcești sunt nevoite să se reîntoarcă la Babadag, Ahmed pașa rămânând aici toată toamna anului 1673 și iarna anului 1674 adunând în mare grabă armata și cetele tătarilor din Bugeac și Crimeea. Cu aceste trupe este reluată în vara anului 1674 o nouă expediție cu rezultate schimbătoare.

După campaniile organizate împotriva Poloniei, trece prin Babadag în drumul său spre Constantinopole, la 11 iulie 1677, solul polon Ioan Gniski, care descrie orașul, pe care-l desemnează cu numele de Baba, în felul următor : *...Oraș destul de mare, așezat într-o vale joasă între dealuri. Drumul prin el lat de mai multe stadii, pietruit, pe tot parcursul prin oraș cu pietre mari pătrate, la mijloc cu canal de scurgere. Multe case de zid și o mulțime "sub tuille". Patru meceturi cu turnuri fine, curtea de zid cu mici forturi*⁴⁸.

Locul deținut în ierarhia politică a Imperiului Otoman, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea, permite pașei din Babadag intervenția în politica internă a țărilor române, la numirea sau mazilirea domnitorilor.

Din Letopisețul Cantacuzinesc aflăm cum a obținut Gheorghe Duca, în anul 1673, domnia Țării Românești : *... fiind Mihai postelnicul la cetatea de la Baba(dag) unde era Chiuprului vezirazimul și cu Mehmed pașa, caimacamul, numaidecît au*

căzut la picioarele lor cu multă rugăciune ca să puie domn pe Duca Vodă, că el era la Tarigrad mazil și îndată-i făcură pe voie...

Pașa din Babadag intervine, în 1688, și pentru confirmarea în domnie a lui Constantin Brîncoveanu :...numai norocul lui și banii, și cărțile seraschierului i-au ajutat de l-au lăsat să fie domnu, căruia și caftan i-au trimis...

Cronicarul Radu Popescu, în Istoria domnilor Țării Românești, reletează în felul următor, schimbarea de domnie petrecută în Moldova, în anul 1685 : *Șerban Vodă, prin mijlocul lui Suleiman pașa Seraschier, au mazălit pă Dumitrașco Vodă și au pus domn Moldovei pă Cantemir Sardariul, care au îmbrăcat caftan de domnie la Baba(dag), de la seraschierul și au fost domn șapte ani și au murit în domnie, iar Radu Logofătul Greceanu, în Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688 - 1714), arată cum a fost mazilit din domnia Moldovei, în 1703, Constantin Duca Vodă : ...și numaidecît, fără veste, trimițînd pe Iusuf pașa seraschierul de la Baba(dag)... i-au poruncit (ca) oamenii lui să-l prinză și la Poartă să-l trimită. Și așa trimițînd vreo 300 de turci, fără veste l-au prinsu împreună cu doamna lui (și) la Poartă l-au trimis...*

În drum spre Crimeea, în perioada 30 decembrie 1705 - 5 ianuarie 1706, poposesc la Babadag, despre care afirmă laconic: ... orașul dobrogean numit Baba, unde este reședința serdarului..., solii principelui transilvănean Francisc Rakoczi al II-lea, soli ce vor fi primiți în audiență de către Iusuf pașa în cea dintâi zi a anului 1706⁴⁹.

Datorită importantului rol politic pe care-l deținea la începutul secolului al XVIII-lea, în oraș este atestată prezența unor reprezentanți ai țărilor române, reprezentanți ce purtau titlul de capuchehaie. Fiecare capuchehaie avea alături de ea câte un secretar. Doi dintre aceștia și-au consemnat șederea în Babadag pe un exemplar din "Floarea Darurilor", coligat cu "Pilde filozofești", ambele tipărite la Snagov în 1700, de cel mai iscusit tipograf al lui Antim Ivireanu, Gheorghe Radovici.

Pe fila albă de la început stă scris: *Eu păcătosul Eustatie, diacul din satul Huși, scriu că am fost cu lamandi, capichehaia Moldovei la Baba, la Iusuf pașa Serascher și domnu au fost în Moldova Antioh C/antemir/ a 2 domnie, văleat 7215, diche/mvrie/ 8 dni (1706).*

Pe ultima filă logofătul Soare a notat: ... am scris aice ca să se știe de cîndu eram la Baba, la pașa Seraschierului, cu Sterie vel căp/itan/, capichehaie ot Baba. Și era domn în Țara Muntenească Basaraba Brîncovean, fev/ruarie/ 5, leat 7215⁵⁰.

Cartea a aparținut negustorului bucureștean Petre Mărgelaru. De la acesta o cumpără logofătul Soare cu doi taleri în săraii muntenesi, apoi la Babadag o împrumută spre citire diacului Eustațiu⁵¹.

În anul 1709 Iusuf pașa serascherul, încheie la Babadag un tratat cu hatmanul Mazepa al Ucrainei, aliat al regelui Carol al XII-lea al Suediei, tratat prin care hatmanul ucrainian, în schimbul unor privilegii, pământuri și pescării, își lua obligația de a furniza Porții un contingent de cavalerie în timp de război, contingent ce avea în frunte un hatman ce purta rangul de pașă cu două tuiuri.

Deși conducea personal expediția din 1711, expediție întreprinsă de către otomani împotriva Rusiei aliată cu Moldova în care domnea Dimitrie Cantemir,

sultanul Ahmed al III-lea ramâne în tabăra de la Babadag. Informația o datorăm pastorului parohiei luterane din Constantinopole, Michael Eneman, care afirmă că: *Ahmed III ar fi avut de gând de a se duce acolo el însuși în timpul campaniei din 1711 împotriva rușilor, pentru a observa evenimentele, căci sultanii nu se încumetă niciodată să se apropie mai mult de front*⁵².

Despre Babadag Eneman arată că *Este un orașel frumos locuit în cea mai mare parte de creștini*⁵³.

Tot din această perioadă - 1711 - datează și succinta descriere făcută orașului de numismatul francez Aubry de La Mottrayé; *...tîrg mare și frumos care are multe case bune*⁵⁴. De asemenea, de La Mottrayé combate părerea celor care încearcă să localizeze la Babadag antica cetate a Tomisului: *...Baba(dag), pe care unii geografi îl consideră drept Tomis...bazîndu-și părerea lor pe un lac din vecinătate, al cărui nume vechi Oviduvo li s-a părut că are legătura cu numele lui Ovid*⁵⁵.

În timpul războiului ruso-austro-turc, război desfășurat între anii 1735 - 1739, marele vizir Mehmed pașa, primește în audiență, în tabăra de la Babadag, în 1737, pe ambasadorii Angliei și Olandei care încercau să îndeplinească rolul de mediator în conflictul ce se va încheia cu pacea de la Belgrad.

La Babadag, în 1769, este consemnată moartea cronicarului turc Mehmed Subhi (1709/1710 - iunie 1769), în timp ce participa la o expediție organizată de oștirile otomane împotriva Rusiei⁵⁶.

Din același an - 1769 - datează și descrierea făcută orașului de către un alt cronicar turca, Ahmed Vasîf efendi (secolul al XVIII-lea): *...așezat la 47° logitudine și 45° latitudine, fiind între două dealuri aplecate spre miazăzi cu 38°. El se află pe o vale dreaptă, stufoasă și mlăștinoasă. Este un oraș destul de întins. Sultanul Baiazid "Veli" a împodobit acest oraș construind o geamie acoperită cu plumb. Afară de aceasta se mai găsesc încă câteva geamii, aparținînd vizirilor mari, și câteva băi. De asemenea, are și hanuri frumoase, precum și piețe. De aceea, în timpul expedițiilor, acest oraș a devenit cîteodată locul de iernare a serdarilor supremi*⁵⁷.

Probabil, datorită faptului că de-a lungul timpului tradiția s-a transmis în mod defectuos, cronicarul Ahmed Vasîf efendi face confuzia între mormântul lui Sarî-Saltuk-Baba și cel al unui alt "sfânt" musulman, numit Koyun Baba, care este înmormântat la marginea sud-vestică a orașului, pe un deal păduros ce-i poartă numele, afirmând următoarele: *Omul cu numele de Baba, după care orașul își trage numele, se află înmormîntat pe vîrfurile dealului din fața orașului și nu are nici ziduri și nici bolta*⁵⁸.

Marele vizir Kalil pașa, în timpul războiului ruso-turc din anii 1768 - 1774, în disperare de cauză, apelează la o soluție extremă: cheamă în tabăra de la Babadag pe unul dintre faimoșii derviși rătăcitori pentru ca, în atmosfera religioasă creată de mormântul lui Sarî-Saltuk-Baba, să însufle soldaților devotamentul fanatic pentru cauza profetului. Cu toate acestea, oștile otomane vor suferi înfrîngerii dezastruoase datorită atacurilor îndelungate și sistematice organizate de către armatele rusești. Așa se va proceda cu Babadag în 1771 și 1773.

O parte din aceste lupte au fost descrise cu multe amănunte de cronicarul Atanasie Comnen Ipsilante. Referindu-se, de exemplu la campania din 1771 arată că,

după cucerirea orașului de către trupele rusești comandate de generalul Weissman, au fost demontate tunurile din cetate și transportate odată cu o mare cantitate de pesmeți, grâu, orz, mei și cu o mulțime de vite. Tot ceea ce nu s-a putut lua a fost incendiat⁵⁹.

Cronicarul Ahmed Vasif efendi ne informează că, printre clauzele armistițiului de pace cu Rusia, armistițiu încheiat la Focșani în urma luptelor din 1771, figura și cea referitoare la cetățile dobrogene distruse în urma atacurilor rusești, între care primul loc îl ocupă Babadagul, clauză ce prevedea ca ele să nu mai fie reparate, ci să fie lăsate în starea în care se găseau⁶⁰.

Același cronicar, descriind asediul din 1773, arată că oastea islamică se afla desfășurată în fața Babadagului, în șanțuri, că lupta a durat 4 - 5 ore folosindu-se munițiile de război și că înfrângerea se datorează, printre altele, și dezertării unei părți din detașamentele eyalet-ului de Sivas în frunte cu un anume Teskemeoglu⁶¹.

Datorită acestui fapt marele vizir a fost mazilit și, pentru a se menține disciplina trupelor, soldații care au dezertat din tabăra de la Babadag au fost aspru pedepsiți, iar ofițerii lor decapitați⁶².

Despre cum arăta orașul după atacul din 1773 deținem știri din cea de a patra scrisoare, trimisă din Aidos, de către W. Chrzonowski, în anul 1780: *De la Măcin am mers cale de câteva ceasuri pînă la orașul Babadag, unde ruinele sale arată grozave urme ale ultimului război, căci găsim o mie și câteva sute de case cu totul ruinate și părăsite de proprietarii lor fugiți în Rumelia sau alte provincii. Acum nu se mai află aici decît câteva zeci de case locuite de armeni, pe cînd mai înainte orașul avea cincisprezece mii de locuitori*⁶³.

Biserica ortodoxă din Babadag, cu hramul "Sf. Paraschiva" sau "Sf. Vineri", ca și alte biserici din eparhia Dobrogei, a fost întreținută în mod sistematic de domnii români. Astfel, Alexandru Ipsilanti, prin hrisevul domnesc din 21 martie 1777, dăruia bisericii, din venitul vămilor, câte 25 de taleri pe an, precizând că era vorba de o ... *danie moștenită de la domnii dinainte vreme*. Constantin Moruzi va spori dania la 50 de taleri pe an, iar Ioan Gheorghe Caragea o va reîntări, printr-un nou act domnesc, în anul 1814⁶⁴.

Ultima descriere a orașului datează din anul 1828 și o datorăm lui Hector de Béarn, participant la războiul ruso-turc în cadrul misiunii franceze condusă de către ducele de Mortemart.

Din însemnările lui Hector de Béarn aflăm următoarele: *După câteva zile de drum prin niște locuri destul de păduroase, armata tăbări în fața Babadagului. Orașelul acesta, destul de mizerabil și părăsit de locuitori, e așezat într-o pozițiune frumoasă, lângă un lac în care ne-am scaldat bucuroși cu toții, înainte de a intra în stepa aridă și uscată. Vegetația acestei văi ne păru magnifică, iar apa de izvoare delicioasă. Lagărul domina orașul, ca și o cazarmă uriașă, în care poposi cavaleria*⁶⁵.

Cazarma din Babadag, imortalizată de același Hector de Béarn într-o gravură⁶⁶, este descrisă astfel: ... *e o imensă clădire pătrată, clădită de curînd. Pare a fi fost destinată să adăpostească infanterie și o numeroasă cavalerie. Construită după un plan frumos, cazarma aceasta are o curte vastă, în mijlocul căreia este o cișmea foarte frumoasă; apa ei curge prin jgheaburi în mai multe rezervoare; e*

*împodobită cu o inscripție gravată în marmură, pe care am copiat-o și a cărei traducere, obținută în urmă, e aceasta: "Sultanul Mahmud, victoriosul, a pus de s-a zidit cișmeaua aceasta. Beți din apa ei dulce ca sorbetul și invocați numele Domnului. Dea cel Veșnic ca viața Padișahului să fie lungă. Potoliți-vă setea cu apa aceasta, asemenea celei a Semsenui (susanului); 1231 al Egirei"*⁶⁷.

Numeroasele lupte de uzură din cadrul războielor ruso-turce, nu au dus numai la distrugerea fortificațiilor orașului, ci, au provocat, în același timp, și reducerea considerabilă a potențialului economic și a rolului lui politic, așezarea nemiareușind să revină la situația înfloritoare de dinaintea izbucnirii conflictelor militare, în 1850 Babadagul fiind doar capitală de caza în sangeacul Tulcei⁶⁸.

* * *

Începând din vara anului 1991, ICEM Tulcea, în colaborare cu CAPP București, a efectuat cercetări arheologice în jumătatea nordică a terenului circumscris actualei curți a geamiei "Ali-Gazi-pașa", geamie despre care celebrul cronicar Evliyâ Celebi afirmă următoarele: *Geamia lui Ali pașa e așezată în tîrg...E o geramie frumoasă, în patru unghiuri, acoperită cu plumb, și e cu un minaret, avînd o ușă spre sud și o poartă. De la sanctuar coboară 20 de trepte. Are robinete pentru spălare rituală. Sînt în total 40 de guri curgătoare. Are trei medresele, 20 de școli pentru copii și 8 hanuri*⁶⁹.

Cunoscută specialiștilor ca *...un interesant monument de artă musulmană. Construită din piatră fățuită, pe un plan dreptunghiular, este prevăzută cu un monumental pridvor pe arcade și cu un minaret înalt de 21 m...*⁷⁰, geamia lui Ali-Gazi pașa este situată, din punct de vedere topografic, în centrul orașului Babadag, fiind mărginită la nord, sud și vest de străzile Republicii, Geamiei și Mihai Viteazul, iar la est de un complex comercial, morfologic fiind amplasată pe marginea terasei inundabile a pârâului Tabana, pe un teren afectat, până la realizarea lucrărilor de regularizare și supraînălțare, de depunerile aluvionare din anotimpurile bogate în precipitații⁷¹.

Informațiile deținute înainte de începerea săpăturilor, cu privire la existența, în zona care urma să fie investigată, a unor urme arheologice, erau puține și neconcludente.

Goran I. Cialicoff, într-un articol pe care-l publică în anul 1919, articol în care este analizată călătoria lui Evliyâ Celebi în Dobrogea, constatând starea avansată de degradare a monumentelor medievale din Babadag, monumente descrise de către cronicarul turc, afirmă următoarele: *Din "Ulu Geamia", ruinată până la pământ nu se mai văd decât urmele zidurilor. Schitul sau "techeaua" lui Sarî Saltuk Baba există și astăzi alături de ruinele geamiei. Are înfățișarea unei căsuțe cu ziduri de piatră, avînd intratea spre răsărit și în loc de ușă un grilaj...Nu se află nici o inscripție în "techea"... Baia lui Baiazid Velie azi în ruină. Se află lângă techeaua lui Sarî Saltuk Baba. Acoperișul abia se mai ține pe pereții năruși de timpuri, însă și acesta numai pe o mică parte, restul fiind dărîmat*⁷²; despre perimetrul în care s-au efectuat cercetările arheologice autorul arată că *...în fața geamiei lui Ali Gazi pașa se află o ruină, ce a fost pe vremuri "Seminarul Gazi-Ali-pașa"*⁷³.

Alte informații cu privire la existența, în actuala curte a geamiei, a unor urme de edificii medievale, premoderne sau moderne, ne-au fost furnizate de proiectul de restaurare nr. 340, proiect întocmit în 1966 de către SPRD Constanța. În una din planșele anexe, în partea sudică a zonei ce urma să fie cercetată din punct de vedere arheologic, era amplasată o clădire compusă din două încăperi, clădire ce nu a fost dezvelită în urma săpăturilor arheologice; inexactă s-a dovedit și plasarea unei a doua clădiri, desemnată sub denumire de "Atelier mecanic", în colțul nord-vestic al actualei incinte a geamiei, ea nefiind depistată din punct de vedere arheologic. Probabil că, urmele acestor clădiri se păstrau, cel puțin, la nivelul de călcare existent în curtea geamiei în momentul întocmirii documentației.

Spațiul cercetat din punct de vedere arheologic a fost afectat de răzuirile și nivelările aferente diverselor etape constructive, de gropile practicate de cei ce au extras materiale de construcție, cât și de intervențiile din perioada contemporană, când în actuala curte a geamiei a fost amplasat un transformator de înaltă tensiune, constructorul efectuând numeroase șanțuri pentru îngroparea cablurilor electrice, în unele sectoare apelând chiar la demantelarea unor porțiuni de ziduri pentru a atinge cota de siguranță (Pl. VII). Aceste gropi surprinse clar din punct de vedere stratigrafic, au bulversat depunerile arheologice împiedicând corelațiile de ordin cronologic.

Perioadei în care orașul devine principalul lagăr de concentrare al oștilor otomane în vederea expedițiilor din nord, împotriva țărilor inamice (dar-ul-harb), îi corespunde un edificiu de dimensiuni apreciabile, ale cărui ziduri măsoară, în etapa actuală de cercetare, 30 de metri pe direcția est-vest și 20 de metri de la nord la sud (pl. I).

Zidurile mari dispun de fundații ușor decroșate, cu adâncimea de 0,60 - 0,80 m datorită terenului în pantă pe care au fost ridicate, realizate din piatră de carieră, așezată destul de dezordonat, legată cu mortar având în compoziție mult nisip marin, ceea ce îl face foarte friabil.

Elevația zidurilor mari, lată de 1,00 - 1,20 m, se păstrează pe o înălțime variind între 0,60 m și 1,35 m și este realizată în tehnica zidăriei cu emplecton. Fețele exterioare, precum și cele interioare, au fost zidite din blocuri de calcar de carieră, de dimensiuni mici, sumar cioplite, având formă aproximativ dreptunghiulară, așezate în asize relativ regulate, spațiile dintre ele fiind umplute cu spărtură de piatră "încetă" în mortar.

Pentru o mai bună stabilitate, la câteva rânduri de asize, zidurile mari erau prevăzute cu tiranți dubli din lemn, dispuși longitudinal, având secțiunea pătrată, de circa 12 - 15 cm (Pl. IV/1).

Forma și dimensiunile reale ale edificiului nu pot fi stabilite cu exactitate, o mare parte a sa fiind suprapusă de amenajări edilitare contemporane.

Tehnica folosită și aspectul general al zidăriei, prezentând caracteristici comune cu "zidul genovez" de la Constanța, care se întinde de-a lungul portului și care constituia, pe cât se pare, incinta orașului din secolul al XIII-lea⁷⁴, cu zidurile cetății de la Enisala⁷⁵ și cu cele ale "cetății de jos" de la Hîrșova⁷⁶, dovedesc

cunoștințele meșterilor ce au realizat acest edificiu, arătând totodată că el reprezintă creația unor constructori bizantini sau de "școală bizantină", ipoteza înălțării lui de către meșteri localnici fiind greu de susținut.

Datorită acțiunii sistematice de recuperare a materialelor de construcție - acțiune petrecută încă din vechime - nu au fost descoperite piese litice fasonate și profilate - de felul pragurilor, a montanților ori linotourilor - ce trebuie să fi delimitat ușile și ferestrele sau să fi decorat fațadele și interioarele edificiului.

De asemenea, nivelările, răzuirile și gropile practicate de-a lungul timpului pentru extragerea materialelor de construcție, fac ca, în ceea ce privește cronologia edificiului, datele arheologice directe să fie destul de reduse, lipsind materialele concludente din depunerile imediat următoare construirii.

În urma cercetărilor arheologice întreprinse, reiese că edificiul monumental de la Babadag a cunoscut mai multe etape de utilizare, etape ce se deosebesc între ele prin tehnicile constructive folosite.

Cu certitudine putem afirma că, cel puțin în etapa inițială de funcționare, edificiul dispunea de o poartă carosabilă, lată de 2,70 m, evazată spre înăuntru, prevăzută cu ancadramente de piatră profilată și de o curte interioară pavată cu piatră equarisată, fiind împărțit în două compartimente distincte prin intermediul unui zid median, adosat laturilor de est și de vest ale zidului mare, lucrat din calcar de carieră, din blocuri de mici dimensiuni, cioplite sumar, dispuse în asize oarecare regulate, legate cu mortar având aceeași compoziție ca și cel utilizat la zidurile mari.

Zidul median, având traseul aproape paralel cu cel al zidului mare de pe latura de sud, elevația lată de 0,80 m și păstrată pe o înălțime de aproximativ 1,00 m, creează un spațiu lat de 4,50 - 5,00 m, spațiu ce era utilizat probabil pentru locuit, pentru practicarea anumitor meșteșuguri sau pentru diverse activități comerciale.

Accesul în acest spațiu se făcea prin intermediul intrărilor cruțate în zidul median încă din momentul ridicării lui, așa cum o dovedește descoperirea făcută în S IV. Calea de acces degajată în această secțiune este evazată spre interior, la fel ca și poarta carosabilă, și are dimensiunile de 1,30/1,05 m (Pl. IV/3).

Datorită nivelărilor și răzuirilor practicate ulterior, nu putem stabili cu exactitate data ridicării inițiale a edificiului monumental. Luând în considerație tehnica de construcție de pură tradiție bizantină, tehnică des utilizată la monumentele medievale românești, atât cele cu caracter militar, cât și la cele laice sau ecleziastice, precum și analogiile cu alte descoperiri⁷⁷, afirmăm, cu titlu de ipoteză, că edificiul monumental a fost ridicat la începutul secolului al XVII-lea, mai precis în primul sfert al acestuia, la o dată nu prea îndepărtată de anul 1610, anul când era terminată construcția geamiei⁷⁸ ctitorită de comandantul de corp de armată, generalul Ali Gazi pașa, fiind probabil unul dintre cele opt hanuri despre care cronicarul Evliyâ Celebi afirmă că ar fi aparținut geamiei⁷⁹.

În cea de-a doua etapă de funcționare constructorii refolosesc atât poarta carosabilă cât și zidurile mari de pe cele patru laturi, precum și zidul median, dând edificiului o nouă compartimentare.

Urmărind traseul zidurilor noi compartimentări constatăm că, din simbioza celor două etape constructive, a rezultat o clădire dispunând de mai multe încăperi cu dimensiuni variabile și posibilități de acces.

Spre deosebire de etapa anterioară, zidurile celei de a doua etape constructive, ale căror elevații late de 0,50 - 0,60 m se păstrează, în general, pe o

înălțime de circa 0,85 m, sunt realizate într-o tehnică rudimentară, din blocuri de carieră, de dimensiuni mici, sumar cioplite, dispuse în asize relativ regulate, folosindu-se drept liant lutul galben amestecat cu var și nisip marin.

În urma săpăturilor arheologice au fost dezvelite patru încăperi; două dintre acestea sunt situate la nord de zidul median, celelalte două fiind plasate în colțul sud-estic al edificiului monumental, în spațiul creat de zidul mare de pe laturile de sud și de nord și de cel median (Pl. IV/3).

Intrările celor două încăperi situate la nord de zidul median au pragurile situate la același nivel cu cea cruțată în zidul median, prezintă aceeași formă evazată spre interior și aceleași dimensiuni: 1,30/1,05. Intrarea încăperii din colțul sud-estic al edificiului monumental este situată la același nivel cu celelalte, are aceeași formă, deosebindu-se de acestea doar prin dimensiuni: 1,20/1,05 m.

Din cele arătate de mai sus rezultă că amenajarea intrărilor în încăperile create în cea de-a doua etapă de funcționare a edificiului, respectă forma și proporțiile celei practicate în zidul median, în prima etapă constructivă. Faptul acesta poate fi explicat, în primul rând, printr-o apropiată succesiune cronologică între cele două etape constructive, prin înalta calificare a meșterului constructor și, nu în ultimul rând, prin grija pentru aspectul estetic al clădirii.

În prima încăpere situată la nord de zidul median a fost descoperită o pardoseală realizată din piatră și cărămidă de dimensiuni mijlocii și având forme aproximativ pătrate, situată pe un pat de lut galben, gros de circa 5 cm, pardoseală pe care a fost găsită "in situ" o monedă emisă în 1878 de către regele George I al Greciei (1863 - 1913).

Și în cea de-a doua etapă de funcționare edificiul monumental din fața geamiei lui Ali-Gazi pașa, a beneficiat de o curte interioară pavată cu piatră equarisată de dimensiuni mici și mijlocii, pavamentul prezentând o ușoară înclinație spre vest (Pl. III/1).

Acum, curtea interioară a clădirii va fi protejată de un acoperiș din scândură și olană, sprijinit pe stâlpi din lemn. Afirmatia este susținută atât de descoperirea făcută în SV, unde au fost dezvelite două pietre de formă aproximativ dreptunghiulară, cu dimensiunile de 0,60/0,45m, prezentând fiecare câte un orificiu circular, plasat central (Pl. IV/3), pietre ce au jucat, probabil, rolul de baze pentru stâlpii din lemn, cât și de stratul gros de arsură cu multă cenușă ce suprapunea direct pavajul, strat pigmentat cu resturi de cărbune și cu foarte multe fragmente de olană, surprins clar din punct de vedere stratigrafic.

Tot celei de-a doua etape de funcționare îi aparține și descoperirea făcută în S XI. Aceasta se prezintă în actualul stadiu al cercetării, sub forma unei amenajări dreptunghiulare, orientată vest-est, având laturile lungi de 2,80 m, cea scurtă măsurând 2,20 m. Amenajarea este realizată din piatră de carieră, sumar fasonată pe una din fețe, "îmboldită" în pereții cruțați în pământul viu (Pl. V).

În privința cronologiei celei de-a doua etape constructive și a raportului dintre ea și cea anterioară, datele obținute pe cale arheologică sunt destul de reduse, lipsind indiciile concludente, singurul utilizabil fiind cel amintit mai sus, privind o apropiată succesiune cronologică între cele două etape, succesiune dovedită de forma

și dimensiunile intrărilor în încăperile celei de-a doua faze, identică cu cea cruțată în zidul median, în prima etapă de funcționare.

Momentul dezafectării hanului din fața geamiei lui Ali Gazi pașa, poate fi pus, în actualul stadiu al cercetărilor, pe seama unuia dintre atacurile îndelungate și sistematic organizate de către armatele rusești împotriva Babadagului în 1771, 1773, 1778, 1791 - 1792 și 1828, urmând ca în campaniile viitoare să fie stabilită cu mai multă exactitate data distrugerii lui.

În ultimul sfert al secolului al XIX-lea, este reutilizată numai latura estică a clădirii, în încăperile de aici funcționând clasele seminarului musulman înființat în 1889 de către Petru Poni, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, în baza articolului 21 din Legea organică a Dobrogei, la propunerea revizorului școlar al provinciei, Ioan Bănescu, primul director fiind numit imanul geamiei lui Ali-Gazi-pașa, Demirgean Efendi⁸³.

În această ultimă formă clădirea se menține, cel puțin, până în anul 1901, când datorită scăderii numărului populației școlare, seminarul este mutat în mod provizoriu la Medgidia⁸⁴.

Materialul arheologic recuperat din cele patru încăperi ale clădirii, material specific pentru sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, arată că, la o dată și din cauze necunoscute, după mutarea seminarului musulman de la Babadag la Medgidia, clădirea este dezafectată, încăperile ei fiind umplute cu fragmente de olane și cărămizi și cu spărtură de piatră amestecată cu pământ galben pigmentat cu tencuială de var, resturi provenite din acțiunea de reparare a geamiei întreprinsă de către deputatul de Tulcea, Gh.Diamandi, în anul 1910. în calitatea sa de epitrop al edificiului.

Umplutura cu care s-a realizat, după dezafectarea clădirii, acțiunea de nivelare, surprinsă clar din punct de vedere stratigrafic, suprapunerea direct nivelul de călcare al încăperilor, după ea urmând depunerile naturale.

În privința datării ultimei perioade de funcționare a clădirii, termenul *ante-quem* este oferit de două monede; una dintre ele, emisiune a regelui Carol I al României din anul 1867, a fost găsită în umplutura celei de-a doua încăperi din colțul sud-estic al edificiului monumental, cealaltă, emisă de regele George I al Greciei în anul 1878, a apărut pe delajul primei încăperi de la nord de zidul median.

Oricum, în anul 1919, an în care Goran I. Cialicoff publică în Arhiva Dobrogei articolul referitor la călătoria lui Evliyâ Celebi în ținutul danubiano-pontic, clădirea era dezafectată, zidurile ei păstrându-se la nivelul de călcare din curtea geamiei sau la o cotă nu cu mult superioară acestuia, autorul afirmând următoarele: *În fața geamiei lui Ali-Gazi pașa se află o ruină ce a fost pe vremuri "Seminarul Gazi-Ali pașa"*⁸⁵.

Faptul că, în primul sfert al secolului XX clădirea era total dezafectată, este dovedit de descoperirea făcută în SV, aici, fiind surprinsă în situația stratigrafică clară, includerea zidului mare de la latura de sud în tama stradală a orașului (Pl. VI/2).

Pavajul, realizat grosier din piatră și spărtură de cărămidă, prezintă o ușoară înclinație către sud-est.

*
* *

În continuare, vom prezenta succint câteva dintre descoperirile rezultate în urma cercetărilor arheologice.

Ceramica de import. Este reprezentată de un exemplar întreg și de alte câteva fragmente provenind de la boluri (filigean) de mici dimensiuni, lucrate din pastă alb-gălbuie, poroasă. Au buza dreaptă și rotunjită, corpul bombat, pereții retrăgându-se lin spre baza inelară, mult mai îngustă decât deschiderea vaselor. Pe suprafața exterioară sunt decorate cu caneluri dispuse vertical sau oblic.

Atât suprafața interioară cât și cea exterioară sunt acoperite cu smalt alb, transparent și strălucitor.

Ornamentul, acoperit de smaltul alb strălucitor, dispus în interior numai pe porțiunea de la baza vaselor, la exterior acoperind întreaga lor suprafață, constă din motive geometrice sau florale realizate cu albastru de diferite nuanțe (Pl. VIII/1).

În nordul Dobrogei, ceramica de import este documentată în descoperirile făcute la Enisala⁸⁶ și Isacce⁸⁷, în cantitate mare fiind găsită la București⁸⁸ și în perimetrul curții domnești de la Iași⁸⁹.

Tub de conductă din ceramică. Deocamdată, din săpăturile de la Babadag provine un singur fragment, lucrat la roata cu turație rapidă din pastă de bună calitate, asemănătoare celei întrebuițate la realizarea olăriei de uz comun. Arderea este uniformă la roșu-caramiziu. Face parte din categoria tuburilor cu cep și buză, având secțiunea circulară, cu diametrul variabil. Fiind în stare fragmentară nu i se poate preciza lungimea (Pl. VIII/4).

Această descoperire poate fi legată de episodul aducerii apei potabile în oraș de către vizirul Iusuf pașa, episod amintit de cronicarul Ahmed Vasîf efendi, acțiune ce demonstrează preocuparea autorităților pentru aprovizionarea cu apă a localității: *Apa cunoscută sub numele "Yemeklik çeşmeşi", aflată la o oră depărtare de oraș, a fost transportată prin tuburi de vizirul cel mai sus arătat, care a făcut-o să curgă în oraș și a mulțumit populația construind în câteva locuri cișmele*⁹⁰.

În actualul stadiu al documentării, tuburi din ceramică folosite la aducțiunea apei potabile, au fost găsite în săpăturile efectuate în perimetrele fostelor orașe medievale Baia⁹¹, Suceava⁹² și Iași⁹³, în aceasta din urmă fiind dezvelit chiar și un cuptor specializat în producerea lor⁹⁴.

Pipe. Dintre obiectele ceramice descoperite la Babadag, pipele se remarcă în mod deosebit prin număr și prin varietatea formelor. Marea majoritate sunt lucrate în tipare, din pastă din bună calitate, de culoare cenușiu-deschisă, roz-gălbuie, roșie sau cărămizie, unele având porțiunea exterioară lăcuită, ceea ce le oferă un luciu deosebit (Pl. IX).

O mică parte dintre ele sunt lucrate din pastă albă, caolinoidă, un exemplar din această categorie fiind ștampilat cu *sigillum Solomonis* (Pl. IX/1, 4), un altul

având căușul în care se introducea tutunul prevăzut cu un grătar asemănător cu cel al cuptoarelor de ars ceramică.

Din punct de vedere al formelor și dimensiunilor, pipele descoperite la Babadag pot fi împărțite în două categorii: 1) pipe având căușul mic și țeava lungă și îngustă și 2) pipe cu căușul mare, circular sau polifațetat și țeava mult mai scurtă și mai groasă.

Decorul, dispus pe căuș și uneori pe țeavă, constă din caneluri verticale, din rozete și din arabescuri, precum și din puncte incizate cu ajutorul roțiței dințate.

Analogii pentru această categorie de obiecte ceramice găsim în Dobrogea, la Isaccea⁹⁵ și Tulcea⁹⁶, iar în restul țării la București⁹⁷ și la Iași, în perimetrul orașului medieval⁹⁸ și în incinta fostei curți domnești⁹⁹, aici găsindu-se o analogie identică, încadrată din punct de vedere cronologic în secolul al XVII-lea, pentru exemplarul purtând ștampila cu *sigillum Solomonis*¹⁰⁰.

Cercel cu placa ovală și pandantive. Singurul exemplar descoperit în săpăturile de la Babadag, lucrat din bronz, dispune de placă ovală în interiorul căreia era fixată o piatră sau o sticlă, pierdută din vechime. Pe latura superioară se află urechiușa prin intermediul căreia, cu ajutorul unei tije, era fixată o plăcuță pătrată cu capetele îndoite în formă de bucle duble, plăcuță ce susținea veriga de agățat. Pe latura inferioară cercelul era prevăzut cu o verigă de secțiune circulară, prin intermediul căreia erau prinse, probabil, pandantive-picioruș terminate cu "perle" metalice (Pl. VIII/3).

Cercei cu placa ovală sau dreptunghiulară și pandantive sunt documentați în descoperirile făcute în necropola orașului medieval de la Piuța Petri¹⁰¹, unde sunt încadrați în limitele secolelor XV - XVI, în necropola domnească de la Tîrgoviște¹⁰², în mormântul doamnei Elina a lui Matei Basarab, în necropola medievală de la Isaccea - biserica Sf. Gheorghe¹⁰³, precum și la Sarichioi - jud. Tulcea¹⁰⁴.

În perioada secolelor XVI - XVII, acest tip de cercei este documentat și prin descoperirile arheologice făcute în necropolele de la sud de Dunăre¹⁰⁵.

*

*

*

Săpăturile arheologice efectuate la Babadag în curtea geamiei lui Ali-Gazi pașa oferă date, deocamdată limitate, cu privire la evoluția urbanisticii medievale și premoderne din Dobrogea, constituind totodată un punct de plecare și de sprijin pentru cercetările viitoare.

Note

* Într-o formă prescurtată lucrarea a fost prezentată la sesiunea de comunicări a Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța - octombrie 1992.

1. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Cititorii*, București, 1937, p. 291.
2. Termen folosit în cronicile turcești pentru a desemna, până în 1484 teritoriile cucerite de către otomani

- în nord-estul Bulgariei, după această dată toponimul extinzându-se asupra întregului ținut.
3. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1898, p. 70, 72; C. Moisil, *Dobrotoci și Mircea cel Bătrîn*, în Dobrogea, 50 de ani de viață românească, București, 1928, p. 314; A. Decci, *Dobruca*, în *Islâm Ansiklopedisi*, III, 1945, p. 635.
 4. Iorga, *op. cit.*, pp. 70, 72; idem, *op. cit.*, p. 337; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, Académie roumaine: *Connaissance de la terre et de la pensée roumaine*, IV, București, 1938, p. 398.
 5. M.D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 553; I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 137; I. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, București, 1925, p. 63; C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în *Analele Dobrogei*, 9, 1928, 1, pp. 221, 223; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1938, p. 469; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 343; Gh. Brătianu, *La Mer Noir*, Paris, 1969, p. 299; E. Stănescu, *Byzance et les pays roumains aux IXe - XVe siècles*, în XIVe Congrès international des études byzantines, IV, București, 1971, pp. 38 - 39; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I "Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 59; idem, *Dobrogea unită Țării Românești în vremea lui Mircea cel Bătrîn*, în *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, p. 374; C.C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, 1971, p. 285; D.C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV - XV*, București, 1973, p. 193; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 145; T. Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979, pp. 18 - 20.
 6. M. Constantinescu, C. Daicovicu, St. Pascu, *Istoria României. Compendiu*, București, 1969, p. 149; D. Onciul, *Scriseri istorice*, ed. A. Sacerdoteanu, București, 1968, pp. 256, 293, 296; A. Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, București, 1974, pp. 88 - 89, idem, *Mircea cel Mare - apărător al integrității teritoriale și al independenței statale*, în *Marele Mircea Voievod*, coordonator I. Pătroi, București, 1987, pp. 239, 245, 249; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare - Dobrogea*, București, 1979, p. 183.
 7. R. Seișanu, *Dobrogea, gurile Dunării și insula Șerpilor*, București, 1928, p. 151; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 386; Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 49, A. Ghiață, *RESEE*, 24, 1986, 1, p. 49.
 8. *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, ed. M. Guboglu, Mustafa Ali Mehmet, București, 1966, pp. 32, 163.
 9. P.Coteș, *Geomorfologia României*, București, 1973, p. 339 și urm.
 10. N. Beldiceanu, *Balkanica*, 5, 1942, 1, p. 395.
 11. *Călători străini despre țările române*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, pp. 382, 387.
 12. A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 187; A. Murat, *Comunicări de*

- istorie a Dobrogei, vol. II, 1983, p. 31.
13. A se vedea în acest sens următoarele lucrări: N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. I - IV, București, 1928 - 1929; P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930; *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, ed. M. Gubaglu, Mustafa Ali Mehmet, București, 1966, vol. II, ed. M. Guboglu, București, 1974; vol. III, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1980; *Călători străini despre țările române*, vol. I, ed. M. Holban, București, 1968; vol. II - VIII, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970 - 1983.
 14. J. Deny, *Sarı-Saltık-Dede*, în *Encyclopedie de l'Islam*, t. IV, Paris, 1930, pp. 177 - 178; A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman (până la 1656)*, București, 1978, pp. 80 - 81, idem, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIII-lea*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, pp. 169 - 192; C.C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 45 - 46; Șt. Ciobanu, *Pontica*, 3, 1970, p. 299; idem, *Muzeul Național*, 7, 1983, p. 111; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Revista de Istorie*, 31, 1978, 3, p. 446; T. Mateescu, *op. cit.*, pp. 18 - 20.
 15. A. Decei, *Le problème de la colonisation des turcs seljoukides dans la Dobrogea aux XIIIe siècle*, în *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, 1968, 10 - 11, p. 88.
 16. *Călători străini...*, vol. I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 5; C. Brătescu, *Analele Dobrogei*, 4, 1923, 2, p. 147; Al. P. Arbore, *Analele Dobrogei*, 10, 1929, fasc. 1 - 12, p. 2.
 17. A. Guboglu, Mustafa Ali Mehmet, *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, București, 1966, p. 132, 327, 462; M. Guboglu, *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. II, București, 1974, pp. 144, 249.
 18. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, pp. 353 - 354; A. Decei, *op. cit.*, p. 138.
 19. *Călători străini...*, vol. I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 383; A. Decei, *op. cit.*, p. 138.
 20. *Călători străini...*, vol. II, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970, p. 120.
 21. Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 179; *Călători străini...*, vol. II, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970, p. 399.
 22. *Călători străini...*, vol. II, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970, p. 354; N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 261.
 23. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. Anghelescu, București, 1981, p. 198.
 24. I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și unitatea politică a țărilor române*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 171; *Călători străini...*, vol. III, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970, pp. 391 - 403; T. Mateescu, *op. cit.*, p. 21.

25. I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 171; *Călători străini...*, vol. III, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970, pp. 391 - 403; A. Decei, *Relațiile lui Mihai Viteazul cu Imperiul Otoman*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 227.
26. *Călători străini...*, vol. IV, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1972, pp. 88 - 89.
27. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 388.
28. Decei, *op. cit.*, p. 318.
29. T. Gemil, *Țările române în contextul politic european, 1621 - 1671*, București, 1979, p. 57; A. Decei, *op. cit.*, p. 342.
30. T. Gemil, *op. cit.*, p. 57.
31. Mustafa Ali Mehmet, *Cronici turcești privind țările române. Extase*, vol. III, București, 1980, p. 67.
- 31a. *Călători străini...*, vol. V, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973, pp. 6 - 7; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 193.
32. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 388.
33. *Călători străini...*, vol. V, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973, p. 221.
34. *Ibidem*, p. 222
35. *Ibidem*, p. 222; T. Mateescu, *op. cit.*, p. 25.
36. *Călători străini...*, vol. V, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973, p. 617; N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 17; T. Mateescu, *op. cit.*, p. 25.
37. A se vedea și descrierea făcută de Baksic în 1641, care aprecia numărul caselor turcești la peste 2.000, la care se adaugă circa 60 de case ale ortodocșilor și 20 de case de armeni, cf. *Călători străini...*, vol. V, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973, pp. 221 - 222.
38. Negustorii raguzani sunt menționați și de către Baksic în anul 1641, amintirea lor păstrându-se în folclorul local până la începutul secolului XX, cf. Al. P. Arbore, *Analele Dobrogei*, III, 1922, pp. 36 - 47; V. Șerban, *Peuce*, 2, 1971, p. 283 și urm.
39. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, pp. 352 - 354, 387 - 391, 392 - 393.
40. G.I. Cialicoff, *Arhiva Dobrogei*, II, 1919, p. 142 și nota 3.
41. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 392.
42. *Călători străini...*, vol. VII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1980, p. 93.
43. M. Guboglu, *op. cit.*, pp. 208 - 209.
44. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 393.
45. M. Guboglu, *op. cit.*, pp. 278 - 279; Mustafa Ali Mehmet, *op. cit.*, p. 143.
46. M. Guboglu, *op. cit.*, pp. 333 - 335.
47. *Călători străini...*, vol. VII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1980, p. 249.

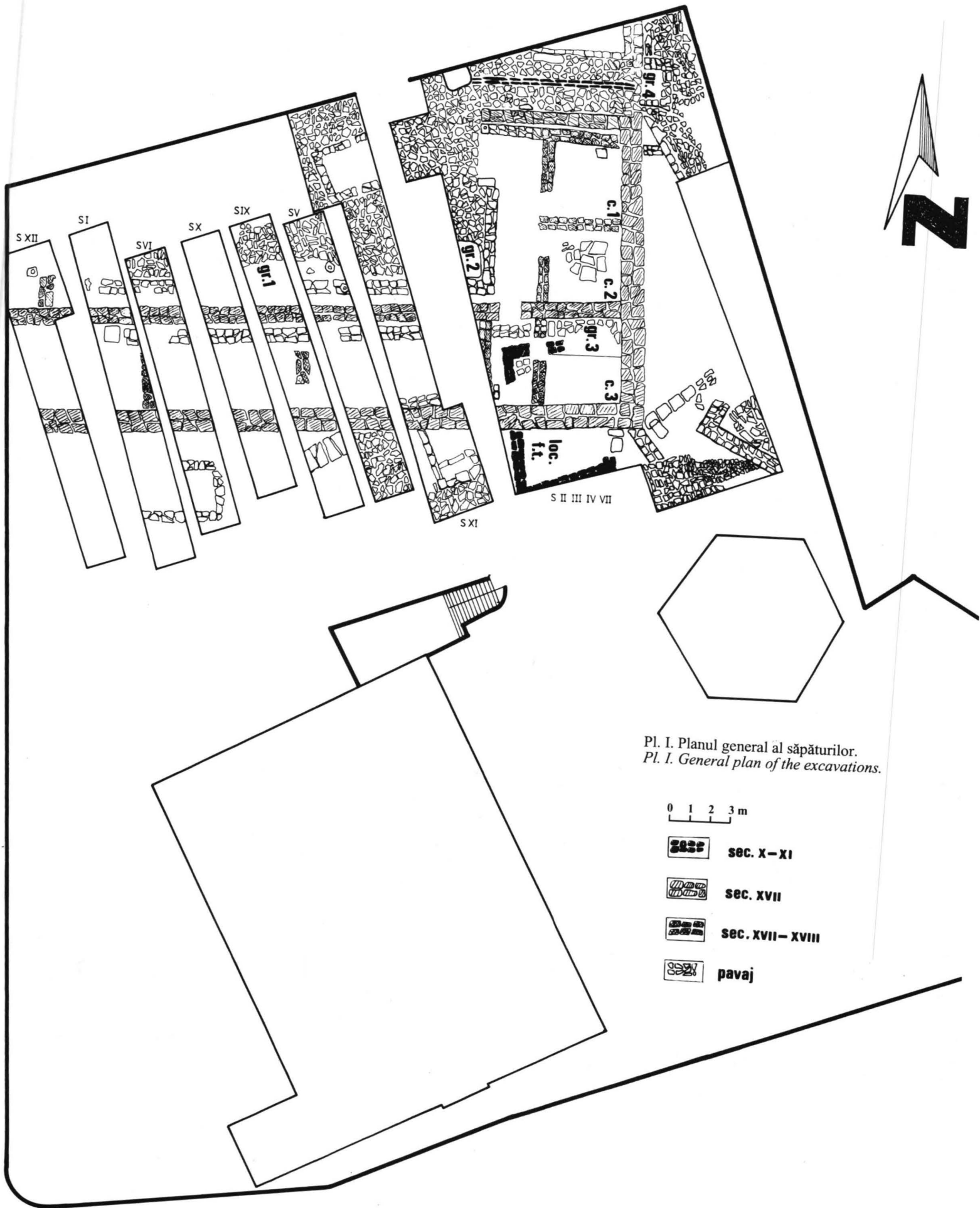
48. N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 39; P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 79; *Călători străini...*, vol. VII, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1980, p. 350.
49. Arhiva Dobrogei, I, 1916, pp. 91 - 92.
50. M. Tomescu, *Istoria cărții românești (1508 - 1918)*, București, 1963, p. 78; I. Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 2.
51. C. Cioroiu, A. Mocanu, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Constanța, 1978, p. 5.
52. *Călători străini...*, vol. VIII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 289.
53. *Ibidem*, p. 289.
54. N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 118; *Călători străini...*, vol. VIII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 514.
55. Arhiva Dobrogei, I, 1916, p. 95; N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 118, marele nostru istoric atribuindu-i lui de La Mottrayé ceea ce acesta combătea la alți autori: confundarea Babadagului cu anticul Tomis; *Călători străini...*, vol. VIII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 514.
56. Mustafa Ali Mehmet, *op. cit.*, p. 254.
57. *Ibidem*, pp. 313 - 314.
58. *Ibidem*, p. 314.
59. A. Papadopolu Calimachu, *Analele Academiei Române, Seria II, tom II, secț. II*, București, 1879 - 1980, pp. 510 - 515.
60. Mustafa Ali Mehmet, *op. cit.*, p. 358
61. *Ibidem*, p. 374.
62. A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 228.
63. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 239.
64. A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 232.
65. I. Cornea, *Analele Dobrogei*, an II, vol. II, 1928, p. 192.
66. C. Băcilă, *Analele Dobrogei*, an II, vol. II, 1928, p. 252; M. Boca, *Pontice*, 1, 1968, pl. 26.
67. I. Cornea, *op. cit.*, pp. 192 - 193; I. C. Băcilă, *op. cit.*, p. 252.
68. C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea, 50 de ani de viață românească*, București, 1928, p. 233.
69. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 392.
70. V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 41.
71. P. Coteș, *op. cit.*, p. 339 și urm.
72. G.I. Cialicoff, *op. cit.*, p. 142 și nota 3.
73. *Ibidem*, p. 143 și nota 3.
74. I. Barnea, *Cultura în secolele XIII - XIV*, în *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, p. 379; R. Ciobanu, *Pontica*, 2, 1969, p. 408; R. Florescu, *Ghid arheologic al Dobrogei*, București, 1968, p. 29.
75. I. Barnea, *op. cit.*, pp. 379 - 385; R. Ciobanu, *BMI*, XL, 1971, 1, pp. 22 - 25.
76. I. Barnea, *op. cit.*, p. 385; R. Florescu, *op. cit.*, p. 29.
77. Gh. I. Cantacuzino, Gh. Sion, *BCMI*, 1, 1990, 1 - 2, pp. 62 - 69.
78. *Dată pusă în circuitul științific de către T. Gemil la Simpozionul Internațional Sarı Saltuk Baba(Dede)*, Babadag, 2 - 4 octombrie 1992.
79. *Călători străini...*, vol. VI, partea a II-a, ed. Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 392.

80. Mehmet Ali Ekrim, *Civilizația turcă*, București, 1981, p. 182.
81. *Ibidem*
82. *Ibidem*
83. Al. Alecu, *Analele Dobrogei*, 9, 1928, 2, p. 182.
84. *Ibidem*; G. V. Niculescu, *Dare de seamă alcătuită cu ocazia jubileului de 40 de ani de domnie a Maiestății Sale Regelui Carol I al României*, București, 1906, p. 111.
85. G.I. Cialicoff, *op. cit.*, p. 143 și nota 3.
86. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Peuce*, 9, 1984, p. 357, pl. III/4.
87. Două boluri mici aflate în colecțiile ICEM Tulcea, provin din descoperirile făcute la Isaccea, în perimetrul necropolei romane, în movila I din sectorul B.
88. S. Morintz, Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în București. Rezultatele săpăturilor arheologice și al cercetărilor istorice din anul 1953, București, 1954, p. 100, fig. 36; L. Lăzărescu-Ionescu, D. V. Rosetti, Gh. Ionescu, Gh. Astancăi, *Săpăturile arheologice din sectorul Curtea Veche*, în București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953, București, 1954, p. 219, fig. 27; 29/2.
89. Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, *Arheologia Moldovei*, 5, 1967, pp. 219 - 223, 228 - 230. fig. 33 - 36; Al. Andronic, E. Neamțu, St. Cheptea, *Arheologia Moldovei*, 9, 1980, p. 109, 116, fig. 8; Al. Andronic, *Iași pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1986, pp. 61 - 63, 68 - 69, fig. 36; 48.
90. Mustafa Ali Mehmet, *op. cit.*, pp. 313 - 314.
91. E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV - XVII*, vol. I, Iași, 1980, p. 127.
92. I. Nestor și colab., *SCIV*, 3, 1952, pp. 425 - 426, fig. 2.
93. Al. Andronic, E. Neamțu, *Arheologia Moldovei*, 2 - 3, 1964, p. 428, 430, fig. 16; Al. Andronic, *op. cit.*, p. 66, fig. 45.
94. *Ibidem*; *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili C. Cihodaru, Gh. Platon, Iași, 1980, p. 179, fig. 75.
95. I. Vasiliu, *Cimitirul medieval de la Isaccea - biserica Sf. Gheorghe*, *Peuce*, 11, pp. 373 - 409.
96. Descoperiri făcute pe str. 14 Noiembrie din Tulcea, pe locul fostului platou al pieții pescarilor.
97. *Bucureștii de odinioară*, sub redacția lui I. Ionașcu, București, 1959, pl. LXVIII; CII/2; CXV/7-9.
98. Al. Andronic, E. Neamțu, *op. cit.*, p. 427, fig. 14/1 - 2.
99. Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, *op. cit.*, pp. 265 - 270, fig. 69 - 70.
100. idem, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 380.
101. L. Chirițescu și colab., *Cercetări Arheologice*, 3, 1979, p. 226, 228, fig. 16/4 - 5; 17/8; idem, *Materiale*, București, 1986, p.489, fig. 3/19.
102. N. Constantinescu, C. Moisescu, D. Nicolăescu - Ploșor, *Dacia*, N. S., 11, 1967, p. 306, fig. 3.
103. I. Vasiliu, *op. cit.*, pp. 373 - 409.
104. idem, *Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medievale din colecțiile Muzeului de Arheologie Tulcea*, *Peuce*, 12 (sub tipar).
105. A.Margos, *Izvestia*, Varna, 22(37), 1986, pl. XVI/1.

Abstract

The archaeological excavations made at Babadag in the yard of the mosque "Ali-Gazi Paşa" for the first time offer information concerning the Middle Age and pre-Modern town planning in Dobrudja.

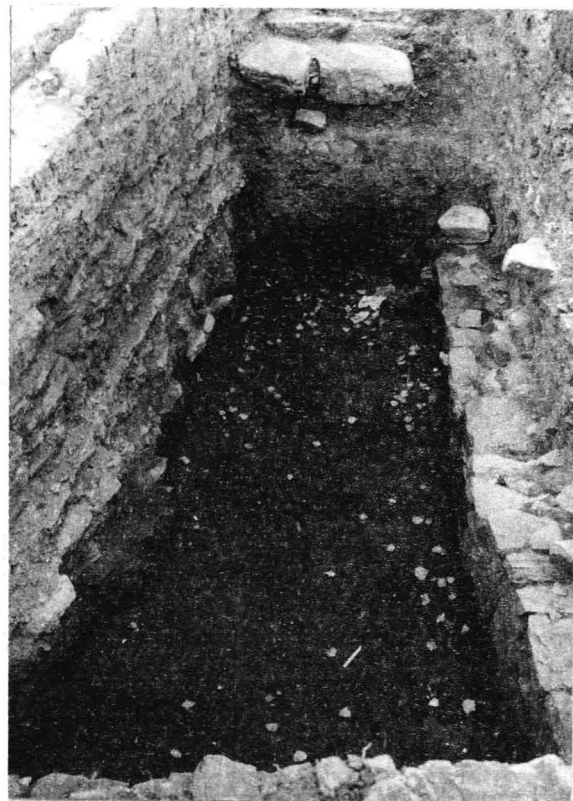
According to the archaeological material revealed by the research, in the present stage of study, we can emphasize that the period of function of the monumental building can be framed between the limits of the XVIIth - XVIIIth centuries AD.

Pl. I. Planul general al săpăturilor.
 Pl. I. General plan of the excavations.

1

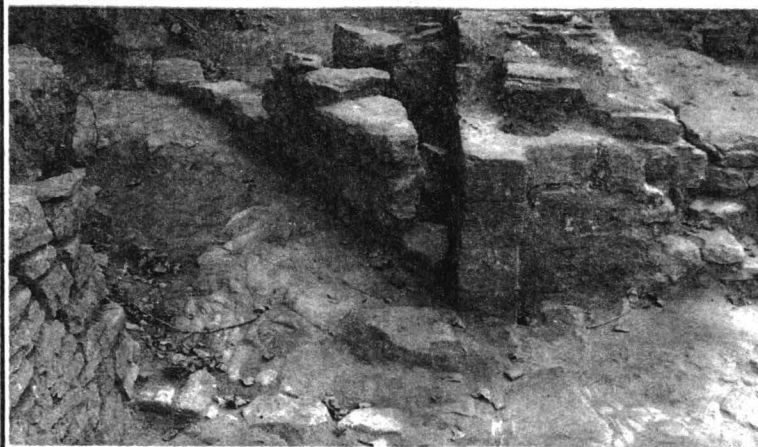

2

Pl. II. 1 - 2 - Temeliile de piatră ale locuinței feudale-timpurii.
Pl. II. 1 - 2 - Stone foundations of the Early Middle Age dwelling.

1

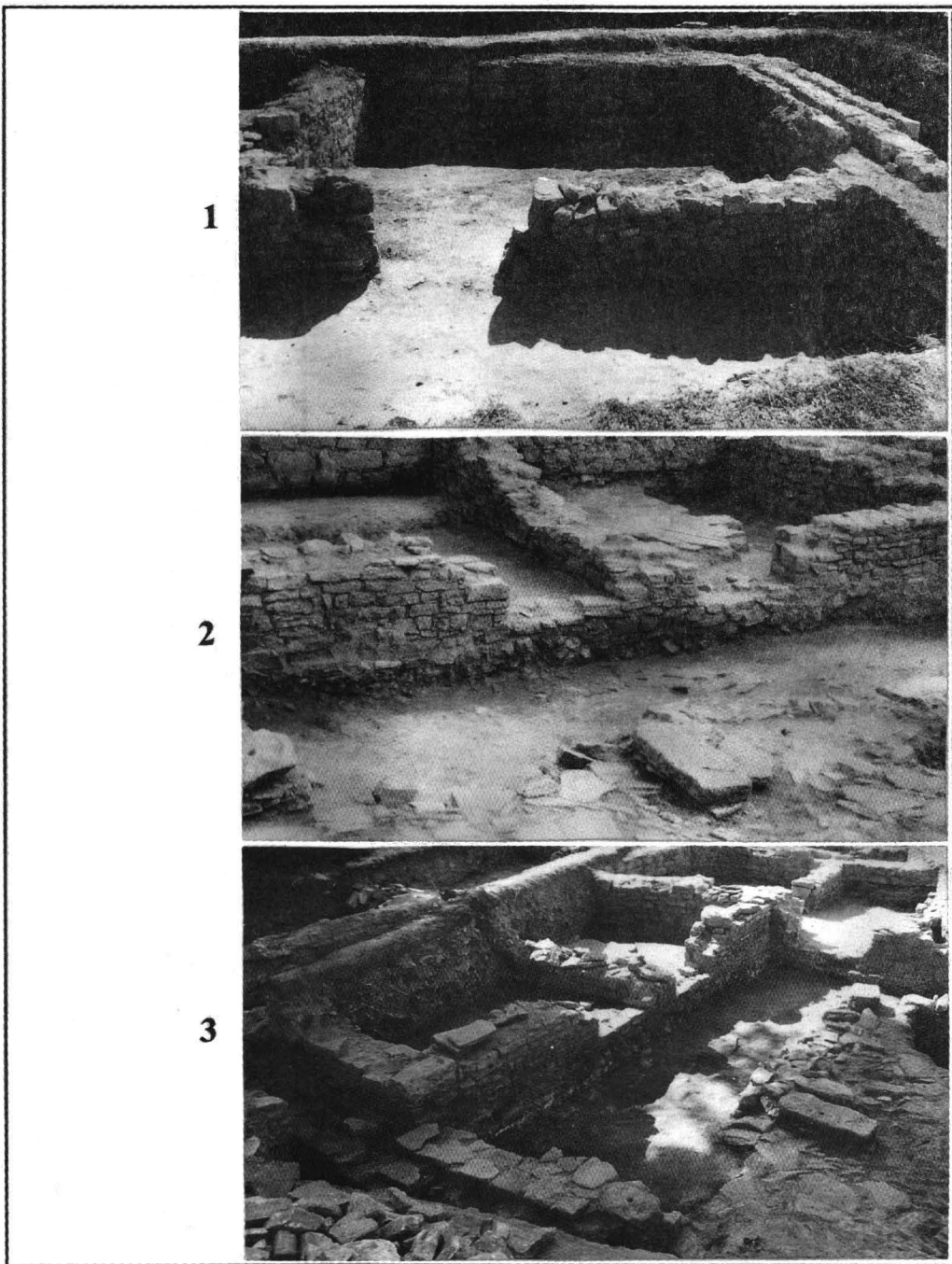
2

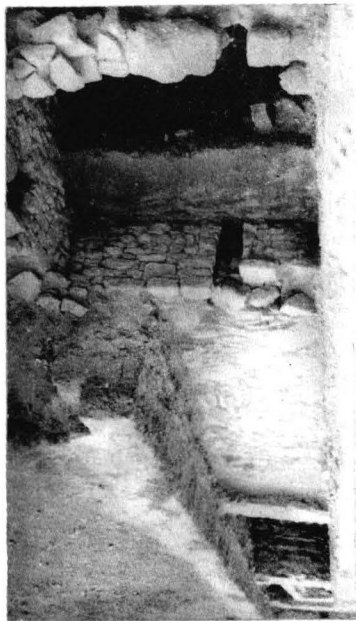
3

Pl. III. 1 - 3 - Poarta carosabilă a edificiului monumental și zidul rudimentar care a blocat-o după dezafectare.

Pl. III. 1 - 3 - Carriage porch of the monumental building and the rough wall which blocked it after dismantelation.

Pl. IV. 1 - 3 - Compartimentările efectuate în cea de a doua etapă de funcționare a edificiului monumental.
Pl. IV. 1 - 3 - Partitions in the second stage of functioning of the monumental building.

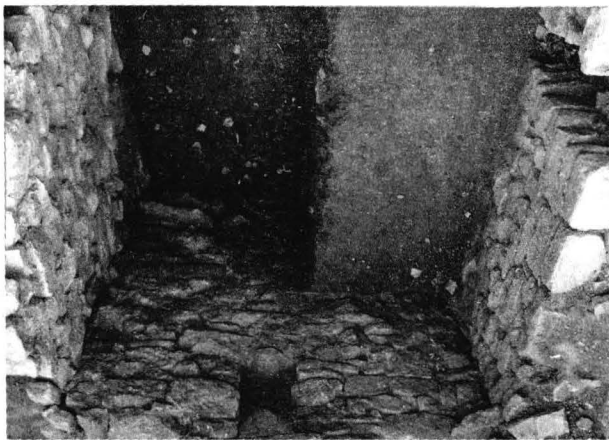

3

2

1

Pl. V. 1 - 3 - Amenajare dreptunghiulară (izvor ?).
 Pl. V. 1 - 3 - Rectangular arrangement (water source ?).

1

2

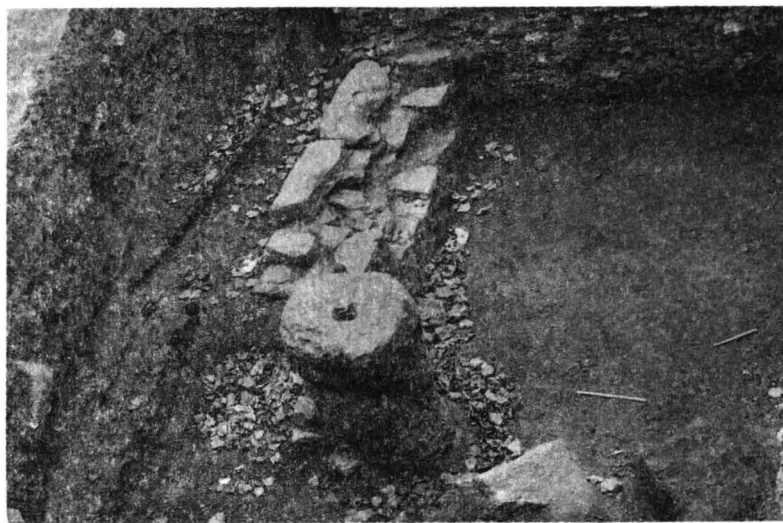
3

Pl. VI. Amenajare rectangulară (mormânt ?) înainte și după dezvelire.
Pl. VI. Rectangular arrangement (tomb ?) before and after uncovering.

1

2

3

Pl. VII. 1 - 3 - Distrugerii ale zidurilor edificiului medieval, produse de constructorii în perioada modernă.
 Pl. VII. Destruction of the monumental building's wall, caused by the contemporary builders.

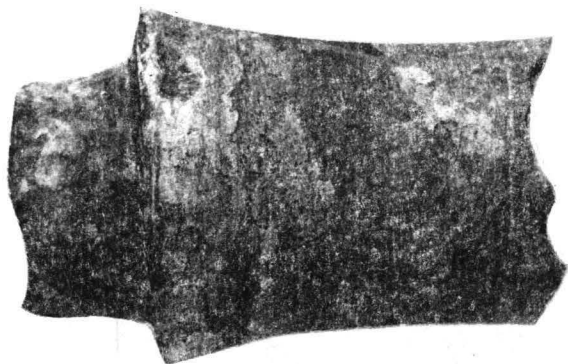
1

2

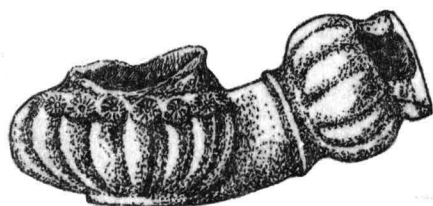
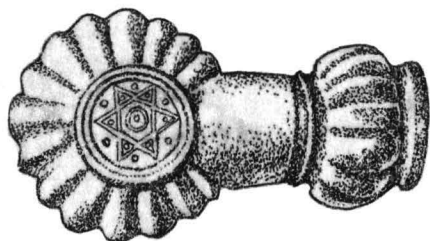
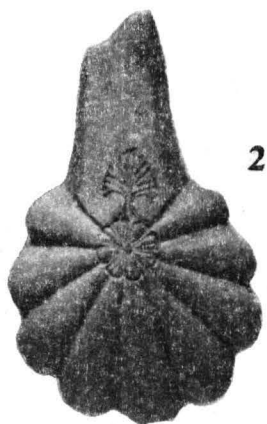
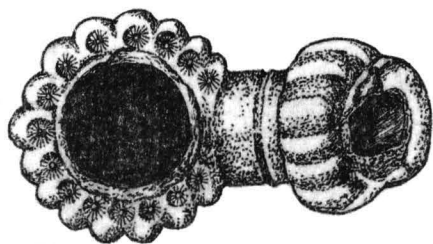

3

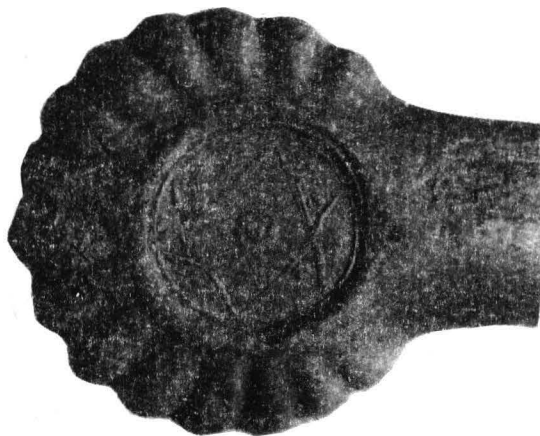
4

Pl. VIII. 1 - 2 - Ceramică orientală; 3 - cercel; 4 - tub de conductă din ceramică.
Pl. VIII. 1 - 2 - Oriental pottery; 3 - ear ring; 4 - ceramics pipe.

1

3

4

Pl. IX. 1 - 4 - Pipe.

Pl. IX. 1 - 4 - Pipes.

OBIECTE DE PODOABĂ ȘI ACCESORII VESTIMENTARE MEDIEVALE DIN COLECȚIILE MUZEULUI DE ARHEOLOGIE DIN TULCEA

Ion Vasiliu

Avându-și originile în secolele de început ale civilizației, producerea obiectelor de podoabă și a accesoriilor vestimentare, a reprezentat și continuă să reprezinte una dintre multiplele și permanentele manifestări de artă.

Executate din materiale și în tehnici diverse, având funcționalități și semnificații complexe, obiectele aflate în atenția noastră, creații pentru categorii sociale cu posibilități materiale diferite, provin din descoperiri întâmplătoare sau ca urmare a distrugerii unor complexe arheologice.

Prezentarea va fi făcută pe categorii de obiecte, iar în cadrul fiecărei categorii, după natura materialului și tehnica execuției.

Datarea pieselor s-a putut face doar între limite ceva mai largi, ținând seama de forme, de tehnica execuției, de decor și, nu în ultimul rând, de analogii cu exemplare provenind din alte descoperiri.

1. Inele având montura turnată odată cu veriga

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. 41.843. Descoperit în 1988 la Sarichioi¹. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab. Diametrul exterior (împreună cu montura): 2,5 cm; diametrul interior: 1,9 cm; grosimea verigii: 0,3 cm. Face parte din categoria inelelor ce au avut la origine funcționalitate sigilară.

Inel având montura ovală, decorată cu motive geometrice, turnată odată cu veriga. În porțiunile lățite ale verigii, de o parte și de alta a monturii, sunt realizate, deasemenea cu ajutorul inciziei, motive geometrice. Decorul plăcii, obținut prin gravare și nielaj, constă dintr-o reprezentare antropomorfă stilizată (un sfânt ?), încadrată de simboluri creștine și motive vegetale.

Stare de conservare bună (Pl I/1; II/6a - b).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 23.501. Descoperit la Niculițel în zona bazilicii paleocreștine. Bronz. Atelier local. Diametrul exterior (împreună cu montura): 2,2 cm; diametrul interior: 1,8 cm; grosimea verigii: 0,3 cm.

Inel având montura aproximativ ovală turnată odată cu veriga. Placa zimțată pe margini, a fost puternic răzuită pe suprafața exterioară, astfel încât decorul, dacă a existat, a fost complet șters. Pe fața interioară a plăcii, după turnare a fost incizat semnul * ce poate fi interpretat ca semn de proprietar.

Stare de conservare bună (Pl. VI/2a - b).

Inele având montura turnată odată cu veriga sau obținută prin lățirea acesteia, sunt cunoscute în descoperirile arheologice încă din feudalismul timpuriu. În necropola de la Satu Nou s-a descoperit un inel de bronz ce are veriga, pe o anumită porțiune, aplatizată și rotunjită², un exemplar asemănător provenind de la Spinoasa-

Iași, fiind datat în secolele VIII - IX³. De la Dinogetia, din secolul al XI-lea, provin douăsprezece exemplare din bronz, cu veriga ușor lățită, ornamentate pe montură, unele dintre ele cu simbolul pentagramei sau cu pajura având aripile desfăcute⁴. Exemplare asemănătoare, având incizată pe montură pajura cu aripile desfăcute ori pentagrama, sunt cunoscute și din descoperirile făcute la Piatra Frecăței⁵ și Capidava⁶, fiind datate în secolele X - XII.

Pentru veacurile următoare, inele având montura turnară odată cu veriga, sunt documentate, provenind din cercetări sistematice, descoperiri întâmplătoare sau donații, la Guruieni⁷, Buda-Buzău⁸, Măicănești⁹, Mănești¹⁰, Suceava¹¹, Baia¹², Cotul Morii-Popricani¹³, Suslănești¹⁴, Dumbrava¹⁵, Galați¹⁶, Curtea de Argeș¹⁷, Tîrgoviște¹⁸, Retevoiești¹⁹, Archiud²⁰, Piuă Petrii²¹, Turmu Severin²², Olteni²³, Streisîngeorgiu²⁴, Tg. Troțuș²⁵, Enisala²⁶, Isaccea²⁷, Gogoșari²⁸, și București: biserica Mihai Vodă²⁹, biserica Colțea³⁰ și sectorul Curtea Veche³¹. Exemplare din această categorie se află și în colecțiile Muzeului Național de artă³² și în cele ale cabinetului numismatic al Academiei³³.

Acest tip de inele își găsește analogii și la sud de Dunăre, în descoperirile de la Preslav (monturile inelelor fiind decorate cu pentagrama, pajura cu aripile desfăcute sau motive florale)³⁴, Kragulevo (inelele poartă pe montură decorul pentagramei)³⁵, Tabacka³⁶, datate în secolele IX - X, Carevec³⁷, Kaliakra³⁸, circumscrise veacurilor XIII - XIV, precum și în cele din secolele XVII - XVIII de la Poroște³⁹.

Exemplarul de la Sarichioi, ținând cont de faptul că a fost descoperit împreună cu cercei datați la Piuă Petrii⁴⁰ în secolele XV - XVI iar la Ester în secolul al XVIII-lea⁴¹, precum și de contextul neclar în care a apărut, poate fi încadrat cronologic în limitele secolelor XVII - XVIII.

2. Cercei cu placa dreptunghiulară și pandantive

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 41.838, 41.839. Descoperiți la Sarichioi în 1988. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab.

Cercei din argint de a căror plăci dreptunghiulare au fost lipite monturi în formă de corp de piramidă, având în centru câte o sticlă de culoare roșie. Pe latura superioară, ruptă din vechime, se află urechiușa prin intermediul căreia, cu ajutorul unei tije, era fixată o plăcuță pătrată cu capetele îndoite în formă de bucle duble, ce susținea veriga de agățat. În mijlocul plăcuței se află o montură circulară, înaltă, prevăzută în interior cu o sticlă de culoare albastru deschis. Pe latura inferioară cerceii sunt prevăzuți cu cinci verigi de care se prind, prin intermediul unor inele, pandantive-picioaruș terminate cu "perle" metalice.

Stare de conservare bună (Pl. I/5 - 6; II/4 - 5).

Cercei cu placa dreptunghiulară și pandantive sunt documentați în descoperirile făcute la Piuă Petrii⁴² și Galați^{42a}, încadrați cronologic în secolele XV - XVI, la Tîrgoviște⁴³, în mormântul doamnei Elina a lui Matei Basarab și în necropola de la biserica Sf. Gheorghe din Isaccea⁴⁴.

În perioada secolelor XVI - XVII acest tip de cercei este atestat și în descoperirile arheologice făcute la sud de Dunăre⁴⁵.

Cerceii de la Sarichioi, luând în considerație analogiile și contextul în care au fost descoperiți, pot fi circumscrise secolelor XVII - XVIII.

3. Cercei cu montura discoidală înconjurată de pedunculi

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 41.841. Descoperit în anul 1988 la Sarichioi. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab.

Cercei din argint având corpul discoidal de care sunt prinse, la partea inferioară, șapte pandantive-picioruș terminate cu "perle" metalice. Partea superioară este prevăzută cu o urechiușe, ruptă din vechime, ce susținea veriga pentru agățat. În centrul corpului se află o montură circulară în care era fixată o piatră sau o sticlă, astăzi dispărută.

Stare de conservare bună (Pl. I/2; II/2).

Tipul de cercei cu montură discoidală înconjurată de pandantive-picioruș terminate la capete cu "perle" metalice, apar în descoperirile arheologice încă din secolul al XIII-lea, în tezaurile de podoabe de la Voinesti⁴⁶ și Oțeleni⁴⁷, evoluând apoi spre forme mai elaborate, așa cum sunt cei de la Cotnari, încadrați cronologic în secolul al XIV-lea⁴⁸, ajungând în veacurile XVII - XVIII la forma unei monturi discoidale la care se prind pedunculi terminați la capete cu "perle" metalice.

Exemplarul de la Sarichioi își găsește analogii în descoperirile arheologice făcute la sud de Dunăre, descoperiri date în secolele XVI - XVII⁴⁹. Cerceii aparținând acestui tip sunt documentați și în colecțiile Muzeului de istorie din Galați, fiind încadrați cronologic în secolul al XVIII-lea⁵⁰.

Ținând cont de contextul neclar în care a fost descoperit precum și de analogii, cerceii de la Sarichioi poate fi datat în secolele XVII - XVIII.

4. Cercei cu placa ovală traforată

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 41.840. Descoperit la Sarichioi în anul 1988. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab.

Cercei din argint având placa de formă ovală, traforată, prevăzută în centru cu o montură înaltă, circulară, în care era prinsă o piatră sau o sticlă astăzi dispărută. În partea superioară a plăcii se află inelul de agățat, fixat de cercei prin intermediul unei urechiușe și al unei tije având secțiunea circulară. Partea inferioară a plăcii este prevăzută cu trei verigi de care, cu ajutorul unor inele și a unor lăntișoare, erau prinse, probabil, pandantive-picioruș terminate la capete cu "perle" metalice.

Stare de conservare mediocră (Pl. I/4; II/1).

Exemplarul de la Sarichioi își găsește analogii în descoperirile arheologice făcute la Piuța Petrii și Galați date în secolele XV - XVI⁵¹, la biserica Drugești din Curtea de Argeș⁵² și în cele de la Ester încadrate cronologic în veacul al XVIII-lea⁵³.

Pe baza acestor analogii și a neclarității contextului în care a fost găsit, cerceii de la Sarichioi poate fi datat în secolele XVII - XVIII.

5. Brățară cu extremitățile deschise aplatizate

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 4.518. Locul descoperirii: Mahmudia. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 6,2/3, 2/0,5 cm.

Brățară lucrată prin turnare, formată dintr-un corp scurt masiv, proeminent, terminat la extremități cu câte o placă de formă triunghiulară, rotunjită spre interior. Pe corp, decorul sugerând răsucirea este realizat prin intermediul tăieturilor executate în metalul piesei. Câte un buton mare, decorat cu motive vegetale stilizate, este fixat în punctul de joncțiune al corpului brățării cu plăcile terminale. Pe aceste plăci se întâlnesc câte zece butoni mai mici, nouă dintre ei fiind dispuși oarecum triunghiular pe margini, cel de al zecelea, plasat central, fiind susținut de un suport alcătuit din încrustații și arabescuri.

Butonii mari, ca și cei din centrul plăcilor terminale, sunt mărginiți de câte o incizie imitând torsada, ceea ce sporește mult efectul decorativ al brățării.

Stare de conservare bună (Pl. III/3 a - c).

Din punct de vedere arheologic, brățările cu extremitățile aplatizate, păstrând amprenta influenței bizantine și în același timp reminescente ale antichității clasice, sunt documentate începând cu secolul al XI-lea prin intermediul celor două exemplare din tezaurul de obiecte de podoabă și monede descoperit în 1954 la Dinogetia, în partea de vest a sectorului B⁵⁴, cu largă răspândire în Rusia kieviană și teritoriile învecinate, după cum relevă chiar autorii descoperirii⁵⁵.

În veacurile XIII - XV, acest tip de brățară, evoluat tipologic, în privința masivității, față de perioada anterioară, este întâlnit în tezaurile de la Voinești⁵⁶, Oțeleni⁵⁷ și Mihail Kogălniceanu-Tulcea⁵⁸, despre acesta din urmă descoperitorii și comentatorii săi afirmând că a fost îngropat înainte de 1335, precum și în cele de la Gogoșu⁵⁹, Susița⁶⁰, Basarabi-Calafat⁶¹ și Schela-Cladovei⁶².

Acest tip de brățară cunoaște ultima etapă evolutivă în decursul secolelor XVI - XVIII, când masivitatea corpului și aglomerarea decorului devin exagerate, acesta din urmă fiind realizat acum și cu ajutorul emailului, așa cum o dovedesc exemplarele din colecțiile Muzeului Național de artă⁶³ și a celui de istorie din Galați, ultimul dintre acestea fiind încadrat cronologic în secolul al XVIII-lea⁶⁴.

Ținând cont de analogii și de contextul neclar în care a fost descoperită, brățara de la Mahmudia poate fi circumscrisă secolului al XVIII-lea.

6. Brățară lată închisă

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.749. Locul descoperirii: Babadag. Atelier (probabil) local. Bronz.

Brățară obținută din prinderea între ele, prin intermediul unui sistem de balamale cu tijă mobilă, a două plăci late de 2,1 cm. Plăcile au părțile laterale proeminente, de formă circular-ovală, decorate cu motive geometrice realizate din incizii și împunsături succesive. Pe mijlocul celor două plăci decorul este alcătuit de un șnur masiv obținut din împletirea a două fire de bronz. Atât marginile proeminente, cât și motivul decorativ central, sunt încadrate de șnururi fine, fapt ce sporește mult efectul decorativ al brățării (Pl. III/1a - b).

Relativ la acest tip de brățară analogiile sunt puține, exemplare similare, doar în privința modului de realizare, provenind din tezaurul de podoabe de la Voinești, încadrate cronologic la mijlocul secolului al XIII-lea, decorate cu motive gravate și smalt de culoare neagră, având analogii apropiate în descoperirile arheologice făcute pe teritoriul vechilor cnezate rusești, mai ales în cel al Kievului⁶⁵.

Din punct de vedere cronologic, credem că brățara de la Babadag poate fi circumscrisă secolului al XVIII-lea.

7. Verigă

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. 41.844. Descoperită în anul 1988 la Sarichioi. Atelier local. Argint cu titlu slab. Dimensiuni: 2,00/1,8/0,3 cm.

Verigă de argint lucrată din bară circulară în secțiune, capetele libere fiind subțiate prin batere.

Stare de conservare bună (Pl. II/7).

Verigile, cunoscute în descoperirile arheologice din secolele XIV - XVI la Mănești⁶⁶ și Măicănești⁶⁷, sunt întâlnite în perioadele următoare la Comana⁶⁸ și Suslănești⁶⁹.

Veriga de la Sarichioi poate fi încadrată cronologic în limitele secolelor XVII - XVIII, ținând cont de analogii și de contextul neclar în care a fost descoperită.

8. Aplici vestimentare

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 41.842. Descoperită la Sarichioi în anul 1988. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab. Dimensiuni: 3,5/3,3/0,2 cm.

Aplică de argint pentru textile, circulară, marginea fiind redată sub forma a șapte lobi. Decorul de pe corpul aplicii este realizat prin traforare. În centru se află o montură circulară, având pe partea interioară formă emisferică, în care era fixată o piatră sau o sticlă, pierdută din vechime.

Stare de conservare bună (Pl. I/3; II/3).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.714. Nu este cunoscut locul descoperirii. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab. Dimensiuni: 7,5/0,1 cm.

Aplică din argint cu titlu slab, de formă circular-discooidală, cu decor realizat prin ștanțare, prevăzută pe margini cu 21 de orificii pentru prins pe suportul textil. În centru se află o proeminență emisferică, în care este redată, stilizat, o cruce cu brațele egale, decorată cu împunsături. Proeminența este înconjurată de un chenar ce imită torsada. Restul corpului aplicii este decorat cu opt proeminențe de formă oval-alungită; patru dintre acestea sunt prevăzute cu decor vegetal stilizat, pe celelalte fiind ștanțate motive geometrice. Proeminențele sunt separate de chenare ce imită torsada, același motiv delimitând întregul ansamblu decorativ de marginea aplicii.

Stare de conservare bună (Pl. III/2).

Ca formă, aplica cu locul descoperirii necunoscut își găsește analogii cu exemplarele din tezaurul de la Zăvoaia, tezaur datat în secolele XV - XVI⁷⁰, iar ca mod de realizare a decorului cu paftalele din tezaurul de la Olteni⁷¹.

În privința formei și a decorului traforat, aplica vestimentară descoperită la Sarichioi se apropie mult de cerceii de la Piuța Petrii, încadrați în decursul secolelor XV - XVI⁷², și de cei de la Ester datați în secolul al XVIII-lea⁷³.

Din punct de vedere cronologic, ținând cont de analogii și de neclaritatea contextului în care au fost descoperite, credem că cele două aplica pot fi circumscrise în limitele secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea.

9. Paftale

Pot fi incluse atât în categoria accesoriilor vestimentare cât și în cea a garniturilor de curea. Exemplarele pe care le prezentăm în continuare, provenite din contexte neclare, sunt confecționate din bronz sau argint cu titlu slab, repertoriul ornamental folosit pentru decorarea lor fiind foarte variat.

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.717. Locul descoperirii nu este cunoscut. Atelier (probabil) local. Bronz, email. Dimensiuni: 7,5/5,00/0,25 cm.

Pafta compusă din două piese identice, de formă dreptunghiulară. Întreaga suprafață a pieselor componente, prin intermediul unor incizii ce imită torsada, este împărțită în registre egale, care la rândul lor, cu ajutorul unor chenare realizate în mod asemănător, sunt decorate cu motive vegetale stilizate, obținute prin intermediul tehnicii "émail cloisonné". Înspre părțile laterale, piesele componente ale paftalei se prelungesc în formă de unghi ascuțit, în ornamentarea lor fiind folosite același procedeu și motive decorative. Întregul câmp decorativ este separat de marginea paftalei printr-un brâu de "perle" metalice, puternic uzat.

Lipsește plăcuța dreptunghiulară ce masca sistemul de prindere, realizat de o balama fixată de un ac mobil prins, prin intermediul unui lăntșor, de una dintre piesele paftalei.

Pe revers se păstrează, prinsă de marginile pieselor componente ale paftalei, câte o bandă metalică lată, necesară pentru fixarea de capetele cordonului.

Stare de conservare bună (Pl. IV/4).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.752. Nu este cunoscut locul descoperirii. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab. Dimensiuni: 12,5/8,5/0,25 cm.

Pafta alcătuită din două piese identice de forma unor sămburi de migdală, având marginile lobate. Decorul, redat prin ștanțare și incizare, se prezintă sub formă de motive vegetale stilizate, cuprinzând și imaginea unui turn de cetate sau a unei turle de biserică.

Cele două pise ale paftalei se prind cu ajutorul unui cârlig și a unei verigi masive. Pe reversul pieselor componente se păstrează, prinse de margini, câte două benzi metalice, una lată, cealaltă îngustă, cu ajutorul cărora paftaua era fixată de capetele cordonului.

Stare de conservare bună (Pl. V/4).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.712. Locul de proveniență nu este cunoscut. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 6,5/0,2 cm.

Pafta (1/2) de formă circular-discoidală, având marginea zimțată. În centru este prevăzută cu montură conică decorată cu un motiv vegetal stilizat, motiv ce se întâlnește și pe corpul paftalei.

Sistemul de prindere este rupt din vechime. Pe revers lipsesc benzile utilizate la prinderea de capetele centurii.

Stare de conservare bună (Pl. IV/1).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.715. Locul de descoperire nu este cunoscut. Atelier (probabil) local. Argint cu titlu slab. Dimensiuni: 11,00/10,5/0,1 cm.

Pafta (1/2) de formă circular-discooidală, terminată înspre partea laterală în formă de acoladă. Decorul este realizat prin ștanțare. În centru, în medalion, este redat un motiv vegetal stilizat, separat de restul câmpului decorativ printr-un cerc continuu și o incizie redată sub forma unor petale. Restul corpului paftalei, până aproape de margine, este acoperit de un decor compus din patru reprezentări vegetale stilizate. Marginea paftalei este decorată cu flori și frunze stilizate încadrate într-un chenar.

Sistemul de prindere este rupt din vechime. Pe revers lipsește banda metalică ce folosea la prinderea de capetele cordonului.

Stare de conservare bună (Pl. V/3).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.499. Nu este cunoscut locul de descoperire. Atelier local. Bronz. Dimensiuni: 5,00/3,5/0,1 cm.

Pafta (1/2), formă circular-ovală, decorată pe corp cu un motiv în formă de acolade. Înspre partea laterală, marginea ușor alungită se prezintă sub forma unor lobi.

Cârligul de prindere este masiv. Pe revers lipsește banda metalică utilizată la fixarea de capetele cordonului.

Stare de conservare bună (Pl. IV/3).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.717. Locul descoperirii nu este cunoscut. Atelier local. Bronz. Dimensiuni: 6,00/5,00/0,1 cm.

Pafta (1/2), formă circular - discooidală, marginea lățită fiind decorată cu două brăie, unul din "perle" metalice puternic tocite, celălalt din incizii ce imită torsada. În centru, se află o proeminență emisferică decorată cu arcuri duble de cerc, cu deschiderea spre marginea emisferei, spațiile dintre arcuri fiind umplute cu "perle" metalice, iar cele interioare cu motive geometrice. Emisfera este mărginită cu un brâu de incizii.

Sistemul de prindere este rupt din vechime. Pe revers lipsește banda metalică folosită la fixarea de capetele cordonului.

Stare de conservare mediocră (Pl. IV/2).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.496. Descoperită în anul 1948 la Peceneaga. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 7,00/6,00/0,3 cm.

Pafta (1/2), formă circular-discooidală, marginea fiind decorată cu un cerc de "perle" metalice, mărginit de o bandă continuă. Emisfera din centrul paftalei, înconjurată de un cerc continuu și de un al doilea realizat din "perle" metalice, este decorată, în medalion, cu o reprezentare vegetală stilizată, înconjurată de motive geometrice.

Cârligul de prindere, masiv, este rupt din vechime. Pe revers banda necesară fixării de capetele cordonului lipsește.

Stare de conservare bună (Pl. V/2).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 2.497. Descoperită la Peceneaga în anul 1948. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 6,00/5,00/0,25 cm.

Pafta (1/2), formă elipsoidală, decorată prin ștanțare cu două proeminențe ce redau flori cu opt petale. Înspre partea laterală, de care este fixată veriga de prindere, ruptă din vechime, se află o montură circulară, înaltă, marginea zimțată fiind îndoită pentru a fixa mai bine în interior sticla sau piatra astăzi dispărute. Montura este înconjurată de un motiv vegetal stilizat. Marginea paftalei este decorată cu două brăie de incizii realizate oblic.

Pe revers lipsește banda metalică ce fixa paftaua de capetele cordonului.

Stare de conservare bună (Pl. V/1).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 26.041. Descoperită la Isaccea în 1981. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 8.5/5,8/0,15 cm.

Pafta (1/2) de formă dreptunghiulară cu una din extremități lobată și terminată în formă de acoladă. Decorul este realizat prin ștanțare. Motivul decorativ central este reprezentat de o floare cu șapte petale având în mijloc o montură circulară cu marginile întoarse în interior pentru a fixa mai bine o piatră sau o sticlă colorată, astăzi pierdută. Petalele florii, ca și chenarul circular ce o delimitează sunt realizate din incizii ce imită torsada. Restul corpului paftalei, până aproape de margine, este acoperit de un decor geometric stilizat. Marginea paftalei este marcată de un chenar realizat din "perle" metalice.

Cârligul de prindere, masiv, este rupt de vechime. Pe revers se păstrează resturile benzilor metalice cu ajutorul cărora paftaua era fixată de capetele cordonului.

Stare de conservare bună (Pl. VI/1).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 26.042. Descoperită la Isceea în 1981. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 7,00/7,00/0,15 cm.

Pafta (1/2) de formă probabil oval-alungită, având ruptă una din extremități, marginea ușor lățită fiind decorată cu două brăie din incizii ce imită torsada. În centru, în medalion, este redat prin ștanțare și incizare motivul creștin al porumbelului căruia i se atribuia puritatea divinității (el reprezenta "Duhul sfânt"), fiind în egală măsură considerat și ca simbol al sufletelor pure, mântuite de demoni și malefic. Reprezentarea porumbelului este separată de restul câmpului decorativ, de un chenar realizat din incizii imitând torsada. Motivul decorativ central este înconjurat de motive vegetale stilizate.

Pe reversul piesei se păstrează, prinse de margine, două benzi metalice, una lată, cealaltă îngustă, cu ajutorul cărora paftaua era fixată de capetele cordonului.

Stare de conservare bună (Pl. VI/4).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 26.043. Descoperită la Isaccea. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 4,5/3,5/0,20 cm.

Pafta (1/2) de formă circular-discooidală, terminată înspre partea laterală în formă de acoladă. În centru, în medalion, este decorată cu o floare cu șapte petale înconjurată de opt "perle" metalice.

Piesa prezintă pe revers, prinsă de margini, o bandă metalică folosită la fixarea de cordon.

Stare de conservare bună (Pl. VI/3).

Muzeul de Arheologie Tulcea, inv. nr. 30.289. Descoperită la Isaccea în 1979. Atelier (probabil) local. Bronz. Dimensiuni: 7,3/6,3/0,25 cm.

Pafta (1/2) de formă circular-disoidală, terminată înspre partea laterală în formă de acoladă. Marginea lățită este decorată cu incizii ce imită torsada. În centru, în medalion, paftaua este decorată cu o reprezentare vegetală - o floare.

Sistemul de prindere este rupt din vechime. Pe revers, prinse de marginile piesei, se păstrează cele două benzi metalice, una lată, cealaltă îngustă, cu ajutorul cărora paftaua era fixată de cordon.

Stare de conservare bună (Pl. VI/5).

Paftaua, cunoscută în regiunea Dunării de Jos din secolele XII - XIV⁷⁴, este atestată arheologic pentru prima dată în țara noastră prin descoperirea făcută în biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, paftaua de aur din mormântul ctitorului acestui lăcaș, Vladislav I Vlaicu⁷⁵.

Pentru secolele XV - XVIII, când devin mai numeroase, paftalele sunt documentate în tezaurul de Olteni⁷⁶, în descoperirile de la Comana⁷⁷, Retevoiești⁷⁸, Pîua Petrii⁷⁹, Niculițel⁸⁰, Ester⁸¹, și într-un mormânt din biserica Drugești-Curtea de Argeș⁸², în colecțiile Muzeului Național de artă⁸³ și a celui de istorie din Galați⁸⁴, fiind prezente și în descoperirile arheologice făcute la sud de Dunăre⁸⁵.

Exemplarele pe care le-am prezentat mai sus își găsesc analogii cu celelalte descoperiri din țară, mai mult în privința formei și mai puțin, sau deloc, în cea a decorului.

Paftaua la care decorul a fost realizat în tehnica "émail cloisonné", împreună cu o descoperire similară din cimitirul medieval de la Isaccea-biserica Sf. Gheorghe⁸⁶, este deocamdată singulară în peisajul accesorilor vestimentare din țara noastră. În privința modului de realizare a decorului, pentru secolul al XVII-lea, cea mai apropiată analogie o reprezintă crucea descoperită la mănăstirea Cotmeana⁸⁷.

Un exemplar în decorarea căruia s-a utilizat emilul provine din descoperirea de la Comana, dar diferă mult de piesa prezentată de noi prin formă, tehnică de lucru și decor, autoarea publicării găsindu-i analogii în paftalele săsești, așa-zise "pectorale", și în descoperiri din Ungaria datate în secolele XVI - XVII⁸⁸.

Paftalele din colecțiile Muzeul de Arheologie Tulcea, ținând cont de calitatea metalului, dimensiuni și motive decorative, precum și de contextul neclar în care au fost găsite, se încadrează din punct de vedere cronologic în secolele XVII - XVIII, unele dintre ele putând fi circumscrise chiar începutului de secol XIX.

Prezentarea obiectelor de podoabă și accesorilor vestimentare făcută în rândurile de mai sus, aduce în circuitul informațional piese inedite intrate în colecțiile muzeului prin donații sau datorită descoperirilor întâmplătoare, piese tipice secolelor XVII - XVIII, realizate în ateliere (probabil) locale; întreaga serie de obiecte de podoabă și accesorii vestimentare din argint sau bronz, poartă amprenta elementelor de cultură specifice feudalismului dezvoltat, unele dintre ele prezentând puternice reminescente bizantine.

Condițiile neclare de proveniență a pieselor (descoperiri întâmplătoare, distrugerii de situri arheologice) au îngreunat evident încercarea de încadrare

cronologică, aceasta făcându-se doar între limite ceva mai largi, având drept scop oferirea de puncte de plecare sau de sprijin pentru cercetările viitoare privind viața materială și spirituală a Dobrogei medievale.

Note

1. Obiectele de la Sarichioi provin dintr-o descoperire făcută cu prilejul distrugerii unei movile și au fost recuperate de către Gh. Mănucu-Adameșteanu, căruii îi mulțumim și pe această cale pentru faptul că ni le-a cedat spre studiu și publicare.
2. B. Mitrea, *Materiale VII*, 1961, p. 555, fig. 6/5.
3. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1978, p. 110, fig. 43/12.
4. I. Barnea, *Dinogetia I*, pp. 284 - 286, fig. 170/1-3, 7-14, 16.
5. P. Aurelian, *Materiale VIII*, 1962, p. 585, fig. 21b/2-3; 22.
6. Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava I*, 1958, p. 232, 235, fig. 118/2-3.
7. N. Constantinescu, Al. Marinescu, *Revista Muzeelor*, III, 1966, 1, p. 72, fig. 2.
8. V. Drăghiceanu, *BCMI*, fasc. 170, 1931, pp. 172 - 173, fig. 26; 30.
9. Panait I. Panait, *București*, V, 1967, p. 16; Panait I. Panait, A. Ștefănescu, *CAB III*, 1981, p. 118.
10. A. Ștefănescu, *Materiale*, Oradea, 1979, p. 376; idem, *Muzeul Național II*, 1975, pp. 389, 391.
11. B. Mitrea. I. Nestor și colab., *SCIV IV*, 1953, 1 - 2, p. 361, fig. 26/1; Al. Artimon, Al. Rădulescu, *Suceava VIII*, 1981, p. 96, fig. 4/8.
12. E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, Iași, 1980, p. 83, fig. 45/5.
13. E. Neamțu, *Arh.Mold. I*, 1961, pp. 287 - 288, fig. 1/8; 3/7.
14. D. V. Rosetti, *BMI XLI*, 1972, 2, p. 34, fig. 5/4, 9; 6/10.
15. P. Diaconescu, G. Mihăescu, *Materiale*, București, 1986, p. 260, fig. 6/1.
16. A. Anghel, *Danubius XI - XII*, 1984 - 1985, p. 79, fig. 14; 18 - 19; Dan Nanu-Basarab, *Danubius XI - XII*, 1984 - 1985, pp. 92 - 94, fig. 13 - 19.
17. S. Cristoccea, *Revista Monumentelor Istorice LIX*, 1990, 1. p. 33.
18. P. Diaconescu, C. Ionescu, *Materiale*, Oradea, 1979, p. 363.
19. D. Popescu, D. V. Rosetti, *Materiale VI*, 1959, pp. 711 - 712, fig. 14/1a - b; 2a - b.
20. St. Dănilă, *Materiale IX*, 1970, p. 435.
21. L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, *Cercetări Arheologice III*, 1979, p. 226, fig. 16/13; 17/12 - 13; L. Chițescu, A. Păunescu, V. Rădulescu și colab., *Materiale*, București, 1986, p. 489, fig. 3/2, 4, 6 - 7, 9 - 12.
22. Al. Bărcăcilă, *Materiale V*, 1959, pp. 777-779, fig. 2/3 - 6, 8 - 11, 18.
23. D.V. Rosetti, *BMI XLI*, 1972, 4, p.10, fig. 3/4.
24. Gh. Baltag, *Revista Muzeelor și Monumentelor*, seria MIA, 1978, 1, pp. 53 - 54, fig. 1/3 - 5, 9.
25. Al. Artimon, *Materiale*, Tulcea, 1980, pp. 612, 616, fig. 13/1; 16/2.
26. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Peuce VIII*, 1980, p. 482, pl. VIII/2 - 5; XI/1

- 2; idem, Materiale, Tulcea, 1980, p. 625, fig. 4/1 - 2; 5/6 - 7, 9.
27. I. Vasiliu, *Cimitirul medieval de la Isaccea-biserica Sf. Gheorghe*, Peuce, XI, pp. 373 - 409.
28. B. Mitrea, C. Preda, SCIV VI, 1955, 3 - 4, pp. 637-638, fig. 10/3.
29. S. Morintz, Gh. Cantacuzino, *București (Rezultatele săpăturilor arheologice și al cercetărilor istorice din anul 1953)*, 1954, p. 112, fig. 43.
30. I. Ionașcu, S. Morintz, Gh. Cantacuzino, D.V. Rosetti, Materiale VII, 1961, p. 672, fig. 3a - b.
31. L. Lăzărescu Ionescu și colab. *București (Rezultatele săpăturilor arheologice și al cercetărilor istorice din anul 1953) 1954*, p. 220, fig. 30/1 - 6.
32. M.M. Popescu, *Podoabe medievale în țările române*, București, 1970, p. 26.
33. *ibidem*.
34. A. Cangova, Izvestiia, Sofia, XXXI, 1969, p. 224, fig. 19/1 - 2; T. Totev, Izvestiia, Varna, 22 (37), 1986, p. 85, fig. 5/5.
35. L. Bobceva, Izvestiia, Varna, 20 (35), 1984, pp. 56 - 57, pl. III/1, 5; IV/7; V/2.
36. D. Stancev, *Jahrbuch der Museen in Nord-Bulgaria*, X, 1984, p. 37, fig. 4a.
37. S. Gheorghieva, *Carevgrad Târnab. Le palais des rois bulgares pendant le deuxième bulgare (XIIe - XIVe s.)*, Sofia, 1974, pp. 399 - 400, fig. 1/1 - 3; H. Nurkov, At. Pisarev, *Jahrbuch der Museen in Nord-Bulgaria*, V, 1979, pp. 47 - 48, fig. 23.
38. L. Bobceva, Izvestiia, Varna, 14 (29), 1978, pp. 169, 177 - 178, pl. VIII/123 - 2; XIV/301 - 4; XVI/331 - 1.
39. A. Margos, Izvestiia, Varna, 22 (37), 1986, pp. 116, 120, pl. V/6; XV/5.
40. L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, *op.cit.*, p. 228, fig. 17/3; 18/6 - 7.
41. G. Custurea, Materiale, București, 1986, pp. 300, 304, fig. 3/1.
42. L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, *op. cit.*, pp. 226, 228, fig. 16/4 - 5; 17/8; L. Chițescu, A. Păunescu, V. Rădulescu și colab., *op. cit.*, p. 489, fig. 3/19.
- 42a. A. Anghel, Danubius XIII - XIV, 1992, p. 119, Pl. I/4.
43. N. Constantinescu, C. Moiescu, D. Nicolăescu-Plopșor, Dacia N.S. XI, 1967, p. 306, fig. 3.
44. v. supra nota 27.
45. A. Margos, *op. cit.*, pl. XVI/1.
46. Dan Gh. Teodor, Arh.Mold. I, 1961, pp. 252 - 253, fig. 5/3,6.
47. idem, *Arh.Mold.*, II - III, 1964, pp. 351 - 352, fig. 2/4; 3/4.
48. M. M. Popescu, Revista Muzeelor IV, 1967, 1, p.28.
49. A. Margos, *op. cit.*, pl. VI/1 - 2; XV/9 - 10.
50. Dan Nanu-Basarab, *op. cit.*, p. 92, cat. 7 - 8, fig. 7 - 8.
51. L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, *op. cit.*, p. 228, fig. 17/3; 18/6-7; A. Anghel, *op. cit.*, pp. 118 - 119, pl. I/3.
52. S. Cristoceva, *op. cit.*, p.34, fig. 18.
53. G. Custurea, *op. cit.*, pp. 300, 304, fig. 3/1.
54. E. Comșa, Gh. Bichir, SCN III, 1961, pp. 223 - 224, fig. 3 - 4; I. Barnea, *op. cit.*, p. 292, fig. 167/12 - 13.
55. SCIV VI, 1955, 3 - 4, pp. 728 - 733, fig. 21/1 - 2; E. Comșa; Gh. Bichir, *op. cit.*, pp. 229 - 231, cu bibliografia; I. Barnea, *op. cit.*, p. 292.
56. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, pp. 246-249, fig. 2/1 - 4; 3/1 - 8; 10/9a - c; idem, Dacia N.S., V, 1961, pp. 504 - 507,

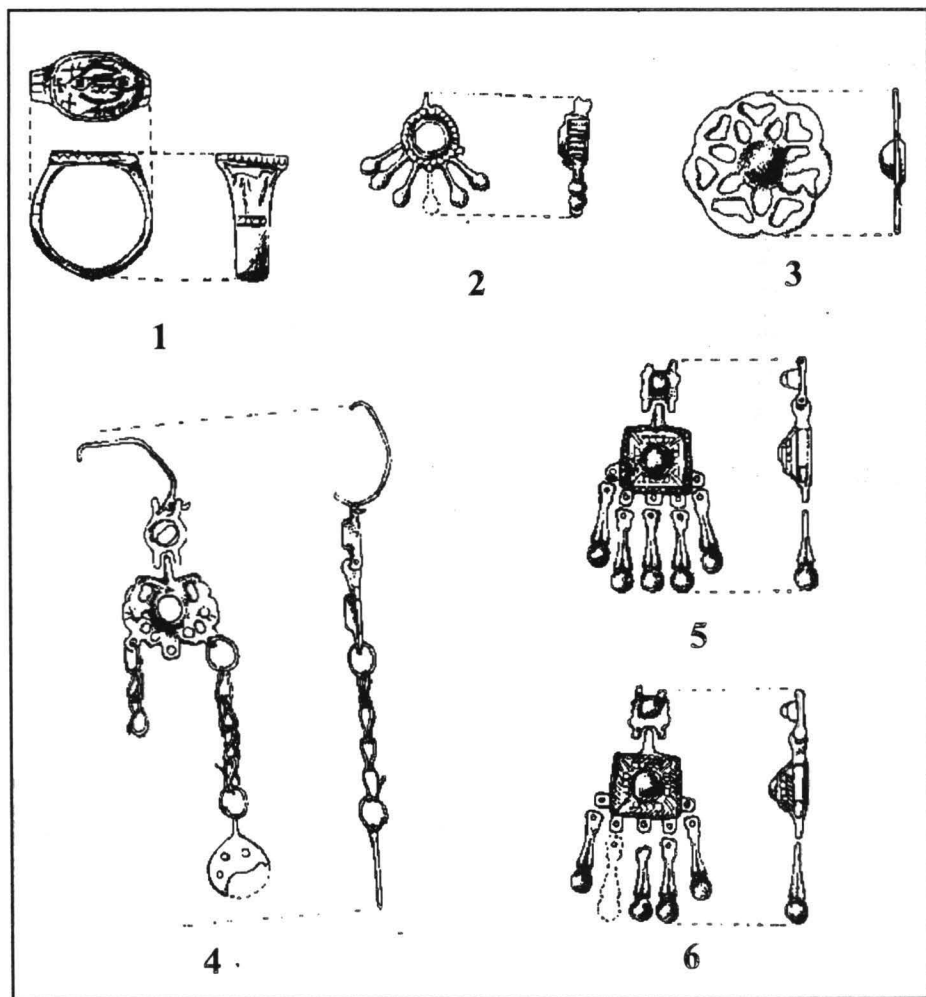
- fig. 2/1 - 4; 3/1 - 8; 10/9a - c; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, pp. 100 - 101, fig. 17/8, 10, 14, 16; *Cultura bizantină în România*, București, 1971, pp. 144 - 145, cat. 153.
57. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, pp. 344 - 346, fig. 2/2 - 3; 3/2 - 3; V. Spinei, *op. cit.*, p. 101, fig. 20/2, 5.
58. O. Iliescu, G. Simion, RESEE 1 - 2, 1964, p. 219, fig. 2b; *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 145, cat. 159.
59. D. Berciu, E. Comșa, *Materiale II*, 1956, pp. 465, 489, fig. 189/ 1 - 3.
60. L. Roșu, G. Popilian, *Revista Muzeelor I*, 1964, 4, p. 328, fig. 1a - b.
61. G. Popilian, *Centrul de istorie, filologie și etnografie*, Craiova, 1968, p. 10; *Cultura bizantină în România*, p. 146, cat. 161.
62. T. Rădulescu, P. Turturică, *Arhivele Olteniei S. N.*, 3, 1984, pp. 76, 85.
63. M. M. Popescu, *op. cit.*, p. 57, cat. 87, fig. 43.
64. Dan Nanu-Basarab, *op. cit.*, p. 92, cat. 9, fig. 9.
65. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, pp. 249 - 252, fig. 4/1 - 2; 5/1 - 2, cu bibliografia; V. Spinei, *op. cit.*, p. 101, fig. 17/15 - 16; *Cultura bizantină în România*, p. 145, cat. 155.
66. A. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 376.
67. Panait I. Panait, A. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 118.
68. L. Milencovici-Bătrâna, BMI XLII, 1973, 2, p. 15, fig. 4.
69. D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 11, fig. 5/4, 9; 6/10.
70. I. T. Dragomir, BMI LXI, 1972, 2, pp. 71 - 73, fig. 3.
71. D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 8, fig. 4; 5; 6.
72. L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, *op. cit.*, p. 228, fig. 17/3; 18/6 - 7.
73. G. Custurea, *op. cit.*, pp. 300, 304, fig. 3/1.
74. S. Gheorghieva, *op. cit.*, p. 398, fig. 3/1; 4/3-5, 8, 11; H. Nurkov, At. Pisarev, *op. cit.*, p. 48, fig. 25.
75. V. Drăghiceanu, BCMI 1917 - 1923, pp. 62 - 63, fig. 57 - 59; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, pp. 454 - 455; P. Chihaia, *Omagiu lui G. Oprescu*, pp. 107 - 118; N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200 - 1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, pp. 114 - 117, fig. 50.
76. D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 8, fig. 4; 5; 6.
77. L. Milencovici-Bătrâna, *op. cit.*, pp. 16 - 17, fig. 15.
78. D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 712, fig. 15.
79. L. Chițescu, N. Conovici, R. Lungu, A. Păunescu, V. Rădulescu, *op. cit.*, p. 205, fig. 18/1.
80. L. Bătrâna, A. Bătrâna, SCIVA 28, 1977, 4, p. 540.
81. G. Custurea, *Materiale*, București, 1983, p. 550, fig. 5/1, 3 - 4; idem; *op. cit.*, pp. 300, 304, fig. 2/1 - 4.
82. S. Cristoceca, *op. cit.*, p. 34, fig. 16.
83. M. M. Popescu, *op. cit.*, pp. 77 - 78, cat. 209 - 212, fig. 104 - 105.
84. Dan Nanu-Basarab, *op. cit.*, p. 95, cat. 24, 27 - 30, fig. 24; 27 - 30.
85. A. Margos, *op. cit.*, pl. VII/2 - 4.
86. v. supra nota 27.
87. I. Barnea, N. Constantinescu, *Materiale V*, 1959, p. 668, pl. I.
88. L. Milencovici-Bătrâna, *op. cit.*, p. 17, notele 82 - 83.

Abstract

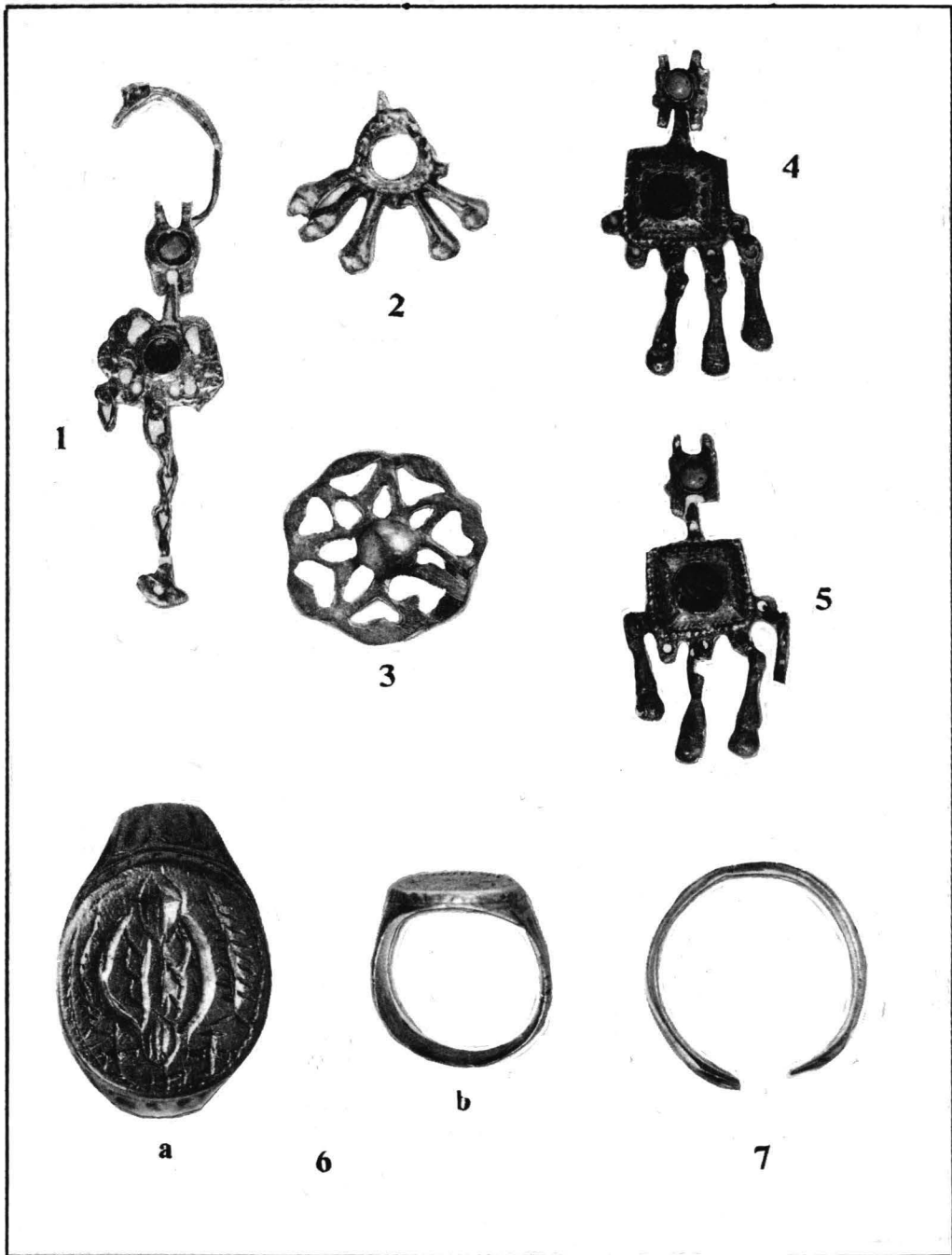
In this paper the author presents objects of ornament and clothing accessories in the collections of the Archaeological Museum of Tulcea, acquired by donation or fortuitously discovered in the Northern Dobrudja.

The vagueness of the provenience of the pieces rendered more difficult any attempt of chronological framing. Still, we consider them as belonging to the XVIIth - XVIIIth centuries.

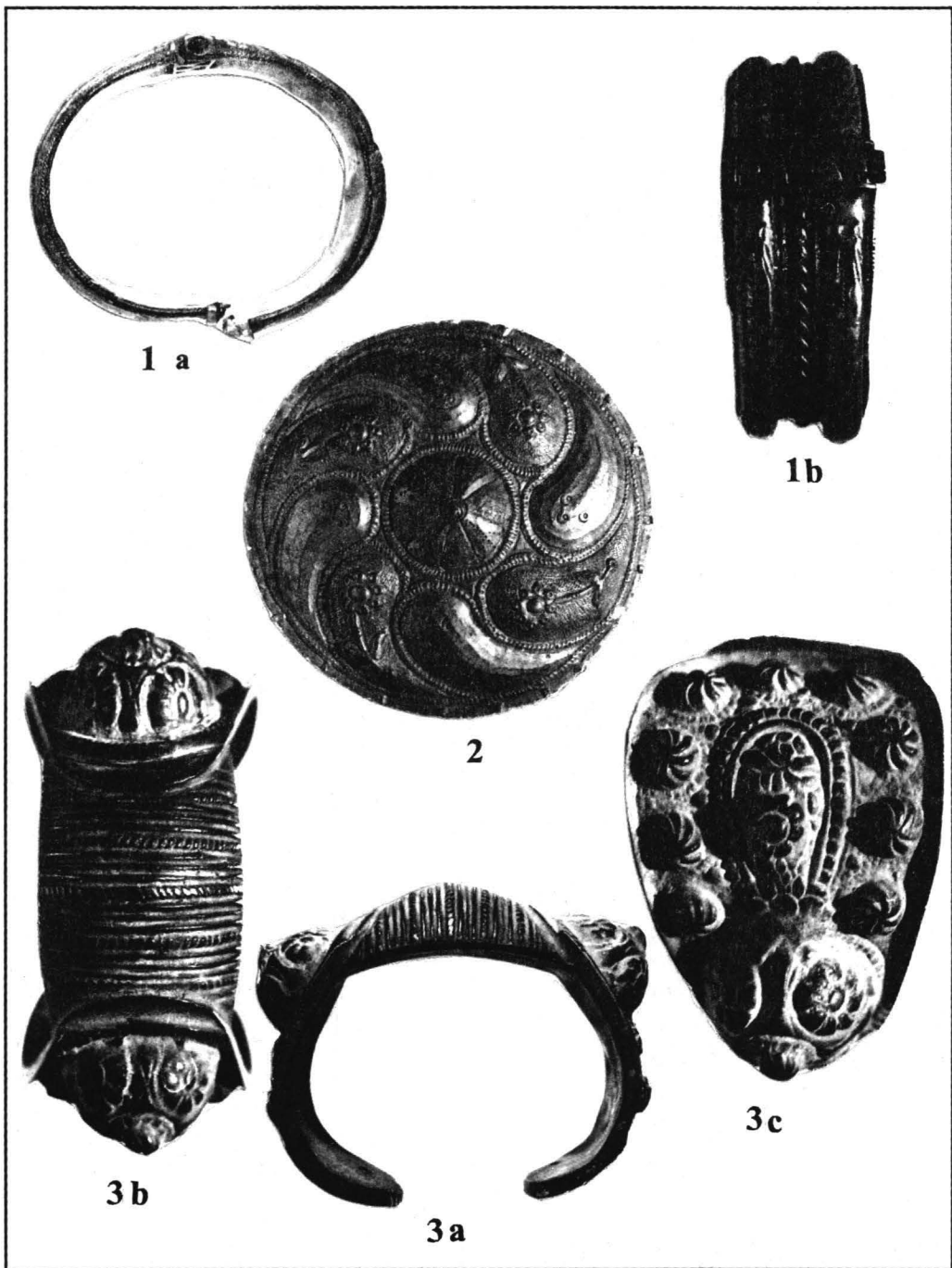
The presentation of these objects offers a starting point for the future research concerning the Middle Age Dobrudja.

Pl. I. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare descoperite la Sarichioi.
 Pl. I. Objects of ornament and clothing accessories discovered at Sarichioi.

Pl. II. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare descoperite la Sarichioi.
 Pl. II. Jewels and clothing-accessories found at Sarichioi.

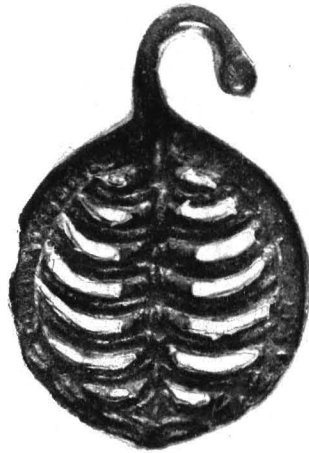
Pl. III. 1, 3 - Brățări; 2 - Accesoriu vestimentar.
Pl. III. 1, 3 - Bracelets; 2 - Clothing-accessory.

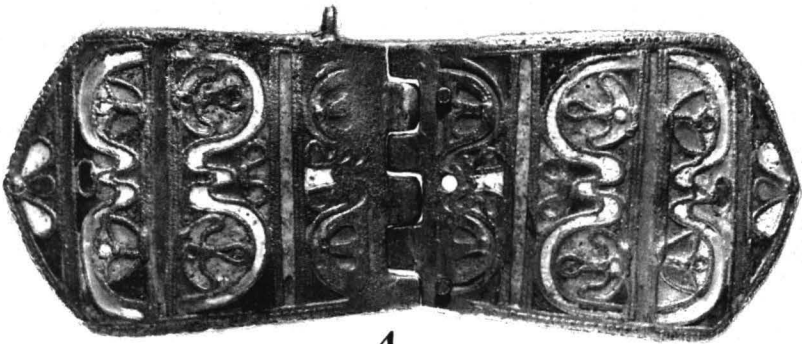
1

2

3

4

Pl. IV. Paftale.

Pl. IV. Buckles.

Pl. V. Paftale. 1 - 2 - paftale descoperite la Peceneaga.
Pl. V. Buckles. 1 - 2 - buckles found at Peceneaga.

Pl. VI. 1, 3 - 5 - Paftale găsite la Isaccea; 2 a - b - Inelul de la Niculițel.

Pl. VI. 1, 3 - 5 - Buckles found at Isaccea; 2 a - b - Ring found at Niculițel.

ASPECTE ALE CIRCULAȚIEI MONETARE DE LA GURILE DUNĂRII ÎN SECOLUL AL IV-LEA p.Chr.

Victor H. Baumann

0.0 Cantitatea mare de monedă divizionară din secolul IV p.Chr., descoperită pe teritoriul fostei provincii Scythia Minor, reflectă, pe plan economic, perioada de reviriment de după instaurarea Tetrarhiei, perioadă marcată de profunde transformări în toate domeniile de activitate¹. În zona *limes*-ului nord-scythic, acest fenomen evidențiază, totodată, intensitatea și diversitatea raporturilor pe care Imperiul, în dorința de a păstra un climat de pace și securitate sporită la granițele sale, le întreținea cu lumea tot mai pestriță din spațiul nord-dunărean.

0.1 Din acea perioadă ne-au parvenit informații referitoare la comerțul din zona cetății Noviodunum, pe unde se efectuau periodic intense și fructuoase schimburi de mărfuri. Themistius (*Oraison*, X), care se afla în anul 369 p.Chr. la gurile Dunării, amintește de târgurile și târgușoarele sezoniere care se organizau în vecinătatea cetăților romane de pe malurile Dunării. Autorul apreciază ca foarte mari veniturile rezultate din tranzacțiile comerciale. În afara comerțului local dintre soldați, populația civilă din teritoriu (vicani și fermieri) și "barbari", negustori din diferite provincii romane, interesați în câștigurile mari pe care le puteau realiza aici, aduceau din imperiu vin, grâne, uleiuri, sare și arme (*A. Piganiol*, 299). Ammianus Marcellinus vorbește deseori de negustorii din Asia Mică care se duceau să cumpere robi de peste Dunăre (*V. Velkov*, 158). Piețe de graniță existau pe Dunărea bănățeană la Aquincum (*C. Patsch*, 39), pentru sarmați; la Sucidava și Constantiniana Daphne, pentru populația romanizată din stânga Dunării și, la Dinogetia și Noviodunum, pentru întregul spectru de populații care alcătuiau "lumea gotică".

Statul roman a instituit o politică protecționistă, stabilind locuri unde negustorii romani erau autorizați să-și schimbe produsele cu "barbarii" și a interzis exportul anumitor articole de care avea neapărată nevoie². Funcționari speciali erau angajați în controlul relațiilor comerciale cu lumea "barbară". Un *comes mercianorum*, căruia trebuia să i se prezinte toți negustorii³, dispunea de un birou special de vameși și era ajutat, în reglementarea comerțului, de armata de graniță.

Rețeaua de șosele strategice care unea Imperiul cu frontiera sa dunăreană, constituia un mijloc eficace de vehiculare a diferitelor produse necesare schimbului la graniță⁴. Un rol aparte îl dețineau transporturile maritime și fluviale. Foarte probabil, la Noviodunum existau ateliere de construcții navale și de întreținere a navelor romane (*V. Velkov*, 119). Flota dunăreană a jucat un rol important în relațiile Imperiului cu regiunile de la nordul fluviului⁵.

Desigur că acest context nu putea decât să stimuleze raporturile economice și culturale dintre populațiile aflate pe ambele maluri ale Dunării, explicându-se astfel

și caracterul dinamic al acestor relații în primele șapte decenii ale secolului al IV-lea p.Chr.

1.0 Circulația monetară din teritoriul noviodunens reprezintă un capitol aparte al numismaticii dobrogene. Explicația constă în numărul impresionant de monede descoperite de-a lungul anilor, în special în zona cetății Noviodunum, o bună parte aflându-se și astăzi în colecții particulare. Aceste descoperiri monetare îmbracă ultimele două secole ale mileniului I a.Chr., mileniul I p.Chr. și prima jumătate a mileniului II, oglindind, pe plan economic, întreaga evoluție istorică a acestui teritoriu. Din considerente lesne de înțeles, o tratare exhaustivă a fondului monetar existent în prezent este greu de realizat, fără o abordare prealabilă a unor loturi consistente și revelatoare, pe etape istorice bine definite.

1.1 Pentru circulația monedei romane divizionare în teritoriul noviodunens, secolul IV răspunde acestor criterii. În acest sens, am ales un eșantion de 641 monede de bronz (*folles*), alcătuit din două grupe. O primă grupă este formată din loturile monetare provenite din siturile din teritoriu, cercetate prin săpături arheologice: 53 monede descoperite în bazilica paleocreștină din Niculițel⁶; 77 monede provenite din ferma romană de la Telița-punctul "La Pod"⁷; 142 monede descoperite în așezarea rurală de la Telița-punctul "Amza"⁸; 86 monede din complexul meșteșugăresc de la Telița- punctul "Hogea"-Valea Morilor⁹. Cele patru loturi monetare însumează un număr de 358 de piese și se regăsesc în cataloagele unor publicații de specialitate (cf. notele 6 - 9).

Cea de-a doua parte a eșantionului luat în studiu cuprinde un număr de 283 monede descoperite întâmplător în zona cetății Noviodunum și intrate în patrimoniul Muzeului de Arheologie din Tulcea prin donații și achiziții. Dintre acestea, un număr de 67 de piese a fost publicat în 1984 de Fl. Topoleanu¹⁰. Un inventar general al eșantionului îl prezentăm în *anexele 1 - 6*, care însoțesc prezenta lucrare. Pieseile nepublicate de la Noviodunum au fost determinate, în funcție de intrarea lor în colecțiile numismatice ale muzeului, de către colegii E. Oberländer-Târnoveanu, Cristina Opaț, Radu Ocheșeanu și Mihaela Iacob. Nu le-am inclus într-un catalog aparte, ci, în anexe, împreună cu celelalte monede publicate, fiindu-ne necesare pentru analiză numai datele referitoare la emitenți, monetării sau tipuri monetare și cronologie absolută.

Am abordat metoda clasică, de repartizare a monedelor pe ateliere monetare, într-o perioadă de 130 de ani (a. 295 - 423 p.Chr.), perioadă împărțită în 11 etape cronologice, stabilite mai mult sau mai puțin arbitrar, începând cu emisiunile Tetrarhiei și sfârșind cu emisiuni de la începutul secolului V, până la marile invazii hunice din anii 420 - 423 p.Chr. (*tabelele 1 - A., B., C.*). Repartizarea monedelor din siturile de la Telița, Niculițel și Isaccea (Noviodunum) pe emitenți este redată în *tabelul D*. În *tabelele 2 - A., B., C.*, sunt calculați coeficienții monede/ani. Am apelat la un tabel sinoptic (*E.*) în care am inclus monetăriile prezente în zona cetății și a teritoriului rural, în perioada dintre anii 295 și 423 p.Chr., pentru a reda proporția monetarului circulant, media frecvențelor cumulate, ponderea atelierelor ca medie a

frecvențelor cumulate și, ca rezultată a acestora, ponderea atelierelor pe zone geohistorice. Aceste rezultate au fost reprezentate grafic în histogramele care însoțesc textul.

2.0 În urma sistematizării datelor obținute, am desprins câteva observații utile celor interesați în circulația monedei romane la gurile Dunării în secolul IV p. Chr.

În primul rând se remarcă numărul mare de monede cu centru neprecizat, datorită stării proaste de conservare a pieselor, multe dintre ele arse, altele tocite.

Făcând abstracție de monedele cu centru neprecizat, 345 de piese (din totalul de 641) sunt emisiuni provenite din 14 monetării. În zona cetății Noviodunum, în așezarea rurală de la Telița-Amza și în *officina* romană de pe Valea Morilor sunt prezente 11 ateliere monetare, în timp ce în *villa rustica* de la Telița-La Pod și în interiorul monumentului paleocreștin din Niculițel sunt prezente doar 9, respectiv 8 monetării.

Din punct de vedere cantitativ, ordinea acestor monetării în situri este următoarea:

Nr. crt.	Noviodunum	Telița-Amza	Telița-Valea Morilor	Telița-La Pod	Niculițel-bazilica
1.	<i>Constantinopolis</i> 43	<i>Heraclea</i> 17	<i>Heraclea</i> 9	<i>Heraclea</i> 7	<i>Constantinopolis</i> 11
2.	<i>Heraclea</i> 28	<i>Cyzicus</i> 17	<i>Constantinopolis</i> 7	<i>Cyzicus</i> 6	<i>Thessalonica</i> 5
3.	<i>Cyzicus</i> 24	<i>Constantinopolis</i> 13	<i>Nicomedia</i> 5	<i>Thessalonica</i> 5	<i>Cyzicus</i> 5
4.	<i>Thessalonica</i> 18	<i>Thessalonica</i> 11	<i>Cyzicus</i> 5	<i>Nicomedia</i> 4	<i>Nicomedia</i> 3
5.	<i>Nicomedia</i> 13	<i>Antiochia</i> 7	<i>Siscia</i> 3	<i>Alexandria</i> 3	<i>Siscia</i> 2
6.	<i>Siscia</i> 12	<i>Nicomedia</i> 5	<i>Thessalonica</i> 3	<i>Siscia</i> 2	<i>Roma</i> 1
7.	<i>Antiochia</i> 5	<i>Siscia</i> 5	<i>Roma</i> 3	<i>Roma</i> 1	<i>Aquileia</i> 1
8.	<i>Aquileia</i> 3	<i>Roma</i> 3	<i>Sirmium</i> 2	<i>Lugdunum</i> 1	<i>Heraclea</i> 1
9.	<i>Roma</i> 1	<i>Sirmium</i> 2	<i>Treveri</i> 1	<i>Antiochia</i> 1	-
10.	<i>Arelate</i> 1	<i>Lugdunum</i> 1	<i>Aquileia</i> 1	-	-
11.	<i>Lugdunum</i> 1	<i>Aquileia</i> 1	<i>Antiochia</i> 1	-	-

Global, pe primul loc se află Constantinopolis, cu 89 de monede, urmat de Heraclea, cu 62 de monede, Cyzicus cu 58, Thessalonica cu 42, Nicomedia cu 31, Siscia cu 24, Antiochia cu 14 monede, Roma cu 8, Aquileia cu 6, Sirmium cu 4, Lugdunum și Alexandria cu câte 3 monede, Arelate și Treveri cu câte un exemplar (vezi *tabelul 1. C.*).

Pentru a face o paralelă cu situația existentă în alte centre romane de la gurile Dunării, am întocmit, pe baza loturilor de la Troesmis și Halmyris, publicate în anii 1980 și 1991¹¹, tabele cu repartitia descoperirilor monetare pe ateliere și etape cronologice, împreună cu procentajele și coeficienții monede/ani (*tabelele F și H*).

La Troesmis, din lotul de 94 de piese monetare, din perioada anilor 295 - 423 p.Chr., 66 au centrul de proveniență cunoscut. Ordinea monetărilor prezente la Troesmis este următoarea: Heraclea (13), Constantinopolis, Nicomedia și Cyzicus (11), Thessalonica (10), Siscia (9) și Ticinum (1). La Halmyris, dintr-un lot de 115 piese monetare, numai 56 sunt cu centrul de emisiune precizat. Ordinea monetărilor prezente aici este următoarea: Constantinopolis (16), Siscia, Thessalonica și Heraclea (7), Nicomedia (5), Roma și Cyzicus (4), Alexandria (3), Lugdunum, Treveri și Antiochia (1). La Halmyris situația este asemănătoare celei de la Noviodunum, atât în privința numărului de ateliere prezente, cât și a ordinii primelor trei. Situația de la Troesmis se aseamănă întrucâtva aceleia din nordul Dobrogei¹², unde dintr-un lot alcătuit din 187 monede încadrate cronologic în perioada anilor 313 - 408 p.Chr., 136 sunt cu monetăria precizată. Ordinea celor 12 ateliere atestate este următoarea: Constantinopolis (41), Nicomedia și Cyzicus (21), Heraclea (15), Thessalonica (11), Siscia (10), Antiochia (9), Ticinum, Aquileia și Alexandria (2), Lugdunum și Sirmium (1).

Ordinea primelor șase monetării se dovedește valabilă și prin însumarea loturilor de la Troesmis și Halmyris cu cel din nordul Dobrogei.

2.1 Compoziția oarecum diferită a eșantionului monetar din zona Telița-Niculitel-Isaccea (Noviodunum), în care Heraclea ocupă locul 2 și Thessalonica locul 4, ne îndreptățește să facem o analiză mai atentă asupra fluxului monetar în siturile din teritoriul noviodunens.

Examinarea coeficienului monede/ani din *tabelul 2 C* evidențiază o creștere a acestuia în primele cinci etape cronologice, de la 1,7 în perioada Tetrarhiei până la 14,5 la sfârșitul domniei lui Constantius II. În primele două etape ponderea o deține Heraclea cu 27 de monede, urmată de Cyzicus cu 10. Siscia cu 7 și Thessalonica cu 6 monede sunt prezente în etapa a II-a. De remarcat prezența Nicomediei și Aquileiei în ambele etape, dar cu un număr redus de monede; prima cu 4, cea de-a doua cu 2, și prezența atelierelor italice (Roma, Arelate) și belgice (Treveri) cu câte o monedă. În cea de-a treia etapă, corespunzătoare domniei lui Constantin cel Mare, întâlnim o cantitate sporită de monede, 87, care, raportată la cei 13 ani, dublează coeficientul monede/ani de la 3,18 în etapa a II-a, la 6,6. Ponderea o dețin atelierile constantinopolitane, cu 16 monede și, din această etapă, prezența lor va fi preponderentă în circulația monetară din teritoriul noviodunens. Constantinopolis este urmat de Thessalonica cu 13 monede, de Heraclea și Cyzicus cu câte 10 monede.

Remarcăm pătrunderea emisiunilor monetare din Antiochia (6) și prezența Romei cu 4 monede, număr egal cu cel al Nicomediei. În etapele a IV-a și a V-a, care corespund anilor de domnie ai lui Constantius II, este înregistrată aproximativ jumătate din cantitatea de monedă a eșantionului luat în studiu (307 din totalul de 641 monede), cu un coeficient m/a în etapa a IV-a de 11,66 și de 14,43 în etapa a V-a. Fenomenul se datorează probabil reformelor întreprinse de Constantin cel Mare¹³, ale căror rezultate se observă mai ales la mijlocul secolului al IV-lea p.Chr. Constantinopolis continuă să ocupe primul loc cu 27 monede, fiind talonat de Cyzicus cu 26 monede. Heraclea ocupă locul 3 cu 18 monede, fiind urmată de Thessalonica și Nicomedia cu câte 16 monede. Siscia, care în etapa a III-a înregistra o singură prezență, revine în circulația monetară cu 10 monede¹⁴. Alături de Siscia, un alt atelier panonic, Sirmium, este prezent în etapa a V-a, cu 2 monede, descoperiri efectuate în așezarea rurală de la Telița-Amza și în *officina* de pe Valea Morilor. Dintre atelierelor apusene, Lugdunum este prezent cu 3 monede, iar dintre cele italice, Roma cu 3 și Aquileia cu una. Atelierelor răsăritene sunt prezente cu 8 monede: Antiochia cu 5 și Alexandria cu 3. Prezența monetăriei din Alexandria în etapa a IV-a este de altfel singura întâlnită pe parcursul celor 11 etape cronologice. După anul 361, atelierelor apusene și cele italice penetrează cu greu piețele răsăritene. Numai moneda din Aquileia, la Noviodunum și cea din Roma, la Halmyris continuă să circule la gurile Dunării.

Etapa a VI-a, corespunzătoare domniilor lui Iulianus și Iovianus, înregistrează o scădere bruscă de monetar, 9 monede în patru ani, cu un coeficient m/a de 2,25 și o participare a numai trei monetării: Constantinopolis (3), Cyzicus (2) și Antiochia (1). Remarcăm locul fruntaș pe care continuă să-l dețină metropola răsăriteană. Este posibil ca o parte din numerarul emis în etapa anterioară să fi rămas în circulație la gurile Dunării, întrucât politica monetară a celor doi împărați nu justifică raritatea monedei. Oricum, în etapa domniilor lui Valentinian I, Valens și Gratian, cantitatea de monedă aflată în circulație se apropie de aceea din timpul domniei lui Constantin cel Mare: 79 de monede în 14 ani, coeficient m/a de 5,6. Participă opt ateliere monetare, detașându-se net Constantinopolis cu 25 de monede, față de Heraclea și Siscia, aflate în poziție secundă, cu numai 4 monede; Nicomedia și Cyzicus cu câte 3, Thessalonica cu 2, Aquileia și Antiochia cu câte una. Marcată de dezastrul de la Adrianopol și de foederalizarea vizigoților la sud de Dunăre, etapa anilor 378 - 383 înregistrează o scădere catastrofală a circulației monetare¹⁵: 4 monede, din care o emisiune a Cyzicului de la Arcadius (*inv. 40.437 - Noviodunum*), sunt din anul 383. În acest caz, coeficientul m/a , de aproximativ 1, nu este relevant decât pentru anul 383, ca moment al relansării circulației monetare la gurile Dunării.

Sfârșitul secolului al IV-lea înregistrează un spor de numerar, prin participarea a șapte ateliere monetare în frunte cu Constantinopolis (9 monede), urmat de Thessalonica (5), Siscia (2), Heraclea, Nicomedia, Cyzicus și Antiochia (1). Numărul total al monedelor din această etapă (a IX-a) se ridică la 35. Monetăriile din Siscia, Thessalonica și Antiochia sunt prezente pentru ultima oară. În teritoriul rural al cetății, aceasta este și ultima etapă de locuire¹⁶. După anul 400 p.Chr., monede se mai întâlnesc în bazilica de la Niculițel, care prezintă o situație aparte în contextul

E. Tabel sinoptic - calculul mediei frecvențelor cu

Nr. crt.	Etapa Atelierul	I	II	III	IV	V	VI	36
		295 - 307	308 - 324	325 - 337	338 - 346	347 - 360	361 - 364	
1.	Roma	-	1 1,85 %	4 4,6 %	1 0,95 %	2 1 %	-	
2.	Arelate	-	1 1,85 %	-	-	-	-	
3.	Aquileia	1 4,55 %	1 1,85 %	1 1,15 %	1 0,95 %	1 0,50 %	-	1
4.	Lugdunum	-	-	-	1 0,95 %	2 1 %	-	
5.	Treveri	-	1 1,85 %	-	-	-	-	
6.	Siscia	-	7 13 %	1 1,15 %	5 4,76 %	5 2,48 %	-	
7.	Sirmium	-	-	-	-	4 2 %	-	
8.	Thessalonica	-	6 11 %	13 14,95 %	5 4,76 %	11 5,45 %	-	2
11.	Heraclea Thr.	7 31,8 %	20 37 %	10 11,5 %	9 8,6 %	9 4,5 %	-	
9.	Constantinopolis	-	-	16 18,4 %	7 6,66 %	20 10 %	3 33,33 %	3
10.	Cyzicus	2 9,1 %	8 14,8 %	10 11,5 %	12 11,4 %	14 6,9 %	2 22,2 %	
12.	Nicomedia	1 4,55 %	3 5,55 %	4 4,6 %	5 4,76 %	11 5,45 %	-	
13.	Antiohia	-	-	6 6,9 %	4 3,80 %	1 0,50 %	1 11 %	
14.	Alexandria	-	-	-	3 2,86 %	-	-	
15.	Neprecizate	11 50 %	6 11 %	22 25,3 %	52 49,5 %	122 60,4 %	3 33,33 %	4
	TOTAL	22	54	87	105	202	9	

e - zona Melița-Niculitel-Isaccea (Noviodunum)

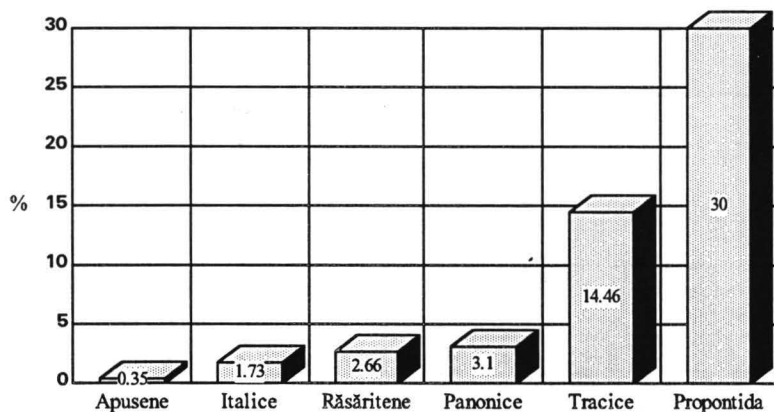
VIII 379 - 583	IX 383 - 395	X 396 - 408	XI 409 - 423	Total		Media procente- lor cumulate	Pondere a atelierelor ca medie a frecven- țelor cumulate	Pondere a atelierelor pe zone	
				Monede	%				
-	-	-	-	8	1,25	15 2,34 %	0,76 %	<i>Italice</i>	
-	-	-	-	1	0,16		0,17 %	1,73 %	
-	-	-	-	6	0,94		0,8 %		
-	-	-	-	3	0,47	4 0,62 %	0,18 %	<i>Apusene (Gallia + Belgica)</i>	
-	-	-	-	1	0,16		0,17 %		0,35 %
-	2 5,7 %	-	-	24	3,75	28 4,37 %	2,92 %	<i>Panonice</i>	
-	-	-	-	4	0,62		0,18 %		3,1 %
-	5 14,3 %	-	-	42	6,55	104 16,25 %	4,8 %	<i>Thracice</i>	
-	1 2,86 %	2 5 %	-	62	9,7		9,66 %		14,46 %
-	9 25,7 %	9 22,5 %	-	89	13,9	178 27,7 %	13,5 %	<i>Din Propon- tida</i>	
1 25 %	1 2,86 %	4 10 %	1 25 %	58	9		13 %		30 %
-	1 2,86 %	3 7,5 %	-	31	4,8		3,55 %		
-	1 2,86 %	-	-	14	2,2	17 2,65 %	2,40 %	<i>Răsări- tene (Siria + Egipt)</i>	
-	-	-	-	3	0,47		0,26 %		2,66 %
3 75 %	15 42,85 %	22 55 %	3 75 %	295	46,2	295 46 %	47,54 %	47,54 %	
4	35	40	4	641	-	-	-	-	

descoperirilor arheologice din teritoriul noviodunens¹⁷. Creșterea numerarului în etapa corespunzătoare domniei lui Theodosius I, Arcadius și Honorius de la 35 la 40 de piese monetare, într-un interval de timp egal, este rezultatul contribuției în exclusivitate a atelierelor monetare din Propontida (Constantinopolis - 9, Cyzicus - 4, Nicomedia - 3) și din Heraclea Thracica (2). Coeficientul m/a a crescut, de la 2,7 în etapa a IX-a, la 3 în etapa a X-a.

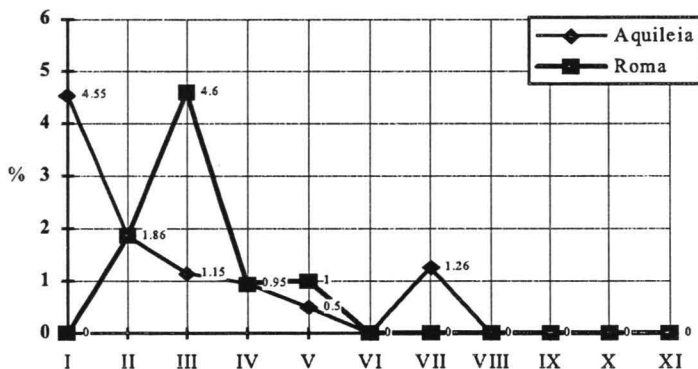
Ultima etapă, a XI-a, înregistrează o situație similară etapei a VIII-a, cu un număr de 4 monede, din care o singură monetărie cunoscută, Cyzicus (1), a cărei contribuție la circulația monetară de la gurile Dunării rămâne constantă de-a lungul întregii perioade. Spre deosebire de etapa a VIII-a, însă, coeficientul m/a este de numai 0,25, cel mai redus din toate etapele cronologice enumerate.

Urmărind *tabelul 1 A*, cu descoperirile monetare din siturile arheologice din zona Telița-Niculitețel, observăm o frecvență a atelierelor pe etape cronologice, în ordinea: 2 - 8 - 8 - 11 - 11 - 3 - 7 - x - 1 - 1 - x. În zona cetății Noviodunum, frecvența atelierelor este următoarea: 4 - 7 - 7 - 7 - 7 - 1 - 6 - 1 - 7 - 4 - 1 (vezi *tabelul 1 B*). Situația desprinsă din *tabelul 1 C*, în care sunt cumulate descoperirile monetare de la cetatea Noviodunum și din teritoriu, prezintă o frecvență a atelierelor în ordinea: 4 - 9 - 9 - 11 - 11 - 3 - 8 - 1 - 7 - 4 - 1, care relevă fluxul economic continuu din zona gurilor Dunării. Contribuția inegală a monetăriilor la acest flux reflectă fenomenul de integrare a teritoriilor de la gurile Dunării în structurile economice ale provinciilor răsăritene ale Imperiului. Acest fenomen poate fi urmărit în *tabelul sinoptic E*, unde calculul mediei frecvențelor cumulate¹⁸ detașează monetăriile din Constantinopolis și din Cyzicus, cu o pondere de 13,5 %, respectiv 13 %, de toate celelalte ateliere, inclusiv de cele din Heraclea Thracica, a cărei pondere se ridică la 9,66 %. Ponderea atelierelor din Propontida (Constantinopolis, Cyzicus și Nicomedia) este de 30 % din total, urmate fiind de cele tracice (Thessalonica și Heraclea) cu 14,46 %.

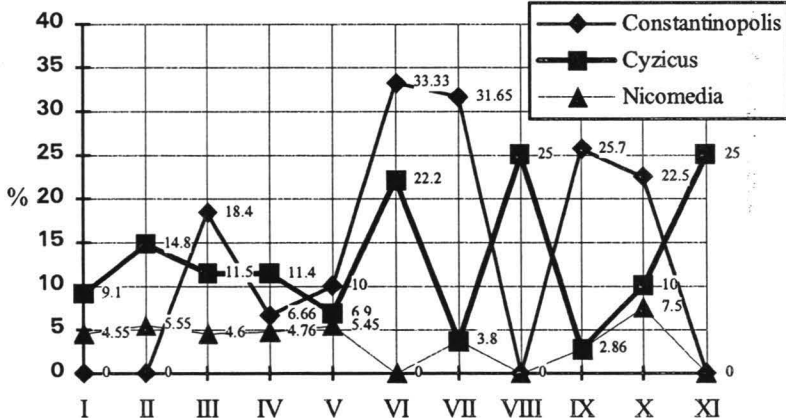
Diagrama ponderii atelierelor prezente în teritoriul noviodunens

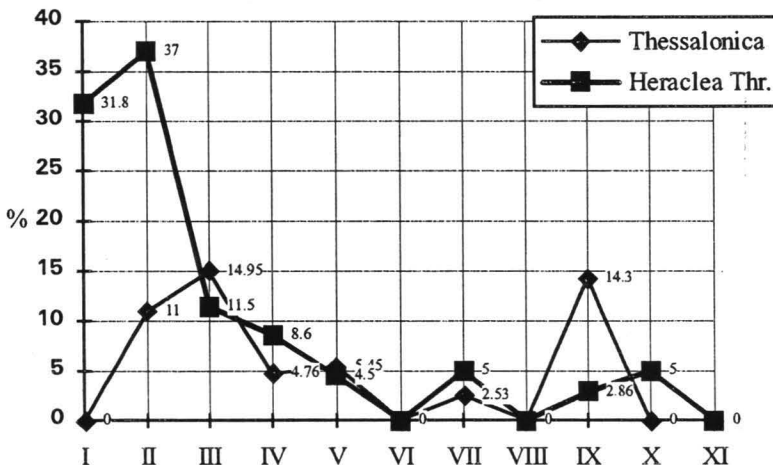
Ponderea atelierelor italice în procente

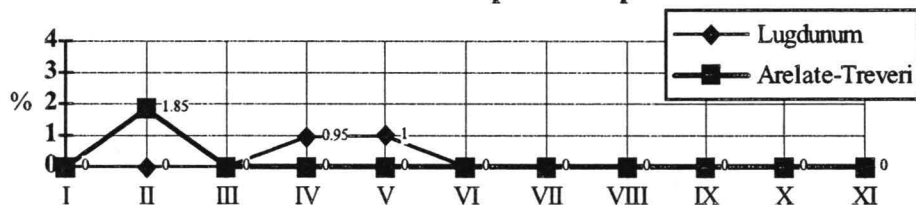
Ponderea atelierelor din Propontida în procente

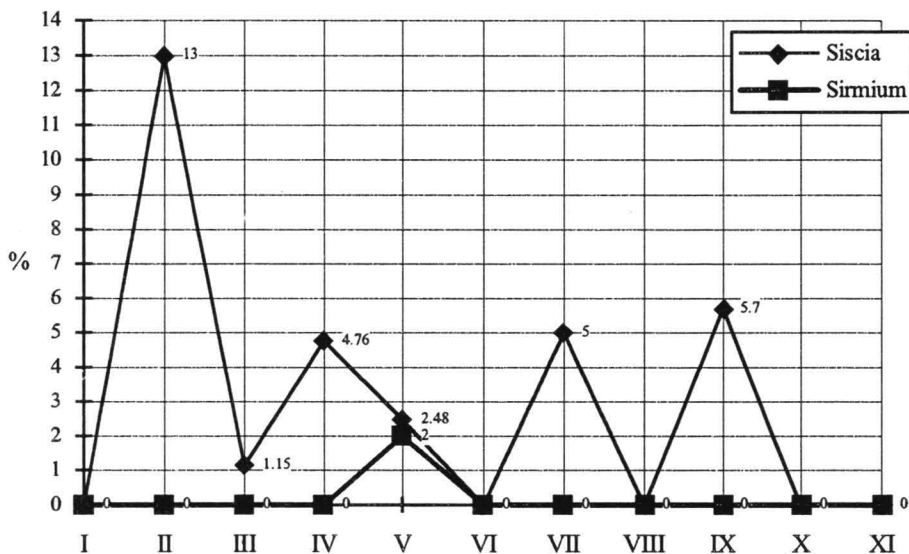
Ponderea atelierelor tracice în procente

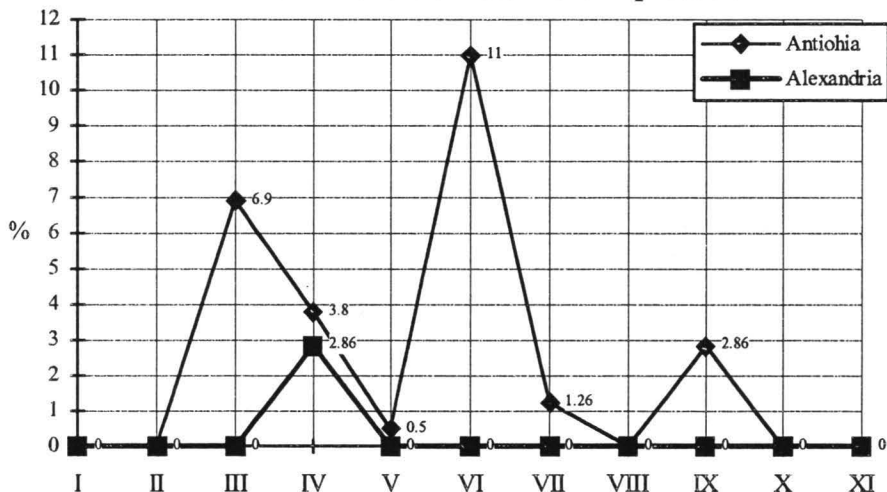
Ponderea atelierelor apusene în procente

Ponderea atelierelor panonice în procente

Ponderea atelierelor răsăritene în procente

Tabel 1 A. - Descoperiri monetare în siturile arheologice din zona Niculițel-Telița

Nr. crt.	Etapa	Anii	Atelier Sit arh.	Lug.	Rom.	Trev.	Aq.	Sis.	Sirm.	Thes.	Her.	Cons.	Nic.	Cyz.	Ant.	Alex.	C.n.	TOTAL			
1.	I	295 - 307	N/B																7		
			T/P																		
			T/VM									1									
			T/A									3			1					2	
2.	II	308 - 324	N/B					1											26		
			T/P																		
			T/VM			1	1	1		1	3		1							1	
			T/A		2			3		3	5				3						
3.	III	325 - 337	N/B		1					2		3		1				1	47		
			T/P					1			1										
			T/VM		2					1	1	1	1	2						1	
			T/A		1					3	2	2	2	2	4	4				10	
4.	IV	338 - 346	N/B					1		1		1	1						71		
			T/P							3	4	2		1			3	1			
			T/VM		1									1	1					13	
			T/A	1			1	2			3	2	1	5	2					20	
5.	V	347 - 360	N/B				1			2		3	1	3				13	142		
			T/P	1	1					2	1	6	4	4				24			
			T/VM		1			2	2	1	3	2	2	2						22	
			T/A						2	4	3	4	2	3	1					20	
6.	VI	361 - 364	N/B																7		
			T/P												1						
			T/VM									2			1					1	
			T/A												1					1	
7.	VII	365 - 378	N/B								1	3	1	1				6	48		
			T/P					1			1	5				1				7	
			T/VM									1	3								5
			T/A								1	1	4		1						5
8.	VIII	379 - 383	N/B																-		
			T/P																		
			T/VM																		
			T/A																		
9.	IX	383 - 395	N/B									1							6		
			T/P																	2	
			T/VM										1								
			T/A										1							1	
10.	X - XI	396 - 423	N/B										1					3	4		
			T/P																		
			T/VM																		
			T/A																		
Total	11	130	15 4	2	9	1	3	12	4	24	34	46	18	34	9	3	159	358			
199																		358			

Tabel 1 B. - Descoperiri monetare în zona cetății Noviodunum

Nr. crt.	Perioada	Atelier Anii	Lug.	Rom.	Arl.	Aq.	Sis.	Thes.	Her.	Cons.	Nic.	Cyz.	Ant.	C.n.	TOTAL
1.	I	295 - 307				1			3		1	1		9	15
2.	II	308 - 324		1	1		2	2	12		2	5		5	30
3.	III	325 - 337				1		7	6	10	1	3	2	9	39
4.	IV	338 - 346					2	1	2	2	2	5	2	18	34
5.	V	347 - 360	1				3	2	2	5	2	2		43	60
6.	VI	361 - 364								1				1	2
7.	VII	365 - 378				1	3	1		10	2	1		13	31
8.	VIII	379 - 383										1		3	4
9.	IX	383 - 395					2	5	1	6	1	1	1	12	29
10.	X	396 - 408							2	9	2	4		19	36
11.	XI	409 - 423										1		2	3
Total	11	130	1	1	1	3	12	18	28	43	13	24	5	134	283
		130	149										134	283	

Tabel 1 C. - Descoperiri monetare în zona Telia-Niculiței-Isaccea (Noviodunum)

Nr. crt.	Perioada	Atelier Anii	Lug.	Arl.	Rom.	Trev.	Aq.	Sis.	Sirm.	Thes.	Her.	Cons.	Nic.	Cyz.	Ant.	Alex.	C.n.	TOTAL
1.	I	295 - 307					1				7		1	2			11	22
2.	II	308 - 324		1	1	1	1	7		6	20		3	8			6	54
3.	III	325 - 337			4		1	1		13	10	16	4	10	6		22	87
4.	IV	338 - 346	1		1		1	5		5	9	7	5	12	4	3	52	105
5.	V	347 - 360	2		2		1	5	4	11	9	20	11	14	1		122	202
6.	VI	361 - 364										3		2	1		3	9
7.	VII	365 - 378					1	4		2	4	25	3	3	1		36	79
8.	VIII	379 - 383												1			3	4
9.	IX	383 - 395						2		5	1	9	1	1	1		15	35
10.	X	396 - 408									2	9	3	4			22	40
11.	XI	409 - 423												1			3	4
Total	11	130	3	1	8	1	6	24	4	42	62	89	31	58	14	3	295	641
		130	346													295	641	

Tabel 2 A. - Descoperiri monetare în siturile arheologice din zona Niculițel-Telița

Nr. crt.	Perioada	Anii	Nr. monede	%	Monede/an	Coefficient monede/an	Corecția de coeficient	Obs
1.	I	295 - 307	7	1,95	7/13	0,54	0,5	
2.	II	308 - 324	26	6,54	26/17	1,53	1,5	
3.	III	325 - 337	47	11,21	47/13	3,61	3,6	
4.	IV	338 - 346	71	15,6	71/9	7,88	7,9	
5.	V	347 - 360	142	44,55	142/14	10,14	10	
6.	VI	361 - 364	7	2,2	7/4	1,75	1,75	
7.	VII	365 - 378	48	15,26	48/14	3,43	3,5	
8.	VIII	379 - 383	-	-	-	-	-	
9.	IX	383 - 395	6	1,25	6/13	0,46	0,5	
10.	X	396 - 408	3	0,93	3/13	0,23	0,25	
11.	XI	409 - 423	1	0,93	1/15	0,06	0,1	
Total	II	130	358	100	358/130	2,75	2,75	

Tabel 2 B. - Descoperiri monetare în zona cetății Noviodunum

Nr. crt.	Perioada	Anii	Nr. monede	%	Monede/an	Coefficient monede/an	Corecția de coeficient	Obs
1.	I	295 - 307	15	5,30	15/13	1,15	1	
2.	II	308 - 324	30	10,6	30/17	1,76	1,75	
3.	III	325 - 337	39	13,8	39/13	3	3	
4.	IV	338 - 346	34	12,0	34/9	3,77	3,8	
5.	V	347 - 360	60	21,20	60/14	4,28	4,25	
6.	VI	361 - 364	2	0,70	2/4	0,5	0,5	
7.	VII	365 - 378	31	10,95	31/14	2,2	2,25	
8.	VIII	379 - 383	4	1,4	4/5	0,8	1	
9.	IX	383 - 395	29	10,25	29/13	2,23	2,2	
10.	X	396 - 408	36	12,72	36/13	2,77	2,8	
11.	XI	409 - 423	3	1,06	3/15	0,2	0,2	
Total	II	130	283	100	283/130	2,17	2,2	

Tabel 2 C. - Descoperiri monetare în zona Telița-Niculițel-Isaccea (Noviodunum)

Nr. crt.	Perioada	Anii	Nr. monede	%	Monede/an	Coefficient monede/ani	Corecția de coeficient	Obs
1.	I	295 - 307	22	3,43	22/13	1,69	1,7	
2.	II	308 - 324	54	8,42	54/17	3,18	3,2	
3.	III	325 - 337	87	13,6	87/13	6,6	6,6	
4.	IV	338 - 346	105	16,4	105/9	11,66	10,7	
5.	V	347 - 360	202	31,5	202/14	14,43	14,5	
6.	VI	361 - 364	9	1,40	9/4	2,25	2,25	
7.	VII	365 - 378	79	12,32	79/14	5,64	5,6	
8.	VIII	379 - 383	4	0,62	4/5	0,8	1	
9.	IX	383 - 395	35	5,46	35/13	2,69	2,7	
10.	X	396 - 408	40	6,24	40/13	3,07	3	
11.	XI	409 - 423	4	0,62	4/15	0,26	0,25	
Total	II	130	641	100	641/130	4,93	5	

F. Tabel cumulativ cu descoperiri monetare în zona cetății Troesmis

Nr. crt.	Perioada	Atelier Anii	Tic.	Sis.	Thes	Her.	Cons	Nic.	Cyz.	C.n.	TOTAL monede	%	Coef. m/an	Corec- ție
1.	I	295 - 307				1					1	1,06	0,08	0,1
2.	II	308 - 324	1	5	1	7		1	2	4	21	22,34	1,23	1,2
3.	III	325 - 337			4	1	2	3	5		15	16,00	1,15	1
4.	IV	338 - 346					1	2		2	5	5,32	0,55	0,5
5.	V	347 - 360		1	4	2	1	3	3	7	21	22,34	1,5	1,5
6.	VI	361 - 364								1	1	1,06	0,25	0,25
7.	VII	365 - 378		2	1	2	3	1		3	12	12,75	0,85	0,9
8.	VIII	379 - 383												
9.	IX	383 - 395		1						5	6	6,4	0,33	0,3
10.	X	396 - 408					4	1	1	5	11	11,70	0,85	0,9
11.	XI	409 - 423								1	1	1,06	0,06	0,06
Total	11	130	1	9	10	13	11	11	11	28	94	100	0,72	0,75
		130				66				28	94	100	0,72	0,75

H. Tabel cumulativ cu descoperiri monetare - cetatea Halmyris

Nr. crt.	Perioada	Atelier Anii	Lug.	Rom	Trev	Sis.	Thes	Her.	Cons	Nic.	Cyz.	Ant.	Alex	C.n.	TOTAL monede	%	Coef. m/an	Corec- ție
1.	I	295 - 307	1					5					1		7	6	0,53	0,5
2.	II	308 - 324		1	1	2		2		2				4	12	10,4	0,70	0,7
3.	III	325 - 337		1			2		1			1		3	8	7	0,61	0,6
4.	IV	338 - 346				1	1			2	1		1	8	14	12,2	1,55	1,5
5.	V	347 - 360					3		2	1	1		1	17	25	21,7	1,78	1,8
6.	VI	361 - 364																
7.	VII	365 - 378		1		2			3		1			10	17	14,8	1,2	1,2
8.	VIII	379 - 383		1		2			2					5	5	4,35	1,55	1
9.	IX	383 - 395					1		6					5	12	10,43	0,92	0,9
10.	X	396 - 408							2		1			12	15	13	1	1
11.	XI	409 - 423																
Total	11	130	1	4	1	7	7	7	16	5	4	1	3	59	115	100	0,88	0,9
		130					56							59	115	100	0,88	0,9

**D. Tabel cu repartizarea monedelor din zona Telia-Niculitel-Isaccea
(Noviodunum) pe emitenți**

Nr. crt.	Localitatea Împăratul	Noviodunum	Niculitel- Bazilică	Telia- La Pod	Telia- Valea Morilor	Telia- Amza	TOTAL
1.	Diocletian	9			1	4	14
2.	Maximian Herc.	5			1	1	7
3.	Galerius	1			1		2
4.	Maximinus Daia	6				2	8
5.	Crispus		1		1	2	4
6.	Licinius I	8			2	3	13
7.	Licinius II	7				3	10
8.	Constantin I	24	4	4	7	20	59
9.	Constantin II	3	1		4	6	14
10.	Constantius II	67	23	41	29	44	204
11.	Constans	6	4	6	2	14	32
12.	Constantius Gallus	4	2	4	4	4	18
13.	Iulianus	4	1	3	7	4	19
14.	Iovianus				1		1
15.	Procopius	3			1	1	5
16.	Vrbs Roma	5			6	1	12
17.	Constantinopolis	6				2	8
18.	Const II, Constantin II sau Constans	5			1	2	8
19.	Constantius II sau Gallus	2			2		4
20.	Constantius II, Gallus sau Iulianus	3			1	2	6
21.	Valens	16	8	8	4	3	39
22.	Valentinian I	3	2	2	4	1	12
23.	Gratianus	1		2			3
24.	Valentinian II	6	1				7
25.	Valens, Valentinian I	3	2			3	8
26.	Valens, Valentinian I sau Gratianus			3		4	7
27.	Magnentius			1			1
28.	Theodosius I	10		1	1		12
29.	Honorius	11	2	1			14
30.	Arcadius	26				1	27
31.	Arcadius sau Honorius	8					8
32.	Aelia Flaccilla					1	1
33.	Eudoxia	1					1
34.	Theodosius II		2				2
35.	Emitent necunoscut	30		1	6	14	51
	TOTAL	283	53	77	86	142	641
			283			358	641

G. Tabel cu repartizarea monedelor pe emitenți (Halmyris; Troesmis)

Nr. crt.	Localitatea	Halmyris	Total	Troesmis	Total
	Împăratul				
1.	Diocletian Maximianus Herc.	- 1	1	- -	-
2.	Constantius I Chlorus Helena	1 -	1	- -	1
3.	Galerius	3	3	-	-
4.	Maximinus Daia Delmatius	- -	-	- 1	1
5.	Crispus	-	-	1	1
6.	Licinius I	5	5	-	-
7.	Licinius II	1	1	-	-
8.	Constantin I	7	7	17	17
9.	Constantin II	1	1	1	1
10.	Constantius II	21	21	22	22
11.	Constans	2	2	4	4
12.	Constantius Gallus	2	2	3	3
13.	Iulianus	1	1	2	2
14.	Iovianus	-	-	1	1
15.	Procopius	2	2	-	-
16.	Vrbs Roma	-	-	3	3
17.	Constantinopolis	1	1	1	1
18.	Const II, Constantin II sau Constans	-	-	-	-
19.	Constantius II sau Gallus	1	1	-	-
20.	Constantius II, Gallus sau Iulianus	-	-	-	-
21.	Valens	2	2	8	8
22.	Valentinian I	5	5	1	1
23.	Gratianus	3	3	1	1
24.	Valentinian II	4	4	2	2
25.	Valens, Valentinian I	-	-	-	-
26.	Valens, Valentinian I sau Gratianus	-	-	-	-
27.	Magentius	-	-	-	-
28.	Theodosius I	6	6	2	2
29.	Honorius	9	9	4	4
30.	Arcadius	6	6	7	7
31.	Arcadius sau Honorius	1	1	2	2
32.	Aelia Flaccilla	-	-	-	-
33.	Eudoxia	-	-	-	-
34.	Theodosius II	-	-	1	1
35.	Emitent necunoscut	28	28	9	9
	TOTAL	115	115	94	94

2.2 Continuăm să credem că, circulația monedelor divizionare în secolul IV la gurile Dunării, așa cum reiese din compoziția loturilor cumulate din zona Telița-Niculitel-Isaccea (Noviodunum), este în mare parte exactă. Nu putem trece cu vederea, însă, numărul mare al monedelor al căror centre de emisie ne rămân necunoscute: 296 de piese, respectiv 46 % din întregul eșantion. Acest număr însumează 134 de monede la Noviodunum din 283, respectiv 47 % și 159 în teritoriu, din 358, respectiv 44,4 %. Faptul este cu atât mai regretabil, cu cât, în anumite etape, numărul acestor monede este superior celor cu monetăria precizată. Astfel, în etapele a VIII-a și a XI-a, trei din patru au centrul neprecizat, iar în etapa a X-a, din 40 de monede, 22 sunt neprecizate.

Confruntând situația de mai sus cu repartizarea pe emitenți a monedelor din eșantionul luat în studiu (vezi tabelul D), observăm că numai la 51 de monede din 641 (7,96 %) nu li se cunoaște emitentul. Cele mai numeroase (204) aparțin lui Constantius II și, în ordine descrescândă, 59 lui Constantin cel Mare, 39 lui Valens, 32 lui Constans și 27 lui Arcadius. Urmează Iulianus cu 19 piese monetare, din care numai 8 ca *Augustus*; Constantius Gallus cu 18, Diocletian, Constantin II și Honorius cu 14, Licinius I cu 13 și Licinius II cu 10; Valentinian I și Theodosius I, cu câte 12 monede. Cu 12 monede este prezentă și Vrbs Roma. Din 34 de emitenți atestați, 18 sunt prezenți cu un număr mic de monede, între 1 și 8. În teritoriul noviodunens, în comparație cu centrele de la Troesmis și Halmyris, numărul emitenților cunoscuți este mult mai mare. La Halmyris sunt atestați 21, iar la Troesmis 20 (vezi tabelul G). Revenind la ierarhia emitenților din zona Telița-Niculitel-Isaccea (Noviodunum), constatăm că situația se verifică la Troesmis, dar diferă la Halmyris unde, după Constantius II urmează Honorius, apoi Constantin cel Mare, talonat de Theodosius I și Arcadius. cu un număr egal de monede.

2.3 Cele 171 de monede, emisiuni din a doua jumătate a secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea p. Chr., prezente la Noviodunum și în teritoriu, constituie o proporție de 26,7 % din întregul eșantion. Această proporție este foarte apropiată de aceea din nordul Dobrogei unde, dintr-un număr de 187 monede, 54 sunt din perioada anilor 361 - 408, respectiv 28,9 %¹⁹. La Troesmis proporția este de 33 %, iar la Halmyris, simțitor mai ridicată, de 42,6 %²⁰. Situația diferită față de Troesmis și Halmyris se datorește așezărilor din mediul rural care își încetează existența la sfârșitul secolului al IV-lea. În zona Telița-Niculitel, 65 din 358 de monede reprezintă o proporție de numai 18,6 %. La Noviodunum însă, proporția de 37,10 % (105 piese monetare din 283) reflectă, după părerea noastră, situația reală a circulației monetare din centrele romane situate pe *limes*-ul nord-scythic.

Comparând această situație cu aceea de la Histria, din aceeași perioadă de timp, așa cum reiese din compoziția lotului de descoperiri monetare din anii 1914 - 1970²¹, observăm că proporția de 23,10 %, reprezentând un număr de 55 monede dintr-un lot de 238, este cu mult inferioară celei de pe *limes*-ul nord-scythic. Acest aspect reflectă, în mare parte, volumul tranzacțiilor comerciale care continuau să se desfășoare în ritm susținut în centrele nord-dobrogene, în pofida evenimentelor politice care au urmat dezastrului de la Adrianopol din 378 p. Chr. Compoziția

tezaurului de la Ulmetum, alcătuit din 144 de piese monetare lizibile, din care 108 aparțin perioadei 361 - 423 p.Chr.²², reflectă deasemenea o circulație monetară normală în centrele din apropierea Dunării, în contrast cu situația Histriei, mult deteriorată ca urmare a dependenței sale de teritoriul rural.

2.4 Numărul mare de monede înregistrat în așezările din mediul rural, acoperă perioada anilor 308 - 378, peste 95 % din total. Această perioadă, cu mici excepții, în anii domniei asociate a lui Constantin cel Mare și Licinius I, și apoi în timpul lui Valens, corespunde epocii de liniște și prosperitate generală instaurată de împărații dinastiei constantiniene. Reaparitia fermelor rurale de tip *villa rustica* în teritoriile de graniță și marea dezvoltare pe care o cunosc așezările rurale de pe *limes-ul nord-scythic*²³, sunt efectul politicii de revigorare a Imperiului, începută în anii Tetrarhiei și continuată de Constantin cel Mare și urmașii săi. După anul 378 moneda devine cu totul sporadică în așezările rurale din apropierea Dunării. Degringolada provocată de prezența vizigoților și modificarea raportului de forțe la Dunărea de Jos au creat o stare de nesiguranță care a provocat ruina și apoi părăsirea așezărilor și stabilimentelor rurale din teritoriile centrelor dunărene. Centrele romane de pe *limes-ul nord-scythic*, în special cele de la gurile Dunării, al căror rol în viața economică și culturală a provinciei de la Dunărea de Jos crescuse considerabil în secolul al IV-lea p.Chr., vor continua să polarizeze interesele romane în acest capăt de lume, chiar în condițiile deplasării spre vest a vizigoților lui Alaric și ale atacurilor hunice care vor urma²⁴.

Note

1. I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, București, 1968, 375 - 378.
2. Încă de la începutul secolului al IV-lea, statul roman interzice exportul fierului și al bronzului, iar după 374, al aurului, vinului și uleiului (cf. A. Piganiol, *L'empire chrétien (325 - 395). Histoire générale, fondée par G. Glotz*, T. IV, II-ème partie).
3. Funcționar superior roman amintit în *Notitia Dignitatum Orientis* (ed. Böcking, 1939, 98 - 110).
4. Începând cu Diocletian, toți împărații din secolul al IV-lea s-au preocupat de întreținerea acestor șosele. În acest sens, deținem un număr apreciabil de *milliaria*: din timpul lui Diocletian, la *Arrubium* (Măcin), *Dinogetia* (Garvăn), *Carsium* (Hirșova) și *Flaviana*

(Rasova ?) - de-a lungul Dunării (*CIL III*, 7610; 7603; 13755; 76066); la *Tomis* și *Corbu*, pe drumul *Tomis-Histria* (*CIL III*, 14463; 7614).

Din vremea lui Licinius s-a păstrat un stâlp miliar, probabil din anii 317 - 324, cu numele celor doi împărați cumnați (D. Tudor, în *Materiale IV*, nr. 163; inv. L-255-MINA Constanța). Din anii 324 - 326, un alt stâlp miliar din Constanța menționează numele lui Constantin cel Mare și al lui Crispus, și tot din perioada constantiniană, *lapidariul* muzeului constănțean păstrează un stâlp miliar (*Ibidem*, nr. 160; inv. L-128; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, 299). Din vremea împăratului Iulianus datează miliarul de la

- Niculițel, de lângă Noviodunum (*CIL III*, 7611), iar din timpul domniei lui Valens, miliarii de la Miriștea, Rasova (*CIL III*, 12518; 3755) și Constanța (D. Tudor, *Materiale I*, 620). Un stâlp miliar descoperit în sud, la *Abrittus*, relevă refacerea drumurilor scythice între anii 383 - 392, sub domnia comună a împăraților Theodosius I, Valentinian II și Arcadius (*CIL III*, 14464).
5. Funcționarea flotei este atestată în secolul IV de: Zosimus, *Historiae*, III, 10, 2 - a. 361 p.Chr.; *Codex Theodosianus*, 7, 4, 15, ed. Mommsen - a. 369 p.Chr.; Amm. Marcellinus, *De bello Gothico*, XXVII - XXXI (traduc. G. Popa Lisseanu, în *Izvoarele istoriei Românilor*, XIII - anii 369, 376, 378.
 6. V.H. Baumann, în *ActaMNap*, XIV/1977, 252 - 254 (39 piese); Idem, în *Peuce X* (1)/1991, 124 - 125 (14 piese).
 7. Idem, în *Peuce IX*/1984, 59 - 63; Idem, *FRD*, 1983.
 8. Idem, în *Bibl.I.P* (1), Tulcea, 1995, 109 - 119 (catalogul monedelor).
 9. *Ibidem*, 272 - 274; 276; 281; 292 - 293; 302 - 303; 310 - 312; 332 - 333 (descoperiri monetare).
 10. Fl. Topoleanu, în *Peuce IX*, 197 - 200 (catalog, nr. 73 - 140).
 11. Vezi, E. Oberländer-Târnoveanu, în *Peuce VIII*/1980, 248 - 273 (*Troesmis*) și Cristina Opaiț, în *Peuce X* (1), 457 - 483 (*Halmyris*).
 12. Gh. Poenaru Bordea și V.H. Baumann, în *Peuce IV*/1975, 135 - 152 și 158 (tabel 1).
 13. Politica financiară a lui Constantin cel Mare se baza pe promovarea în continuare a formei caracteristice de schimb pe bază de monedă a societății romane. Vezi A. Piganiol, *op. cit.*, 52; Em. Condurachi, în *AUB* (s. St. Sociale-Istorice), 9/1957, 18 - 20.
 14. Vezi în acest sens, în *Peuce IV*, 158, situația monetarului din nordul Dobrogei.
 15. Situație valabilă pentru întreaga Dobroge. A se urmări, în acest sens, și teaurizarea monedelor la sfârșitul secolului IV p., în *Pontica 5*/1972, 545.
 16. Se pare că așezările rurale din teritoriul noviodunens au suportat cu greu nesiguranța de la sfârșitul secolului al IV-lea, iar risipirea lor reflectă totuși o realitate istorică. În așezarea de la Telița/Amza, ultimele monede sunt din anii 383 - 392 și aparțin lui Arcadius și Aeliei Flaccilla, ultima o emisiune Constantinopolis (inv. 48237; 48293). Cea mai târzie monedă din *officina* de pe Valea Morilor este tot o emisiune constantinopolitană din anul 383, avându-l ca emitent pe Theodosius I (inv. 49857). Cele două monede din ferma rurală de la Telița/La Pod, emisiuni de la Theodosius I și Honorius (inv. 42279; 42278), relevă un *terminus post quem* (cf. V.H. Baumann, în *Peuce IX*, 58, 63 și în *Bibl.I.P* (1), 119 și 333).
 17. În acest sens, V.H. Baumann, în *ActaMNap*, XIV/1977, 249 - 252, ca și rezultatele ultimelor campanii de săpături, în *Peuce X*/1991 și *Peuce XI*/1995.
 18. Metodă întrebuințată și de colegii Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, în studierea tezaurului de la Ulmetum (1912) - vezi, *Rivista Italiana di numismatica e scienze affini*, XC/1988, 259 - 328.

- Se calculează media procentelor cumulate, împărțind suma monedelor rezultate în urma ordonării lor pe etape cronologice și ateliere, la numărul total al eșantionului monetar. Ponderele atelierelor ca medie a frecvențelor cumulate se obține pentru fiecare atelier în parte, împărțind suma procentajelor stabilite pe etape cronologice, la numărul acestor etape, număr stabilit convențional *ab initio*.
19. Gh. Poenaru Bordea și V.H. Baumann, *op. cit.*, 158 - 159.
20. Cu toate că, în perioada anilor 384 - 386, este înregistrat un atac al goșilor asupra cetății, procentul mare de monede descoperite pentru această perioadă și indicele de frecvență

(1,11) par să indice că această situație nu a afectat viața economică a cetății. Datele numismatice confirmă observațiile arheologice, pe nivelul VII (a. 314 - 402) înregistrându-se o viață urbană înfloritoare. - Cf. Cristina Opați, *op. cit.*, 458.

21. Constantin Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare, 1914 - 1970*, București, 1973, 171 - 197 (nr. 1240 - 1450; 1649 - 1664).
22. Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *op. cit.*, nr. 12 - 108 și 143 - 144.
23. În acest sens, vezi V.H. Baumann, *FRD*, 150; Idem, în *Bibl.I.P* (1), 46 - 50; 190 - 191; 312.
24. I. Barnea, *op. cit.*, 406.

Abstract

The author proposes the analyzing of the circulation of the Roman coins at the Danube embouchure during the IV-th century AD, accordingly to the studies of the monetary discoveries within the noviodunensis territory. This is due to the large number of the author's archaeological researches during the last 25 years in the rural territory of the Noviodunum site, as well as to the large quantity of IV-th century Roman coins resulted from the fortuitous discoveries in the vicinity of the site, which enriched the numismatic collections of the Archaeological Museum of Tulcea.

The author also considers that, for the circulation of the Roman divisional coin within the noviodunensis territory, the IV-th century corresponds to real criteria concerning the approach of consistent and revealing quantity of coins framed in a historical epoch well defined, marked by the restoration of the Dominatio and closed in the first decades of the V-th century BC.

Thus, a monetary sample consisting of 641 pieces was made up. A number of 358 coins proceeds from the discoveries made in the archaeological sites within the territory (the paleo-Christian basilica at Niculițel, the rural farm at Telița/La Pod, the rural settlement at Telița/Amza and the Roman officina at Telița/ Valea Morilor). Another part of this sample consists of 283 coins fortuitously discovered in the vicinity of Noviodunum site. A general inventory of the sample is presented in the appendices 1 - 6, with data concerning the emitters, mints, monetary types and absolute chronology.

The period of 130 years (295 - 423 AD) was divided in 11 chronological stages. The coins were distributed according to the workshops (see tables 1 A, B, C). In the tables 2 A, B, C the coefficients coin/year are represented. In the table D the coins were distributed according to the emitters. In the purpose of making up an image of the proportion of the

quantity of coins put in circulation, as well as the average of the cumulated frequency, the weight of the workshops as an average of the cumulated frequency and, as a resultant of these elements, the weight of the workshops on geo-historical zones, in the synoptic table E we included the 14 mints which worked in the area of the site and of the rural territory.

These results were graphically represented in diagrams which join the text.

The table C represents the frequency of the monetary workshops in the following order: 4 - 9 - 9 - 11 - 11 - 3 - 8 - 1 - 7 - 4 - 1. This fact reveals a continuous economic flood in the noviodunensis territory. The unequal contribution of the mints to this flood reflects a phenomenon of integration of the territories at the Danube's embouchures in the economic structures of the eastern provinces of the Empire. This phenomenon is represented in the synoptic table E according to the calculation of the average cumulated frequency and detaches the mints at Constantinopolis and Cyzicus (having a weight of 13.5 % and respectively 13 %) from the rest of the workshops, including those at Heraclea Thracica (with a weight of 9.66 %). Thus, the weight of Propontida workshops is of 30 %, followed by the Thracian ones (14.46 %).

The situation in the second half of the IV-th century, marked by events which had as result the dispersion of the rural settlements, indicates for Noviodunum a proportion of 37.10 % (105 monetary pieces from a total of 283), quite similar to the proportion of 33 % (Troesmis) and 42.6 % (Halmyris). According to the author's opinion, we are faced here with the real situation of the monetary circulation within the Roman centers situated on the North-Scythian limes.

1. Treveri	8. Thessalonica
2. Lugdunum	9. Heraclea Thr.
3. Arelate	10. Cyzicus
4. Aquileia	11. Nicomedia
5. Siscia	12. Constantinopolis
6. Sirmium	13. Antiochia
7. Roma	14. Alexandria

MONETĂRIILE ROM
ÎN SECOLUL IV LA G

ROMANVM

ZENTE
UNARI

Anexa I

Noviodunum, cf. F. Topoleanu, Peuce IX, 1984, 197 - 200

Nr. crt.	Emitent	Centru monetar	Tip monetar	Anii	Nr.inv. Muz. Arh. TL.
0	1	2	3	4	5
1.	Diocletianus	Heraclea	-	295 - 296	42.424
2.	Maximinus Daia	Cyzicus	-	308 - 309	42.425
3.	Maximinus Daia	Nicomedia	-	311 - 313	42.364
4.	Maximinus Daia	Heraclea	IOVOCONSER-RVATORI	312 - 313	42.365
5.	Licinius I	Heraclea	-	313 - 314	42.366
6.	Licinius II	Heraclea	-	318 - 320	42.367
7.	Licinius I	Heraclea	-	321 - 324	42.426
8.	Licinius II	Heraclea	-	321 - 324	42.427
9.	Constantin I	Heraclea	IOVICONSERVATORI AVGGNN	313	42.373
10.	Constantin I	Cyzicus	-	313 - 315	42.368
11.	Constantin I	Nicomedia	IOVICONSERVATORI	317 - 324	42.372
12.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	42.428
13.	Constantin I	Thessalonica	-	335 - 337	42.369
14.	Constantin I	Constantinopolis	-	335 - 337	42.370
15.	Constantin I	Constantinopolis	GLORIA EXERCITVS	335 - 337	42.371
16.	Constantin I postum	Cyzicus	-	337 - 346	42.375
17.	Constantin II	Siscia	-	321 - 324	42.379
18.	Constantin II	Cyzicus	-	337 - 339	42.378
19.	Constantius II	Constantinopolis	-	330 - 335	42.430
20.	Constantius II	Constantinopolis	-	335 - 337	42.431
21.	Constantius II	Constantinopolis	-	335 - 337	42.380
22.	Constantius II	-	GLORIA EXERCITVS	335 - 337	42.381
23.	Constantius II	-	GLORIA EXERCITVS	335 - 341	42.383
24.	Constantius II	Cyzicus	-	337 - 339	42.383
25.	Constantius II	Antiochia	-	337 - 341	42.384
26.	Constantius II	Constantinopolis	-	341 - 346	42.385
27.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	42.386
28.	Constantius II	Heraclea	-	351 - 354	42.387
29.	Constantius II	Constantinopolis	-	351 - 354	42.433
30.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	42.388
31.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	42.434
32.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	42.390
33.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	42.392
34.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	42.393

0	1	2	3	4	5
35.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	42.394
36.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	42.294
37.	Constantius II	Lugdunum	-	355 - 360	42.391
38.	Constantius II	Thessalonica	-	355 - 361	42.432
39.	Const. Gallus	Constantinopolis	-	351 - 354	42.396
40.	Const. Gallus	-	FELTEMPREPARATIO (FH3)	351 - 354	42.395
41.	Const. II, Gallus sau Iulianus	-	FTR	351 - 361	42.389
42.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	42.397
43.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	42.398
44.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	42.435
45.	Valens	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	364 - 375	42.399
46.	Valens	Constantinopolis	-	367 - 375	42.400
47.	Valens	-	SECVRITASREIPVBLICAE	367 - 375	42.401
48.	Procopius	Constantinopolis	-	365 - 366	42.436
49.	Procopius	-	REPARATIO FEL TEMP	365 - 366	42..402
50.	Vrbs Roma	Heraclea	-	330 - 335	42.376
51.	Constantinopolis	Cyzicus	-	330 - 335	42.377
52.	Constantinopolis	Cyzicus	-	330 - 335	42.429
53.	Gratianus	Siscia	-	367 - 375	42.403
54.	Valentinian II	-	GLORIA ROMANORVM	383 - 392	42.404
55.	Theodosius I	-	SALVS - REIPVBLICAE	383 - 395	42.405
56.	Theodosius I	Constantinopolis	-	393 - 395	42.437
57.	Arcadius	-	SALVSREI - PVBLICAE	383 - 395	42.407
58.	Arcadius	-	SALVS - REIPVBLICAE	383 - 395	42.406
59.	Arcadius	Cyzicus	-	393 - 395	42.300
60.	Arcadius	Constantinopolis	-	395 - 408	42.438
61.	Arcadius	Constantinopolis	-	395 - 408	42.439
62.	Arcadius	-	VIRTVS - EXERCITVS	395 - 408	42.408
63.	Honorius	Thessalonica	-	393 - 395	42.409
64.	Honorius	Constantinopolis	-	395 - 408	42.410
65.	Arcadius și Honorius	-	VIRTVSEXERCITI	395 - 408	42.440
66.	Arcadius sau Honorius	-	VIRTVS - EXERCITI	395 - 408	42.411
67.	Constantin I	-	EXERCITI - VIRTVS	?	42.374

Anexa 2

Noviodunum - nepublicate

Nr. crt	Emitent	Centru monetar	Tip monetar	Anii	Nr.inv. Muz. Arb. TL
0	1	2	3	4	5
1.	Diocletianus	-	CONCORDIA MILI-TVM	295 - 296	46.885
2.	Diocletianus	-	CONCORDIA MILI-TVM	295 - 296	48.343
3.	Diocletianus	-	CONCORDIA MILI-TVM	295 - 296	48.625
4.	Diocletianus	-	CONCORDIA MILI-TVM	295 - 296	48.615
5.	Diocletianus	-	CONCORDIA MILI-TVM	295 - 296	48.625
6.	Diocletianus	-	CONCORDIA MILI-TVM	295 - 299	44.190
7.	Diocletianus	-	CONCORDIA MILI-TVM	295 - 299	44.205
8.	Diocletianus	Aquileia	CONCORDIA MILI-TVM	301	46.885
9.	Maximianus Herc.	Heraclea	CONCORDIA MILITVM	294 - 298	40.398
10.	Maximianus Herc.	-	CONCORDIA MILI-TVM	294 - 298	48.340
11.	Maximianus Herc.	-	CONCORDIA MILI-TVM	294 - 298	46.887
12.	Maximianus Herc.	Heraclea	-	297 - 298	42.469
13.	Maximianus Herc.	Cyzicus	-	295	44.216
14.	Galerius	Nicomedia	-	295 - 311	11.885
15.	Maximinus Daia	Heraclea	-	308 - 309	42.516
16.	Maximinus Daia	Cyzicus	-	308 - 309	42.425
17.	Maximinus Daia	Cyzicus	-	308 - 310	49.372
18.	Licinius I	-	IOVI CONSERVATORI AVGG	312	40.400
19.	Licinius I	Thessalonica	IOVI CONSERVATORI AVGGNN	312	48.616
20.	Licinius I	Heraclea	GENIO AVGVSTI	313	48.342
21.	Licinius I	-	IOVI CONSERVATORI	311 - 312	48.617
22.	Licinius I	Heraclea	IOVI CONSERVATORI AVGG	313 - 314	40.399
23.	Licinius I	Heraclea	IOVI CONSERVATORI AVGG	313 - 314	13.423
24.	Licinius II	-	-	317 - 326	48.452
25.	Licinius II	Heraclea	-	317 - 326	49.374
26.	Licinius II	-	-	321 - 324	50.255
27.	Licinius II	Heraclea	-	321 - 324	42.427
28.	Licinius II	Heraclea	-	321 - 324	42.426
29.	Constantin I	-	-	313 - 316	49.370
30.	Constantin I	Arelate	-	319	48.445

0	1	2	3	4	5
31.	Constantin I	Roma	-	320	49.373
32.	Constantin I	Cyzicus	-	324 - 325	46.888
33.	Constantin I	-	PROVIDEN/TIAE AVGG	324 - 330	40.402
34.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	42.428
35.	Constantin I	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	330 - 335	40.404
36.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	48.462
37.	Constantin I	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	330 - 335	44.197
38.	Constantin I	Thessalonica	-	335 - 337	48.442
39.	Constantin I postum	-	VN/MR	341 - 346	50.252
40.	Constantin I postum	-	VN/MR	341 - 346	50.263
41.	Constantin I postum	Nicomedia	VN/MR	341 - 346	40.403
42.	Constantin I postum	-	<i>Qvadriga</i>	341 - 346	13.424
43.	Constantin I postum	-	VN/MR	337 - 341	48.446
44.	Constantin II	Constantinopolis	-	330 - 335	42.430
45.	Constans	Antiochia	-	330 - 335	46.889
46.	Constans	-	-	335 - 341	48.447
47.	Constans	Thessalonica	-	337 - 340	40.416
48.	Constans	Cyzicus	-	341 - 346	44.196
49.	Constans	-	-	341 - 348	50.261
50.	Constans	Siscia	-	341 - 348	42.517
51.	Constantius II Caes.	Siscia	-	321 - 324	48.444
52.	Constantius II Caes.	Thessalonica	-	324 - 337	48.449
53.	Constantius II Caes.	Thessalonica	-	324 - 337	49.288
54.	Constantius II Caes.	Aquileia	CAESARVM NOSTRORVM VOT/XI	324 - 337	40.408
55.	Constantius II Caes.	Constantinopolis	-	324 - 337	13.426
56.	Constantius II Caes.	Heraclea	-	324 - 337	13.425
57.	Constantius II Caes.	Thessalonica	-	335 - 337	40.409
58.	Constantius II Caes.	Heraclea	-	335 - 337	48.443

0	1	2	3	4	5
59.	Constantius II	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	330 - 335	50.256
60.	Constantius II	Constantinopolis	-	335 - 337	42.431
61.	Constantius II	Antiochia	GLORIA EXERCITVS	335 - 341	13.427
62.	Constantius II	Heraclea	-	337 - 341	44.199
63.	Constantius II	Siscia	-	337 - 341	44.206
64.	Constantius II	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	337 - 348	50.257
65.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	40.423
66.	Constantius II	Heraclea	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	40.418
67.	Constantius II	Nicomedia	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	40.412
68.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	40.410
69.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	44.198
70.	Constantius II	Siscia	-	346 - 351	50.242
71.	Constantius II	-	FTR (<i>galera</i>)	346 - 354	40.415
72.	Constantius II	-	FTR	346 - 354	40.414
73.	Constantius II	-	FTR	346 - 354	40.413
74.	Constantius II	-	FTR	346 - 354	40.411
75.	Constantius II	Constantinopolis	FTR	346 - 354	13.428
76.	Constantius II	-	FTR	346 - 354	46.891
77.	Constantius II	-	FTR	346 - 360	42.472
78.	Constantius II	-	FTR	346 - 360	42.471
79.	Constantius II	Cyzicus	-	347 - 348	49.365
80.	Constantius II	-	FTR	347 - 348	49.381
81.	Constantius II	-	FTR	347 - 348	49.382
82.	Constantius II	Nicomedia	-	347 - 360	49.287
83.	Constantius II	-	FTR	348 - 354	50.210
84.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 354	42.470
85.	Constantius II	Constantinopolis	-	351 - 354	42.433
86.	Constantius II	Heraclea	-	351 - 354	48.448
87.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	45.037
88.	Constantius II	Nicomedia	-	351 - 354	44.193
89.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	44.200
90.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	44.203
91.	Constantius II	-	FTR	351 - 361	42.434
92.	Constantius II	-	FTR	351 - 361	46.890
93.	Constantius II	-	FTR	354 - 357	50.253
94.	Constantius II	-	FEL TEMP REPARATIO	354 - 357	50.220
95.	Constantius II	-	SPES REIPVBLICE	355 - 361	42.645
96.	Constantius II	Constantinopolis	-	357 - 358	50.230
97.	Constantius II	-	SPES REIPVBLICE	358 - 361	50.251
98.	Const. Gallus	Siscia	-	346 - 354	40.417
99.	Const. Gallus	Thessalonica	FTR	351 - 354	13.429

0	1	2	3	4	5
100.	Iulianus Caes.	-	FEL TEMPRE-PARATIO	354 - 357	50.254
101.	Iulianus Caes.	-	SPES REIPVBLICE	355 - 360	49.370
102.	Iulianus Aug.	-	SECVRITAS REIPVBLICAE	361 - 363	48.339
103.	Iulianus Aug.	Constantinopolis	-	361 - 363	46.892
104.	Procopius	Constantinopolis	-	365 - 366	42.473
105.	Vrbs Roma	Thessalonica	-	330 - 335	49.369
106.	Vrbs Roma	Heraclea	-	335 - 337	40.405
107.	Vrbs Roma	Heraclea	-	335 - 337	48.450
108.	Vrbs Roma	Heraclea	-	335 - 337	48.451
109.	Constantinopolis	-	-	330 - 335	42.649
110.	Constantinopolis	-	-	330 - 335	49.367
111.	Constantinopolis	Cyzicus	-	330 - 337	40.406
112.	Constantinopolis	Antiochia	-	330 - 337	44.201
113.	Constantius II, Constantin II sau Constans	-	-	335 - 341	42.647
114.	Const. II sau Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	42.646
115.	Const. II sau Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	44.202
116.	Const. II sau Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	44.204
117.	Const. II sau Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	44.232
118.	Constantius II sau Gallus	-	-	351 - 361	44.969
119.	Constantius II sau Gallus	-	FTR	351 - 361	42.654
120.	Const. II, Gallus sau Iulianus	-	FTR	351 - 361	40.411
121.	Const. II, Gallus sau Iulianus	-	FTR	351 - 361	40.412
122.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	50.259
123.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	42.435
124.	Valens	-	SECVRITAS REIPVBLICAE	364 - 365	40.426
125.	Valens	-	SECVRITAS REIPVBLICAE	364 - 365	40.427
126.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	44.194
127.	Valens	Aquileia	-	364 - 367	44.191
128.	Valens	Nicomedia	SECVRITAS REIPVBLICAE	364 - 375	13.430
129.	Valens	Nicomedia	-	364 - 375	42.474
130.	Valens	-	GLORIA ROMANORVM	367 - 375	40.425

0	1	2	3	4	5
131.	Valens	Thessalonica	GLORIA ROMANORVM	367 - 375	48.618
132.	Valentinian I	Siscia	SECVRITAS REIPVBLICAE	367 - 375	40.424
133.	Valentinian I	-	GLORIA RO-MANORVM	367 - 375	46.893
134.	Valentinian I	Cyzicus	-	367 - 375	49.368
135.	Valens sau Valentinian I	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 365	40.428
136.	Valens sau Valentinian I	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 365	40.429
137.	Valens sau Valentinian I	Siscia	-	364 - 375	49.097
138.	Valentinian II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	383	50.262
139.	Valentinian II	-	SALVS-REI-PVBLICAE	383 - 392	50.218
140.	Valentinian II	Siscia	-	383 - 392	50.229
141.	Valentinian II	Antiochia	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 392	40.430
142.	Valentinian II	-	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 395	50.265
143.	Theodosius I	-	-	379 - 383	42.648
144.	Theodosius I	Thessalonica	-	383 - 392	50.205
145.	Theodosius I	Thessalonica	-	383 - 392	50.223
146.	Theodosius I	-	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 395	47.371
147.	Theodosius I	Constantinopolis	SALVS REI-PVBLICAE	388 - 392	40.434
148.	Theodosius I	Constantinopolis	SALVS REI-PVBLICAE	388 - 392	40.433
149.	Theodosius I	Constantinopolis	SALVS REI-PVBLICAE	388 - 392	40.432
150.	Theodosius I	Nicomedia	GLORIA ROMANORVM	392 - 395	40.431
151.	Arcadius	Cyzicus	VIRTVS-EXERCITI	383	40.437
152.	Arcadius	-	VIRTVS-EXERCITI	383	40.436
153.	Arcadius	Thessalonica	-	383 - 392	50.225
154.	Arcadius	Thessalonica	-	383 - 392	50.224
155.	Arcadius	Constantinopolis	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 392	40.435
156.	Arcadius	Constantinopolis	-	383 - 392	50.211
157.	Arcadius	Siscia	-	383 - 384	42.518
158.	Arcadius	Heraclea	-	383 - 395	42.650
159.	Arcadius	Cyzicus	-	395 - 402	50.232
160.	Arcadius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	550.264
161.	Arcadius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	50.215
162.	Arcadius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	50.216
163.	Arcadius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	50.260
164.	Arcadius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	42.519
165.	Arcadius	Constantinopolis	-	395 - 408	42.439
166.	Arcadius	Constantinopolis	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	44.192
167.	Arcadius	Constantinopolis	-	395 - 408	44.195
168.	Arcadius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	49.096

0	1	2	3	4	5
169.	Arcadius	Heraclea	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	48.453
170.	Arcadius	Cyzicus	-	402 - 408	50.209
171.	Honorius	Cyzicus	GLORI-A ROMA-NORVM	408 - 423	50.212
172.	Honorius	Cyzicus	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	50.208
173.	Honorius	Heraclea	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	40.439
174.	Honorius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	42.520
175.	Honorius	Nicomedia	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	40.438
176.	Honorius	Cyzicus	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	13.431
177.	Honorius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	48.454
178.	Honorius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	45.033
179.	Honorius	Constantinopolis	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	49.366
180.	Arcadius sau Honorius	Constantinopolis	-	395 - 408	42.475
181.	Arcadius sau Honorius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	42.440
182.	Arcadius sau Honorius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	48.455
183.	Arcadius sau Honorius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	48.456
184.	Arcadius sau Honorius	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 408	48.457
185.	Arcadius, Honorius sau Theodosius II	-	GLORI-A ROMA-NORVM	400 - 408	44.970
186.	Eudoxia	Constantinopolis	-	400 - 404	50.222
187.	Emitent neprecizat	Thessalonica	GLORIA RO-MANORVM	330 - 335	48.461
188.	Emitent neprecizat	Constantinopolis	GLOR-IA EXERC-ITVS	335 - 341	45.035
189.	Emitent neprecizat	Nicomedia	GLORIA RO-MANORVM	336 - 337	42.477
190.	Emitent neprecizat	Cyzicus	GLOR-IAEXERC-ITVS	336 - 340	50.238
191.	Emitent neprecizat	-	GLOR-IA EXERC-ITVS	336 - 340	50.249
192.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	342 - 348	50.217
193.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	346 - 350	46.895
194.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	346 - 350	46.896
195.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	346 - 350	46.897
196.	Emitent neprecizat	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	346 - 378	45.034
197.	Emitent neprecizat	-	FTR	354 - 357	50.221
198.	Emitent neprecizat	-	FTR	354 - 357	50.214
199.	Emitent neprecizat	Siscia	FTR	354 - 357	50.231
200.	Emitent neprecizat	-	FTR	354 - 357	50.237
201.	Emitent neprecizat	-	FTR	354 - 357	50.247
202.	Emitent neprecizat	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 378	50.248

0	1	2	3	4	5
203.	Emitent neprecizat	-	SECVRITAS REIPVBLICAE	364 - 378	48.464
204.	Emitent neprecizat	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	364 - 378	45.036
205.	Emitent neprecizat	Constantinopolis	GLORIA RO-MANORVM	366 - 378	50.233
206.	Emitent neprecizat	-	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 395	50.219
207.	Emitent neprecizat	-	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 395	50.235
208.	Emitent neprecizat	-	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 395	50.250
209.	Emitent neprecizat	-	SALVS REI-PVBLICAE	383 - 395	47.372
210.	Emitent neprecizat	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	50.213
211.	Emitent neprecizat	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	50.227
212.	Emitent neprecizat	Constantinopolis	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	50.246
213.	Emitent neprecizat	-	VIRTVS-EXERCITI	395 - 402	50.241
214.	Emitent neprecizat	Nicomedia	GLOR-IA RO-MANORVM	402 - 408	50.244
215.	Emitent neprecizat	-	GLORIA RO-MANORVM	408 - 423	48.463
216.	Emitent neprecizat	-	VICTORIA AVGG	410 - 423	50.236

Anexa 3

Telița/La Pod, cf. V.H. Baumann, Peuce IX, 1984, 59 - 63

Nr. crt.	Emitent	Centru monetar	Tip monetar	Anii	Nr.inv. Muz. Arh. TL
0	1	2	3	4	5
1.	Constantin I	Heraclea	-	330 - 335	41.474
2.	Constantin I postum	Alexandria	-	337 - 341	41.477
3.	Constantin I postum	-	VN/MR	341 - 346	41.476
4.	Constans	Thessalonica	VICTORIAE DD AVGGQNN	341 - 346	41.484
5.	Constans	Cyzicus	-	341 - 346	41.483
6.	Constans	Heraclea	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	41.482
7.	Constans	Thessalonica	-	341 - 346	41.481
8.	Constantin I (postum)	Heraclea	-	341 - 346	42.274
9.	Constans	Nicomedia (?)	FT-R	346 - 350	42.253
10.	Constans	Constantinopolis	FEL TEMP RE-PARATIO	351 - 354	42.254
11.	Constantius II	Siscia	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 337	42.250
12.	Constantius II	Alexandria	GLOR-REXERC-ITVS	337 - 341	42.251
13.	Constantius II	Thessalonica	-	337 - 341	41.479
14.	Constantius II	Constantinopolis	-	337 - 341	41.485

0	1	2	3	4	5
15.	Constantius II	Alexandria (?)	GLOR-IAEXERC-ITVS	337 - 341	42.249
16.	Constantius II	Constantinopolis	-	337 - 341	41.493
17.	Constantius II	Heraclea	-	341 - 346	41.513
18.	Constantius II	Heraclea (?)	-	341 - 346	41.490
19.	Constantius II	-	FT-R	346 - 350	42.252
20.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	42.258
21.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	42.259
22.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	42.260
23.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	42.261
24.	Constantius II	-	FT-R	351 - 361	42.256
25.	Constantius II	Nicomedia (?)	-	351 - 354	41.497
26.	Constantius II	Nicomedia (?)	-	351 - 354	41.495
27.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 354	41.492
28.	Constantius II	Constantinopolis	-	351 - 354	41.489
29.	Constantius II	Constantinopolis	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	42.277
30.	Constantius II	Constantinopolis	-	351 - 354	41.500
31.	Constantius II	-	FTR (FH ₃)	351 - 361	41.488
32.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 361	41.494
33.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 361	41.503
34.	Constantius II	-	FTR	351 - 361	41.498
35.	Constantius II	-	FTR (FH ₃)	351 - 361	41.518
36.	Constantius II	-	FTR (FH ₃)	351 - 361	41.516
37.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	353 - 354	42.257
38.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	353 - 360	42.262
39.	Constantius II	Roma	FT-R	355 - 360	42.263
40.	Constantius II	Thessalonica	FTR	355 - 361	41.496
41.	Constantius II	Constantinopolis	-	355 - 361	41.491
42.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	42.268
43.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	42.269
44.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	42.264
45.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	42.265
46.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	42.266
47.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	41.478
48.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	41.475
49.	Constantius II	Heraclea (?)	-	355 - 361	41.519
50.	Constantius II	Nicomedia	-	355 - 361	41.521
51.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	41.520
52.	Const. Gallus	Cyzicus(Δ)	-	351 - 354	41.501
53.	Const. Gallus	Cyzicus (A)	-	351 - 354	41.502
54.	Const. Gallus	Thessalonica	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	42.255

0	1	2	3	4	5
55.	Const. Gallus	-	FTR	351 - 354	41.515
56.	Magnentius	Lugdunum	VICTORIAE DDNN ET CAES.	351 - 353	42.267
57.	Iulianus Caes.	-	SPES REIPVBLICE	355 - 361	41.487
58.	Iulianus Caes.	Constantinopolis	-	355 - 361	41.486
59.	Iulianus Aug.	Cyzicus	-	361 - 363	41.504
60.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	41.508
61.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	41.507
62.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	41.506
63.	Valens	Antiochia	VOT/XX/MVLT/XX	364 - 367	41.510
64.	Valens	Heraclea	-	364 - 367	41.513
65.	Valens	Siscia	GLORIA RO-MANORVM	364 - 367	42.270
66.	Valens	-	<i>Revers tocit</i>	365 - 378	
67.	Valens	Constantinopolis	-	367 - 375	41.505
68.	Valentinian I	Constantinopolis	-	364 - 367	41.511
69.	Valentinian I	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 375	41.512
70.	Valens, Valentinian I sau Gratian	-	GLORIA ROMANORVM	366 - 375	41.517
71.	Valens, Valentinian I sau Gratian	-	GLORIA RO-MANORVM	367 - 375	42.272
72.	Valentinian I sau Gratian	-	<i>Revers tocit</i>	367 - 375(?)	42.273
73.	Gratianus	-	GLORIA NO-VI SAECVLI	367 - 375	42.275
74.	Gratianus	-	<i>Revers tocit</i>	367 - 375	42.276
75.	Theodosius I (?)	-	<i>Revers tocit</i>	post 383	42.279
76.	Honorius (?)	-	<i>Revers tocit</i>	?	42.278
77.	Neprecizat	-	<i>Tocită (FTR?)</i>	351 - 354	41.499

Anexa 4

Niculitel - Bazilica, cf. V.H. Baumann, Acta MNap/XIV/1977, 252 - 253;
Peuce X(1)/1991, 124 - 125.

Nr. crt.	Emitent	Centru monetar	Tip monetar	Anii	Nr.inv. Muz. Arh. Tl.
0	1	2	3	4	5
1.	Constantin I	Siscia	-	313 - 316	10.525
2.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	10.526
3.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	40.024

0	1	2	3	4	5
4.	Constantin I	Nicomedia	-	337 - 341	10.527
5.	Crispus	Thessalonica	-	324 - 326	10.520
6.	Constantin II	Thessalonica	GLORI-AEXERCITVS	330 - 335	10.503
7.	Constans	Roma (?)	GLORI-AEXERC-ITVS	335 - 337	10.518
8.	Constans	-	GLORI-AEXERC-ITVS	335 - 337	11.118
9.	Constans	Thessalonica	VICTORIAE DDAVGGQNN	341 - 346	10.500
10.	Constans	-	FTR	346 - 350	44.051
11.	Constantius II	Constantinopolis	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 337	44.035
12.	Constantius II	Cyzicus	-	335 - 337	44.039
13.	Constantius II	Thessalonica	-	337 - 361	10.522
14.	Constantius II	Siscia	VICTORIAE DDAVGGQNN	341 - 346	44.026
15.	Constantius II	Constantinopolis	-	341 - 346	10.506
16.	Constantius II	Thessalonica	-	346 - 350	10.508
17.	Constantius II	Constantinopolis	-	346 - 350	44.030
18.	Constantius II	-	FTR	346 - 350	44.003
19.	Constantius II	Aquileia	-	346 - 350	10.516
20.	Constantius II	-	FT-R	346 - 350	10.524
21.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	10.517
22.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	348 - 350	10.495
23.	Constantius II	-	FT-R	348 - 354	10.496
24.	Constantius II	-	FTR	348 - 361	10.504
25.	Constantius II	-	FTR	348 - 361	10.515
26.	Constantius II	-	FTR	348 - 361	10.521
27.	Constantius II	-	FTR	348 - 361	10.531
28.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 354	44.025
29.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 354	44.028
30.	Constantius II	Constantinopolis	-	351 - 354	44.029
31.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 354	10.528
32.	Constantius II	Nicomedia	-	351 - 354	10.501
33.	Constantius II	-	FTR(FH3)	351 - 361	44.036
34.	Const. Gallus	-	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	10.502
35.	Iulianus Cas.	-	SPES REIPVBL.	355 - 361	10.532
36.	Valens	Cyzicus	SECVRITAS REI-PVBLICAE	364 - 365	44.286
37.	Valens	Nicomedia	-	364 - 365	44.287
38.	Valens	-	?	364 - 375	10.519
39.	Valens	Thessalonica	-	364 - 375	10.514
40.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 375	10.523
41.	Valens	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 375	10.530
42.	Valens	-	?	367 - 375	10.507
43.	Valens	Constantinopolis	-	367 - 375	10.505

0	1	2	3	4	5
44.	Constantius Gallus	Constantinopolis	siliqua * VOTIS/XXX/MVLTIS/XXXX	351 - 353	44.038
45.	Valentinian I	Constantinopolis	SECVRITAS-REIPVBLICAE	367 - 375	10.498
46.	Valentinian I	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 375	10.510
47.	Valens, Valentinian I	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	364 - 365	10.511
48.	Valens, Valentinian I	-	GLORIA ROMANORVM	367 - 375	10.512
49.	Valentinian II	Constantinopolis	-	383 - 392	10.509
50.	Honorius	-	CONCORDIA AVG sau AVGGG	395 - 402	10.529
51.	Honorius	-	GLORIA-ROMANORVM	395 - 408	10.513
52.	Theodosius II	Nicomedia	-	402 - 408	10.499
53.	Theodosius II	-	GLORIA ROMANORVM	408 - 423	10.497

* Lectură corectă în Dacia XXXVI/1992; cf. și Mihaela Iacob (1996).

Anexa 5

Telița-Amza, cf. V.H. Baumann, *Bibl.IP* (1), 1995, 110 - 119

Nr. crt.	Emitent	Centru monetar	Tip monetar	Anii	Nr.inv. Muz. Arh. TL
0	1	2	3	4	5
1.	Diocletianus	-	CONCORDIA/MI-LITVM	295 - 296	49.891
2.	Diocletianus	Heraclea	CONCORDIA AVGG	295 - 298	47.331
3.	Diocletianus	Heraclea	CONCORDIA AVGG	295 - 298	47.330
4.	Diocletianus	Heraclea	CONCORDIAMILI-TVM	295 - 299	48.301
5.	Maximianus Herc.	-	CONCORDIAMILI-TVM	295 - 299	48.295
6.	Maximinus Daia	Thessalonica	-	308 - 310	47.327
7.	Maximinus Daia	Cyzicus	-	311 - 312	49.883
8.	Licinius I	Cyzicus	IOVICON-SERVATORI	311 - 312	48.214
9.	Licinius I	Thessalonica	IOVICONSERVATORIAVGGNN	312 - 313	47.328
10.	Licinius I	Heraclea	PROVIDENTIAE AVGG	318 - 320	49.926
11.	Constantin I	Roma	SOLIINVIC-TOCOMITI	312 - 313	47.214
12.	Constantin I	Siscia	-	313	48.303
13.	Constantin I	Roma	SOLI/INV-I-CTO/COMITI	313	48.142
14.	Constantin I	Heraclea	IOVICONSERVATORIAVGGNN	313 - 314	47.318
15.	Constantin I	-	IOVICONSE-RVATORI AVGGNN	317 - 318	49.927
16.	Constantin I	Thessalonica	IOVICONS-ERVATORI	317 - 318	49.882
17.	Constantin I	Siscia (?)	VICTORIAE LAETAE PRINC/PERP VOT/PR	318 - 320	49.887

0	1	2	3	4	5
18.	Constantin I	Cyzicus	PROVIDENTIAEAVGG	324 - 330	48.220
19.	Constantin I	Heraclea	-	324 - 330	48.236
20.	Constantin I	Nicomedia	-	324 - 330	47.317
21.	Constantin I	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	330 - 335	47.306
22.	Constantin I	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	330 - 335	49.880
23.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	49.924
24.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	47.354
25.	Constantin I	Antiochia	-	335 - 337	49.918
26.	Constantin I	-	GLORIA EXERCITVS	335 - 337	49.917
27.	Constantin I postum	Cyzicus	-	337 - 339	49.913
28.	Constantin I postum	-	VN/MR (?)	341 - 346	48.230
29.	Constantin I postum	Nicomedia	VN/MR	341 - 346	47.303
30.	Constantin I postum	-	VN/MR	341 - 346	47.304
31.	Crispus	Cyzicus	-	317 - 320	47.337
32.	Crispus	Siscia	CAESARVMNOSTRORVM	321 - 324	47.326
33.	Licinius II	Heraclea	PROVIDEN-TIAE CAESS	318 - 320	48.429
34.	Licinius II	Heraclea	-	321 - 324	47.329
35.	Licinius II	Heraclea	IOVICONSERVATORI	321 - 324	49.881
36.	Constantin II	Antiochia	-	324 - 330	47.325
37.	Constantin II	Antiochia	-	330 - 335	48.212
38.	Constantin II	Antiochia	-	330 - 335	48.226
39.	Constantin II	Heraclea	GLOR-IAEXERC-ITVS	330 - 335	49.877
40.	Constantin II	Cyzicus	GLOR-IA EXERC-ITVS	332 - 335	49.919
41.	Constantin II	Thessalonica	-	335 - 337	48.221
42.	Vrbs Roma	Roma	<i>Lvpa capitolina</i>	330 - 335	49.879
43.	Constantinopolis	Thessalonica	-	330 - 335	49.878
44.	Constantinopolis	Thessalonica	-	330 - 335	49.920
45.	Constans	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 337	48.229
46.	Constans	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 337	48.213
47.	Constans	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 337	48.228
48.	Constans	Nicomedia	-	335 - 337	47.316
49.	Constans	Cyzicus	GLOR-IAEXERC-ITVS	337 - 339	49.875
50.	Constans	Cyzicus	-	337 - 341	49.910
51.	Constans	Siscia	-	341 - 346	49.874
52.	Constans	Cyzicus	-	341 - 346	49.904
53.	Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.909

0	1	2	3	4	5
54.	Constans	Antiochia	-	341 - 346	49.908
55.	Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.903
56.	Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.822
57.	Constans	-	VICTORIAEDDAVGGQNN	341 - 346	47.313
58.	Constans	Heraclea	-	341 - 346	47.355
59.	Constantius II	Cyzicus	-	320 - 335	47.360
60.	Constantius II	-	GLORIA EXERCITVS	330 - 335	49.923
61.	Constantius II	-	GLORI-AEXER-CITVS	330 - 335	49.921
62.	Constantius II	Cyzicus	-	335 - 337	49.916
63.	Constantius II	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 337	47.365
64.	Constantius II	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 339	48.215
65.	Constantius II	Antiochia	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 341	49.876
66.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	337 - 341	47.357
67.	Constantius II	Lugdunum	AETERNA PIETAS	337 - 341	47.312
68.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	337 - 341	47.362
69.	Constantius II	Heraclea	-	341 - 346	48.223
70.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	48.229
71.	Constantius II	Constantinopolis	-	341 - 346	48.289
72.	Constantius II	Siscia	-	341 - 346	47.314
73.	Constantius II	Cyzicus	-	346 - 350	47.323
74.	Constantius II	Heraclea	-	346 - 350	47.324
75.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	48.222
76.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	48.296
77.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	48.216
78.	Constantius II	-	FT-R	346 - 354	48.288
79.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 353	47.356
80.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	48.430
81.	Constantius II	Constantinopolis	-	351 - 354	48.426
82.	Constantius II	Sirmium	-	351 - 354	47.322
83.	Constantius II	Heraclea	-	351 - 354	47.320
84.	Constantius II	Thessalonica	-	351 - 354	47.315
85.	Constantius II	Nicomedia	-	351 - 354	48.291
86.	Constantius II	Thessalonica	-	351 - 354	47.361
87.	Constantius II	-	FTR	351 - 356	47.310
88.	Constantius II	Thessalonica	FT-R	354	49.872
89.	Constantius II	-	FTR (FH3)	354 - 358	49.897
90.	Constantius II	-	FTR	354 - 358	49.898
91.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	48.232
92.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	48.233
93.	Constantius II	Thessalonica	FT-R	356 - 358	49.871
94.	Constantius II	-	SPESREI-PVBLICE	355 - 365	47.363

0	1	2	3	4	5
95.	Constantius II	Sirmium	-	355 - 361	47.311
96.	Constantius II	-	FEL TEMPRE-PARATIO	355 - 361	47.309
97.	Constantius II	-	SPES RE-PVBLICE	355 - 361	47.308
98.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	47.307
99.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	47.379
100.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	47.359
101.	Constantius II	Antiochia	-	355 - 361	47.358
102.	Constantius II	-	SPES REI-PVBLICE	358 - 361	47.338
103.	Constantius Gallus	Constantinopolis	-	351 - 353	47.364
104.	Constantius Gallus	Constantinopolis	-	351 - 354	47.319
105.	Constantius Gallus	-	FELTEMPERATIO	351 - 354	49.873
106.	Constantius Gallus	Constantinopolis (?)	FTR	354	49.900
107.	Const.II sau Constans	Cyzicus	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	47.305
108.	Const.II sau Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	48.290
109.	Const.II sau Iulian Caes.	-	SPESREI/PVBLICE	355 - 361	50.400
110.	Const.II sau Iulian Caes.	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	50.401
111.	Iulianus Caes.	Heraclea	-	355 - 361	47.321
112.	Iulianus Caes.	-	SPESREPVBLICE	355 - 361	-
113.	Iulianus Caes.	Nicomedia	-	358 - 361	49.870
114.	Iulianus Aug.	Cyzicus	-	361 - 363	47.341
115.	Valens	Heraclea	-	364 - 365	48.221
116.	Valens	Constantinopolis	-	366 - 367	48.292
117.	Valens	Thessalonica	-	367 - 375	47.302
118.	Valentinian I	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 367	47.301
119.	Procopius	Constantinopolis (?)	REPARATIO FELTEMP	365 - 366	49.869
120.	Valens., Val.I sau Gratian	Constantinopolis	-	364 - 375	47.367
121.	Valentinian I și Valens	Cyzicus	-	364 - 365	48.294
122.	Valentinian I și Valens	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	364 - 365	50.402
123.	Valentinian I și Valens	Constantinopolis	-	365 - 375	48.302
124.	Val.I, Valens, Gratian, Val.III	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	364 - 378	48.297

0	1	2	3	4	5
125.	Valens sau Gratian	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	367 - 375	47.366
126.	Valens sau Gratian	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	364 - 378	50.403
127.	Arcadius	-	SALVS/REIPVBLICAE	383 - 392	48.237
128.	Aelia Flaccilla	Constantinopolis	-	383 - 392	48.293
129.	Emitent neprecizat	Cyzicus	GENIO AVGG ET-CAESARVM NN	294 - 307	49.928
130.	Emitent neprecizat	-	GLORIA EXERCITVS	330 - 335	49.922
131.	Emitent neprecizat	-	GLORIA EXERCITVS	335 - 341	49.915
132.	Emitent neprecizat	-	GLORIA EXERCITVS	335 - 341	49.914
133.	Emitent neprecizat	-	GLORIA EXERCITVS	335 - 341	49.912
134.	Emitent neprecizat	Heraclea	GLOR-IA EXERCITVS	337 - 341	49.911
135.	Emitent neprecizat	-	GLORIA EXERCITVS (barbarizată)	337 - 346 (?)	49.886
136.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.901
137.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.902
138.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.905
139.	Emitent neprecizat	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.906
140.	Emitent neprecizat	Constantinopolis	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	49.907
141.	Emitent neprecizat	-	FTR	354 - 356	49.899
142.	Emitent neprecizat	-	FTR (FH3)	356 - 358	49.893

Anexa 6

Telița-Hogea/Valea Morilor, cf. V.H. Baumann, *Bibl.IP* (1), 1995, 272 sqq.

Nr. crt.	Emitent	Centru monetar	Tip monetar	Anii	Nr.inv. Muz. Arh. TL.
1.	Diocletianus	Heraclea	CONCORDIAE-MILITVM	294 - 296	50.091
2.	Maximinus Herc.	Siscia	-	311	50.092
3.	Galerius	Heraclea	-	310	44.283
4.	Licinius I	Thessalonica	-	312 - 313	49.706
5.	Licinius I	Heraclea	-	315 - 326	50.086
6.	Constantin I	Aquileia	-	312 - 317	44.017
7.	Constantin I	Heraclea	-	313 - 324	44.047
8.	Constantin I	Trevere	-	318 - 319	44.282
9.	Constantin I	Constantinopolis	-	330 - 335	44.266
10.	Constantin I	Thessalonica	GLORIA EXERCITVS	330 - 335	49.146
11.	Constantin I	Cyzicus	-	335 - 337	44.001
12.	Constantin I postum	-	AETERNA PIETAS	337 - 341	50.084

0	1	2	3	4	5
13.	Crispus	Nicomedia	IOVI CONSERVATORI	321 - 324	49.860
14.	Constantin II	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	330 - 335	49.866
15.	Constantin II	Cyzicus	-	330 - 334	50.087
16.	Constantin II	-	SPES REIPUBLICAE	335 - 341	49.716
17.	Constantin II	Nicomedia	-	337 - 341	49.868
18.	Constans	Cyzicus	-	337 - 339	44.267
19.	Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	48.298
20.	Constantius II	-	CAESARVM NOSTRORVM	320 - 324	49.856
21.	Constantius II	-	GLOR-IAEXERC-ITVS	335 - 341	49.711
22.	Constantius II	-	FTR	335 - 341	49.713
23.	Constantius II	-	FTR	335 - 341	49.712
24.	Constantius II	-	FELTEMP/RE-PARATIO	335 - 341	49.714
25.	Constantius II	-	GLORIA EXERCITVS	337 - 341	49.867
26.	Constantius II	-	VOT/XX/MVLT/XXX	342 - 348	49.138
27.	Constantius II	-	FTR	346 - 350	44.019
28.	Constantius II	Constantinopolis	-	346 - 350	43.996
29.	Constantius II	Heraclea	FTR	346 - 350	44.048
30.	Constantius II	-	FTR	346 - 354	48.217
31.	Constantius II	-	FTR	346 - 354	48.224
32.	Constantius II	-	FTR	346 - 354	48.219
33.	Constantius II	-	FELTEMP/RE-PARATIO	346 - 354	49.853
34.	Constantius II	-	FTR	346 - 361	43.992
35.	Constantius II	-	FTR	346 - 361	43.993
36.	Constantius II	-	FTR	351 - 356	44.277
37.	Constantius II	Sirmium	-	354 - 355	49.708
38.	Constantius II	-	FTR(FH3)	354 - 358	49.145
39.	Constantius II	-	FELTEMP/RE-PARATIO	351 - 361	44.268
40.	Constantius II	Sirmium	-	351 - 361	44.270
41.	Constantius II	Cyzicus	-	351 - 361	44.269
42.	Constantius II	-	FELTEMP/RE-PARATIO	354 - 358	49.715
43.	Constantius II	-	FTR	354 - 358	49.854
44.	Constantius II	-	SPES RE-IPUBLICAE	355 - 361	48.218
45.	Constantius II	Nicomedia	FELTEMP/RE-PARATIO	355 - 361	49.861
46.	Constantius II	-	SPES RE-IPUBLICAE	355 - 361	43.994
47.	Constantius II	-	SPES REIPUBLICAE	358 - 361	49.141
48.	Constantius II	-	FTR	?	50.089
49.	Const. II sau Constans	-	VOT/XX/MVLT/XXX	341 - 346	44.276
50.	Const. Gallus	Heraclea	-	351 - 354	49.858
51.	Const. Gallus	Nicomedia	-	354 - 355	49.137

0	1	2	3	4	5
52.	Const. Gallus	-	FTR(FH)	354 - 355	49.139
53.	Const. Gallus	Constantinopolis	-	354 - 355	44.272
54.	Const. II și Const. Gallus	-	FEL TEMPRE-PARATIO	351 - 354	44.045
55.	Const. II și Const. Gallus	Siscia (?)	FTR(FH)	351 - 361	44.271
56.	Const. II, Gallus sau Iulianus	Siscia	FTR	351 - 361	44.279
57.	Iulianus Caes.	-	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	43.999
58.	Iulianus Caes.	Cyzicus	-	355 - 361	50.088
59.	Iulianus Caes.	Thessalonica	-	355 - 361	44.002
60.	Iulianus Caes.	Heraclea	SPES REI-PVBLICE	355 - 361	44.273
61.	Iulianus Aug.	Antiochia	-	361 - 363	48.235
62.	Iulianus Aug.	Constantinopolis	VOT/X/MVLT/XX	361 - 363	44.278
63.	Iulianus Aug.	Constantinopolis	-	361 - 363	49.142
64.	Iulianus sau Iovianus	-	VOT/K/MVLT/XX sau VOT/V/MVLT/X	361 - 364	44.044
65.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	44.274
66.	Valens	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 367	49.855
67.	Valens	-	GLORIA RO-MANORVM	364 - 365	43.991
68.	Valens	Constantinopolis	-	364 - 365	43.990
69.	Procopius	Heraclea	REPARATI-O FELTEMP	365 - 366	44.275
70.	Vrbs Roma	Heraclea	-	330 - 335	50.085
71.	Vrbs Roma	Roma	<i>Lupa capitolina</i>	330 - 335	49.151
72.	Vrbs Roma	Roma	<i>Lupa capitolina</i>	330 - 335	49.152
73.	Vrbs Roma	Nicomedia	-	335 - 337	43.997
74.	Vrbs Roma	-	GLORIA EXERCITVS	337 - 341	49.867
75.	Vrbs Roma	Roma	-	350 - 352	49.859
76.	Valentinian I	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	346 - 350	43.995
77.	Valentinian I	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	367 - 375	44.018
78.	Valentinian I	Constantinopolis	-	367 - 375	44.046
79.	Valentinian I	-	SECVRITAS-REIPVBLICAE	367 - 375	43.998
80.	Theodosius I	Constantinopolis	GLORIA RO-MANORVM	383	49.857
81.	Emitent neprecizat	-	GLORIA EXERCITVS	335 - 341	49.140
82.	Emitent neprecizat	-	GLORIA EXERCITVS	336 - 341	49.865
83.	Emitent neprecizat	Roma	-	337 - 341	49.144
84.	Emitent neprecizat	-	FTR (2 captivi)	348 - 351	49.863
85.	Emitent neprecizat	-	GLORIA ROMANORVM	post 350	49.864
86.	Emitent neprecizat	-	SECVRITAS REIPVBLICAE	364 - 378	49.709

MONEDE BIZANTINE DIN COLECȚIA GEORGESCU (secolele X - XIII)

Gh. Mănucu Adameșteanu
Dan Georgescu

Continuând ideea valorificării unor colecții particulare¹, care nu de puține ori ne-au oferit piese foarte rare sau unicate la noi în țară², vom prezenta în continuare monedele bizantine din colecția Dan Georgescu³, dintre care au fost publicate doar câteva exemplare de la Isaccea⁴, sau au făcut obiectul unor mențiuni⁵. La acestea putem adăuga și un *follis* semnat de la împăratul Roman IV (1067 - 1071), care continua să reprezinte singura monedă bizantină descoperită până în prezent la cetatea Argamum, comuna Jurilovca⁶.

Investigațiile colecționarului s-au axat cu precădere asupra așezărilor de pe linia Dunării, oupă cum rezultă și dintr-o simplă enumerare a localităților: Troesmis (Turcoaia), Dinogetia (Garvăn), Isaccea (Noviodunum) și Nufăru. Ca o excepție, ne apare exemplarul de la Turda - singura localitate aflată în interiorul provinciei: piesa - un *follis* anonim din clasa A₃, varianta 39 - rămâne ca o apariție singulară printre descoperirile din această localitate, dar ea ne confirmă că, începând cu clasa A₃ se poate vorbi de un reviriment în circulația monedei mărunte bizantine pe teritoriul provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră⁷. În stadiul actual al cunoștințelor noastre este greu de precizat dacă această piesă poate fi pusă în legătură cu refacerea și refolosirea fortificației romane existente în această localitate, proces constat la sfârșitul secolului al X-lea și începutul celui următor în întreaga Dobroge, sau constituie o descoperire izolată întâmplătoare.

Dacă în cadrul situației de la Turda suntem nevoiți să operăm cu ipoteze ce se cer confirmate de alte descoperiri arheologice și numismatice, la Troesmis situația este total diferită. Cele două piese se alătură altor descoperiri numismatice și arheologice care ne confirmă că Cetatea de Est a fost refăcută în timpul domniei împăratului Ioan Tzimiskes sau mai degrabă sub Vasile II și Constantin VIII⁸. *Folles* anonimi clasa C, emiși de împăratul Mihail IV (1034 - 1041) continuă să reprezinte limita superioară pentru descoperirile monetare de la Cetatea de Est, situație ce ne determină să presupunem că încetarea violentă a locuirii de aici s-a datorat, mai degrabă, unui atac al pecenegilor din deceniul al IV-lea, și nu impactului produs de invazia uzilor din anul 1064, așa cum avansam o ipoteză în urmă cu mai bine de 15 ani⁹: argumentul arheologic adus în discuție atunci - lipsa ceramicii din a doua jumătate a secolului al XI-lea - îi putem adăuga acum și câteva repere numismatice. Monedele bizantine de la Cetatea de Est sunt reprezentate doar de un *follis* anonim

din clasa A₃ (emisiune din timpul împăraților Vasile II și Constantin VIII) și doi *folles* anonimi din clasa C (emisiuni din timpul împăratului Mihail IV)¹⁰. Absența monedelor anonime și semnate, de la împărații Constantin IX (1042 - 1055) și Constantin X (1059 - 1067), care apar numai la Cetatea de Vest, ne determină să presupunem că așezarea de la Cetatea de Vest și-a încheiat existența definitiv, ca urmare a invaziilor pecenege din anul 1036¹¹.

Dintre celelalte descoperiri din centrele de pe *limes*-ul dobrogean, așa cum deja ne-am obișnuit, cele mai multe provin de la Isaccea și Nufăru, două așezări urbane fortificate, care se detașează net în peisajul arheologic nord-dobrogean.

Pentru centrul de la Isaccea - cu descoperiri monetare neîntrerupte, ce se eșalonează de la sfârșitul secolului al X-lea și până în prima jumătate a secolului al XIII-lea - remarcăm doar două aspecte. Din secolul al XI-lea ne rețin atenția *folles* anonimi de la împăratul Constantin X (o piesă clasa F) și de la imperatul Mihail VII (două exemplare din clasa H), exemplare ce apar mai rar în cadrul circulației monetare dobrogene. Pe de altă parte, publicarea unor *stamena* devalorizate - "imitații latine" de mai multe tipuri - din prima jumătate a secolului al XIII-lea, ne confirmă preponderența "imitațiilor latine" cu modul mic, de tip A, emise la Constantinopol¹².

Descoperirile monetare de la Nufăru se înscriu în nota obișnuită și ne dovedesc dezvoltarea economică deosebită pe care a cunoscut-o această așezare urbană fortificată, pe tot parcursul secolului al XI-lea.

CATALOG

Pentru identificarea monedelor am folosit următoarele lucrări:

1. Cécille Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*. Tome 2. De Philopicus à Alexius III (711 - 1204), Paris, 1970.
2. Ph. Grierson, *Catalogue of byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collections and in the Whittemore Collection*. Vol. III, Part 2, Basil I to Nicephorus III (867 - 1081), Washington, 1973.
3. D.M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe, 820 - 1396*, London, 1979.
4. M.F. Hendy, *Coinage and Money in Byzantine Empire, 1081 - 1261*, Dumbarton Oaks, 1969.

D i n o g e t i a

Constantin X (1059 - 1067)

Tipul 1 (1059 - 1067)

Morrisson, p. 645, tipul 1, anii 1059 - 1067

Grierson, p. 688, 744, clasa 1, anii 1059 - 1067

1. AE ↓ 8,55 g, 24,5 x 26 mm.

I s a c c e a

Vasile II - Constantin VIII (976 - 1028)*Clasa A₂ - 3*

Varianta 3,20 (?)

Grierson, p. 651 - 652, 658, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5.

2. AE ↓ 9,35 g, 30 mm

Varianta 39 - 40 ?

Grierson, pp. 665 - 668, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5.

3. AE ↓ 5,79 g, 28 mm.

Varianta ?

4. AE ↓ 3,72 g, 20 x 22 mm. Turnată.

Roman III (1028 - 1034)*Clasa B (1028 - 1034)*

Morrisson, p. 586, 599, anii 1028 - 1034.

Grierson, p. 676, anii c. 1030/5 - 1042(?)

5. AE ↓ 9,60 g, 30,3 mm

Mihail IV (1034 - 1041)*Clasa C (1034 - 1041)*

Morrisson, p. 586, 600, anii 1034 - 1041

Grierson, p. 681, anii 1042 (?) - c. 1050

6. AE ↓ 11,25 g, 30,5 mm \overline{IC} \overline{XC} 7. AE ↓ 6,36 g, 30,9 mm \overline{IC} \overline{XC}

8. AE ↓ 4,95 g, 25 mm.

Constantin X (1059 - 1067)*Clasa F (1059 - 1067)*

Morrisson, p. 586, 602, anii 1059 - 1067

Grierson, p. 690, anii c. 1060 - c. 1065

9. AE ↓ 9,05 g, 29,5 mm

Tipul 1 (1059 - 1067)

Morrisson, p. 645, tipul 1, anii 1059 - 1067.

Grierson, p. 688, 744, clasa 1, anii 1059 - 1067.

10. AE ↓ 6,16 g, 28 mm. Surfrapată pe clasa D - rv. pe rv.

Mihail VII (1071 - 1078)*Clasa H (1071 - 1078)*

Morrisson, p. 603, anii 1071 - 1078

Grierson, pp. 694 - 695, anii c. 1070 - c. 1075

11. AE ↓ 5,92 g, 21 x 23 mm.

12. AE ↓ 4,52 g, 23,2 mm.

Nichifor III (1078 - 1081)

Clasa I (1078 - 1081)

Morrisson, pp. 586, 603 - 604, anii 1078 - 1081

Grierson, pp. 696 - 699, anii c. 1075 - c. 1080

13. AE ↓ 4,80 g, 25 x 28 mm.

14. AE ↓ 3,97 g, 23,7 mm.

Alexios I (1081 - 1118)

Emisiuni anterioare reformei (1081 - 1092)

C o n s t a n t i n o p o l

Clasa J (1081 - 1092)

Morrisson, pp. 586, 605, anii 1081 - 1118.

Grierson pp. 700 - 701, anii c. 1080 - c. 1085.

15. AE ↓ 5,64 g, 28 x 25 mm.

16. AE ↓ 5,57 g, 25,1 mm.

Clasa K (1081 - 1092)

Morrisson, pp. 586, 605, anii 1081 - 1118

Grierson, p. 702, anii c. 1085 - 1092

17. AE ↓ 4,11 g, 19 x 24,4 mm.

18. AE ↓ 3,47 g, 27 x 26 mm. Surfrapată pe clasa J - rv. pe av.

Emisiuni posterioare reformei (1092 - 1118)

Billon. Aspron trachy.

C o n s t a n t i n o p o l

Emisiunea a 3-a

Hendy, p. 86, pl. 7/2 - 4, emisiunea a 3-a.

Morrisson, pp. 678 - 679, tip 3.

19. Bill. ↓ 3,91 g, 25 mm.

20. Bill. ↓ 2,99 g, 26 mm.

Emisiunea a 4-a

Hendy, p. 86, pl. 7/5 - 6. Emisiunea a 4-a

Morrisson, p. 680, tip. 4.

21. Bill. ↓ 3,83 g, 28 mm.

22. Bill. ↓ 2,79 g, 26 mm.

Ioan II (1118 - 1143)

Billon. Aspron trachy.

C o n s t a n t i n o p o l

Emisiunea a 2-a. Varianta A

Hendy, p. 105, pl. 10/9 - 10. Emisiunea 2, varianta A.

Morrisson, p. 695, tip. 2.

23. Bill. ↓ 3,95 g, 29 mm.

Manuel I (1143 - 1180)

Billon. Aspron trachy.

C o n s t a n t i n o p o l . *Emisiunea I-a. Varianta A.*

Hendy, p. 116, pl. 14/10 - 11, emisiunea I-a, varianta A.

Morrisson, p. 712, varianta A.

24. Bill. ↓ 2,54 g, 29 mm.

Imperiul latin de Constantinopol

Emitenți neprecizați (1204/5 - 1261)

C o n s t a n t i n o p o l

"Imitații latine" cu modul mare

Tipul A

Hendy, p. 191. pl. 25/6 - 10.

25. Bill. ↓ 2,03 g, 25 mm.

"Imitații latine" cu modul mic.

Tipul A

Hendy, p. 198, pl. 29/1 - 3.

26. Bill. ↓ 1,47 g, 19,3 mm.

27. Bill. ↓ 1,36 g, 18,5 mm.

28. Bill. ↓ 1,33 g, 17 mm.

29. Bill. ↓ 1,15 g, 20 mm.

30. Bill. ↓ 1,10 g, 20,5 mm.

31. Bill. ↓ 1,01 g, 18,8 mm.

32. Bill. ↓ 0,95 g, 14 x 16 mm.

33. Bill. ↓ 0,75 g, 16 x 15 mm.

Tipul C

Hendy, p. 198, pl. 29/7 - 9.

34. Bill. ↓ 1,45 g, 25,5 mm.

N u f ă r u

Vasile II - Constantin VIII (976 - 1028)

Clasa A

Varianta 14, 22 (?)

Grierson, p. 655, 658, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5.

35. AE ↑ 7,53 g, 25 x 26 mm.

Varianta 40

Morrisson, pp. 587, 596, 598, clasa A, anii 976 - 1025.

Grierson, p. 645, 666 - 667, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5.

Metcalf, pp. 56 - 58, clasa A₃, anii post 1019/20.

36. AE ↓ 8,61 g, 25 x 26 mm.

Roman III (1028 - 1034)

Clasa B (1028 - 1034)

Morrisson, pp. 586, 599, anii 1028 - 1034.

Grierson, p. 676, anii c. 1030/5 - 1042 (?).

37. AE ↓ 12,31 g, 26 x 28 mm.

38. AE ↓ 6,73 g, 22 x 25,8 mm.

Mihail IV (1034 - 1041)

Clasa C (1034 - 1041)

Morrisson, pp. 586, 600, anii 1034 - 1041.

Grierson, p. 681, anii 1042 (?) - c. 1050.

39. AE ↓ 8,64 g, 29 x 28 mm. Surfrapată pe clasa B - rv. pe rv.

40. AE ↓ 8,62 g, 27 x 28 mm.

Constantin IX (1042 - 1055)

Clasa D (1042 - 1055)

Morrisson, pp. 586, 601, anii 1042 - 1055.

Grierson, pp. 685 - 687, anii c. 1050 - c. 1060.

41. AE ↓ 8,71 g, 26 x 28 mm.

Roman IV (1067 - 1071)

Morrisson, p. 652, anii 1067 - 1071.

Grierson, pp. 767 - 797, anii 1067 - 1071.

42. AE ↓ 6,81 g, 25 x 26 mm.

43. AE ↓ 4,15 g, 24,8 mm. Turnată.

Nichifor III (1078 - 1081)

Morrisson, p. 661, anii 1078 - 1081.

Grierson, pp. 831 - 832, anii 1078 - 1081.

44. AE ↓ 5,32 g, 28 mm.

Clasa I (1078 - 1081)

Morrisson, pp. 586, 603 - 604, anii 1078 - 1081.

Grierson, pp. 696 - 699, anii c. 1076 - c. 1080.

45. AE ↓ 3,45 g, 25 mm.

Troesmis. Cetatea de Est.

Vasile II - Constantin VIII (976 - 1028)

Clasa A

Varianta 24

Morrisson, pp. 587, 596, 598, clasa A, anii 976 - 1025.

Grierson, pp. 645, 659 - 660, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5.

Metcalf, pp. 56 - 58, clasa A₃, anii post 1019/20.

46. AE ↓ 8,95 g, 28 x 30,2 mm.

Mihail IV (1034 - 1041)

Clasa C (1034 - 1041)

Morrisson, pp. 586, 600, anii 1034 - 1041.

Grierson, p. 681, anii 1042 (?) - c. 1050.

47. AE ↓ 7,84 g, 28 mm. $\overline{IC} \overline{XC}$

T u r d a

Vasile II - Constantin VIII (976 - 1028)

Clasa A

Varianta 39

Morrisson, pp. 587, 596, 598, clasa A, anii 976 - 1025.

Grierson, pp. 645, 665 - 666, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5.

Metcalf, p. 59, clasa A₃, anii post 1019/20.

48. AE ↓ 8,60 g, 25 x 26 mm.

Note

1. Pentru valorificarea unor colecții particulare, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Pontica, XXXV, 1992, pp. 399 - 417.
2. Gh. Mănuclu-Adameșteanu, I. Donoiu, S. Apostolescu, T. Apostolescu, Ingrid Poll, *O monedă de plumb de la împăratul Alexios I Comnenul. descoperită în Dobrogea*, BSNR. 1993 - 1994, sub tipar; Gh. Mănuclu-Adameșteanu, M. Carlan, Ingrid Poll, *Monede bizantine din colecția Carlan, descoperite în Dobrogea*, Pontica XXVII, 1994, sub tipar.
3. Monede grecești, romane și bizantine timpurii vor face obiectul unei lucrări separate.
4. E. Oberländer Târnoveanu, Peuce IX, 1984, pp. 274 - 275; Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Pontica, XXV, 1992, pp. 399 - 418; idem, R.I., 6, 1995, 3 - 4, pp. 361 - 365.
5. E. Oberländer Târnoveanu, Cerc. Num. III, 1980, p. 63.
6. Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Pontica XXV, 1992, pp. 402, 417.
7. Idem, Peuce X, 1992, pp. 501 - 503.
8. Idem, Peuce VIII, 1980, p. 230.
9. *Ibidem*, pp. 230 - 247.
10. La Cetatea de Est s-au găsit următoarele monede: Clasa A₃ - varianta 24 (piesa din colecția Georgescu), clasa C - două exemplare Institutul de Cercetări Eco-muzeale Tulcea - ICEM - inv. 12.111 și un exemplar din colecția Georgescu). Pentru o corectă receptare a realităților numismatice de la Troesmis, prezentăm și descoperirile de la Cetatea de Vest, care acoperă aproape tot intervalul secolului al XI-lea, iar prin numărul lor mult mai mare reflectă o viață economică mult mai intensă: Vasile II - Constantin VIII, clasa A₂₋₃, trei exemplare: varianta 6 (ICEM - inv. 11.122, E. Oberländer Târnoveanu, Peuce VIII, p. 267, nr. 78, clasa A₂, fără variantă), varianta 24 (ICEM - inv. 39.724; *ibidem*, p. 274, nr. 178), varianta 39 (ICEM - inv. 11.039; *ibidem*, p. 267, nr. 77); Roman III - clasa B - patru piese (ICEM - inv. 11.035 - C. Chiriac și O. Bounegru, Peuce IV, 1973 - 1975, p. 102, nr. 8, ICEM - inv. 11.034, 11.040; E. Oberländer Târnoveanu, Peuce VIII, p. 267, nr. 79, 81 și Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Peuce VIII, p. 238, nota 68), Mihail IV - clasa C - șase exemplare (C. Chiriac, O. Bounegru, *op. cit.*, p. 102, nr. 9; ICEM - inv. 11.123, 11.128, 39.725, 39.726, 41.788, E. Oberländer Târnoveanu, *op. cit.*, p. 268, nr. 82, 84 și p. 274, nr. 179, 180; idem, Peuce IX, 1984, p. 277, nr. 179); Constantin X - Tip 1 - două exemplare (ICEM - inv. 39.727, 39.728, E. Oberländer Târnoveanu, *op. cit.*, p. 274, nr. 181, 182); Roman IV - trei *folles* semnați (Institutul de Arheologie "V. Pârvan" București - inv. 609, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Peuce VIII, p. 238, nota 69 și ICEM - inv. 11.124, 11.129, E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce VIII, p. 268, nr. 85, 86). În cazul altor descoperiri, nu se poate preciza la care dintre cele două cetăți au fost găsite monedele, dar prin prisma descoperirilor de până acum, se poate presupune că provin de la Cetatea de Vest - vezi Antoaneta Vertan, G. Custurea, Pontica XXV, 1992, pp. 381, 394.
11. Petre Diaconu, *Les Pétchenègues au Bas-Danube*, București, 1970, pp. 43 - 49; Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu,

Din istoria Dobrogei, vol. III. Bizanțini, români și bulgari la Dunărea de Jos, București, 1971, pp. 124 - 125; Gh. Mănușu-Adameșteanu, Peuce X, 1992, pp. 504 - 505.

12. Pentru alte descoperiri de la Isaccea, din secolul al XIII-lea, vezi. Gh. Mănușu-Adameșteanu, Pontica XXVI, 1993, pp. 267 - 268.

**MONNAIES BYZANTINES DE LA COLLECTION GEORGESCU
(X^e - XIIIe siècles)**

Les investigations du collectionneur ont été orientés surtout sur les habitats du long du Danube, à Troèsmis - Turcoaia, Dinogetia - Garvân, Noviodunum - Isaccea et Nufârû. Exception fait un exemplaire de Turda - l'unique localité située à l'intérieur de la province: la pièce - un follis anonyme de la classe A₃, varinate 39 - reste une apparition singulière parmi les découvertes de cette localité mais, elle nous confirme le fait qu'à partir de la classe A₃, on peut parler d'un revirement dans la circulation de la petite monnaie byzantine sur le territoire de la province située entre le Danube et la Mer Noire.

Dans l'étape actuelle, il est difficile à préciser si cette pièce est liée à la reconstruction et l'utilisation de la fortification romaine qui existait dans cette localité, processus constaté à la fin du Xe siècle et le début du suivant dans la toute Dobroudja, ou elle représente une découverte isolée accidentelle.

À Troèsmis, nous avons une situation tout différente. Aux côtés d'autres découvertes numismatiques et archéologiques, les deux pièces nous confirment que la Cité d'Est a été reconstruite pendant le règne de l'empereur Tzimisques ou plutôt sous le règne de Basil II et Constantin VIII. Folles anonymes de la classe C émis par l'empereur Michel IV (1034 - 1041), représentent encore la limite chronologique supérieure pour les découvertes monétaires de la Cité d'Est, fait qui nous pousse à supposer que la cessation violente de l'habitation d'ici est causée, plutôt, par l'invasion des Petchénègues de la IVe décennie et non pas à l'impact de l'invasion d'ouzès, en 1064, après une hypothèse que j'ai émise, il y a 15 années; à l'argument archéologique que j'ai invoqué - l'absence de la poterie de la seconde moitié du XIe siècle - nous pouvons maintenant ajouter quelques repères numismatiques. Les monnaies byzantines de la Cité d'Est sont représentées seulement par un follis anonyme de la classe A₃ (émission provenant des empereurs Basil II et Constantin VIII) et deux folles anonymes de la classe C (émis pendant le règne de Michel IV). L'absence des monnaies anonymes et signées provenant des empereurs Constantin IX (1042 - 1055) et Constantin X (1059 - 1067), qui ont été découvertes seulement dans la Cité d'Ouest, nous a déterminé à supposer que la Cité d'Est a fini sa existence définitivement à la suite des invasions étchéniennes pendant l'année 1036.

Parmi les autres découvertes des centres du limes dobroudjéen, comme nous sommes déjà habitués, la plupart d'eux proviennent d'Isaccea et Nufârû, deux cités fortifiées très distinctes.

Pour la cité d'Isaccea - avec des découvertes monétaires sans interruption qui s'étendent de la fin du Xe siècle jusqu'à la première moitié du XIIIe siècle - nous signalons deux aspects: des folles anonymes du XIe siècle de l'empereur Constantin X (une pièce de la classe F) et de l'empereur Michel VII (deux pièces de la classe H) qui apparaissent rarement

dans la circulation monétaire de Dobroudja, et, de l'autre côté, la publication des staména dévaluées - "imitations latines" de plusieurs types-de la première moitié du XIIIe siècle, qui nous confirme la prépondérance des "imitations latines" au petit module, de type A, émises à Constantinople.

Les découvertes monétaires de Nufāru nous font preuve du développement économique remarquable de cette cité fortifiée, pendant toute la durée du XIe siècle.

CRONICA DESCOPERIRILOR MONETARE DIN NORDUL DOBROGEI (VI)

Gheorghe Mănucu-Adameșteanu

Mergând pe linia valorificării numeroaselor colecții, mai mari sau mai mici, formate pe baza descoperirilor monetare de la cetatea Isaccea, ne propunem ca acest spațiu să-l dedicăm colecției dr. Dorin Nicolae, din Tulcea¹.

Cum era și de așteptat, numeroasele monede existente, cu emisiuni din epoca greacă și până în feudalismul târziu, au stârnit un real interes: dintre monedele bizantine, de care ne vom ocupa în continuare, au fost publicate doar cele din secolul al XII-lea (izolate și tezaur)² și cele din perioada de sfârșit a Imperiului Bizantin (secolele XIII - XV)³.

În continuare, ne vor reține atenția *folles* anonimi și semnați emiși în intervalul 976 - 1092, respectiv din clasa A2, până la monedele de dinainte de reforma lui Alexios I (clasele J și K). Referitor la aceste piese, trebuie să facem precizarea că cele turnate au fost deja publicate, integral⁴; monedele ne-au fost cedate spre publicare de E.Oberländer-Târmoveanu, cel care a fișat primul această colecție numismatică. Verificările ulterioare pe care le-am făcut la Tulcea au relevat absența unor monede, fapt ce a făcut imposibilă verificarea unor neconcordanțe din fișe, astfel că publicăm monedele conform fișelor lui Oberländer, dar cu un semn de întrebare care avertizează asupra unor rețineri pe care le manifestăm în cazurile respective⁵.

Prin publicarea acestui lot, reprezentativ ca prezență numerică (196 ex.), dar și prin repartiția pe împărați, vom încerca să ne oprim asupra unor probleme legate de baterea monedelor și mai puțin asupra implicațiilor economice sau istorice pe care le-ar impune importanta așezare urbană de la Isaccea⁶.

Monedele din clasa A se impun atenției cercetătorului printr-o mare varietate de semne plasate pe avers și revers, fapt ce a generat numeroase ipoteze cu privire la împăratul emitent, perioada sau locul baterii. Pentru discutarea acestora, alături de mai vechile propuneri avansate de Cecille Morrisson, Philip Grierson sau D.M. Metcalf, supunem discuției și ipotezele mai noi lansate de cercetătorul V. Ivanisevic. Deși nu suntem de acord cu multe dintre părerile formulate de Ivanisevic, le prezentăm, deoarece până în prezent, în literatura românească de specialitate, nu am întâlnit ecouri în legătură cu noile precizări cronologice ce au în vedere gruparea pieselor din clasa A2 în patru subgrupe⁷.

Primii *folles* din clasa A2 se prezintă ca o grupare distinctă din varianta 3, care se detașează prin numărul lor destul de mare (5 ex. din cele 49 ale clasei A). Din păcate, nici una dintre ele n-a putut fi verificată, așa că, pentru a ne putea face o idee asupra prezenței acestei variante în Dobrogea, vom prezenta o statistică a descoperirilor: dintr-un total de 17 piese, 10 provin din județul Tulcea, 3 din județul

Constanța și 4 sunt fără loc de descoperire. Dintre cele descoperite în județul Tulcea, 3 sunt de la Isaccea; deci, ne-am afla în fața unei triplări a numărului, situație ce generează unele semne de întrebare - cele trei piese fac parte dintr-un total de 387 monede din clasa A înregistrate până acum la Isaccea. Analizând situația descoperirilor pe ansamblul Dobrogei în raport cu situl de la Isaccea, se poate presupune că printre cele 5 de la Dorin Nicolae, unele pot fi din varianta 4 sau 5, adică tot foarte apropiate statistic și care sunt prezente în zonă.

Tot în legătură cu probabile semne de atelier pentru grupul din Grecia Centrală (variante 3, 4, 5) semnalăm prezența punctului pe litera *i*, din rândul trei de pe revers, de la varianta 5, catalog nr. 6 și nr. 8; la nr. 8, sfârșitul legendei, de pe revers, este marcat printr-o virgulă ce apare deasupra literei Σ.

O situație foarte rară consemnăm la varianta 8, catalog nr. 9: pentru obținerea reversului s-a folosit doar o jumătate de stanță, cu începutul legendei, după care moneda a fost răsucită și stanțată din nou, astfel că a rezultat doar o jumătate din revers, dispusă invers. Deci, pentru obținerea reversului acestei variante, în atelier se foloseau două jumătăți de matriță; aversul este redat corect.

Urmează un grup de piese (catalog, nr. 10 - 17) care n-au putut fi verificate, lipsind din colecție: ne reține atenția varianta 11, care se alătură altor două descoperiri mai vechi de la Isaccea și care este mai puțin cunoscută în Dobrogea - doar 9 ex.⁹.

De o situație aparte beneficiază și varianta 12 - încă o piesă la Isaccea, alta în tezaurul de la Plopeni și una în colecția Sturdza, cu loc de proveniență Dobrogea¹⁰. Ca și la cea din colecția Sturdza și aici, se pare, ne aflăm în fața unei surfrapări, procedeu folosit foarte rar la monedele din clasa A2.

Centrul de la Isaccea pare să se afle într-o postură privilegiată și în ceea ce privește varianta 13, înregistrată deocamdată doar aici¹¹.

Foarte rară este și piesa din varianta 16, singura de la Isaccea, care se alătură altor trei monede, care, nota bene, au ca loc de descoperire numai județul Tulcea¹².

Exemplarele din varianta 24 ne confirmă, încă o dată, larga circulație pe care a cunoscut-o în Dobrogea; compararea grafiei de pe două reversuri ne relevă diferențe vizibile în forma și caracterul literelor.

Varianta 25, destul de rară la Isaccea (2 ex.)¹³, dar și în Dobrogea (9 ex.), prezintă la sfârșitul legendei de pe revers aceeași virgulă deasupra literei Σ.

Varianta 29, înregistrată până în prezent în Dobrogea numai prin acest exemplar, ridică mari semne de întrebare asupra identificării ei.

Varianta 40, o prezență activă în circulația monetară de la începutul secolului al XI-lea din Dobrogea (70 ex.) ne reține atenția prin nr. de catalog 32 care marchează sfârșitul legendei de pe revers nu prin virgulă, ci printr-un punct, plasat în același loc.

Același semn distinctiv îl găsim și la varianta 41, nr. de catalog 43.

Grupul clasei A2 se încheie cu două exemplare atribuite variantei 48, de la care se mai cunosc doar trei exemplare în Dobrogea, dintre care unul de la Isaccea;

deci, făcând un cumul al descoperirilor vechi și noi, înregistrăm mai multe descoperiri la Isaccea (3 ex.) decât pe ansamblul Dobrogei (2 ex.)¹⁴. Aici mai putem menționa că nr. 49 din catalog, are sfârșitul legendei de pe revers marcat tot de o virgulă.

În continuare, ne vom referi la monedele din secolul al XI-lea, anonime și semnate, pentru a căror cronologie părerile sunt divergente. Noi am optat pentru încadrările cronologice propuse de Margaret Thompson și preluate de Cecille Morrisson și nu ne-am însușit propuneri mai noi, avansate de Philip Grierson.

Folles anonimi ai lui Roman III - 20 de ex. din clasa B - confirmă un fapt deja constatat de mai mulți autori: domnia acestui împărat constituie un punct de referință pentru avântul pe care l-a cunoscut circulația monedei mărunte în Dobrogea.

Descrierea aversului ne oferă două repere distincte: Evanghelia pe care apar constant cinci puncte și nimbul: cel mai frecvent este aici pătratul cu puncte ce marchează intersectarea laturilor, urmat de un pătrat simplu și, ca o excepție, un pătrat marcat prin patru puncte aflate la mică depărtare (catalog nr. 64).

Dintre surfrapările existente, care ne oferă un real ajutor în diferențierea cronologică a numeroaselor variante din clasa A, putem da ca sigură o rebatere a clasei B peste varianta 32 (se vede clar crucea de pe revers - catalog 57); de o atribuire mai largă beneficiază nr. de catalog 50 (peste varianta 34 - 40 ? - se văd doar cele cinci puncte din nimb), 68 (peste varianta 39 - 40 - nu se distinge Evanghelia) și 69 (peste varianta 40a-b - se distinge doar nimbul).

Dintr-un atelier provincial, poate local, consemnăm numărul de catalog 54, cu legenda de pe revers redată într-o manieră "barbarizantă".

Monedele emise de Mihail IV - 42 de piese din clasa C - constituie grupul cel mai numeros atribuit unui singur împărat. Surfrapările se fac, în opt cazuri, numai pe emisiuni din clasa B, dar în nici un caz pe clasa A; subliniem acest lucru, deoarece conform cronologiei propuse de Grierson, monedele din clasa A au continuat să circule, în paralel cu cele din clasa B¹⁵, argument ce nu pare să fie susținut de aceste surfrapări.

Dintre posibilele semne de atelier, remarcăm prezența frecventă a barei doar pe primele două grupuri de litere de pe revers ($\overline{IC XC}$); mult mai rar bara apare pe toate cele patru grupări ($\overline{IC XC NI KA}$) sau nu este de loc; tăierea ulterioară a monedelor nu ne permite, pentru partea superioară ($\overline{IC XC}$), verificarea acestor observații și generalizarea lor.

Primul împărat din secolul al XI-lea, care reia obiceiul semnării monedelor este Constantin al X-lea (1059 - 1067). Prima emisiune (Tip 1) - pe care apare împreună cu împărăteasa Eudochia - va cunoaște multe surfrapări pe clasa D; emisiunea a doua (Tip 2) - pe care este reprezentat doar împăratul, va surfrapa multe din exemplarele din prima emisiune. Din motive care n-au fost încă elucidate, *folles* semnați sunt foarte numeroși, pe când cei anonimi - clasa E (2 ex.) și clasa F (2 ex.) - constituie apariții accidentale¹⁶.

Urmază o perioadă de câteva decenii, acoperită de domniile împăraților Roman IV (1067 - 1071), Mihail VII (1071 - 1078), când se constată o diminuare a

numărului de piese bătute în detrimentul celor turnate de un atelier ce își avea sediul chiar la Isaccea¹⁷. Așa se explică numărul destul de mic de piese bătute de la acești împărați; dintre ele se cuvine să remarcăm că *folles* anonimi ai lui Mihail VII (clasa H) și cei semnați ai lui Nichifor III-lea sunt foarte rari în Dobrogea, mai ales în partea sa sudică. În altă ordine de idei, monedele semnate ale lui Nichifor III ne pun în fața unui alt aspect ce credem că este general valabil: monedele semnate surfrapează destul de rar alte emisiuni, în comparație cu cele anonime (clasa I) la care surfrapările sunt mai numeroase.

*

*

*

Pentru identificarea monedelor bizantine am folosit următoarele cataloage: C. Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, II, Paris, 1970; Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. III, Part 2, Leon III to Nicephorus III, 717 - 1081, Washington, 1973; D.M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820 - 1396*, Ed. II, London, 1979; M.F. Hendy, *Coinage and Money in Byzantine Empire, 1081 - 1261*, Dumbarton Oaks, 1969; V. Ivanisevic, în *Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines*, XXVII - XXVIII, 1989, pp. 19 - 41.

C A T A L O G

Isaccea

Vasile II - Constantin VIII (976 - 1028)

Clasa A₂ - 3

V a r i a n t a 3 (?)

DOW, III, 2, pp. 645, 651 - 651 cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5;

Metcalf, *Coinage*, pp. 56 - 58, cl. A2 - Grecia Centrală - anii 989 - 1019/1020;

Ivanisevici, pp. 36 - 39, emis. I, anii 976 - 1001

1. AE ↓ 14,92 g, 31 mm. T-b
2. AE ↓ 10,29 g, 29,5 mm. T-b
3. AE ↓ 9,48 g, 26 mm T-u
4. AE ↑ 9,10 g, 31 x 26 mm. T-u
5. AE ↓ 8,70 g, 27,5 x 25 mm. T-u

V a r i a n t a 5

Morrisson, II, pp. 587, 597, cl. A2 - anii 976 - 1025;

DOW, III, 2, pp. 645, 652, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5;

Metcalf, *Coinage*, pp. 56 - 58, cl. A2 - Grecia Centrală - anii 989 - 1019/20;

Ivanisevici, pp. 36 - 39, emis. I, anii 976 - 1001

6. AE ↘ 11,52 g, 29 mm. T-b
7. AE ↓ 10,83 g, 30 mm. T-b
8. AE ↓ 7,56 g, 31 mm. T-u

V a r i a n t a 8

- Morrisson, II, p.587, cl. A2 - anii 976 - 1025;
 DOW, III, 2, pp. 645, 654, cl. A2 - anii 976 - 1030/5;
 Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - Grecia Centrală - anii 989 - 1019/20;
 Ivanisevici, pp. 36 - 39, cl. A2, emis. I - anii 976 - 1001
 9. AE ↓ 15,20 g, 33 mm. T-b
 10. AE ↓ 9,83 g, 29 mm. T-u

V a r i a n t a 9, 48, 49 (?)

- Morrisson, II, p. 587, 598, cl. A2 - anii 976 - 1025
 DOW, III, 2, pp. 645, 654, 673, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5
 Metcalf, pp. 56 - 58, var. 9 - cl. A2 - Grecia Centrală - anii 989 - 1019/20;
 var. 48, 49 - cl. A2. Metropolitane - anii 989 - 1019/20;
 Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - var. 9 - emis. I - anii 976 - 1001;
 var. 48, 49 - emis. II - anii 1001 - 1010/15

11. AE ↓ 14,94 g, 32,5 mm. T-b
 12. AE ↓ 14,69 g, 31 mm. T-b

V a r i a n t a 11 (?)

- Morrisson, II, p. 587, cl. A2 - anii 976 - 1025;
 DOW, III, 2, pp. 645, 654, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5
 Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - Metropolitană - anii 989 - 1019/20;
 Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. II - anii 1001 - 1010/15

13. AE ↓ 9,98 g, 31,5 mm. T-b

V a r i a n t a 12 (?)

- Morrisson , II, pp. 587, 597, clasa A2 - anii 976 - 1025;
 DOW, III, 2, p. 655, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5
 Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - Metropolitană - anii 989 - 1019/20
 Ivanisevic, pp. 36 - 39 - mis. II - anii 1001 - 1010/15

14. AE ↓ 6,23 g, 28 mm. T-u
 15. AE ↓ 5,00 g, 22,5 mm. Surfrapată (?). T-u

V a r i a n t a 13 (?)

- Morrisson, II, p. 587, cl. A2 - anii 976 - 1025
 Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - Metropolitană - anii 989 - 1019/20

16. AE ↓ 14,77 g, 34 mm

V a r i a n t a 14, 22 (?)

- Morrisson, II, pp. 587, 597, cl. A2 - anii 976 - 1025
 DOW, III, 2, pp. 655, 658, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5
 Metcalf, pp.56 56 - 58, cl. A2 - Metropolitane - anii 989 - 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, emis. II - anii 1001 - 1010/15

17. AE ↓ 14,22 g, 29 mm. T-b

V a r i a n t a 16 (?)

Morrisson, II, p. 587, cl. A2 - anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 656, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - Metropolitană - anii 989 - 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. II - anii 1001 - 1010/15

18. AE ↓ 16,41 g, 33,5 mm. T-b

V a r i a n t a 20 - 24 (?)

19. AE ⊃ 9,42 g, 30 mm. T-u

V a r i a n t a 24

Morrisson, II, pp. 587, 596, 598, cl. A2 - anii 976 - 1025

DOW, III, 2, pp. 645, 659 - 660, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A3 - post 1019/20;

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. III - anii 1010/15 - 1020/5

20. AE ↓ 9,48 g, 26 mm. T-b

21. AE ↓ 9,47 g, 29,5 mm. T-b

22. AE ↓ 8,24 g, 26 mm. T-b

23. AE ↓ 7,90 g, 28 mm. T-u

V a r i a n t a 24a, 39 - 40(?)

24. AE ↓ 8,43 g, 26 mm. T-u

25. AE ↓ 8,37 g, 29,5 mm. T-u

26. AE ↓ 7,62 g, 27 mm. T-u

27. AE ↓ 6,98 g, 28 mm. T-u

V a r i a n t a 25

Morrisson, II, pp. 587, 598, cl. A2 - anii 979 - 1025;

DOW, III, 2, pp. 654, 661, cl. A2 - anii 976(?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - anii 989 - 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. II - anii 1001 - 1010/15

28. AE ↓ 17,01 g, 34 mm. T-b

V a r i a n t a 29(?)

Morrisson, II, p. 587, cl. A2 - anii 979 - 1025

DOW, III, 2, p. 662 - cl. A2 - anii 976(?) - 1030/5

Metcalf, p. 56 - 58, cl. A3 - post 1019/20

Ivanisevic, p. 36 - 39, cl. A2 - emis. IV - anii 1020/5 - 1028

29. AE ⊃ 8,14 g, 30 x 26 mm

V a r i a n t a 39

Morrisson, II, pp. 587, 596, 598, cl. A2 - anii 976 - 1025

DOW, III, 2, pp. 645, 665 - 666, cl. A2 - anii 979 (?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A3 - post 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis III - anii 1010/5 - 1020/5

30. AE ↓ 9,48 g, 26 mm. T-b

31. AE ↓ 7,92 g, 29 x 25 mm. T-b

V a r i a n t a 40

Morrisson, II, pp. 587, 596, 598, cl. A2 - anii 976 - 1025

DOW, III, 2, pp. 645, 666 - 667, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A3 - post 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. III - anii 1010/5 - 1020/5

32. AE ↓ 12,10 g, 30 mm. T-b

33. AE ↓ 6,64 g, 29,5 mm. T- perf.

34. AE ↓ 5,55 g, 26 mm. T- perf.

V a r i a n t a 39 - 40 (?)

35. AE ↓ 9,08 g, 27 mm. T-u

36. AE ↓ 8,68 g, 5 x 25 mm. T-u

37. AE ↓ 7,47 g, 27 mm. T-u

38. AE ↓ 7,03 g, 27 x 24 mm. T-u

39. AE ↓ 6,64 g, 26 x 24 mm. T-u

40. AE ↓ 6,42 g, 26,5 mm. T

V a r i a n t a 40a

DOW, III, 2, pp. 645, 667, cl. A2 - anii 976(?) - 1030/5

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. III - anii 1010/5 - 1020/5

41 AE ↓ 10,90 g, 27 x 25 mm. T-b

V a r i a n t a 40a - b(?)

42. AE ↓ 10,34 g, 28 mm. T-av.u

V a r i a n t a 41

Morrisson, II, pp. 587, 598, cl. A2 - anii 976 - 1025

DOW, III, 2, pp. 645, 668 - 669, cl. A2 - anii 976(?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A3 - post 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis 1020/5 - 1028

43. AE \searrow 9,06 g, 28 mm. T - av.u

44. AE \searrow 7,96 g, 30,5 mm. T-u

V a r i a n t a 42a

DOW, III, 2, pp. 645, 670, cl. A2, anii 976(?) - 1030/5

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. IV - anii 1020/5 - 1028

45. AE \searrow 9,72 g, 29,5 mm. T-b

46. AE \searrow 7,29 g, 26 mm. T-u

V a r i a n t a 47

Morrisson, II, p. 587, cl. A2 - anii 976 - 1025

DOW, III, 2, pp. 645, 671 - 672, cl. A2 - anii 976(?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - post 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2, emis. IV - anii 1020/5 - 1028

47. AE \searrow 7,99 g, 26 mm. T-u

V a r i a n t a 48

Morrisson, II, p. 587, cl. A2 - anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 673, cl. A2 - anii 976 (?) - 1030/5

Metcalf, pp. 56 - 58, cl. A2 - Metropolitană - anii 989 - 1019/20

Ivanisevic, pp. 36 - 39, cl. A2 - emis. II - anii 1001 - 1010/5

48. AE \searrow 12,10 g, 31 x 26 mm. T-b

49. AE \searrow 10,78 g, 34,5 mm. T-b

Roman III (1028 - 1034)

Clasa B (1028 - 1034)

Morrisson, II, pp. 586, 599, anii 1028 - 1034

DOW, III, 2, p. 676, anii 1030/5 - 1042(?)

50. AE \searrow 13,41 g, 32 mm. T-b. Surfrapare pe cl. A var. 34 - 40 - rv. pe rv.

51. AE \searrow 10,90 g, 30 mm. T-b. Rv. dublă frapă.

52. AE \searrow 10,50 g, 32 mm. T-b

53. AE \searrow 10,49 g, 29 mm. T-b

54. AE \searrow 10,33 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A - re. pe rv.

Legenda barbarizată pe revers.

55. AE \searrow 10,31 g, 29 x 26 mm. T-b

56. AE \searrow 10,01 g, 31 x 26 mm. T-b

57. AE \searrow 9,75 g, 31,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A2 - var.32 rv. pe rv.

58. AE \searrow 9,31 g, 33 x 29 mm. Surfrapată pe cl. A - av. pe av.

59. AE \searrow 9,31 g, 28 mm, T-b. Surfrapată pe cl. A - av. pe av.

60. AE \searrow 9,10 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A - av. pe rv.

61. AE \searrow 8,85 g, 29 mm. T-b

62. AE \searrow 8,75 g, 29 mm. T-b

63. AE ↓ 8,70 g, 26 mm. T-b
64. AE ↓ 8,68 g, 27 mm. T-b
65. AE ↓ 8,36 g, 34 mm. T-b
66. AE ↓ 7,79 g, 29 x 25 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A - av. pe av.
67. AE ↓ 7,49 g, 29 mm. T-u
68. AE ↓ 7,46 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A - var. 39 - 40 - rv. pe rv.
69. AE ⊥ 5,82 g, 26 x 20 mm. T-b. Surfrapată pe cl. A - var. 40a-b. av. pe av.
70. AE ↓ 5,33 g, 29 mm. T-u

Mihail IV (1034 - 1041)

Clasa C (1034 - 1041)

Morrisson, II, pp. 586, 600 - anii 1034 - 1041
 DOW, III, 2, pp. 681 - 684, anii 1042 (?) - 1050

71. AE ↓ 11,00 g, 31 mm. T-b
72. AE ↓ 10,42 g, 29 x 23 mm. T-b
73. AE ↓ 9,88 g, 30 mm. T-b
74. AE ↓ 9,45 g, 31 x 26 mm. T-b
75. AE ↓ 9,42 g, 27 mm. T-b. Dublă frapă - av. și rv.
76. AE ↓ 9,38 g, 30 mm. T-b. Surfrapată pe cl. B - av. pe rv.
77. AE ↓ 9,37 g, 26 mm. T-b
78. AE ↓ 8,78 g, 29 mm. T-b
79. AE ↓ 8,76 g, 26 mm. T-b
80. AE ↓ 8,57 g, 27,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. B - av. pe av.
81. AE ↓ 8,40 g, 28 x 15 mm. T-b
82. AE ↓ 8,31 g, 25,5 mm. T-b
83. AE ↓ 8,03 g, 28 mm. T-b
84. AE ↓ 7,94 g, 29 mm. T-b
85. AE ↓ 7,90 g, 27,5 mm. T-b
86. AE ↓ 7,84 g, 28 mm. T-b
87. AE ↓ 7,74 g, 24 mm. T-b
88. AE ↓ 7,66 g, 29 mm. T-b
89. AE ↓ 7,64 g, 27 mm. T-b
90. AE ↓ 7,61 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. B - av. pe av.
91. AE ↓ 7,57 g, 27 mm. T-b
92. AE ↓ 7,56 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. B - av. pe av.
93. AE ↓ 7,54 g, 30 mm. T-b
94. AE ↓ 7,53 g, 23,5 mm. T-b
95. AE ↓ 7,43 g, 30 mm. T-u. Surfrapată (?)
96. AE ↓ 7,24 g, 27 mm. T-u
97. AE ↓ 7,23 g, 30,5 mm. T-u. Surfrapată pe cl. B - rv. pe av.
98. AE ↓ 7,17 g, 28 mm. T-u. Surfrapată pe cl. B - av. pe rv.
99. AE ↓ 7,14 g, 29,5 mm. T-b. Surfrapată peste cl. B - rv. pe rv.

100. AE ↓ 7,08 g, 29 mm. T-u
 101. AE ↓ 6,83 g, 28,5 x 21 mm. T-b
 102. AE ⊥ 6,74 g, 27 mm. T-b
 103. AE ↓ 6,67 g, 28 mm. T-b. Surfrapată peste cl. B - av. pe rv.
 104. AE ↓ 6,65 g, 28 mm. T-u
 105. AE ⊃ 6,45 g, 27 mm. T-b
 106. AE ↓ 6,37 g, 27,5 mm. T-u
 107. AE ↓ 6,24 g, 26,5 mm. T-u
 108. AE ↓ 6,16 g, 26 mm. T-b
 109. AE ↓ 5,85 g, 22,5 mm. T-b
 110. AE ↓ 5,56 g, 26,5 mm. T-u
 111. AE ↓ 5,06 g, 28 mm. T-u
 112. AE ↓ 4,80 g, 26,5 mm. T-u

Constantin IX (1042 - 1055)

Clasa D (1042 - 1055)

Morrisson, II, pp. 586, 601, anii 1042 - 1055
 DOW, III, 2, pp. 685 - 667, anii c. 1050 - c. 1060

113. AE ↓ 12,79 g, 29 mm. T-b
 114. AE ↓ 12,61 g, 29 mm. T-b
 115. AE ↓ 10,45 g, 29,5 mm. T-b
 116. AE ↓ 9,97 g, 29 mm. T-b
 117. AE ↓ 9,06 g, 27 mm. T-b
 118. AE ↓ 8,65 g, 25 mm. T-f.b
 119. AE ↓ 8,47 g, 27 mm. T-b
 120. AE ↓ 8,16 g, 31,5 mm. T-b
 121. AE ↓ 7,98 g, 27 mm. T-u
 122. AE ↓ 7,73 g, 29 mm. T-u. Surfrapată pe cl. B - rv. pe rv.
 123. AE ↓ 7,71 g, 25,5 mm. T-b
 124. AE ↓ 7,60 g, 30,5 mm. T-u
 125. AE ↓ 7,60 g, 23,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C - av. pe rv.;
 surfrapată pe cl. A2 - rv. pe rv.
 126. AE ↓ 7,30 g, 29,5 mm. T-u
 127. AE ↓ 6,95 g, 28 x 24 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C - rv. pe rv.
 128. AE ↓ 6,91 g, 28 x 22 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C - rv. pe rv.
 129. AE ↓ 6,74 g, 29 x 25 mm. T-u
 130. AE ↓ 6,46 g, 29,5 mm. T-b
 131. AE ↓ 6,37 g, 26 mm. T-u
 132. AE ↓ 5,60 g, 30 mm. T-u. Surfrapată pe cl. C - rv. pe rv.
 133. AE ↓ 5,30 g, 27 mm. T-u
 134. AE ↓ 5,28 g, 28,5 mm. T-u. Surfrapată (?)
 135. AE ↓ 5,11 g, 29,5 mm. T-u. Surfrapată pe cl. C - av. pe rv.

Constantin X (1059 - 1067)*Clasa E (1059 - 1067)*

Morrison, II, pp. 586, 601, anii 1059 - 1067

DOW, III, 2, p. 688, anii c. 1060

136. AE ↓ 7,20 g, 26 mm. T-u

137. AE ↓ 6,98 g, 28 mm. T-b

Clasa F (1059 - 1067)

Morrison, II, pp. 586, 602, anii 1059 - 1067

DOW, III, 2, p. 590, anii c. 1060 - c. 1065

138. AE ↓ 7,47 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. C - rv. pe rv.

139. AE ↓ 6,87 g, 27,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D - E (?) - av. pe rv.

Tipul 1 (1059 - 1067)

Morrison, II, p. 645, Tip 1 - anii 1059 - 1067

DOW, III, 2, pp. 688, 774, Clasa 1, anii 1059 - 1067

140. AE ↓ 11,45 g, 27,5 mm. T-b

141. AE ↓ 10,06 g, 28,5 mm. T-b

142. AE ↓ 9,78 g, 28 x 23 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D - av. pe av.

143. AE ↓ 7,75 g, 30,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D - av. pe rv.

144. AE ↓ 7,52 g, 29 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D - E (?) - rv. pe rv.

145. AE ↓ 6,72 g, 29,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D - E (?) - av. pe rv.

146. AE ↓ 6,60 g, 28 mm. T-u. Surfrapată pe cl. D - E - F (?) - rv. pe rv.

147. AE ↓ 6,56 g, 28 mm. T-u. Surfrapată pe cl. C - rv. pe rv.

148. AE ↓ 6,41 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. D - E (?) - rv. pe rv.

149. AE ↓ 5,65 g, 28 mm. T-u

150. AE ↓ 4,57 g, 28,5 mm. T-u. Surfrapată pe cl. D - E - F (?) - rv. pe rv.

Tipul 2 (1059 - 1067)

Morrison, II, p. 647, Tip 2, anii 1059 - 1067

DOW, III, 2, p. 777 - 778, Clasa 2 - anii 1059 - 1067

151. AE ↓ 10,67 g, 29 mm. T-b

152. AE ↓ 8,98 g, 29,5 mm. T-b. Surfrapată pe tip 1 - rv. pe rv.

153. AE ↓ 8,22 g, 29 mm. T-b. Surfrapată pe tip 1 - av. pe rv.

154. AE ↓ 8,10 g, 29 mm. T-b. Surfrapată pe tip 1 - av. pe rv.

155. AE ↓ 7,97 g, 28 x 25 mm. T-b. Surfrapată pe tip 1 - av. pe rv.

156. AE ↓ 6,15 g, 27 x 26 mm. T-b. Surfrapată pe tip 1 - rv. pe rv.

157. AE ↓ 4,88 g, 29 x 25 mm. T-u. Surfrapată pe tip 1 - rv. pe rv.

158. AE ↓ 4,74 g, 27 mm. T-u. Surfrapată pe tip I - av. pe rv.

159. AE ↓ 4,63 g, 26 mm. T-b. Surfrapată pe tip I - rv. pe rv.

Roman IV (1067 - 1071)

Morrisson, II, p. 652, anii 1067 - 1071

DOW, III, 2, pp. 796 - 797, anii 1067 - 1071

160. AE ↓ 7,47 g, 28 mm. T-b. Surfrapată pe cl. F - av. pe rv.

161. AE ⊥ 6,41 g, 26,5 mm. T-b

162. AE ↓ 5,51 g, 29 mm. T-b. Surfrapată pe cl. G - av. pe av.

Clasa G (1067 - 1071)

Morrisson, II, pp. 586, 602 - 603, anii 1067 - 1071

DOW, III, 2, pp. 692 - 694, anii c. 1065 - 1070

163. AE ↓ 6,15 g, 27 mm. T-u. Surfrapată (?)

164. AE ↓ 6,01 g, 25,5 mm. T-b

165. AE ↓ 4,86 g, 26,5 mm. T-u

Mihail VII (1071 - 1078)

Morrisson, II, p. 658, anii 1071 - 1078

DOW, III, 2, pp. 818 - 820, anii 1071 - 1078, variantele a, b, c, d

166. AE ↓ 4,72 g, 24,5 mm. T-b. Var. c

167. AE ↓ 3,82 g, 26 mm. T-u. Var. b

Nichifor III (1078 - 1081)

Morrisson, II, pp. 586, 661, anii 1078 - 1081

DOW, III, 2, pp. 831 - 832, anii 1078 - 1081

168. AE ↓ 5,61 g, 21,5 mm. T-b

169. AE ↓ 5,05 g, 24,5 mm. T-b

170. AE ↓ 4,74 g, 22 x 21 mm. T-f.b.

171. AE ↓ 4,28 g, 23 x 20,5 mm. T-u

Clasa I (1078 - 1081)

Morrisson, II, pp. 586, 603 - 604, anii 1078 - 1081

DOW, III, 2, pp. 696 - 699, anii c. 1075 - 1080

172. AE ↓ 9,06 g, 27,5 mm. T-f.b.

173. AE ↓ 6,94 g, 25,5 mm. T-u. Surfrapată peste H - av. pe av.

174. AE ↓ 4,85 g, 27 mm. T-b

175. AE ↓ 4,61 g, 24 mm. T-b. Surfrapată peste Mihail VII - rv. pe rv.

Alexios I Comnenul (1081 - 1118)

Emisiuni anterioare reformei (1081 - 1092)

Constantinopol

Clasa J (1081 - 1092)

Morrisson, II, pp. 586, 605, anii 1081 - 1118

DOW, III, 2, pp. 700 - 701, anii c. 1080 - c. 1085

176. AE ↓ 6,35 g, 27,5 mm. T-b

177. AE ↓ 5,36 g, 27 x 25 mm. T-b. Surfrapată pe cl. I - rv. pe rv.

178. AE ↙ 5,34 g, 25 mm. T-b. Surfrapată pe Nichifor III - av. pe rv.

179. AE ↓ 4,77 g, 23,5 mm. T-b. Surfrapată pe Nichifor III - rv. pe rv.

180. AE ↓ 3,06 g, 26 x 24 mm. Turnată-u. Surfrapată pe cl. I - av. pe rv.

Clasa K (1081 - 1092)

Morrisson, II, pp. 586, 605, anii 1081 - 1118

DOW, III, 2, p. 702, anii c. 1085 - c. 1092

181. AE ↓ 8,74 g, 24 mm. T-b

182. AE ↓ 6,35 g, 27,5 mm. Surfrapată pe cl. J - av. pe rv.

183. AE ↓ 6,31 g, 24 mm. T-b

184. AE ↓ 6,11 g, 27,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. J - av. pe rv.
surfrapată pe cl. I (?) - av. pe rv.

185. AE ↓ 5,90 g, 28 x 21 mm. T-b. Surfrapată pe cl. J - av. pe rv.

186. AE ↑ 5,72 g, 23,5 mm. T-b. Surfrapată pe cl. J - rv. pe rv.

187. AE ↓ 5,54 g, 22 x 17 mm. T-u

188. AE ↑ 5,22 g, 24 x 20 mm. Surfrapată pe cl. J - av. pe rv.

189. AE ↓ 5,18 g, 22 mm. T-u

190. AE ↓ 5,14 g, 22,5 mm. T-b

191. AE ↓ 5,00 g, 27,5 mm. T-u. Surfrapată pe cl. J - av. pe av.

192. AE ↓ 4,33 g, 24 mm. T-u

193. AE ↓ 4,19 g, 24 mm. T-u

194. AE ↓ 3,77 g, 24 mm. T-u

195. AE ↓ 3,70 g, 24 mm. T-u

196. AE ↓ 3,51 g, 24,5 mm. T-u

Note

1. Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Peuce X, 1992, pp. 575 - 588 (Cronica III), Pontica XXV, 1992, pp. 399 - 418 (Cronica IV), Pontica XXVI, 1993 (Cronica V), pp. 263 - 272.

2. E. Oberländer Târnoveanu, Cerc. num., III, București, 1980, pp. 51 - 72; idem, BSNR, LXX - LXXIV (1976 - 1980), pp. 263 - 296; I. Iordanov, *Moneti i monetosenie v Srednovkovno Balgaria, 1081 - 1261*, Sofia, 1984, pp. 167 - 168. Pentru

unele completări, vezi Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Un nou tezaur de monede bizantine descoperit la Isaccea*, BSNR, 1994 - 1995, sub tipar.

3. E. Oberländer-Târnoveanu, BSNR, LXXV - LXXVI, 1981 - 1982, pp. 271 - 313.

4. Pentru monedele obținute prin procedeul turnării, vezi E. Oberländer-Târnoveanu, RESEE, XXI, 1983, 3, pp. 261 - 270 - simple mențiuni; Pen-

- tru unele neconcordanțe și comple-tări, vezi Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Din nou despre monedele bizantine turnate, din secolul al XI-lea, descoperite în Dobrogea*, Peuce XII, sub tipar.
5. Mulțumim și pe această cale colegului E. Oberländer-Târnoveanu, care ne-a oferit spre publicare piesele din colecție - secolele X - XI.
 6. Pentru descoperiri similare, dar dintr-un al centru fortificat, de pe *limes*-ul dunărean, suprapus astăzi de comuna Nufăru, vezi Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Peuce X, 1991, pp. 497 - 553.
 7. V. Ivanisevic, *op. cit.*, pp. 27 - 32, pentru încadrarea variantelor în cele patru emisiuni, și pp. 37 - 39 pentru noile propuneri de datare.
 8. Un centralizator al monedelor bizantine din intervalul 976 - 1092, care se bazează pe cca. 6500 *folles*, a fost prezentat cu ocazia examenului de doctorat *Situația actuală a cercetărilor în numismatica bizantină*: întocmirea acestor tabele nu ar fi fost posibilă fără sprijinul și informațiile oferite de Gh. Poenaru Bordea, Eugen Nicolae, Ion Barnea, Al. Barnea, Petre Diaconu, V.H. Baumann, Gabriel Custurea, cărora le mulțumim și cu această ocazie. Exemplare din varianta 3 s-au descoperit la Isaccea - 3 exemplare inedite, aflate în colecțiile Muzeului din Tulcea (2 exemplare) și la Muzeul din Constanța (1 exemplar); Tulcea - 2 exemplare (Ioan Vasiliu, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Peuce IX, 1984, p. 162, nota 54 - inv. 39.626; jud. Tulcea, câte un exemplar la: Valea Teilor - Al. Popeea și V.H. Baumann, Peuce VI, p. 208, nr. cat. 21 (unde apare greșit varianta 5); Sarichioi - Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Peuce X, 1991, p. 586, nr. cat. 127; Nufăru - idem, Pontica XXV, 1992, p. 408, catalog 115; Carcaliu - în colecția Valentin Badicu; de la Păcuiul lui Soare (jud. Constanța) provin două exemplare (Bucur Mitrea, *Monede antce și bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare*, în Petre Diaconu, Dumitru Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1972, p. 190, cat. nr. 185, și o piesă inedită din colecția Vasile Culica, păstrată la Muzeul din Călărăși (informație G. Custurea) și una la Hirșova (A. Vertan și G. Custurea, Pontica XVI, 1983, p. 311, cat. nr. 752). Fară loc sigur de descoperire, dar provenind din Dobrogea, trei exemplare (Muzeul din Constanța), cf. Gh. Poenaru Bordea, Radu Ocheșeanu și A. Popeea, *Catalogul monedelor bizantine aflate în Muzeul din Constanța*, și un exemplar în Muzeul din Tulcea, cf. Al. Popeea și V.H. Baumann, *op. cit.*, p. 209, nr. 23.
 9. Isaccea - 2 exemplare (A. Vertan și G. Custurea, *op. cit.*, p. 249, cat. nr. 926) și o piesă inedită în Muzeul din Tulcea.
 10. Isaccea - 1 exemplar (Muzeul din Constanța - Mss., nr. 1.098); Plopeni - 1 exemplar (M. Irimia, SCN, I, 1957, p. 201, Wroth, II, p. 477, nr. 18); Dobrogea - 1 exemplar (Gh. Poenaru Bordea, SCN, IV, 1968, p. 406, catalog nr. 9).
 11. Varianta nu este înregistrată în centrele mari, Athena și Corint, cf. D.M. Metcalf, ABSA, 60, 1965, p. 15. Identificată de către Bellinghen, ea este contestată de Grierson, DOW, III, 2, p. 655.

12. Nufăru - 2 exemplare (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce X, 1991, p. 520, catalog nr. 18 și o piesă la Cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie din București - inv. 1299/8, menționată într-un lot mai mare de către B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 425, catalog nr. 56) și Dinogetia - 1 exemplar (inv. 1193/73, la Cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie din București - informație Gh. Poenaru Bordea și Eugen Nicolae).
13. Isaccea - 2 exemplare (Al. Popeea, SCN, IV, 1973 - 1975, p. 181, catalog nr. 56) și un exemplar inedit în colecțiile Muzeului din Tulcea.
14. Isaccea - 1 exemplar (inv. 39.536, Muzeul din Tulcea - informație E. Oberländer-Târnoveanu), Nufăru - 1 exemplar (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce X, 1991, p. 523, catalog nr. 73), Capidava - 1 exemplar (inv. 53.574, Muzeul din Constanța - informație G. Custura).
15. Ph. Grierson, DOW, III, 2, p. 639.
16. *ibidem*.
17. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Un atelier monetar dobrogean din secolul al XI-lea*, SCN, XI, sub tipar.

Résumé

Dans cette chronique, nous présentons un lot de 196 folles anonymes et signés, découvertes à Isaccea. Ces monnaies appartiennent à la collection Dorin Nicolae de Tulcea: elles représentent des émissions qui s'échelonnent des empereurs Basile II - Constantin VIII (classe A) jusqu'Aléxis Ier (les classes J et K).

Parmi les monnaies de la classe A, la plus intéressante est la variante no 13, connue en Dobroudja seulement par deux découvertes à Isaccea, et la variante no 29, l'unique exemplaire signalé en Dobroudja, dont nous sommes réservés parce-que la pièce est détériorée.

Nous interprétons séparément les monnaies anonymes et signées de l'empereur Constantin X: Grierson affirme qu'on a fourni de grands efforts pour stimuler la circulation des monnaies signées vers les territoires périphériques de l'Empire Byzantin, les monnaies anonymes se frayant un passage, grâce aux activités commerciales plus lentes. Il considère que les monnaies anonymes et signées atteindront la parité, affirmation contredite par les découvertes de Dobroudja où prévalent les folles signés.

Dans les décennies suivantes, sous les règnes des empereurs Romain IV, Michel VII et Nicéphore III, on constate une diminution de nombre des pièces frappées à l'avantage des folles moulés qui proviennent d'un atelier d'Isaccea qui cessera l'activité pendant Nicéphore III. Les pièces moulées ont été publiées dans un article séparé.

50. Clasa A - varianta 34 - 40 $[\cdot]$? ?; clasa B - \square \square

51. \square \square

53. \square \square

54. \square ?

55. \square \square

57. Clasa A - varianta 32 ? ? + ; clasa B - \square \square

63. \square \square

64. \square \square

68. Clasa A - varianta 39 - 40 ? $[\cdot]$? ω ; clasa B - \square

69. Clasa A - varianta 40a - b ? $[\cdot]$

73. $\overline{IC} \overline{XC}$

75. $\overline{IC} \overline{XC}$

86. $\overline{IC} \overline{XC}$

88. $\overline{IC} \overline{XC} \overline{NI} \overline{KA}$

91. $\overline{IC} \overline{XC}$

99. $\overline{IC} \overline{XC}$

101. $\overline{IC} \overline{XC}$

102. $\overline{IC} \overline{XC} \overline{NI} \overline{KA}$

109. $\overline{IC} \overline{XC} \overline{NI} \overline{KA}$

6

8

9

21

22

28

32

40

41

43

46

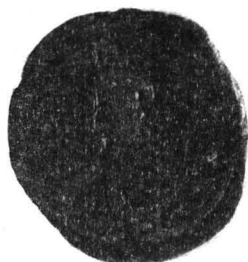

49

50

51

53

54

55

57

63

64

68

69

73

75

76

86

88

91

99

101

102

104

105

109

113

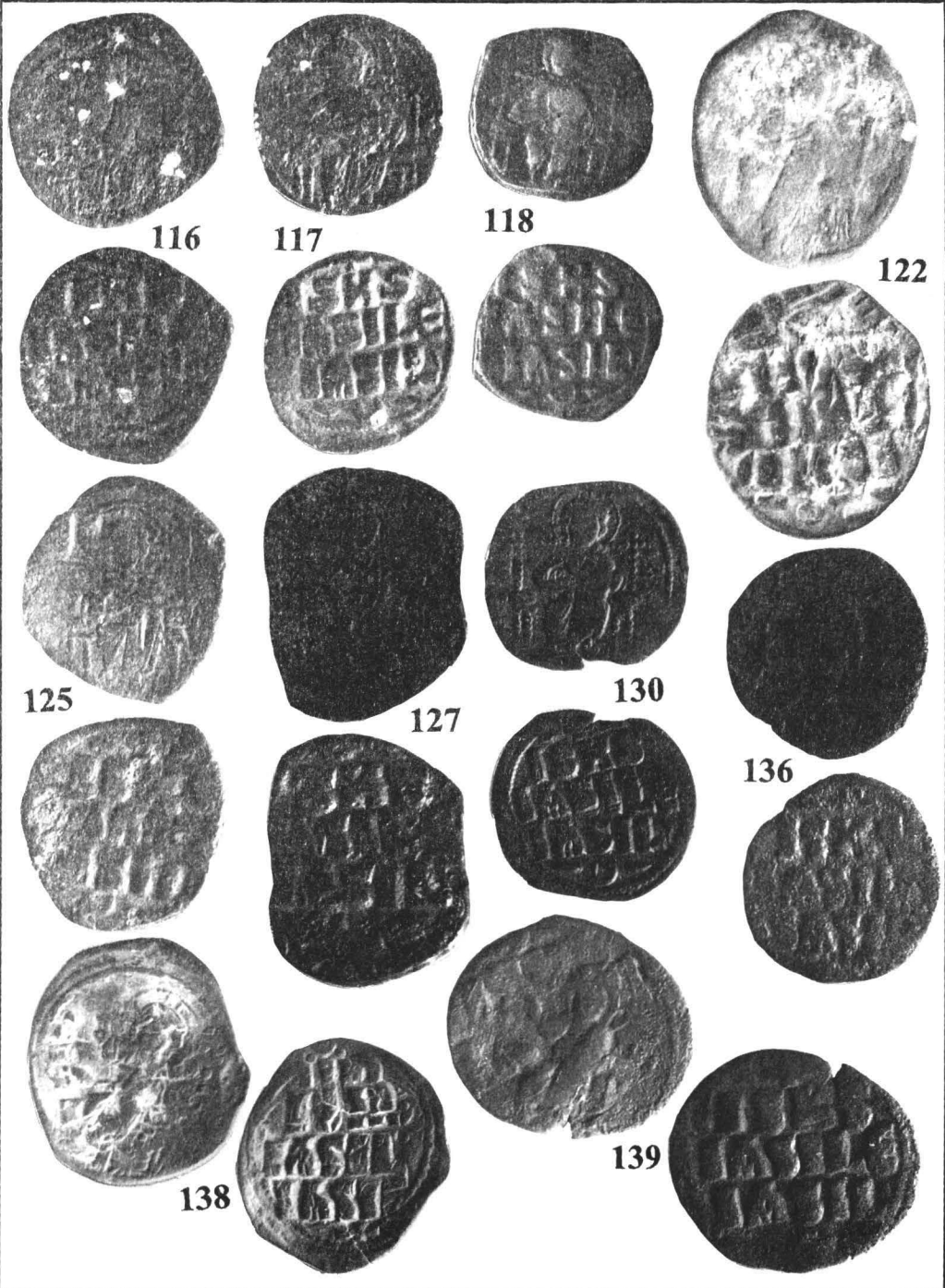

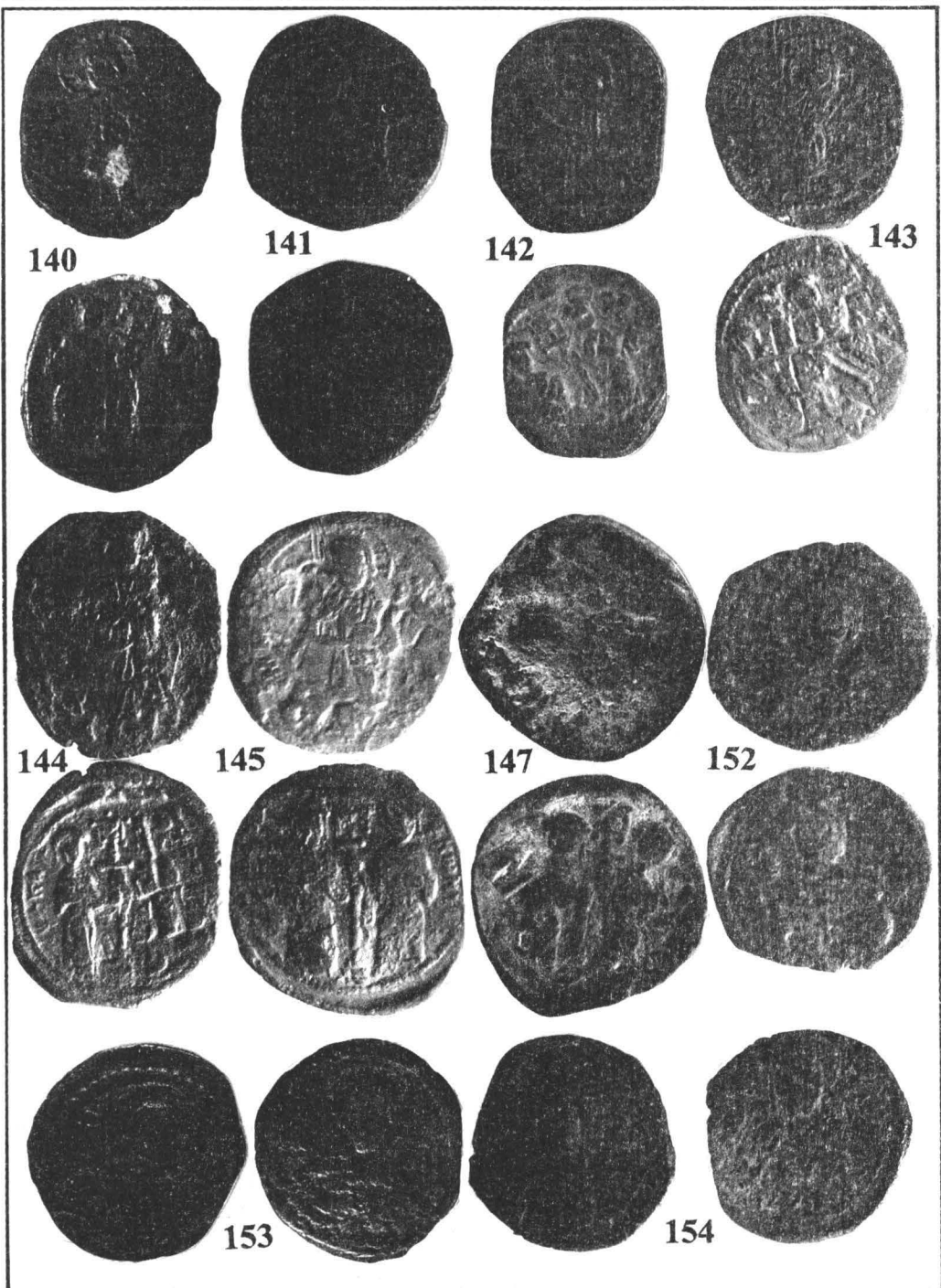
114

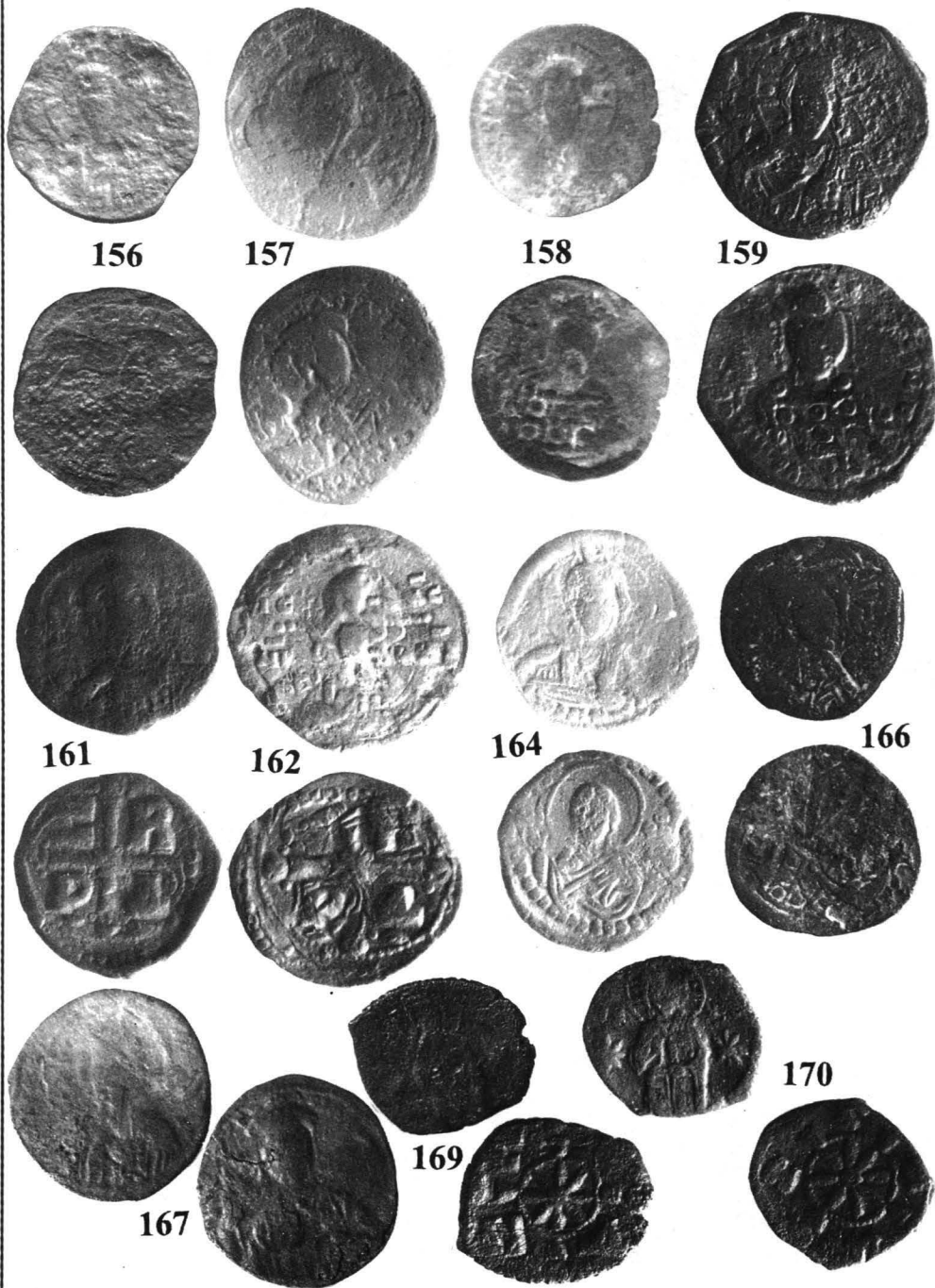
115

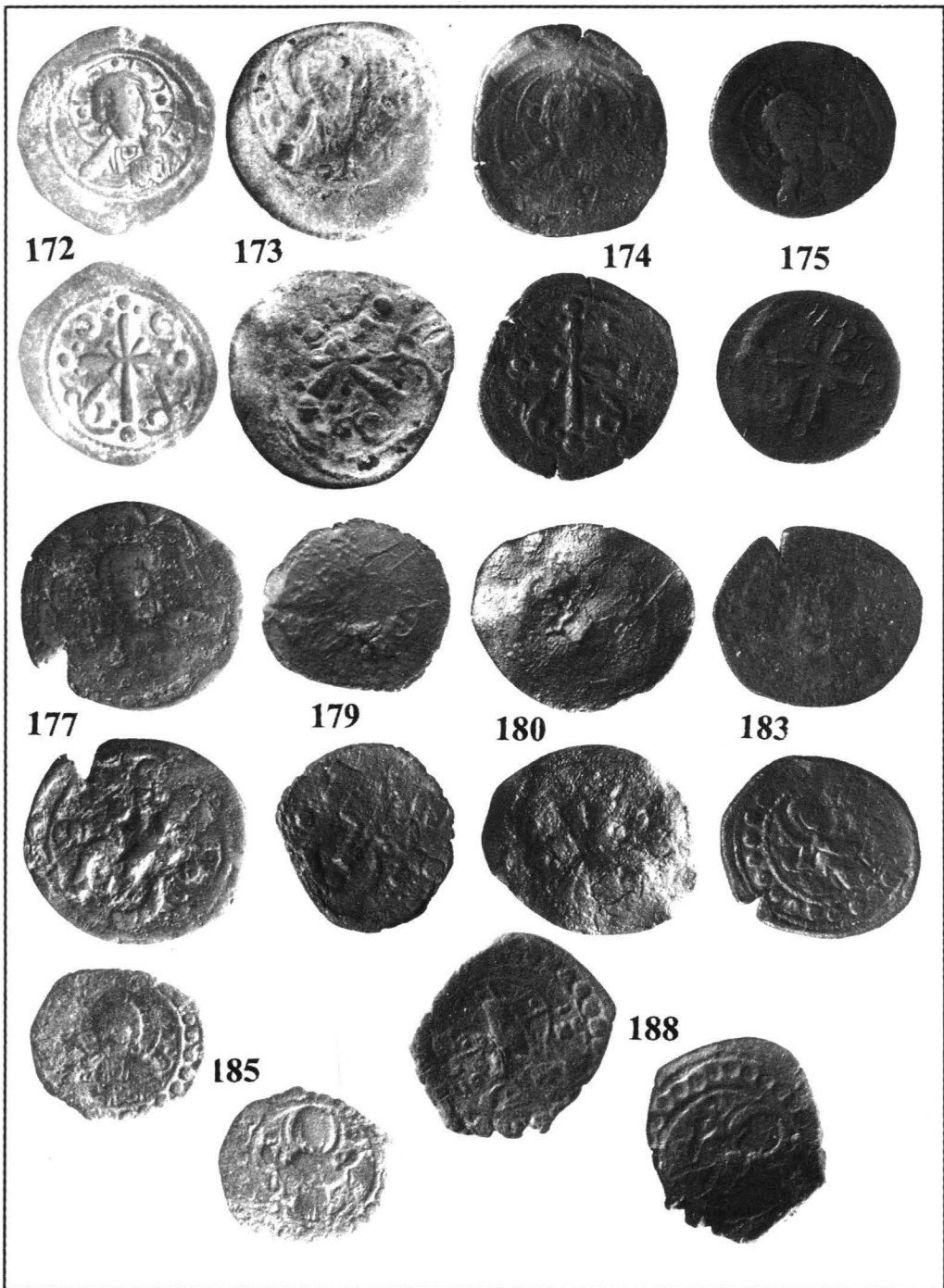

Plansa VII

Planșa VIII

Planşa IX

DIN NOU DESPRE MONEDELE BIZANTINE TURNATE, DIN SECOLUL AL XI - LEA, DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

Gheorghe Mănușu-Adameșteanu

Problematica monedelor turnate descoperite pe teritoriul Dobrogei a fost abordată, pentru prima dată, de numismatul bulgar I. Iordanov¹: în anul 1980 el semnala primele monede obținute prin procedeul turnării care au circulat pe teritoriul Dobrogei în cursul secolului al XI-lea². El a reușit să întocmească un catalog care cuprinde 87 de piese: 18 dintre acestea provin de pe teritoriul actual al Bulgariei (15 de la Silistra, două din zona Varna și una din săpăturile de la Pliska), iar celelalte, marea lor majoritate, au rezultat în urma cercetărilor arheologice întreprinse în centrele urbane fortificate de pe *limes*-ul dunărean dobrogean (Păcuiul lui Soare, Dinogetia-Garvăn, Noviodunum-Isaccea, Tulcea, Nufăru).

Câțiva ani mai târziu, în 1983, bazându-se pe un lot de 151 de piese descoperite în județul Tulcea, Ernest Oberländer-Târnoveanu publică 73 de exemplare turnate aparținând intervalului cronologic acoperit de domniile împăraților Roman IV, Mihail VII și Nichifor III³.

A urmat o lungă perioadă în care, deși s-au publicat numeroase monede bizantine din secolele X - XI, nu a mai existat nici o preocupare pentru această categorie de *folles* anonimi și semnați. Acumulările înregistrate ne-au determinat să reluăm o discuție în care rămăseseră în suspensie câteva aspecte esențiale: cronologia și localizarea atelierului⁴.

Posibilitatea verificării unor descoperiri mai vechi, dar și studierea unor loturi inedite a făcut ca, în momentul actual, să ne putem baza pe aproximativ 6.500 de *folles* din secolele X - XI, dintre care 700 au fost realizați prin turnare⁵.

Pe tipuri și împărați, *folles* descoperiți pe teritoriul dintre Dunăre și Mare, se eșalonează astfel:

Vasile II - Constantin VIII (976 - 1028)

Clasa A

Piesele din această categorie însumează peste 60 de variante, dintre care, doar o mică parte, au fost obținute și prin turnare.

Varianta 1⁶

Cunoaștem un singur exemplar descoperit la Isaccea (9,93 g, 33 mm) ce se înscrie, prin dimensiuni, între parametrii maximi ai pieselor ștanțate, dar este foarte ușor. Reversul prezintă o legendă "amestecată" pe patru rânduri de litere clare, corecte, cu unele "fanteziste". În Dobrogea se cunosc opt exemplare ștanțate (numai unul la Isaccea) repartizate neuniform: șapte în județul Tulcea și unul în județul Constanța.

Varianta 9⁷

Singurul exemplar identificat provine tot de la Isaccea, județul Tulcea; în acest județ se concentrează și cele ștanțate (Isaccea - 4 ex., Dinogetia - 1 ex.) care sunt însă mai grele și mai mari.

Varianta 14, 22⁸ (?)

Și în cadrul acestei variante nu putem consemna decât o piesă izolată descoperită cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate la cetatea Noviodunum-Isaccea în anul 1953.

Varianta 16⁹

Deocamdată se poate menționa un singur exemplar găsit la Niculițel, în apropiere de Isaccea (8,50 g, 30 mm); piesele ștanțate sunt mai mari și mai grele (11 - 18 g, 30 - 36 mm) și provin, în exclusivitate, din județul Tulcea.

Varianta 18

Apariția singulară a unor piese în cadrul diverselor variante ale clasei A părea să țină mai mult de domeniul hazardului decât să reprezinte consecința firească a unei activități sistematice de turnare. Varianta 18 vine să ne confirme - prin cele 7 exemplare de la Isaccea aduse în discuție - că meșterii acestui atelier paristriean au produs, într-o anumită perioadă, și piese din clasa A. O paralelă cu monedele ștanțate cunoscute în Dobrogea - o piesă la Dinogetia și una la Păcuiul lui Soare - ne demonstrează, pe de o parte, că cele ștanțate constituie apariții izolate și, pe de altă parte, în mod cu totul surprinzător, ele nu apar la Isaccea.

Coroborând aceste informații preliminare - predominarea pieselor turnate și lipsa celor ștanțate din importantul centru de la Isaccea - se poate avansa ipoteza că ele au fost turnate într-o epocă ulterioară perioadei în care au circulat cele ștanțate.

Parametrii valorici ne indică diferențieri nete între cele turnate și cele ștanțate (10 - 20 g, 30 - 34 mm).

Varianta 19a

Cele două monede, găsite tot la Isaccea, sunt într-o stare avansată de uzură, fapt ce ne împiedică să trecem la o analiză mai amănunțită.

Varianta 22 (?)

Singurul exemplar, descoperit la Isaccea, ridică mari semne de întrebare datorită faptului că a circulat o perioadă mai îndelungată de timp.

Varianta 23

Din nou suntem în situația de a înregistra un mare număr de piese turnate (Isaccea - 6, Nufăru - 2, jud. Tulcea - 2), fapt ce le plasează aproape la paritate cu cele bătute (11 ex.), ultimele fiind însă mult mai grele (11 - 17 g) și mai mari (ajung până la 35 mm).

În două cazuri, legenda de pe revers se prezintă ca o simplă înșiruire de litere ce nu respectă originalul: prezența unui meșter nesigur pe arta lui este întărită și de faptul că literele au mărimi diferite, sunt dispuse neregulat, fapt ce contribuie la obținerea unui revers cu aspect "barbar".

V a r i a n t a 2 4 a , 3 9 - 4 0 (?)

Am inclus aici un grup de 7 piese (Isaccea - 3, Nufăru - 3, Dinogetia - 1) cu tendrilul de pe revers redat foarte clar, dar cu un avers ce ridică multe probleme: dintre acestea am reușit să delimităm două exemplare din varianta 40 de la Nufăru și unul 40a - b ? de la Dinogetia-Garvăn¹⁰.

V a r i a n t a 2 5

Până în prezent se cunosc doar două piese (Isaccea și Nufăru), apropiate valoric (8,20 g și 8,30 g, 28 - 30 mm) fapt ce le diferențiază de cele ștanțate (greutate medie 14,79 g, diametru 31 - 35 mm).

Clasa A₂₋₃**V a r i a n t a ?**

Ultimele monede din clasa A sunt foarte uzate, fapt ce explică, pe de o parte, imposibilitatea identificării lor, iar pe de altă parte, greutatea lor destul de mică. Cu aceste ultime 8 piese ajungem la un total de 39 *folles* turnați din clasa A ce reprezintă un procent de 3,39 % din totalul acestei clase și 5,57 % din *folles* turnați din secolul al XI-lea.

Sintetizând observațiile și informațiile cumulate până acum se pot face următoarele precizări:

1. Piesele din clasa A₁ nu au făcut obiectul turnării;

2. Din variantele de la clasa A₂₋₃ înregistrăm doar câteva, o preferință aparte manifestându-se pentru variantele 18 și 23. Toate sunt mult mai ușoare decât cele ștanțate deși, uneori, dimensiunile sunt asemănătoare sau foarte apropiate. În general piesele sunt corecte cu excepția unor neajunsuri de pe revers.

Roman III (1028 - 1034)**Clasa B (1028 - 1034)**

În timpul acestui împărat asistăm la o creștere a nominalului mărunț aflat în circulație (indicele monedă/an "sare" de la 19,40 la 107), fapt rămas fără urmări în ceea ce privește piesele turnate: dimpotrivă, cele 6 exemplare - toate găsite în județul Tulcea - ce reprezintă 0,85 % din totalul celor turnate și 0,93 % din cei 642 de *folles* de la Roman III - ne demonstrează ce ele sunt rezultatul unui proces ce nu este influențat de evoluția acestor evenimente.

Ar mai fi de adăugat, deși datele pot fi relative, că monedele turnate sunt destul de mari dar mai ușoare decât cele ștanțate (greutatea medie 7,00 g, față de 9,38 g).

Mihail IV (1034 - 1041)**Clasa C (1034 - 1041)**

Triplarea numărului de piese turnate - de la 6 la 17 - nu trebuie să ne înșele, căci pe ansamblul descoperirilor procentele sunt insignifiante - 1,46 % din clasa C și 2,42 % din cele turnate.

Creșterea numărului de exemplare turnate se observă în contextul în care Dobrogea va înregistra cel mai înalt indice în circulația monedei bizantine din intervalul 969 - 1092, numărul de *folles* de la Mihail IV ajungând la 1.162 ex.

Datele referitoare la diametru și greutate se mențin pe aceleași coordonate ca și la clasa B; ca o noutate, în ceea ce privește aria de răspândire, putem menționa două descoperiri izolate - Păciul lui Soare și Peceneaga - din județul Constanța.

Constantin IX (1042 - 1055)

Clasa D (1042 - 1055)

Pentru prima dată ne aflăm în fața unui număr compact de descoperiri 98 ex. - care acoperă o mare parte din teritoriul Dobrogei.

Problema va înregistra noi valențe în contextul în care numărul monedelor ștanțate va scădea de la 1.145 la 989: concret, *folles* turnați reprezintă 9,2 % din totalul monedelor emise de Constantin IX și 14 % din totalul monedelor turnate. Datele sunt deosebit de sugestive și demonstrează că acest atelier paristrian are o activitate deosebit de intensă în această perioadă. Monedele turnate sunt sub standardurile monetăriei bizantine "oficiale" atât ca mărime (24 - 26 mm față de 26 - 30 mm) cât și ca greutate (3 - 4 g față de 6 - 9 g), ceea ce ne demonstrează că în această provincie exista un necesar de monedă măruntă.

Simpla înșiruire a localităților - Păciul lui Soare, Hîrșova, Capidava, Dinogetia-Garvăn, Isaccea, Tulcea, Nufăru - ne demonstrează că ele au cunoscut o răspândire rapidă în centrele fortificate bizantine de pe *limes*-ul dunărean.

În sudul Dobrogei, excepție face doar Păciul lui Soare (25 ex.), apar doar descoperiri izolate (Hîrșova - 1, Capidava - 1), în timp ce în nord sunt concentrate majoritatea descoperirilor (72,44 %) și ele beneficiază de o repartiție mai uniformă în teritoriu (Isaccea - 35,75 %, Nufăru - 19,38 %, Dinogetia-Garvăn - 6,12 %).

Constantin X (1059 - 1067)

Acest împărat va emite patru tipuri de *folles* - două anonime (clasa E și F) și două semnate (cu împărăteasa Evdochia și apoi singur) - care se vor regăsi preferențial, cu excepția clasei F, (1 ex.), și printre monedele turnate; în general se va respecta o anumită proporție observată și la piesele ștanțate.

Monedele anonime din clasa E provin în exclusivitate din nordul Dobrogei (Isaccea - 4, Dinogetia - 3, Nufăru - 2); clasa F - Păciul lui Soare - 1 ex.

Folles semnați (tip 1 - 31 ex. și tip 2 - 11 ex.) sunt localizați cu precădere în nordul provinciei, în timp ce așezarea de la Păciul lui Soare, cu trei ex. din tipul 1, se înscrie ca o apariție insolită și ne semnificativă pentru zona sudică.

Roman IV (1067 - 1071)

Scurtul regres din timpul lui Constantin X este urmat de o adevărată avalanșă de monede turnate de la acest împărat: ceva mai mult de o treime sunt piese turnate (172 ex.), dar cu precizarea că doar 39 sunt anonime și 133 semnate.

Repartiția nominalului între sud și nord se prezintă astfel: în jud. Tulcea s-au găsit 333 de piese (68,09 %) dintre care 124 sunt turnate, iar în jud. Constanța 150 ex. dintre care 50 sunt turnate, deci înregistrăm o ușoară superioritate numerică în nord pentru cele turnate. Frecvența celor două tipuri, anonime și semnate, este asemănătoare pentru întreg ținutul dintre Dunăre și Mare.

"Tradiția" turnării unor piese mai mici și mai ușoare este respectată și acum: 3,99 g față de 5,65 g la cele semnate și 4,85 g față de 6,47 g la cele anonime; dimensiunile de 24 - 26 mm sunt foarte apropiate și, uneori, asemănătoare cu cele ștanțate. 25 - 28 mm

Mihail VII (1071 - 1078)

Atelierul continuă să aibă o intensă activitate, dar preferințele sale devin mai tranșante și el va emite numai piese semnate (161 ex.). Numărul lor marchează un regres ce capătă accente mai puternice dacă ne gândim că ele acoperă o perioadă mai mare de timp (7 ani) raportată la domnia anterioară (4 ani).

Scăderea greutateii medii la cele ștanțate, de la 5,66 g la 4,70 g, se va repercuta și asupra monedelor semnate turnate care coboară de la 3,99 g la 3,04 g. Dimensiunile mult reduse, în ambele cazuri, vor oscila între 22 și 25 mm. Diferențe notabile vor apare la repartiția în teritoriu: în jud. Tulcea înregistrăm un total de 214 piese, dintre care 127 sunt turnate (59,34 %) și doar 87 ștanțate (46 semnate și 41 anonime), în timp ce în jud. Constanța din 86 ex. doar 34 sunt turnate (39,53 %). Situația este destul de tranșantă și poate fi urmărită pe două coordonate:

a) în sud există mai multe piese ștanțate cu o preferință mai accentuată pentru cele semnate, în timp ce în nord sunt majoritare cele anonime;

b) monedele turnate sunt foarte puțin prezente în sud, doar la Păcuil lui Soare (33 ex.) și o apariție izolată la Constanța, în timp ce în nordul Dobrogei ele asigură majoritatea nominalului aflat în circulație, fapt confirmat și de o repartiție geografică echilibrată, atât în centrele de pe *limes* Măcin, Troesmis, Dinogetia, Isaceea, Nufăru - dar și în unele așezări rurale - Rachelu, Niculițel, Beștepe.

Nichifor III (1078 - 1081)

De la apariția primilor *folles* semnați în timpul lui Constantin X și până la sfârșitul domniei lui Mihail VII am consemnat o anume predilecție pentru turnarea monedelor semnate, ajungându-se până la turnarea în exclusivitate a pieselor cu numele împăratului.

Acum, în mod paradoxal, vom întâlni numai *folles* anonimi turnați care, deși acoperă o perioadă mult mai scurtă de timp decât a predecesorului său, marchează o creștere substanțială - indicatorul monedă/an sare de la 42,85 la 117. Acesta constituie o transpunere fidelă a unei realități consemnate și la piesele ștanțate: de la 139 emise de Mihail VII la 195 din timpul lui Nichifor III.

Curba valorică descendentă pe care s-au plasat monedele bizantine în a doua jumătate a secolului al XI-lea, va atinge pragul cel mai de jos: greutatea medie va fi de numai 2,78 g iar dimensiunile se vor cantona în limitele a 21 - 22 mm

Analiza descoperirilor pe centre și zone geografice ne oferă o imagine deja familiară: în sud, foarte puține piese, toate concentrate la Păcuiul lui Soare, 19 exemplare, ceea ce reprezintă doar 27,41 % din numărul total de *folles* de Nichifor III, în timp ce în nord cumulăm 139 de piese turnate dintr-un total de 285, adică aproape jumătate (48,77 %).

Cronologia emisiunilor și localizarea atelierului

Cercetării care s-au ocupat de *folles* turnați din provincia Paristrion, folosind drept criterii de departajare numărul de piese din fiecare clasă, au apreciat că se pot diferenția două mari etape în funcționarea acestui atelier.

Când au apărut primele monede - imediat după anul 976¹¹ sau în deceniile 3 - 4 ale secolului al XI-lea¹² - iată o problemă asupra căreia divergențele persistă încă, pentru ca asupra sfârșitului acestei prime etape ele să fie unanime și să convergă spre domnia lui Constantin X.

A doua etapă se delimitează cu claritate prin marele număr de descoperiri ce caracterizează intervalul de timp acoperit de împărații Roman IV, Mihail VII și Nichifor III.

Principalul aspect al cronologiei emisiunilor turnate, rămas încă în suspensie, se referă la debutul lor. În încercarea de a oferi un răspuns cât mai convingător dar și cât mai aproape de realitate, ne vom referi și la condițiile de descoperire, fapt ce nu a stat în atenția celorlalți autori. Piesele din clasele A, B și C, destul de puțin prezente în discuția noastră, nu beneficiază de condiții relevante de descoperire și nici nu prezintă surfrapări, dar, după cum se va vedea, aceasta nu va împieta asupra cronologiei.

Primele repere cronologice ne sunt oferite de două exemplare din clasa D care vor conlucra pentru obținerea unei soluții finale. La Capidava, din trei monede de la Constantin IX, una este turnată și, deși, a fost găsită cu totul întâmplător, ne oferă posibilitatea unei datări indirecte¹³. Prezența acestor exemplare din clasa D ne obligă să acceptăm că așezarea de aici nu a fost afectată de atacul peceneg din anul 1036 - idee acreditată până acum tot pe baza descoperirilor monetare - și că locuirea a continuat până în anul 1046¹⁴, când fortificația a fost distrusă definitiv; se poate concluziona că exemplarul din clasa D a fost turnat între anul 1042, când a început să fie emis acest tip, și anul 1046, când așezarea de la Capidava își încetează existența.

Un alt argument, pe care îl aducem în discuție, îl constituie o descoperire arheologică făcută în anul 1981, în așezarea urbană fortificată de la Nufăru: pe ulița 2, în groapa menajeră nr. 15, pe lângă alte materiale arheologice s-au găsit și trei *folles* - unul de la Mihail IV și doi de la Constantin IX - fapt ce asigură datarea acestui complex în timpul ultimului împărat¹⁵. Una dintre piesele de la Constantin IX a fost turnată și, deci, se poate afirma că și ea se încadrează între aceleași repere cronologice.

Coroborând numărul mare de piese turnate ale clase D cu cele două momente cronologice amintite ne permitem să afirmăm că ele au început să fie turnate încă de la începutul domniei lui Constantin IX de către un atelier ce-și începe acum activitatea.

Existența unor monede turnate printre emisiuni anterioare acestui moment - clasele A, B și C - este perfect explicabilă dacă se are în vedere că cele bătute, într-un număr redus, au circulat în tot cursul secolului al XI-lea (vezi surfrapările existente)¹⁶. Argumentația capătă valențe sporite dacă se observă că aceste emisiuni - A, B și C - au făcut obiectul unor turnări accidentale și sunt ne semnificative din punct de vedere numeric.

Localizarea acestui atelier pentru care s-a propus în mod firesc capitala *themei* - Durostorum-Silistra¹⁷ - este înfirmată categoric de repartiția monedelor pe teritoriul Dobrogei. În vecinătatea capitalei, în zona sudică a *themei* Paristrion, cu excepția așezării de la Păcuiul lui Soare, descoperirile au un caracter întâmplător (Capidava - 1, Hârșova - 1), în timp ce în nord situația este semnificativă, atât ca număr cât și ca arie de răspândire (Isaccea - 35, Nufăru - 21, Dinogetia-Garvăn - 6, Tulcea - 2, Beștepe - 1, Luncavița - 1). În aceste condiții atenția noastră s-a îndreptat spre ținutul din nord și a fost atrasă de singura localitate care domină, atât prin numărul dar și prin varietatea descoperirilor¹⁸, zona gurilor Dunării și, spunând aceasta, nu putem să ne referim decât la Isaccea-Noviodunum¹⁹.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre, acesta constituie singurul centru în care sunt prezente toate tipurile de monede turnate, de la Clasa A până la Nichifor III.

Urmărind evoluția numerică a descoperirilor de pe întreg teritoriul dobrogean și raportând-o la dispersia în teren, se poate afirma că acest atelier a funcționat la Isaccea în toată această perioadă, în activitatea sa consemnându-se diverse oscilații care au afectat masa monetară aflată în circulație sau diversele tipuri de *folles*.

Emiterea de monede turnate s-a încheiat în timpul împăratului Nichifor III și, în momentul actual, este greu de precizat dacă monedele turnate anonime ale acestui împărat au continuat să circule și în timpul succesorului său, Alexios I, idee acreditată de Ernest Oberländer Târnoveanu²⁰.

Considerații finale

Prezența la Dunărea de jos a unui atelier care emite *folles* turnați din bronz, cu valori inferioare standardelor oficiale ale Imperiului, ne arată că la începutul domniei lui Constantin IX exista aici o acută cerere de piese mărunte.

Din puținele surse ale vremii cunoaștem că împăratul Mihail IV a înlocuit impozitul în natură cu impozitul în bani, fapt ce a generat o puternică mișcare de nemulțumire în Peninsula Balcanică, ce a culminat cu răscoala din anii 1040 - 1041²¹.

Un călător care a navigat pe Dunăre pe la 1042 - 1045²², ne descrie un ținut dobrogean înfloritor cu o intensă viață economică, fapt care presupune și o circulație monetară corespunzătoare, întrerupte brutal de atacul pecenegilor din iarna anului 1046.

Fiecare dintre aceste evenimente poate constitui și un răspuns la întrebarea noastră, căci un surplus de monedă putea să fie necesar pentru plata unor noi garnizoane angajate în luptele cu migratorii sau puteau să asigure o parte din necesarul pentru plata noilor impozite.

Scăderea numărului de *folles* constituie o realitate pentru provincia Paristrion - de la 1.162 ex. în timpul lui Mihail IV, la 1087 ex. sub Constantin IX, sau prin prisma raportului monedă/an, de la 166 la numai 83,61 - dar nu trebuie să omitem că o situație similară se înregistrează și în alte provincii ale Imperiului Bizantin, fapt redat cu fidelitate de seismograful care este raportul monedă/an: Corint (de la 17,57 la 13), Atena (22 la 8), Sardis - Asia Mică (1 la 0,31) și Preslav (4,14 la 0,92)²³. Mai trebuie doar precizat că, în Dobrogea și Bulgaria, această scădere a fost influențată sensibil și de atacurile pecenegilor.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea se observă o puternică reactivare a atelierului pe fondul unor profunde nemulțumiri ale populației de la Dunărea de Jos căreia, printre altele, i se anulasera subsidiile în bani oferite pentru apărarea graniței²⁴. Deși sunt turnate numeroase monede de la Roman IV, anonime dar mai ales semnate, unii autori bulgari opinează că producerea lor a început după anul 1074, când s-a produs desprinderea temporară a unor teritorii bulgărești din nord-estul provinciei²⁵.

Deasemenea, nu putem fi de acord cu părerea că existența acestei formațiuni politice, ostile Bizanțului, în perioada 1072 - 1091, "a condus la o completă izolare a zonei de la gurile Dunării de restul lumii bizantine, de care n-a rămas legată decât pe cale maritimă"²⁶. Însăși partea finală a acestei fraze ne dovedește că nu putea fi vorba de o "izolare completă" și analiza descoperirilor monetare ne-o va dovedi cu prisosință.

În această perioadă de frământări era de așteptat ca moneda constantinopolitană să pătrundă mult mai greu în zona paristrionă și raportul monedă/an pare să ne confirme acest lucru pentru piesele ștanțate (de la 100, sub Constantin X, la 75,5, pentru Roman IV). Aceasta constituie reflectarea unei imagini înșelătoare, căci în realitate avem de-a face cu o politică monetară aflată sub controlul Imperiului: de la Constantinopol se trimit, cu precădere, piese anonime, în timp ce în sarcina atelierului intră misiunea de a scoate *folles* semnați, creându-se astfel un echilibru între cele două tipuri (255 sunt semnați și 234 sunt anonimi). Curnularea pieselor ștanțate cu cele turnate ne oferă o creștere a indicelui monedă/an (de la 100 la 122,25), situație ce este conformă și cu realitățile monetare din Imperiu: Corint (de la 15 la 25,75), Atena (de la 14,38 la 27), Sardis (de la 0,88 la 1,75).

Urmărind șirul argumentației vom constata că după evenimentele din 1072 - 1074 nu se poate vorbi de o izolare a ținutului de la gurile Dunării și de imposibilitate în aprovizionarea cu monede. De la Mihail VII se cunosc 248 de piese semnate și 52 anonime, disproporția dintre cele două tipuri de *folles* datorându-se faptului că atelierul emite, în exclusivitate, piese semnate; în funcție de procedeele de obținere, totalizăm 161 turnate și 139 tăiate, deci numai o ușoară inferioritate a celor tăiate (46,33 %).

Situația politică nou creată va influența și asupra ariei de răspândire a monedelor turnate care vor ajunge mult mai greu în sudul Dobrogei (doar 40% din totalul descoperirilor) în timp ce în nord ele vor cumula 60 %.

Momentul dificil parcurs de ținutul de la gurile Dunării va fi depășit în timpul lui Nichifor III când numărul monedelor ștanțate îl va depăși pe cel al monedelor turnate (195 dintr-un total de 353)

Confirmarea cea mai elocventă a normalizării situației Imperiului la gurile Dunării ne este oferită de simpla constatare că atelierul își încetează acum activitatea²⁷.

Lecturarea celor prezentate până acum vine să înlăture orice îndoială în legătură cu caracterul activității de turnare a monedelor: nu se mai poate spune că ele reprezintă efortul unor particulari ci rezultă cu claritate că ne aflăm în fața unui act oficial, aflat sub stricta supraveghere a bizantinilor.

Prezența atelierului de la Isaccea - pe toată durata sa de funcționare - a făcut ca folles turnați să fie întâlniți, cu precădere, în nordul Dobrogei și mai puțin în partea sa sudică, iar menținerea lor pe alte meleaguri - Vama (2 ex.), Plisca (1 ex.) - să fie determinată de existența unor fenomene conjuncturale de excepție.

C A T A L O G

Lista prescurtărilor:

ICEM - Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea;

MINAC - Muzeul de Istorie Națională și Arheologic Constanța;

MMC - Muzeul Militar Central;

MIAMB - Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București;

MNIB - Muzeul Național de Istorie din București;

MIG - Muzeul de Istorie din Galați;

MB - Muzeul din Brăila;

IAB - Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologic din București;

Col. part. - colecție particulară.

Vasile II - Constantin VIII (976 - 1028)

Clasa A₂ - 3

V a r i a n t a 1

Morrisson, p. 587, clasa A₂, anii 976 - 1025;

DOW, III, 2, p. 650, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5.

♦ Județul Tulcea

Isaccea

1. AE, ↓, 9,93 g, 33 mm, ICEM, inv. 39 534

E. Oberländer-Târnoaveanu, 1983, p. 262, nota 6 - clasa A₂

V a r i a n t a 9

Morrisson, p. 587, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 654, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

2. AE, ↓, 4,32 g, 26 mm, IAB, inv. 1767/320

Iordanov, p. 10, nr. 6

V a r i a n t a 14, 22 (?)

Morrisson, p. 587, 597 - 598, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 657, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

3. AE, ↓, 9,06 g, 31 mm, IAB, inv. 557/8

V a r i a n t a 1 6

DOW, III, 2, p. 656, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Niculitel

4. AE, ↓, 8,50 g, 30 mm, ICEM, inv. 11063

ibidem, nr. 5

V a r i a n t a 1 8

Morrisson, p. 597, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 657, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Isaccea

5. AE, ↓, 6,30 g, 29 mm, ICEM, inv. 42566

6. AE, ↓, 6,23 g, 29 mm, ICEM, inv. 42569

7. AE, ↙, 5,83 g, 27 mm, ICEM, inv. 42574

8. AE, ↓, 5,67 g, 29 mm, ICEM, inv. 42568

9. AE, ↓, 5,60 g, 29 mm, ICEM, inv. 42567

10. AE, ↓, 4,20 g, 29 mm, ICEM, inv. 42572

11. AE, ↓, 3,89 g, 27 mm, MINAC, inv. 13999

V a r i a n t a 1 9 a

DOW, III, 2, p. 645, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

12. AE, ↓, 3,55 g, 25 x 22 mm, ICEM, inv. 42575

13. AE, ↓, 3,45 g, 23 mm, MINAC, inv. 13786

V a r i a n t a 2 2 (?)

DOW, III, 2, p. 658, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Isaccea

14. AE, ↓, 5,99 g, 26 x 25 mm, IAB, inv. 736/253

V a r i a n t a 2 3

Morrisson, p. 587, 597 - 598, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 659 - 660, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Isaccea

15. AE, ↓, 6,54 g, 27 mm, Col. part.

16. AE, ↓, 6,15 g, 27 mm, ICEM, inv. 42571

17. AE, ↓, 5,30 g, 29 mm, ICEM, inv. 47928

18. AE, ↓, 5,18 g, 29 mm, ICEM, inv. 47927

Nufăru

19. AE, ↓, 11,18 g, 30 x 29 mm, ICEM, inv. 40487

Mănuclu-Adameșteanu, Circulația, p. 520, nr. 20

20. AE, ↓, 9,66 g, 29 x 28 mm, ICEM, inv. 40529

ibidem, nr. 21

Județul Tulcea. Passim

21. AE, ↓, 7,33 g, 28 mm, ICEM, inv. 49581

22. AE, ↓, 6,48 g, 28 mm, ICEM, inv. 49580

V a r i a n t a 2 4 a , 3 9 - 4 0 (?)

Morrisson, p. 587, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 645, 622, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Isaccea

23. AE, ↓, 5,92 g, 24 mm, Col. part.

24. AE, ↓, 5,52 g, 24 mm, Col. part.

25. AE, ↓, 3,42 g, 23 x 25 mm, IAB, inv. 736/486

V a r i a n t a 2 5

Morrisson, II, p. 598, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 661, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Isaccea

26. AE, ↓, 8,20 g, 28 x 30 mm, ICEM, inv. 42565

Nufăru

27. AE, ↓, 8,36 g, 30 x 28 mm, ICEM, inv. 47179

Mănucu-Adameșteanu, Pontica, XXV, p. 409, nr. 126

V a r i a n t a 4 0

Morrisson, p. 587, 596, 598, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 645, 666 - 667, anii 976 (?) - 1030/5

Nufăru

28. AE, ↓, 8,14 g, 30 x 29 mm, ICEM, inv. 40491

Mănucu-Adameșteanu, Circulația, p. 521, nr. 42

29. AE, ↙, 6,48 g, 26 x 33 mm, ICEM, inv. 40521

ibidem, nr. 44

V a r i a n t a 4 0 a - b (?)

DOW, III, 2, p. 667 - 668, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Dinogetia

30. AE, ↓, 6,50 g, 26 mm, IAB, inv. 1193/64

Iordanov, p. 10, nr. 9, var. 39

V a r i a n t a 3 9 - 4 0

Morrisson, p. 587, clasa A₂, anii 976 - 1025

DOW, III, 2, p. 662, clasa A₂, anii 976 (?) - 1030/5

Nufăru

31. AE, ↓, 6,27 g, 26 mm, IAB, inv. 1299/4

V a r i a n t a ?*Isaccea*

32. AE, ↓, 4,82 g, 27 mm, ICEM, inv. 42564
 33. AE, ↓, 4,70 g, 28 mm, MINAC, inv. 13788
 34. AE, ↓, 4,26 g, 29 mm, ICEM, inv. 47913
 35. AE, ↓, 2,56 g, 24 mm, ICEM., inv. 13787
 36. AE, ↓, ? g, 28 mm, IAB, inv. ?/192

Iordanov, p. 10, nr. 7 - neverificată

Dinogetia

37. AE, ↓, 2,20 g, 24 mm, IAB, inv. 1193/91
 38. AE, ↓, 1,79 g, 26 mm, IAB, inv. 1193/38
 39. AE, ↓, 1,54 g, 21 mm, IAB, inv. 744/103

Iordanov, p. 13, nr. 114, anepigrafă

Roman III (1028 - 1034)*Clasa B (1028 - 1034)*

Morrisson, p. 586, 599, anii 1028 - 1034
 DOW, III, 2, p. 676, anii 1030/5 - 1042 (?)

♦ Județul Tulcea

Isaccea

40. AE, ↓, 8,13 g, 30 mm, IAB, inv. 557/170
 41. AE, ↓, 7,52 g, 23 mm, Col. part.
 Măncu-Adameșteanu, Cronica, 1991, p. 578, nr. 41
 42. AE, ↓, 4,49 g, 26 mm, IAB, inv. 557/174

Sarichioi

43. AE, ↓, 8,71 g, 30 x 28 mm, Col. Școlii Sarichioi
 idem, Cronica, 1991, p. 586, nr. 130

Troesmis. Com. Turcoaia

44. AE, ↓, 4,22 g, 28 x 25 mm, Surfrapată pe clasa A - rv. pe rv. ICEM. inv. 11040
 Oberländer-Târnoveanu, 1980, p. 267, nr. 81

Mihail IV (1028 - 1034)*Clasa C (1028 - 1034)*

Morrisson, p. 586, 600, anii 1028 - 1034
 DOW, III, 2, p. 681, anii 1042 (?) - 1050

♦ Județul Tulcea

Isaccea

45. AE, ↓, 7,23 g, 29 x 27 mm, ICEM, inv. 44233
 Mănucu-Adameșteanu, Cronica, 1991, p. 578, nr. 43
 46. AE, ↓, 6,45 g, 28 mm, MINAC, inv. 13749
 47. AE, ↓, 6,25 g, 26 mm, ICEM, inv. 44238

ibidem, p. 579, nr. 45

48. AE, ↓, 5,81 g, 25 x 27 mm, Col. part.
 49. AE, ↓, 5,65 g, 25 x 26 mm, ICEM, inv. 49210
 50. AE, ↓, 5,40 g, 24 x 26 mm, MINAC, inv. 13748
 51. AE, ↓, 2,43 g, 26 mm - ruptă, IAB, inv. 736/276

Nufăru

52. AE, ↓, 6,28 g, 26 x 25 mm, ICEM, inv. 45198
idem, *Circulația*, p. 529, nr. 192
 53. AE, ↓, 5,69 g, 28 mm, ICEM, 46776
ibidem, p. 530, nr. 205
 54. AE, ↓, 5,50 g, 27 x 25 mm, ICEM, inv. 45203
ibidem, nr. 208
 55. AE, ↓, 5,22 g, 24 x 29 mm, Col. part.
 56. AE, ↓, 4,64 g, 25 x 23 mm, ICEM, inv. 45206
idem, *Circulația*, p. 230, nr. 214

Malcoci

57. AE, ↓, 7,40 g, 29 x 27 mm, ICEM, inv. 41589

Județul Tulcea. Passim

58. AE, ↓, 6,40 g, 29 mm, ICEM, inv. 11787
 Oberländer-Târnovcanu, 1983, p. 262, nota 6
 59. AE, ↓, 4,71 g, 27 mm, ICEM, inv. 11791
ibidem

♦ *Județul Constanța*

Păcuiul lui Soare

60. AE, ↓, 4,33 g, 25 x 26 mm, IAB, inv. 1426/186

Pecineaga

61. AE, ↓, 3,50 g, 25 mm, MINAC, inv. 7168
 Iordanov, p. 10, nr. 12 - greșit Mangalia

Constantin IX (1042 - 1055)

Clasa D (1042 - 1055)

- Morrisson, p. 586, 601, anii 1042 - 1055
 DOW, III, 2, p. 685 - 687, anii c. 1050 - c. 1060

♦ *Județul Tulcea*

Isaccea

62. AE, ↓, 5,35 g, 23 x 25 mm, ICEM, inv. 49216
 63. AE, ↘, 5,25 g, 26 x 25 mm, ICEM, inv. 48105
 64. AE, ↓, 4,94 g, 27 x 28 mm, IAB, inv. 1767/40
 Iordanov, p. 10, nr. 16

65. AE, ↓, 4,87 g, 27 x 25 mm, ICEM, inv. 47987
66. AE, ↓, 4,80 g, 26 x 22 mm, ICEM, inv. 42651
Mănuclu-Adameșteanu, Cronica, 1991, p. 579, nr. 52
67. AE, ↓, 4,60 g, 26 mm, ruptă, ICEM, inv. 40129
Oberländer-Târnoveauu, 1983, p. 263, nota 6
68. AE, ↓, 4,40 g, 25 x 23 mm, MINAC, inv. 13995
69. AE, ↓, 4,31 g, 26 mm, Col. part.
70. AE, ↓, 4,30 g, 27 x 25 mm, ICEM, inv. 48115
71. AE, ↓, 4,29 g, 25 x 28 mm, MINAC, inv. 51096
Custurea, 1984, p. 252, nr. 979
72. AE, ⚡, 4,27 g, 23 mm, ICEM, inv. 47988
73. AE, ↓, 4,25 g, 25 mm, Col. part.
74. AE, ↓, 4,23 g, 26 mm, Col. part.
75. AE, ↓, 4,21 g, 25 x 27 mm, ICEM, inv. 49298
76. AE, ↓, 4,20 g, 28 x 27 mm, ICEM, inv. 47250
77. AE, ↓, 4,20 g, 28 x 27 mm, ICEM, inv. 49495
78. AE, ↓, 4,19 g, 23 x 26 mm, ICEM, inv. 49496
79. AE, ↓, 4,10 g, 25 mm, IAB, inv. 1266/177
Iordanov, p. 10, nr. 17
80. AE, ↓, 4,07 g, 23 x 26 mm, IAB, inv. 736/287
81. AE, ↓, 4,01 g, 24 mm, Col. part.
82. AE, ↓, 3,86 g, 24 mm, Col. part.
83. AE, ↓, 3,85 g, 27 mm, Surfrapată pe clasa C - rv. pe rv. - MINAC, inv. 13 764
84. AE, ↓, 3,58 g, 24 x 26 mm, Col. part.
85. AE, ↓, 3,55 g, 24 mm, ICEM, inv. 42598
86. AE, ↓, 3,55 g, 24 x 23 mm, ICEM, inv. 48113
87. AE, ↓, 3,50 g, 25 mm, Col. part.
88. AE, ↓, 3,50 g, 25 x 24 mm, Col. part.
89. AE, ↓, 3,49 g, 28 mm, ICEM, inv. 47990
90. AE, ↓, 3,37 g, 22 x 25 mm, Col. part.
Mănuclu-Adameșteanu, Cronica, Pontica, XXVI, 1993
91. AE, ↓, 3,33 g, 25 mm, Col. part.
Oberländer-Târnoveauu, 1984, p. 275, nr. 130
92. AE, ?, 3,06 g, 24 x 22 mm, Col. part.
Mănuclu-Adameșteanu, Pontica, XXV, p. 494, nr. 26
93. AE, ↓, 3,05 g, 24 mm, ICEM, inv. 49447
94. AE, ⚡, 2,93 g, 25 mm, ruptă, ICEM, inv. 48773
95. AE, ↓, 2,70 g, 25 mm, Col. part.
Oberländer-Târnoveauu, 1984, p. 275, nr. 132
96. AE, ↓, 2,70 g, 25 mm, Col. part.
97. AE, ↓, 2,47 g, 24 mm, ruptă, Col. part.
98. AE, ↓, fragment, IAB, inv. 1767/159
Iordanov, p. 10, nr. 18

Nufăru

99. AE, ↓, 7,00 g, 29 x 26 mm, ICEM, inv. 45259
Mănuclu-Adameșteanu, *Circulația*, p. 534, nr. 292
100. AE, ↓, 5,15 g, 25 x 27 mm, ICEM, inv. 47142
101. AE, ↓, 4,87 g, 26 mm, ICEM, inv. 45278
ibidem, p. 535, nr. 323
102. AE, ↓, 4,84 g, 27 x 24 mm, ICEM, inv. 45279
ibidem, nr. 324
103. AE, ↓, 4,75 g, 29 x 26 mm, ICEM, inv. 45280
ibidem, nr. 325
104. AE, ↓, 4,74 g, 27 mm, ICEM, inv. 48681
idem, *Pontica*, XXV, p. 412, nr. 232
105. AE, ↓, 4,63 g, 25 x 24 mm, ICEM, inv. 45281
idem, *Circulația*, p. 535, nr. 326
106. AE, ↓, 4,58 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 47137
idem., *Pontica*, XXV, p. 412, nr. 233
107. AE, ↓, 4,49 g, 25 mm, ICEM, inv. 46794
ibidem, nr. 234
108. AE, ↓, 4,32 g, 26 x 25 mm, ICEM, inv. 45284
idem, *Circulația*, p. 535, nr. 331
109. AE, ↓, 4,04 g, 25 mm, ICEM, inv. 48353
idem., *Pontica*, XXV, p. 412, nr. 237
110. AE, ↓, 4,04 g, 26 mm, ICEM, inv. 48683
ibidem, nr. 236
111. AE, ↓, 3,85 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 47070
ibidem, nr. 239
112. AE, ↓, 3,79 g, 24 x 26 mm, ICEM, inv. 48685
ibidem, nr. 240
113. AE, ↓, 3,63 g, 23 mm, ruptă, ICEM, inv. 48686
ibidem, nr. 242
114. AE, ↓, 3,34 g, 25 mm, ICEM, inv. 46829
idem, *Circulația*, p. 536, nr. 340
115. AE, ↓, 3,19 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 48064
ibidem, nr. 342
116. AE, ↓, 2,72 g, 24 x 23 mm, ruptă ICEM, inv. 47141
idem, nr. 343
117. AE, ↓, 2,39 g, 24 mm, ICEM, inv. 45303
idem, nr. 344

Dinogetia

118. AE, ↓, 5,51 g, 26 x 24 mm, IAB, inv. 1193/373
119. AE, ↓, 5,01 g, 24 mm, IAB, inv. 1193/423
120. AE, ↓, 4,82 g, 25 mm, IAB, inv. 1760/87
121. AE, ↓, 4,27 g, 27 x 28 mm, IAB, inv. 1193/551

122. AE, ↓, 4,25 g, 24 x 23 mm, IAB, inv. 1193/393
Iordanov, p. 10, nr. 14 - greșit 4,05 g, 27 mm
123. AE, ↓, 3,35 g, 25 mm, IAB, inv. 1760/26

Beștepe

124. AE, ↓, 4,70 g, 22 x 26 mm, Col. școlii Beștepe
Mănuclu-Adameșteanu, Cronica, 1991, p. 576, nr. 3

Luncavița

125. AE, ↓, 5,10 g, 26 mm, MIG, inv. 11035
Petrescu-Dâmbovița, Inventar, p. 12, nr. 8

Tulcea

126. AE, ↓, 4,54 g, 25 mm, IAB, inv. 477/101
127. AE, ↓, 3,75 g, 26 mm, ICEM, inv. 11798
Oberlander-Târnovcănu, 1983, p. 263, nota 6

Județul Tulcea. Passim

128. AE, ↓, 5,30 g, 25 mm, ICEM, inv. 11805
Iordanov, p. 10, nr. 21
129. AE, ↓, 3,04 g, 25 mm, ICEM, inv. 11807
Al. Popcea, Peuce, VI, p. 213, nr. 89

♦ Județul Constanța

Păcuiul lui Soare

130. AE, ↓, 5,38 g, 25 x 27 mm, IAB, inv. 1426/276
I, p. 199, nr. 312
131. AE, ↓, 5,35 g, 23 x 26 mm, IAB, inv. 1426/277
ibidem, p. 313
132. AE, ↓, 4,97 g, 23 x 26 mm, IAB, inv. 1426/291
ibidem, p. 200, nr. 321
133. AE, ↓, 4,95 g, 24 mm, IAB, inv. 1426/292
ibidem, nr. 334
134. AE, ↓, 4,89 g, 23 mm, MINAC
Custurca, Păpasima, p. 372, nr. 361
135. AE, ↓, 4,68 g, 26 mm, IAB, inv. 1426/389
p. 204, nr. 436, clasa F
136. AE, ↓, 4,65 g, 25 x 24 mm, IAB, inv. 1426/297
ibidem, p. 200, nr. 338
137. AE, ↓, 4,63 g, 23 x 25 mm, IAB, inv. 1426/298
ibidem, nr. 340
138. AE, ↓, 4,55 g, 26 mm, MINAC
Custurca, Păpasima, p. 372, nr. 370
139. AE, ↓, 4,51 g, 24 x 23 mm, IAB, inv. 1426/300
p. 201, nr. 341
140. AE, ↓, 4,37 g, 27 mm, MINAC

141. AE, ↓, 4,27 g, 24 mm, IAB, 1426/304
ibidem, nr. 346
142. AE, ↓, 4,21 g, 23 mm, IAB, 1426/305
ibidem, nr. 347
143. AE, ↓, 4,13 g, 24 mm, IAB, inv. 1426/306
ibidem, nr. 348
144. AE, ↓, 4,11 g, 25 x 26 mm, IAB, inv. 1426/307
ibidem, nr. 349
145. AE, ↓, 3,77 g, 24 mm, Surfrapată pe cl. C - rv. pe rv., IAB, inv. 1426/311
ibidem, nr. 354
146. AE, ↓, 3,70 g, 26 mm, MINAC
147. AE, ↓, 3,67 g, 23 mm, MINAC
Custurca, Papasima, p. 374, nr. 382
148. AE, ↓, 3,62 g, 21 mm, MINAC
ibidem, nr. 385
149. AE, ↓, 3,58 g, 24 mm, IAB, inv. 1426/313
nr. 356
150. AE, ↓, 3,52 g, 25 mm, IAB, inv. 1426/314
ibidem, nr. 357
151. AE, ↓, 3,50 g, 26 x 28 mm, IAB, inv. 1426/315
ibidem, nr. 358
152. AE, ↓, 3,45 g, 26 mm, IAB, inv. 1426/288
153. AE, ↓, 3,31 g, 24 mm, IAB, informație P. Diaconu
154. AE, ↓, 2,82 g, 23 mm, M. Brăila

Capidava

155. AE, ↓, 5,09 g, 24 mm, MINAC, inv. 56033

Ilârșova

156. AE, ↓, 3,52 g, 26 x 23 mm, MINAC, inv. 15057
Custurca, 1983, p. 311, nr. 765

Dobrogea Passim

157. AE, ↓, 3,92 g, 25 mm, ruptă, MINAC, inv. 13780
158. AE, ↓, 3,65 g, 25 mm, Col. part.
159. AE, ↓, ? g, 25 mm, MINAC, inv. 7775

Constantin X (1059 - 1067)*Clasa E (1059 - 1067)*

- Morrisson, p. 586, 601, anii 1059 - 1067
DOW, III, 2, p. 688, anii c. 1060

- ♦ Județul Tulcea

Isaccea

160. AE, ↓, 6,05 g, 25 mm, IAB, inv. 558/88

161. AE, ↓, 3,66 g, 26 x 27 mm, ICEM, inv. 49223
 162. AE, ↓, 3,45 g, 21 x 23 mm, MINAC, inv. 13786
 163. AE, ?, 1,87 g, 23 mm, IAB, inv. 1767/492

Nufăru

164. AE, ↓, 6,30 g, 25 x 24 mm, ICEM, inv. 45294
 Mănucu-Adameșteanu, *Circulația*, p. 537, nr. 368
 165. AE, ↓, 5,62 g, 29 x 26 mm, Surfrapată pe o piesă turnată cl. D, av. pe av.,
 Col. școlii Nufăru.
 idem., *Pontica*, XXV, p. 413, nr. 249

Dinogetia

166. AE, ↓, 4,61 g, 29 x 28 mm, ICEM, inv. 45497
 idem., *Cronica*, 1991, p. 577, nr. 28
 167. AE, ↓, 4,28 g, 22 x 23 mm, IAB, inv. 1193/135
 Iordanov, p. 10, nr. 23
 168. AE, ↓, 3,48 g, 25 x 22 mm, IAB, inv. 1193/197

T i p u l 1 (1 0 5 9 - 1 0 6 7)

- Morrisson, p. 645, anii 1059 - 1067
 DOW, III, 2, p. 774, anii 1059 - 1067

♦ Județul Tulcea

Isaccea

169. AE, ↓, 7,80 g, 27 mm, inv. 1266/186
 Iordanov, p. 12, nr. 69
 170. AE, ↓, 7,42 g, 29 x 30 mm, Surfrapată pe o piesă turnată cl. D - av. pe rv.,
 Col. part.
 Mănucu-Adameșteanu, *Pontica*, XXV, p. 404, nr. 32
 171. AE, ↓, 7,08 g, 27 x 28 mm, Surfrapată pe cl. B - av. pe rv. Col. part.
 172. AE, ↓, 6,09 g, 25 x 30 mm, Surfrapată pe cl. D-E-F ? - av. pe rv. Col. part.
ibidem, nr. 33
 173. AE, ↓, 6,05 g, 30 mm, ICEM, inv. 39859
 Iordanov, p. 12, nr. 70; Oberländer-Tâmboveanu, 1983, p. 262, nota 6
 174. AE, ↓, 5,70 g, 27 x 26 mm, Col. part.
 175. AE, ↓, 5,33 g, 28 x 30 mm, Surfrapată pe o piesă turnată cl. D - av. pe rv.
 Col. part.
 Mănucu-Adameșteanu, *Pontica*, XXV, p. 404, nr. 35
 176. AE, ↓, 5,15 g, 25 x 27 mm, IAB, inv. 1767/43
 177. AE, ↓, 5,12 g, 27 mm, ICEM, inv. 42603
 178. AE, ↓, 3,50 g, 25 mm, ICEM, inv. 48014
 179. AE, ↓, 3,20 g, 26 mm, Surfrapată pe o piesă turnată din cl. D ? - av. pe rv.,
 IAB, inv. 557/13
 Iordanov, p. 12, nr. 71
 180. AE, ↓, 3,00 g, 30 x 23 mm, Surfrapată pe o piesă turnată din cl. D - av. pe
 av., MINAC, inv. 6717

Iordanov, p. 12, nr. 66

181. AE, ?, fragment, 26,5 mm, Surfrapată pe o piesă turnată din cl. D ? - av. pe av., MINAC, inv. 6761

Iordanov, p. 12, nr. 67

Nufăru

182. AE, ↓, 6,47 g, 26 x 28 mm, ICEM, inv. 45317

Mănucu-Adameșteanu, *Circulația*, p. 239, nr. 396

183. AE, ↓, 6,32 g, 26 mm, ICEM, inv. 45318

ibidem, nr. 397

184. AE, ↓, 5,88 g, 25 x 24 mm, ICEM, inv. 47145

ibidem, nr. 403

185. AE, ↓, 5,69 g, 29 x 30 mm, Col. part.

186. AE, ↓, 5,40 g, 26 mm, ICEM, inv. 48405

idem, *Pontica*, XXV, p. 413, nr. 259

187. AE, ↓, 5,37 g, 27 mm, Surfrapată pe o piesă turnată din cl. D - av. pe av. ICEM, inv. 46 831

idem., *Circulația*, p. 540, nr. 410

188. AE, ↓, 5,16 g, 24 mm, Surfrapată pe o piesă turnată din cl. D - av. pe rv. ICEM, inv. 45327

189. AE, ↓, 4,99 g, 25 x 27 mm, Col. part.

190. AE, ↓, 4,23 g, 25 mm, ICEM, inv. 48335

idem., *Pontica*, XXV, p. 413, nr. 261

191. AE, ↓, 4,21 g, 28 mm, Surfrapată pe cl. D-E-F ? - av. pe rv., ICEM, inv. 45330

idem, *Circulația*, p. 427

192. AE, ↓, 3,36 g, 24 mm, Surfrapată pe cl. D - av. pe av. Col. part.

Dinogetia

193. AE, ↓, 5,19 g, 27 x 28 mm, IAB, inv. 1193/47

Iordanov, p. 12, nr. 68

194. AE, ↓, 5,03 g, 23 x 25 mm, IAB, inv. 744/99

Județul Tulcea. Passim.

195. AE, ↓, 4,90, 26 mm, Surfrapată pe cl. D-E-F ? - av. pe rv., ICEM, inv. 11815

Al. Popcea, *Peuce*, VI, p. 214, nr. 100

♦ Județul Constanța

Păcuiul lui Soare

196. AE, ↓, 4,85 g, 24 mm, MINAC

Custurea, *Papasima*, p. 375, nr. 455

197. AE, ↓, 4,53 g, 26 mm, IAB, inv. 1426/367

I, p. 203, nr. 411

198. AE, ↓, 4,37 g, 26 mm, IAB, inv. 1426/369

ibidem, nr. 414

Dobrogea. Passim

199. AE, ↓, 7,07 g, 29 mm, MINAC, inv. 55356

Tipul 2 (1059 - 1067)

Morisson, p. 647, anii 1059 - 1067

DOW, III, 2, p. 777 - 778, anii 1059 - 1067

♦ Județul Tulcea

Isaccea

200. AE, ↓, 4,72 g, 27 x 25 mm, IAB, inv. 1767/502

201. AE, ↓, 4,64 g, 28 mm, IAB, inv. 1767/167

202. AE, ↓, 2,57 g, 25 mm, IAB, inv. 558/85

203. AE, ↓, 2,00 g, 22 mm, IAB, inv. ?/289

Iordanov, p. 11, nr. 64, neverificată

204. AE, ↓, 1,98 g, 21 mm, IAB, inv. ?/92

Iordanov, p. 11, nr. 63, neverificată

Nufăru

205. AE, ↓, 5,05 g, 27 x 24 mm, ICEM, inv. 45348

Mănuclu-Adameșteanu, Circulația, p. 542, nr. 454

Dinogetia

206. AE, ?, 2,42 g, 21 mm, IAB, inv. ?/242

Iordanov, p. 11, nr. 64, neverificată

207. AE, ?, 2,85 g, 23 mm, IAB, inv. ?/440

Iordanov, p. 12, nr. 65, neverificată

Județul Tulcea, Passim

208. AE, ↓, 4,52 g, 28 x 24 mm, ICEM, inv. 49590

Dobrogea Passim

209. AE, ↓, 5,16 g, 27 mm, MINAC, inv. 6692

210. AE, ↓, 3,06 g, 24 mm, MINAC, inv. 6691

Roman IV (1067 - 1071)

Morisson, p. 652, anii 1067 - 1071

DOW, III, 2, p. 796 - 797, anii 1067 - 1071

♦ Județul Tulcea

Isaccea

211. AE, ↓, 5,82 g, 25 mm, IAB, inv. 736/291

212. AE, ↓, 5,50 g, 26 mm, ICEM, inv. 39735

213. AE, ↓, 5,10 g, 20 mm, IAB, inv. 736/192

214. AE, ↓, 5,10 g, 25 mm, IAB, inv. 558/192

215. AE, ↓, 5,05 g, 25 x 27 mm, Col. part.

216. AE, ↓, 4,66 g, 24 x 25 mm, Col. part.

217. AE, ↓, 4,63 g, 23 x 27 mm, Col. part.

218. AE, ↓, 4,62 g, 26 x 25 mm, ICEM, inv. 40141

- Iordanov, p. 13, nr. 75; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 3
 219. AE, ↓, 4,48 g, 27 x 26 mm, ICEM, inv. 48122
- Iordanov, p. 13, nr. 76; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 25
 220. AE, ↓, 4,40 g, 22 mm, Col. part.
- Iordanov, p. 13, nr. 76; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 25
 221. AE, ↓, 4,37 g, 27 x 26 mm, IAB, inv. 558/95
222. AE, ↓, 4,36 g, 22 mm, IAB, inv. 558/93
223. AE, ↓, 4,30 g, 25 x 24 mm, ICEM, inv. 42612
- Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 35
 224. AE, ↓, 4,28 g, 25 x 24 mm, Col. part.
225. AE, ↓, 4,12 g, 22 x 24 mm, Col. part.
226. AE, ↓, 4,07 g, 26 x 27 mm, MIAMB, inv. 146254
227. AE, ↓, 4,06 g, 27 mm, Col. part.
228. AE, ↓, 3,98 g, 25 mm, MINAC, inv. 6956
229. AE, ↓, 3,95 g, 25 mm, MINAC, inv. 13818
230. AE, ?, 3,95 g, 26 mm, ICEM, inv. 48787
231. AE, ↓, 3,87 g, 25 mm, IAB, inv. 1767/506
232. AE, ↓, 3,85 g, 24 x 26 mm, Col. Mănăstirii Cocoș
- Al. Popceca, p. 184, nr. 118; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 44
 233. AE, ↓, 3,82 g, 25 x 26 mm, Col. part.
234. AE, ↓, 3,81 g, 25 mm, Col. part.
- Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 26
 235. AE, ↓, 3,81 g, 26 mm, Col. part.
236. AE, ↓, 3,79 g, 28 mm, IAB, inv. 1767/507
237. AE, ↓, 3,77 g, 25 mm, ICEM, inv. 48032
238. AE, ↓, 3,72 g, 29 mm, Col. part.
- Mănuclu-Adameșteanu, Pontica, XXV, p. 405, nr. 47
 239. AE, ↓, 3,70 g, 25 x 26 mm, 1990 - S5, caroul 18, M69, ICEM, inv. 49226
240. AE, ↓, 3,64 g, 25 mm, Col. part.
- ibidem*, nr. 48
 241. AE, ↓, 3,61 g, 25 x 23 mm, ICEM, inv. 48033
242. AE, ↓, 3,60 g, 25 x 23 mm, Col. part.
243. AE, ↓, 3,52 g, 30 x 27 mm, Col. part.
- ibidem*, nr. 49
 244. AE, ↓, 3,50 g, 25 mm, ICEM, inv. 40140
- Iordanov, p. 13, nr. 74; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 74
 245. AE, ↓, 3,45 g, 26 x 25 mm, Col. part.
246. AE, ↓, 3,36 g, 26 mm, Col. part.
- Mănuclu-Adameșteanu, Cronica, 1991, p. 581, nr. 80
 247. AE, ↓, 3,35 g, 23 x 24 mm, MINAC, inv. 13819
248. AE, ↓, 3,32 g, 26 mm, MINAC, inv. 13817
249. AE, ↓, 3,12 g, 24 mm, ruptă, ICEM, inv. 42613
- Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 36
 250. AE, ↓, 3,10 g, 25 mm, ICEM, inv. 42614
- ibidem*, nr. 37

251. AE, ?, 3,10 g, 27 x 25 mm, IAB, inv. 1767/505
 252. AE, ↓, 2,99 g, 24 x 25 mm, IAB, inv. 1266/193
 253. AE, ↓, 2,94 g, 24 mm, IAB, inv. 557/14
 Iordanov, p. 13, nr. 72
 254. AE, ↓, 2,87 g, 25 mm, ICEM, inv. 40311
 255. AE, ↓, 2,80 g, 21 mm, IAB, inv. 736/291 ?
 ibidem, nr. 73, neverificată
 256. AE, ↓, 2,70 g, 24 mm, ICEM, inv. 48034
 257. AE, ↓, 2,54 g, 26 x 25 mm, ICEM, inv. 44967
 Mănuclu-Adameșteanu, Cronica, 1991, p. 579, nr. 58
 258. AE, ?, 2,07 g, 24 mm, ICEM, inv. 48035
 259. AE, ↓, 1,96 g, 23 mm, ICEM, inv. 49113

Nufăru

260. AE, ↓, 7,08 g, 25 mm, ICEM, inv. 45364
 idem, Circulația, p. 549, nr. 488
 261. AE, ↓, 6,26 g, 26 mm, ICEM, inv. 45365
 ibidem, p. 544, nr. 489
 262. AE, ↓, 5,94 g, 26 mm, ICEM, inv. 45366
 ibidem, nr. 490
 263. AE, ↓, 5,78 g, 28 mm, IAB, inv. 1299/31
 264. AE, ↓, 5,57 g, 26 mm, ICEM, inv. 48698
 idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 280
 265. AE, ↓, 5,07 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 45368
 idem, Circulația, p. 544, nr. 492
 266. AE, ↓, 4,74 g, 26 mm, ICEM, inv. 41604
 Oberländer-Târnoveanu, 1980, p. 510, nr. 154
 267. AE, ↓, 4,62 g, 26 mm, ICEM, inv. 46787
 268. AE, ↓, 4,60 g, 26 mm, ICEM, inv. 48336
 269. AE, ↓, 4,55 g, 24 mm, Col. Școlii Nufăru
 Mănuclu-Adameșteanu, Circulația nr. 495
 270. AE, ↓, 4,54 g, 27 mm, IAB, inv. 1299/28
 271. AE, ↓, 4,35 g, 26 x 22 mm, ICEM, inv. 45369
 idem, Circulația, nr. 496
 272. AE, ↓, 4,29 g, 25 x 26 mm, ICEM, inv. 45370
 ibidem, nr. 497
 273. AE, ↓, 4,08 g, 26 x 25 mm, ICEM, inv. 45371
 ibidem, nr. 498
 274. AE, ↓, 4,08 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 45372
 ibidem, nr. 500
 275. AE, ↓, 4,04 g, 26 x 25 mm, ICEM, inv. 45373
 ibidem, nr. 501
 276. AE, ↓, 4,02 g, 25 mm, ICEM, inv. 45374
 ibidem, nr. 502

277. AE, ↓, 3,94 g, 26 x 27 mm, ICEM, inv. 45375
ibidem, nr. 503
278. AE, ↓, 3,80 g, 25 x 24 mm, ICEM, inv. 45376
ibidem, nr. 504
279. AE, ↓, 3,78 g, 26 mm, ICEM, inv. 45377
ibidem, nr. 505
280. AE, ↓, 3,78 g, 26 mm, ICEM, inv. 48699
idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 281
281. AE, ↓, 3,71 g, 25 mm, ICEM, inv. 45378
idem, Circulația, nr. 506
282. AE, ↓, 3,52 g, 27 x 24 mm, ICEM, inv. 47075
idem, nr. 507
283. AE, ↓, 3,39 g, 25 mm, ICEM, inv. 48700
idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 282
284. AE, ↓, 3,33 g, 25 mm, Col. Școlii Nufăru
ibidem, nr. 283
285. AE, ↓, 3,27 g, 24 mm, ICEM, inv. 46788
idem, Circulația, nr. 509
286. AE, ↓, 3,22 g, 26 mm, ICEM, inv. 46786
ibidem, nr. 510
287. AE, ↓, 3,19 g, 25 mm, ICEM, inv. 48701
idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 284
288. AE, ↓, 3,09 g, 23 x 26 mm, ICEM, inv. 45380
idem, Circulația, p. 545, nr. 512
289. AE, ↓, 2,32 g, ruptă, ICEM, fără inventar
ibidem, nr. 514

Dinogetia

290. AE, ↓, 5,08 g, 22 x 27 mm, IAB, inv. 1193/476
291. AE, ↓, 4,04 g, 25 x 27 mm, IAB, inv. 1193/403
Iordanov, p. 13, nr. 85

Mahmudia

292. AE, ↙, 5,05 g, 27 mm, Col. Școlii Mahmudia
Irina Oberländer-Târnoveanu, 1980, p. 70, nr. 25
293. AE, ↓, ↔, ? g, 24 x 27 mm, ICEM, inv. 47068

Măcin

294. AE, ↓, 3,00 g, 26 mm, Col. part.
Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 270, nr. 71; idem, 1984, p. 276, nr. 150

Niculișel

295. AE, ↓, 4,16 g, ? mm, Col. part.
Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 270, nr. 65
296. AE, ↓, 3,80 g, 24 mm, Col. part.

ibidem, nr. 66

Troesmis. com. Turcoaia

297. AE, ♀, 5,04 g, 26 mm, IAB, inv. 609

Mănucu-Adameșteanu, 1980, p. 238, nota 69

298. AE, ♀, 4,68 g, 26 x 28 mm, ICEM, inv. 11129

Iordanov, p. 10, nr. 13, greșit cl. C; Oberländer-Târnoaveanu, 1983, p. 269, nr. 5

Tulcea

299. AE, ♀, 4,40 g, 25 mm, ICEM, inv. 39631

Iordanov, p. 13, nr. 84

300. AE, ♀, 3,43 g, 26 mm, IAB, inv. 477/107

301. AE, ♀, 3,25 g, 26 mm, ICEM, inv. 41722

302. AE, ♀, 2,49 g, 24 mm, IAB, inv. 1363/24

Mitrea, 1968, p. 459, nr. 95

Passim

303. AE, ♀, 4,07 g, 27 mm, Col. Liceu Tulcea

Oberländer-Târnoaveanu, 1983, p. 270, nr. 73

304. AE, ♀, 3,85 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 11821

ibidem, nr. 7

305. AE, ♀, 2,80 g, 27 mm, MIG, inv. 11061

♦ Județul Constanța

Păciiul lui Soare

306. AE, ♀, 5,55 g, 26 mm,

Custurca, Papasima, p. 376, nr. 514

307. AE, ♀, 5,07 g, 25 mm, IAB, inv. 1426/412

I, p. 205, nr. 443

308. AE, ♀, 4,75 g, 25 mm, IAB, inf. P. Diaconu

309. AE, ♀, 4,71 g, 27 mm, MINAC

310. AE, ♀, 4,62 g, 26 mm, IAB, inv. 1426/418

Iordanov, p. 13, nr. 81

311. AE, ♀, 4,60 g, 25 mm, MINAC

Custurca, Papasima, p. 376, nr. 520

312. AE, ♀, 4,51 g, 25 mm, MINAC

ibidem, nr. 521

313. AE, ♀, 4,25 g, 26 x 25 mm, Surfrapată peste cl. G ?, MC, inv. 16839

N. Conovici, R. Lungu, 1980, p. 399, nr. 28

314. AE, ♀, 4,19 g, 25 mm, MINAC

Custurca, Papasima, p. 376, nr. 523

315. AE, ♀, 4,05 g, 25 mm, MINAC

ibidem, nr. 524

316. AE, ♀, 4,02 g, 26 mm, MINAC

ibidem, nr. 525

317. AE, ↓, 4,01 g, 26 x 23 mm, MINAC
ibidem, nr. 526
318. AE, ↓, 3,97 g, 23 x 25 mm, IAB, 1426/429
I, p. 205, nr. 451
319. AE, ↓, 3,90 g, 26 mm, Surfrapată pe cl. G, MC, inv. 16837
N. Conovici, R. Lungu, 1980, p. 399, nr. 31
320. AE, ↓, 3,80 g, 25 mm, IAB
Iordanov, p. 13, nr. 80
321. AE, ↓, 3,80 g, 25 x 24 mm, Surfrapată pe cl. G, MC, inv. 16840
N. Conovici, R. Lungu, 1980, p. 399, nr. 32
322. AE, ↓, 3,80 g, 23 mm, IAB, inv. 1426/450
323. AE, ↓, 3,73 g, 26 x 25 mm, IAB, inv. 1426/433
I, p. 205, nr. 454
324. AE, ↓, 3,72 g, 25 mm, MINAC
325. AE, ↓, 3,63 g, 27 mm, MINAC
326. AE, ↓, 3,58 g, 25 mm, MINAC
Custurca, Papasima, p. 376, nr. 529
327. AE, ↓, 3,56 g, 25 mm, MINAC
328. AE, ↓, 3,52 g, 26 x 25 mm, IAB, inv. 1426/440
I, p. 205, nr. 460
329. AE, ↓, 3,52 g, 26 mm, IAB, inv. 1426/441
I, p. 205, nr. 461
330. AE, ↓, 3,28 g, 25 mm, MINAC
Custurca, Papasima, p. 376, nr. 532
331. AE, ↓, 3,13 g, 24 x 25 mm, IAB, inv. 1426/448
I, p. 205, nr. 466
332. AE, ↓, 3,12 g, 24 x 26 mm, inf. P. Diaconu
333. AE, ↓, 3,10 g, 25 mm, inf. P. Diaconu
334. AE, ↓, 3,09 g, 25 mm, MINAC
ibidem, nr. 539
335. AE, ↓, 3,08 g, 23 mm, IAB, inv. 1426/450
336. AE, ↓, 3,03 g, 24 mm, MINAC
337. AE, ↓, 3,02 g, 24 mm, MINAC
ibidem, nr. 535
338. AE, ↓, 2,84 g, 24 mm, MINAC
ibidem, nr. 536
339. AE, ↓, 2,79 g, 25 mm, MINAC
ibidem, nr. 537
340. AE, ↓, 2,62 g, 25 mm, MINAC
ibidem, nr. 538
341. AE, ↓, 2,54 g, 25 mm, MINAC
ibidem, nr. 539
342. AE, ↓, 2,50 g, 25 mm, MINAC
ibidem, nr. 540

343. AE, ?, 1,59 g, ruptă, MINAC
ibidem, nr. 543

Hârșova

344. AE, ↓, 3,27 g, 26 mm, MINAC, inv. 14958
 Custurea, 1983, p. 311, nr. 768

Ostrov

345. AE, ↓, 4,52 g, 26 x 28 mm, MINAC, inv. 31643

Dobrogea. Passim

346. AE, ↓, 5,16 g, 27 mm, Col part.

347. AE, ↓, 2,55 g, 24 mm, MINAC, inv. 7033

Clasa G (1067 - 1071)

Morrisson, p. 602 - 603, anii 1067 - 1071

DOW, III, 2, p. 692 - 694, anii c. 1065-c. 1070

♦ Județul Tulcea

Isaccea

348. AE, ↓, 6,20 g, 24 x 27 mm, Col. Mănăstirii Cocoș

349. AE, ↓, 5,45 g, 26 mm, MINAC, inv. 7336

Iordanov, p. 11, nr. 53, greșit cl. I

350. AE, ↓, 5,44 g, 25 x 27 mm, Col. part.

Mănuclu-Adameșteanu, Pontica, XXV, p. 405, nr. 41

351. AE, ↓, 5,30 g, 25 mm, ICEM, inv. 42611

352. AE, ↓, 5,11 g, 23 x 27 mm, ICEM, inv. 49102

353. AE, ↓, 4,59 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 49452

354. AE, ↓, 4,57 g, 25 x 26 mm, MINAC, inv. 13794

355. AE, ↓, 4,57 g, 24 x 25 mm, ICEM, inv. 49225

356. AE, ↓, 4,40 g, 23 x 25 mm, Col. part.

357. AE, ↓, 4,37 g, 25 mm, IAB, inv. 1767/173

Iordanov, p. 11, nr. 34

358. AE, ↓, 4,34 g, 25 mm, Col. part.

359. AE, ↓, 4,30 g, 24 mm, ICEM, inv. 42610

360. AE, ↓, 4,11 g, 26 x 24 mm, Surfrapată ? Col. part.

idem, Pontica, XXV, p. 405, nr. 44

361. AE, ↓, 3,82 g, 25 mm, IAB, inv. 1767/172

362. AE, ↓, 3,55 g, 24 x 26 mm, MIAMB, inv. 146250

363. AE, ↓, 3,30 g, 23 x 25 mm, ICEM, inv. 42609

Nufăru

364. AE, ↓, 6,09 g, 26 x 24 mm, ICEM, inv. 45358

idem., Circulația, p. 543, nr. 478

365. AE, ↓, 5,75 g, 25 mm, ICEM, inv. 48695

idem., Pontica, XXV, p. 414, nr. 274

366. AE, ↓, 5,65 g, 25 x 26 mm, ICEM, inv. 48696

ibidem, nr. 275

367. AE, ↓, 4,60 g, 26 mm, ICEM, inv. 48336

ibidem, nr. 276

368. AE, ↓, 3,39 g, 25 mm, ruptă, Col. Școlii Nufăru

ibidem, nr. 277

369. AE, ↓, 1,95 g, 21 mm, Col. part.

370. AE, ↓, 1,91 g, 21 mm, IAB, inv. 1299/37

Dinogetia

371. AE, ↓, 5,42 g, 26 mm, IAB, inv. 1760/28

372. AE, ↓, 5,25 g, 26 mm, IAB, inv. 1193/241

Iordanov, p. 10, nr. 29

373. AE, ↓, 4,69 g, 28 mm, IAB, inv. 1760/103

374. AE, ↓, 4,63 g, 23 x 25 mm, IAB, inv. 1193/549

Troesmis com. Turcoaia.

375. AE, ↓, 5,50 g, 25 x 26 mm, ICEM, inv. 40322

Valea Nucarilor

376. AE, ↓, 6,25 g, 25 x 27 mm, ICEM, inv. 11059

Iordanov, p. 11, nr. 30; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 1 greșit
Valea Teilor

♦ Județul Constanța

Păcuiul lui Soare

377. AE, ↓, 6,40 g, 27 x 24 mm, Surfrapată ?, MC, inv. 16849

N. Conovici, R. Lungu, 1980, p. 398, nr. 24

378. AE, ↓, 5,77 g, 25 mm, IAB, inv. 1426/409

I, p. 207, nr. 493

379. AE, ↓, 5,60 g, 28 mm, MINAC

Custurea, Papasima, p. 376, nr. 498

380. AE, ↓, 5,21 g, 27 mm, MINAC

ibidem, nr. 502

381. AE, ↓, 4,75 g, 26 x 25 mm, MC, inv. 16834

N. Conovici, R. Lungu, 1980, p. 399, nr. 27

382. AE, ↓, 4,43 g, 26 x 25 mm, inf. P. Diaconu

383. AE, ↓, 4,02 g, 24 x 25 mm, IAB - 1426/428

I, p. 207, nr. 503

384. AE, ↓, 4,00 g, 25 x 23 mm, MC, inv. 16833

N. Conovici, R. Lungu, 1980, p. 399, nr. 30

385. AE, ↓, 3,81 g, 26 mm, IAB, inv. 486

Iordanov, p. 10, nr. 25

386. AE, ↓, 3,80 g, 24 x 25 mm, IAB, inv. 1426/432

ibidem, nr. 27 - greșit turnată

387. AE, ↓, 2,67 g, 27 mm, MINAC

Custurca, Papasima, p. 376, nr. 508

Dobrogea. Passim.

388. AE, ↓, 5,20 g, 27 mm, MINAC, inv. 14037

Mihail VII (1071 - 1078)

Morrisson, p. 658, anii 1071 - 1078

DOW, III, 2, p. 818 - 820, anii 1071 - 1078

• Județul Tulcea

Isaccea

389. AE, ↓, 5,09 g, 25 mm, IAB, inv. 1767/292

Iordanov, p. 13, nr. 90

390. AE, ↓, 4,83 g, 23 mm, Col. Mănăstirii Cocoș

Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 46

391. AE, ↓, 4,77 g, 25 mm, IAB, inv. 736/293

392. AE, ↓, 4,71 g, 25 x 22 mm, IAB, inv. 558/96

393. AE, ↓, 4,65 g, 25 x 26 mm, ICEM, inv. 39867

Iordanov, p. 13, nr. 94

394. AE, ↓, 4,58 g, 24 mm, ICEM, inv. 39869

ibidem, nr. 93; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 9

395. AE, ↓, 4,57 g, 25 x 26 mm, ICEM, inv. 39868

Iordanov, p. 13, nr. 92; Oberländer-Târnoveanu 1983, p. 269, nr. 8

396. AE, ↓, 4,57 g, 25 mm, Col. part.

397. AE, ↓, 4,56 g, 24 mm, ICEM, inv. 39736

Iordanov, p. 13, nr. 97

398. AE, ↓, 4,09 g, 25 x 26 mm, MINAC, inv. 14027

399. AE, ↓, 4,03 g, 23 mm, Col. part.

ibidem, nr. 96; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 27

400. AE, ↓, 3,97 g, 23 mm, ICEM, inv. 48039

401. AE, ↓, 3,96 g, 23 x 25 mm, Col. part.

402. AE, ↓, 3,80 g, 23 mm, Col. part.

403. AE, ↓, 3,78 g, 26 mm, IAB, inv. 558/187

404. AE, ↓, 3,77 g, 25 mm, Col. Mănăstirii Cocoș

Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 45

405. AE, ↓, 3,75 g, 23 mm, ICEM, inv. 49105

406. AE, ↓, 3,63 g, 21 x 23 mm, MIAMB, inv. 146256

407. AE, ↓, 3,60 g, 25 mm, Col. part.

408. AE, ↓, 3,57 g, 23 mm, Col. part.

ibidem, p. 269, nr. 57

409. AE, ↓, 3,51 g, 23 mm, Col. part.

ibidem, nr. 28

410. AE, ↓, 3,50 g, 24 mm, Col. part.

411. AE, ↓, 3,32 g, 25 x 22 mm, IAB, inv. 736/289

412. AE, ↓, 3,31 g, 24 x 25 mm, MINAC, inv. 14028

413. AE, ↓, 3,31 g, 24 mm, Col. part.
414. AE, ↓, 3,26 g, 22 x 24 mm, MIAMB, inv. 146257
415. AE, ↓, 3,26 g, 22 x 23 mm, ICEM, inv. 42619
416. AE, ↓, 3,26 g, 22 mm, Col. part.
 Iordanov, p. 12, nr. 95; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 29
417. AE, ↓, 3,13 g, 23 mm, Col. part.
418. AE, ↓, 3,06 g, 24 x 25 mm, ICEM, inv. 42622
419. AE, ↓, 2,97 g, 25 mm, ICEM, inv. 44966
 Mănuclu-Adameşteanu, Cronica, 1991, p. 580, nr. 60
420. AE, ↓, 2,96 g, 24 mm, MIAMB, inv. 146258
421. AE, ↓, 2,96 g, 23 x 21 mm, IAB, inv. 736/292
422. AE, ↓, 2,94 g, 22 x 23 mm, IAB, inv. 1767/340
423. AE, ↓, 2,94 g, 23 mm, Col. part.
 ibidem, p. 581, nr. 81
424. AE, ↓, 2,89 g, 21 x 24 mm, Col. part.
425. AE, ↓, 2,69 g, 23 x 24 mm, MINAC, inv. 14033
426. AE, ↓, 2,68 g, 22 x 25 mm, Col. part.
 idem, Pontica, XXV, p. 405, nr. 51
427. AE, ↓, 2,63 g, 23 mm, ICEM, inv. 48041
428. AE, ↓, 2,62 g, 22 mm, Col. part.
429. AE, ↓, 2,61 g, 25 x 21 mm, ICEM, inv. 42532
 ibidem, nr. 61
430. AE, ↓, 2,56 g, 21 mm, ICEM, inv. 48042
431. AE, ↓, 2,54 g, 23 mm, Col. part.
 idem, Pontica, XXV, p. 405, nr. 52
432. AE, ↓, 2,45 g, 24 x 25 mm, Col. part.
433. AE, ↓, 2,41 g, 23 mm, Col. part.
 ibidem, nr. 53
434. AE, ↓, 2,40 g, 23 mm, Col. part.
 idem, Cronica, 1991, p. 581, nr. 83
435. AE, ↓, 2,40 g, 25 mm, Col. part.
 ibidem, nr. 54
436. AE, ↓, 2,30 g, 24 x 22 mm, ICEM, inv. 42621
437. AE, ↓, 2,28 g, 22 x 20 mm, Col. part.
438. AE, ↓, 2,27 g, 21 x 22 mm, Col. part.
439. AE, ↓, 2,25 g, 22 x 24 mm, MIAMB, inv. 146259
440. AE, ↓, 2,24 g, 22 mm, ICEM, inv. 48830
441. AE, ↓, 2,19 g, 23 x 20 mm, Col. part.
442. AE, ↓, 2,16 g, 22 mm, Col. part.
443. AE, ↓, 2,15 g, 24 mm, ruptă, ICEM, inv. 48043
444. AE, ↓, 2,10 g, 22 x 21 mm, ICEM, inv. 48109
445. AE, ↓, 2,07 g, 24 x 25 mm, ICEM, inv. 44966
446. AE, ↓, 2,05 g, 20 mm, Col. part.
447. AE, ↓, 2,00 g, 24 mm, ICEM, inv. 48125

448. AE, ↓, 1,98 g, 21 mm, IAB, inv. 558/92
 449. AE, ↓, 1,97 g, 20 mm, Col. part.
 450. AE, ↓, 1,90 g, 22 x 23 mm, Col. part.
 451. AE, ↓, 1,88 g, 24 mm, ICEM, inv. 48044
 452. AE, ↓, 1,83 g, 24 x 22 mm, ICEM, inv. 49455
 453. AE, ↓, 1,75 g, 23 x 22 mm, ICEM, inv. 48045
 454. AE, ↓, 1,63 g, 23 mm, ruptă, Col. part.
 455. AE, ↓, 1,41 g, 20 mm, ICEM, inv. 49456
 456. AE, ↓, 0,94 g, 22 mm, fragm., ICEM, fără nr. inventar
 457. AE, ↓, ? g, 22 mm, Col. Liceul Isaccea
 Jordanov, p. 13, nr. 98; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 289, nr. 522
 458. AE, ↓, ? g, 23 mm, IAB, inv. 558/185

Nușăru

459. AE, ↓, 4,38 g, 18 x 21 mm, ICEM, inv. 48702
 Mănuclu-Adameșteanu, Pontica, XXV, p. 414, nr. 287
 460. AE, ↓, 4,37 g, 23 mm, ICEM, inv. 45389
 idem, *Circulația*, p. 545, nr. 526
 461. AE, ↓, 4,52 g, 26 x 23 mm, ICEM, inv. 45388
 ibidem, nr. 525
 462. AE, ↓, 4,27 g, 25 mm, ICEM, inv. 45390
 ibidem, nr. 527
 463. AE, ↓, 4,17 g, 24 mm, ICEM, inv. 45392
 ibidem, nr. 529
 464. AE, ↓, 4,00 g, 23 mm, ICEM, inv. 48068
 ibidem, nr. 530
 465. AE, ↓, 3,95 g, 23 mm, Col. part.
 466. AE, ↓, ? 3,90 g, 22 mm, ICEM, inv. 48412
 idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 289
 467. AE, ↓, 3,78 g, 23 mm, ICEM, inv. 48703
 ibidem, nr. 291
 468. AE, ↓, 3,76 g, 25 mm, MMC, inv. 38063
 Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 270, nr. 61
 469. AE, ↓, 3,75 g, 23 x 24 mm, Col. part.
 470. AE, ↓, 3,74 g, 26 x 24 mm, Surfrapată pe Constantin X - Tip 2, ICEM, inv. 45393
 idem, *Circulația*, p. 546, nr. 532
 471. AE, ↓, 3,74 g, 23 x 21 mm, ICEM, inv. 45394
 ibidem, nr. 532
 472. AE, ↓, 3,71 g, 23 x 25 mm, Col. part.
 473. AE, ↓, 3,48 g, 23 mm, ICEM, inv. 45395
 idem, *Circulația*, nr. 534
 474. AE, ↓, 3,47 g, 24 mm, ICEM, inv. 47060
 ibidem, nr. 535

475. AE, ⚔, 3,44 g, 24 mm, ICEM, inv. 45396
ibidem, nr. 537
476. AE, ⚔, 3, 44 g, 23 mm, ICEM, inv. 47155
ibidem, nr. 544
477. AE, ⚔, 3,37 g, 25 mm, Surfrapată pe Roman IV, av. pe rv.,
ICEM, inv. 45397
ibidem, nr. 539
478. AE, ⚔, 3,13 g, 25 x 22 mm, MMC, inv. 38064
Oberländer-Târmoveanu, 1983, p. 270, nr. 62
479. AE, ⚔, 3,05 g, 23 x 21 mm, Col. Școlii Nufăru
Mănucu-Adameșteanu, Circulația, p. 546, nr. 540
480. AE, ⚔, 2,93 g, 23 mm, ICEM, inv. 45398
ibidem, nr. 541
481. AE, ⚔, 2,92 g, 23 mm, ICEM, inv. 45399
ibidem, nr. 542
482. AE, ⚔, 2,85 g, 23 mm, ICEM, inv. 45400
ibidem, nr. 543
483. AE, ⚔, 2,84 g, 21 mm, ICEM, inv. 45401
ibidem, nr. 545
484. AE, ⚔, 2,72 g, 18 x 21 mm, ICEM, inv. 48705
idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 293
485. AE, ⚔, 2,70 g, 22 x 21 mm, ICEM, inv. 48333
ibidem, nr. 294
486. AE, ⚔, 2,68 g, 24 x 22 mm, ICEM, inv. 47201
idem, Circulația, nr. 551
487. AE, ⚔, 2,61 g, 23 mm, ICEM, inv. 45402
ibidem, nr. 546
488. AE, ⚔, 2,54 g, 21 mm, ICEM, inv. 48706
idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 296
489. AE, ⚔, 2,51 g, 24 x 21 mm, ICEM, inv. 47202
idem, Circulația, nr. 552
490. AE, ⚔, 2,37 g, 23 x 20 mm, ICEM, inv. 45403
ibidem, nr. 548
491. AE, ⚔, 1,93 g, fragment, ICEM, inv. 45404
ibidem, nr. 549
492. AE, ⚔, 1,92 g, 22 mm, ruptă ICEM, inv. 48707
idem, Pontica, XXV, p. 414, nr. 297
493. AE, ⚔, 1,68 g, 22 mm, ICEM, inv. 47204
idem, Circulația, p. 547, nr. 553
494. Oberländer-Târmoveanu, 1983, p. 270, nr. 63, neverificată, la MMC

Dinogetia

495. AE, ⚔, 4,56 g, 26 mm, IAB, inv. 1193/245
Iordanov, p. 12, nr. 86

496. AE, ↓, 4,45 g, 23 mm, IAB, inv. 1697/12
 497. AE, ↓, 3,30 g, 23 mm, ruptă, IAB, inv. 993/55
 498. AE, ↓, 3,19 g, 23 mm, IAB, inv. 1232/164
 499. AE, ↓, 3,09 g, 22 x 24 mm, IAB, inv. 1011/12
 Iordanov, p. 12, nr. 88
 500. AE, ↓, 2,83 g, 23 x 22 mm, IAB, inv. 1193/140
 501. AE, ↓, 2,80 g, 22 x 24 mm, IAB, inv. 1193/387
 502. AE, ↓, 2,70 g, 22 x 23 mm, IAB, inv. 1232/163
 503. AE, ↓, 2,67 g, 22 x 24 mm, IAB, inv. 1193/309
 504. AE, ↓, 2,37 g, 22 mm, IAB, inv. 1193/246
 505. AE, ↓, 2,10 g, 21 x 23 mm, IAB, inv. 1193/414
 506. AE, ↓, 2,04 g, 20 x 22 mm, IAB, inv. 1193/212
 507. AE, ?, 1,71 g, 22 x 24 mm, IAB, inv. 1193/463
 508. AE, ?, ? g, 23 mm, IAB, inv. 1011/4
 ibidem, p. 12, nr. 89, neverificată

Măcin

509. AE, ↓, 3,67 g, 23 x 27 mm, ICEM, inv. 46871
 Mănuclu-Adameșteanu, Crònica, 1991, p. 583, nr. 106

Niculitel

510. AE, ↓, 4,16 g, ? mm, Col. part.
 Oberländer-Târnovcanu, 1983, p. 270, nr. 67

Rachelu

511. AE, ↓, 2,65 g, 21 mm, ICEM, inv. 39601
 Iordanov, p. 10, nr. 59, greșit cl. I; Oberländer-Târnovcanu, 1983 p. 269, nr. 11

Troesmis. com. Turcoaia

512. AE, ↓, 4,50 g, 26 x 24 mm, Col. Școlii Turcoaia
 513. AE, ↓, 4,00 g, 24 x 23 mm, ICEM, inv. 39729
 Iordanov, p. 113, nr. 111

Județul Tulcea. Passim

514. AE, ↓, 4,20 g, 23 mm, ICEM, inv. 11823
 ibidem, nr. 100; Oberländer-Târnovcanu, 1983, p. 269, nr. 12
 515. AE, ↓, 2,60 g, 24 mm, ruptă, ICEM, inv. 40751
 ibidem, nr. 13

♦ Județul Constanța

Păcuiul lui Soare

516. AE, ↓, 5,55 g, 25 mm, inf. P. Diaconu
 517. AE, ↓, 5,31 g, 25 mm, IAB, inv. 477/1426
 I, p. 208, nr. 524
 518. AE, ↓, 4,95 g, 25 mm, IAB, inv. 1426/496
 Iordanov, p. 13, nr. 109

519. AE, ↓, 4,60 g, 26 x 22 mm, MC, inv. 16845
N. Conovici, R. Lungu, 1980, p. 399, nr. 33
520. AE, ↓, 3,81 g, 24 x 26 mm, IAB, inv. 1426/486
I, p. 209, nr. 533
521. AE, ↓, 3,65 g, 23 mm, IAB, inv. 1426/489
Iordanov, p. 13, nr. 110
522. AE, ↓, 3,55 g, 26 mm, IAB, inv. 1496/424
I, p. 209, nr. 540
523. AE, ↓, 3,48 g, 24 mm, IAB, inv. -/495
Iordanov, p. 13, nr. 108
524. AE, ↓, 3,41 g, 27 mm, MINAC
Custurea, Papasima, p. 377, nr. 556
525. AE, ↓, 3,40 g, 23 mm, MINAC
ibidem, nr. 557
526. AE, ↓, 3,02 g, 25 x 22 mm, MINAC
ibidem, nr. 559
527. AE, ↓, 3,02 g, 26 mm, Surfrapată ?, IAB, inv. 1426/452
I, p. 209, nr. 468
528. AE, ↓, 2,98 g, 23 mm, MINAC
529. AE, ↓, 2,82 g, 24 mm, MINAC
530. AE, ↓, 2,80 g, 24 mm, MINAC
Custurea, Papasima, p. 377, nr. 560
531. AE, ↓, 2,71 g, 24 mm, IAB, inv. 1426/504
I, p. 209, nr. 550
532. AE, ↓, 2,67 g, 24 mm, IAB, inv. 1426/505
ibidem, nr. 551
533. AE, ↓, 2,64 g, 23 mm, MINAC
Custurea, Papasima, p. 377, nr. 561
534. AE, ↓, 2,52 g, 26 mm, MINAC
ibidem, nr. 562
535. AE, ↓, 2,52 g, 25 mm, MINAC
536. AE, ↓, 2,40 g, 25 mm, MINAC
ibidem, nr. 563
537. AE, ↓, 2,39 g, 22 mm, MINAC
538. AE, ↓, 2,28 g, 23 mm, MINAC
ibidem, nr. 566
539. AE, ↓, 2,25 g, 24 mm, IAB, inv. 1426/508
p. 209, nr. 554
540. AE, ↓, 2,22 g, 22 mm, MINAC
Custurea, Papasima, p. 377, nr. 567
541. AE, ↓, 2,00 g, 22 mm, MINAC
ibidem, nr. 568
542. AE, ↓, 1,93 g, ruptă, MINAC
ibidem, nr. 569

543. AE, ↓, 1,91 g, 23 mm, MINAC
 544. AE, ↓, 1,90 g, 22 mm, MINAC
ibidem, nr. 570
 545. AE, ↓, 1,89 g, 23 mm, MINAC
 546. AE, ↓, 1,50 g, 22 mm, IAB, inv. 1426/511
 p. 209, nr. 557
 547. AE, ↓, 1,27 g, ruptă, MINAC
 Custurea, Papasima, p. 377, nr. 571
 548. AE, ↓, 1,09 g, ruptă, MINAC
ibidem, nr. 572

Constanța

549. AE, ↓, 36 g, 25 mm, MINAC inv. 7128

Nichifor III (1078 - 1081)

Clasa I (1078 - 1081)

Morrisson, p. 603 - 604, anii 1078 - 1081

DOW, III, 2, p. 696 - 699, anii c. 1075 - c. 1080

♦ Județul Tulcea

Isaccea

550. AE, ↓, 4,07 g, 21 mm, Col. Mănăstirii Cocoș
 Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 50
 551. AE, ↓, 3,83 g, 24 mm, Col. part.
 552. AE, ↓, 3,80 g, 22 x 24 mm, Col. part.
 553. AE, ↓, 3,75 g, 20 mm, Col. Mănăstirii Cocoș
ibidem, nr. 49
 554. AE, ↓, 3,55 g, 21 mm, ICEM, inv. 39875
ibidem, nr. 18
 555. AE, ↓, 3,21 g, 21 x 22 mm, ICEM, inv. 40146
 Iordanov, p. 11, nr. 54; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 54
 556. AE, ↓, 3,12 g, 24 mm, Col. part.
ibidem, nr. 58
 557. AE, ↓, 3,10 g, 21 x 23 mm, Col. part.
 558. AE, ∟, 3,02 g, 23 mm, MINAC, inv. 13809
 559. AE, ↓, 3,00 g, 26 x 23 mm, ICEM, inv. 44964
 Mănuclu-Adameșteanu, *Cronica*, 1991, p. 580, nr. 64
 560. AE, ↓, 2,95 g, 21 mm, ICEM, inv. 39874
 Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 17
 561. AE, ↓, 2,92 g, 22 mm, Col. part.
ibidem, nr. 34
 562. AE, ↓, 2,92 g, 21 mm, Col. part.
 Mănuclu-Adameșteanu, *Pontica*, XXV, p. 405, nr. 58
 563. AE, ↓, 2,84 g, 22 mm, Col. part.
 Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 33

564. AE, ⚡, 2,83 g, 23 x 22 mm, ICEM, inv. 42628
565. AE, ⚡, 2,82 g, 22 mm, Col. part.
ibidem, nr. 32
566. AE, ⚡, 2,82 g, 23 mm, Col. part.
567. AE, ⚡, 2,80 g, 23 x 21 mm, ICEM, inv. 49460
568. AE, ⚡, 2,76 g, 21 mm, ICEM, inv. 39873
ibidem, nr. 16
569. AE, ⚡, 2,76 g, 21 mm, Col. part.
ibidem, nr. 31
570. AE, ⚡, 2,73 g, 19 mm, Col. part.
571. AE, ⚡, 2,72 g, 21 mm, ICEM, inv. 40145
572. AE, ⚡, 2,72 g, 19 mm, ICEM, inv. 49461
573. AE, ⚡, 2,72 g, 22 mm, ICEM, inv. 42624
ibidem, nr. 43
574. AE, ⚡, 2,69 g, 21 mm, Col. part.
ibidem, nr. 30
575. AE, ⚡, 2,68 g, 20 x 22 mm, Col. part.
576. AE, ⚡, 2,66 g, 29 mm, 1990, S7, caroul 27, -0,80 m, ICEM, inv. 49227
577. AE, ⚡, 2,62 g, 23 mm, ICEM, inv. 42529
Mănuclu-Adameșteanu, *Cronica*, 1991, p. 580, nr. 65
578. AE, ⚡, 2,51 g, 21 mm, MIAMB, inv. 146262
579. AE, ⚡, 2,50 g, 20 mm, Col. Mănăstirii Cocos
Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 48
580. AE, ⚡, 2,49 g, 23 x 21 mm, Col. part.
Mănuclu-Adameșteanu, *Cronica*, 1991, p. 581, nr. 84
581. AE, ⚡, 2,48 g, 23 x 22 mm, Col. part.
582. AE, ⚡, 2,47 g, 21 mm, IAB, inv. 1767/481
Iordanov, p. 11, nr. 52
583. AE, ⚡, 2,45 g, 21 x 23 mm, Col. part.
584. AE, ⚡, 2,44 g, 22 mm, Col. part.
585. AE, ⚡, 2,43 g, 20 x 19 mm, ICEM, inv. 40144
586. AE, ⚡, 2,40 g, 20 mm, MINAC, inv. 13810
587. AE, ⚡, 2,37 g, 22 x 21 mm, ICEM, inv. 48049
588. AE, ⚡, 2,37 g, 20 x 21 mm, ICEM, inv. 42625
Oberländer-Târnoveanu, 1980, p. 269, nr. 42
589. AE, ⚡, 2,35 g, 22 x 21 mm, Col. part.
590. AE, ?, 2,34 g, 22 x 23 mm, MIAMB, inv. 146263
591. AE, ⚡, 2,34 g, 22 mm, IAB, inv. 1767/331
592. AE, ?, 2,28 g, 20 mm, ICEM, inv. 48789
593. AE, ⚡, 2,23 g, 21 mm, ICEM, inv. 39870
Iordanov, p. 11, nr. 56; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 14
594. AE, ⚡, 2,20 g, 23 mm, Col. part.
595. AE, ⚡, 2,15 g, 23 mm, Col. part.
596. AE, ⚡, 2,10 g, 21 mm, MINAC, inv. 46433

- Custurea, 1984, p. 252, nr. 989
597. AE, ↓, 2,07 g, 21 x 22 mm, ICEM, inv. 40147
Iordanov, p. 11, nr. 55, greșit 2,60 g
598. AE, ↓, 2,07 g, 20 mm, ICEM, inv. 48123
599. AE, ↘, 2,05 g, 21 mm, ICEM, inv. 48050
600. AE, ↓, 2,05 g, 23 mm, MIAMB, inv. 146266
601. AE, ↓, 2,05 g, 21 x 20 mm, Col. part.
Mănuclu-Adameșteanu, Cronica, Pontica, XXVI
602. AE, ⚡, 2,04 g, 20 mm, Col. part.
603. AE, ↓, 2,02 g, 21 x 23 mm, MIAMB, inv. 146267
604. AE, ↓, 2,01 g, 22 x 21 mm, Col. part.
idem, Pontica, XXV, p. 405, nr. 59
605. AE, ↓, 1,94 g, 21 mm, IAB, inv. 1767/330
Iordanov, p. 11, nr. 50
606. AE, ↓, 1,93 g, 19 mm, Col. part.
607. AE, ↓, 1,92 g, 21 mm, IAB, inv. 1767/329
608. AE, ↓, 1,89 g, 22 mm, ruptă, ICEM, inv. 48791
609. AE, ↘, 1,84 g, 22 mm, ICEM, inv. 48051
610. AE, ↘, 1,82 g, 21 mm, ICEM, inv. 49464
611. AE, ↓, 1,80 g, 21 x 20 mm, ICEM, inv. 42629
Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 14
612. AE, ↘, 1,78 g, 21 mm, ICEM, inv. 48052
613. AE, ↓, 1,77 g, 20 mm, Col. part.
Mănuclu-Adameșteanu, Cronica, Pontica, XXVI
614. AE, ↓, 1,74 g, 21 mm, IAB, inv. 1767/593
Iordanov, p. 11, nr. 51
615. AE, ↓, 1,68 g, 20 mm, ICEM, inv. 48053
616. AE, ↓, 1,51 g, 20 mm, ICEM, inv. 48054
617. AE, ↓, 1,50 g, 21 mm, ICEM, inv. 42626
Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 40
618. AE, ↓, 1,47 g, 19 x 20 mm, MIAMB, inv. 146268
619. AE, ↓, 1,45 g, 20 mm, Col. Mănăstirii Cocoș
ibidem, nr. 47
620. AE, ↓, 1,26 g, 21 x 23 mm, Col. part.
621. AE, ↓, ? g, 22 mm, IAB, inv. -/106
622. AE, ↓, ? g, 18 mm, ICEM, inv. 40144
623. AE, ↓, ? g, 21 mm, ICEM, inv. 40145
ibidem, nr. 19
624. AE, ↓, ? g, 21 mm, Col. Liceul Isaccea
Iordanov, p. 11, nr. 57, neverificată
625. AE, ?, ? g, 22 mm, Col. Liceul Isaccea
ibidem, nr. 58, neverificată
626. AE, ?, ? g, ? mm, Col. part.
Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 270, nr. 59

Nufăru

627. AE, ⚡, 5,43 g, 23 mm, ICEM, inv. 45409
Mănucu-Adameșteanu, *Circulația*, p. 547, nr. 560
628. AE, ⚡, 4,50 g, 23 mm, ICEM, inv. 45411
ibidem, nr. 562
629. AE, ⚡, 4,37 g, 25 mm, MMC, inv. 38067
Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 270, nr. 64
630. AE, ⚡, 4,27 g, 22 mm, ICEM, inv. 46846
Mănucu-Adameșteanu, *Circulația*, p. 547, nr. 564
631. AE, ⚡, 3,98 g, 23 mm, ICEM, inv. 45413
ibidem, nr. 566
632. AE, ⚡, 3,86 g, 24 x 22 mm, ICEM, inv. 45415
ibidem, nr. 568
633. AE, ⚡, 3,42 g, 21 mm, ICEM, inv. 48413
idem, *Pontica*, XXV, p. 415, nr. 309
634. AE, ⚡, 3,42 g, 20 mm, Col. Școlii Nufăru
ibidem, nr. 303
635. AE, ⚡, 3,29 g, 22 mm, ICEM, inv. 45416
idem, *Circulația*, p. 547, nr. 572
636. AE, ⚡, 3,03 g, 21 mm, ICEM, inv. 45418
ibidem, p. 548, nr. 574
637. AE, ⚡, 3,00 g, 21 mm, Col. part.
idem, *Cronica*, *Pontica*, XXVI
638. AE, ⚡, 2,87 g, 21 x 22 mm, Col. part.
ibidem
639. AE, ⚡, 2,71 g, 21 mm, ICEM, inv. 48709
idem, *Pontica*, XXV, p. 415, nr. 305
640. AE, ⚡, 2,68 g, 20 mm, ICEM, inv. 48710
ibidem, nr. 306
641. AE, ⚡, 2,64 g, 22 mm, ICEM, inv. 45419
idem, *Circulația*, p. 548, nr. 576
642. AE, ⚡, 2,61 g, 21 mm, Col. part.
idem, *Pontica*, XXV, p. 415, nr. 308
643. AE, ⚡, 2,53 g, 21 mm, ICEM, inv. 45420
idem, *Circulația*, nr. 578
644. AE, ⚡, 2,42 g, 21 mm, ICEM, inv. 48711
idem, *Pontica*, XXV, p. 415, nr. 309
645. AE, ⚡, 2,34 g, 22 mm, Col. Școlii Nufăru
idem, *Circulația*, nr. 580
646. AE, ⚡, 2,31 g, 22 mm, ICEM, inv. 47205
647. AE, ⚡, 2,31 g, 20 x 19 mm, ICEM, inv. 45422
idem, *Circulația*, nr. 581
648. AE, ⚡, 2,28 g, 22 mm, ICEM, inv. 45423
ibidem, nr. 582

649. AE, ↓, 2,24 g, 21 mm, ICEM, inv. 45424
ibidem, nr. 583.
650. AE, ↓, 2,13 g, 21 mm, IAB, inv. 1299/41
651. AE, ↓, 2,04 g, 20 x 25 mm, Col. part.
652. AE, ↓, 1,89 g, 20 mm, Col. part.
ibidem, nr. 585
653. AE, ↘, 1,73 g, 21 mm, ICEM, inv. 48066
 idem, *Circulația*, p. 548, nr. 585
654. AE, ↓, 1,68 g, 21 mm, ICEM, inv. 45425
655. AE, ↓, 1,57 g, 21 mm, ICEM, inv. 47156
656. AE, ↓, 1,57 g, 21 mm, ICEM, fără nr. inventar.
ibidem, nr. 587
657. AE, ↓, 1,49 g, 20 mm, IAB, inv. 1299/42
658. AE, ↓, 1,47 g, 20 mm, ruptă, ICEM, inv. 45426
ibidem, nr. 588

Dinogetia

659. AE, ↓, 3,49 g, 22 mm, IAB, inv. 1193/93
660. AE, ↘, 3,20 g, 22 mm, IAB, inv. 744/104
 Iordanov, p. 11, nr. 44
661. AE, ↘, 2,90 g, 21 mm, IAB, inv. 1193/445
662. AE, ↘, 2,66 g, 22 x 21 mm, IAB, inv. 1232/166
663. AE, ↘, 2,60 g, 22 mm, IAB, inv. 1193/247
ibidem, nr. 45
664. AE, ↓, 2,59 g, 22 mm, IAB, inv. 1193/445
ibidem, nr. 43
665. AE, ↓, 2,43 g, 22 x 21 mm, IAB, inv. 1193/550
666. AE, ↓, 2,42 g, 22 mm, IAB, inv. 1193/253
667. AE, ↘, 2,36 g, 21 mm, IAB, inv. 1193/501
668. AE, ↓, 2,30 g, 22 mm, IAB, inv. -/565
ibidem, nr. 49
669. AE, ↓, 2,29., 22 mm, IAB, inv. 1193/465
ibidem, nr. 48
670. AE, ↘, 2,25 g, 21 mm, IAB, inv. 1232/165
671. AE, ↓, 2,18 g, 21 x 22 mm, IAB, inv. 1193/182
672. AE, ↘, 2,07 g, 20 x 21 mm, IAB, inv. 1193/21
673. AE, ↓, 2,07 g, 21 mm, IAB, inv. 822/43
674. AE, ↓, 1,88 g, 22 x 23 mm, inv. 1192/11
675. AE, ↓, 1,80 g, 18 x 20 mm, IAB, inv. 1232
676. AE, ↓, 1,66 g, 21 mm, IAB, inv. 1193/446
677. AE, ↓, 1,58 g, ruptă, IAB, inv. 1193/141

Niculitel

678. AE, ↓, 3,64 g, 22 mm, Col. part.

- Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 270, nr. 68
 679. AE, ↓, 3,60 g, 24 mm, Col. part.
ibidem, nr. 69
 680. AE, ↓, 2,50 g, 23 mm, Col. part.
ibidem, nr. 70

Tulcea

681. AE, ↓, 3,08 g, 21 mm, LAB, inv. 477/89
 682. AE, ↓, 1,73 g, 22 mm, LAB, inv. 477/88
 683. AE, ↓, ? g, ? mm, LAB, inv. 477/87

Județul Tulcea Passim

684. AE, ↓, 4,65 g, 23 mm, ICEM, inv. 10937
 Al. Popeea, p. 216, nr. 120
 685. AE, ↓, 3,15 g, 23 mm, ICEM, inv. 11824
 Iordanov, p. 12, nr. 83, greșit 18824; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269,
 nr. 22
 686. AE, ↓, 2,45 g, 21 mm, ICEM, inv. 11822
 Iordanov, p. 11, nr. 60
 687. AE, ↓, 2,30 g, 22 mm, ICEM, inv. 11825
 Oberländer Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 23
 688. AE, ↓, 2,00 g, 22 mm, ICEM, inv. 11829
 Iordanov, p. 11, nr. 61; Oberländer-Târnoveanu, 1983, p. 269, nr. 24

♦ Județul Constanța

Păcuiul lui Soare

689. AE, ↓, 4,33 g, 21 mm, LAB, inv. 1426/534
 690. AE, ↓, 3,04 g, 22 mm, MINAC
 Custurea, Papasima, p. 378, nr. 587
 691. AE, ↓, 2,90 g, 23 mm, MINAC
ibidem, nr. 589
 692. AE, ↓, 2,77 g, 21 mm, inf. P. Diaconu
 693. AE, ↓, 2,75 g, 22 mm, MINAC
ibidem, nr. 591
 694. AE, ↓, 2,67 g, 21 x 22 mm, IAB - 1426/527
 I, p. 210, nr. 577
 695. AE, ↓, 2,62 g, 20 mm, M. Brăila
 696. AE, ↓, 2,47 g, 21 x 22 mm, IAB, inv. 1426/528
 Iordanov, p. 11, nr. 41
 697. AE, ↓, 2,37 g, 21 mm, MINAC
 Custurea, Papasima, p. 378, nr. 593
 698. AE, ↓, 2,31 g, 21 mm, MINAC
ibidem, nr. 594
 699. AE, ↓, 2,12 g, 22 mm, MINAC
 700. AE, ↓, 2,07 g, 20 mm, MINAC

ibidem, nr. 596

701. AE, ↓, 1,80 g, 20 mm, IAB, inv. 1462/532

I, p. 210, nr. 582

702. AE, ↓, 1,77 g, 22 mm, MINAC

Custurea, Papasima, p. 378, nr. 597

703. AE, ↓, 1,73 g, 20 mm, MINAC

ibidem, nr. 598

704. AE, ↓, 1,57 g, 20 mm, MINAC

ibidem, nr. 599

705. AE, ↓, 1,45 g, 20 mm, MINAC

ibidem, nr. 600

706. AE, ↓, 1,28 g, 22 mm, MINAC

ibidem, nr. 601

707. AE, ↓, 1,22 g, 21 mm, IAB, inv. 1426/535

I, p. 210, nr. 585

LISTA LUCRĂRILOR PRESCURTATE ÎN CATALOG

1. **N.Conovici, R. Lungu, 1980** = Nicolae Conovici și Radu Lungu, *Un nou tezaur de monede bizantine descoperit la Păcuiul lui Soare*, SCIVA, 31, 1980, 3, pp. 397 - 402
2. **Păcuiul lui Soare I** = Bucur Mitrea, *Monede antice și bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare*, pp. 181 - 212, în: Petre Diaconu și Dumitru Vilceanu, *Păcuiul lui Soare, vol. I, Cetatea bizantină*, București, 1972.
3. **Iordanov** = I. Iordanov, *Ranni formi na monetno proizvodvo (XI - XIIv) v bălgarskite zemi*, Numizmatika, 1980, 2, pp. 4 - 15.
4. **Mănucu Adameșteanu, Peuce, VIII** = Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Urme de locuire din perioada feudal timpurie la Troesmis*, Peuce, VIII, 1980 pp. 230 - 247.
5. **Mănucu Adameșteanu, Circulația** = Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Circulația monetară la Nufăru în secolele X - XIV*, Peuce, X, 1991, pp. 497 - 553.
6. **Mănucu Adameșteanu, Cronica, 1991** = Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (III)*, Peuce, XI, 1991, pp. 575 - 588.
7. **Mănucu Adameșteanu, Pontica, XXIV** = Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (IV)*, Pontica, XXV, 1992, pp. 399 - 418.
8. **Mănucu Adameșteanu, Cronica, Peuce, XI** = Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Cronica descoperirilor monetare din județul Tulcea (V)*, Pontica, XXVI
9. **Mitrea, 1968** = Bucur Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, Dacia, NS, 1968, XII, pp. 445 - 460
10. **Oberländer-Târnoveanu, 1980** = E. Oberländer-Târnoveanu, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei*, Peuce, VIII, 1980, pp. 499 - 514
11. **Oberländer-Târnoveanu, 1983** = E. Oberländer-Târnoveanu, *Un atelier monétaire byzantin inconnu de la deuxième moitié du XI-e siècle dans le thème de Paristrion*, RESEE, XXI, 1983, 3, pp. 261 - 270.
12. **Oberländer-Târnoveanu, 1984** = E. Oberländer-Târnoveanu și Cristina Opaïț, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (II)*, Peuce, IX, 1984, pp. 267 - 280.

13. **Irina Oberländer-Târnoveanu, 1980** = Irina Oberländer-Târnoveanu, *Stațiuni antice pe raza comunei Mahmudia (Jud. Tulcea)*, Peuce, VIII, 1980, pp. 55 - 76.
14. **Petrescu-Dîmbovița, Inventar** = Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Inventarul materialului arheologic de la Rezidența Regală din Galați*, București, 1940.
15. **Al. Popeea** = Al. Popeea și V.H. Baumann, *Monede bizantine anonime și skifate în colecția Muzeului din Tulcea*, Peuce, VI, 1977, pp. 207 - 226.
16. **Custurea, 1984** = Antoaneta Vertan și Gabriel Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea*, Pontica, XVII, 1984, pp. 245 - 257.
17. **Custurea, Papisima** - Gabriel Custurea, Tudor Papisima, *Monede bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare*, Pontica, XXVI, 1992, pp. 363 - 380.

Note

Cataloage folosite:

C. Morriison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, II, Paris, 1970;

DOW-Ph.Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. III, Part 2, Leon III to Nicephorus III, 717 - 1081, Washington, 1971.

1. I. Iordanov, *Numismatika*, XIV, 1980, 2, pp. 4 - 15.
2. I. Iordanov, *passim*, crede că primele monede au început să fie turnate încă de la sfârșitul secolului al X-lea.
3. Ernest Oberländer-Târnoveanu, *RESEE*, XXI, 1983, 3, pp. 261 - 270. La nota 6, p. 262, se amintește că există piese turnate și printre monedele din clasa A, C, D, și ale lui Constantin X.
4. O prezentare amănunțită a istoriografiei monedelor turnate se găsește în Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Un atelier monetar dobrogean din secolul al XI-lea*, SCN, XI, sub tipar.
5. În momentul actual am reușit să întocmim o statistică cu descoperirile monetare "la zi" din principalele centre dobrogene (Păcuiul lui Soare, Isaccea, Dinogetia, Tulcea, Nufăru), cu sprijinul colegilor Bucur Mîtreă, Gh. Poenaru Bordea, Petre Diaconu, Alexandru Barnea, Eugen Nicolae, Gabi Custurea, T. Papisima, Victor Baumann, Cristina Opaît, E. Oberländer-Târnoveanu.
6. Moneda a fost doar menționată cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 262, nota 6, *follis* anonim cl. A₂.
7. I. Iordanov, *op. cit.*, p. 10, nr.6.
8. E. Oberländer-Târnoveanu, *loc. cit.*, consemnează în colecția Muzeului din Tulcea - inv. 11 759 - un *follis* var. 14, dar la acest inventar figurează o monedă de la Sigismund III.
9. I. Iordanov, *op. cit.*, p. 10, nr. 15.
10. *ibidem*, nr. 9, var. 39.
11. *ibidem*.
12. P. Diaconu, *SCIVA*, 32, 1981, 3, p. 410, deși autorul nu exclude posibilitatea turnării lor încă de la sfârșitul secolului al X-lea.
13. Informațiile referitoare la descoperirile monetare de la Capidava le datorăm colegului Gabi Custurea, care pregătește un articol cu monedele de aici.
14. Cercetările arheologice de la Capidava au dat la iveală următoarele monede bizantine: cl. A - 43 ex., Roman III, cl. B (1028 - 1034) - 25 ex., Mihail IV, cl. C (1034 - 1041) - 12 ex.,

- Constantin IX, cl. D (1042 - 1055) - 3 ex. Numărul relativ mare de *folles* de la Mihail IV ne determină să renunțăm la ideea distrugerii definitive a Capidavei în urma unui atac peceneg din anul 1036. Prezența celor trei exemplare de la Constantin IX probează că locuirea a continuat și în deceniul al V-lea, fiind întreruptă brutal de invazia peceneagă; numărul foarte mic de piese de la Constantin IX - doar trei - ne-a determinat să optăm, dintre cele două date avansate (1046 și 1048) pentru cea mai apropiată de începutul domniei acestui împărat - respectiv pentru 1046. Vezi și P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas Danube*, București, 1976, pp. 62 - 65 și notele 175 și 176. Pentru anul 1046 vezi A.P. Kazdhan, ZRVI, 8, 1963, pp. 183 și următoarele; pentru datarea atacului peceneg în 1048 vezi Jonathan Shepard, *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik*, 24, 1975, pp. 61 și următoarele.
15. Săpături de salvare efectuate de Mihaela Mănucu-Adameșteanu și Gh. Mănucu-Adameșteanu.
 16. Acest aspect a fost sesizat și de P. Diaconu, SCIVA, 31, 1981, 3, p. 410.
 17. *ibidem.*; E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 268; V. Pencev, Numismatika, Sofia, XXIV, 1990, III, p. 30.
 18. Pentru descoperirile arheologice din secolele X - XI vezi: I. și Al. Barnea, Peuce, IX, 1984, pp. 97 - 105, cu bibliografia mai veche; I. Vasiliu, Peuce, IX, 1984, pp. 107 - 140; Gh. Mănucu-Adameșteanu, SCIVA, 34, 1983, 2, pp. 171 - 174; idem, Peuce, IX, 1984, pp. 237 - 256; *ibidem*, pp. 375 - 386.
 19. Pentru descoperirile monetare din secolele X - XI vezi: Al. Popcea, Peuce, IV, 1973 - 1975, pp. 175 - 198; E. Oberländer-Târnoveanu, Cristina Opațiș, Peuce, IX, 1984, p. 274 - 275; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, X, 1991, pp. 575 - 586; idem, Pontica, XXV, 1992, pp. 403 - 406; idem, *Cronica descoperirilor monetare din județul Tulcea (V)*, Pontica, XXVI
 20. E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 267 - 268.
 21. Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat Byzantin*, Paris, 1956, pp. 348 - 349
 22. P. Diaconu, SCIV, 18, 1967, 3, p. 471, nota 42.
 23. Vezi nota 4.
 24. Ioan Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos, București, 1971, pp. 135 - 137.
 25. V. Pencev, *loc. cit.*
 26. E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 266.
 27. De la cronicarul bizantin Attaleiates aflăm că, la urcarea pe tron a împăratului Nichifor III "sciții de la Dunăre ... au venit la sentimente mai bune decât cele de mai înainte și au trimis la dânsul soli pentru a-l încredința de supunere din partea lor", cf. Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 137.
 28. O simplă privire aruncată pe hărțile cu descoperiri monetare este relevantă pentru zona geografică în care se afla atelierul de monede turnate: în județul Tulcea am înregistrat 39 de localități în care sunt cunoscute monede bătute; dintre acestea, în 14 centre, apar și piese turnate, adică un procent de 35,89 %; în județul Constanța cunoaștem 27 de localități cu monede ștanțate, dintre care doar 6 se numără printre cele cu monede turnate, respectiv 16, 21 %.

Abstract

The researchers who dealt with molded folles in the Paristrion province, according to the number of pieces of each class, considered that two main stages in the function of this workshop could be taken into account.

The moment of the emission of the first coins (shortly after the year 976¹¹ or during the decades 3 - 4 of the XIth century¹²) is a problem still in discussion. On the other hand, the opinions are unanimous concerning the end of this period, i.e. to Constantin X's rule.

The second stage is undoubtedly limited according to the large number of discoveries which feature the period covered by the rules of the emperors Roman IVth, Mihail VIIIth, and Nichifor IIIrd.

The main aspect of the chronology of the molded emissions, concerning their beginning, still is unclear. In the attempt of offering a satisfying answer, as well as in our wish to keep as closer to the real things as possible, we shall refer to the conditions of discovery, unlike the procedure of other authors. The pieces belonging to the classes A, B, C, seldom took in discussion, do not benefit of relevant conditions of discovery, nor they are over-struck. Still, this aspect will not be an impediment in their chronology.

The first chronological elements are offered by two pieces belonging to the class D, which will contribute to the final solution. At Capidava one of the three coins of the emperor Constantin IXth is moulded and, though it was fortuitously found, offers the possibility of an indirect datation¹³. The presence of these pieces of the class D forces us to admit that this settlement was not affected by the attack of the Petchenegs during the year 1036 (idea supported so far by the discovery of the coins), as well as the fact the living continued till 1046¹⁴, when the fortification was definitively destroyed. We can conclude that the piece of the class D was moulded between 1042, when this type of coin had begun to be emitted, and 1046, when the settlement at Capidava stops its existence.

Another argument we wish to take into account is an archaeological discovery of 1981 in the fortified urban settlement at Nufăru. In this village, in the zone of the narrow street 2, in the pit for house-wastes n. 15, along with other archaeological materials, three folles were discovered, one emitted by Mihail IVth and two by Constantin IXth. This allows the datation of this complex in the period of the second emperor's rule¹⁵. One of the pieces emitted by Constantin IXth was moulded. Therefore, we can stress that it also can be framed between the same chronological limits.

Corroborating the large number of moulded pieces of the class D with the chronological moments mentioned above, we can afford to emphasize that these ones were moulded since the beginning of Constantin IX's rule by a workshop which begins to be active this moment.

The existence of moulded coins along with previous emissions (classes A, B and C) is easy to be explained taking into account that these ones, being in a small number, circulated during the whole IXth century (see the existent over-strikes)¹⁶. The argumentation is considerably increased if we remark that the emissions A, B and C concerned mouldings are insignificant from the point of view of their number.

The situation of this workshop was undoubtedly supposed as being the capital of the thema - Durostorum-Silistra¹⁷. But this assumption was clearly invalidated by the repartition of

the coins in the Dobrudja territory. In the proximity of the capital, in the southern part of Paristrion thema (excepting the settlement Păcuiul lui Scare), the discoveries are fortuitous (one at Capidava and one at Hirșova). On the other hand, in the northern part the situation is quite significant, both through the number and through the area of findings (35 at Isaccea, 21 at Nufăru, 6 at Dinogetia-Garvăn, 2 at Tulcea, one at Beștepe and one at Luncavița). In such condition, our attention focused to the northern zone. We were interested mainly in the only settlement which dominated the Danube's embouchures, both through the number and through the variety of the discoveries¹⁸. Of course, we refer to Isaccea-Noviodunum¹⁹. In the present stage of our knowledge, this site is the only center in which we can find all types of moulded coins, beginning with the class A and ending with Nichifor IIIrd.

Considering the numerical evolution of the discoveries on the whole Dobrudja territory and the repartition in the field, we can stress that this workshop functioned at Isaccea during the whole period. Still, we can remark fluctuation in its activity, which affected the monetary mass in circulation and the types of folles.

The emission of moulded coins ceased during the emperor Nichifor IIIrd. In the present stage of knowledge it is quite difficult to say whether the anonymous moulded coins emitted by this emperor still were in circulation during his successor Alexios Ist, as Ernest Oberländer-Târnoveanu suggested.

Final consideration

The presence at the Lower Danube of a workshop which emitted bronze moulded folles, qualitatively inferior in comparison with the official standard of the Empire, suggests that at the beginning of Constantin IXth's rule this area faced with an urgent demand of small coins.

Despite the scarcity of the sources of that time, we know that the emperor Mihail IVth substituted the nature tax for the money one. This fact had as a result an intense movement of grievance in the Balkanic area, which climaxed with the uprising of 1040 - 1041²¹.

A traveller who navigated on the Danube in the years 1042 - 1045²² describes a flourishing Dobrudja land, having an intense economic life. This fact supposes an adequate monetary circulation, unexpectedly interrupted by the attack of the Petchenegs in the winter of 1046.

Each of these events can be an answer to our question, since an excess of monetary mass could be necessary for the payment of new garrisons engaged in the fights with the migratories, or could ensure a part of the necessity for the pay of the new taxes.

The decrease of the number of folles is a reality for the Paristrion province (since 1162, during the rule of Mihail IVth, or seen through the ratio coin / year - also decreasing from 166 to only 83,61), but we must not overlook that a similar situation is also recorded in other provinces of the Byzantine Empire, fact which is clearly emphasized by the ration coin / year: Corinth (from 17.57 to 13), Athena (from 22 to 8), Sardis - Asia Minor (from 1 to 0.31) and Preslav (from 4.14 to 0.92)²³. We also must stress that in Dobrudja and Bulgaria this decrease was sensibly influenced by the attacks of the Petchenegs.

During the second half of the XIth century we can remark an important intensification of the workshop on the background of profound grievance of the population in the zone of the Lower Danube. This population, beside other oppressions, had also to endure the cancellation of the monetary subsidy for the defense of the boundary²⁴. Though numerous coins of the emperor

Roman IVth are moulded (anonymous and especially signed), certain authors from Bulgaria consider that this production begun after the year 1074, when temporary separation of some Bulgarian territories in the north-eastern part of the province occurred²⁵.

We also cannot agree the opinion that the existence of this political organization, hostile to the Byzantium, during 1072 - 1091 "had as a result a complet isolation of the zone situated at the Danube's embouchures from the rest of the Byzantine world, the only way of linking with this zone being the maritime one"²⁶. The final part of this phrase itself proves that it is not to speak about "a final isolation", and the analysis of the monetary discoveries will prove with a vengeance.

During this period of problems it is to expect that the Constantinople coins much harder penetrated in the Paristrion zone and the ration coin / year seems to confirm this thing for the punched pieces (decreasing from 100 - Constantin Xth, to 75.5 - Roman IVth). This fact represents a deceptive image, since the truth is that we are faced here with a monetary policy strictly controlled by the Empire: anonymous pieces are prevalently sent from Constantinople, on the other hand the workshop's task being to emit signed folles. This fact created a poise between these two types (255 coins are signed and 234 are anonymous). The cumulus of the punched pieces with the moulded ones offers an increase of the ratio coin / year (from 100 to 122.25). This situation is concordant with the monetary reality of the Empire: Corinth (from 15 to 25.75), Athena (from 14.38 to 17), Sardis (from 0.88 to 1.75).

Following our argumentation, we find that after the events of 1072 - 1074 it is not to speak about an isolation of the zone situated at the Danube's embouchures or an impossibility of supply with coins. We know about the existence of 248 signed pieces and 52 anonymous ones from Mihail VIIth. The lack of poise between these two types of folles is due to the fact that the workshop exclusively emits signed pieces. According to the procedure of manufacture, we have a total of 161 moulded pieces and 139 punched ones, which shows only a slight subordination of the second type (46.33 %).

The new created political situation will also influence the areal of spreading of the moulded coins, which will much hardly reach to the Southern Dobrudja (only 40 % from the total quantity of findings). In the northern part they cumulate 60 %.

The difficult moment traversed by the zone at the Danube's embouchure will be outrun during Nichifor IIIrd, when the number of the punched coins will exceed that of the moulded ones (195 from a total of 351).

The most relevant confirmation of the normalization of Empire's situation at the Danube's embouchures is offered by the simple ascertainment that this was the moment when the workshop ceased its activity²⁷.

The reading of the information mentioned above renders with no doubt the character of the activity of moulding the coins: we cannot say any more that these pieces represent the effort of private persons. It is clear that we are faced with an official act under the strict supervision of Byzantium.

The presence of the workshop at Isaccea along its whole period of function had as result the fact that moulded folles are meat especially in the Northern Dobrudja and only subordinately in its southern part²⁸. The mention of these coins (Varna - 2 pieces, Plisca - 1 piece) seems to be the result of exceptional random phenomena.

Județul Tulcea

1. Babadag
2. Beștepe
3. Bisericuța
4. Carcaliu
5. Cerna
6. Chilia Veche
7. Dinogetia
8. Enisala
9. Hamçarca
10. Horia
11. Isaccea
12. Jurilovca
13. Luncașița
14. Măcin
15. Mahmudia
16. Malcoți
17. Murighiol
18. Nalbânt
19. Niculițel
20. Nufăru
21. Peceneaga
22. Piatra Frecăței
23. Plopu
24. Rachelu
25. Revârșarea
26. Sabangia
27. Sarçhioi
28. Sarinasuf
29. Slava Cercheză
30. Slava Rusă
31. Telita
32. Troesmis - Turcoaia
33. Tulcea
34. Văcăreni
35. Valea Nucarilor
36. Valea Teilor
37. Vasile Alecsandri
38. Victoria
39. 6 Martie

Județul Constanța

40. Albești
41. Canlia
42. Capidava
43. Cernavodă
44. Ciobanu
45. Constanța
46. Corbu
47. Dervent
48. Dobromir Vale
49. Gârlița
50. Grădina
51. Hîrșova
52. Histria
53. Istria-Sat
54. Lazu
55. Limanu
56. Mangalia
57. Medgidia
58. Mihail Kogălniceanu
59. Ostrov
60. Păcuiul lui Soare
61. Palazu Mare
62. Pietreni
63. Plopeni
64. Satu Nou
65. Schitu
66. Topraisar
67. Valul lui Traian
68. 23 August

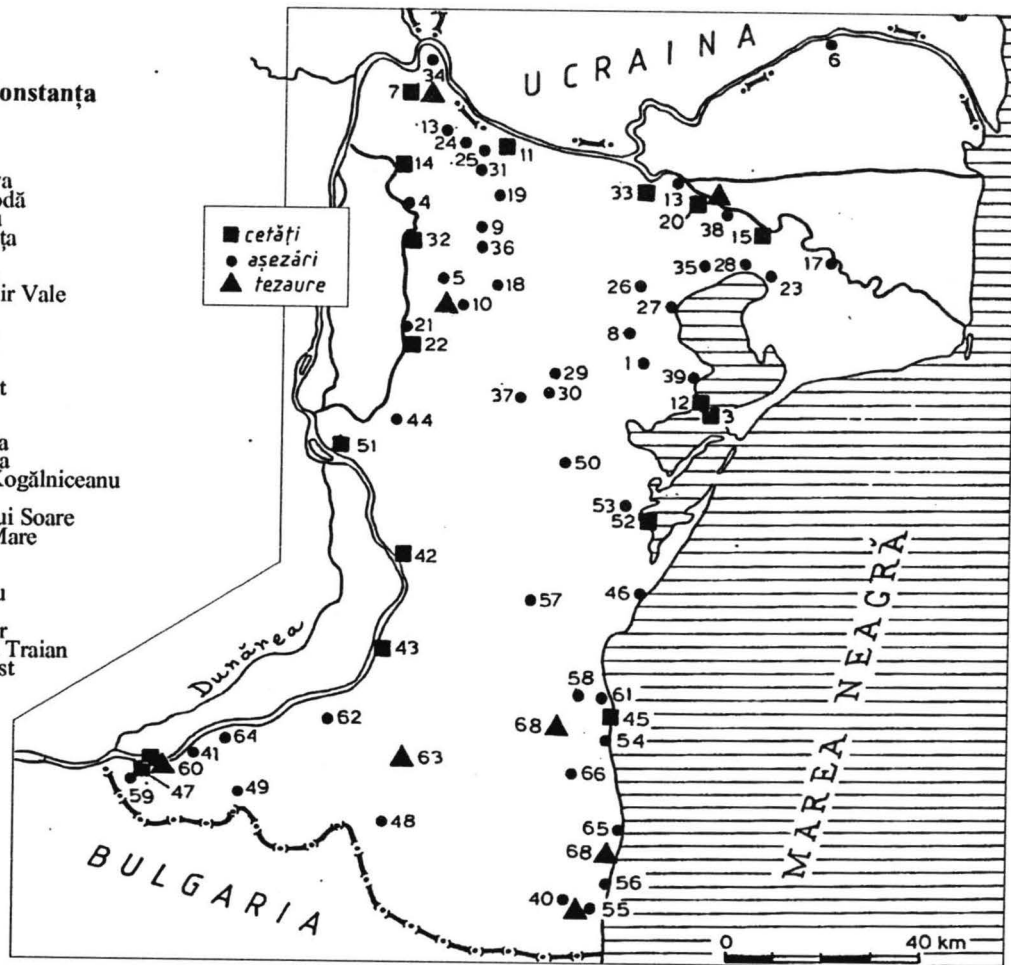

Fig. 1. Harta Dobrogei cu localitățile unde s-au descoperit folles din secolele X - XII (976 - 1092).
 Fig. 1. Carte de la Dobroudja - découvertes des folles de X-ème - XII-ème siècles (976 - 1092).

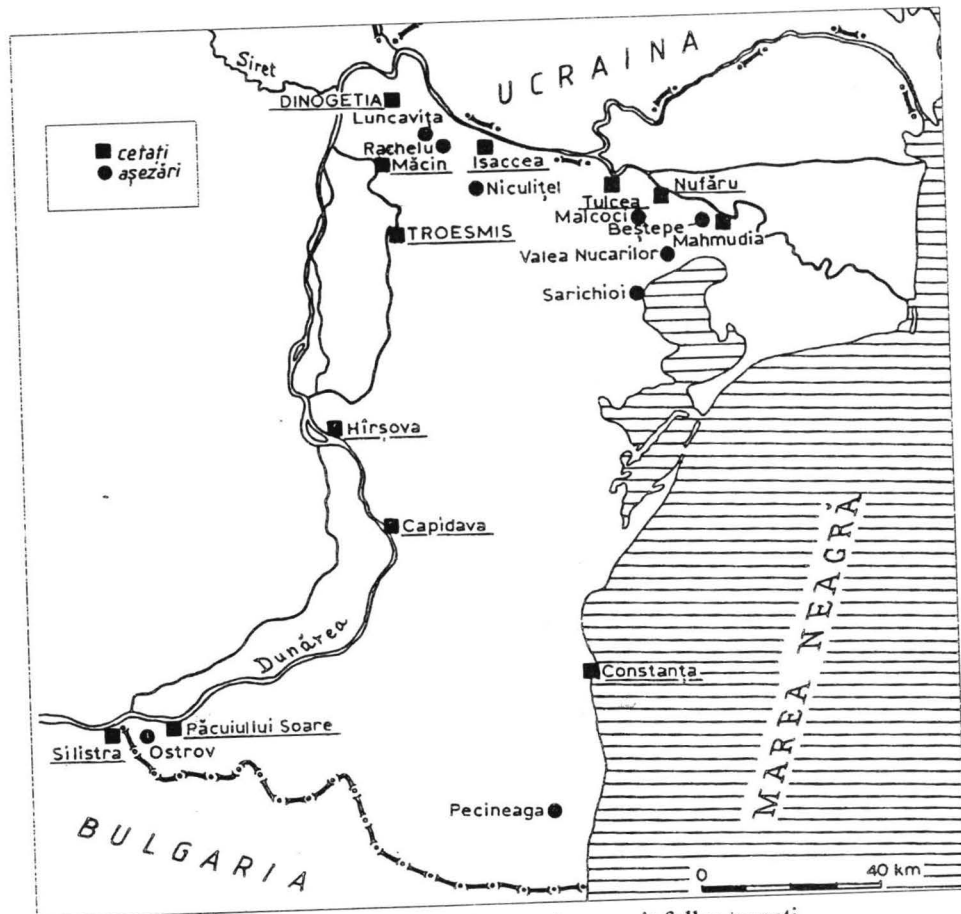

Fig. 2. Harta Dobrogei cu localitățile unde s-au descoperit folles turnați din secolul al XI-lea (1042 - 1081).

Fig. 2. Carte de la Dobroudja - découvertes des folles moulés de XI-ème siècle (1042 - 1081).

5

6

7

8

9

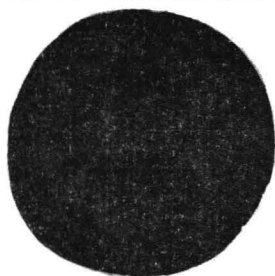

10

11

16

17

18

19

20

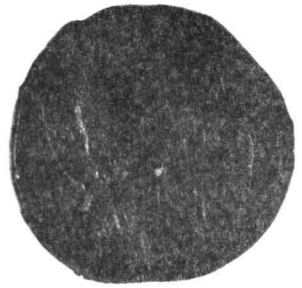

26

27

28

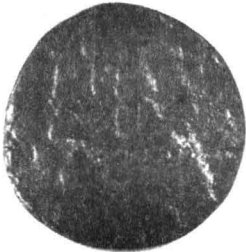
32

50

52

53

54

55

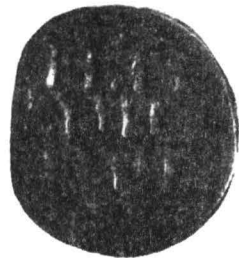
99

101

102

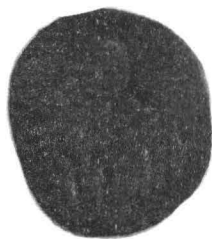
105

106

114

124

128

129

158

162

164

177

182

183

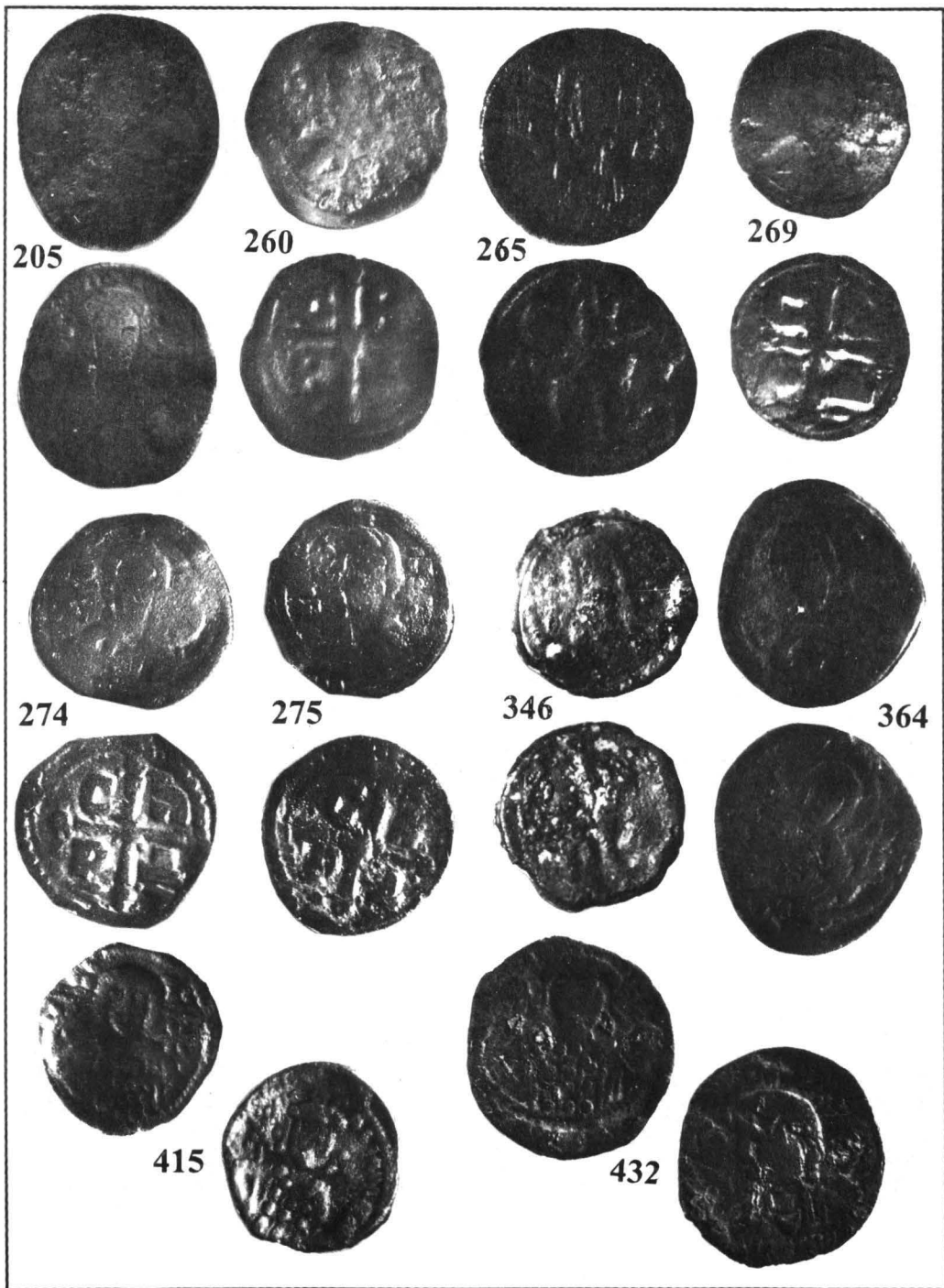

184

188

Planșa VII

461

470

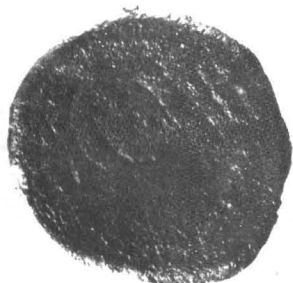
471

501

502

512

574

630

631

660

661

666

668

673

STUDIUL ARHEOZOLOGIC AL MATERIALULUI PROVENIT DIN STAȚIUNEA GUMELNIȚEANĂ DE LA CARCALIU

Sergiu Haimovici

Așezarea eneolitică de la Carcaliu este situată în nord-estul Dobrogei, la sud-vest în raport de orașul Măcin și culmile "munților" cu același nume; ea se găsește foarte aproape de Dunărea Veche (brațul Măcin), alături de lacul Carcaliu, în care pătrund cel puțin primăvara, apele umflate ale fluviului, deci ambientul stă sub directă influență a marelui curs de apă - bălți, zone înmlăștinite, pădurea de luncă ce-l însoțește. Actualmente, la 10 - 15 km depărtare, se află marginea pădurilor de foioase din nordul Dobrogei, situate oarecum pe versantul de nord-est al culmilor "munților" Măcinului, întinzându-se mult apoi către răsărit; este posibil ca în eneolitic ele să fi ajuns însă până în preajma stațiunii.

Săpăturile în așezarea gumelnițeană au fost executate de către arheologul Elena Lăzurcă între 1980 - 1985, evidențind o serie de locuințe (locuința nr. 2, nr. 3, nr. 4, nr. 5), gropi (groapa nr. 1, gropi menajere) în care s-au găsit și resturi animaliere. Stațiunea se încadrează către sfârșitul fazei A₂, în care apar și elemente specifice ale fazei B₁ (de fapt sfârșitul culturii Gumelnița în Dobrogea)¹. Materialul paleofaunistic ne-a fost încredințat nouă, spre studiu, de către arheolog și pentru aceasta aducem sincerele noastre mulțumiri doamnei Elena Lăzurcă.

Amintim că noi am mai studiat material arheozoologic gumelnițean din Dobrogea și anume de la Luncavița² (săpăturile lui E. Comșa), așezare situată în nordul provinciei, pe drumul dintre Galați și Tulcea, deci tot la malul drept al Dunării și, evident, în același tip de ambient ca cel existent la Carcaliu. Actualmente, săpăturile executate în tellul de la Hîrșova, au scos la iveală, în stratele gumelnițene, materiale arheozoologice, ce sunt deocamdată inedite și nu avem dreptul să ne referim la ele.

Cultura Gumelnița ca dealtfel și cultura Boian au fost însă foarte bine studiate în Câmpia Română (sud-estul Munteniei) aceasta și datorită faptului că ea se găsește oarecum în jurul Bucureștiului, stațiunile arheologice ale acestei culturi fiind mai la îndemâna arheologilor din capitala țării - arheologi mulți și evident cu multă experiență.

Studii arheozoologice pe material gumelnițean au fost făcute, după știința noastră, din trei așezări ale acestei culturi din Câmpia Română și anume de la Căscioarele³, stațiune situată cam la 17 km vest de Oltenița între Dunăre și Argeș (la circa 10 km depărtare de fiecare dintre cele două ape pe Ostrovelul lacului Cătălui - într-un ambient destul de asemănător cu cel din stațiunile dobrogene a căror faună a fost studiată de noi, cât și cu cel din tellul de la Hîrșova, - de la Tangîru⁴, la sud-sud-vest de București, lângă mica apă a Călniștei, ce-și trage originea dintr-o zonă înmlăștinată - evident cu același ambient ca în celelalte așezări din Muntenia și Dobrogea și din însuși stațiunea eponimă - Gumelnița⁵ - din coasta Olteniței, deci din

nou chiar pe malul marelui fluviu, care evident ține sub dependența sa caracteristicile mediului din zonă. Este aproape sigur totodată, că în sud-estul Munteniei exista și în neolitic-eneolitic - foarte extins - masivul forestier de foioase, de joasă altitudine (stejărișuri), cunoscut de noi toți cu numele de Codrii Vlăsiei, din care astăzi mai există, din păcate, doar o serie de petice.

Materialul paleofaunistic provenit de la Carcaliu se ridică la un număr de cam 700 piese din care au putut fi determinate în total doar 533 (resturile socotite nedeterminabile provin de fapt de la mamifere, mai ales de la specii de talie mare, probabil *Bos* și *Cervus*, dar starea lor prea fragmentară nu ne-a permis să dăm exact diagnoza specifică), care sunt aproape toate, cu evidență, resturi menajere; doar câteva rupturi de coarne, mai ales de cerb, pot fi considerate ca porțiuni ce au rezultat în urma ciopririlor executate la confecționarea unor unelte. În tabelul 1 sunt redată pe grupe sistematice resturile determinate cât și frecvența lor, arătând preponderența covârșitoare a fragmentelor provenite de la mamifere.

Tabelul 1

Frecvența pe grupe a materialului determinat de la Carcaliu

Grupa	Lamelibranchiate	Pești	Păsări	Mamifere
Nr. abs.	7	41	4	481
%	1,31	7,69	0,75	90,25

Lamelibranchiatele sunt reprezentate prin 7 valve de *Unio*; nu s-au găsit gasteropode. Pentru a avea o importanță economică - ca hrană - moluștele trebuie să se găsească, printre resturile arheozoologice, cu miile, în caz contrar, dată fiind talia lor specifică extrem de mică, în regiunile noastre, aportul de proteine adus prin ele este egal aproape cu zero și deci culesul moluștelor o ocupație mai mult aproape simbolică.

Peștii sunt reprezentați mai cu seamă prin corpuri vertebrale de teleosteeni (nici o altă grupă de pești nu a fost pusă în evidență), care nu au putut fi determinați decât în foarte mică măsură ca specie. Astfel, există precis somnul (*Silurus glanis*) căruia îi aparține o vertebră primă, așa numitul "atlas" care este la această specie, nu amfelică ci aproape platicelică, parcă ar fi o monedă, apărând destul de turtită și relativ subțire (vezi foto 1); dealtfel, toate vertebrele foarte mari - una dintre ele are diametrul de 48 mm - nu pot proveni decât de la somni, de talie de-a dreptul uriașă, nici o altă specie de teleosteean, dulcicolă sau marină, în regiunile noastre, neatingând o asemenea mărime specifică; se pare că un alt corp vertebral, la care se mai păstrează o porțiune din apofiza spinoasă lărgită, ar fi cea de a doua vertebră de la un crap *Cyprinus carpio*, cam de vreo 40 - 45 cm lungime (aprox. 2 - 3 kg). Dată fiind cantitatea relativ mare a resturilor osoase ale peștilor și aproximarea taliei multor indivizi ca mare și chiar foarte mare, cota de proteine furnizată nu mai este chiar de loc neglijabilă și deci pescuitul poate fi considerat drept o ocupație cu o oarecare importanță economică bine stabilită. În cadrul așezărilor gumelnițene așadar peștele avea, în general, un rol destul de clar definit în alimentație.

Pășările au patru resturi, un fragment de humerus, unul de radius și două de tibiotarse, ele aparținând la cel puțin două specii diferite de talie mare probabil acvatice, ca grup ecologic, pentru care noi nu am putut pune diagnoza specifică. Prinderea (de fapt vânarea) păsărilor avea deci și ea un rol, cu totul minim la procurarea proteinelor animale necesare gumelnițienilor de la Carcaliu.

Mamiferele sunt reprezentate prin specii sălbatice, în general comune (cu excepția cerbului lopătar), legate de caracteristica ambientului: pădure, adesea mlăștinoasă, pădure de esență moale și ape, rariști, liziere și subarborete. În ordinea lor sistematică ele sunt următoarele: castorul (*Castor fiber*), mistrețul (*Sus scrofa ferrus*), cerbul european (cerbul roșu - *Cervus elaphus*), Cerbul lopătar (*Cervus (Dama) dama*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), bourul (*Bos primigenius*) și adăugăm calul (*Equus caballus*), care credem că era totuși tot sălbatic și mai mult chiar, un cal de pădure și nu element stepic⁶. Desigur există și cele domestice: taurinele (*Bos taurus*), porcinele (*Sus scrofa domest*), ovicaprinele (genurile *Ovis* și *Capra*), câinele (*Canis familiaris*) - pe care le-am transcris în ordinea frecvenței lor.

Tabelul 2

Frecvența speciilor de mamifere în fragmente și indivizi prezumați

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	118	24,54	17	20,24
<i>Sus scrofa domest.</i>	61	12,68	14	16,66
Ovicaprinae (<i>Ovis</i> et <i>Capra</i>)	14	2,91	4	4,76
<i>Canis familiaris</i>	13	2,70	3	3,57
<i>Castor fiber</i>	4	0,84	2	2,39
<i>Sus scrofa ferrus</i>	72	14,96	15	17,85
<i>Cervus elaphus</i>	174	36,17	19	22,60
<i>Cervus dama</i>	1	0,21	1	1,20
<i>Capreolus capreolus</i>	5	1,04	2	2,39
<i>Bos primigenius</i>	17	3,53	6	7,14
<i>Equus caballus</i>	2	0,42	1	1,20
	481		84	

Tabelul 3

Raportul dintre mamiferele domestice și cele sălbatice

Gruparea	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
domestice	206	42,83	38	45,23
sălbatice	273	56,75	45	53,57
calul	2	0,42	1	1,20
	481		84	

A. Mamifere domestice

Taurinele se găsesc pe primul loc printre mamiferele domestice dar foarte multe dintre resturi apar cu totul ne semnificative neputând fi prelucrate nu numai biometric dar nici somatoscopic. Evidențiem un corn fragmentar, nemăsurabil, dar care apare robust și probabil relativ scurt ascuțindu-se rapid spre vârf și provenind, credem, de la un taur; caracterul poros, rugos al suprafeței cornului ne face să-l atribuim unui exemplar încă tânăr. Menționăm că la Luncavița s-au găsit coarne de femele care se încadrează în limitele tipului "brachyceros", iar la Tangâru cele gracile de tip "brachyceros" le-ar întrece ca număr pe cele masive de tip "primigenius". Măsurătorile executate pe materialul de la Carcaliu tind spre a evalua vitele ca fiind de mărime medie, poate spre mare, deși înălțimea la greabăn calculată pe un radius întreg, dar cu epifiza inferioară încă desprinsă (deci încă cu posibilități de creștere), conform coeficientului lui Matolesi este de 128,14 cm (dealtfel pe un metacarp de femelă din așezarea de la Vărăști - Cultura Boian - cu lungimea de 205 mm⁷, dacă am calcula talia după coeficientul lui Zalkin ea ar fi doar de 123 cm). Momentul sacrificării, după dentiție, arată un individ cu M 3 ușor erodat, deci cam de 3 - 4 ani, iar un altul mijlociu erodat având așa dar 4 - 6 ani. Doar radiusul în cauză are epifiza inferioară desprinsă, deci să-l socotim că ar avea în jur de 3 ani; la nici un alt fragment de os lung discul de creștere nu mai este vizibil. Se constată deci, dacă nu lipsa, cel puțin penuria tinerilor și chiar a adulților⁸ și deci folosirea taurinelor pentru scopuri utilitare și nu crescute doar ca furnizoare de carne. Oricum, prin frecvență cât și talie specifică, ele contribuiau după tăiere cu o cotă apreciazabilă de proteine animale, poate tot atât de înaltă ca și cerbul, la necesitățile de hrană ale populației de la Carcaliu.

Tabelul 4

Bos taurus. Măsurători executate pe materialul osos (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.	M
0	1	2	3	4
Maxilar superior	Lung. M ³	1	30	-
Maxilar inferior	Lung. totală	1	342	-
	Lung. dinți jugali	1	128	-
	Lung. molari	1	79	-
	Lung. M ₃	2	34; 38	-
Omoplat	Lung. cap. artic.	1	60	-
	Lung. supr. artic.	1	53	-
Radius	Lung. max.	1	298	-
	Lărg. epif. sup.	1	81	-
	Lărg. supr. artic. sup.	1	73	-
	Lărg. epif. inf.	1	75	-
Coxal	Diam. acetab.	2	63; 66	-
Tibia	Lărg. epif. sup.	1	96	-
	Lărg. epif. inf.	3	57 - 64	61

0	1	2	3	4
Calcaneu	Lung. max.	1	144	-
	Lărg. max.	1	45	-
Astragal	Lung. max.	4	72 - 77	74,25
	Lărg. max.	3	47 - 49	48,00
Centrotars	Lărg. max.	1	54	-
Metacarp	Lărg. epif. sup.	1	63	-
	Lărg. epif. inf.	1	68	-
Metatars	Lărg. epif. sup.	1	51	-
	Lărg. epif. inf.	2	54; 59	-

Porcinele au un număr mult mai mic de resturi, unele cu totul ne semnificative sau chiar lipsă (cum ar fi mai ales porțiuni de neurocraniu și craniu facial sau unele destul de rare (maxilare cu dinți, care de obicei apar foarte frecvent în cadrul materialelor osoase aparținând porcului), dar și fragmente care au putut fi prelucrate biometric. Se constată astfel că porcinele erau în medie ceva mai masive decât forma "palustris" tipică, caracteristică, în general, neoliticului și eneoliticului; o situație asemănătoare o întâlnim de exemplu și la Căscioarele. Un alt fenomen cu totul aparte este acela că nu găsim deloc indivizi tineri și chiar adulți (nu există pe nici un os lung vreo urmă măcar de disc de creștere, iar de epifize desprinse nici vorbă); după un M³ definitiv, ușor erodat, aproximăm o vârstă de 3 - 4 ani (dinți definitivi pe cale de erupție nu apar deloc în materialul nostr). Astfel, vârsta de sacrificare pentru porcine rămâne oarecum sub semnul întrebării, sau trebuie să admitem că acestea erau tăiate doar după împlinirea a 2 - 3 ani? Considerând frecvența și talia mai conchidem că aportul de proteine animale adus prin sacrificarea lor era destul de mic - mai slab decât cel furnizat, de exemplu, de mistreț.

Tabelul 5

Sus scrofa domest. Măsurători executate pe materialul osos (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.	M
Maxilar superior	Lung. M ³	1	36	-
Omoplat	Lung. cap. art.	2	34; 37	-
	Lung. supr. artic.	2	32; 33	
Radius	Lărg. epif. sup.	4	34 - 35	34,25
Coxal	Diam. acetab.	2	32; 36	-
Tibia	Lărg. epif. inf.	3	33 - 33	33,00

Ovicaprinele prezintă un număr foarte mic de fragmente, la fel ca la Căscioarele, spre deosebire de situația de la Luncavița, unde au aproape același număr de resturi ca și taurinele și, evident, mult mai multe decât porcinele. Dată fiind această frecvență, dar și talia lor specifică mică, cantitatea de proteine rezultată după sacrificare este cu totul neînsemnată, mai mică decât cea adusă prin practicarea pescuitului, de exemplu. Se știe că diferențierea, pe schelet, între genurile *Ovis* și *Capra* este foarte dificilă, pentru unele segmente osoase și dinți chiar imposibilă,

fragmentarea oaselor îngreunând mult diagnoza diferențială. De aceea, în cadrul materialului arheozoologic toate aceste resturi osoase pentru care nu s-a putut stabili diagnoza de gen se trec în grupul artificial constituit al "ovicaprinelor", care nu există deci în realitate, dar asupra căruia, cel puțin, se pot executa măsurători. În cadrul materialului de la Carcaliu atribuit la *Ovicaprinae*, patru resturi aparțin precis lui *Ovis*, două lui *Capra*, care este deci posibil mai puțin frecventă, iar opt fac parte din grupul artificial al "ovicaprinelor". Pentru *Ovis* avem la dispoziție două coarne de masculi, unul dintre ele cu baza pieziș tăiată iar celălalt, deși are baza dreaptă, îi lipsește vârful; coarnele apar relativ gracile, formând doar un arc destul de larg, muchiile sunt destul de șterse, aproape rotunjite, încât baza este mai mult plan convexă și nu triunghiulară pe secțiuni; tot de la *Ovis* provine un metatars întreg prin intermediul căruia s-a putut calcula o înălțime la greabăn de 58,57 cm (la Luncavița, după un metacarp întreg, cu lungimea de 116 mm s-a aproximat o talie de numai 56,72 cm). Astfel, ovinele gumelnițene apar de talie joasă, sub 60 cm, masculii având coarne relativ graciale, iar femelele posibil acornute sau în mare parte acornute⁹; micimea și gracilitatea se pot constata și pe baza celor câteva măsurători executate pe alte oase. În ceea ce privește genul *Capra*, morfoscopic nu putem spune nimic, iar biometric, se pare doar că resturile aparținând caprinelor sunt un pic mai masive. În ceea ce privește vârsta de sacrificare, există doar două mandibule la care M_3 apare mijlociu erodat deci se aproximează 4 - 5 ani; nu există oase lungi cu epifizele desprinse sau cu metafiza purtând disc de creștere deci nu găsim deloc tineri și adulți, tăierea animalelor făcându-se așadar mult după atingerea maturității. Este clar că înainte de a fi sacrificate pentru carne, oviceaprinele se foloseau încă mai mult decât taurinele în alte scopuri utilitare. Se pune astfel problema: tipul respectiv de oi aveau de acum lână (oviceaprinele sălbatice nu o au) ? Se cunoștea folosirea laptelui și mai ales a unor produse rezultate din transformarea sa ? Nu putem da răspunsuri ferme la aceste întrebări.

Tabelul 6

***Ovicaprinae*. Măsurători executate pe materialul osos (în mm)**

Segmentul osos	Dimensiuni	Ovis		Capra		"ovicaprine"	
		Nr.	Var.	Nr.	Var.	Nr.	Var.
0	1	2	3	4	5	6	7
Corn	Lung. pe marea curb.	1	(220); -				
	Circumf. bază	2	(135); 140				
	Diam. mare al bazei	2	(48); 47				
	Diam. mic al bazei	2	(30); 35				
	Sex		m m				

0	1	2	3	4	5	6	7
Maxilar infer.	Lung. dinți jugali					2	69; 71
	Lung. molari					2	48; 48
	Lung. M ₃					2	21; 22
Omoplat	Lung. cap. artic.					1	(29)
	Lung. supr. artic.					1	(26)
Radius	Lărg. epif. sup.			1	30		
	Lărg. supr. artic. sup.			1	29		
Mctacasp	Lărg. epif. inf.			1	24		
Astragal	Lung. max.					1	30
	Lărg. troch. inf.					1	23
Metatars	Lungime	1	129				
	Lărgime epif sup.	1	19				
	Lărgime epif. inf.	1	(21)				
	Lărg. min. diaf.	1	12				

C â i n e l e . Reprezintă în cadrul animalelor domestice o specie fără importanță directă economică. Frecvența sa trebuie de aceea socotită ca destul de înaltă, căci nu era probabil comestibil, el având aproape tot același număr de resturi ca și ovicaprinele. De altfel, în stațiunile culturii Gumelnița se consideră că apare de obicei destul de frecvent. Există în materialul nostru mandibule fragmentare (patru piese diferite) la care nici măcar șirul de dinți jugali nu este complet, încât putem face doar aprecieri somatoscopice asupra mărimii sale. Într-adevăr se găsesc indivizi probabil de la talia tipului "palustris" tipic, prin câini de talie mijlocie, până chiar la foarte mare, aproape de mărimea lupului, lucru constatat și la Luncavița, dar variabilitatea apare mai mică în stațiunile din Câmpia Română, unde găsim tipul "palustris", dar totuși și câini ceva mai mari, dar nu mari și foarte mari (evident, în raport de neolitic). La câteva fragmente de oase lungi s-au putut executa și unele măsurători, neconcludente din păcate: radius cu lărgimea epifizei superioare = 20 mm; coxal cu diametrul acetabular = (21) mm; tibia cu lărgimea epifizei superioare = 27 mm, dar care vădesc și ele variabilitatea.

B. Mamifere sălbatice

C a s t o r u l este reprezentat prin patru oase ale membrelor, un humerus, un coxal fragmentar, un femur și un alt fragment de femur. Întrucât se știe că la castor epifizele superioare ale oaselor lungi se alipesc târziu diafizelor, discurile de creștere persistând foarte multă vreme, nu s-a putut executa pentru humerus și femur măsurarea lungimii lor, ci preleva doar lărgimile epifizelor inferioare; ele sunt la humerus de 31 mm, iar la femur de 37 mm; mai adăugăm și diametrul acetabular al coxalului = 21 mm. Prezența castorului în cadrul materialului de la Carcaliu este cu totul firească, dat fiind ambientul din jurul așezării. Facem remarcă că specia aceasta de rozătoare este comestibilă și deci trebuie socotit că aducea și ea un aport oarecare de proteine animale.

Mistrețul are resturi bogate, întrecând porcul, dar plasându-se printre speciile sălbatice la o depărtare apreciabilă după cerb. Apar fragmente mici de craniu, remarcându-se porțiuni de maxilare, la trei din ele putându-se măsura M 3 cât și o simfiză mandibulară aparținând unei femele, cu lungimea de (94) mm. Fragmente ale oaselor extremităților sunt mai abundente, multe pretându-se măsurării. Nu par a exista piese capitale, dar, deși după cum am văzut, porcul apare mai masiv decât "palustrisul" tipic, există totuși un hiatus net între mărimea acestuia și aceea a lui *Sus ferrus*, deși nu este deloc exclusă încrucișarea liberă între porc și stârmoșul său sălbatic în cadrul condițiilor ambientale de la Carcaliu. Este de remarcat că lipsesc resturi de la tineri și probabil chiar de la adulți. Tabelul cu măsurători prezintă clar și dimorfismul sexual. Mistrețul furniza o cotă destul de circumscrisă de proteină animală întrecând-o pe cea dată de porc împreună cu comutele mici dintre speciile domestice.

Tabelul 7

Sus scrofa ferrus. Măsurători executate pe materialul osos (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.	M
Maxilar superior	Lung. M ³	2	43; 45	-
Maxilar inferior	Lung. simfizei	1	94	-
	Lung. M ₃	1	45	-
Omoplat	Lung. cap. artic.	3	47 - 49	48,00
	Lung. supr. artic.	3	39 - 40	39,66
Humerus	Lărg. epif. inf.	14	50 - 62	53,14
	Lărg. supr. artic. inf.	14	38 - 45	40,92
Radius	Lărg. epif. inf.	1	42	-
Coxal	Diam. acetab.	4	40 - 44	42,00
Tibia	Lărg. epif. inf.	5	38 - 41	39,80
Calcaneu	Lung. max.	6	99 - 110	104,33
Astragal	Lung. max.	5	50 - 52	51,40

Cerbul Este specia cea mai frecventă în cadrul materialului aparținând mamiferelor. Lipsa fragmentelor mai semnificative de coarne nu ne poate da nici o relație asupra morfologiei lor (de fapt există în total doar opt așchii de coarne). Tabelul cu măsurători arată pe de o parte masivitatea speciei, iar pe de alta dimorfismul sexual. Nu s-au evidențiat exemplare tinere și nici chiar adulte. Este evident că cerbul furniza cota cea mai mare de proteine animale, dată fiind frecvența sa, dar considerând totodată și talia specifică.

Tabelul 8

Cervus elaphus. Măsurători executate pe materialul osos (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.	M
0	1	2	3	4
Maxilar superior	Lung. M ³	1	28	-
Maxilar inferior	Lung. molari	1	(73)	-

0	1	2	3	4
	Lung. M ₃	1	(32)	-
Omoplat	Lung. cap. artic.	2	59; 67	-
	Lung. supr. artic.	2	48; 53	-
Humerus	Lărg. epif. inf.	9	54 - 68	60,94
	Lărg. supr. artic. inf.	9	52 - 61	55,77
Radius	Lărg. epif. sup.	3	63 - 68	66,00
	Lărg. supr. artic. sup.	3	59 - 64	61,66
	Lărg. epif. inf.	2	50; 58	-
Coxal	Diam. acetab.	1	53	-
Femur	Lărg. epif. inf.	2	55; 60	-
Tibia	Lărg. epif. sup.	5	66 - 72	70,60
	Lărg. epif. inf.	4	51 - 55	52,50
Metacarp	Lărg. epif. sup.	3	41 - 50	44,66
	Lărg. epif. inf.	7	40 - 46	43,28
Metatars	Lărg. epif. sup.	2	38 - 42	41,00
	Lărg. epif. inf.	9	43 - 52	46,55
Astragal	Lung. max.	8	58 - 66	61,50
	Lărg. tronch. inf.	8	34 - 42	37,62
Calcaneu	Lung. max.	4	117 - 121	119,75
	Lărg. max.	4	36 - 38	37,00
Centrotars	Lărg. max.	2	41; 45	-
Falanga I	Lungime	3	60 - 62	60,66
	Lărg. epif. sup.	3	22 - 23	22,33
	Lărg. min. diaf.	3	17 - 19	18,00
Falanga II	Lungime	1	43	-
	Lărg. epif. sup.	1	21	-
	Lărg. min. diaf.	1	15	-

C e r b u l l o p ă t a r este reprezentat doar printr-o mică porțiune a părții distale (lopetii) a cornului, la care se disting ca ramificații digitale două vârfuri (unul rupt recent prin manipulare la săpătura arheologică); restul lopetii este cioplită lateral din vechime, formațiunea reprezentând deci un rest aruncat la gunoi, după ce o parte a cornului a fost folosită pentru executarea unei unelte sau obiect. Chiar dacă formațiunea aparține unui corn lepădat, acesta provine de la un individ din preajma stațiunii, căci altfel ea nu ajungea printre resturile menajere din așezare. Noi am evidențiat specia în stațiunea de la Ceamurlia¹⁰, din cadrul culturii Hamangia, considerând acest element mediteranean termofil, cerbul zeiței Diana, la capătul nordic al arealului său, în Dobrogea centrală. Existența lopătarului la Carcaliu nu numai că deplasează limita sa de răspândire încă mai spre nord, dar atestă faptul că el se mai găsea în Dobrogea chiar și în eneoliticul gumelnițean și nu dispăruse odată cu neoliticul din această provincie. Se știe că specia frecventează cam același biotop ca și *Capreolus capreolus*.

Căprioarul are doar câteva resturi, remarcându-se un fragment de corn masiv, dar și unele resturi osoase măsurabile

Tabelul 9

Capreolus capreolus. Măsurători executate pe materialul osos (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.	M
Tibia	Lărg. epif. sup.	(33)		
Metacarp	Lărg. epif. sup.	21		
Falanga I	Lungimea	31		
	Lărg. epif. sup.	17		
	Lărg. min. diaf.	7		

Bourul prezintă în materialul de la Carcaliu 17 resturi, din păcate nici un fragment de corn și nici părți de craniu, maxilare cu dinți sau dinți izolați; există însă porțiuni din oase ale membrilor care s-au pretat la măsurători. Se observă un hiatus evident între dimensiunile bourului și cele de acum, mai mult sau mai puțin gracilizate prin domesticire ale taurinelor; apare evident și dimorfismul sexual. Nu s-au găsit resturi de la tineri și adulți care să poarte urme ale discului de creștere. Este posibil ca să fi existat, în condițiile mediale de la Carcaliu, o încrucișare liberă între bour și vitele domestice. Totodată *B. primigenius*, datorită taliei specifice foarte mari, furniza o cotă de proteine de loc neglijabilă pentru populația asezării.

Tabelul 10

Bos primigenius. Măsurători executate pe materialul osos (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.
Omoplat	Lung. cap. artic.	88
	Lung. supr. artic.	73
Metacarp	Lărg. epif. sup.	74
	Lărg. epif. inf.	93
Calcaneu	Lung. max.	173
	Lărg. max.	62
Astragal	Lungimea	82
	Lărg. troch. inf.	(49)
Falanga I	Lung. max.	82
	Lărg. epif. sup.	48; 47
Falanga II	Lung. max.	58; 63
	Lărg. epif. sup.	42; 44
Falanga III	Lung. supr. plantare	93; 94

Se poate deci constata că gumelniștii de la Carcaliu executau o vânătoare planificată și bine supravegheată, prezervând tineretul și probabil femelele.

Calul are doar două resturi, un canin superior ce arată un exemplar mascul și un metatars II, care se prezintă, așa cum se știe, ca o așchie; întrucât el încă nu s-a sinostozat la metatarsul III putem supune că suntem în fața unui individ abia

matur, poate același căruia îi aparține și caninul. Așa cum cred eu, el reprezintă un cal de pădure, probabil încă sălbatic. Amintim că nu a fost găsit printre speciile de la Luncavița și probabil nu există nici în materialul faunistic din așezările culturii Hamangia din Dobrogea, unde apare doar hydruntinul. În schimb se găsește în toate stațiunile gumelnițene din sud-estul Munteniei, ale căror resturi arheozoologice au fost studiate cu precădere la Căscioarele, dar este constant încă în așezările culturii Boian din aceeași regiune a țării. Menționăm că I. V. Zalkin îl consideră de a fi de acum domesticit¹¹, în aceste două culturi.

*

*

*

Pe parcursul acestei lucrări am văzut mai întâi că stațiunea gumelnițeană de la Carcaliu prezenta un ambient asemănător cu al celorlalte patru așezări ale aceleiași culturi ale căror resturi arheozoologice au fost studiate până acum (situație ce o găsim și în tellul de la Hârșova).

Am constatat că culesul moluștelor nu putea avea o importanță economică de luat în seamă în nici una din așezări (poate cu un oarecare grad de excepție - Căscioarele), dar că pescuitul trebuie avut în vedere, ca o ocupație care furniza o cotă mai mică sau mai mare, dar bine definită, de proteine animale necesare alimentației umane.

Am evidențiat, deasemenea, că mamiferele, prin frecvența și talia lor, reprezintă grupul cel mai important de luat în seamă ca importanță economică și, prin el, conturarea a două ocupațiuni bine circumscrise, începând cu epoca pietrei șlefuite, vânătoarea care intră cu caracterul ei ancestral și creșterea animalelor, care tocmai irumpe și reprezintă clar o componentă a revoluției neolitice. Să vedem caracteristicile lor la Carcaliu și să facem unele comparații și cu alte stațiuni.

Creșterea animalelor are la Carcaliu un rol cu ceva mai mic decât vânătoarea, după cum reiese din tabelul 2 și tabelul 3. Pe primul loc se dispun taurinele, urmate de porcine și apoi de ovicaprine (nu ne mai ocupăm de câine, despre care știm că era domesticit încă din mezolitic și că nu prezintă importanță economică directă și, după cum am arătat, avea în cadrul culturii Gumelnița o frecvență relativ înaltă). Taurinele ocupă primul loc în așezările gumelnițene din România, dar ele sunt întrecute ușor de ovicaprine în cele din sudul Basarabiei și Ucraina, respectiv 33,7 % și 39,0 %, după cum arată Zalkin¹² (dată fiind însă talia lor, taurinele se așază economic și acolo pe primul loc); porcul prezenta în aceste stațiuni răsăritene doar 17,8 %. În stațiunile din România locul al doilea este disputat când de porcine când de ovicaprine și credem că acest fenomen are o cauză pur locală, cu un determinism greu de precizat (poate acolo unde prevealează ovicaprinele se făcuseră de acum mai multe defrișări, la Carcaliu și Căscioarele, ponderea lor joasă fiind în raport invers cu importanța vânătorii). Pentru sudul Basarabiei și Ucraina, unde ambientul așezărilor este diferit de acela din România - zone deschise de stepă și poate încă de silvostepă -, frecvența înaltă a ovicaprinelor și cea scăzută a porcinelor este ușor de explicat. Ceea ce însă pare să particularizeze creșterea animalelor în stațiunea de la Carcaliu este penuria pentru taurine, ovicaprine și chiar porcine a tineretului și deci folosirea

cornutelor mari și mici pentru anumite scopuri utilitare, ele fiind sacrificate, așadar folosite pentru carnea lor, uneori chiar după mai mulți ani de la data atingerii maturității.

Vânătoarea întrece la Carcaliu ca frecvență creșterea animalelor, reprezentând peste 50 % (56,75 % ca fragmente și 53,57 % ca indivizi - vezi tabelele 2 și 3). Erau vâdate în primul rând, în ordine descrescătoare, patru specii de artiodactile - cerbul, mistrețul, bourul și căpriorul -, animale de talie mare sau chiar foarte mare, care dădeau evident mai bine de jumătate din întreaga cantitate de proteine animale necesare populației așezării. Vânătoarea avea un net caracter alimentar căci și celelalte specii de mamifere sălbatice găsite sunt comestibile. Evident, ca subproduse se foloseau coarnele, pieile chiar oasele. La Luncavița vânătoarea juca un rol mai mic decât creșterea animalelor ea reprezentând 37,12 % din fragmente și 34,40 % dintre indivizi, aceleași patru specii de artiodactile dând ponderea cea mai înaltă ca frecvență și evident totodată prin cota de proteine animale componente ale hranei populației. La Gumelnița rolul vânătorii este încă și mai mic (12,17 % ca fragmente și 21,02 % ca indivizi din total mamifere); aici mistrețul întrece cerbul, dar tot cele patru specii de artiodactile se plasează pe primele locuri și totodată prin talia lor oferă aproape toată cantitatea de proteine animale rezultată din vânat, cu toate că găsim și alte specii comestibile ca iepurele, castorul și chiar ursul. Tangâru are o situație specială cu doar 2,40 % fragmente la mamiferele sălbatice și 3,14 % la indivizi prezumați (tot mai întâi cu cele patru specii de artiodactile: cerb, mistreț, bour și căprior în ordinea descrescătoare, dar existând și alte specii sălbatice, unele chiar necomestibile, însă cu o stenocic foarte avansată - râsul de exemplu -, specie tipică de pădure mare și deasă). Este greu de găsit determinismul care a dus, ambientul fiind asemănător cu acela din celelalte stațiuni gumelnițene, la o pondere atât de joasă a vânătorii care capătă astfel un rol economic cu totul minor, proteinele animale fiind asigurate, aproape în totalitate, prin carnea rezultată din sacrificarea animalelor domestice. Tot atât de stranie este și situația de la Căscioarele¹³ ea fiind inversă față de cea de la Tangâru. Aici mamiferele sălbatice reprezintă 81,9 % din resturi, tot cele patru specii artiodactile formând (împreună cu calul) aproape totalitatea resturilor - cerbul fiind în proporție de 59 % -, iar speciile domestice - deci creșterea animalelor - având doar o pondere de 17,9 %; oare acest fenomen s-ar datora singularizării și izolării Ostrovelului de la Căscioarele, unde era greu de crescut și animale domestice, vânatul, pescuitul, fiind mai abordabile? Ne punem firese și întrebarea dacă putem avea o încredere deplină în ambient - în factorul geografic, deci în determinismul său asupra economiei și firese a ierarhizării ocupațiilor pentru aceste populații umane primitive încă, fragile din punct de vedere economic, cu o economie evident în foarte mare măsură doar de subsistență ?

Trebuie să evidențiem și un alt aspect. Este clar că mărimea productivității muncii reprezintă factorul progresiv, de împingere înainte, spre o civilizație tot mai înaltă a societății omenești. Tocmai acest lucru l-a făcut revoluția neolitică care, prin introducerea agriculturii și a creșterii animalelor, a ridicat nivelul economiei stabilizând-o totodată mai bine, în raport de susținerea ei doar prin intermediul unei ocupații ancestrale, vânătoarea, care prezenta un factor de risc mult mai înalt în

posibilitățile exercitării ei și deci o pericolozitate și o improbabilitate evident mai înaltă pentru populația umană de a avea la dispoziție mijloacele zilnice de subzistență. Caracteristicile ierarhizării ocupațiilor în timpul desfășurării unei culturi mai vechi decât Gumelnița - cultura Boian - în condițiile aceluiași ambient din regiunea Cîmpiei Române: păduri întinse și nepătrunse, uneori înmlăștinite, ape mari stătătoare și curgătoare, eventual chiar zone mai deschise, rariști, liziere și subarborete (evidențiate toate indirect prin caracteristicile componente faunei de mamifere sălbatice și a frecvențelor unor specii cu stenocic ridicată, din materialul arheozoologic studiat, provenit din așezările acestei culturi) vine să arate tocmai importanța acestei revoluții pentru economică, vânătoarea căpătând acum o pondere relativ mică față de creșterea animalelor. Să exemplificăm: în stratele culturii Boian de la Tangăru mamiferele sălbatice au o frecvență de doar 9,49 % în fragmente și 9,93 % în indivizi prezumați¹⁴ (restul până la 100 % aparținând animalelor domestice); la Bogata pe malul lacului Gălățuul deasemenea mamiferele sălbatice au 4,50 % din fragmente și 8,78 % din indivizi¹⁵ (unele specii nici măcar nu sunt comestibile, deci s-ar contura și o vânătoare pentru blană, nu de tip alimentar); la Vărăști mamiferele sălbatice având 7,7 % fragmente și 21,2 % ca număr minim indivizi, prevalând mistrețul și bourul¹⁶. Iată însă că mai târziu în timp, în eneoliticul gumelnițean, vânătoarea capătă deodată o pondere mult mai mare, urcând în unele așezări, așa cum am văzut, până a ajunge chiar prevalentă, bulversând evident întregul aspect al economiei și infirmând într-un fel, cel puțin sub un anumit aspect, consecințele revoluției neolitice și legea economică a importanței pentru evoluția spre mai bine a mării productivității muncii. Care este factorul ce a determinat acest fenomen ? Evident nu mediul geografic care rămâne în mare același. Aceasta cu atât mai mult cu cât în așezările culturii Gumelnița din Basarabia de sud și mai cu seamă din Ucraina, mediul geografic își spune cuvântul - spațiile deschise cu caracter stepic de aici fac ca vânătoarea să aibă o pondere joasă: la Bolgrad 1,8 % din fragmente, la Vulcănești 1,5 %; la Lopațica 0,1 % ș.a.m.d., mai mult chiar aparând printre animalele vânată un element tipic de stepă - *Equus hemionus* (culanul) dar existând concomitent și artiodactilele de pădure, cerbul, căpriorul, mistrețul.

Note

1. Date furnizate de arheologul Elena Lăzurecă.
2. S. Haimovici et G. Ghiorghiu, *Lucrările Stațiunii Agigea*, 3, 1969, pp. 337 - 343
3. Alex. Bolomey, *Studii și Cercetări de Antropologie*, Academia Română, 1, 2, 1964, pp. 189 - 192
4. O. Necrasov et S. Haimovici, *Dacia*, NS III, 1959, pp. 561 - 570.
5. O. Necrasov et S. Haimovici, *SCIV*, 17, 1, 1966, pp. 101 - 108.
6. S. Haimovici, *Bibliotheca Archeologica Iassiensis*, I, 1987, pp. 164 - 165.
7. Alex. Bolomey, *St. Cerc. Antrop.*, 3, 1, 1966, p. 29
8. V. I. Zalkin, *Drevneischie domashnie životnie vostochnoi Evrope*, Moscova, 1970, p. 18, arată că în așezările

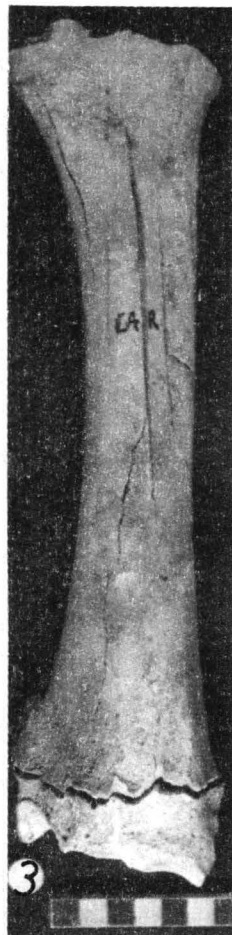
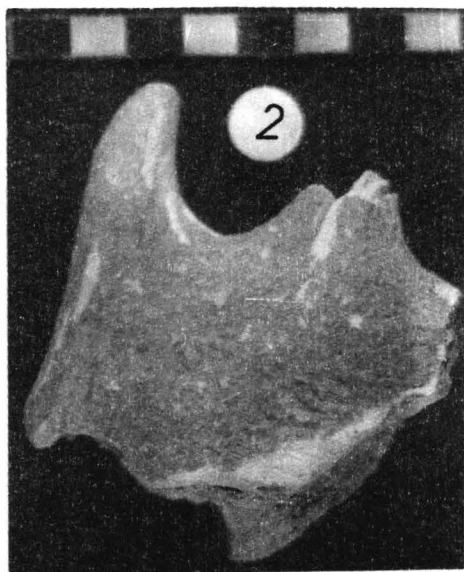
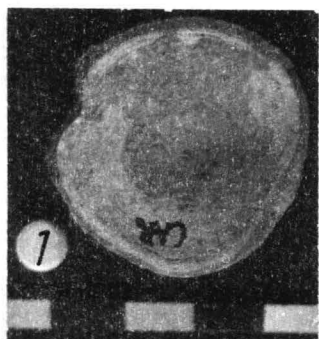
- gumelnițiene din sudul Basarabiei și Ucrainei existau și multe taurine nemature.
9. *Ibidem*, p. 174, afirmă că femelele de ovine din neolitic și eneolitic erau acomute.
 10. Necrasov et S. Haimovici, *Analele Universității Al.I. Cuza Iași, s. biologie*, 9, 1, 1963, p. 137.
 11. V. I. Zalkin, lucrarea de la nota 8, p. 201.
 12. *Ibidem*, p. 241.
 13. Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 16, 2, 1965 (datele lui Alex. Bolomey) pp. 231 - 232.
 14. Vezi lucrarea de la nota 4, p. 563.
 15. O. Necrasov et S. Haimovici, *Materiale*, V, 1959, tabel 2 anexă.
 16. Vezi lucrarea de la nota 7, p. 28, tabel 1.
 17. V. I. Zalkin, lucrarea de la nota 8, pp. 217 - 219.

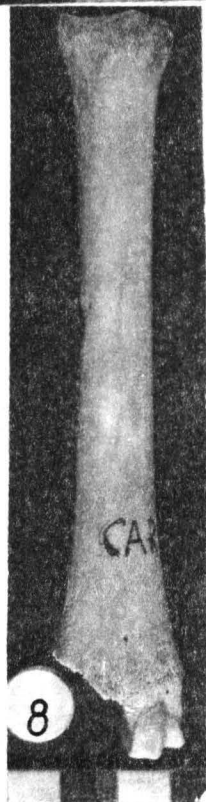
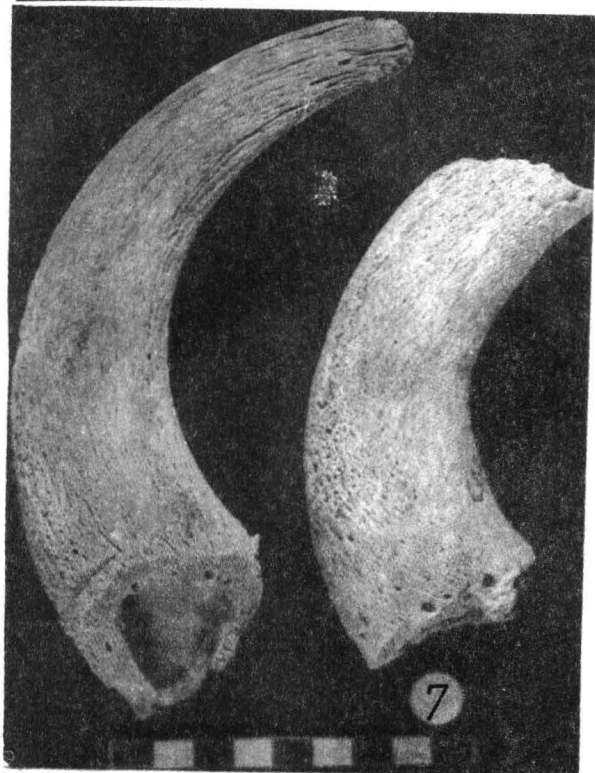
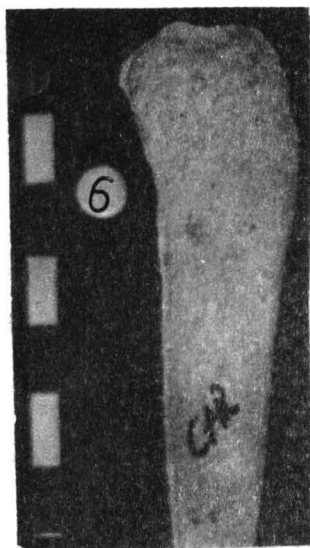
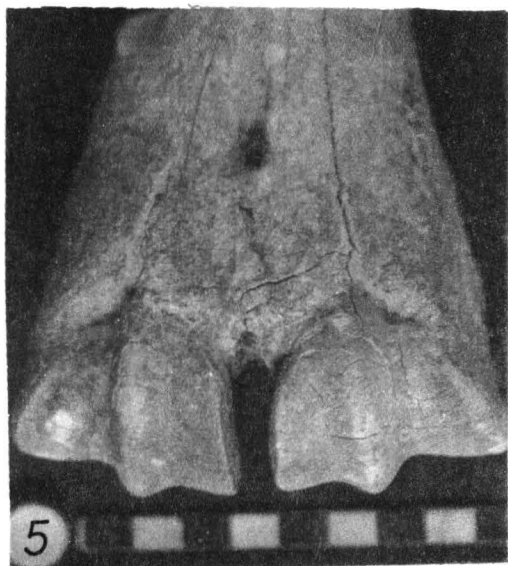
**L'ÉTUDE ARCHÉOZOOLOGIQUE DU MATÉRIEL PROVENU DE LA
STATION GUMELNITZIENNE DE CARCALIU**

Résumé

La station, appartenant à la civilisation de Gumelnița du néolithique, est située au Nord-Ouest de la province de Dobrogea approximativement entre la ville de Măcin et le fleuve de Danube. On a déterminé 533 restes provenant des groupes des animaux compris dans le tableau 1. On fait l'étude des restes des mollusques, des poissons, des oiseaux et spécialement des mammifères (voir tableau 2), pour ceux-ci, il est tant somatoscopique que biométrique pour chaque espèce à part (tableaux 4 - 10). On constate que la chasse comporte une fréquence plus haute que l'élevage (tableau 3). On compare nos résultats avec ceux obtenus sur la paléofaune des autres stations gumelnitziennes de la Roumanie et même du Sud de la Bessarabie et de l'Ukraine, relevant l'importance, en général, du milieu géographique sur l'économie et les occupations des habitants.

Nous mentionnons que nous avons trouvé parmi les restes un fragment de bois, appartenant au Cervus (Dama) dama - élément thermophile méditerranéen

STUDIUL ARHEOZOOLOGIC AL MATERIALULUI DIN DOUĂ VILLAE ROMANE DIN NORDUL DOBROGEI PRIN COMPARATIE CU SITURI AUTOHTONE CONTEMPORANE LOR

Sergiu Haimovici

Se știe că romanii au pătruns în Dobrogea aproape cu un secol mai devreme decât formarea în Transilvania a provinciei Dacia. Ei au adus odată cu trupele și un nou mod de organizare economică a teritoriului rural și anume edificând la țară acele *villae rusticae* pe care le construiau pe baza pământului luat, în general, de la autohtoni și dându-l legionarilor eliberați după satisfacerea stagiului militar, pentru a-l organiza și exploata, după tipul micilor proprietăți funciare caracteristice Italiei acelor vremuri.

În lucrarea de față ne vom ocupa de materialul faunistic descoperit prin săpăturile arheologice de către V. H. Baumann, în două asemenea *villae*: cea de la Niculițel -valea Capaelia și cea din apropierea comunei Horia (ambele datate sec. II - III p.Ch.), cât și de resturile arheozooloogice din două așezări geto dace de epocă romană, aproape contemporane cu primele două și anume Sarichioi Sărătura și Telita Amza¹

Trebuie să spunem de la început că materialul arheozooloogic descoperit este în cantitate mică, mai ales pentru siturile autohtone, dar credem că concluziile la care vom ajunge prin studierea sa nu vor fi aleaterii, ci oarecum ferme.

Villa de la Niculițel

Fragmentele osoase provin din gropi menajere și de pe podeaua de pământ bătut al staulului de vite. Apare foarte evident că ele sunt alcătuite din resturi de "bucătărie", asupra cărora nu s-a făcut nici o selecție și, de aceea, datorită fragmentării lor excesive, din 246 fragmente s-au putut determina cu precizie doar 192 (materialul considerat nedeterminabil format mai ales din așchii, provine însă sigur de la mamifere, mai cu seamă de la specii de talie mare)

Acest material determinabil se repartizează (vezi tabelul 1) la următoarele grupe de vertebrate: pești, păsări, mamifere.

Peștii. Resturile provin de la teleostean și anume de la specia *Cyprinus carpio* există un fragment de opercul și o vertebră aparținând unui individ de 30 - 40 cm lungime.

Tabelul 1

Frecvența pe grupe a materialului osteologic de la Niculițel

Grupa	Nr. abs. în fragm.	%
Pisces	2	1,05
Aves	1	0,53
Mammalia	189	98,42

Păsările sunt reprezentate printr-un radius de *Gallus domest.* provenind de la un tânăr (pui) de 2 - 3 luni, încât nu a putut fi măsurat.

Mamiferele au o frecvență aproape exclusivă (98,42%), ele fiind reprezentate prin cele mai comune animale din șeptel: taurine, porcine, ovicaprine (*Ovis* și *Capra*), cal, dar la care se adaugă și cinci specii de mamifere sălbatice: urs, lup, câprior, cerb și bour (vezi tabelul 2).

Tabelul 2

**Frecvența în fragmente și indivizi prezumați
a speciilor de mamifere de la Niculițel**

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	134	70,90	10	37,03
<i>Sus scrofa domest.</i>	13	6,87	4	16,18
<i>Ovicaprinae (Ovis et Capra)</i>	24	12,69	5	18,51
<i>Equus caballus</i>	8	4,23	2	7,40
<i>Ursus arctos</i>	1	0,53	1	3,70
<i>Canis lupus</i>	1	0,53	1	3,70
<i>Capreolus capreolus</i>	1	0,53	1	3,70
<i>Cervus elaphus</i>	6	3,17	2	7,40
<i>Bos primigenius</i>	1	0,53	1	3,70
	189	5,29	27	

Taurinele se așază pe primul loc atât prin cantitatea de resturi și ea indivizi. Am putut constata prezența unui corn ușor deteriorat, relativ mare și masiv, cât și a două fragmente de frontal cu linia intercornuală plană, cele trei resturi încadrându-se în așa numitul tip "primigenius", vite de talie, în general, mare; există însă și un alt rest de frontal cu linia intercornuală convexă, caracteristică a tipului "brahycceros", ce reprezintă, în general, o vită mică, gracilă. Puținele măsurători executate (vezi tabelul 3) arată un fenomen interesant; dacă avem în vedere limitele de variație foarte largă și nu doar media măsurătorilor, găsim astfel resturi osoase ale unor exemplare mici alături de altele ale unor indivizi de talie evident mai mare. Din păcate nu avem la dispoziție nici un os lung întreg, pentru a calcula exact talia (înălțimea la greabăn), dar putem exemplifica totuși și cu unele măsurători: corn mare, alte oase relativ masive ca: maxilar inferior cu lung. dinți jugali 144; lung. molari 89; lung. M₃ 39; radius cu larg. epif. super. de 79; coxal cu diametrul acetab. 77; astragal cu lung. max. de 66; calcaneu cu lung. max. de 150; metacarp cu larg. epif. super. 58; metatars cu aceeași lărgime de 49 și 50, falanga I cu lung. max. de 68 și larg. epif. super. de 33, falanga III cu lung. max. de 75.

Tabelul 3

Măsurători executate pe resturile osoase de *Bos taurus*
din așezarea de la Niculițel (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.	M
Corn	Diam. mare bază	1	39	-
	Diam. mic bază	1	28	-
	Indice aplatizare	1	71,79	-
Maxilar inferior	Lung. dinți jugali	2	132; 144	-
	Lung. molari	3	83 - 89	85,86
	Lung. M ₃	5	33 - 39	35,80
Humerus	Lărg. supr. artic. inf.	1	76	-
Radius	Lărg. epif. sup.	1	79	-
	Lărg. supr. artic. sup.	1	75	-
Cubitus	Lărg. supr. artic.	1	44	-
Coxal	Diam. acetab.	1	77	-
Astragal	Lung. max.	1	66	-
	Lărg. troch. inf.	1	43	-
Calcaneu	Lung. max.	1	150	-
	Lărg. max.	1	52	-
Metacarp	Lărg. epif. sup.	5	50 - 58	54,2
	Lărg. epif. inf.	2	61, 61	-
Metatars	Lărg. epif. sup.	5	45 - 50	46,8
Falanga I	Lung. max.	6	60 - 68	62,83
	Lărg. supr. artic. sup.	6	27 - 33	31,00
Falanga III	Lung. max.	1	75	-

Este sigur că nu poate fi vorba doar de un dimorfism sexual, ci desigur de prezența pe lângă taurine mici și a altora de talie mai mare, taurine ameliorate, crescute evident de colonii romani.

Este îndeobște cunoscut că în toate zonele unde Roma și-a întins acvilele sale, a adus odată cu oștile și modelul nou de agricultură mai eficient, cât și animale domestice ameliorate, folosite din plin de colonii pe care-i împământeneau în regiunile cucerite, ceea ce reprezenta una din modalitățile de romanizare a acestor provincii². Acest fenomen a fost observat și în Oltenia romană cât și în castrele din Transilvania³.

În ceea ce privește vârsta de sacrificare, având în vedere dentiția putem spune că am găsit doar trei fragmente de mandibule cu M₂ în diverse stadii de creștere, deci ca vârstă de 15 - 24 luni, așadar încă tineri, indivizii respectivi fiind folosiți *ab initio* pentru carne, dar și un număr de alți cinci la care M₃ și-a început de acum erodarea (unul cu erodare ușoară având între 3,5 - 5 ani, trei cu M₃ prezentând o erodare puternică, între 7 - 10 ani și unul cu M₃ foarte puternic erodat, peste 10 ani; toți acești 5 indivizi maturi ce constituie 62,5% din totalul acelorora la care s-a stabilit vârsta după dinți au fost desigur mai întâi folosiți pentru diverse scopuri utilitare și

abia apoi sacrificați pentru a fi întrebuințați pentru carnea lor. Folosind un alt sistem de a aprecia vârsta - închiderea discurilor de la nivelul metafizelor oaselor lungi, am găsit doar un metacarp cu epifiza inferioară desprinsă, deci sub 2,5 ani, acest lucru pledând și el pentru faptul că animalele erau ținute mai ales pentru scopuri utilitare diverse și abia apoi sacrificate în vederea consumării lor.

Porcinele se situează pe al treilea loc (vezi tabelul 2), dar, dacă considerăm volumul de proteine animale rezultat prin sacrificarea lor, ele ocupă al doilea loc (dată fiind talia specifică), dar cu foarte mult după taurine, ce constituie într-adevăr principalul furnizor de carne pentru populația umană din *villa* respectivă.

Materialul osos nu s-a pretat pentru nici o măsurătoare, doar somatoscopic putem spune că suntem în fața unui porc relativ masiv, poate ameliorat. Considerând vârsta de sacrificare după dinți (după oasele lungi, la toate resturile epifizele sunt desprinse și lipsă, fapt pentru care nu s-au putut executa măsurători), găsim următorul tablou: M_2 în diverse stadii de creștere - 12 - 18 luni, un M_3 în diverse stadii de creștere, având deci cea 18 - 22 luni și un M_3 abia ieșit, o vârstă cu puțin peste doi ani.

Această distribuire a dentiției la trei indivizi ne arată că porcul era în general sacrificat de obicei sub doi ani și nu mai târziu, așa ca la porcinele geto-dacice⁴, venind și prin aceasta în sprijinul unui proces ameliorativ, care făcea ca porcinele să atingă greutatea optimă (ele sunt crescute doar pentru carne și eventual grăsime, dar nu și pentru alte scopuri utilitare) mai devreme - chiar decât doi ani și nu după această vârstă, așa ca la tipurile tardive neameliorate ale geto-dacilor⁴.

Ovicaprinele se găsesse pe locul al doilea, dar așa cum am mai spus, din punctul de vedere al cantității de proteine rezultate la sacrificare, evident după porcine (un porc face cam cât trei ovicaprine de talie mare). Așa cum se știe, nu după toate resturile osoase, mai ales dacă sunt fragmentate, se poate face o diagnoză diferențială între genurile *Ovis* și *Capra*.

Am reușit să diagnosticăm pe *Ovis* după un rest de femur și pe *Capra* după un corn cu baza triunghiată prin cioplire, iar vârful rupt și totodată după epifiza inferioară a unui metacarp; toate celelalte 21 resturi le-am trecut la grupa artificial constituită a "ovicaprinelor", unele dintre aceste fragmente putând fi măsurate (vezi tabelul 4). Conform măsurătorilor dar și somatoscopic nu avem posibilitatea de a da vreo relație despre mărimea unuia sau a altuia dintre cele două genuri.

Tabelul 4

Măsurători executate pe resturile osoase de *Ovicaprinae*
din așezarea de la Niculitel (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Ovis		"ovicaprine"		Capra	
		Nr.	Var.	Nr.	Var.	Nr.	Var.
0	1	2	3	4	5	6	7
Corn	Diam. mare bază					1	45
	Diam. mic. bază					1	(32)
						mascul tip prisca	

0	1	2	3	4	5	6	7
Maxilar infer.	Lung. dinți jugali			1	72		
	Lung. M ₃			1	24		
Metacarp	Lărg. epif. inf.					1	25
Femur	Lărg. max. epif. sup.	1					
Tibia	Lărg. epif. inf.			1	25		
Metatars	Lărg. epif. sup.			1	24		

C a l u l are doar opt fragmente dintre care unul - un rest de tibie - aparține unui os bine îmbrăcat cu carne, ceea ce ar putea duce la concluzia că specia era folosită și în alimentație. Au fost găsiți trei dinți jugali (unul superior și doi inferiori) având de la o erodare medie la puternică, deci am putea aproxima, cu totul relativ, doi indivizi de 10 și 15 ani. Cele câteva măsurători (vezi tabelul 5), mai ales lungimea falangei I ne arată un cal relativ mare, dar în lipsa oaselor lungi întregi nu s-a putut calcula înălțimea la greabăn. Amintim că spre deosebire de populațiile din vestul și nordul continentului (celți-gali-helveți, dar și germani⁵), geto-dacii aveau ei înșiși cai de talie înaltă (la fel cu caii romanilor), mai cu seamă acei cai de "elită" ai aristocrației lor⁶.

Tabelul 5

Măsurători executate pe resturile osoase de *Equus caballus*
din așezarea de la Niculițel (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.
Tibia	Lărg. epif. inf.	1	70
	Lărg. supr. artic. inf.	1	55
Metacarp	Lărg. epif. sup.		51
Falanga I	Lung. maximă		96
	Lărg. epif. sup.		56
	Lărg. min. diaf.		37
	Indice gracilat		38,54

Așa cum am constatat la început s-au găsit și resturi de la mamifere sălbatice.

Ursus arctos este reprezentat printr-un canin inferior.

Canis lupus - s-a găsit un fragment de mandibulă cu o porțiune din ramul orizontal dar cu dinții căzuți din alveole. S-a măsurat lungimea alveolei carnișierei care = 27 mm.

Capreolus capreolus - căpriorului îi corespunde un fragment din porțiunea apofizei coronoide a mandibulei.

Cervus elaphus are 6 fragmente corespunzând la doi indivizi. S-au găsit două fragmente de metacarpe de aceeași parte (stângă), două astragale și două așchii din diafizele unor metapodale. Lărg. epif. sup. a metacarpelor este de 45 și 46 mm, iar lung. max. a astragalilor de 64 și 66 mm.

Bos primigenius este reprezentat printr-o porțiune mică de maxilar superior la care se găsește alveola lui M³ = 43 mm.

Speciile sălbatice și frecvența lor: 10 fragmente (5,29%) și 6 indivizi (22,20%), arată, pe deoparte, că vânătoarea mai avea o oarecare importanță în viața și economia *villa*-ei, iar pe de alta, că în jur existau păduri destul de întinse și bătrâne în care hălăduiau cerbul și ursul, astăzi elemente doar carpatine, iar totodată mai exista în nordul Dobrogei la începutul mil. I post Chr., bourul, actualmente stins; este interesant că nu s-au găsit resturi ale mistrețului.

Villa de la Horia

În această *villa* situația este destul de asemănătoare cu cea de la Niculițel dar, întrucât există și caractere proprii, vom descrie întregul material, cu atât mai mult cu cât el vine să întărească concluziile pe care le putem trage din studiul complet al ambelor stațiuni.

Materialul foarte fragmentat arată clar că este alcătuit din resturi de bucătărie, resturi găsite într-un număr de gropi; repartitia pe gropi a materialului este cu totul aleatorie și nu se poate trage nici o concluzie specială referitoare la această repartizare a sa, încât l-am studiat ca un tot, după ce au fost eliminate acele resturi - toate provenind însă de la mamifere - care, datorită fragmentării lor excesive, nu au putut fi determinate până la nivel de specie.

Am evidențiat astfel un număr de 11 fragmente provenite de la pești teleosteeni și 241 aparținând mamiferelor.

Peștii. Cele 11 resturi sunt foarte fragmentare și am putut determina cu precizie doar două fragmente osoase: un rest de ceratobranhial V, cu dinții faringieni și un postopercular aparținând unui crap (*Cyprinus carpio*) de talie cam de 40 cm; celelalte resturi, destul de fragmentare, provin tot de la scheletul aparatului opercular, dar și un corp vertebral, cu cea mai mare probabilitate deasemenea de la ciprinide, poate chiar de la crap, ele aparținând toate la 2-3 indivizi de talie mică.

Mamiferele au 241 resturi determinabile provenind de la speciile domestice comune ale șeptelului: taurine, porcine, ovicaprine (*Ovis* și *Capra*), cal, dar găsim și asin, la care se adaugă resturi de câine și pisică; cele sălbatice sunt reprezentate doar de mistreț și căprior (vezi tabelul 6).

Tabelul 6

**Frecvența în fragmente și indivizi prezumați
a speciilor de mamifere de la Horia**

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
0	1	2	3	4
<i>Bos taurus</i>	128	53,11	10	31,26
<i>Sus scrofa domest.</i>	32	13,27	7	21,88
<i>Ovicaprinae (Ovis et Capra)</i>	64	26,55	7	21,88
<i>Equus caballus</i>	9	3,73	2	6,25
<i>Asinus domest.</i>	1	0,41	1	3,12
<i>Canis familiaris</i>	2*	0,83	2	6,25

0	1	2	3	4
<i>Felis domest</i>	2	0,83	1	3,12
<i>Sus scrofa ferrus</i>	1	0,41	1	3,12
<i>Capreolus capreolus</i>	2	0,83	1	3,12
	241		32	

*Pentru a nu impieta asupra frecvențelor reale ale speciilor, cele 51 fragmente provenite de la un același exemplar de căine au fost socotite ca unul singur.

Taurinele se găsesc pe primul loc, atât prin fragmente cât și prin indivizi. Materialul este destul de fragmentat dar există și două metapodale întregi însă din păcate deloc coarne și porțiuni de craniu semnificative. Se poate totuși constata și aici pe baza puținelor măsurători executate (vezi tabelul 7) că, dacă considerăm mai ales limitele de variație și nu media, găsim pe lângă resturi de la exemplare mici și altele provenite de la vite masive ca de ex: un M³ cu lungimea de 35, două calcanece rupte cu lărg. max. de 44 și 45, un centrotars cu lărg. max. de 55, un metatars cu lărg. epif. super. = 48, o falangă I cu lung. max. de 68 și două falange II cu lung. max. de 44 și 44. Cele două metapodale sunt reprezentate printr-un metacarp provenit de la o femelă, cu lung. max. = 195 mm și talia 116,6 cm, mergând către limita superioară a variației vitelor de sex femel ale geto-dacilor (media în La Tène este de 112 - 113 cm) și un metatars tot de femelă cu lung. max. de 201 și talia doar de 107,3 cm. Se observă deci și aici două tipuri de taurine, unele mai scunde și mai gracile și altele ameliorate, de talie relativ mare, crescute de colonii romani.

Cu privire la vârsta de sacrificare, nici pe oasele lungi și nici măcar pe vertebre nu se observă o urmă a discului de creștere, ceea ce arată indivizi maturi; după dinții de lapte și definitiv gâșiți, putem aprecia doar un singur individ de 24 - 28 luni, unul de 2,5 - 3,5 ani dar și unul de peste 10 ani, arătând că taurinele erau cu precădere crescute pentru diverse scopuri utilitare (lapte, muncă, tracțiune) și abia în mod secundar sacrificate, cornutele mari reprezentând totuși prin frecvență și talia lor sursa de proteine animale cea mai importantă pentru oamenii din *villa rustica*.

Tabelul 7

Măsurători executate pe resturile osoase de *Bos taurus* din așezarea de la Horia (în mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Nr.	Var.	M
0	1	2	3	4
Maxilar	Lung. M ³	3	26 - 35	29,33
	Lung. cap artic.	2	55 - 57	56
Omoplat	Lung. supr. artic.	2	50 - 52	51
	Lărg. min. gât	4	44 - 50	47,25
Humerus	Lărg. epif. sup.	1	75	-
	Lărg. supr. artic.	2	67 - 69	68
Astragal	Lung. max.	1	58	-
	Lărg. troch. inf.	1	38	-

0	1	2	3	4
Calcaneu	Lung. max.	1	113	
	Lărg. max.	3	33 - 45	40,66
Metacarp	Lărg. epif. sup.	3	48 - 53	50,66
Metatars	Lărg. epif. sup.	5	40 - 48	45
	Lărg. epif. inf.	1	46	46
Falanga I	Lung. max.	3	58 - 68	62,33
	Lărg. epif. sup.	3	25 - 32	28,33
Falanga II	Lung. max.	3	38 - 44	42
	Lărg. epif. sup.	3	27 - 32	29,66

Porcinele, deși ca frecvență se situează pe locul al treilea, întrec oarecum ca importanță comutele mici căci furnizau o cantitate mai mare de carne (și de grăsimi) decât ovicaprinele.

Din păcate resturile lor sunt foarte fragmentare, neputându-se executa nici o măsurătoare pe oase provenind de la adulți și maturi, toate epifizele oaselor lungi existente fiind desprinse sau roase (de oameni și probabil de câine). Se pot pune în evidență resturi de craniu de la un individ de cel mult o lună (pureel de lapte), cât și mai ales maxilare cu dinți jugali de lapte după care s-a stabilit vârsta aproximativă. Somatoscopic însă, ca și la Niculițel, se constată existența unor porcine relativ masive probabil ameliorate.

În ceea ce privește vârsta, pe șase fragmente de mandibulă se poate prezenta următorul tablou: 3 cu M_1 în diverse stadii de creștere, deci între 6 și 12 luni; 2 cu M_2 în diverse stadii de creștere - între 12 - 18 luni; unul cu M_3 în diverse stadii de creștere, cam 18 - 22 luni. Așadar, toți acești indivizi sunt încă tineri, tăierea lor făcându-se chiar înainte de stadiul de adult, ceea ce concordă cu situația de la Niculițel, pledând totodată pentru porci aparținând unui tip cu creștere rapidă, deci ameliorat.

Ovicaprinele sunt reprezentate prin 64 fragmente dintre care pentru cele mai multe s-a putut stabili diagnoza genului, fiind clasate în gruparea artificială a "ovicaprinelor". *Ovis*, după cum este normal, apare mai frecvent fiind reprezentat prin 12 resturi, *Capra* având precis doar două. Menționăm de la *Ovis* mai întâi un corn de mascul, tăiat intenționat la bază, care apare triunghiulară pe secțiune, dar cornul doar slab răsucit; deasemenia, un craniu neural aproape întreg, acornut (având doar două slabe mici ridicături pe frontal), cu suturile în totalitate deschise, deci fiind abia matur, două radiusuri și două metatarse întregi. *Capra* are și ea un metacarp întreg. Pentru toate aceste oase s-a putut stabili înălțimea la greabăn. Astfel, cele două radiusuri de ovine au lungimea maximă de (147) și 154 mm, stabilindu-se o talie de 59, respectiv 62 cm, iar cele două metatarse au o lungime de 143, respectiv 148 mm, calculându-se o talie de 65 și respectiv 67 cm. Înălțimea de greabăn după radiusuri este joasă iar cea calculată după metatarse întrece într-adevăr media ovinelor La Tène, care ar fi doar de circa 60 cm¹, dar este mai mică decât cea a oilor române

de la Stolniceni și Micia⁸; putem considera totuși că, cel puțin în parte, ovinele din villa de la Horia erau de tip ameliorat.

Pentru capră însă, talia calculată după metacarpul de 105 mm lungime este doar de 60,3 cm, fiind mai joasă decât media caprinelor geto-dace⁹ și, evident, mai joasă decât cea găsită de M. Udrescu la caprinele de epocă romană¹⁰. Măsurătorile executate pe lărgimile unor oase lungi din gruparea "ovicaprinelor" nu apar deloc concludente, în ceea ce privește talia.

Având în vedere mandibulele cu dinți jugali, mai ales pe cele cu M₃ care sunt ceva mai frecvente (pentru maxilarul inferior diferențierea între *Ovis* și *Capra* este imposibilă), vom găsi că din șase piese doar una are cu ceva sub 24 luni, una are între 2 și 3 ani, una între 4 - 5 ani, două între 5 - 7 ani și una, cu eroziunea foarte puternică a dintelui, peste 7 - 8 ani. Este evident deci pentru comutele mici că ele erau crescute pentru scopuri "secundare" utilitare (lapte, lână, păr) și abia apoi sacrificate, contribuind de altfel cu o cotă relativ mică de proteine animale la hrana oamenilor din villa de la Horia.

C a l u l este prezent doar prin opt resturi ce ar proveni de la doi indivizi. Resturile sale sunt tot atât de fragmentare ca ale celorlalte specii și am putea conchide (mai ales că există un frumos rest de radius la care s-a putut măsura epifiza infer. = 75 mm, deci mare) că el era și comestibil. Totuși, folosirea lui principală era pentru muncă, tracțiune, călărie etc., mai ales că am găsit un molar erodat puternic (individ de peste 10 ani) și o porțiune de mandibulă ce poartă un diastem cu un canin de castrat.

Cele spuse cu privire la talia calului (vezi și dimensiunea fragmentului de radius) de la Niculițel sunt valabile și pentru această villa.

A s i n u l are doar un metacarp II care se știe că este redus doar la o așchie, nefiind sinostozat cu metapodul principal (III); rezultă că ar aparține unui individ de sub 5 - 6 ani.

Pe lângă aceste specii din șeptel mai adaugăm celor domestice două fără importanță economică directă: câinele și pisica.

C â i n e l e a fost găsit prin resturi în două gropi diferite. În una din ele exista doar o porțiune mică de mandibulă, nemăsurabilă, după care somatoscopic putem preciza că provine de la un exemplar mic, probabil de la un tip de câine de divertisment, crescut în casă pentru joacă (câine de "salon"). Menționăm că și getodacii, poate doar aristocrația lor, aveau probabil de acum un asemenea câine¹¹; cel de la Horia e posibil să fi fost adus de coloniștii romani. Într-o altă groapă a fost găsit un schelet de câine (probabil aruncat acolo după moarte), de la care lipsește însă capul, existând de asemenea doar o mică parte a mandibulei; au fost recuperate diverse fragmente ale corpului, chiar vertebre caudale și falange, dar materialul se prezintă în stare foarte proastă, fiind în mare parte sfărâmat. S-au putut totuși măsura o serie de oase lungi și, atât biometric cât și somatoscopic, se observă că reprezintă un exemplar matur de talie considerată aproape mare (înălțimea medie la grebăn fiind de 47,5 cm), deci un câine folosit probabil de cei din villa pentru pază.

Pisica este reprezentată prin două resturi mici de craniu neural (un fragment de frontal și altul de temporal) de la același individ încă tânăr (5 - 6 luni); ele aparțin precis pisicii domestice, care era ținută tot pentru divertisment și, posibil, și pentru stârpirea rozătoarelor comensale din *villa*.

Speciile de mamifere sălbatice sunt reprezentate doar de mistreț și căprior (trei resturi; în total 1,24% ca fragmente și 6,24% ca indivizi). Primul are doar un metacarpian III ușor deteriorat care apare relativ gracil, aparținând probabil unei femele, având lungimea maximă de (67) mm, iar căpriorul un fragment reprezentat prin unghiul mandibulei, cât și un rest de metatars secționat în lungime (posibil un deșeu de la formarea unei unelte - ac); am socotit ambele resturi ca aparținând aceluiași individ. La Horia frecvența sălbăticiunilor apare mai joasă ca la Niculițel iar spectrul speciilor mai restrâns. Probabil vânatoarea avea în mare măsură doar rol de divertisment; prezența căpriorului, dar mai cu seamă a mistrețului, denotă prezența unui mediu păduros în jurul *villa*-ei.

În final trebuie menționat că în *villa* de la Horia au fost găsite și resturi umane: există o parte mare dintr-o calvaria (calotă craniană) la care aproape toate suturile sunt deschise. Din reconstituirea ei se observă că osatura apare subțire dar, cu toată gracilitatea ei aceasta provine de la un mascul, întrucât arcadele sprâncenare sunt relativ bine dezvoltate, bosele frontale slab proeminente iar apofizele mastoide sunt foarte bine conturate; deși lipsește o parte a occipitalului se poate constata cu ușurință că această calotă provine de la un craniu dolicocefalic de tip mediteranoid, fapt întărit și de aspectul mandibulei cu apofiza mentonieră puternică și proeminentă. Cele trei resturi de coxal arată și ele un individ mascul, prin fosa iliacă internă slab adâncită și prin forma tipic masculină a eșancrii ischiatice. Vârsta (deși al treilea molar mandibular este încă inclus), cosiderând eroziunea dentară și închiderea unei părți a suturei scvamoase, ar fi în jur de 30 ani. Este interesant că resturile acestui schelet s-au găsit într-o groapă menajeră (să fie vorba de un sclav, care nu a fost îngropat - romanii incinerau de obicei morții - ci pur și simplu aruncat odată cu celelalte deșeuri?).

*
* *

Cele două așezări autohtone, relativ contemporane cu *villae*-le de mai sus se caracterizează prin aceea că au pus la dispoziție o cantitate mică de material arheozoologic, care poate aduce unele date despre economia acestor situri. Dat fiind această cantitate mică de resturi, nu vom calcula și numărul prezumat de indivizi, căci el ar da rezultate care ar fi în mare parte aleatorii.

Așezarea de la Sarichioi

Au fost evidențiate un număr de 55 resturi osoase ce se împart între pești, păsări și mamifere, acestea din urmă fiind preponderente (vezi tabelul 8).

Tabelul 8

Frecvența pe grupe a materialului osteologic de la Sarichioi

Grupa	Nr. abs. în fragm.	%
Pisces	2	3,64
Aves	13	23,64
Mammalia	40	72,72

Peștii. Ambele resturi provin de la teleosteenii; pentru un opercul s-a putut stabili că provine de la un crap (*Cyprinus carpio*) cam de 30 - 40 cm lungime.

Păsările sunt în cantitate relativ mare, fiind reprezentate prin 11 resturi provenite de la găina domestică (*Gallus domest.*) iar două de la păsări de apă, probabil de talie mai mare decât găina, credem niște ardeide. În ceea ce privește *Gallus*, unele piese întregi au putut fi măsurate: astfel avem două coracoide cu lung. max. de 62 și (63) mm, un cubitus cu lung. max. de 62 mm, un femur cu lung. max. de 70 mm, două tibiotarse cu lung. max. de 94 și 95 cm (cât și un alt tibiotars ceva mai gracial dar rupt), două tarsometatarsiene cu lung. max. de 63 și 63 mm (care, neavând pinten, provin de la femele). Se constată prezența a cel puțin doi indivizi femeli; găina avea cel mult o talie medie, fiind și ea însăși mai mare decât cea a geților din La Tène.

Mamiferele sunt reprezentate prin 40 resturi provenind de la cele mai comune specii din șeptel: taurine, porcine, ovicaprine, cal, la care se adaugă și câinele, dar și resturi de la un lup (15 fragmente) și pisică sălbatică (4 fragmente), probabil constituind doi indivizi care au fost aruncați în groapa de gunoaie (vezi tabelul 9).

Tabelul 9

Frecvența în fragmente a speciilor de mamifere de la Sarichioi

Specia	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	7	30,43
<i>Sus scrofa domest.</i>	1	4,35
<i>Ovicaprinae (precis Ovis)</i>	9	39,12
<i>Equus caballus</i>	3	13,04
<i>Canis familiaris</i>	1	4,35
<i>Canis lupus</i>	1*(15)	4,35
<i>Felis sylvestris</i>	1*(4)	4,35

*Pentru a nu împieta asupra frecvențelor reale ale speciilor, pentru lup și pisică sălbatică am socotit doar câte un singur fragment, întrucât resturile lor provin de la câte un individ.

Taurinele. Deși prin frecvență ele se așează după ovicaprine, sunt acele care dau la sacrificare, dată fiind talia lor, cantitatea cea mai mare de proteine animale necesare alimentației. Din puținele măsurători executate rezultă exemplare mici, dar o falangă I masivă, cu lung. max. de 67 mm, pare a proveni de la un individ mai mare.

P o r c u l are un singur rest, un fragment de maxilar superior cu M^3 mediu erodat (4 - 6) ani, deci ar putea aparține unui vier sau unei scroafe matcă.

O v i c a p r i n e l e sunt reprezentate precis prin *Ovis* cu trei resturi, celelalte fragmente alcătuind grupul artificial al "ovicaprinelor". Se pare că talia oii era medie spre mare, fapt stabilit mai mult somatoscopic decât prin măsurători (metacarp larg. epif. super. = 23 mm, calcaneu cu lung. max. = 55 mm). În ce privește vârsta de sacrificare, există o mandibulă cu M_1 în diverse stadii de creștere, deci între 6 - 9 luni, alta cu M_2 în diverse stadii de creștere - ar fi 9 - 12 luni și în fine două cu M_3 având croziune abia începută, fiind deci doi indivizi de cel mult trei ani; se evidențiază deci exemplare pe de o parte încă tinere, iar pe de alta abia mature, la începutul exploatării lor economice.

C a l u l, având puține resturi, se pretează doar pentru o slabă circumscriere a caracterelor sale. Există doi molari superiori cu o erodare mijlocie și un incisiv lăturaș, după care se stabilește o vârstă de 5 - 6 ani. Era deci precis mai întâi folosit pentru diverse scopuri utilitare. Despre talie nu putem da nici o relație.

C â i n e l e, cu un singur rest, un fragment de humerus arată somatoscopic un individ mijlociu spre mare.

Cele două specii sălbatice se deosebesc net, una de câine și cealaltă de pisică domestică prin mărimea lor. Resturile lupului sunt foarte fragmentare dar apare totuși un rest nemăsurabil de mandibulă foarte mare și masivă; s-a măsurat doar un calcaneu cu lung. max. de 48 mm. Pentru pisică două oase apar relativ întregi: un humerus cu lung. max. = 122 mm și un femur cu aceeași lungime de (138) mm; se găsește și un rest de mandibulă care arată a fi mult mai mare decât a unui exemplar domestic. Este posibil ca aceste două specii de carnivore să fi fost vâdate pentru daunele aduse animalelor domestice (ovine, găini etc.). Pisica sălbatică arată o zonă bine împădurită.

Așezarea de la Telia

În acest sit resturile animaliere aparțin în totalitate mamiferelor și sunt în cantitate foarte mică: 18, în bună parte arse. Totuși, ele aparțin la trei specii: taurinele (*Bos taurus*) cu 15 resturi, calul (*Equus caballus*) cu un rest și o specie sălbatică, cerbul (*Cervus elaphus*) cu două resturi.

T a u r i n e l e au aproape toate piesele arse și destul de fragmentate, găsindu-se doar fragmente ale oaselor membrelor. Dacă trei resturi de humerus apar relativ gracile, ca de altfel și unul de radius, găsim însă două fragmente de tibie, unul relativ gracil, dar altul mai masiv având larg. epif. inf. = 69 mm.

C a l u l este reprezentat printr-o porțiune de cap femural cu fosea ligamentului rotund, aparținând deci unui individ sub 3,5 ani, întrucât porțiunea este desprinsă de restul osului; talia pare relativ mică.

C e r b u l are două resturi tot ale membrelor, și anume o porțiune de cubitus și o parte a epifizei superioare a tibiei, mai puțin arsă. Prezența sa arată

existența unor întinse păduri și faptul că locuitorii executau și vânătoarea, aceasta de tip alimentar, cerbul fiind comestibil.

*

*

*

Creдем că în final este bine nu atât să tragem concluzii, ci să punem unele probleme, care prin studii arheozoologice mai ample și bineînțelele având la dispoziție material abundent s-ar putea rezolva cel puțin în parte.

Este evident că locuitorii *villae*-lor *rusticae* au avut la dispoziție și animale domestice ameliorate pe care probabil le-au adus cu sine din Italia, întrucât un proces ameliorativ pur local, având drept bază tipurile autohtone, nu s-ar fi putut executa într-un timp scurt, mai cu seamă prin metodele relativ primitive avute la dispoziție în acele timpuri; el s-ar fi putut însă continua prin încrucișări cu tipurile autohtone. Apare deasemenea clar că pe lângă aceste animale ameliorate să fi existat și exemplare neameliorate cu caracter autohton. A face o evaluare cantitativă precisă între frecvențele celor două tipuri existente concomitent în *villae* ar fi un lucru cu totul hazardant, dată fiind cantitatea mică a materialului faunistic avut la dispoziție. Se pare însă totodată că și în așezările autohtone geto-dace să se fi implementat - bineînțelele în mai mică măsură - aceste tipuri ameliorate, arătând astfel relațiile strânse pe care le aveau proprietarii *villae*-lor cu populația băștinașă.

Fenomenul acesta de tip ameliorativ poate fi bine pus în evidență mai ales la taurine, dat fiind faptul că talia lor mare specifică se pretează mai ușor pentru a evidenția tipuri de mărimi diferite (fenomen mai greu de observat la comutele mici); ea apare evidențiată și la porc, mai ales prin faptul sacrificării acestuia mai rapidă (la o vârstă mai fragedă), deci o creștere mai accelerată a lor decât cea a tipurilor autohtone cu creșterea înceată (tip tardiv) mult mai puțin eficient din punct de vedere economic. Este posibil ca ameliorarea să fi avut loc și la cabaline, dar pentru regiunile noastre, așa cum am arătat, încă din start, calul era cel puțin în parte, mai mare și mai înalt decât cel din occidentul Europei preromane. Apare clar diversificarea câinelui în tipuri cu funcționalități diferite.

Devine evident însă și un alt fenomen care se poate constata în timp, pentru toate provinciile foste romane¹¹. Odată cu decăderea Imperiului după secolele IV - V, (chiar și în Dobrogea unde influența Bizanțului a fost mereu resimțită) și anume ștergerea treptată, chiar extincția acestui fenomen ameliorativ, nemaipăstrându-se experiența crescătorilor de animale romani, fenomen care arată că autohtonii romanizați nu și-au însușit pe deplin tehnicile ameliorative și nu le-au mai folosit, talia dar și celelalte caracteristici ale animalelor domestice diminuând, tipurile "primitivizându-se"¹². Acest fenomen apare pentru Dobrogea foarte net având la dispoziție un studiu, făcut pe un material destul de abundent privind arheozoologia Dinogetiei bizantine¹³.

Este posibil ca doar calul să fi păstrat, cel puțin în parte, caracteristicile anterioare, dat fiind faptul că el devine din ce în ce mai mult folosit în luptă, cavaleria însumându-și o caracteristică mai importantă în organizarea militară.

Note

1. Mulțumim Domnului dr. V.H. Baumann care ne-a încredințat materialul faunistic pentru a-l studia; detalii privitoare la cele patru așezări pot fi găsite în lucrările: V.H. Baumann, *Ferma romană în Dobrogea*, Muzeul Delta Dunării, Tulcea, 1983 și Baumann V.H. *Așezări rurale antice în zona gurilor Dunării (sec I - IV p.Chr.)*, Inst. de Cercetări Eco-Muzcale Tulcea, 1995.
2. F. Audoin-Rouzeau, *Homme et animal dans l'antiquité romaine*, A. Piganiol, Tours, 1995, pp. 79 - 80.
3. M. St. Udrescu, *Așezarea civilă romană de la Stolniceni; unele date despre influența romană creșterii animalelor în Dacia*, Rev. Muzeelor și Monumentelor (Muzee) 9 - 10, 1979, București, pp. 104 - 108; idem, *Unele observații privind creșterea animalelor și vânătoarea în castrul roman de la Micia*, Rev. Muzeelor și Monumentelor (Muzee) 8, 1985, București, pp. 66 - 71; S. Haimovici, *Studiul materialului faunistic din castrul roman, din sec. II - III de la Brâncovenesti (jud. Mureș)*, Marisia XV-XXII, 1985 - 1992, pp. 87 - 90.
4. S. Haimovici, *Creșterea animalelor la geto-dacii (sec. IV î.e.n. - sec. I e.n.) din Moldova și Muntenia*, Thraco-Dacica VIII, 1987, p. 148.
5. S. Haimovici, *Caractéristiques des chevaux des gètes découverts dans la nécropole de Zimnicea*, Dacia XXVII, 1983 pp. 79-107; idem, *Creșterea animalelor la geto-dacii (sec. IV î.e.n. - sec. I e.n.) din Moldova și Muntenia*, Thraco-Dacica VIII, 1987 pp. 149 - 150; F. Audoin-Rouzeau, *La taille du cheval en Europe de l'antiquité aux temps modernes - Fisches d'osteologie animale pour l'archéologie*, Nr. 5, APDCA, Juan-les-Pins, 1994, p. 5-12.
6. S., Haimovici, *Creșterea animalelor...*, p. 146, tabelul 1; M. Șt. Udrescu, *Așezarea de la Stolniceni...*, p. 105.
7. S., Haimovici, *op. cit.*, p. 146, tabelul 1 și p. 149.
8. M. St., Udrescu, *op. cit.*, la nota 3, pp. 104 și 69.
9. S. Haimovici, *Creșterea animalelor...*, p. 146, tabelul 1 și p. 149.
10. M. St. Udrescu, *Castrul de la Micia...*, p. 69, tabelul 5.
11. S., Haimovici, *op. cit.*, p. 152.
12. F. Andoin Rouzeau, *op. cit.*, la nota 5, p. 85.
13. G. Ghiorghiu, S. Haimovici, *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în așezarea feudală timpurie de la Garvăn (Dinogetia)*, Analele științifice ale Universității Al.I.Cuza, Iași, seria biologie, XI, f.1, 1965, pp. 175 - 184.

L'étude archéozoologique du matériel de deux villae romaines du nord de la Dobroudja par comparaison à celui des sites autochtones qui leurs sont contemporains
(Résumé)

L'auteur fait une étude du matériel osteologique provenu de deux villae rusticae: Niculițel-Capaclia et Horia et aussi de deux sites géto-daces de Sarichioi-Sărătura et Telița-Amza.

On a établi la fréquence des restes (par groupes et par espèces) - tableaux 1, 2, 6, 8, 9 - et on a fait des mesurations contenues dans le corps du travail et aussi dans des tableaux 3, 4, 5, 7.

On a constaté la présence dans le cadre du cheptel des villae, presque pour chaque espèce, somatoscopiquement, mais aussi par le grand écart de la valeur des mesurations pour un même os, l'existence des individus améliorés à côté d'autres non améliorés. Il y a, ci et là, aussi dans les sites géto-daces des exemplaires de grande taille.

Même si le grand et le menu bétail était utilisé premièrement pour des buts utilitaires "secondaires", les bovins, après leurs sacrifice, fournissaient la plus grande quantité des protéines animales, étant donné leurs taille; il est possible que le cheval était aussi comestible. On a trouvé aussi des mammifères sauvages mais la chasse, comme aussi la pêche, avaient une importance très basse.

La présence de l'ours, du cerf, même du sanglier et de la chate sauvage, à côté de l'aurochs, indique que le milieu environnant avait un caractère forestier.

Tipărit la „Arta Grafică S.A.”, Tel.: 336.35.74 ; Fax: 337.07.35

